

"Мәдени мұра" Мемлекеттік бағдарламасының кітап сериялары
Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті
Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВТЫҢ
тізгінісіне бағынған шығармаларды

“Мәдени мұра”

**мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру жөніндегі
қоғамдық кеңес мүшелері:**

Әшімбаев М.С. кеңес төрағасы

Асқаров Ә.А. жауапты хатшы

Абдрахманов С.А.

Аяған Б.Ғ.

Әбусейітова М.Қ

Әжіғали С.Е.

Әлімбаев Н.

Әуезов М.М.

Байпақов К.М.

Биекенов К.Ү.

Бұрханов К.Н.

Досжан А.Д.

Есім Ғ.

Қасқабасов С.А.

Қошанов А.

Құл-Мұхаммед М.А.

Нысанбаев Ә.Н.

Салғара Қ.

Самашев З.

Сариева Е.Х.

Сейдімбек А.С.

Сұлтанов Қ.С.

Тұяқбаев Қ.Қ.

Түймебаев Ж.Қ.

Хұсайынов К.Ш.

Шаймерденов Е.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және Ақпарат министрлігі
Ақпарат және Мұрағат комитеті
“Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін шығару”
бағдарламасы

Қазақстан тарихы

З

Әтешев, 2008
Зерттеу, 2008

Жалайыр

МІНІСТЕРЛІК
ОРТАЛЫҒЫ
Алаш 2008

“АЛАШ” тарихи-зерттеу орталығы

Х.М. Ғабжалилов	Ғылыми жобаның авторы, Орталықтың Президенті, Қазақстан Республикасы әлеуметтік ғылымдар академиясының құрметті мүшесі (академигі), тарих ғылымдарының кандидаты, Д.А. Қонаев атындағы университеттің құрметті профессоры
Т.О. Омарбеков	Ғылыми жобаның ғылыми жетекшісі, Орталықтың директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор
Б.Б. Кәрібаев	Ғылыми жобаның редакторы, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент

**Қ 17 “Қазақстан тарихы этникалық зерттеулерде”. Т. III : Жалайыр. – Алматы: «Алаш» тарихи-зерттеу орталығы, 2008. - 400 бет.
ISBN 9965-765-27-8**

«Қазақстан тарихы этникалық зерттеулерде» ғылыми-зерттеу жобасы аясында Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің «Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін шығару» бағдарламасы бойынша жарық көріп отырған «Жалайыр» атты зерттеудің бірінші, екінші, үшінші томдарында ерте ортағасырлардан XX ғасырдың басына дейінгі Жалайыр тайпасының тарихы баяндалған. Өзгүрлі деректер мен нақты зерттеулерді талдау негізінде жалайырлардың арғы бабаларының тарихи тағдыры, олардың Мәуереннахр, Иран және Ирак жеріндегі, Шағатай ұлысы мен Алтын Орда құрамындағы және олар ыдырағаннан кейінгі Ноғай Ордасы, Ақ Орда, Моғолстан, Әмір Темір және оның ұрпақтары мемлекеті, Қазақ хандығы тұсындағы этникалық процесстердегі, ұлт-азаттық қозғалыстарындағы орны мен ролі көрсетілген. Тарихымызда зерттеле қоймаған «ақтандақ» мәселелер – қазақ халқының этникалық негізін қалаған ру тайпаларының бірі Жалайырлардың этникалық тамыры, тайпаның шежіре деректері, түркі халықтарында және қазақ жерінде шашырай орналасуының себеп-салдары және т.б. көптеген тың мәліметтер негізінде баяндалған.

Том тарихи суреттермен, карталармен, ғылыми аппаратпен, көрсеткіштермен жабдықталған. Тарихшыларға, Отан тарихы пәнінің оқытушыларына, еліміздің қазақ халқының күрделі тарихының этникалық мәселелері қызықтыратын оқырмандардың қалың тобына арналған.

ББК 63.3 (5 Қаз)

«Қазақстан тарихы этникалық зерттеулерде» ғылыми жобасының бірінші, екінші, үшінші томы – «Жалайыр» атты ғылыми-зерттеу еңбегін жазуға төмендегі авторлар қатысты: Бірінші томның кіріспесін-Х.М.Ғабжалилов, Т.О. Омарбеков; I тарауын-Х.М. Ғабжалилов, Т.О.Омарбеков, Б.Б. Кәрібаев; II-III тарауын-Х.М. Ғабжалилов, Т.О.Омарбеков, Г.Б. Хабижанова; IV тарауын-Х.М. Ғабжалилов, С.Ә.Тортаев, V тарауын-Х.М. Ғабжалилов, Ж.Б. Сүлейменов; VI-VII тарауын-Х.М. Ғабжалилов, М.С. Ноғайбаева; VIII тарауын-Х.М. Ғабжалилов, Б.Б. Кәрібаев; IX тарауын-Х.М.Ғабжалилов, Ж.М. Арынов; X тарауын-Х.М.Ғабжалилов, Р.С. Жұматаев; XI тарауын-Х.М. Ғабжалилов, Б.Б.Кәрібаев; XII тарауын-Х.М. Ғабжалилов, Т.Е. Қартаева; қорытындысын-Х.М. Ғабжалилов, Т.О. Омарбеков, Б.Б. Кәрібаев, М.С.Ноғайбаева, Ж.М.Арынов, Т.Е. Қартаева, Р.С. Жұматаев.

Бірінші, екінші, үшінші томдардың географиялық-топонимикалық, этникалық және есімдер көрсеткіштерін жасаған М.Д. Байдәулетова.

Қ 0503020905 — 2008 жыл
00(05)-08

ISBN 9965-765-27-8
ISBN 9965-765-24-3

©“Алаш” ТЗО, 2008.

ОН БІРІНШІ ТАРАУ

ЖАЛАЙЫР ТАЙПАСЫНЫҢ ХІХ ҒАСЫР – ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІНДЕГІ ҚОНЫСТАНУЫ

§1. Жетісу өңіріндегі жалайырлардың қоныстануы мен олардың дәстүрлі шаруашылықты ұйымдастыру ерекшеліктері

Жалайыр тайпасының қоныстану ауқымы кең болғанымен бұл тайпаның орналасқан жерін анықтауда Ұлы жүзді құраған басқа тайпалардан бөліп қарау мүмкін емес. Ұлы жүз тайпалары бір-бірімен көршілес, тығыз қоныстанды.

Орынбор экспедициясының құрамында болған швед ғалымы Иоганн Готлиб Георги (1729-1802) Ұлы жүз қазақтары Ташкент маңында, Сырдария өзенінің жоғарғы ағысы бойында Түркістан өңірінде көшіп жүрген, - деген. И.Г.Георгидың экспедициялық материалдарының қазақ халқының өткені үшін маңыздылығы аса құнды, дегенмен, бұл экспедицияның Жетісу өлкесінен алыс аймақта өтуіне байланысты, И.Г. Георги Ұлы жүз тайпаларының тығыз қоныстанған аймағы Жетісуды атамайды¹.

Қазақ даласының шығысында Сібір-Қытай шекарасына дейінгі жерде Ұлы Жүз тайпалары көшіп жүрді².

Ұлы жүз Қазақ даласының оңтүстік-шығысынан Балқаш және Алатау қыраттары аралығы жерлерін қамтыды. Ұлы жүз қазақтары оңтүстік батысында Балқаш көлін, Шу өзенінің жағалауы, Сырдарияның жоғарғы ағысы жағалауын, солтүстігінде Шыңғыс және Тарбағатай тауларына дейін қоныстанған. Ұлы жүз қазақтарының көбі Қытай шекарасына дейінгі жерлерге дейін көшіп жүрген.

И.Завалишин Ұлы жүз тайпалары Тянь-Шань тауларының солтүстік-батыс сілімдерінен бастап Балқаш және Іле өзендерінің

---

¹ Георги И.Г. Описание всех в Российском государстве обитающих народов, так же их житейских обрядов, вер, обыкновений, жилищ, одежд и прочих достопамятностей. Ч.1. О народах финского племени. – СПб., 1776. – 116 б.

² Народы России. Этнографические очерки. СПб. 1880. – 148 б.

аңғары аймағын жайлап жатты, дей отырып, Ұлы жүздің албан, дулат, жалайыр тайпаларын атап көрсеткен.³

XIX ғасырдың 50-ші жылдарында Ұлы жүзде 200 000 адам болған⁴.

Жалайырлар қазақ даласының Жетісу, Оңтүстік және Орталық аймақтарында, сондай-ақ көршілес мемлекеттер жерінде шашырай қоныстанды. Ұлы Жүз тайпаларының жақын шет елдерге ауа көшуі жоңғар шапқыншылығымен тығыз байланысты.

XVIII ғасырда жоңғарлармен қақтығыс аяқталғаннан кейін, шапқыншылық кезінде бытыраушылыққа ұшыраған ру-тайпалар өз атамекендеріне қайтып орала бастады. Жоңғар шапқыншылығы барысында өз атамекендерінен айырылған тайпалардың басым көпшілігін Орта жүз тайпалары құрағаны белгілі. XVIII ғасырдың аяғында Ұлы жүз тайпаларының басым бөлігі Сырдария жағалауынан, Түркістан өңірінен Жетісу өңіріне қарай, Орта жүз тайпаларының да басым бөлігі осы аймақтан Орталық, Солтүстік, Шығыс Қазақстан далаларына қарай үдере көшті.

Ресей билігін жүзеге асыру кезіндегі Ережелерге байланысты, Екатерина II патша тұсында 4100 Ұлы жүз шаңырағы Сібір шекарасы арқылы Томск Губерниясына қарай қоныс аударғандығын А.Левшин атап көрсеткен⁵.

Жалайыр тайпасы толық қамтылмаса да, осы кезеңдегі қазақ тайпалары туралы жазылған аса маңызды құжаттардың бірі Г.Волконскийдің дерегі⁶.

1803 жылы Орынбор әскери губернаторы Г.С.Волконскийдің тапсыруы бойынша ағаман (старшын - Т.К.) Көбек Шүкірәліұлы мен Қазан татары Ғали Шахмұтаров⁷ Ұлы жүз, Орта жүз, Кіші

---

³ Завалишин И. Описание Западной Сибири. Том 3. Киргизская степь. М. 1867. – 42-43 бб.

⁴ Статистическое обозрение Сибири составленное по Высочайшему его Императорского Величества повелению при Сибирском комитете. Ч.II. СПб. 1854. – 10 б.

⁵ Левшин А. Описание киргиз-кайсацких или киргиз-казацких орд и степей. Ч.2. –СПб, 1832. – 92 б.

⁶ Письмо Оренбургского военного губернатора Г.С.Волконского Министру коммерций Н.П. Румянцеву: «Описания 3-х Киргиз-Кайсацких орд». В книге: Материалы по истории Казахской ССР. (1785-1825 гг.) IV Т. М-Л. Изд.АНССР. 1940. 514-516 бб.; Г.С.Волконский. О киргиз-кайсаках разделяемых обыкновенно на Большую, Среднюю, Меньшую Орды // Центр. Гос. Историч. Архив России. Ф. 1291. Оп. 81. Д. 23, 6 л. об 12., 13 парақ.

⁷ Аудармашы болуы керек – Т.К.

жүз қазақтарының қоныстануы, көші-қон аймағы жайындағы дерек дайындап, бұл деректі жинақтауға өздеріне қарасты руды жақсы білетін ру ақсалдары қатысқан. Г. Волконский деректерінде Үш жүздік құрылымдарды сипаттау барысында, Ұлы жүз бен Орта жүз құрамындағы ру-тайпаларды толық қамтымауы олардың Орынбор өлкесінен қашықта болуымен байланысты болуы керек. Мысалы Ұлы жүзден дулат, сіргелі, үйсін, жалайыр, шанышқылы, қаңлы руларын баяндап, шапырашты, албан, суан, ысты, ошақты руларының атауларына түсінік бермейді. Оның үстіне сіргелі, сары үйсін, жалайыр, қаңлы, шанышқылы руларының Бұқара, Ташкент көпестерімен сауда қатынасын атап, олардың қазақ жеріндегі атақонысы Жетісу өлкесін айналып өтеді. Онда “Жалайыр, сары үйсін руларының 2 атасынан 7000 шаңырақты ағаман Сары батыр басқарып, олар сіргелі тайпасымен қатар көшіп жүр”, - дей отырып, Ұлы Жүздің 13 тармағынан 70 000 шаңырақ болғандығын айтады.

XIX ғасыр мен XX ғасырдың бас кезінде жалайырлардың ең тығыз қоныстанған аймағы Жетісу өңірі.

Жетісу облысы Түркістан Генерал губернаторлығының құрамында болып, 1891 жылғы Далалық Ережеге сәйкес Әскери губернаторлыққа бағынған. Облыс территориясының 260 291 кв. верст жері құрақ жерлер, 92 688 кв. верст жерін сулы аймақтар алып жатты. Әкімшілік жағынан 6 уезге бөлінді. 1897 Бүкілресейлік санақ нәтижесі бойынша Жетісу облысында 990107 адам болған, соның ішінде қазақтар саны – 770383 адам болған⁸.

Ал, 1910 жылғы мәлімет Жетісу облысында 188 016 адам болғанын көрсетеді⁹.

Жетісу облысында көшпелі болыстықтарда 1000-нан 2000 шаңыраққа дейін, ал болыс құрамындағы ауылдарда 100-ден 200 шаңыраққа дейін болған. Н.Зеланд бойынша уездерде 16000 – 28 000 шаңырақ, болыстарда 800 – 2000 шаңырақ болған¹⁰. Жетісу

---

⁸ Обзор Семиреченской области за 1897 год. –Верный, 1898. - 4 б.; Обзор Семиреченский области за 1900 год. –Верный, 1901. - 9 б.

⁹ Россия полное географическое описание нашего отечества. Под. ред. В.П.Семенова-Тянь-Шанского. Том. XIX. Туркестанский край. –СПб, 1913. – 362 б.

¹⁰ Зеланд Н. Киргизы: этнологический очерк. // Записки Западно-Сибирского отдела Императорского русского географического общества. Кн. VIII. Вып. II. Омск. 1885. – 30-31 бб.

өңірінде негізінен Ұлы жүз, Орта жүз рулары мен қырғыздар қоныстанған. 1908 жылғы Түркістан әскери округінің әскери-статистикалық мәліметі бойынша Жетісуда Ұлы жүзден үйсіндер – 397 000 адам; сары-үйсіндер – 10 000 адам; албандар – 82000; суандар – 22 000 адам; дулаттар – 104 000 адам; шапыраштылар – 51 000 адам; ыстылар – 11 600 адам; қыстық – 9500 адам; қаңлылар – 18 000 адам; жалайырлар – 86 900 адам; Орта жүзден наймандар – 166 000 адам, соның ішінде қаракерейлер – 82500 адам; садырлар – 31700 адам, матайлар 51 800 адам болған¹¹.

Бұл өңірде жалайырлардың он үш руынан тараған ұрпақтардың барлық өкілдері кездесіп, олар Қапал, Верный және Лепсі уездеріне қарасты болыстарда шашырай қоныстанды¹².

Санкт-Петербурттағы Орталық Мемлекеттік Тарихи құжаттар мұрағатында сақталған Ұлы жүз қазақтары құжатта жалайырлардың андас, мырза, күшік, сиыршы, қалпе, балғалы, қарашапан, сыпатай, байшағыр, қайшылы, арықтыным, қырғыз деп бөліп, оларды сұлтан Сүйік Абылайханұлы басқаратындығы көрсетілген¹³.

В.В. Радлов болса, жалайырлардың Ташкент, Шымкент, Әулиеата, Түркістан өңірін, Шу өзені бойын мекендейтіндігін көрсеткен¹⁴.

Жалайырларды он үш руға бөлінеді десек, әр руының ежелден қалыптасқан атақонысы болды. Әр рудың қоныстану аймағын Н.А.Абрамов жазбасын және ауыл шаруашылық парақтарын негізге алып отырып қарастырып көрелік:

Андас руының қауымдарының бір бөлігі Қаратал мен Тентек өзендерінің аралығындағы Аралөткел, Еспай-Төлебай, Жаршаған, Үшмола, Жалғызтораңғы, Ақжал, Тентек, Мақаншы; екінші бөлігі

---

¹¹ Военно-статистическое описание Туркестанского военного округа. Чжунгарского-Семиреченский приграничный район. Ч.1-я. Сост. Д.Федоров. – Ташкент, 1910. - 80 б.

¹² Материалы по обследованию туземного и русскаго старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Том. IV. Верненский уезд. Киргизское хозяйство. СПб. 1913; Т.2. Копалский уезд. I; Лепсинский уезд; Бұдан әрі - МКХ.

¹³ Казахско-русские отношения в XVIII – XIX вв (1771-1867 гг) . - 224 б.

¹⁴ Арлов В.В. Средняя Зерафшанская долина // Записки Императорского общества. По отд. Этнографии. Том. 6. – СПб., 1880. – 65-66 бб.

Малайсары мен Желдіқара таулары етегіндегі Күлөзек, Шөладыр, Ашутасты, Қарасу шатқалдарында; үшінші бөлігі Верный уезінің оңтүстік-батыс қиырындағы Бесмойнақ, Бұғымүйіз шатқалдарында көшіп-қонған.

Мырзалардың негізгі бөлігі Қаратал өзенінің оң жақ бетін жағалай Қарақой, Бурақой, Дауылбай, Қайрақты тау жоталарында, Сарыбастау, Қызылауыз, Қарашоқы, Шаңырақ шатқалдарында, бір бөлігі Қаратал өзенінің сол жақ бетіндегі Шөпадыр, Достарболды, Жосалы шатқалдарында, қалған бөлігі Сарыкөл жағалауында қыстаған, жазда мырзалар Дегерес, Сарыжазық жайлауларында бас қосқан.

Сиыршы-жалайырлардың қауымының негізгі басым бөлігі Гавриловка, Қарабұлақ, Қаратал, Жалғыззағаш елді мекендерінде, Лабасы және Ешкіөлмес таулары етегінде көшіп-қонса, екінші бір бөлігі Қаратал өзенінің жоғарғы ағысы тұсындағы Қызылжар, Ықылас, Сарыноқай, Текелі, Қусақ, Тастыарық, Түйемойнақ, Өтенай, Шұбар сайларын көшіп жүрген. Қарашапандар Алатау етегінде, Қаратал өзені бойындағы Кеңарал, Көксу өзені аңғарындағы Шолақ, Желсаз сайларын қоныс еткен.

Орақтылар болса, Қаратал өзенінің орта ағысы тұсынан батысқа қарай Жуанқұм, Жетіжал, Біже өзенінің жоғарғы ағысы бойындағы Ақжал, Малайсары тауының етегіндегі Өгізұшырған шатқалдарында көшіп жүрді.

Ақбұйымдар болса Алтынемел тауының қойнауларын, Іле өзенінің жағасын бойлай қоныстанған.

Қалпелер Біже және Тентек өзендерінің аңғарларында отырды.

Сыпатайлардың бір бөлігі Ешкіөлмес, Мұқыры, Лабасы тауларының қойнауында, бір бөлігі Алтынемел тауының етегінде, қалған бөлігі Жетісудың солтүстік қиырында көшіп жүрген.

Арықтынымдардың негізгі бөлігі Қаратал мен Іле өзендерінің сағаларының екі жақ бетінде, қалған бөлігі Оңтүстік Балхаш құмын, Бақанас өзені аңғарында қыстаған.

Байшегірлер Іле өзенінің екі жақ бетін жағалай қыстап, арықтынымдармен қоңсы отырды. Балғалы руының қауымдары негізгі бөлігі Шеңгелді, Бесапан, Құмбасы, Құланбасы, Жуантөбе,

Жетісу өңірі және онда жалайырлардың қоныстануы

Рулар: АҚ - ақбүйім; АН - андас; АР - арықтыным; Б - байшағыр; БЛ - балғалы; ҚЛ - қалпе; ҚР - қарашапан; КШ - күшік; М - мырза; ОР - орақты; СР - сиыршы; СП - сыпатай; ҚШ - қайшылы

Ақдала, Қаракөл, Аққаптал, Үшқызылжар, Жіңішке шатқалдарын қыстап, жазда Жоңғар Алатауы етегіндегі шөбі шүйгін жерлерге көшкен.

Қайшылы руының қауымдары Іле, Балхаш, Шу қойнауын қыста қоныс етіп, жазда Жамбыл тауының етегіне қарай көшкен. Бір бөлігі Өзбекстан жерінде өмір сүрген.

Күшік руының қауымдары Іле өзені бойындағы Ақдала, Көкдала, Көрбі шатқалдарында қыстаған. Аздаған бөлігі Әулиеата уезінде көшіп жүрді.¹⁵

Н.А.Абрамов жалайырлардың Қаратал өңіріндегі шаңырақ саны жөнінде «андас руының қалқадан тарайтын дүйсенбі-андабай тармағынан 600, қонай, қырғыз, жомарт, айтымбет, қаракүш тармағынан - 600, тұлымбеттен тарайтын мендібай, кенжеке, шүрек, қошқар тармағынан - 350 шаңырақ; мырза руының әліке тармағынан – 500, бәйбіше тармағынан - 150, аман тармағынан – 660; қарашапаннан тарайтын тәңірберген, баташ, қылмамбет тармақтарынан – 500; орақты руынан жалықбай және көкшекөз тармақтарынан – 300; ақбұйым руынан 230; қалпе руынан – 200; сыпатай руының ақмарқа, қарамарқа тармақтарынан - 300, сауық тармағынан - 150, шылмамбеттен – 180, еселей мен күшіктен – 200; арықтыным руының өтес, сүттеген, өміржан тармақтарынан – 660; байшегір руының тыныш, жамбет тармақтарынан – 700; сиыршы руының сырымбет және байымбет тармақтарынан – 800; балғалы руының құлым тармағынан – 240, шағырдан – 80, өгізден – 55, нияз-барақтан – 55; қайшылы руынан – 200; күшік руының таз, жабысқақ, қарасақал тармақтарынан – 700, барлығы - 8410 шаңырақта 25000 жалайыр бар», - деп көрсетеді¹⁶.

Қазақ тайпаларының негізгі бөлігінің өмірі мен тұрмыс-тіршілігі көшпелі мал шаруашылығымен тығыз байланысты.

---

¹⁵ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями // Записки Императорского Русского Географического общества по общей географии. – СПб., 1867. Вып. 1. -269-278 бб.; Арғынбаев Х., Мұқанов М., Востров В. Қазақ шежіресі хақында. –А., 2000. – 88-89 бб; Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Том. IV. Верненский уезд.; Копалский уезд; Лепсинский уезд.

¹⁶ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями // Записки Императорского Русского Географического общества по общей географии. – СПб., 1867. Вып. 1. -271-273 бб.

Жетісуда қыстаған жалайыр тайпасының рулары жазда Алатау бөктерін, Шу өзені жағалаулары мен Сырдария өзенінің бас жағына дейінгі аралықтағы жайлауларға көшіп қонған.

Көшіп-қонудың маусымдық сипатына қарай, жалайырлардың да басқа тайпалар сияқты көшпелі мал шаруашылығын ұйымдастыруда өзіндік ерекшеліктері болды. Жетісудың таулы аңғарларының әр түрлі шатқалдарында қыстаған жалайырлар, жаз кезінде бір жайлауда кездесіп, Сарыжазық, Сандықтас, Тентек сияқты жайлаулар жалайырлардың жаздық «атақонысына» айналды.

Төменгі-Қаратал, Оңтүстік-Балхаш, Мырза т.б. болыстардағы жалайырлар жазда Балықты жайлыуында бас қосқан. Көптеген жалайырлар Балықты, Сарыноқай, Қазыбек, Қоскөл қойнауларындағы жайлауларда жазда бас қосып, Іле өзенінің сағасына, Балхаш көлінің етегіне дейін көшіп қонды. Ал, Андас, Шолак, Алтын-Емел, Балғалы болыстарындағы жалайырлар Күренкей, Аралтөбе жайлауларын иемденіп, жыл сайын ағайындар жазда бас қосты.

Жалайырлар және Жетісуды мекен еткен басқа да Ұлы Жүз тайпалары мал шаруашылығының ең көп тараған дәстүрлі түрі жартылай көшпелі мал шаруашылығын кәсіп етті. Жетісу қазақтарының мал отарында жылқы мен қой малы басым болды.

Жартылай көшпелілер мал өсірумен қатар ішінара, тәлімі егіншілікпен, мал азығын дайындаумен де айналысты, олардың қыстауға арналған тұрақты орындары болды. Жартылай көшпелі мал шаруашылығының көшіп қонатын аймағы мен отырық-шылыққа көшу дәрежесі әр ауданда әр түрлі болды. Көшіп қонатын жер аумағы неғұрлым тар болса, малшы өзі үнемі қыстайтын орынға соғұрлым берік байланысты болатын.

Жалайырлар таулы аймақтарда қыстағандықтан, көшудің «вертикальды» бағытын ұстанды. Көшудің бұл бағытын ұстанған көшпелілер көктем түскеннен малдарын қар тезірек еритін жақ, яғни таудың оң жақ бөктеріне қарай айдаған. Осылайша олар қар еріп, көк шыққан соң ақырындап таулы қыраттармен тік бойлай отырып, жоғары қарай көтерілген. Көктеу мен күздеулік

жайылымдар қыстаудан онша қашық болмады. Жетісулық жалайырлар таулы қыраттарда қоныстанғандықтан, негізгі көшу көліктері жылқы болған. Себебі, жылқы тұяғы тасты жолдарға шыдамды келді. Таулы аймақтардағы көшу жолындағы бағыттарға табиғи өткелдерді, табиғи су көздерін белгі ретінде алынды¹⁷.

Жетісу өңірінде қыстаулар ызғырық желден пана болатын, жылуыт, таудың күнгеілі бетіндегі етегіне, малды бораннан сақтайтын ықтасынды жерлері мен шатқалдарында салынды; көктеуге жас төлді аяқтарынан ширатуға қолайлы, әрі қыстан жүдеу шыққан малдың жайылымы үшін көк майсалы шөптері бар жерлер таңдалды; жетісулық көшпелілер жайлауға тау етегіндегі шөбі шұрайлы, көк майсалы, өзен сулардың бойларындағы жерлерді таңдады. Көктеу мен күздеулік жайылымдар көбіне бір жерде болды, көктеуге жайлауға қарай барар жолда, күздеуге қыстауға қайтар жолда тоқтады. Әрбір рудың дәстүрлі қалыптасқан көшу жолы, бағыты болды. Әрбір ру мен оның бөлімшелерінің қоныстары негізінен бір территорияда болып отырды.

Қатал қыс, жұттың әсерінен малдың жаппай қырылуы нәтижесінде көшпелілер тұрмысының қиындауы кейбір қауымдықтың атакәсібін тастап, еріксіз отырықшылануына алып келді.

П.П.Румянцев берген дерек бойынша 1902 жылы 1870 жылмен салыстырғанда Верный уезінде мал саны 80,8 %-ға, Қапал уезінде 26,8 %-ға, Лепсі уезінде 14,9 %-ға азайып кеткен екен¹⁸. Санақ кезінде малшы қазақтар өз отарындағы мал санын статистермен келісе отырып, кемітіп жаздыртып отырған. Оның себебі мал табынын дәстүрлі нанымға сәйкес көз тиюден сақтау болса, екінші себебі орыс әкімшілігінің Ресейге мал айдап әкетуінен сақтау еді¹⁹. XIX ғ. екінші жартысында қазақтардың малдарын Ресейге сатып және айдап әкету есебінен де азая түскен²⁰. Жалпы мал санының

---

¹⁷ Поляков С.П. Историческая этнография Средней Азии и Казахстана. – М. 1980. – 46 б.

¹⁸ Румянцев П.П. Киргизский народ в прошлом и настоящем. – СПб. 1910. – 48 б.

¹⁹ П.А. Киргизская степь в хозяйственном отношении // Экономический журнал. Под ред. А.П.Субботина. СПб. 1888. 103 б.; Казанцев И. Описание киргиз-кайсаков. СПб. 1867. 24 б.

²⁰ Мейер Л. В отношении к средне-азиатской торговли // Морской сборник. Т. LX. №7. Июль. – СПб., 120-121 бб.

азая бастауына байланысты Жетісу өңіріндегі қазақтардың отырықшылыққа ойыса бастауы ХІХ ғасырдың 50 жылдарына саяды²¹. ХІХ ғасырдың аяқ кезінен қазақ шаруашылықтарының отырықшылану үрдісінің Қазақстанның басқа өңіріне қарағанда Жетісу өңірінде қарқындырақ жүруіне, бұл өңірге орыс қоныстанушыларының толастап келуі әсер етті²².

Қазақ даласын басқару мақсатында жүргізілген ХІХ ғасырдың 60-шы жылдары мен 1917 жылдар аралығындағы әкімшілік Ережелер дәстүрлі басқару жүйесіндегі ғасырлар бойына қалыптасқан далалық билікті бірте-бірте ығыстыра бастады. Бұл Ережелерді іске асыруға байланысты саяси биліктегі өзгерістер Жетісу жеріне де орнықты. Жетісудағы Ресей билігі жөнінде профессор М.Қойгелдиев: “...ортағасырлық бұйығы қоғамдық қатынастар торына шырмалған Жетісу елі ендігі уақытта Еуропалық Ресейдің қоғамдық-саяси жүйесіне тартылып қана қойған жоқ, сонымен бірге экономикалық және мәдени өміріне де біртіндеп ене бастайды. Бұл процесс өңірдің жергілікті халқы үшін жеңіл болған жоқ. Өңір енді ғана қарқынды капиталистік даму жолына түскен метрополияның арзан шикізат көзіне айнала бастады, ал оның халқы үшін ұлы державаның кемсіту мен қорлауды басынан кешіруге мәжбүр болды”, - деп түйіндейді.²³

Басқару Ережелеріне сәйкес облыстар уездерге, уездер болыстықтарға, болыстықтар әкімшілік ауылдарға, әкімшілік ауылдар шаруашылық ауылдарға бөлінді. Бір уезге 15-20 болыстық, бір болыстыққа 10-12 әкімшілік ауыл, әкімшілік ауылға 50-70 шаңырақ бірігіп, ауылдық қауымды құраған. Әрбір әкімшілік ауылды ауыл старшинасы, ал болыстықты сұлтан немесе болыс, ал уезді аға сұлтан басқарған. Болыстық қызметі шын мәнінде атадан балаға мирас ретінде қалып отырды.²⁴

Болыстықтар әкімшілік аймақ ретінде қалыптасып, болыс халқы шекара тәртібін қатаң сақтап отырған. Уездік басқарма

---

²¹ Румянцев П.П. Киргизский народ в прошлом и настоящем. – Спб. 1910. – 54 б.

²² Чжунгарского-Семиреченский приграничный район. – 84 б.

²³ Қойгелдиев М. Жетісудағы Ресей билігі. – Алматы. 2004. - 129 б.

²⁴ Народы России. Киргизы. Исторический очерк и народный характер // Природа и люди. 1879. - 15-16 бб.

құрамына орыс шенеуніктерінің өкілдері, старшындар, билер енді²⁵. Ауыл старшыны да, болыс та 3 жыл мерзімге ғана сайланды. Болыстар немесе сұлтандар өз қарамағындағы әкімшілік аймаққа билік жүргізіп, патша үкіметінің жарлықтары мен сот үкімдерінің орындалуын қадағалады. Сондай-ақ, ауылдарға жайылымдық шабындық жерлер бөліп беру, жер дауы, салық салу, салық жинау мәселелерін де шешіп отырды. Сондықтанда әр рутайпа болыс қызметіне өз адамын өткізу үшін сайлау кезінде барынша жанталасқан.²⁶ Болыс қызметі Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарында жойылған.

Ауыл старшиндары ауыл шаруашылығын басқару, маусымдық көшіп-қонуды ұйымдастыру, ел ішіндегі дау-жанжалдарды шешу, халықтан алым-салықты жинауды ұйымдастыру, болыстық сайлауға қатысушы адамдарды шақыру сияқты жұмыстарды атқарған. Ауыл старшындары ел арасында “ауылнай” деп аталған. Бұл лауазым да Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарында жойылды.

Жетісуда әрбір түтін басы сұлтандарға қарабасы салығы, яғни бір қой және ұлпан салығы, яғни 1 қап астық төледі²⁷.

Ш.Уәлиханов 1864 жылы 14 желтоқсанда Г.А.Колпаковскийге жазған хатында Ұлы жүздегі жалайыр, албан, дулат рулары арасындағы саяси билік жүйесінен мәлімет береді. Жалайыр тайпасының сұлтаны ретінде Сібір корпусы штабының офицері Сұлтанғазы Уалиханов, Аға сұлтан Қамбар Аланов және Тынға сұлтанды атай отырып, олардың қызметін албан, дулат сұлтандары қызметімен салыстырады.²⁸ Шоқан жазбаларынан қазақ қоғамындағы саяси билік жүйесі мен халық арасындағы наразылық білінеді.

Осындай халық пен билік арасындағы қайшылық халық наразылығы «Бақтыбай мен Тезек төренің» айтысының желісінен көрінеді. Тезек төре ХІХ екінші жартысында Жетісу өлкесіндегі

---

²⁵ Зобнин Ф. К вопросу о невольниках, рабах и тюленгутах в Киргизской степи. 1902. - 16 б.

²⁶ Киргизское выборы в Семиречье //Туркестанские ведомости. 1904. № 27.

²⁷ Баллицкий Ю. «Заметка о кочевом населении в Верненском уезде» // Туркестанские ведомости. 1873. №6. – 22 б.

²⁸ Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том. 5. –Алма-Ата, 1985. – 169, 476 бб.

жергілікті билеуші күштің өкілі болса, Бақтыбай Жетісу өлкесі, Қаратал, Көксу өзендері бойында, Өтеубайдың сазында туып өскен, жалайырдан шыққан айтыскер ақын.²⁹

Дәстүрлі қазақ қоғамында шаруашылықтың көшпелі, жартылай көшпелі, отырықшы түрлері және осыған орай қазақ ауылының типтері қалыптасты.³⁰ Жалайырлардың Жетісу өңіріндегі ауылдары көшпелі және жартылай көшпелі, Сырдың орта ағысы бойындағы жалайыр ауылдары отырықшы ауылдарды, Сырдың төменгі ағысы мен Қызылқұм аңғарын ішінара мекендеген жалайырлар көшпелі ауылды құрады. Жетісуда жалайыр ауылдарының көлемі шағын болды, қыстаулық шатқалдарды 5-6 дан 10-15 шаңыраққа дейін қоныстанғанымен, жайлауға бірнеше ауыл бірге қонған. Ауыл көшпелі қауымның негізі болды.

§2. Қапал уезіндегі жалайырлар

Қапал уезі солтүстік-шығысы мен шығысында Лепсі уезімен, шығысында Қытай, Жаркент, Верный уездерімен, оңтүстік-батысы мен батысында Іле өзенімен, солтүстік-батысы мен солтүстігінде Балхаш көлімен шектесті.

Қапал уезінің жер көлемі 74 100 кв.верст жерді алып жатты. 1897 жылғы санақ бойынша халқының саны 180000 болып, оның 158 000 қазақтар, 17 000 орыстар болды³¹. Уезд орталығы Қапал 1841 жылы құрылған. 1854 жылы Жетісу облысын басқару туралы Ереже қабылданып, ереже негізінде Қапал әскери округі құрылған. И.Н. Крафт мәліметі бойынша ол кезде Қапал қаласында 2499 адам болған³². 1897 жылғы санақ дерегі бойынша Қапал уезінде 136 421 қазақ өмір сүрген³³.

1867 жылы Қапал қаласынан Сібір казактары полкінің штаб-квартирасының құрылуы, сондай-ақ Гаврилов, Луговой,

---

²⁹ Айтыс. 1 том. –А., 1965. – 104-124 бб.

³⁰ Соколовский В.Г. Казахский аул. –Ташкент, 1926. - 3-4 бб.

³¹ Россия полное географическое описание нашего отечества. Под. ред. В.П.Семенова-Тянь-Шанского. Т. XIX. Туркестанский край. –СПб. 1913. – 776 б.

³² Крафт И.Н. Сборник узаконений о киргизах степных областей. Оренбург. 1898. – 238 б.

³³ Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. LXXXV. Семиреченская обл. Состав наличного населения обоого пола. 1905. -1-2 бб.

Попутненский сияқты т.б. қоныстанушылар селениесінің салынуы бірте-бірте бұл өңірге қоныстанушылар легінің ағылуы, жергілікті тайпалардың жерлерін тарылтты.

Қапал уезінің тұрғындар саны 1870-1871 жж.³⁴

№	Болыстықтар	Шаңырақ саны		Тұрғын саны
		1870 ж.	1871 ж.	
1.	Төменгі Қаратал	2,206	2,334	10,86
2.	Бөріходзүр	1,266	1,277	6,01
3.	Алтын Емел	1,297	1,315	5,95
4.	Бүйен Қоянды	2,068	2,061	8,28
5.	Күшік	1,808	1,878	8,79
6.	Таулы Жалайыр	2,026	1,893	9,60
7.	Төменгі Ақсу	2,075	2,101	7,70
8.	Арасан	2,685	2,544	10,80
9.	Балқаш-Лепсі	2,196	2,170	8,30
10.	Жоғарғы Қаратал	2,144	2,042	9,27
11.	Басқан-Сарқан	1,966	1,897	7,45
12.	Балғалы-Қайшылы	1,331	1,406	6,64
13	Оңтүстік Балқаш	1,554	1,517	6,74
	Барлығы	24,622	24,435	106,39

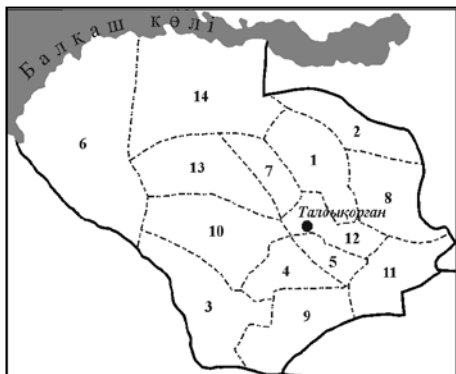
Қапал уезінде 1910 жылы ауыл шаруашылығы негізінде Статистикалық партия зерттеу жүргізіп, сол зерттеудің санақ парақтарын ХІХ ғасырдағы жалайырлардың қонысы мен санын анықтауға негіз етіп алдық.

1910 жылы Қапал уезінің жер көлемі 8 067681,00 десятин немесе 77 409,74 кв. версть жерді алып жатты.

1910 жылы Қапал уезінің Басқан-Сарқан болысында 5 әкімшілік ауыл, 942 шаңырақ, 4506 адам; Таулы-Ақсу болысында 7 әкімшілік ауыл, 1156 шаңырақ, 5585 адам; Төменгі –Ақсу болысында 9 әкімшілік ауыл, 1459 шаңырақ, 6981 адам; Биен-Ақсу болысында

³⁴ Ежегодникъ Туркестанского края. Подъ редакціей Н.А.Маева. - СПб., - 1872. Вып. 1. - 142 б.

Талдықорған уезінің әкімшілік бөлінісі

Уезд орталығы-Талдықорған селосы. Болыстар:

1.Ақішкі, 2.Ақсу, 3.Балғалы, 4.Таулы Жалайыр, 5.Ескелді, 6.Іле-Балқаш, 7.Қаратал, 8.Қапал, 9.Қоғалы, 10.Күшік, 11.Луговой, 12.Троицк, 13.Тұлымбет, 14.Оңтүстік Балқаш

7 ауыл, 1340 шаңырақ, 7120 адам; Ши болысында 10 ауыл, 1463 шаңырақ, 7423 адам; Төменгі-Қаратал болысында 13 ауыл, 1772 шаңырақ, 9506 адам; Оңтүстік-Балқаш болысында 10 ауыл, 1172 шаңырақ, 6608 адам; Күшік болысында 10 ауыл, 1509 шаңырақ, 8085 адам; Таз болысында 8 ауыл, 1335 шаңырақ, 7223 адам; Алтын-Емел болысында 12 ауыл, 1610 шаңырақ, 8888 адам; Андас болысында 9 ауыл, 1194 шаңырақ, 6244 адам; Шолақ болысында 8 ауыл, 1371 шаңырақ, 7036 адам; Балғалы болысында 11 ауыл, 1557 шаңырақ, 8591 адам; Іле-Балқаш болысында 11 ауыл, 2031 шаңырақ, 10592 адам болған. Барлығы 1910 жылы Қапал уезінде 31931 шаңырақ, 167828 қазақ өмір сүрген³⁵.

1910 жылғы 1 қаңтардағы мәлімет бойынша Қапал уезінде 179487 адам болып, соның ішінде қазақтар саны 175999 адамды құраған. Қапалдағы қазақтардың басым бөлігін жалайыр тайпасының рулары құрады. Қапал уезінде

6 ауыл, 1075 шаңырақ, 5058 адам; Сарытай болысында 9 ауыл, 1391 шаңырақ, 6720 адам; Арасан болысында 14 ауыл, 1567 шаңырақ, 8200 адам; Көлдей-Жұмай болысында 13 ауыл, 1530 шаңырақ, 7954 адам; Биен Қоянды болысында 12 ауыл, 1183 шаңырақ, 6094 адам; Ақішкен болысында 8 ауыл, 1188 шаңырақ, 6429 адам; Мырза болысында 7 ауыл, 912 шаңырақ, 5198 адам; Жоғарғы-Қаратал болысында 13 ауыл, 1583 шаңырақ, 8807 адам; Сыпатай болысында 10 ауыл, 1590 шаңырақ, 9010 адам; Таулы-Жалайыр болысында

³⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. Сводная таблица статистических сведений о киргизском ховяйстве по административным аулам, волостям и уезду. - 312- 348 бб.

жалайыр тайпасының барлық руының тармақтарынан тараған ұрпақтар кездесті. Қапалда жалайырдың балғалы, байшегір, сыпатай, қалпе, ақбұйым, мырза, қарашапан, арықтыным, күшік, андас, орақты, сиыршы руларынан тараған әулеттер қоныстанды. Қапал уезіндегі болыстардың аттары жалайыр руларының атымен аталуы да бұл уездің негізгі тұрғындары жалайырлар екендігін нақтылайды.

Уезде қаңлылардың үш руы, наймандардың садыр және матай рулары, төре, төлеңгіттер аралас қоныстанып, олардың саны жалайырларға қарағанда аз болды. Қапал уезіндегі жалайырлардың жалпы саны 100-120 мың адамды құраған.

Н.А. Аристов Қапал уезіндегі жалайырлар Қаратал мен Іле өзені аралығын қоныстап, 1889 жылы олардың саны 16098 шаңырақ болғандығын айтады.³⁶ Аристов берген деректі негізге ала отырып, егер әрбір шаңырақта 6 адамнан болды десек, онда 1889 жылы Қапалдағы жалайырлар саны 96588 адам болған деуге болады.

Қапал уезіндегі тұрғындардың 90,18 %-ның тұрақты қыстық баспаналары болған, бұл өсі өңірді мекендеген жалайырларға тікелей қатысты. Ал, жалайырлар ішінара қоныстанған Верный уезіндегі тұрғындардың 75,71%-ның, Жаркент уезіндегі тұрғындардың 73,42 %-ның қыстық баспанасы болған.

Жетісу өңірінің табиғатының қолайлылығы, шөбінің шүйгіндігі мал шаруашылығын дамытуға қолайлы болған³⁷. Жетісу өңірінің табиғаты егіншілікті дамытуға да қолайлы болғанымен, мал шаруашылығы басты рол атқарды³⁸.

Жері таулы болып келгендіктен жергілікті тайпалар қыстық баспаналарын салуға шатқалдарды өзен аңғарларын пайдаланса, жайлауға тау қойнауларына қарай көшкен. Қапал уезінің шығысынан батысына қарай көшпелі тайпалардың көш жолдары мен қоныстарын Ақбұлақ, Марқатау шатқалдарын, Суықтау,

---

³⁶ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – СПб., 1897. – 398 б.

³⁷ Джетысу (Семиречье) Естественно-историческое описание края. Под ред. В.Н.Шнитникова. –Ташкент, 1925.

³⁸ Туркестан. География и история края. Сост. М.В.Лавров. – М,Л. 1916. – 71-72 бб.

Сарытау тауының қойнауларын, Керей көл, Ақсу өзендері бойын, Сарытау, Үшбиен, Алатау етектерін, Ойжайлау сайын, Теректі, Қора, Үлкенқайынды өзендері аңғарларын, Жүрек, Тақыр, Мыңбұлақ таулары етектерін, одан әрі батысқа қарай Сарышыбын тауын, Қайыңдыбұлақ, Байкүлдек, Итшекүнек, Жамбайтекесі бұлақ елді мекендерін, Аламан өзені аңғарын алып жатты.

Қапалдың батыс бөлігіндегі көшпелілер жолдары Сары-бұлақтан Кемеращыға дейін Сары бейіті, Ешкіөлмес таулары, Қарабала қыстағы, Алтуайт тауы, Үңгірлі тауы, Кіші-Біже, Майтөбе, Сарыөзек өзендері, Бекботашолақ бейіті, Тасбастау бұлағы, Серектас тауы, Жоладыр қыраттары жалғап жатты.

Солтүстігіндегі көшпелілер жолдары мен қоныстарын Бекшойын бейіті, Жайпақөткен өткелі, Бүлік шатқалы, Тілеужан-құдық құдығы, Білде бейіті, Байсеке құдығы, Бекбас бейіті, Омарқұдық құдығы, Қисықтөбе қорымы, Тектұрмас шатқалы, Тораңғылы сайы, Сарой, Бестөбе, Тастөбе шатқалдары жалғап жатты.

Лепсі уезінен батысқа дейінгі оңтүстік бөлігіндегі көшпелілер қонысы Бекшуан, Шонды, Берден, Тілеужан, Білда, Байсеке, Бектас бейіттері, Омарқұдық құдығы, одан әрі Жетім бейіті, одан шығысқа қарай Ақтайлақ, Балты, Тоғызқұдық, Тоқтағұл, Сарытөбе бейіттері бойындағы жолдар жалғап жатты.

Қапал уезіндегі жалайырлардың қыстаудан жайлауға қарай көшу бағыты солтүстіктен оңтүстікке қарай бағытталған.

Жалайырлар қыстаулары Алтынемел қыраттарының солтүстігін, Жоңғар Алатауын, Іле өзенінің оңтүстік жағасын, Қаратал өзенінің аңғарларын алып жатты.

Қапалдықтар дәстүрлі шаруашылығында жартылай көшпелі мал шаруашылығына негізделгенімен, мал шаруашылығын дамыту басты назарда болған. 1910 жылғы ауыл шаруашылығы санағы кезінде жалпы уезде 31931 шаруашылық тіркеуге алынып, олардың иелігінде жылқы малының саны басым болды.

Л.О. Костенко құрастырған географиялық және статистикалық жинақта « қазақтар орыс әкімшілігіне әлі күнге дейін сенімсіздікпен қарайды, олардың малдарының нақты санын білу қиын, жасырып, азайтып айтады». Мысалы Л.О. Костенко құрастырған жинақта Қапал уезінде 1955 жылқы, 104201 түйе,

71601 ірі қара, 821547 қой болғандығын көрсеткен³⁹. Қазақтар мал санын кемітіп жаздырғандықтан, статистикалық жинақтарда көрсетілген мал санын әдеттегіден аз деп қабылдау керек.

1910 жылдары Қапал шаруашылықтардың 71,81% көшпелі, 28,19% отырықшы өмір сүрген⁴⁰. Қапалдағы қазақтардың 81,51% егін шаруашылығымен қосалқы түрде, яғни барлық шаруашылықтың 4/5 бөлігі айналысты. Қапалдықтар егіншілікті 1835-1845 жылдар аралығынан қолға ала бастаған⁴¹. Егіншіліктің суармалы түрі өріс алып, өзен, арық суларын егістікке шығыр арқылы көтерген. Әсіресе, Қаратал өзенінен тартылған арық бойындағы, Қаратал өзенінің төменгі ағысы бойындағы жалайырлар шығырларды көбірек қолданған. Қапалдық қазақтар шөп шабуды қосалқы кәсіп қылған. Шөп шабуды XIX ғасырдың бас кезінен кәсіп ете бастаған.

1870 жылы Түркістан Статистикалық комитеті жинақтаған мәліметтер Қапал уезіндегі тайпалардың қонысын анықтауға басты нысана болған құжаттың бірі. 1870 жылы олардың құрамы мен саны төмендегідей:

Жоғарғы-Қаратал болысында жалайырлардың сиыршы, байғазы, қыстық, сегіз-сары, андас, ерші, ақбұйым, азғалы рулары дулат руларымен аралас мекендеген. Барлығы 10 ауылда 2060 шаңырақ болған.

Балғалы-қайшылы болысында жалайырлардың балғалы, қайшылы, мырза, андас, орақты рулары мекендеп, албан, дулат руларымен аралас қоныстанды. 8 ауылда 1448 шаңырақ болған.

Оңтүстік – Балқаш болысында байшегір, арықтыным, мырза, сиыршы, сыпатай рулары басқа рулармен аралас қоныстанып, 8 ауылда 1493 шаңырақты құраған.

Төменгі – Қаратал болысында андас, мырза, күшік, ақбұйым, сиыршы, қарашапан, арықтыным байшегір, сыпатай, орақты рулары керей, алшын, дулаттармен аралас қоныстанып. 10 ауылда 2101 шаңырақ болған.

---

³⁹ Туркестанский край. Опыт военно-статистического обозрения Туркестанского военного округа. Материалы для географии и статистики России. Сост. Л.О.Костенко. Том. III. Спб. 1880.

⁴⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. - 192 б.

⁴¹ Сонда. - 206 б.

Күшік болысында орақты, қарашапан, сыпатай, андас, мырза, күшік рулары қыпшақ, коралас, сұлтан руларымен аралас қоныстанды. 9 ауылда 1783 шаңырақты құраған.

Таулы жалайыр болысында мырза, қарашапан, сиыршы, арықтыным, андас, орақты, сыпатай рулары қоныстанып, 10 ауылда 1 979 шаңырақты құрады.

Алтынемел болысында ақбұйым, қарашапан, сыпатай, байшегір, мырза, арықтыным рулары найман руларымен аралас қоныстанып, 7 ауылда 1264 шаңырақты құрады⁴².

Қапал уезіндегі жалайырлардың санын анықтауға сол кезеңде жазылған ғылыми зерттеулерді негізге алдық. 1867 жылы Н.Абрамов жазып көрсеткен дерек бойынша Қапал уезіндегі жалайырлардың саны келесідегідей болған: андастар – 1550, мырзалар – 1310, қарашапандар – 500, орақтылар – 300, қайшылылар – 200, ақбұйымдар – 230, қалпелер – 280, күшіктер – 700, сыпатайлар – 830, арықтынымдар – 660, байшегірлер – 700, сиыршылар – 800, балғалылар – 430, барлығы – 8410 шаңырақ болған⁴³.

Ал, Н.Аристов болса, 1889 жылы Қапалдағы жалайырлардың саны 16098 шаңырақты құрады, дейді⁴⁴. М.Тынышпаев 1917 жылы Қапал уезінде 120 000 адам жалайыр болғандығын айтады⁴⁵.

XIX ғасыр мен XX ғасырдың бас кезіндегі Қапал уезіндегі жалайырлар Қаратал мен Іле өзендерінің аңғарларында қоныстанып, олардың қоныстары солтүстікте Балхаш көліне дейін, оңтүстікте Жоңғар Алатауымен шектесіп жатты. Бұл өңірдің ауа райының қолайлы болуы жалайырлардың мал шаруашылығымен де, суармалы егіншілікпен де айналысуына жағдай жасады. Аң аулаумен, балықшылықты қосалқы кәсіп етті.

Қапал уезінің оңтүстігіндегі Балғалы, Андас, Күшік, Таз, Шолақ, Таулы-жалайыр, Алтынемел, Ши, Жоғарғы Қаратал, Төменгі

---

⁴²Ежегодник. Материалы для статистики Туркестанскаго края. Вып. 1. Спб. 1872. – 158-161 бб.

⁴³ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями // Записки Русского Географического общества по общей географии. 1867. Вып. 1. -267-278 бб.

⁴⁴ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. -398 б.

⁴⁵ Тынышпаев М. Истории киргиз-казакского народа. Ташкент. 1925. - Приложения 1. Количество киргиз-казаков на 1917 год.

Қаратал болыстарының көшпелілері қыста Іле, Біже, Қаратал өзендері бойында, Шолақ, Алтынемел, Малайсары тауларының етегінде қыстап, жазда Алатау тауларының бөктерінде көшіп жүріп, Қытай шекарасына дейін барған. Қапал уезінің Қаратал өзенінен бастап солтүстігік аймағын алып жатқан болыстардағы жалайырлар қысты Ақсу, Биен, Қызылағаш, Алмалы өзендерінің бойларында өткізіп, жазда Басқан өзенінің жоғарғы жағындағы Қарасарық елді мекенінде, сондай-ақ Биен, Балықты, Алмалы, Қора өзендерінің бойында көшіп-қонған. Ал, Қапал уезінің Оңтүстік-Балқаш, Іле-Балқаш болыстарындағы тайпалар қысты Балқаш сағаларында өткізіп, жазда құмды алқаптарға қарай көшкен⁴⁶.

1907 жылы Түркістан әскери округі Жоңғар-Жетісу шекарасы әскери округіне статистикалық зерттеу жүргізіп, бұл санақ жалайырлар қоныстанған болыстарды да қамтыған еді. 1908 жылы 1 қаңтарда нәтижесін шығарған бұл санақ парақтары да Қапал уезін құраған жалайырлардың санын анықтауға нақты негіз болар құнды құжаттардың бірі⁴⁷. 1908 жылы Андас болысын толығымен дерлік андастар құрап, олар 9 ауылға бөлініп, онда 1415 шаңырақ болған; Арасан болысында да негізінен андастар қоныстанып, 1908 жылы 11 ауылға бөлініп, 1492 шаңырақты құраған; Балғалы болысында 10 ауыл, 1668 шаңырақ; Басқан-Сарқан болысында 5 ауыл, 919 шаңырақ; Таулы-Ақсу болысында 7 ауыл, 1317 шаңырақ; Биен-Ақсу болысында 6 ауыл, 1472 шаңырақ, Биен-Қоянды болысында 9 ауыл, 1440 шаңырақ болған. Бұл аталған болыстар тұрғындарын негізінен балғалы-жалайырлар құраған.

Жоғарғы- Қаратал болысында 12 ауыл, 1671 шаңырақ; Таулы-Қаратал болысында 7 ауыл, 1384 шаңырақ; Іле-Балхаш болысында 11 ауыл, 1829 шаңырақ; Көлдей-Жұмай болысында арықтыным-жалайырлар 11 ауыл, 1855 шаңырақ; Күшік болысында күшік-жалайырлар 10 ауыл, 1558 шаңырақ; Мырза болысында мырза-жалайырлар 6 ауыл, 965 шаңырақ; Төменгі-Ақсу болысындағы мырза-жалайырлар 8 ауыл, 1531 шаңырақ; Төменгі-Қаратал

---

⁴⁶ Чжунгарского-Семиреченский приграничный район. Приложение 6. Сведения о зимовках и летовках киргиз Семиреченской области. – 112 б.

⁴⁷ Военно-статистическое описание Туркестанского военного округа. Чжунгарско-Семиреченский приграничный район. Ч.1-я. Ташкент, 1910. – 107 б.

болысында қайшылы-жалайырлар 12 ауыл, 1958 шаңырақ тіркелген⁴⁸.

Осы статистикалық құжат параған одан әрі саралайтын болсақ, Сарытай болысында 1908 жылы 8 ауыл, 1619 шаңырақ қайшылы-жалайырлар; Сыпатай болысында 1908 жылы 10 ауыл болып, онда 1778 шаңырақ сыпатай-жалайырлар; Таз болысын жалайырдан тараған таз руы толығымен дерлік құрап, 1908 жылы олар 8 ауылда, 1689 шаңырақ; Ши болысында негізінен күшік-жалайырдан тараған қауым қоныстанып, 1908 жылы 9 ауылда 1593 шаңырақ; Шолақ болысын негізнен жалайырдың ақбүйім руынан тараған қауым құрап, 1908 жылы олар 8 ауылда 1400 шаңырақ; Оңтүстік-Балхаш болысында негізінен арықтыным руынан тарағандар тұрып 9 ауылда, 1243 шаңырақ қоныстанғандығы мәлім⁴⁹.

а) Төменгі-Ақсу болысындағы жалайырлар*

Төменгі-Ақсу болысында жалайырлар №1 және №9 әкімшіліктерге біріккен. №1-ші әкімшілігіндегі жалайырлардың тоғыз ауылы мен №9-шы әкімшіліктегі жалайырлардың 18-ші ауылы бірігіп бір қауымды құрап, қауымда 121 шаңырақ, 544 жалайыр болған. Жалайырдың байғазы руынан тараған бұл қауым Қосағаш, Шолақөзек, Қожанберлі, Жайнақ, Құмжарған шатқалдарында қыстап, жазда Биен-Ақсу болысына қарасты жердегі Аманбөктер, Ақшолақ жайлауына көшкен. Көктем түсе, Жайнақ пен Қожамберлі сайларына көшіп, сол жерде егін салған. Ал, көктеу мен күздеулік жайылымды да Жайнақ пен Қожамберлі сайлары атқарды. Биен, Тентексу, Сарытоғай құмдарындағы жерлерді де пайдаланған. Ақсу және Жайнақтағы арық бойларынан шөп шапқан. Бұл жердегі арықтар Басқаннан бастау алады⁵⁰.

№9-шы әкімшілік ауылда негізінен жалайырдың тоқпамбетінен тараған қоңырбай аталығынан және маймылдан тараған

---

* Ескерту: Кей ауылдардағы жалайырларды анықтау қиын болғандықтан, кестеде анықталған ақсақалдар аттары ғана көрсетіледі.

⁴⁸ Военно-статистическое описание Туркестанского военного округа. Чжунгарско-Семиреченский приграничный район. Ч.1-я. Ташкент, 1910. – 107 б.

⁴⁹ Сонда.

⁵⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копалский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 44 б.

байғазы және досай аталықтарынан тараған ұрпақтар қоныстанды. Олар 4 – 17 ауылдарды құрап, қауымда 223 шаңырақ, 1059 адам болған. Ақсу, Ақтөбе, Сарытоғай шатқалдарында қыстап, жазда Аманбөктер мен Көкжота жайлауында көшіп-қонды. Көктеу мен күздеуді Бұрған және Қожамберлі сайларында өткізіп, сол жерде егін салған. Егістіктерін Көкқамыстоған арығынан суарған⁵¹.

Осы әкімшілікке қарасты 19-шы ауылды құраған жалайырлар Биенқопа шатқалын жеті атадан бері иемденіп келген. Егістік және шабындық жерді ауыл мүшелері бірігіп пайдаланды. Көктем мен күзді Ақөзек және Арасан болысына қарасты Сүтіген сайларында өткізген. Жазда Ақтас сайы жайлаулық қонысты атқарды. Қыс кезінде бұл қауымдағы жалайырлар малдарын Жон шатқалына қарай айдаған. Ақөзек сайындағы шабындықтардан шөп шабуды қоса кәсіп етті⁵².

1910 жылғы Төменгі- Ақсу болыстығындағы Жалайырлар⁵³

Әкімшілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№1	Тайымбек Жандарбек, Бергембай Қосақ, Өмірбай Әубәкір, Шақан Шегеубай, Сәдуақас Қуыпкел, Қасық Орымбай, Сәрсембай Тоқтабай, Тоғайбай Мәмбай, Имамбай Малқары.	Қосағаш, Қожамберлі, Қопа
№9	Жайнақ Төлеген, Есен Темір, Стамбек Шошыппай, Жамбай Жидебай, Жұрымбек Түгілбай, Алшымбай Шөке, Абрайым Орман, Сойбек Шора, Мұхаметқали Қадырбай, Мұхамбек Беке, Самбек Айдаралы, Ержан Жаманбазы, Есербай Дауылбай, Нүсіп Елубай, Рақым Керекұл, Нұрабай Бекбай, Нұрбоз Байтемір, Қамықпар Өскімбай, Разымет Сауырбай	Кіші Ақсу, Қаракөз, Қожамберді, Қопа

⁵¹ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области.. Копалский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 39 б.

⁵² Сонда. - 40 б.

⁵³ Бұл да сонда. -14-20 бб.

ә) Мырза болысындағы жалайырлар

Мырза болысында жалайырлар №1-ші және №3-ші әкімшілік ауылдарға бірікті. Бұрын Мырза болысының жерлері Жоғарғы Қаратал болысына қараған болатын.

№1-ші әкімшілігінде сиыршы-жалайырлар 22, 59-61-ші ауылдарды, яғни төрт ауылды құрады. Онда 15 шаңырақ, 97 адам болған. Ауыл қыстауларын Ащыбұлақ, Кемерашықора, Жалғызағаш шатқалдарынан салған. Арнайы меншіктеген көктеу-күздеулік жайылымдары болмады. Бұл уақыттада малдарын қыстау маңына жайған. Жаз кезінде Дегерес және Қайыңды, Шажа, Қойтас жайлауларына көшкен. Бұл жайлауларды тек жалайырлар қауымы ғана пайдаланған. Қыс кезінде қой мен жылқы малын Дегерес шатқалының жоғарғы жағына қарай айдаған. Көктал, Жалғызағаш, Кемерашы шабындықтарынан шөп шапқан. Егістіктері қыстау маңында салынып, суарып отырған. Ақсақалдар кеңесі қауымның кедей мүшелеріне бай шаруашылықтардан жер бөліп беріп отырған. Ауыл жалайырлары Қаратал өзенінен тартылған екі арық, Терескей және Күнгеі арықтары, Жалғыз ағаштоған арығы суларын пайдаланған⁵⁴.

Мырза болысында жалайырлардың келесі қауымы №3-ші әкімшілікте 2-28 ауылдарды, яғни 26 шаруашылықты құрап, онда 1910 жылы 146 шаңырақта, 791 адам болған. Олар толығымен дерлік жалайырдың мырза және андас руынан тарағандар. Қыстауларын Бұрақ, Қарақой, Көктал, Сарыбұлақ, Садық шатқалдарында салған. Көктеу мен күздеуге қыстаудан ұзап кетпеген. Жазда малы көп шаруашылықтар тау етегіндегі Балықты, Шажа, Қойтас жайлауларына көшкен. Жекелеген шаруашылықтар қыс кезінде ірі қара малдарын Төменгі -Қаратал болысына қарасты Кескентал шатқалына өз ағайындары отырған жерге қарай айдаған. Қауым жалайырлары Қаратал өзені бойынан мал азығына жоңышқалық сепкен. Көктал сайындағы егістік жерлер әрбір «елубасына» бөлінген, яғни елу отбасынан бірігіп пайдаланған.⁵⁵

⁵⁴ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 91-92 бб.

⁵⁵ Сонда. – 91 б.

1910 жылғы Мырза болыстығындағы Жалайырлар⁵⁶

Әкімшілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№1	Талдыбек Мұса, Мұхаметша Байбосын, Талдыбек Мұса, Еңсекбай Имамбай, Ақынбай Шығыр	Теректі, Қара
№3	Талыбек Батырбай, Доңбай Толыбай, Бекқожа Алдияр, Өсербай Бейсен, Бұршақбай Айырбек, Жексембек Айырым, Асық Аямбай, Сырбонай Шиібет, Ерназар Ақман, Тоғай Қыртпай, Бестебай Ыбрайым, Мейірбек Ажарбай, Бейсен Соқыр, Жалдыбай Баймамбай, Назықбай Қолжабай, Жұмабай Шоқыт, Тұрысбай Елеу, Сегізбай Жақсыбай, Ахмет Орман, Тоғымбай Қарабала, Қозыбек Көрпе, Байкісі Жұмабай, Шокмет Жылбай, Шуақбек Шалғымбай, Бақырбек Тәжібай, Бейсара Әлжан	Жаңғызқұдық, Қаракүнгеі, Қамыстысай, Талдыбастау, Қызылкүнгеі, Шокпартас, Садықсыдық, Ұзынбұлақ, Дауылбай, Қарақайнар, Керештас, Ақжар, Терістоған, Талдыжар, Шиелітөбе, Көктал

б) Жоғарғы Қаратал болысындағы жалайырлар

Жоғарғы Қаратал болысында жалайырлардың сиыршы руынан тараған ұрпақтар қоныстанып, олар 2-7 және 9-шы әкімшілік ауылдарға бірікті.

№2-ші әкімшілікте толығымен жалайырлардың сиыршы руынан тараған ұрпақтар тұрып, олар 63 шаруашылықта 174 шаңырақ, 971 адам болған. Қауымдағы жалайырлар арасында Торғай өңірінен қоныс аударып келген азын-аулақ төре-төлеңгіттер қоныстанды. Жалайырлар Көксу, Шыбынды, Жалғызғағаш, Қаратал, Шұбар шатқалдарында қыстап, жазда көпшілігі Қайыңды, Сарыноқай, Текелі жайлауына, кейбір ауылдар Ақтөбе, Аққоян, Шоладыр жайлауларына көшкен. Көктеу мен күздеуді қыстау маңында

⁵⁶ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. Заметки об отдельных общинах. Поаульные таблицы - 48-52 бб.

өткізген. Егістіктерін суаруға Биғаш, Теректітоған, Төретоған, Ортагоған, Терескейтоған, сондай-ақ Қайыңды өзенінен тартылған екі арық суын пайдаланған⁵⁷.

Сиыршы – жалайырлардың келесі бір қауымы № 3-ші әкімшілікті толығымен құрап, Тастыарық, Сарыноқай, Текелі, Құсақ шатқалдарында тұрақты қыстау иемденді. Көрші ауылдармен шекара сақталғанымен, жалайырлардың бұл қонысы жайлауға баратын көш жолының үстінде жатқандықтан, көктем мен күз кезінде аталған шатқалдар маңында бөтен ауылдың малдары жайылған. Ал, өздері көктемде малдарын Тастыарық көктеуіне айдаған. Бұл қауымдағы кейбір шаруашылықтар жатақ ауылды құрап, жыл бойына қыстауда отырған, ал малы көп бай жалайырлар Ақтөбе шатқалындағы жайлауға көшкен. Қой отарын жайлауда қыркүйектің аяқ кезіне дейін қалдырған, ал ірі мал басын шілденің аяғында айдап, кері қайтқан. Қауымның кейбір мүшелері қойларын Үшөзек, Биже, Дауылбай, Қарақой, Лаба, Беріктоғыл сайларына, Іле өзені жағалауына қарай айдаған. Тастыарық, Текелі, Жонжүрек сайларынан егістік алқаптар және шабындықтар иеленді, Қараталдан тартылған Тастыарық суын пайдаланған. 1910 жылы қауымнан 171 шаңырақ, 1033 жалайыр тіркелген⁵⁸.

№4-ші әкімшілікке біріккен сиыршы-жалайырлар 39 шаруашылықты құрап, онда 125 шаңырақ, 697 адам болған. Олар Ешкіөлмес, Ащыбұлақ, шатқалдарында қыстап, жазда басқа ауыл жалайырларымен қатар Мыңбұлақ, Балдырған, Қойтас жайлауларына көшті. Егістік атыздарын Шымыртоған, Төретоған, Жартоған, Жылантескентоған, Жарқапқантоған арықтарының суымен суарған. Шабындықтарды да қыстау маңындағы сайлардан пайдаланған⁵⁹.

№6-шы әкімшілікті де сиыршы-жалайырлар құрап, барлығы 32 шаруашылыққа бөлінді. 1 – 9-шы ауылдар Лаба шатқалында қыстап, жазда тау етегіндегі Ақтешкі жайлауына көшкен. Көктеу мен күздеулік жайылымға қыстау маңындағы Батпақты және Қамыстыбұлақ шатқалдарын пайдаланған⁶⁰. 10 – 18-шы

---

⁵⁷ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 78- 79 бб.

⁵⁸ Сонда – 61-62 бб.

⁵⁹ Бұл да сонда – 60-61 бб.

⁶⁰ Бұл да сонда – 92-93 бб.

ауылдардағы сиыршы-жалайырлар Қызылтас шатқалында қыстап, жайлауға Ақтешкі, Көптас, Теректі жайылымдарына көшті. Көктеу-күздеулік жайылымға Шұбар шатқалына көшіп-қонған. Егістіктерін суаруға Шымыр арығын пайдаланған⁶¹. 19 – 29-шы ауылдарды құраған жалайырлар сиыршы руының сырымбет, жылкелді, ескелді аталарынан тараған. Олар Түйемойнақ, Өтенай, Шұбар қыстауларында қыстап, жазда Ақтешкі, Қойтас жайлауларын жайлаған. Суармалы егіншілікпен қосалқы айналысып, қауым егістіктері Көкқия, Талдыарық, Шымыртоған, Төретоған, Жартоған арықтары бойында салынды⁶². Осы әкімшіліктің 30-32-ші шаруашылықтағы үш ауылын және №7-ші әкімшілікке қарасты 36-41-ші шаруашылық ауылдарын құраған сиыршы-жалайырлардың қыстаулары қатар салынып, бір қауымды құрап бірге көшіп-қонды. Олар төре және төлеңгіттермен аралас қоныстанды. Төре және төлеңгіттер бұл жерге ХҮІІІ ғасырдың аяғы – ХХ ғасырдың бас кезінде Торғай облысы жерінен қоныс аударған. Ал сиыршы-жалайырлар үшін бұл жер атақонысы саналды. Көсу, Жалғыз ағаш, Қарал өзендері бойындағы Көксу, Шыбынды, Жалғыз-ағаш, Қаратал, Шұбар шатқалдарында қыстап, жазда Қайыңды, Текелі, Сарыноқай жайлауларында көшіп-қонды. Көршілес қонған ауылдармен жайылымдық шекара қатаң сақтап отырды. Бұл ауылдар көктемде жайлауға барар жолда және жайлаудан қайтар жолда Ащыбұлақ жайылымын пайдаланды. Кейбір мал саны көп шаруашылықтар қыс кезінде малдарын Ақтөбе, Үшөзек, Аққоян, Жоладыр шатқалдарына қарай айдаған. Қауымның егістік жерлері Биғаш, Теректі-тоған, Төретоған, Терескейтоған арықтары бойында салынды. 90 шаңырақта, 491 адам болды⁶³.

№7-ші әкімшіліктің 1-26-шы ауылдары және 35-ші ауылы бір қауымды құрап, бірге көшіп жүрген. Олар Ешкіөлмес, Ащыбұлақ қыстап, жазда Мыңбұлақ, Балдырған, Қойтас жайлауларын жайлады. Қаратал өзенінен тартылған Шымыртоған, Төретоған, Жартоған арықтары бойында егін егіп, шабындықтар иемденген. Мұнда 181 шаңырақ, 1018 адам өмір сүрген⁶⁴.

---

⁶¹ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 90-91 бб

⁶² Сонда. – 59 б.

⁶³ Бұл да сонда. – 78- 79 бб.

⁶⁴ Бұл да сонда. – 60-01 бб.

Жоғарыда көрсетілген ауылмен көршілес қонған №9-шы әкімшіліктегі сиыршы жалайырлар 125 шаңырақта 690 адам болған.

1910 жылғы Жоғарғы Қаратал болыстығындағы Жалайырлар⁶⁵

Әкімшілік ауыл	Ауыл аксақалдары	Қыстаулары
№2	Есімғали Бүйембай, Шыныбай Боташ, Шолақбай Хангелді, Шойбек Ханқожа, Алтыбай Тоғамбай, Қойшыбай Тілеуберлі, Айтпай Қожабай, Сәдуақас Бекшойын, Шалымбек Асубай, Бейсенбі Төлен, Сатыбалды Біласар, Әліп Сатыпалды, Тоқтарбай Төлек, Керімбай Боқпантай, Қостай Шопабай, Бұрымбай Шайқу, Қазанқап Ашықпай, Асылбек Құлбығды, Бидайбек Қараш, Жошы Тума, Үркімбай Байтоқ, Жапыбай Әлік, Дәуіт Жұрқабай, Дүйсембай Бижан, Елеу Таласпай, Жарылқап Шоңбай, Дана Айтұған, Иманбай Айтұған, Дарқамбай Сәмбет, Жегебей Шалмамбет, Серікнор Төлеткі, Бейсен Мамыр, Қали Жұман, Маңқай Берсүгір, Бекші Телеу, Бейсембі Жарбор, Бегалы Қисық, Бенберген Идембай, Тастай Андақұл, Қанбай Саунамбай, Анонпай Қырғызбай, Діламалбай Байназар, Далабай Мойнақ, Бейсек Байбек, Меденек Дикамбай, Бекмұрат Қырманбай, Есембек Малтебер, Құдайберген Дауылбай, Өткелбай Бауылбай, Көнербай Бауылбай, Метенмай Өсубай, Исабет Мәмбет, Сарынти Үмбет, Ерубай Амантал, Жаманқара Атбан, Жұмаділ Атбан, Бұқашпай Атбан, Меншібай Атбан, Қараке Сатбен, Естембай Жаманқыз, Бекіш Бекбосын, Шақыр Садық, Қасен Құсайын	Жыландысай, Биекесай, Талды, Бұқансай, Сасық –Бастау, Шірікқора, Қайыңды, Жалғыззақаш, Теріске Бұлақ, Шыбынды, Қаратал Қосақ, Тоқтамыс

⁶⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. Поаульные таблицы - 58-74 бб.

№3	<p>Жазыбай Тебершік, Салық Дәуке, Ыбрайым Малай, Күнболат Ысқақ, Нұмахамед Малай, Кекіл Мейірман, Жайлаубай Жантыл, Шыныбай Сеңгірбай, Ауғамбай Мәмбет, Күлдей Егісбай, Садық Бәйбек, Балтабай Шалабай, Бұқарбай Құнанбай, Байтілеу Дәуке, Адғамбай Мамыр, Райша Байбосын, Қасен Жансері, Садырбай Қанғай, Тілеулі Дайын, Қайып Серік, Тәжі Есірген, Мұқан Әли, Нұрмұхамед Елшібай, Шымболат Ахмет, Сарыбас Сырлыбай, Бөке Шұйғыш, Серғазы Бөке, Мұсралы Қожеке, Әбдіқадыр Медет, Байсейіт Сағындық, Бектас Шағалақ, Керінбек Қойшыман, Қойгелді Жанғұрбай, Байғозы Бореке, Ысқақбек Асубай, Қарасай Сәрсенбай, Әбдіраман Нөсербай, Мырзабай Қойшыман, Ескекбай Сейтімбет, Жанғалы Өтеген, Қойлыбай Балықбай, Мадян Шышқанбай, Мұхамет Бекзат, Жұмабай Үшқот, Байралы Сапақ, Тұрымбек Ағанас, Ажанбай Жайылныс, Сабалақ Қасқан, Достымбек Әлібай, Тазабек Айтақ, Байқоныс Батырбай, Иманбай Байтөл, Жұмабай Масанай, Беделбай Ыбырайын, Ысқақ Малай, Нұғыман Әмір, Оразалы Кекін, Бернібек Батырбай, Еңсекбай Иманбай, Талдыбек Мұса, Мұхамеджан Байбос, Ақынбай Шығыр</p>	<p>Донқора, Сарнықой, Шоқпаргас, Жаманбол, Жылдысай, Сасық Бұлақ, Ақтекше, Сарыжота, Қасықпайжота, Кіші Ақтекше, Сарыжота, Тастыбел, Қардонсай, Қайыңды Бұлақ, Тықжол, Орақты Бұлақ, Текелі, Қисықауыз, Белқора, Үңгірқора, Қызыл қора Жартасқора, Көкбастау, Қайыңды, Тастыбұлақ, Қора Тастыарық</p>
№4	<p>Сүлеймен Ордағұл, Нүпес Тілеубай, Құдабай Алшын, Нұрамахамбет Тілеубай, Кейлібай Ержігіт, Бөре Ердаспай, Отарбай Жолман, Токтыбай Ержігіт, Сүгіралы Астамбек, Байыс Әбілдебек, Стамбек Сәрсембі, Байтілес Үңгірбай, Келмен Естібай, Қосай Шегебай, Қосбармақ Бексуан, Тоғошақ Таңқыбай, Байыс Қыстаубай, Амары Байтұрбай, Байжан Үсен, Қозқұйтыр Қалыбек, Самбай Қадырәлі Мұрыншак Қобай, Байғазы Аман, Тобышак Исабай, Қиралас Машай, Жігітек Емібай, Келмен Сыздықбай, Байбосын, Қырықбай, Құржау Токберген, Бегімбет Арқатшы, Өскенбай Мұрыншак, Жаныбай</p>	<p>Жамбастыжал, Дүнқора, Шұбар Доланалысай, Тасбастау, Ұзынбұлақ, Жартас, Жарқұдық, Тамшыбастау, Қосақ, Жартаған, Сасықбастау, Көкөзек, Күмөзек, Ішкөмей, Көксу, Оспанқора, Шақрақтоқ, Шошақтас, Қарашеку, Күнегейқара, Жартасқара, Қаратөбе,</p>

	Бикадаш, Атақбай Амамдос, Сыпатай Жылкыбай, Асамбек Сүттібай, Имамбай Бейбіт, Асамбай Ертісбай, Өзбек Жантай, Келгембай Жабыс	Шұқыркора, Тасқора, Ащыбұлақ, Керегесай, Ақбастау, Шыбықора, Үкілібас, Қайнар, Ащыбастау
№6	Сарбас Жұмамбай, Әбіш Қонтағай, Әубәкір Байтума, Шормақ Тастанбек, Тұзсымбет Бақтияр, Тілеугүл Айтқұм, Мешәл Байтық, Толымбек Байтолса, Имамбай Үмбетай, Мұхамеджан Айбаспай, Серікбай Пұсырмай, Сералы Дәулет, Амандас Сералы, Тауте Айтқұл, Күлет Тілеуберді, Беркімбай Бейсембе, Шалыт Тілеуберді, Абылқосым Тіленді, Шубай Желай, Қадырқұл Мольбай, Жансейгір Оспамбай, Нәсән Төребай, Күлдебай Күмербай, Кенембай Қолдыбай, Исабай Қашқым, Дүйсел Китербай, Сәкебай Төленді, Бибол Ереуіл, Жентақ Тілеуберді, Малбай Бөлекей, Шатырбай Кенегес, Менуеке Маныбай	Ботпарты, Теректі, Қаратал, Қамысты, Өтенай, Қызылтас, Шыбынды, Шұбар Бұлақ
№7	Өмбетқұл Қойтан, Сексенбай Әліке, Көсембай Өміржан, Қарабұла Тоғантай, Бақыш Нартпай, Айбөкен Жақсынбай, Ала Келмет, Мұқамбы Алдаяр, Асубай Анар, Тоқтарбай Тілеужан, Сәрсөбіз Бейсембі, Жанболат Тілеміс, Сәрсөбі Бейсенбі, Толдас Төлеген, Сүттібай Кемпіршал, Қоттыбай Кемпіршал, Нүпейіс Аққойлы, Шоқырбай Майбілек, Ерқытпай Қонақбай, Дійқамдек Болпы, Жандарбек Байқон, Сармамбек Түгелбай, Тұрысбек Тұлымдет, Үмбетпай Қойтай, Мұсабек Шенгелбай, Алпысбай Жайсамбай, Әлікбай Құлыбек, Мұсабек Секбай, Сағындық Елемес, Алпысбай Сақабай, Киебай Суамбай, Туғамбай Мамезек, Доймат Жарылғамыс, Жетпісбай Жалке, Ерыдай Терлікбай, Құлмамбет Кенемді, Шілдебай Шөкебай, Серік Жайнақ, Тастан Тілеміс, Болас Кенебай, Бетебай Енболат, Толқымбай Самбұлық, Нұрмұхамбет Ордабай	Қызылтас, Сымтасты, Шұбар, Сымтас, Талдыарық, Көксу, Өтенай, Көкіл, Ешкіөлмес, Шыбынды

№9	Шишамбай Қарабай, Бейсембай Тумабай, Шәріп Тәнке, Тулақбай Абақ, Сәрсен Шақаптай, Әжіке Жайлаубай, Көбіш Шақыман, Бекбаулы Мырзабай, Бейсембай Көшубай, Қарамбай Құдасбай, Шәліпбай Ноғай, Тұрғамбай Бене, Нүсіпбай Елубай, Монтубай Таймөнке, Уәсіл Балпық, Жұмсақбай Сартып, Байтұр Егембай, Имамбай Жантоқа, Далыбай Аманжол, Надырбай Құдасбай, Өтеғұл Байтен, Жұмағұл Сәрсенбай, Рүстембек Қикымбай, Байсерке Боқымбай, Домбай Бекберген, Атамкүл Құдайкүл	Қарашоқы, Ащыбұлақ, Теректі, Екітоспа бұлақ, Ешкіөлмес, Мұсақорған
----	---	--

в) Сыпатай болысындағы жалайырлар (1910 ж.)

Жайырлардың үлкен бір қауымы Сыпатай болысы құрамына бірігіп, бірнеше ауылды құрап, олар № 1 - 9-шы әкімшілік ауылдарға бірікті.

№1-ші әкімшілікті толығымен жалайырдың бәйбіше (жалайыр-шуманақ-мырза-бәйбіше) руының өкілдері құрады. Бұл қауымдағы бәйбіше-жалайырлар 95 шаруашылық ауылды құрып (314 шаңырақ, 1809 адам), орта есеппен бір қыстауда 4-5 шаңырақтан отырды⁶⁶. Олар ХІХ ғ-дың орта кезіне дейін Қаратал өзенінің бойындағы Қызылтас аңғарында қоныстанған. Кейін Шаған елді мекеніндегі Қотырқай, Теректі, Онкүрке, Бесқағыл, Талды, Айғайтас, Қызылқора, Ақтекше, Қызылбұлақ, Жоладыр, Ақжар қыстауларында қыстап, жазда Сарыноқай, Беріктас жайлауларына көшкен. Көктеу-күздеуді Қотырқай мен Теректісай сайларынан пайдаланған. Түйе өсіруге көңіл бөліп, қыста түйелерін Үшөзек құмдарына қарай айдаған. Қызылбұлақарық, Кемерарық суларын пайдаланып, жағасындағы алқапта егін салған.⁶⁷

№2-әкімшіліктің 36 шаруашылық ауылын (176 шаңырақ, 1073 шаңырақ) толығымен мырза-жалайырлар құрады. Олар Сәмен, Талды, Жылыкүнгеі, Мұқыры, Ақтас, Шаған, Дүнген, Мате

⁶⁶Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области.Копальский уезд. Поаульные таблицы. – 78 – 80 бб

⁶⁷ Сонда. Заметки об отдельных общинах. – 77 б.

шатқалдарында бірнеше атадан бері қыстап келе жатты. Көктеу мен күздеуді өз қыстаулары маңында отырған жайлауға көшер кезде Жаршапқан шатқалы жеріне ауылдар жиналып, бір-бірін күтіп үлкен бір қауымды құрап көшкен. Көксу өзенінің жоғарғы ағысы бойындағы Сарыжазық жайлауында жазды өткізіп барып кері қайтты. Қыс кезінде малы көп ауылдар малдарын Желдіқора шатқалына қарай айдаған. Ауылдар қыстау маңындағы жерлерді өңдеп, егістікке айналдырды, ал 35-ші ауыл жалайырлары Байлауық арығы бойында егін еккен. Көксу өзенінен тартылған Талды, Мұқыры, Жылықүңгей, Күнтутоған, Кемерарық арықтары бойынан шөп шабуды қосалқы кәсіп етті⁶⁸.

№3-ші әкімшілік 21 шаруашылыққа (130 шаңырақ, 752 адам) бөлінген. 1-10, 17-19-шы шаруашылық ауылдарында андас руанан тараған кенже аталығының ұрпақтары, ал 11 – 16 –шы және 21-ші ауылдарын мырза-жалайырлар құрап, олар көршілес қонған. Кенже руының қауымдары Лабасы тауының Асусай, Қосбастау, Көкбастау, Сүтбұлақ, Шолақарық, Мұқыры шатқалында, ал мырзалар Жалабай шатқалында қыстап, жазды Беріктүгел, Сарыжазық жайлауларында өткізген. Шабындықтары Лабасы қыстауының маңы мен Қоңырбастауда орналасты. Малы көп жекелеген ауылдар қыста малдарын Жіңішкеқұм, Жетіжал, Желдіқора шатқалдарына қарай айдаған⁶⁹.

Осы әкімшіліктің құрамындағы 11–16-шы және 21-ші ауылдарын құраған мырза - жалайырлар бір қауымда болып, көршілес қонған. Лабасы шатқалында қыстап, жазды Беріктүгел, Сарыжазық жайлауларында өткізген. Шабындықтары Лабасы қыстауының маңы мен Қоңырбастауда орналасты. Малы көп жекелеген ауылдар қыста малдарын Жіңішкеқұм, Жетіжал, Желдіқора шатқалдарына қарай айдаған⁷⁰.

№4 әкімшіліктің негізгі бөлігі сыпатайдың қарамарқа руынан тараған қауым құрап, олар 30 шаруашылық (222 шаңырақ, 1203 адам) ауылға бөлінді. Сарыбастау, Тасбастау, Шағылқора, Қаратас, Қорасай, Шоқпақтас, Күшшоқы, Қызылқора, Тасқора, Ащыбұлақ,

---

⁶⁸ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 77-78 бб.

⁶⁹ Сонда. – 79 – 80 бб.

⁷⁰ Бұл да сонда. – 79 – 80 бб.

Бүлікши, Мате шатқалдарында қыстап, жазды Сарыноқай, Сымтас, Күйелі жайлауларында өткізген. Сыпатай болысындағы жалайырлардың келесі қауымы осы әкімшілік ауылдың 31 – 42 шаруашылық ауылдарын құрады. Бұл қауымдағы жалайырлар күшік руынан тараған. Күшік-жалайырлар Жылыкүнгеі шатқалында қыстап, Сарыноқай жайлауын жайлаған. Көктеу және күздеуді қыстау маңында өткізген. Қыс кезінде қауымдағы күшік-жалайырлар жылқыларын Ақсал шатқалына, ірі қара мен қойларын Жаркент уезіндегі Қату шатқалына, қойларды сондай-ақ Қалқан, Мыңбұлақ, Қарақоян шатқалдарына қарай айдаған. Егістік алқаптары суармалы және танапты болып екіге бөлінді. Дүнген, Мате, Біже сайларындағы алқаптар суармалы егістікті, Жылыкүнгеі алқабында танапты егістіктер салды. Шабындық жерлер қауымға мүшелеріне атадан балаған мирас болып қалып отырды. Көксудан тартылған, Ақшатоған, Кемерарық, Күнтутоған Біже өзенінен тартылған Ақжартоған арықтары суын пайдаланған⁷¹.

№5-ші әкімшіліктегі 28 ауылды (137 шаңырақ, 739 адам) толығымен мырза руынан тараған жалайырлар құрады. Олар Сарыбастау, Қосқұдық, Қызылауыз, Қарашеку, Шаңшаңырақ шатқалдарында қыстап, жазда Сатылы жайлауына көшті. Шаңшаңырақ және Біже алқаптарынан егістік жерлер иемденген. Жоңышқалық атыздарды он жыл қатарынан пайдаланып барып, демалдыруға қалдырған. Біже өзенінен тартылған Қызылауыз, Көксудан тартылған Шаңшаңырақ арықтары су көзімен қамтамасыз етті.⁷²

№6-шы әкімшілік ауылда толығымен сыпатайдан тараған қарамарқа руының (138 шаңырақ, 682 адам) қауымдары қоныстанды. Шығу тегі келесідегідей: жалайыр-шуманақ-сыпатай-қарамарқа. Олар Сарыбастау, Тасқора, Шағылқора, Қорасай, Шоқпартас, Күшшоқы, Ащыбұлақ, Сарыбастау, Кетен, Бүлікши, Мате қыстауларында қыстап, жазда малы көп қауым мүшелері Сарыноқай, Сымтас, Күйелі жайлауларына көшкен. Көктеу және күздеулік жайылымда Мате, Дүнген, Бүлікши шатқалдары маңы-

---

⁷¹ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 81 б.

⁷² Сонда. – 82 б.

нан пайдаланып, қыстаудан ұзап кетпеді. Көксу өзенінен тартылған Терісарық суын пайдаланған⁷³.

№7-ші әкімшілікті негізінен сыпатайдың шалымбет руынан тараған қауым және мырзадан тараған бір ауыл құраған (129 шаңырақ, 749 адам). Бұл жалайырлар Лабасы, Жылықүнгеі шатқалдары бойында қыстап, жазда Беріктүгел, Суықтөбе жайлауларына көшкен. Көктеу және күздеулік жайылымға Мұқыры шатқалына тоқтаған. Қыстау маңынан және Кемер сайларынан егістік алқаптар иемденді. Суармалы егістіктегі алқапты 50 шаңырақтан бірігіп пайдаланған. Егістік алқапта пайдалануда талас-тартыс туып жатса, ауыл мүшелері тоған-басы немесе мұраптың шешіне жүгінген⁷⁴.

Осы әкімшілік құрамындағы мырзадан тараған жалайырлардың бір ауылы Лабас, Жылықүнгеі шатқалдары бойында қыстап, жазда Беріктүгел, Суықтөбе жайлауларына көшкен. Көктеу және күздеулік жайылымға Мұқыры шатқалына тоқтаған. Қыстау маңынан және Кемер сайларынан егістік алқаптар иемденді. Суармалы егістіктегі алқапты 50 шаңырақтан бірігіп пайдаланған. Егістік алқапта пайдалануда талас-тартыс туып жатса, ауыл мүшелері тоған-басы немесе мұраптың шешіне жүгінген⁷⁵.

№8 әкімшілікте мырза руынан артық тармағының қауымдары (169 шаңырақ, 1058 адам) отырды. Олар Оғызқұрған, Шоқпасты, Теріскен, Быпси, Жылықүнгеі, Жоладыр шатқалдарын қыстап, жазда Сарыжазық жайлауына көшкен. 1867 жылдардағы Ережелерге дейін олар Жаркент уезі Алтынемел болыстығына қарасты Майтөбе елді мекнінде көшіп жүрген еді⁷⁶.

№9-шы әкімшілікті толығымен дерлік жалайырдың сыпатай руынан тараған қауым (91 шаңырақ, 465 адам) құрады. Бұл қауымдағы сыпатайлар Алтуайт, Бүлікши, Мате, Лабас, Дүнген, шатқалдарында қыстап, жазда Сарыноқай, Сымтас, Күйелі жайлауларында көшіп-қонған. Шабындықта өздері отырған қыстау маңынан иеленіп, қысқа мал азығын дайындаған. Егістіктіктері Терісаққан, Тастыарық Байлауық арықтары бойындағы алқаптарды алып жатты⁷⁷.

---

⁷³ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 58-59 бб.

⁷⁴ Сонда. – 88 – 90 бб.

⁷⁵ Бұл да сонда. – 80 – 81 бб.

⁷⁶ Бұл да сонда. – 82 б.

⁷⁷ Бұл да сонда. – 58 б.

1910 жылғы Сыпатай болыстығындағы Жалайырлар⁷⁸

Әкім-шілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№1	<p>Жақар Бәжір, Ханкелді Шілдай, Жүндібай Жағалат, Байжан Нұрабай, Қасымбек Бодық, Бойхан Мегілбай, Байбек Жетібай, Ақалдек Каметай, Бисембай Майтабақ, Есмұхамбет Кендірбай, Бөлекпай Қасқабай, Қылбай Сапабай, Тоқмолда Асылбай, Байымбет Тасу, Жангүлек Майшы, Бектен Айдас, Оразбай Елік, Бекболат Шыныбек, Қоңырбай Тіленші, Құрматбек Қуат, Имабек Ботабай, Нұрмолда Тіленшы, Болатай Нарымбай, Оразымбет Иттай, Бигелді Қарауылбас, Жанту Елеусіз, Жанғырман Тайшыман, Серікпек Қарбос, Шабдар Өскембай, Ерзақ Елқонды, Қолтай Асыл, Сазақ Өстем, Тамшыбай Төлеміс, Асқар Есімбай, Отақпай Батыр, Асылбек Мақтыбек, Тілеу Сәмен, Жұмабай Хонгай, Байтоқ Тума, Жаумыш Әлібек, Амадай Толтамбай, Жақымбай Райымбек, Жидебай Қалматай, Доске Шайболда, Серкебай Жансырбай, Сағындық Шома, Шынтай Шокпар, Бәшекпай Жандыбек, Опалбай Досжасар, Жалаш Сақы, Мұса Шоқабай, Жалдыбай Кейбай, Жексембі Нобай, Жанпейіс Еміл, Сәрсен Дүйсен, Сейтахмет Толыспай, Ерінші Малай, Еркембет Қарғамбай, Нұрлыбай Шок, Тілеу Стамбек, Есіркеген Тоқтыбай, Нұржақ Бейсек, Бұқпан, Мөңке, Бөкенбай</p>	<p>Қотырқай, Теректі, Он күрке, Бесқағыл, Талды, Бектаир-саз, Ортаталды, Айғайтас, Аяқталды, Асақ Қаратас, Талдысай, Қызылқора, Жайлауқана, Жанғызбастау, Ақтекше, Қызылбұлақ, Ортақызыл бұлақ, Қызылбұлақ, Молалы, Қорақожы, Ақтышаған, Шоладыр, Шаған, Қызылбұлақ, Донқора, Ақтекше, Ақжар, Қарашоқу, Қызылбастау, Кизенқора, Айқайтас, Қотырқай</p>

⁷⁸ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 82, 84-86 бб.

	<p>Қабыл, Нүрпейіс Байторы, Алтымбек Жұмабай, Насақпай Ізімбай, Жиенбек Сәмен, Дүйсеке Толымбек, Кемпірбай Қарыбай, Андаспай Токбасар, Сейсембі Қолқамбай, Оспанқұл Танжы, Әжі Күнқожа, Маймыш Байқожа, Тұртпай Бастамбай, Тілежан Көрпебай, Жанаспай Қуат, Шаймербек Туғамбай, Есімдек Масабай, Ерліқожа Беспай, Сейітмағзақ Тосымбай, Ахымбет Жамақ, Сақ Майлыбай, Діқанбай Қоржау, Ашықпай Қоржау, Бекмұхамбет Абақ, Байжомарт Бұғыбай, Нұрмұхамед Адақ, Өнгілбай Тандыр, Түлкібай Қосшығұл, Токсоба Нұрыс, Жалды Торғай, Көмірбай Тілеуке, Базарбай Бадапай</p>	
№2	<p>Мұхаметші Ақымбек, Қорасай Жасыбай, Жантілеу Жандарал, Күреңқой Таманкөз, Тозыбек Смайыл, Қарауыл Назар, Байқұлақ Төлек, Баймахмет Бұршақбай, Байпамоз Арқабай, Қаңқабай Байпамоз, Мамыр Шомай, Сарытбай Тоғамбай, Қасыл Әбдібенат, Нұрмахамбай Ақтас, Ұса Әбділда, Ақымбек Жаманкөз, Тұрсымай Дүзбай, Тезекбай Сырымбет, Есалы Сапар, Дүйсембай Матыш, Құсайын Байтулақ, Бөкей Тулақбай, Жылқышы Мақұлбек, Бақабат Жауылбай, Қарымсақ Жаубасар, Нүсіп Жамабай, Байбалсот Жамабай, Өстібай Ниязбек, Орымбай Майзабай, Бестібай Ниязбек, Леппай Демеу, Олжабай Құлжан, Байсаба Серікбай, Нығметжан Ейызық, Қали Таңғышбай, Қошқарбай Бекберген</p>	<p>Шолақтоған, Жаршанқай, Сәмен, Қотанашы, Талды, Боқтыбастау, Көкбастау, Ақшоқы, Мұқыр, Жылыкүнгеі, Дұнғана</p>
№3	<p>Өмірбай Жұмбас, Назар Жайнақ, Таласбай Әділбай, Рахымжан Басқам, Онғарбай Мырзас, Құрама Мұсабай, Тасжарған Құлбалды Байтілеу Есенкелді, Ағыбай Салтанай, Мырзахмет Тазабек, Түгіреқпай Байсұлу, Бекше Ұзайғодыл, Сақмолда Түрікпен, Сәрсембай</p>	<p>Жалабай, Беріктас, Шашқақашан, Жылыкүнгеі, Қосқұдық, Асусай, Лабасы, Сүтбұлақ,, Көкбастау, Мұқры, Шолақ арық, Шолақ</p>

	Байдолы, Әміре Байтұрбай, Шәліп Естербай, Кемпірбай Жалебай, Қадыл Құдабай, Табыл Құдабай, Оразбек Мәжік, Байқанды Терөбай,	тоған, Қарабалта
№4	Шілбай Әжібай, Жексембі Құлмамбай, Класпай Дүйсембай, Шөпшек Шоқпар, Жайшыбек Әбдіре, Ақсақал Алмабай, Шалбай Тышқамбай, Орымбай Шілабай, Рысқұл Қалған, Жайпақтай Шілабай, Дәркенбай Жансерік, Насылбек Қозыбақ	Тесіктас, Қара шоқы, Мұқыры, Сарыбастау
№5	Белітбай Төленді, Имамбай Асылбай, Саурық Қарсақпай, Барық Төлебай, Сеңгірбай Марка, Ақылдыбай Күнту, Наурызбай Ертебет, Өсербай Ақымбет, Қылыш Маңғы, Байжен Қолдыбай, Қадыр Тақаш, Сәрсембай Құрмамбет, Артықпай Қадылбай, Шақыр Қазыбек, Досжан Мамыр, Әбсүгір Назар, Оспан Жуаспай, Туғамбай Қалдыбай, Мамық Тиес, Белтай Серікпай, Нұрлыбек Өскембай, Болатпай Бақты, Байша Қарабатырбай, Кіреуке Шығынай, Оңшарбай Қанжалбай, Смайыл Батырбек, Қашқымбай Қуат, Әдият Маута, Смағұл Бияқан, Әлпеш Епеш, Мүсәпір Маджас, Әлібек Зақпай, Беркін Қилыбай, Дүншебай Көбей, Иманқұл Мырзадала, Бегімбет Байшел, Абрай Қабай, Оралбай Түнкатар	Қосқұдық, Қызылауыс, Үңгіртас, Сүйіттулақ, Шаңырақ, Қарашоқы
№6	Кенбай Дөмей, Құрыспай Бірманай, Бекпосын Асылбек, Нұрбай Тойшыбай, Опабек Қосаяқ, Толымбек Қоздас, Құлман Қорабай, Бұлақпай Иса, Орамбет Тойтыбай, Дармамбет Түреш, Отығұл Молғы, Бейсембі Мірман, Жилықпай Битуған, Омарқұл Опшат, Қоныспай Айшуақ, Абдырайым Жандос, Игілік Нарт, Байназар Сайлыбай, Жактыбай Стамбек, Саурамбай Байтық, Мұса Сайлыбай, Жолдыбай Жұмағали, Жұртабай Арқымбай, Артықпай	Сарыбастау, Тасқора, Шағылқора, Қаратас, Қорасай, Шақпақтас, Қоратас, Күшшоқы, Ащыбұлақ, Қызылқора, Сарыбастау, Мате, Кетен, Бүлікші

	Сен, Абдырайым Сасык, Қырықпай Қашкымбай, Байтұлақ Бекқора, Көмек Қары, Найымбет Ботпай	
№7	Самалық Жамансор, Жанпейіс Жантай, Қылышпай Күзембай, Есмырза Жабай, Онғар Койлықпай, Орақпай Үзенбай, Мықтыбай Онша, Бекшойын Босқымбай, Әбдікерім Қалдай, Нұрахмет Сағай, Нөсербай Байторы, Амамбай Қамбай, Құлжан Мәлекпай, Сәрсембай Батпай, Артықпай Байра, Хасен Жомарт, Ошақпай Айдарбек, Сағай Талеке, Қуамбай Серкебай, Есбосыл Қабай, Шоқар Үшкемпір	Керегетас Лабасы, Көкбастау, Үштұмақ, Ағындысай, Мұқыры, Қарашоқа, Жылыкүнгеі, Тересарық
№8	Ошақпай Тұманшы, Сыдық Қарын, Мұғалбай Алтқора, Манақпай Баймене, Қожабек Көпкелді, Нүсіпбек Далабай, Байымбет Сақа, Мұратбек Мұдатпек, Шыныбек Доспай, Тілеубай Көнеқпай, Маржесебай Шаңкөз, Жауқабай Ұса, Қонақпай Айнабек, Кебекпай Байшашин, Орыспай Нысаки, Жұмабай Шаке, Байқон Байтілеу, Қуатпек Қасабай, Қамымбай Бегімбет, Шайбек Сүйінтікбай, Атылбек Жарлықам, Қыныр Бөгембай, Тоғымбай Қыстаубай, Өтеп Байдәулен, Жансейіт Оран, Салыпай Жуанғор, Серікпай Дүйсек, Омар Шимамбай, Үшкеккер Аймуар, Қайтанбай Шындаупай, Денгелбай Күртібай, Тоғанбай Аралбай, Маралбай Байжан, Мұса Байқожа, Жарқымбай Торғамбай, Ақшабай Көнеқпай	Өгізқұрған, Шокпасты, Теріскен, Быпси, Жылыкүнгеі, Шокпакты, Шақпакты, Шаладыр
№9	Найманхан Қамбар, Түсіпбек Маймұқан, Имамқұл Қамбар, Базархан Найманқұл, Шаиншолақ Қарсыбай, Қалмамбет Қабан, Бейсембай Қайдербай, Ноғайбай Шаңғыспай, Жүніс Тілеужан, Шеріптай Секімбай, Далибай Ниетпай, Тәжі Қисық, Алдай Өтеп, Жайнақ Байғаныс, Саурамбай Ақшал, Қаратышқан	Көкбастау, Көпішқора, Қызылқора, Қарашоқы, Қарасай, Бұлақты-қарасай, Қаратөбе, Қызылтас, Асусай, Сүтбұлақ, Күншығыс Сүтбұлақ, Дүнгене, Бөлекит, Мате, Беріктас, Шиліқұдық

	Төлөнді, Тобажан Тірентай, Құсанкиік Қалайжанай	
--	--	--

Сонымен Сыпатай болысында жалайырлардың сыпатай, мырза, күшік, қалмат, маматай, қарамарқа, шалымбет, артық сияқты рулары мен ру тармақтарынан тараған әулеттер қоныстанған.

г) Таулы-жалайыр болысындағы жалайырлар

№1-ші әкімшілік ауылды жалайырдың шуыншал, өмірбек руларынан тараған ауылдар құрады (337 шаңырақ, 1788 адам).

Бұл қауымдағы жалайырлардың негізгі дені 1885 жылы Төменгі Қаратал болысынан келіп қосылған. Қыста Дастар-күтей, Дастар-теріскей, Қашамалықора, Ұзынбұлақ, Аққұдық, Бозтоған, Жосалытеріскей қыстауларында қыстап, жазда Сарыжазық жайлауын жайлаған. Қыс кезінде малдарын Желқора, Үшөзек, Жаманқұм, Норбы шатқалдарына айдаған. Егістіктерде, шабындықтары да қыстау маңында болып, егістік алқаптарды Біже өзенінен тартылған Бозтоған, Жарлыөзек арықтарынан суғарған⁷⁹.

№2-ші әкімшілігін толығымен, жалайырдың толымбек руы құрап, олар 78 шаруашылыққа бөлінген (243 шаңырақ, 1420 адам), сондай-ақ олар №3-ші әкімшіліктің 1-4 шаруашылық ауылдарын құраған. Шөладыр, Желдіқора, Желдіқора теріскей, Қызылшоқы, Күмөзек, Жарлыөзек, Бүлік, Дүнген, Шенгелді, Ауысқора, Аққора, Қарауызсай шатқалдарында қыстап, жазда Беріктоғыл, Көктөбе, Сарыжазық жайлауларына көшкен. Қауым мүшелері жайылымдық жерлерді бөліп иеленген және жайылымдық шекара қатаң сақталған. Малы көп шаруашылықтар қыс кезінде малдарын Оңтүстік Балхаш, Іле-Балхаш, Төменгі – Қаратал, Ши, Күшік, Таз болыстарының жерлеріне қарай айдаған. Желдіқора, Бүлікши, Жарлыөзек, Дүнген сайларынан егістік алқаптар иеленіп, егістіктерін Көксудан тартылған Бозтоған, Ақшатоған, Жарлыөзек, Көкжарлы тоған арықтарының суларымен суарған⁸⁰.

№3-ші әкімшілік ауылы 67 шаруашылыққа бөлінсе, 58- 67-ші 10 шаруашылығын мырзадан тараған әліке руының (жалайыр-

⁷⁹ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 85-86 бб.

⁸⁰ Сонда 83-84 бб.

шуманақ-мырза -әліке), сондай-ақ толымбек, бимамбет қауымдары құрады (208 шаңырақ, 1091 адам). Олар Мақаншы өзені бойында қыстап, жазда Беріктүгел жайлауына көшкен⁸¹. Егістік алқаптарын Көксудан тартылған Қызылтоған арығы бойында салған. Қыс кезінде қауымдағы малы көп жалайырлар малдарын Үшөзек құмына қарай айдаған.

Әліке-жалайырлардың бір қауымы №4-ші әкімшілікті құрап, 18 ауылға бөлініп (75 шаңырақ, 377 адам) олар толығымен Мақаншы өзенінің бойындағы қыстауларда отырған. Олар бұл жерге Жоғарғы Қаратал болысындағы Қаражиде шатқалынан қоныс аударған. Қыста Жетіжал, Үшөзек шатқалдарына айдаған. Егістік жерлерді қауым мүшелері бөліп пайдаланған⁸².

5-ші әкімшілігінде толығымен айтымбет-жалайырлар тұрып, олар 100 шаруашылықты құраған (218 шаңырақ, 1178 адам). Ашудасты, Қарасай, Бесқайнар, Қарасу, Тектей шатқалдарында қыстап, жазды Шажа, Көксай жайлауларында өткерген. Қарасу сайынан егістіктер пайдаланып, суармалы егіншілікті қоса кәсіп етті. Қарасудан тартылған Жотаарық, Жаңарық арықтары, Көксудан тартылған Күнтуарық, Кемерарық, Тентектен тартылған Қароқойарық арықтары бойларынан шөп шабуда қосалқы кәсіп етті⁸³.

№7-ші әкімшілікті шұңғыр аталығынан тараған қауым (110 шаңырақ, 527 адам) құрады. Олар Мақаншы, Қаратөбе шатқалдарында қыстап, жазды Сарыжазықта өткізген. Бұл қауымдағы жалайырлар бұрын Төменгі Қаратал болысы жерінде тұрған, жердің тапшылығына байланысты 1880 жылдары көрсетілген қыстауларға қоныс аударған. Мақаншы өзенінен тартылған Бабатоған арығы бойына егін салып, осы арық бойынан шөп шапқан⁸⁴.

---

⁸¹ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 85 б.

⁸² Сонда. – 85 б; Поаульные таблицы. – 102 б

⁸³ Бұл да сонда 84-85 бб.

⁸⁴ Бұл да сонда. 86-87 бб.

Таулы-Жалайыр болысындағы жалайырлар (1910 ж.)

Әкімшілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№1	Талеке Жарлысай, Отарбай Қалдықұлақ, Таунықай Кемпір, Әтійбай Бейсембі, Құтыбай Сары, Жансарбай Жосқожа, Ақылбек Дүйсембі, Қорбас Телбай, Қапай Андас, Шыпы Битық, Мұхұмбет Зәкір, Үкібас Жанқұлы, Жамалбай Жанқұл, Нійба Қошқын, Құллықа Құрман, Сәдуақас Ахмет, Мәсәлім Әжі, Серғады Қаршақ, Шалдыбай Қабатай, Тәнеке Тота, Қапнарбай Кекіл, Медер Садық, Жаманқұл Токсанбай, Бойыршпай Тоғай, Қобайдулла Сады, Мықышпай Мантай, Жаубасар Монтай, Мұратбек Досубек, Сүгір Есболат, Сүйімбек Токболат, Нұрлыбек Жанке, Нұрымбай Серті, Дүйсембай Опалбай, Рысымбет Ордымбай, Үмбет Әшібек, Сарықыз Тұрман, Әлібай Әден, Анықбай Телібай, Асылбек Майке, Шалыбай Әлжан, Жаманқұл Есмұрза, Берсүгір Қуандық, Молдахмет Молдабай, Рахым Марзыбай, Қалық Иманқұл, Қалыбай Қалқа, Қолдыбек Баптақ, Жылып Бумықбай, Бекбосын Елемес, Жанбосын Елемес, Жұмантай Басай, Сайдыл Қарабала, Қайпаттен Байнашар, Носықбай Өтеғұл, Жабағы Бершімбет, Сирақбай Әлімбек, Қожық Жаманқұл	Достар-Құтты, Достар-терексай, Қашамалықор, Дыспар теріскей, Ұзынбұлақ, Аққұдық, Жарөзек, Жосалықүнгеі

ғ) Ши болысындағы жалайырлар

Ши болысының № 1 және 2-ші әкімшіліктерінде жалайырлардың қалпе руынан тараған қауымдар, ал № 8 және 9-шы әкімшіліктерінде қарашапан руынан тараған қауымдары қоныстанды. Ал, 3-7, 10 әкімшіліктерінде жалайырлардың қошөтер, меңлібай, жомарт сияқты ру тармақтарынан тараған әулеттер тұрған.

№1-ші әкімшілікті қалпе-жалайырлар 126 шаруашылықты құраған үлкен қауым (239 шаңырақ, 1213 адам). Бұл қауым 1885 жылдары Төменгі – Қаратал болысынан бөлініп шыққан. Олар Қаратал өзені бойындағы Баулыбай және Аралқұм шатқалдарын бірнеше атадан бері қоныстанып келе жатқан. Жайлауға барар және қайтар жолда Қарашеңгел шатқалында аяндаған. Жазда Сарытер және Қарабұлақ шатқалдарындағы жайлаулық жайылымдарда көшіп жүрген. Айту, Құлжабай, Шолақ арықтары бойында шабындық және егістік алқаптар иеленіп, олар әрбір елубасына бөлінген⁸⁵.

№2-ші әкімшілік құрамындағы қалпе-жалайырлар 98 шаруашылықты құрады (258 шаңырақ, 1236 адам). Ақжар және Жаманқұм шатқалдарында қыстаған бұл қауым, жайлауға Сарытер және Қарабұлаққа көшті. Егістіктері Қалпетоған, Айту, Шолақтоған арықтары бойында салынса, Баубек шатқалы бойынан шабындықтар иеленген⁸⁶.

№3-ші әкімшілік толығымен жалайырдың андас руының меңдібай тармағынан (жалайыр-шуманақ-андас-меңдібай) тараған (164 шаңырақ, 827 адам) ұрпақтар қоныстанған. Олар 115 шаруашылыққа бөлінген үлкен қауымды құраған. Ауыл қыстаулары Қаратал өзенінің сол жақ бетіндегі Тассуат, Сарықамыс, Оршағыл, Бесшағыл, Қақпақта, Қаражырық, Бұратышқан, Ақжал және Қаратал мен Тентек өзендерінің аралығындағы Тентек, Құлжа шатқалдарынан салынған. Малы аз ауылдар жыл бойына қыстауда қалып, егіншілікті дамытса, малы көптері Сарытер, Қарабұлақ және Тентек жайлауларына көшкен⁸⁷.

№4-ші әкімшілік ауылының (143 шаңырақ, 780 адам) 13-32 шаруашылықтарында жалайырдың қошетер аталығынан тараған ауылдар қоныстанды. Олар Көктөбе, Естімбай, Қоғаш, Оралтентек, Тентек қыстауларында қыстап, жазда Сандықтас жайлауына көшкен. Олардың ата-бабалары ертеректе Сырдария өзені бойында өмір сүріп, кейін Жетісуға қоныс аударған. Алғашында Балғалы болысы жеріндегі Таржол шатқалында қыстаған⁸⁸.

---

⁸⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 32-33 бб.

⁸⁶ Сонда. – 33 – 34 бб.

⁸⁷ Бұл да сонда. Пообщинные таблицы– 31-32 бб; поаульные таблицы. – 118-121 бб.

⁸⁸ Бұл да сонда. - 55 б.

5-ші әкімшілік ауылы 31 шаруашылыққа бөлініп (89 шаңырақ, 431 адам), онда толығымен қырғыз-жалайырлар (жалайыр-андас-қалқа-қырғыз) қоныстанды. Қысты Тентек, Саурыққарасу, Мақаншы, Көрікшибай қарасу, Төрткөл, Мүсірен қыстауларында өткеріп, жазда жалы көптері Тентек өзені бойындағы Тентек жайлауына көшкен, ал қалғандары қыстау маңына киіз тігіп жыл бойына қыстау маңында өткізген. Көршілес Таулы-жалайыр болысымен шекара қатаң сақталмады. Кей жағдайда жайылымдарды ортақ пайдаланған. Егіншілік пен шөп шабуды да кәсіп етті Көкарық, Шолақтоған бойынан егін салған⁸⁹.

6-шы әкімшілік ауыл, 47 шаруашылыққа бөлініп (101 шаңырақ, 500 адам), бұл қауымды жалайырдың қалқа руының майса, қонай-қанай (жалайыр-андас-қалқа-шүйінішәлі-қанай, қонай) аталарынан тараған ұрпақтар құрады. Қыстауларын Жолбарыс, Тасарық, Бөлектөбе, Айдар, Шолақтоған, Бесағаш, Тентек, Тастөбе, Қаракөтерлі, Теріккөл, Қашқан, Қарабол, Мұстабайқұдық шатқалдарында салып, жазда Сатылы жайлауына көшкен. Көктеу мен күздеулік жайылым үшін Тастөбе, Бесағаш жайылымдарын пайдаланған. 1880 жылдары қауым мүшелері шабындық жерлерді шаңырақ бойынша бөлісіп алған. Егістіктері мен шабындық жерлерді Тентек өзенінен тартылған Тасарық, Бесағаштоған, Шолақтоған арықтары бойларынан пайдаланды⁹⁰.

7-ші әкімшілік ауыл 75 шаруашылыққа бөлініп (159 шаңырақ, 846 адам), мұндағы қауымды жомарт аталығынан тараған ұрпақтар құраған. Олар Ши елді мекенін қыстап, жазда Сатылы және Көксай жайлауларында көшіп жүрген. Малы көп шаруашылықтар қыс кезінде малдарын Дәуқора, Белшағыл, Қызқазған құмды алқаптарына қарай айдаған. Олар бұл жерге Сырдария өзені бойынан қоныс аударған.⁹¹ Егістіктері Қоскемейтоған, Ақтоған, Қайнартоған, арықтары бойында салынды.

№8-ші әкімшілік ауылының 93 шаруашылығын (140 шаңырақ, 720 адам) және №9-шы әкімшіліктің 42 шаруашылығын (89 шаңырақ, 489 адам) қарашапаннан тараған жалайырлар құрады.

---

⁸⁹ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. - 56-57 бб.

⁹⁰ Сонда. - 34-35 бб.

⁹¹ Бұл да сонда. - 53 б.

Кенарал шатқалын бойлай қыстау салған қарашапан-жалайырлар бұл жерде 9 атадан бері қоныстанған. Өздерінің айтуы бойынша олар бұл қыстауды ХҮІ ғасырдың аяқ кезінен бастап иемденген. Жазда Сандықтас, Көктөбе шатқалдарына көшкен. Егістіктері мен шабындықтарын суару үшін Көктал өзенінен Көкжал, Шолак, Сүптеген, Қарағай арықтарын тартқан. Ал қауым пайдалануындағы Нүркетоған арығы Тентектен тартылған⁹².

№10-шы әкімшілігін таймөңке аталығынан тараған қауым құраған. 27 шаруашылықты құраған (81 шаңырақ, 381 адам) бұл қауым мүшелері Қошқарбаймола, Айдар, Көкдала, Қалыш шатқалдарында қыстап, жазда Сатылы жайлауына қарай көшкен. Жекеленген ауылдар қыс кезінде жылқы, түйе, қойларын Жаманқұм жайылымына қарай айдаған. Жаманқұм жайылымын қыс кезінде Оңтүстік-Балқаш, Төменгі Қаратал, Ши, Күшік, Таз болыстарының жайлайырлары да пайдаланған⁹³.

1910 жылғы Ши болыстығындағы Жалайырлар⁹⁴

Әкімшілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№1	Монаспай Отар, Тоқай Бақаш, Есембай Байбосын, Таксыбай Байғыбай, Баулбай Ақпал, Қаңтарбай Қалшамбай, Сәндібай Алсай, Берлібай Сөкімбай, Асан Токпан, Серікпай Қарасай, Сүттібай Бек, Қожанберді Бисен, Темір Жантуған, Айнабай Көбел, Байфілдә Қырғызбай, Жаңабай Бейбіт, Роғайбай Қосай, Мұсабай Тәжі, Босмахан Шегебай, Бейсембай Боғдал, Белекті Орал, Оразымбет Сүммен, Шорабай Төлен, Жиренше Көшен, Көптілеу Тілеке, Талдыбай Жанжігіт, Жақсыбай Терлік, Есгебай Бексейіт, Байжомарт Бектас, Шылынамбет Орымбай,	Қалыш, Аққайыр, Миялы түбек, Көкдала, Қалтабан, Жиделі Шыған, Дөңгелек саз, Қараөзек, Дайрабай мола, Сасықкөл, Қараөзек, Кескен Алқалы, Шиліорал, Кикентүбек, Базарарал, Аралкөл, Көптіктөбе, Түнкұдық, Бүріккұдық, Қарақұдық, Кішкенекұдық, Бұлығтай, Сәрсә Қоңтай, Ақшөкі,

⁹² Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 57 – 58 бб.

⁹³ Сонда. - 52 б.

⁹⁴ Бұл да сонда. - 82 б. - 84-86 бб.

<p>Жалдыбай Өмірзақ, Сәрсембай Маймасор, Нүскен Сатыбалды, Құрмашпай Каракүш, Ағнас Қабыл, Жақый Бишемір, Орақпай Нүсен, Қижыбай Саркебек, Қарабек Саркөбек, Сейдахмет Қойлыбай, Смағұл Оңдаспай, Ошақпай Қарағұл, Алтыбай Борамбай, Жамбырбай Берлұқ, Отызбай Сайбек, Мұқан Сармамбай, Құнылы Елеусіз, Алпысбай Тлеуғабыл, Туғамбай Тоқыш, Шани Рысбек, Қорыбай Шөмек, Дәумен Белғожа, Қосы Атрау, Қайлыбай Бекежан, Жүрімбай Бегежан, Қарауыл Төке, Құттым Күйтен, Сексембай Манақпай, Сыйлыбай Қойшыбай, Мұхамеди Белгібай, Сүгірбай Қойшыбай, Шенелбай Оралбай, Жүніспай Отар, Дүйсембі Манаспай, Ағыбай Бойбай, Майшыбай Тоғымбай Жүніс Байбосын, Үсен Токпан, Егізбай Дәулет, Оразбай Сәндібай, Жарылқам Дикамбай, Түзел Көбелек, Омырбай Байсембі, Байтілеу Қырғызбай, Сарсем Мәмбет, Туғанбай Майлай, Қырғызбай Мәмбет, Клепбай Дайрабай, Шубай Мәмбет, Қуалбай Мәмбет, Жалбет Мәмбет, Құланшы Көбек, Жексембай Шейбай, Отарбай Сүлеймен, Жидебай Байәділ, Күсебай Нысанбай, Қауықпай Алшық, Кемелбай Ыбрайым, Қожаберген Бұлдыбай, Нұрмахамбет Шал, Сүгірбай Ағырбай, Жанбай Опыш, Меңлібай Қыңырбай, Жүніс Құнанбай, Нұрпейіс Жалдыбай, Батылы Сәмбет, Дөнел Бұлдыбай, Рахым Дөпіл, Сәрсембай Күлсұлу, Елубай Қармыс, Бектас Көпту, Қалиасқар Бектас, Кемірек Қанту, Майкөт Кемірек, Тілеужал Жандос, Еспақат, Бетебай, Қасылбек Дайырбек, Салдамбек Сайбек, Өсікбай, Баймасар, Қали Нүсіп, Анықпай, Ашамбай, Қалық Амамбай, Мырзалы Қарыбас, Қырбалы Қарыбас, Аубай Бұлдыбай,</p>	<p>Ақжірік, Қаражірік, Тыңқұдық, Ақсерке, Әулиеқұдық, Татырқұдық, Күркемкен, Майсиген, Молалы, Майемген, Қарақұдық, Елшібай, Базарқұдық, Аққұдық, Ашамайлы, Токберлі, Қосірім</p>
--	---

	Орымбай Бекжан, Жамабай Байдрауық, Екмұхамбет Көптілеу, Сүлеймен Көптілеу, Ахмет Көптілеу, Байтілеу Кесеке, Ешім Шал, Орнықбай Байтона	
№2	Жолдыбай Төлебай, Таңатар Ақтабай, Жарнақбай Қарсыбай, Тыныштықбай Даубас, Айдос Даубас, Өтетілеу Құттыбай, Тауқар Қармыс, Тыштыбай Көпжасар, Жексембай Төкебай, Амамбай Айжас, Төлеміс Теміртай, Құдаш Дайрабай, Аятбек Тайжене, Өсербай Айтолым, Ауылбек Жетен, Елубай Жақсылық, Берікбай Қоңыр, Серікбай Түткөмбай, Нұрбай Шалбай, Байгүл Тенбай, Мәжік Шалбай, Бұтабай Бәйіт, Өтеген Саурық, Серке Таскенбай, Бәтербай Сәтенбай, Садықбай Жақсылық, Қыдырәлі Мұса, Тоқберген Байтон, Құсамбай Самарқан, Туғанбай Тәңірберген, Жексембай Наурызбай, Тәжібай Байысбай, Камилон Сәттібай, Өтен Шынәлі, Танабай Дербісәлі, Теңдесбай Асылбай, Беспай Тұрғамбай, Өмелбай Тұрғамбай, Бегімбай Дербісәлі, Нұрпейіс Сунақбай, Өлербек Қонақбай, Жаманқара Райымбек, Жиенқұл Байтас, Төлен Дүйсембі, Өтелбай Дүйсембі, Сәмбет Бейсембі, Азнабай Бейбіт, Самбаз Өзембай, Тәтебай Күзембай, Байсек Әжімарт, Иса Анасбай, Кенетбай Төле, Мылтықбай Топар, Жекебай Исабай, Сартамбет Нуматбет, Түзбай Өксембай, Қилыбай Қолдасбай, Смағұл Жылқыбай, Жақсыбай Дүртбай, Қуат Оңғарбай, Бейкүл Көшкөмбай, Жанқұл Күрет, Тетзпай Жаман, Аққұлы Көшеген, Сатқымбай Күренкей, Тоқболат Маңжас, Денібай Тоқтыбай, Кендісбек Ақсақал, Тоқтыбай Лебай, Олжеке Қашқымбай, Тостық Еспенбек, Тоқашпай Лебай, Избасар Сәмбет, Ахметші Бейсембі, Естібай Бейбіт, Жұмабай Дүйсембі, Қабыл Күзембай, Малжиса Анасбай,	Қатықшы, Аран, Біліктөбе, Байсұмақ, Шоқпақты, Аманбай, Бәйіт молда, Тостық, Ешкітас, Нысанбайарқа, Шолақтөбе, Аққұмшық, Қараағаш, Шилі, Қырам, Сартоғай, Шенгелдіқарым, Сартоғай, Сартқой, Шенгелдітөбек, Сартоғай, Жаманшенгелді, Тастелебек, Қаратөбе, Ақжал, Тасқұдық, Шалтөбе, Тыңқұдық, Қаратөбе, Жалғызқұдық, Қосқұдық, Таңқұдық, Бесқожа, Алтықожа, Базар

	<p>Жұмабай Белгиса, Темсікбай Бақаш, Мәмбетқұл Тостық, Бұлшық Ұлжеке, Талдыбай Сасық, Малдыбай Жылқыбай, Сәндібай Созақ, Майлыбай Жылқыбай, Мырзабек Шұбашыр, Шубай Ақсақал, Сырмакөк Ақсақал, Тыныштық Бостан, Ыбрайым Тайхұлы, Өміржан Райымбек, Мендібай Ақбай, Смағұл Жұмабай, Нұрманбай Жамау, Нөкебай Шілен, Балта Шілен, Кенжебек Шілен</p>	
№8	<p>Күшікбай Қойшы, Мықтыбек Бесімбай, Баел Дәлебай, Қиялы Тұяқбай, Жағаш Тәтен Бекбосын, Ормақ Тағай Қойшы, Нұрланбай Қияқбай, Нұрбек Таймеңке, Шыныбек Таймеңке, Күнтубай Таймеңке, Серкебай Токпан, Бекберген Ақпан, Қопатан Бекжігіт, Ескебай Рысбек, Өмебек Әлмерек, Жарықбас Баймен, Дайбек Нарбай, Базарбай Бәйтерек, Тоғабай Бәйтерек, Көріп Тілеген, Мүсәпір Тілеген, Қандарбай Байжиен, Әжібай Тайлақ, Бәжібай Тайлақ, Топанбай Дайр, Арғынтай Мырзабай, Байбол Жалбық, Шөкербан Есмамбет, Дүйсембай Сәрсембі, Нағашбай Құрманбай, Сексенбай Қозыбақ, Бағысбек Жадыра, Шағатай Нұрақ, Құлсейіт Ахымбан, Байжан Абақ, Байтоқ Байсақал, Токсанбай Артық, Мамырбай Бұлақбай, Смайыл Ақсақал, Молдаберген Жалыбай, Көптілеу Құлбай, Нұрпейіс Орынбай, Талдыбай Құлжан, Жалдыаяқ Мейірман, Бекболат Жексен, Иман Нұрбай, Ошар Кемебай, Бахтияр Боқан, Өтебай Майымбет, Алдай Тоғыз, Отарбай Сарыбай, Бактыбек Тыңдай, Әділбек Бокбасар, Асылбек Дүйсембай, Серікбай Мұрбай, Молдыбай Тілеулі, Нүсіпбай Жекенбай, Рахмет Анасбай, Таласбай Егімбай, Олжабай Жорымбай, Есімбек Бағыбай, Смағұл Қатубек, Сәрсембай Шалбай, Әркембай Шалбай, Шибұт Дәуіт,</p>	<p>Кеңарал, Тентек, Аралтоғал</p>

	Жанпейіс Станбек, Жусанбай Көпбай, Тана Бекші, Құрайыс Мұқамбай, Абайла Итаяқ, Смайыл Тілен, Сартай Тұрсынбай, Тортай Тұрсынбай, Бейсембай Аңдысбай, Сәрсембай Бейсібай, Тезембай Көшкінбай, Ұзақбай Бисымақ, Сараншы Бисымақ, Нұрлан Бек, Жасау Талубай, Мұратбек Тылыбай, Көптілеу Сатыбалды, Ахметжан Сәрсенбай, Созақбай Буан, Бекшайын Жазымбек, Балғатай Дүйсебай, Жұмабек Көшек, Оспан Адыбергәй, Бейсенді Көшек, Омар Салтымбек, Мырзабек Көшек, Ақшал Балтық	
№9	Серікбай Белдібай, Әлібай Дүйсебай, Бектісан Белдібай, Бектіберлі Жанал, Иманберлі Демесінов, Құрмантай Жанесін, Жаңабай Тілек, Жарылбай Боқкөз, Бермелібек Тілеуғабыл, Бесбай Шынғожа, Қиған Көмек, Боқнет Досалы, Тілеу Тастамбек, Боқмырза Шонбас, Игілік Көңтербай, Асылбек Есін, Дүйсембай Балтабай, Сәмбетбай Шайгөл, Жақыбай Алтымбет, Қонақбай Ащыбұлақ, Тоқыман Таңатар, Омар Мыңбай, Жекембай Алысбай, Жанбай Жарбек, Жармұхамет Дүйсен, Қаропық Тастембек, Мөңке Сарық, Абайдилон Төкен, Шоламбай Батырбек, Боқбасар Маклай, Бақабай Тоғатал, Оразалы Лепес, Шелімбай Өте, Кенжедос Қолдығұл, Көндікбай Тергеусыс, Баукебай Тілеш, Бейсек Мағайбай, Сатыбалды Жарылқап, Мұсабек Жорықбай, Әбдіхалық Далабай, Байғожа Байтас	Тентек, Сұмырық, Қаражал, Кеңарал, Жіңішкеарал

д) Төменгі – Қаратал болысындағы жалайырлар

Төменгі Қаратал болысындағы жалайырлардың негізгі дені андас руынан тараған. Олар толығымен дерлік №5-ші әкімшілік ауылын құрап, 113 шаруашылыққа бөлінді. Қауым жалайырла-

рының ата-бабалары бұл жерге Шу өңірінен ертеректе қоныс аударған. Үшмола, Жазылбек шатқалдарын бойлай қыстаулар иемденіп, көктем мен күзде Жаманқұм шатқалында көшіп қонған. Азын-аулақ шаңырақ андас-жалайырлар Жаманқұм шатқалында жыл бойына отырған. Ал, жайлауға Терісаққан мен Сандықтасқа көшіп, ірі қара малдарын қыстауға қалдырған. Жазылбек сайынан егістік алқаптар иемденіп, Тастыаралтоған, Жазылбектоған, Жіңішкесу, Ақтөбетоған арық суларын пайдаланған⁹⁵.

Төменгі Қаратал болысында андас руының саурық, ордағұл, түрке тармағынан тараған жалайырлар қоныс-танған. Олардың шығу тегі келесідегідей: жалайыр-шуманақ-андас-қалқа-дүйсенбай-қайдауыл -түрке, саурық, ордағұл.

№1-ші әкімшілігі 117 шаруашылыққа (228 шаңырақ, 1255 адам) бөлінген үлкен қауым. Бұл қауымды жалайырдың түрке, көтемберді аталарынан тараған ұрпақтар құраған. №1-ші әкімшілік құрамында түрке руының қауымдары 1-37, 99-117 шаруашылық ауылдарын құрап, олар Қызылжар, Ескелді, Ұзынтөбек, Тасқайыр, Ақжар, Шордана, Арқабай, Уақмола, Ақөткел, Дөнен, Қаракұл, Тасқора, Жаманқора, Қылсу, Арал, Кескентал шатқалдарында қыстап, жазда Балықты, Сарыноқай жайлауларына көшіп-қонды. Ал, көктеу және күздеулік жайылымды Үштөбе, Жота шатқалдары қамтамасыз еткен.⁹⁶ Ал, 38-98-ші ауылдарда қоныстанған көтемберді-жалайырлар Қараталды бойлай Арқабай, Ақжар, Ұзынтөбек, Уақмола, Ақөткел, Дөнен, Қаракөл, Шынгелді, Томарөткел, Тасқора, Жаманқора, Қылсу, Арал, Қаракөл, Қоғалыкөл, Қаржау, Кескентал шатқалдарында қыстап, жазда Сарытер, Балықты және Сарыноқай жайлауларына бөлініп көшіп, жайлауда наймандармен көрші қонған. Көктеу мен күздеулік жайылымды Жота, Үштөбе, Қызылжар сайлары қамтамасыз етті. Аталған қыстауларға ХҮІІІ ғасырдың аяғында Түрке заманында Сырдария өзені бойынан қоныс аударған. Үштөбетоған және одан тартылған Түрке, Мәжі арықтары бойынан егін салған.

---

⁹⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 28 – 29 бб.

⁹⁶ Сонда. – 51-52 бб.

1898 жылдары Түркенің ұрпағы Ыбрайым қажы ауыл мүшелеріне жоңышқалық және шабындық жерлерді бөліп берген⁹⁷.

№2-ші әкімшілік 55 шаруашылыққа бөлінген, 18-46 ауылдарда жалайырдың тоймөңке атасынан, кей жерінде тілес атасынан тараған қауым (144 шаңырақ, 984 адам) қоныстанды. Олар Ұмкөмей, Ұмкемел қыстауларында қыстап, жазда Сатылы жайлауына көшкен. Қауымның малы аз мүшелері жазда қыстауға жақын маңдағы Бесқарағай, Бөрлітөбе шатқалдарындағы көшкен. Құлтабан сайында егін салып, шөп шапқан⁹⁸.

№3-4-ші әкімшіліктерін толығымен андас руының саурық тармағынан тараған ұрпақтар құраған. 3-ші әкімшіліктегі саурықтар 60 шаруашылықты құраса (140 шаңырақ, 774 адам), 4-ші әкімшілікте олар 65 шаруашылық ауылды (137 шаңырақ, 750 адам) құраған. Олар Сусар, Қойшыман, Бестерелі, Ақсақал, Бөкет, Жалғызмөңке, Майлыбай, Байсерек, Шоқай, Қарташ, Қарағаш, Үшарал, Найманарал, Шамбай, Байғабыт, Тантабай, Қосабай мола, Қосақарғай, Ұзынмола қыстауларында қыстап, Жота шатқалында көктеуді өткізіп, Балықты жайлауына көшкен⁹⁹.

№5-ші әкімшілік ауылын толығымен дерлік андастар құрап, олар 113 шаруашылыққа (211 шаңырақ, 1166 адам) бөлінді. Қауым жалайырларының ата-бабалары бұл жерге Шу өңірінен ертеректе қоныс аудырған. Үшмола, Жазылбек шатқалдарын бойлай қыстаулар иемденіп, көктем мен күзде Жаманқұм шатқалында көшіп қонған. Азын-аулақ шаңырақ андас-жалайырлар Жаманқұм шатқалында жыл бойына отырған. Ал, жайлауды Терісаққан мен Сандықтас ірі қара малдарын қыстауға қалдырған. Жазылбек сайынан егістік алқаптар иемденіп, Тастыаралтоған, Жазылбектоған, Жіңішкесу, Ақтөбетөған арық суларын пайдаланған¹⁰⁰.

---

⁹⁷ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. - 36-37, 51-52 бб

⁹⁸ Сонда. - 50-51 бб.

⁹⁹ Бұл да сонда. Пообщинные таблицы – 35 – 36 бб; поаульные таблицы. – 146 150- бб

¹⁰⁰ Бұл да сонда. – 28 – 29 бб.

№5-ші әкімшілік ауылындағы жалайырлар¹⁰¹

Әкімшілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№5	<p>Досан Өсербай, Орман Өсербай, Дәрібай Күтім, Жұмабай Күтім, Жетебай Құрымбай, Ердембек Мамыр, Досмайыл Бейсен, Исабай Көтербай, Қамаубай Тейлібай, Бектау Көшербай, Байтау Көшербай, Иса Көшербай, Аннабай Олақ, Байбосын Аяғөз, Байтілен Өтеп, Білтекбай Өтеп, Алпыс Бақай, Шойбек Аманжол, Нұршеке Сатыбалды, Майдабай Аманжол, Қуаныш Жұбандық, Бөбекбай Жолдыбай, Байсерік Сатыбалды, Жанке Токтабай, Қасен Садбен, Жантемір Бедел, Төкеш Байет, Жексембай Сүзгібай, Сейдемқұл Қондықбай, Смайыл Қондықбай, Байсақ Малдыбай, Тұрсынбай Избасар, Отарбай Избасар, Шығанбай Қондыбай, Дауылбай Маңдыбай, Табысбай Қудырым, Қайысбай Одырым, Молбай Жандыбай, Жуасбай Өтерім, Бидайбек Малаш, Қажбай Жабы, Шалғымбай Сайлыбай, Байтоқ Малтыбай, Сексембі Байет, Смаиз Жансейіт, Ақшабек Бәйтерек, Дүйсембі Қойлыбай, Нұрман Өсербай, Рысбек Қарағай, Қойбағар Тәуке, Тілеуберді Манат, Дүйсембі Шауын, Тиін Тәуке, Айке Тәуке, Баймұрат Тәуке, Үндесбай Тасық, Мәмбет Жаман, Уәли Сәмбетов, Нүсіп Күтім, Кәрібай Күтім, Нүсіпбай Бектұрған, Смағұл Бозтайлақ, Жұмабай Құлпейіс, Құлдый Далбай, Тұрысбек Байсал, Байтілеу Байсал, Көмек Улау, Басұрмам Қойшыман, Байділдә Құрымбай, Жарғытай Жайсембай, Несіпбай Серікбай, Шілтебай Құрымбай, Нұрқұбыр Тілеукабай, Онғар Тілеуабыл, Жеңгірбай Байғабыл, Жолбай Байсерке, Имамбай Мастек, Ормамбет Жексыбай, Жақып Нұрмамбет, Майлыбала Бекболат, Кобос Жексембай, Аязбай Сәрсембай, Кене Сопак, Нұрлыбай Бекберлі, Балбек Сатыбалды, Қалдыбек Аманжол, Бейсек Келгенбай, Мәди Байбағар, Жұмай Жетібай, Ақберген Жемсік, Дауылбай Масабай, Тақашбай Қаншағай, Байтілеу Ноғай, Тілес Қалқабай, Мақаш Барбас, Шолқыбай Әділбай, Әуелбек Майлай, Сәрсембек Маса, Жаңабай Күнұзақ, Сағындық Бейсек, Артықбай Тотан, Табылды Ұзақбай, Шалабай Бекбай, Елеусіз Айтөк, Саурамбай Қыдырбай, Мұздыбай Тұяқбай, Досбай Асау, Бекембай Шубай, Жотабай Имамбай, Қойлыбай Ұлыған, Жетпіс Мырзағұл, Семізбай Есенгелді</p>	Тастыарал Үшмола

¹⁰¹Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. - 84-86 бб.

6-шы әкімшілік ауылы 83 шаруашылыққа (171 шаңырақ, 962 адам) бөлінген. Шаруашылықты қошқар руының төлебай аталығынан тараған қауым құрады. Төлебай құлболды тармағымен аталас. Екеуі де қошқар руынан тараған. Олар Қаратал өзенінің төменгі ағысының сол жақ бойындағы Аралөткел, Тентек өзені бойындағы Еспай-Төлебай қыстауларында қыстап, жазда Сарыжазық жайлауына көшіп-қонған. Аралөткел қыстауындағы жалайырлар көктем мен күзде Қатынқазған, Манатқұдық, Торанғылы, Райынқұдық, Шолақты сайларына тоқтаған. Ал Еспай-Төлебай қыстауындағы жалайырлар негізінен отырықшы қауымды құрап, жыл бойына қыстауда отырды. Шабындықтары қыстау маңындағы Еспай Төлебай арығы бойында болып, қауым мүшелері бөліп пайдаланды¹⁰².

№7-ші әкімшілігін толығымен барақ аталығынан тараған ұрпақтар құрап, олар 71 шаруашылыққа (153 шаңырақ, 767 адам) бөлінді. Қаратал өзенін бойлай салынған Наймансояғы, Әулиеағаш, Қосқорған, Бекбаулы, Кекрейлі сияқты қыстауларда қыстап, жазда Сарыбие, Бессеркеш, Талдықұдық, Төбекұдық сайларында көшіп жүрген. Мал отарының көктеулік, күздеулік жайылымына Талдықұдық, Төбекұдық жайылымдарын пайдаланған¹⁰³.

№8-ші әкімшілікті күшік руының қарасақал тармағынан тараған қауым құрап, олар 21 шаруашылыққа (82 шаңырақ, 375 адам) бөлінген. Әулиеағаш, Ұрынхай, Қосқорған, Бекбаулы, Шербакты шатқалдарын қыстап, бұл жерді олар 6 атадан бері, яғни шамамен ХҮІІІ ғасырдың бас кезінен бері иемденіп келген. Жайлауға қыстауға жақын маңдағы Сарыбие, Бессеркеш, Талдықұдық, Төбекұдық жайылымдарына көшкен¹⁰⁴.

№9-шы әкімшілікті андастың ордақұл тармағынан тараған қауым қоныстанып (46 шаңырақ, 296 адам), олар №4-ші әкімшіліктегі сарық ағайындарымен көршілес отырған. Олардың жайлауға көшу жолдары да бір болды. Қарақош, Шыңғысшоған, Тассуат, Жалғызтораңғы шатқалдарын қыстаған.

№10-шы әкімшілігінде ауылдарда толығымен жомарт атасынан тараған ұрпақтар тұрып, олар 52 шаруашылыққа (114 шаңырақ, 607 адам) бөлінді. Тентекарал, Бесағаш, Шолақтоған, Қойшыбайтөбе, Шорбакты, Нүрке, қыстауларында қыстап, жазды Сандықтас жайлауында өткерген. 1897 жылға дейін бұл қауым Ши болысының

¹⁰² Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. 27-28 бб.

¹⁰³ Сонда. 27 б.

¹⁰⁴ Бұл да сонда. – 27 б.

құрамында болған. Шабындықтары Шолақ, Нүрке арықтары бойында және Бесағаш сайында орналасты¹⁰⁵.

№11-ші әкімшілік шағын 18 шаруашылықты құрап (93 шаңырақ, 539 шаңырақ), толығымен дерлік қырғыз аталығынан таралған ауылдардан тұрды. Ал, 12-ші әкімшілік 54 шаруашылыққа бөлініп (89 шаңырақ, 468 адам), қауымды тоннат аталығынан тараған ұрпақтар құрады. Бұл екі қауымның қыстауы бір-бірімен көршілес тығыз орналасты. Қайнар, Сырғабайтөбе, Көкарал, Кержол, Көтерме, Жалғас, Шолақтоған, Тастөбе, Тосторық, Шорбақ қыстауларында қыстап, көктеу мен күздеуді Арал шатқалында өткізген. Танат-жалайырлар өздерінің аталас ағайындары андабай, сырлыбай, қарғабай-жалайырлармен қатар ХҮІІІ ғасырдың 50-ші жылдарында Сырдария бойынан қоныс аударған. Андабай және танаттан тараған қауым Сатылы жайлауына, Сырлыбай және Қарғабай жайлауына көшкен. Шабындықтары мен егістіктері Қаратал өзені бойынан пайдаланылды¹⁰⁶.

Болыстық құрамындағы алакөз, қарасақал аталықтары жалайырдың үшінші ұрпағы Қарағаш алтыншы ұрпақ болып саналады.

е) Оңтүстік-Балқаш болысындағы жалайырлар

Оңтүстік-Балқаш болысында жалайырлар №1-10-шы әкімшіліктерге бірігіп, бірнеше ауылды құрады. Бұл болыстық құрамындағы жалайырлар толығымен дерлік арықтыным руынан тараған. №1-ші әкімшілікте өміржан (234 шаңырақ, 1386 адам), №2 және 5 әкімшіліктерінде байшегір (355 шаңырақ, 1399 адам), №3 және №5 әкімшіліктерінде арықтыным (176шаңырақ, 1042 адам), №4-бәйбіше (118 шаңырақ, 730 адам), №6-қартұқ (90 шаңырақ, 443 адам), №7 – қобыз (136 шаңырақ, 751 адам), №9-жәнібек, қоңыр(101 шаңырақ, 552 адам), №10 құрман, жылкелді (62 шаңырақ, 335 адам) аталарынан тараған қауымдар қоныстанды.

№3-ші әкімшілік ауылда арықтынымдар 35 ауылды құраған. Олар бұрынырақта Таулы-жалайыр болыстығы жерінде тұрған. 1867 жылғы әкімшілік ережеден кейінгі бөліністер кезінде Оңтүстік Балқаш болысына қоныс аударып, Қаратал өзені бойындағы Қанғай шатқалына көшіп, өз қыстауларын салған. Көктеулік және күздеулік

---

¹⁰⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. 55-56 бб.

¹⁰⁶ Сонда. 52 б.

жайылымға қыстаудан аса қашық емес, Микайнар, Қызылқайнар шатқалдарына көшсе, жаз кезінде Балықты, Сарыноқай жайлауларына көшкен. Қауымдағы малы көп шаңырақтар қыс кезінде малының бір бөлігін Бестаз шатқалына айдаған. Қыстауға жақын маңдағы Тектұрмас шатқалынан егістік жерлер иемденіп, суаруға Қараарық суын пайдаланған. Ал шабындық жерлерді суару үшін Қаратал суын шығырмен көтерген¹⁰⁷. Осы қауымдағы **Игібай Тоқымбай** ақсақалдың ауылындағы арықтынымдар жыл бойына Бақанас қыстауында отырған¹⁰⁸.

№8-ші әкімшілік ауылындағы жалайырдың арықтыным руынан тараған жылкелді, құрмантай, қауыс аталарынан тараған ұрпақтар 25 шаруашылықты құрады. Бұл әкімшіліктегі арықтынымдар ХҮІІІ ғасырдың аяқ кезінде Сырдария өзенінің орта ағысы бойынан қоныс аударған Олар Шымкент уезіндегі жалайырлармен аталас болып келеді. Жиделай қыстауында қоныстанған **Досжан Болбан, Әбдірахман Есілбай, Сүттібай Тынышбай, Шеңгелді** төбе қыстауында қоныстанған **Тоқтарбай Бисембай** ауылдарының көшу жолдары №3-ші әкімшіліктегі жалайырлармен бір болған. Ал қалған 4 – 6, 8 – 25 ауылдардағы арықтыным жалайырлар Құмөзек, Көкөзек, Ақесік, Айнакөл, Ақкөл шатқалдарындағы қыстауларда қыстаған. Қауым құрамындағы ауылдар жайылымдарды бірігіп пайдаланған. Жазда Көкдала жайлауына қарай көшкен. Құлманшағыл, Ақкөл арықтары бойындарындағы шабындықтардан шөп шауып, алқаптарына егін салған¹⁰⁹.

Оңтүстік-Балқаш болысындағы жалайырлар (1910 ж.)

Әкімшілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№5	Омар Серікбай, Ыбырай Бименді, Әділбай Байшаған, Садық Байменді, Әліке Байшағаш, Байғозы Дәуітбай,	Шиліқарын, Өтеғұл, Бақанас

¹⁰⁷ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. - 26 – 27 бб.

¹⁰⁸ Сонда. – 104

¹⁰⁹ Бұл да сонда. – 25- 26 бб.

	<p>Пшан Жалменды, Келімбет Балғабай, Жанасық Үйсінбай, Әрібай Амашбай, Бердібай Болдыбай, Дендібай Рысбай, Тортай Теберік, Биназар Құдайкүл, Сәдбенбай Дулат, Тазабек Таукеш, Дәуренбек Нұрзас, Сиябай Бейсенбі, Сүлеймен Серікбай, Тұрысбек Токболат, Токтыбай Түктібай, Жүрімбай Түктібай, Қойшыбек Токболат, Найманбай Жанты, Байжомарт Телғозы, Құндақбай Қаратай, Қашаған Сәттібай, Қараша Мыңбай, Бекжан Бөген, Базарбай Жанты, Қаратеке Садық, Бөрібек Жанпейіс, Кәрібай Шаққой, Игібай Токымбай, Арын Жәнібек.</p>	
№8	<p>Досжан Балуан, Әбдрахман Есілбай, Тоқтарбай Бисембай, Смағұл Байтақ, Өмірбек Бастыбай, Көпен Оспан, Сүттібай Тынышбай, Тасбауыр Қаржау, Байсерке Аман, Есенбай Жанап, Сәрсен Жәңгірбай, Қадыр Бердәулет, Тобон Айтымбет, Жүсіп Айтымбет, Шығамбай Елшібай, Жақсымбай Бердімбай, Дүтбай Кекіл, Байкенже Оқаспай, Боқбасар Оқаспай, Оспан Байыс, Бекбосын Тіленші, Бөлтiрiк Оқаспай, Керiм Байбосын, Рахымбай Байқозы, Нұрысбай Кенiсбай</p>	<p>Жиделай, Құмөзек, Шеңгелдітөбе</p>

ж) Күшік болысындағы жалайырлар

Күшік болысында жалайырдың орақты руынан тараған бір қауымы толығымен дерлік №1-ші әкімшілікке (312 шаңырақ, 1592 адам), ал қарасақал руынан тараған бір қауымы №9-шы әкімшілікке (72 шаңырақ, 382 адам) біріккен. №1-ші әкімшілік ауылдарының қауым ішіндегі шекарасы қатаң сақталды. Қыста Жетіжал елді мекеніндегі қыстауларда қыстап, жазда Күренкей, Сатылы жайлауларында көшіп қонған. Жайлаудан қайтар жолда Ши болысы жеріндегі Ақши шатқалында бір айдан артық тоқтаған.

Қыс кезінде малы көп шаруашылықтар мал отарын Ақдала, Бақанас, Жаманқұм шатқалдарына айдаған. Бұрған сайында егін салып, Біже өзенінен тартылған Бұрғантоған арығымен суарылды. Шабындықтары қыстау маңынан болып, шөп шабуды қосалқы кәсіп етті¹¹⁰.

№2-ші әкімшілікте тоғай, №3, 10-шы әкімшіліктерде өтебай, №4-ші әкімшілікте байтоқа, №5-ші әкімшілікте елшібек, №6-шы әкімшілікте молдас, №7-ші әкімшілікте бөрібай және байсары, №8-ші әкімшілікте сомбек және бекайдар рулары қоныстанды. Тоғай-жалайырлар Сауықтың үлкен әйелінен тараған. Олар бұрын Жаркент жерінде албандар арасында тұрған. Байсарының Тілеужан деген баласынан тараған жалайырлар ертеректе Сыр өңірінен қоныс аударған. Байсарының өзі Түркістандағы Әзірет-Сұлтан қорымында жерленген. Молдас-жалайырлар болса бұл жерге Іле аңғарынан қоныс аударған. Қарашеңгел елді мекеніне алғаш болып Күшіктің өзі қоныстанып, бұл жерде өз атасының атымен аталып кеткен Күшік-тоған арығын қазған. Молдастар Өтетілеу, Ақмырза, Кершолақ шатқалдарында қыстап, Сарытер, Қарабұлақ жайлауларын жайлаған. Өтебай-жалайырлар өздері қоныстанған Шөлқұм, Көкдала, Жетішал т.б. шатқалдарды ертеден бері иемденіп келген. Жазда Қарасарыққа көшкен. Ал, бекайдар-жалайырлар Сыр бойынан қоныс аударған. Бекайдардың өзі Әзірет Сұлтан қорымында жерленген. Олар Жалаңаш сексеуіл елді мекенінде қыстап, жазда көршілес қонған жалайырлармен Қарасарық жайлауында бас қосқан¹¹¹.

Күшік болысындағы жалайырлар (1910 ж.)

Әкім-шілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№1	Тілеміс Бекбай, Баймұқаш Бестібай, Салтыбай Тарпан, Әділбай Тарпан, Далбай Құлбай, Өскембай Берлі,	Жарқұдық, Аяқшыжыл, Жетіжал, Шеңгелді, Бұрған,

¹¹⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 10 б.

¹¹¹ Сонда. – 14 -16 бб

<p>Күлқора Рысбек, Бағатай Жаманқұл, Ағыбай Жаманқұл, Базыл Құнанбай, Ималбек Тережан, Өміржан Есен, Шуақбай Аманжол, Уақпан Аманжол, Асан Жұмақбай, Ұсақбай Дауылбай, Тышқанбай Байымбет, Тентебай Кәрібай, Алтыбай Кәрібай, Матыгүл Жалдыбай, Тасыбай Алтуған, Балдай Рыскелді, Бөкей Жанмырза, Көкеш Өмірле, Әлжан Күтей, Басқанбай Жанмырза, Сағылбай Жанмырза, Нұрқыш Бижан, Сазанбай Жаманқұл, Қойтілеу Төле, Жылыс Қойтілеу, Жыңғылды Нұрманбай, Әлібай Өтелбай, Исабек Нұрмамбет, Жаңабатыр Жаман, Жаманбала Нұрбай, Арымбай Майман, Шанбай Байғожа, Көпайдар Танаш, Бектемір Әшекбай, Жантеис Рыскелді, Ыбырай Асау, Майдабала Тережан, Имамбай Тынбай, Есжан Еселбай, Жетісбай Әлібек, Қалпебай Мүсірәлі, Жұмал Алмабай, Сырманақ Атымбек, Емабай Аймабай, Бұғыбай Кене, Ансұбай Бөлей, Қалабай Еркебай, Шайтыбай Ебей, Нүсбек Тілеужан, Дүйсеке Құлтай, Келмембет Орабай, Мәмбетәлі Татсар, Таске Каман, Қарқымбай Қалыбай, Бейсек Ердене, Өкербай Жанкебай, Балакек Тынәлі, Жайнақбай Хаус, Құлқысы Алан, Енгебай Тілен, Шалдамбай Оразбай, Қойшыбай Оразбай, Қосай Бахтияр, Қалпебай Аманқұл, Саткембай Тоқсабай, Жақсылық Бадақбай, Шоқыбай Жанасыл, Нұрпейіс Жанасыл, Тұрған Күлейіс, Дүйсек Түрке, Еркінбек Қыстаубай, Көжебек Жәпек, Әжіғожа Жәпек, Берліғожа Раб, Тәжік Керім, Демеу Сқабай, Отарбек Жанты, Жұмабек Жанты, Тоқымбет Масабай, Ораз Бегалы, Жалсейіт Байсабай, Жалдәулет Жасыл, Қалмамбет Жақсылық, Ахымбет</p>	<p>Талдықұдық, Жінішкежал, Қайшағал</p>
---	--

	<p>Жүріптай, Ермек Жүріптай, Доспай Жанпейіс, Қосы Жантас, Иіржан Баясыл, Беке Мұрасыл, Саржан Шақабай, Ес Құдапқұл, Нұрмұхамед Бүтін, Мұхан Қалқамбек, Ниетбай Ауылбек, Өңірбай Бақтай, Киізбай Бақтай, Денгелді Бақтай, Тақсамбай Наурызбай, Жексембай Баубек, Тұрғамбай Тантай, Анықбай Теңізбай, Әбіш Рысбек, Өмірзақ Төлеп, Бейсеке Қайлыбай, Төлөнді Шұғыл, Тәжібай Есқожа, Сарымсақ Отарбай, Сембай Жантеле, Жадыра Байтош, Жауғаш Жантөле, Толықбай Ортамбай, Бисек Көбен, Ережен Дәулет, Жұмай Таяқ, Ақрос Сарыша, Бейсембай Қалматай, Құлдар Бимембет, Жұпар Төкей, Медеу Тілеуғабыл, Домалақ Ботонтай, Шаңғылбай Тәжин, Есім Төлеміс, Жонғатыр Токсаба, Жембек Бақбай, Көлдей Мырзағұл, Көкіш Байсейіт, Избасар Тілеуғабыл, Тұрлыбек Есембек, Биғаш Жантеул, Байқұлақ Мырзағұл, Ошақбай Қойшы, Қошбай Бейсембі, Жанәділ Бейсембі, Қаражын Сабота</p>	
№9	<p>Масабай Шуақ, Баймұхамед Иса, Жақып Айқымбай, Итеке Баяжық, Төлеңгіт Қанетей, Кенжебай Жұрынбай, Дүйсек Желіспай, Болымбай Тоғамбай, Құламбай Торлақ, Жайылмыс Сәмбет</p>	<p>Берлібай, Күйгентөбе, Қарашыңғыр</p>

з) Таз болысындағы жалайырлар

Таз болысында жалайырлардың сауық руынан тараған қауым №1-ші (168 шаңырақ, 748 адам) және №8-ші әкімшіліктер (97 шаңырақ, 459 адам), ал қырғыз руынан тараған қауым №2-ші әкімшілік (162 шаңырақ, 968 адам) ауыл жерінде қоныстанды. Сауық-жалайырлар Аспан қора, Қақ, Шетөзек, Терескенқак, Ақиік, Қаратөбе, Ақшағыл, Көкпақты, Аяққұдық, Берісшағыл, Бозтөбе, Қарашағыл, Сарыжол, Шеңгелді, Сарыбиік, Қоңырбиік, Көктіжал, Кезентөбе, Қишала биік, Өтек шағыл, Кезен шағыл,

Сора биік, Қоңырбиік, Қалғалы биік, Шұғыр қора шатқалдарында қыстаған және малы көп шаруашылықтар жылқы мен түйе отарын қыста Ақдала шатқалына қарай айдаған. Ал жайлауға бірнеше шаруашылықтар бірігіп, Сарыноқай, Мақаншы, Қаражирек жайылымдарына қарай көшкен¹¹².

Ал, қырғыз-жалайырлар қауымы Сарыбұлақ, Ақтөбе шұрық, Аяққұдық, Ақиық шатқалдарына қыстау салып, жазда Сарыжазық, Сарытерге көшкен. Күзде екі айдай уақыт Жоғарғы Қаратал болысы жеріндегі Қыйқымбай шатқалында тоқтаған¹¹³.

и) Андас болысындағы жалайырлар

Андас болысында орақты-жалайыр ауылдары №4-ші әкімшілікке (88 шаңырақ, 454 адам) және алакөз-жалайырлар №5-ші әкімшілікке (166 шаңырақ, 857 адам) бірікті. Мұнда орақтылар Малайсары шатқалында қыстап, 14 шаруашылық ауылға бөлінген. Алакөздер болса Сарыбұлақ, Малайсары, Ашутасты, Шеңгелді, Ақтөбешұрық, Салмырза шатқалдарында қыстап, 27 шаруашылықты құрады. Олар аталған қыстауларға Қаратал және Көксу өзендері бойынан ХІХ ғасырдың бірінші жартысында қоныс аударған. Жазда ауылдар Шыбық, Аралтөбе жайлауларына көшкен. Көш жолында Кербұлақ шатқалындағы көктеуге тоқтаған. Қыс кезінде малдарын Бақанас, Бестаз шатқалдарына қарай айдаған¹¹⁴.

к) Шолақ болысындағы жалайырлар

Шолақ болысында жалайырдың ақбұйымның құяс руынан тарағандар № 2-ші әкімшілікке (262 адам, 1367 адам), ал қарашапан руынан тараған бір қауымы №4-ші әкімшілік ауылында (140 шаңырақ, 654 адам) қоныстанды. Қарашапан-жалайырлар Желсаз және Шолақ елді мекендеріндегі қыстауларда қыстап, жазда Көксай жайлауына көшті. Көктеу мен көздеуді Желсаз шатқалында

---

¹¹² Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. Сонда - 9 б.

¹¹³ Сонда. – 8 б.

¹¹⁴ Бұл да сонда. – 75 – 76 бб.

өткізген. Олар 1870 жылдарға дейін Көксу өзені бойындағы Кеңарал шатқалында қоныстанған, әкімшілік өзгерістерге байланысты көрсетілген қыстауларға қоныс аударған. Қыста кейбір малшы-қарашапандар малдарын Мыңбұлақ шатқалына қарай айдаған. Шабындықтары қыстау маңында болды. Суармалы егістіктері Желсазтоған арығы бойынан салынып, егін егілді.¹¹⁵

Шолақ болысындағы жалайырлар¹¹⁶ (1910 ж.)

Әкім-шілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№2	Мапке Түрікпен, Смайыл Масақпай, Шөкеп Арықбай, Торпан Жұман, Алтыбай Досай, Немеребай Мүзерібай, Ұлтаубай Төлеген, Шал Есебай, Дәутелі Түрікпен, Қосшұғұл Бегалы, Асқарбек Тойжан, Байдәулет Әжбембет, Еркаман Әжбембет, Ахмет Жарқымбек, Төлеміс Көпен, Әжірбай Қолдан, Шымбай Қобалбай, Шоқжал Маясоры, Малтабай Ықылас, Тәжі Бекет, Беспай Атабай, Үйсімбай Тойшыбек, Шуақ Сарт, Мақау Қожагелді, Ғали Атбан, Байжігіт Манаспай, Солтамбай Батырбек, Бекжан Тастамбек, Алтыбай Сәрсембі, Садық Сүйіндік, Смағұл Дүйсембай, Бекшойын Алдасбай, Қырымқұл Көмек,	Тұзтоғай, Шапақтоғай, Үштөбе, Айдарытоғай, Жиделітоғай, Үшарал, Айыркезең, Айыркезең, Ршаулысай, Үкілісай, Қараеспе, Жартөсті, Керегетас, Қызылшоқы, Қызылқұдық

¹¹⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Копальский уезд. – 72 б.

¹¹⁶ Сонда. -260 б.

	Метел Маймебай, Бекжігіт Токсан Дүйсембай Барақбай, Күркембай Теулебай	
№4	Қапалбай Байыс, Қарсыбек Құлаш, Бекқойлы Мыңжасар, Ердембек Түбекбай, Барманқұл Қабан, Рәш Манеке, Қыстау Ибраим, Қосақбай Қалдыбай, Садыр Қатымбай, Омар Отарбай, Нүсіп Жаман, Айдапкел Жауғаш, Сызақ Айғора, Түгелбай Балғабас, Мықтыбек Каумен, Араз Семілтір, Ердембек Қарымсақ, Мырзағара Жасыбек	Тұзасу, Мыңбұлақ, Шылбыр, Қалмақора, Тескенсу, Астауқора, Шүкірқара, Қызылащы, Тұзасу, Талды, Желсаз, Құлдықора, Аққауға

к) Балғалы болысындағы жалайырлар

Балғалы болысының аты жалайырдың балғалы руына байланысты аталғаны сөзсіз. Болыс құрамында жалайырдың құлым, шағыр, өгіз аталарынан тараған қауымдар қоныстанған.

№1 (174 шаңырақ, 1094 адам), №3 (99 шаңырақ, 610 адам), № 4 (129 шаңырақ, 818 адам) әкімшіліктерге Құлымның үлкен әйелі туған Шандыаяқ, Алдаберді, Байымбет деген ұлдарынан тараған әулеттер бірікті. XX ғасырдың бас кезінде олар Қапшағай, Арқарлы, Малайсары, Жаманқұм, Көкжиде елді мекендердегі шатқалдарда қыстап, жазда Күренкей, Аралтөбе жайлауларына бөлініп қоныстанады. Көктем мен күз кезінде Кербұлақ, Жоламан, Бесапан, Шынкелді шатқалдарындағы жайылымдық жерлерде тоқтаған. Малы көп шаруашылықтар қыс кезінде Таз болысы жеріндегі Ақдала, Андас болысы жеріндегі Сарыбұлақ шатқалдарына және Шолақ тау шатқалдарына қарай айдаған. Құлым–жалайырлар өздері отырған қыстауға 1860 жылдары Алтынемел болысы жеріндегі Арқарлы, Майтөбе шатқалдарынан қоныс аударған. Құлым әулеттері келгенге дейін бұл жерлерде дулаттар көшіп қонған.

Белгілі шығыстанушы ғалым Н.Пантусов 1897 жылғы қыркүйек-қазан айларында Қопал уезінің Балғалы болысының Іле өзені жағалауындағы Қапшағай елді мекеніндегі «Тамғалы тасты» зерттеу мақсатында сапарда болады. Қапшағайдағы «Тамғалы тас» Іле өзенінің төменгі ағысы бойында, өзеннің оң жақ бетінен 25 шақырым жерде жатыр. Н.Пантусовтың жергілікті жердің көшпелі қазақтарынан алған мәліметі бойынша, олар (балғалы-жалайырлар - авт.) бұл жерді 1870 жылдардан иеленген. Оған дейін бұл жерде дулаттар көшіп жүрген, әкімшілік Ережелерге сәйкес олар Верный уезіне қоныс аударған екен¹¹⁷. Егістіктерін Шеңгелдібұлақ суымен суарған.

Ал, осы болыстықтың №2 (200 шаңырақ, 1005 адам), 11-ші әкімшілік ауылдарын (117 шаңырақ, 654 адам) толығымен шағыр (жалайыр-балғалы-құлымбет-шағыр) әулетінен тараған, №8-ші әкімшілігін (176 шаңырақ, 834 адам) толығымен өгіз әулетінен (жалайыр-балғалы-құлымбет-өгіз) тараған қауым құраған. Шағырлар бұл жерге, осы жерде көшіп жүрген дулаттар Верный уезіне қоныс аударуы себепті, Қаратал өзені бойынан қоныс аударып, бос қалған жерді иеленген. Олар Іле өзенінің сол жақ бетіндегі Құланбасы, Жуантөбе, Аққаптал, Есмай, Естай шатқалдарында қыстап, жазда Күренкей жайлауына көшіп-қонған. Қазамбай шатқалындағы ауылдар отырықшы мал шаруашылығын кәсіп етіп, жатақ ауылды құрады. Шағырдан тараған Өксекбай Сәрсембай, Тоқтарбай Өтел, Қалқа Сәрсембі, Тұсақбай Тілеп, Астаубай Айтуған Керімтай Нұрбосын ауылдары ауылдары жайлауға көшер жолда көктемде Малайсары шатқалында аялдаған. Көктем мен күз кезінде шағыр-жалайырлар Қаракөл, өгіз-жалайырлар Аққаптал шатқалдарында аялдаған.

Шағыр ауылдары Іле өзенінен тартылған Қаракөл-тоған, ал өгіз ауылдары Байарық арықтары бойынан егістік алқаптар иеленді¹¹⁸.

---

¹¹⁷ Пантусов Н. Тамғалы тас (урочище Капшагай Копальского уезда, Балгалинской волости. // Записки Восточного отделения Императорского Русского археологического общества. Том. 11. 1897-1898. СПб., 1899. – 276 б.

¹¹⁸ Сонда, - 3-5 бб

Балғалы болысындағы жалайырлар (1910 ж.)

Әкім-шілік ауыл	Ауыл ақсақалдары	Қыстаулары
№4	<p>Ноғайбай Құтболды, Сарпай Терлікбай, Шенгелбай Құтқыбай, Есембай Імлік, Құттыбай Сүттібай, Үшкөмпір Сүттібай, Тезекбай Үмбет, Доқанкөз Ескелді, Бозымбай Ескелді, Баймолда Тлеуғабыл, Көмкебай Құртыбай, Жалтабай Сүлілбай, Қарсыбай Імлік, Таубалды Әділбек, Байзақ Батырбек, Сағымбай Імлік, Кешібай Күшбай, Ұрқымбай Нұралы, Дайырбек Мінке, Құсалы Шоңыл, Елшібек Дайырбек, Ақшуақ Дайырбек, Досымбек Дайырбек, Жыланқұс Дүркелбек, Ысышай Қарабек, Баймұхамет Жайнақ, Қоянкөз Досқалды, Мамаш Досқалды, Рүстембек Досқалды, Дықарбат Серғазы, Талғарбек Түзтік, Шыңқаз Түзтік, Диканерке Түзтік, Қопалбай Наурызбай, Қали Пішлік, Оспаншалы Есіріз, Қолқай Ниязбек, Бектен Ниязбек, Қаратышқан Қожай, Сүйін Сәмбет, Шалқа Түгүй, Байымбет Райымбек, Жақсымбет Райымбек, Кашербай Сүттібай, Сауық Батырбек, Дәліш Әділбек, Тектарбай Қоржымбай, Қошақ Тотылбет, Есембек Түксербай, Қарымсақ Айтужар, Қарашай Бейітжан, Смағұл Қорықпас, Абдықалық Жайнақ, Қали Жайнақ, Керғамбай Қанибай, Молдақұн Бабай, Мейманқұл Бабай, Жақұлбек Дүйсен, Жақаш Дүйсембы, Тауырбай Түрікмен, Әбділдә Беркімбай, Дүзүрбай Жақтыбай, Андаспай Жақтыбай, Жаннақ Болтай, Сайрамбай Болтай, Қалым Болтай,</p>	<p>Караеспе, Байсары Сартой, Арқалы, Бозапан, Қосқұдық, Ақкерші, Көктаскер, Балғабай, Шенгелді, Ашықұдық, Құлантөбе, Жусалықора, Құмөзек, Жырақара, Тұзтоғай, Өтегентөбе, Шанзұлша, Жаманқұм, Тасөзек, Төбебастау, Үштөбе, Қорақұл, Кенентаз, Қаншағай, Ізендай, Итжол, Қоншағай, Теріскен, Салмырза, Малайсары, Қызық Қатыр, Қызылқайнар, Жолсай, Құмқұдық, Айнабұлақ, Сарыбастау, Көкжиде</p>

	<p>Күрінкей Токнай, Иманқұл Бабай, Жанталы Татуқай, Түсіпбек Түктібай, Саяхмет Бабай, Келжебек Шонтақ, Байшүкір Шонтақ, Шағаман Бекмырза, Текебай Бекмырза, Әлімқұл Бүлік, Нұрмұхамед Әлім, Асылбек Бесбай, Шайман Асымбек, Қоншағай Шүкен, Керімбек Шұбар, Мақа Ұнбай, Балділдә Мақа, Белгібай Құралы, Мұстапа Бүребай, Токбай Есбол, Жұрымбай Керен, Қожахмет Бабай, Қожақан Бабай, Байбосын Мекеш, Танатар Мекеш.</p>	
№2	<p>Дүйсен Айтбай, Шентібай Есен, Бадай Өрісбай, Шентібай Есел, Байғабыр Мейірім, Сыпатай Қойтал, Қойшытай Садбес, Өксікбай Тынышбай, Шетырман Құндабай, Есболат Төлебай, Басқамбай Сәлібай, Науымбай Бәке, Шәлімбет Жиенқұл, Сәрсембек Байжиен, Қолқа Жайлыбай, Дос Байжиен, Сатыбай Қарты, Ақшабай Бөрте, Құсайын Бөрте, Сіркебай Кәшке, Жақсымбет Қыйсық, Асан Итжігіт, Самай Итжігіт, Асубай Қашқын, Әбділдә Самай, Сатыбалды Қары, Танышбай Жанабай, Оңғарбай Бүйшүгеш, Жана Ерсалы, Асылбек Ботнай, Тілеуғабыл Сайбай, Нұрмұхамет Баймет, Шалғымбай Сарлыбай, Жөнкебай Есалы, Қозыбек Қарасарт, Тұрлы Сарықұл, Бейіс Тұрлы, Жампейіс Рысбек, Сыпатай Бақтыбай, Қамай Бош, Жиделі Айбол, Даубай Қарасарт, Дикалбай Жомарт, Бап Жомарт, Өсербай Қойшыбай, Тұғамбай Нұрғожа, Шүйіншалы Тленші, Баймолда Байымбет, Бесбай Сағындық, Аманбай Алпай, Маралбай Әкіш, Сәрсенбі Сарыбақсы, Шоғыбай Нұрмамбет, Сарман Сарке, Жауғазы Көлбай, Балғазы Дайымбай,</p>	<p>Құмбасы, Жүмтөбе, Сарыбиік, Сарыжал, Жуанқұм, Далажиен, Күнесжал, Көкдала, Қаратас, Ергеқұм, Күйгейқұм, Жағақұм, Жұнқырқора, Шағылқора, Жіңішкеқұм, Қарамұрын, Қызылшеке, Қарашеке, Тоғызқұдық, Қоратөбе, Шолақсай, Жіңішкесай, Жерікқора, Сарымойыншақ, Қызылшағыл, Жындытөбе, Кезелқора, Кемірқора, Тасмұрын, Ақшағыл, Дүйскендішал, Сымбылшағыл, Қарой, Сарыжал, Кезелінқора, Жіңішкеқұм.</p>

	Дәулетбай Рысбай, Қызырғали Байғозы, Әбділдә Қанқожа, Мұхамет Шөкен, Бекіш Қарасай, Тұманшы Баймырза, Амандық Баймырза, Малдыбек Байымбек, Көнтеқ Байғозы, Исабай Тленші, Айғырбай Нұрғожа, Төлебай Көрнебай.	
№3	Ахметші Әсембай, Көсен Жанабек, Өразбай Асқарбек, Жүніскүл Асқарбек, Бошқұл Өтеген, Естай Шегебай, Бейсембай Ретаулет, Омар Шегебай, Иса Алдақбай, Барақ Мамыр, Шалқарбай Мамыр, Көлбай Дөнембай, Арқарбай Мұса, Абдрахман Сқақ, Алшанбай Нұрмамбет, Сәрсембі Рыскелді, Барбол Байғазы, Өмірбек Матай, Балапан Сойлыбай, Таскенбай Смайыл, Тоғызбай Смайыл, Оңғарбай Қаражігіт, Азембай Есқожа, Боқатай Байқуат, Сембай Тақсаба, Телбай Айылбек, Рысбай Санғыл, Сөйсенбай Тілеуғабай, Мадияр Тоқай, Мыңбай Дулат, Шаңбатай Дулат, Бейбіт Есенаман, Бекбосын Айтөк, Әжікебай Айтөк.	Үнгіртас, Керегетас, Көкайырсай, Тезекқара, Жартықара, Қаратас, Шайқара, Сардырқара, Егізшөке, Сарықара, Түнісіктас, Олдакебайқал, Шоқпартас, Қарашөке, Қызылқара, Жарқара, Күнгенқора, Тұйыққора, Қызылқабак, Қоқыр, Тұйықсай, Кеңсай, Қарасай, Беріктас, Сұлысай, Думалтабы, Ауызсу, Ақшөке, Шақпақты, Сарыелқара, Күмөзек, Жиделі, Секертас, Тасмұрын, Үшарық, Төменгі күмөзек.
№4	Тоттыбай Қараошы, Дүйсембі Құнанбай, Жанақұр Жазылбай, Мырзақұл Жазылбай, Базылбек Бокбасар, Ақылшы Базылбек, Жомарт Байтек, Құнанбай Байтек, Тәжікүл Жамабай, Тұғамбай Тоқшыбай, Егеубек Самен, Сиқымбай Сапақбек, Шалымбай Жапбек, Ақмадияр Бұсырман, Балабек Жайлаубек, Құсейін Жорғабай, Бадаубай Шортық, Арқарбай Болатбек, Ахмет Жайсембек, Ережеп Жайсембек, Шүмбек Жиен, Дәулетқұл Жазыл, Әмре Жазылбек, Қойлыбай Жапбек, Үсен Мұлыхан, Қошақбай	Ұлықсуат, Ақтасты, Сарықамыс, Күмөзек, Сарығам, Кербұлақ, Шұқылқора, Төбекора, Жандықара, Жолақ, Қарсықара, Көлтiкiра, Ортақарас, Босқарас, Жырқара, Шақпартауыз, Шоқпарқара, Шоқпартұмсық, Шоқпаромалы, Тасқұдық, Бойгел Бісек, Қорабие, Қарашөке, Балғамбай, Құмқара, Еспеқара,

	<p>Бүркітбай, Ошақбай Биеш, Қадырбек Жігіт, Мамыш Батырқан, Тіленші Бұшыбай, Сұраншы Алдияр, Бейс Бектеміс, Қыстаубай Түстікі, Қожамқұл Қыстаубай, Сарсембай Ақшал, Жауғашы Қанай, Байдыл Түйтебай, Итемір Қангелді, Қарабай Еділ, Қалмақбай Ниязбек, Бұрхан Жолбарыс, Бөребай Байарыстан, Жұмабек Асымбек, Ағыбай Жолдаспай, Бұйдас Түрбек, Арқабай Сарыбағыз, Ұлтарак Жолдасбай, Құложақ Сейір, Шайғөз Айбаз, Батырай Жолдаспай, Бөребай Тұстымбай, Молдаша Жауылбай, Әден Бұлғақбай, Өке Бұлғақбай, Шыңғысбай Бұламбай, Қарқабай Құламбай, Малыбек Баймен, Майымы Байғозы.</p>	<p>Төбекара, Жамбайқара, Қылшықтөбе, Жотықара, Дамбай-теріскей, Дамбай Бейісқора, Тұмыс қара, Тасөзек, Шерікқара, Құлантөбе, Өстектөбе, Шокпар ауыз, Үштөбе.</p>
№8	<p>Елеусіс Дикамбай, Төлебай Оңбай, Көске Егізбай, Тұғамбай Кендібай, Таубай Сегізбай, Жылгелді Кенбай, Зейнеп Айушан, Аяп Бошан, Кенебай Әжібек, Райқұл Тайшы, Сқақ Ахынбек, Айбек Бәке, Базылбек Тойшы, Сәдуақас Серікбай, Шара Малыбай, Жақып Мамбет, Байбосын Бексейіт, Жұсыпбай Байтанас, Тасқамбай Өткембай, Төлепберген Сарсембай, Ысмайылбек Үрпек, Нұржан Сағындық, Алберген Тастамбек, Бұқабай Бекболат, Әмре Тоқа, Жамажары Аңақала, Сонша Маштақ, Дамай Иман, Күренбай Жиенбай, Нұрғожа Имат, Көсім Досмайын, Шыпетбай Десмалы, Тұрлымбай Досман, Есембай Қосал, Айтымбет Досмайыл, Қарламбай Мұсабай, Ақымбай Жайлыбай, Ореке Әжібек, Күшікбай Абыл, Байтен Сатай, Сейтембет Досан, Түсінбай Малдыбай, Шынболат Сағай, Ерменбет</p>	<p>Аққаптал, Есмай, Естай</p>

	<p>Бонпай, Оспан Қатлыбай, Қарабала Есергеп, Бүйебай Қабыл, Байжиен Нарынбай, Нұрпейіс Тоқамбай, Елікбай Тасширек, Танабай Манабай, Байқуат Тоқбай, Бектұр Сатай, Ожар Қарсыбай, Нысамбай Жалбат, Байжан Оңбай, Садық Оспан, Жетібай Ердау, Беркембай Тілебалды, Батырбек Қондыбай, Бердий Кенбай, Рай Сегізбай, Асылбек Сағпай, Баубек Жарылғап, Құрманбай Есерген, Есеншора Тайыс, Көжек Дүйсенбі, Жұртшы Нұрабай, Күренкей Бекболат, Ержан Сағындық, Құлжай Тойымбет, Жайсалбай Жұмабай, Тастамбек Тоғысбай, Сарікбай Тоғысбай, Қуанышбай Айманбай, Избасар Бастияр, Бибосын Байбосын, Жақып Байталас, Досан Байталас, Жиренбай Жиенбай, Асан Нарей, Нарбай Сүзтапай, Абдрахмет Ахмет, Дайырбек Бәке, Қасымбек Сұлтанбай, Байбек Бәке, Омар Жакып, Делгелбай Байшы, Ербұман Жамал, Қайшыбек Қияқбай, Әбіш Саржан, Санармұрат Маштай, Жұмабай Сәрсенбі, Малыбай Машпақ, Ноташбай Малыбай, Тірұшы Маштак, Арғынбай Байымбет, Ноғайбай Байқоншақ, Қарабала Байқоншақ, Нұраш Тұңғышбай, Қыбрай Жұмық, Көршібай Балтабай, Құскелеп Балтабай, Мұса Шынысбай, Нұрбек Шықышбай, Сыйпым Өтеміс, Байғабат Самбет.</p>	
№11	<p>Өксекбай Сәрсенбі, Тоқтарбай Өтел, Қалқа Сарсенбі, Тұсақбай Тілеп, Астаубай Айтуған, Керімтай Нұрболсын, Нұрболсын Жаманқы, Наймантай Шадай, Сембі Тілеп, Тілеубай Мырза, Қарабек Досан, Стамбек Досан, Бердембек Балғабыл, Жарбол Бөгембай, Оралбай Нарбол, Қасымбек Көмекбай, Асықбек</p>	<p>Қарашоқы, Жуанқұм, Жіңішкекұм, Қазанбай, Ақдала, Қаракөл.</p>

	Балғабек, Төлепбек Балғабек, Байнияз Нарбол, Алтынбек Ақшал, Төменбек Сәрсенбі, Балташы Қылышбай, Бақтыбай Шарман, Тұрлыбай Қарынбай, Бүйінбай Маманбай, Елубай Бүркітбай, Нүсіп Таеке, Сатыбалды Отабай, Қоқубас Төлеміс, Шубай Елікбай, Бибол Киікбай, Қабыл Құрманбай, Бұтабай Серікбай, Көшербай Құрманбай, Жанәзіл Қалдыбай, Байәзіл Жақсылыбек, Доканзақ Шал, Төлеген Төлес, Қара Төлес, Айдабол Төлес, Қожабай Бүркітбай, Исабай Шарық, Шоқай Төлеміс, Қалыбай Атабай, Досымбет Таске, Бешей Бейбері, Бексейіт Артықбай, Шоқан Тілеміс, Ахымбет Төсеке, Жанысбек Қобдық, Тұлкебай Мырза, Телкебай Мырза, Самбетбай Ерлікбай, Тынышбай Жанқұл, Өскенбай Игілік, Берлібай Шалабай	
--	--	--

л) Іле-Балқаш болысындағы жалайырлар

Іле-Балқаш болысын да жалайырдан тараған қауымдар құраған.

№1-ші әкімшілігін (182 шаңырақ, 915 адам) жалайырдың Сүтемген руы тармағынан өрбіген мыржық, итай әулеттері бірікті. Жиделі, Көкөзек, Қараөзек, Құрөзек шатқалдарында өз қыстауларын салып, Көктем мен күз уақытын да қыстау маңында өткерген. Қауым мүшелерінен 6 шаңырақ, жазда Алтынемел болысы жеріндегі Қоғалы жайлауына көшті. Қыс кезінде малдарын Бақанас сайына қарай айдаған. Мыржық әулеттері Темір сайына, итай әулеттері Майлыбас сайына егістік салып, Іле өзенінен тартылған Жиделі арығы суымен суарған¹¹⁹.

№2-ші әкімшілігінде (203 шаңырақ, 1015 адам) жалайырдың жиенбет ру тармағынан өрбіген ақша, есімбол, атайбоз

¹¹⁹ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. - Т. 2. Копальский уезд. – Заметки об отдельных общинах -19 б.

әулеттерінен тараған қауым бірігіп, олар Қараөзек, Қарақылы, Көкөзек, Құрлы шатқалдарында қыстап, жазда Бақанасты жайлаған. Олар өздері отырған қонысқа 1840 жылдары Оңтүстік-Балхаш болысы жерінен қоныс аударған. Малы аз шаруашылықтар жыл бойына қыстауда отырды. Малы көп шаруашылықтары малдың қыстық азығын қамтамасыз ету мақсатында Қарой шатқалдарына қарай айдаған¹²⁰.

№3 әкімшілігінде (197 шаңырақ, 978 адам) жалайырдың арықтыным руынан тараған жынкелді, әнет, едігеденбай ру тармақтарынан өрбіген қауым бірікті. Олар Әжімбай, Бейменей, Жарма, Ақбөгет шатқалдарында қыстап, Қарабөгет, Көкшекөз, Иір, Ақпастыүлкес, Аққұлдың сағасы, Терісаққан шатқалдарында көктемнен қоңыр күзге шейін көшіп-қонған. Бұл қауым мүшелері бұл жерге ХҮІІІ ғасырдың аяқ кезінде Сырдария өзені жағалауынан қоныс аударған. Итайбөгет, Қарабөгет, Ақбөгет, Танатбөгет, Терісаққан сайларында суармалы егіншілікті дамытқан¹²¹.

№4-ші әкімшілігі (292 шаңырақ, 1732 адам) құрамындағы ауылдар жалайырдың сүтемген ру тармағынан өрбіген назар, базар әулеттері. Олардың ата-бабалары да ертеректе Сырдария өзені бойынан қоныс аударған. Күрлі, Шойбекелемес, Ботажан-Тілекежар өткел шатқалдарында қыстап, көктеу, жайлау, күздеулік жайылымдарды да қыстау төңірегіне жақын маңнан пайдаланды. Арқартоған, Наулы арықтары бойынан егістік алқаптар салған¹²².

№5-ші әкімшілігінде (177 шаңырақ, 871 адам) толығымен дерлік жалайырдың бәбіше әулеттері қоныстанды. Ауыл қыстаулары Ақпас тасжүрек тома, Байқожа шоқалақ шатқалдарынан салынды. Ибақ шоқалақ, Қарой, Жарма, Сарпұлдақ, Ақтоған сайларында егін егін егіп, шығыр арқылы суарған¹²³.

№6-шы әкімшілігін (146 шаңырақ, 745 адам) жалайырдың жиенбет ру тармағының ақтеке атасынан өрбіген әулеттер қоныстанды. Ауыл қыстауларын Іле өзені бойы мен оның Көкөзек сағасы бойынан салған. Қыстауға жақын маңдағы Шалай, Сарықұм

---

¹²⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. - Т. 2. Копальский уезд. – Заметки об отдельных общинах – 20 б.

¹²¹ Сонда. – 23 б.

¹²² Бұл да сонда. - 21-22 бб.

¹²³ Бұл да сонда. - 23 б.

сайларында егін салып, Шалай егістігін Көкөзек арығы, Сарықұм егістігін Үшсарықұм тоған арығы арқылы суарды.

№8-ші әкімшілігінде (115 шаңырақ, 615 адам) сүтемгеннен тараған базар, өтестен тараған алтын аталығынан тараған қауыммен қатар, жалайырдың жынкелді әулетінің ұрпақтары қоныстанды. Ақсақал, Бозтөбе, Екіқаратөбе, Күрлі, Шойбек елемес, Ботажан тілекежар өткел, Әжімбай, Жарма, Ақбөгет шатқалдарындағы жерлерде қыстауларын салып, көптеген шаруашылықтар жыл бойына осы қыстауларда өткізді. Тек малы көптері ғана жазда Бақанас жайлауына қарай көшкен¹²⁴.

№10-шы әкімшілікте (143 шаңырақ, 779 адам) сүтемген ру тармағынан тараған қытай, қауыз, құрмантай, қартұқ аталарының ұрпақтары қоныстанды. Қауым мүшелері 1850-ші жылдары Сырдария өзені бойынан қоныс аударған. Қыстауларын Есенқожа, Қарақылы, Жаманқылы, Қарқабат шатқалдарынан салып, жылдың басқа мерзімінде Бозбала, Тереңқора, Тереңкөл, Көкшекөз сайларында көшіп-қонған. Ақөзектоған, Көкөзек арықтары бойындағы алқаптарға егін егіп, тіршілік еткен¹²⁵.

№11-ші әкімшілігінде (147 шаңырақ, 709 адам) жиенбет ру тармағынан өрбіген есболай және сүтемген ру тармағынан өрбіген итай әулеттері бірікті. Жиделі, Көкөзек, Қараөзек, Құрөзек шатқалдарында қыстап, жазда Алтынемел болысы жеріндегі Қоғалы жайлауына көшіп, басқа жалайырлар ауылдарымен жайлауда бас қосқан. Есболай әулеттері Сабылбай сайында, ал итайлар Майлыбас сайларында егін салып, Жиделі, Қарағылытоған арығы суымен суарған. Есболай әулеттерінің аталары бұрын Әулиеата уезі жерінде өмір сүрген. Кейін Қаратал өзені бойына, одан кейін Іле өзені бойындағы Қарағылы аңғарына қоныс аударып, осы жерде өз қыстауларын салды.¹²⁶

---

¹²³ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. - Т. 2. Копальский уезд. Заметки об отдельных общинах - 20, 22-23 бб.

¹²⁴ Сонда, - 21 б.

¹²⁶ Бұл да сонда, - 19 -20 бб.

Іле-Балқаш болысындағы жалайырлар (1910 ж.)

Әкім-шілік	Ауыл ақсақалдары	Ауыл орналасқан қыстаулар
№1	<p>КӨРІП ТӨСБАТЫР, ҚҰЛПЕЙІС ҚАЛКЕ, БЕЙСЕМБАЙ ЖАҚСЫЛЫҚ, БЕКБАУЛЫ БЕГДАЛЫ, АСЫРБАЙ ИБРАЙЫМ, ШАРЫП ҚАЙШАҒҰЛ, САППАЙ БЕСБАТЫР, БЕКМҰХАММЕД НАСЫПБАЙ, ЖҮСПІ БАЗАРБАЙ, ҚОСТАЙ МАНАСБАЙ, КӨПБАЙ ҚҰТТЫБАЙ, ҚОНШАПОС БАЛТАҒАН, ҚҰРЛАҚ МҰЗДЫБАЙ, ҚОЛПАҚ КӨКЕ, БЕКАҒАШ КҮНТУҒАН, ҚҰРМҰХАММЕТ БАҚТЫБАЙ, ЕРҚАБАН БӨЙГЕЗДІ, БЕЙСЕНЫ ШЕЛІМБЕТ, ЕЛАХМЕТ ТҮСПАЙ, ТӘТТІМБЕТ БИЖАН, БИҚАМБЕК БАЙГЕЛДІ, БЕКБОСЫН БАЙҒОНЫС, ҚҰРБОСЫН КӨРГЕНДІ, ТӘТТІБАЙ ДОСМАН, ТОҚСОБЫ БЕКТЕМІС, ОМАРБЕК ТОҚТАМИС, АҚМҰХАММЕТ БЕКТҰРҒАН, ТҮСІМБАЛЫ БЕКТҰР, ТОЙҒЫ БЕЛДІБАЙ, ҮМБЕТБАЙ БАЙШАШ, ЖЕКЕМБІ САИДЖАР, ОЙҒЕ ШАЛҒЫНБАЙ, ТҮРСЕЙІТ БАЙЖУМАР, ҚАРИП ТӨСБАТЫР, ҚҰЛПЕЙІС ҚАЛКЕ, БЕЙСЕМБАЙ ЖАСАЛЫҚ, БЕКБАУЛЫ БЕГДАЛЫ, АСЫРБАЙ, ЫБЫРАЙЫМ, ШӨРІП ҚАЙШАҒҰЛ, САППАЙ БЕСБАТЫР, БЕКМҰХАММЕД НӘСПАЙ, ЖҮСПІ БАЗАРБАЙ, ҚОСТАЙ МАНАСБАЙ, КӨПБАЙ ҚҰТТЫБАЙ, ҚОНШАПАС БАЛАТОҒАН, ҚҰРЛАҚ МҰЗДЫБАЙ, ҚОЛПАҚ КӨКЕ, БЕКАҒАШ КҮНТУҒАН, ҚҰРМҰХАММЕД БАҚТЫБАЙ, ЕРҚАБАН БАЙКИЗДІ, БЕЙСЕМБІ ШЕЛІМБЕТ, ЕЛАХАМЕТ ТҮСПАЙ, ТӘТТІМБЕТ БИЖАН, БЕКМАМБЕК БИЕЙКЕЛДІ, БЕКБОСЫН БАЙҚОНЫС, ҚҰРБАСЫН КҮРГЕНДІ, ТӘТТІБАЙ ДОСМАН, ТОКСОБА БЕКТЕМІС, ОМАРБЕК ТОҚТАМИС, АҚМҰХАММЕД БЕКТҰРҒАН, ТҮСЫМБАЛЫ БЕКТҰРҒАН, ТОЙҒЕ БЕЛДІБАЙ, ҮМБЕТБАЙ БАЙШЫШ, ЖЕКЕМБІ САЙЖАР, ОЙҒЫ ШАЛҒЫНБАЙ, ТҮРСЕЙІТ БАЙЖУМАР, ҚАСЫҚ ЖАСЫБАЙ, ЕГІМБАЙ БАЙҒҰШЫН, ТӨЛЕПБЕРГЕН ЕРЖАН, МОЛДАҒҰС МҰСАҒҰЛ, РАХЫП ҚҰСАМБАЙ, АДАТКЕН ЖҮСІПБАЙ, НАУШАБАЙ МӘЖЕН, ТОЛЫМБАЙ ТАСЫБЕК, ЫСТАН БАЙҒАРА.</p>	<p>Қарабөгет, Бескөл, Құнақ, Қаракөл, Көкжиде, Жиделі, Көкөзек, Ескеқарабөгет, Қанғай, Ансытөбе, Сарышөке, Жантақтөбе, А л к ө г е л - С а қ с ы , Аққайыр, Қашыстың сағасы, Жарошақөзек, Құмбөгет, Сарықұм, Қорөзек, Ойтарасағұл, Тандыскөл, Сарықамыс, Қосқаракөл, Ақарық сағасы, Түсмойын, Жанмеші, Сасықдала, Баспайқараған, Көрік көпір, Ойбайшынаш, Таранғыбай, Ескі мешіт, Қарабөгет, Бескөл, Қунақ, Қаракөл, Көкжейде, Жиделі, Көкөзек, Секеқара бөгет, Қанғай, Аңыз төбе, Көкжиде, Сарышоқы, Жантақтөбе, Алакөлсақсы, Аққайыр, Қашыстың сағасы, Жерошақөзек, Құмбөгет, Сарықұм, Қорөзек, Ойтарасағұл, Тандыскөл, Сарықамыс, Қосқаракөл, Ағарық сағасы, Төсмойын, Жанмешу, Сасық долас, Баспай қараған, Қорықкөпір, о й б а й ш ы н а ш , Таранғыпай, ескімешіт, Бозтөбе, Ескібөгет, М ы л т ы қ а т қ а н , Қ а м ы с т ы к ө л , Қаспабкөлезен, Үшқой сойған, Ұзынжота, Жидеара, Жиделі ақшарын, Ақжара.</p>

№2	Толысбай Көкімбай, Тұрман Байсанбай, Ыбырай Тойшыбай, Тілеубай Айтбай, Жетпісбай Ботабай, Ахмет Аманжол, Тоғабай Қошамбай, Бекбау Ордағұл, Әуелбек Райымбек, Тұрыс Сәрсем, Жапыбек Найзабай, Исабай Әлібек, Әділбай Ұрыптағай, Бектемір Қапсымбет, Байымбет Ескембет, Терлікбай Байжігіт, Ыбырай Бекбай, Дабырбай Көшкембай, Отақбай Өскембай, Оспамбек Тыпар, Мұсабай Бақтыбай, Әбілғазы Тожықбай, Мәлімбай Құрдым, Әлібек Сартбай, Тілей Төлібай, Әбділда Есқожа, Көшкембай Қойлыбай, Тазыбек Байғоҗ, Мақылбай Шоқай, Нүсікбай Майлыбай.	Қарамұрын, Қолтықтөбек, Жатыжал, Тектұрман, Қаракөл, Жақсыкөл, Рысбай, Саурамбай, Ақтөбе, Рысбай, Шангелді, Қылықтынсағасы, Күруле, Сарычек, Шұңқыркөп, Қараөзек, Жайтақтөбе, Қылық, Балғабай сирел, Сарышоқы, Бимамбет, Қаразыл, Жабақ, Бөпе, Ақжайлау, Жақсыкөл, Жолдағары, Сарышек, Ақжота, Төре
№3	Өтеғұл, Тоқпақ, Керімқұл Тайсары, Ахмди, Үңгірбай, Найзибек Намаз, Ибрайым Жоныс, Әлімқұл Байсары, Смағұл Молдияр, Шөкей Мырзабек, Қияпай Қорғамбай, Жолымбет Бейсембі, Өмірзақ Атамбай, Қонысбек Құрлымбек, Ысқақбай Жалпақ, Қылышбек Сырғыбай, Жарқынбек Танат, Наурызбай Шайқоз, Байбек Шағыр, Жаманқұл Шағыр, Шаке Айтуған, Дүйсембай Сыпатай.	Безбола, Сапакөл сөресі, Дүйсен, Әжібай, Ақтам, Көкжиде, Ботпай, Қаракөл, Шынбоғыт, Ащыкөл, Қараой, Айсары, Ақкөл, Айдарлы, Жарма, Таңатар бөгет, Мешіттіой, Қаракөл, Кеткенөзек, Домалатбай.
№4	Әжібек Қойшу, Манаспай Байеділ, Рысбол Байбақ, Айтелеу Еркебай, Жоқобай Тайман, Кенжебай Бердалы, Әзілбек Кенешбай, Жебесін Сүйіндік, Жиембай Отарбай, Қадырбек Қойшыман, Құралбай Қарсыбай, Мырзабек Құдабай, Өткелбай Қойымбай, Қосшыбек Ойғу, Тойзыбек Тойшық, Әбділда Төлеген, Қалық Сегізбай, Исамбай Құлан, Байбол Жиембай, Денгельбай Күзембай, Сәрсембек Есенаман, Оспан Есен, Тұрсынбек Саят.	Д о м а л а т б а й , Мешітқұм, Шебық, Иманқұл, Байторы, Көлеңкелі, Шықыбек, Қарашенгел, Елемес, Қаратоғыр, Қоғай, Көкжиде, Жарөткел, Қылшалытөбе, Батажан, Сарытөбе, Тікен, Қозыбағар, Тоқалқатын, Жетіктенқұмы

№5	<p>Ысқақ Тезекбай, Молдабай Дөнен, Ержал Байдәулет, Иманалы Батыр, Қосабай Қосақ, Садық Тілеуақдыл, Жұсбай Мұсран, Батшыбай Тобақабұл, Ақберген Торқабай, Мастас Төлен, Қуаныш Жалғабек, Айдарбек Қарабалы, Қоуытшан Баймырза, Асубай Бекбай, Нағашбай Ақмырза, Қасымбай Тоқмырза, Мажак Байел, Қабіке Төлеш.</p>	<p>Ақталы, Бишекті сүресі, Ақбасты Сашаян, Кимолы ақтоған, Айсары, Соркөл, Қарашоғыр, Қ и с ы қ б ө г е т , С а н д ы б а й т ө б е , Қарай, Тойлыбай, Қаражырық, Жарлы, Ақкөл, Ақтоған, Жетіарал, Сарпылдак.</p>
№6	<p>Тоғай Мырзагелді, Қарабай Қасқабай, Рысбай Сикымбай, Жұмабай Қанжығор, Мұса Медеу, Қайдыбай Ледай, Бердалы Байсалық, Досымбек Досберді, Токберген Бұғоды, Сасебай Қарымбай, Қарабай Асбұғыр, Өмір Асылбек, Бақдәулет Айтқұл, Дәуіт Жандас, Исабек Байтерек, Шалдабай Бұламбай, Бекберген Өтембек, Батырке Азнабек, Жанеке Сатпай, Бекістай Қарсақбай, Білдебек Байғожа.</p>	<p>А қ б а й л а у , Байтайлақ, Қанғай, Ж ы н ғ ы з қ ы з ы қ , Шадай, Қабамбай, Жайтақтөбе, Бижак, Ақкөл, Төте, Көккүртөбе, Басбай, Шанамбай, Данебай, Құмжарма, Тұрлыбай, Аштанөлген сағасы, Бақтияр, Қоғуақ, Дөненбай.</p>
№8	<p>Жазыбек Өткембай, Қопақ Мажар, Құрақбай Оралбай, Шетыр Нәдір, Сәулейбай Тағтабай, Ақбоз Дүзбай, Жылқыбай Қадарам, Ыбырайым Хангелді, Серікқұл Оразалы, Еппек Байғұлақ, Демесін Байдалы, Еке Құтпан, Сатай Бұсырман, Жалдыбай Қалыбек, Толпамбай Нәубет, Ошакбай Байқоңыр, Жанжейіс Молдас, Бамамбай Мәкен, Қалық Тенебай, Батырбай Оңғырбай, Баймахамбет Бақел.</p>	<p>Қ а р а ж е г і р , Күдере, Қарқабат, Демесық, Қоскөз, Қозыбағар, Басқылма, Қылман, Ақкөл, Торағыл, Доғайқұм, М а л т ы қ а т қ а н , Көкөзек, Наршеткен, Тұробай, Қосқызыл, Сарышеку, Қаздын жарыт, Қасаға, Қамыстықой.</p>

№10	<p>Байжұман Жәнібек, Байғазы Қасабай, Смони Қасабалат, Байбары Баубек, Өмірбек Елібай, Артықбай Қайбақ, Жанысбай Қабет, Шыбықбай Ақымбек, Аамандос Жексембек, Нағашыбай Мұстафа, Жатра Ақсерне, Ораз Сармал, Ыбырай Тарыш, Шінетбай Рысбек, Жұмағожа Қалдығай, Мұхамбай Бейсембай, Тынышбай Абламбай, Омар Төлібай, Әлтай Айнақұл, Дүзөбай Темір, Мақұл Арқабай, Имамбай Төлеген, Есмахамбет Қарамен, Жолыбай Мүстәжі, Жирамбай Батабек.</p>	<p>А т ы р а у , Қ о с к е л і н ш е к , Қаракыл, Қарқабат, Есенғожа, Астаукөл, Естайбөгет, Құркүрсө, Жылқыбұлғалы, Дүзен, Ұзынарал, Тереңкөл, Шегіркұлтық, Борқан, Күркіреу, Жаманқал, Қаракыл, Орақты, Бейімбай, Борлықұм, Тұздын қолтұсы, Көкшегіз, Бесбала</p>
№11	<p>Қоғамбай Құлшық, Тоқтарбай Қапайбай, Дармахат Тоқмамбет, Бекбосын Мұсырман, Аманжал Байырмақ, Әшім Бебекай, Құлшығас Жәнгір, Бектемір Сүйіндік, Амамбек Әлім, Медеубай Өтен, Өңгірбай Сайлабай, Рысқұл Жақым, Темірбек Молдабай, Маштақ Қондыбай, Байсембай Қаршыға, Бөкен Қартбай, Бұрсым Тоқмамбет.</p>	<p>Бадыққатым, Құлқынақсақ, Архарқұм, Сарыоба, Кешкенқызбел, Қарамұрынқора, Ердүшшытын қыз., Батайлақ, Бөрілі, Қарамұрын, Қанөбай, Шауындық, Қаратоғай, Байғұлқатын, Шағырлы, Тоқобай, Қарағалы бөгет, Қаракұм.</p>

§ 3. Верный уезіндегі жалайырлар

Жалайыр тайпасының бір қауымы Верный уезінің Рғайты, Ботпай, Жаңа-Іле болыстарына бірікті.

Верный уезі Қопал уезінің оңтүстік-батыс бөлігінде Іле өзенінің жағалауында орналасып, жер көлемі 74 100 кв. верст жерді алып жатты. Верный уезінің оңтүстік таулы бөлігінде Түрген, Есік, Қаскелең, Күрті өзендері ағып жатса, қыратты бөлігі Алатау және Кіндікті тау етегінің сілімдерін бойлай отырып, Балхаш көлімен шектесті, Мойынқұм, Тауқұм, Қорғанқұм құмдарымен жалғасып жатты.

Верный уезінің орталығы Верный қаласы 1854 жылы Алматы өзені бойынан құрылды. 1867 жылғы Басқару Ережелеріне сәйкес Жетісу облысы құрылғаннан кейін Верный бекінісі облыстық қала орталығы болды. Крафт бойынша 1870 жылдары Верный қаласында 22982 адам болған¹²⁷.

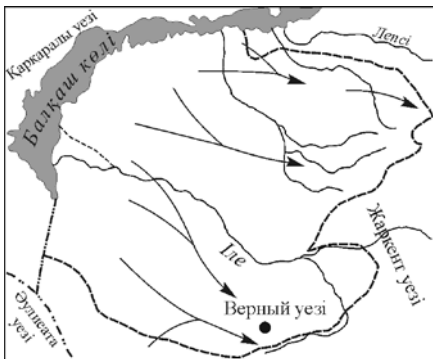
Верный уезі қазақтарын сары үйсін, дулат тайпаларымен қатар жалайырлар да құрады. Верный уезін қоныстанған көшпелі қазақтарына кей жағдайда қыс кезінде көшулеріне тура келді. Ю.Баллицкий жазған «Заметка о кочевом населении Верненском уезде» атты мақалада «Тауқұм болысының көшпелілері Ақжал, Жуантөбе қыстауларында қыстағанымен, бұл жерде ұйытқып соғатын боран, желдің әсерінен мал арып кетпес үшін ірі-қараны қыста қолға ұстамай оларды Іле өзені бойындағы қамысқа қарай айдайды. Керісінше тау көшпелілері түйелер мен қойларды Тауқұмға қарай айдайды. Ауыз суды қар ауыстырды. Қар аз жауатын жерлердегі сабанның көптігі түйе мен қойларға азық табуына мүмкіндік берді. Бұл өңірдегі көшпелілер Ақсүйек, Алажол, Ботабөру, Қызылақтау, Аяқұм, Жирекоты, Жауқантөбе, Қамау елді мекендерінде тығызырақ қоныстанды», - дейді¹²⁸.

Верный уезінде 1911 жылы ауыл шаруашылық негізінде санақ жүріп, сол санақ негізінде жалайырлардың қоныстары мен санын анықтап отырмыз. Мұнда жалайырлардың байшегір және андас

---

¹²⁷ Крафт И.Н. Сборник узаконений о киргизах степных областей. Оренбург. 1898. – 236-237 бб.

¹²⁸ Баллицкий Ю. «Заметка о кочевом населении Верненском уезде» // Туркестанские ведомости. 1873. №6. – 21 б.

**Қапал және Верный уезі
жалайырларының жайлауға көшу
бағыттары**

аталармен сиыршы руының аралас қоныстанғандығын көрсеткен.

В.Радловтың А. Макшеев дерегіне сүйеніп берген мәліметі бойынша Верный округінде олар 7321 шаңырақты құраған¹³⁰.

Верный уезінің көшпелілері қыста Іле өзені бойынан Іле Алатауының солтүстік қыратына дейінгі аймақта қыстап шығып, жазда Алатау етегіндегі жайлауларды иемденген. Бөліп қарастырар болсақ, Верный-Ташкент тасжолының оңтүстік бетінде орналасқан болыстар Қаскелең тауларының қойнауында; Верный-Бішкек тасжолының солтүстік бетін алып жатқан тайпалар жазда Құлжа тауларына қарай көшкен. Іле өзенінің төменгі бойында орналасқан қазақтар қыста Іле өзенінің қамысты алқаптарында қыстап, жазда Тауқұм құмдарына көшкен.

Рғайты болысында Жалайырдың Андас руынан тараған қауым мүшелері шапырашты, дулаттармен аралас қоныстанған. №9-шы әкімшілікке қараған Түгелбай Дыбысалды ақсақал ауылының жалайырлары Қараарша өзені бойындағы Қараарша қыстауында қыстаған¹³¹. Бұл ауылдың қыстаулары Қараарша өзенінің төменгі ағысы бойындағы Беріктас сағасы бойында, Аққұдық құдығынан төменгі аңғарларда салынған. Бұл жердегі

рулары қоныстанған. Байшегір руы уездің солтүстік қиырында, Іле өзені және Балхаш көлінің төменгі бөлігін бөлігінен жерлер, иемденіп, қыстаулары Қауыскөл мен Мыртық сайларынан салынды. Ал, андас руы болса, уездің оңтүстік-батыс қиырында тау етегіндегі Бесмойнақ, Бұғымүйіздала шатқалдарында қыстаған¹²⁹.

1870 жылы Түркістан Статистикалық комитеті жинақтаған мәліметте Ботпай-шымыр болысында ботпайдан тараған

¹²⁹ ҚР Орталық Мемлекеттік мұрағаты. 3 қор, 545 іс, 506-507 пп.

¹³⁰ Радлов В.В. Из Сибири. – 114 б.

¹³¹ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Верненский уезд. – 108 б.

жалайырлар жергілікті найманбай, құлболды, түкетүз руларымен қатар көшіп-қонған. Көктеу-күздеулік жайылымды Дөнгелек жаз, Аққұдық жайылымдарынан пайдаланды. Малдың қыстық азығы үшін жоңышқа себу орын алған. Жоңышқа атыздары Беріктас және Қараарша арықтары бойынан салынды. Сондай-ақ мал жайылы үшін Бұғымүйіз өзенінің жоғарғы ағысы бойынан Сергеевский селосы қоныстанушыларынан жалға жер алып, жылына 350 сом салық төлеген¹³².

Жалайырлардың Андас руынан тараған келесі бір қауымы №10 әкімшілік ауылды құрады. **Мұстахмет Сыпатай** ақсақалдың ауылы Бұғымүйіз қыстауында - 9 шаңырақ, 80 адамды; **Оразқожа Түменбай** ауылы Бесмойнақ қыстауында – 18 шаңырақ, 117 адамды; **Шалабай Аманбай** ауылы да Бесмойнақ қыстауында – 8 шаңырақ, 49 адамды; **Мәке Жантақшай** ауылы Крестьяналды қыстауында қыстауында 28 шаңырақ, 168 адамды құрап отырған¹³³.

Бұл қауымдағы жалайырлар Қопал уезіне қарасты Көксу елді мекеніндегі Қарашеку сайынан XIX ғасырдың 1-ші жартысында қоныс аударған. Қауым жерлері батысында №4-ші, шығысында 5-ші, 9-шы әкімшілік ауылдарымен, сондай-ақ Жаныс болысының жайылымдық жерлерімен шектесті. Қыс уақытында қауымның жасы жас мүшелері ұсақ малдарды тауға қарай айдап жайса, жасы ұлғайған мүшелері ірі мал бастарын қыстау маңында жайған. Қауымның таулы аймағы Пішкек уезімен жалғасып жатты. Көрші уездермен жайылымдық шекара қатаң сақталды. Қауымның отырықшылықты кәсіп еткен «жатақ» мүшелері жыл бойына қыстауда отырды. Көшпелі мал шаруашылығын кәсіп еткендері малдарын көктеу-күздеулік жайылымға Қопа-Құрөзекке айдаса, жазды қыстау атымен аттас Бесмойнақ пен Бұғымүйіз сайларында өткізген. Мал жайылымына бұлар да Сергеевск селосынан жалға алып, ірі мал басынан 20 тиыннан, майда мал басынан 5 тиыннан салық төлеп отырды. Құрөзек шатқалынан шабындықтар иеленді¹³⁴.

---

¹³² Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Верненский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 151-152 бб.

¹³³ Сонда. Поаульные таблицы. – 108 б.

¹³⁴ Бұл да сонда. – 152-155 бб.

Жалайырлардың Сиыршы руынан тараған бір қауымы **Ботпай болысының** №12-ші әкімшілік ауылына бірігіп, бұл жерде де олар жалайырлармен аралас отырды. Олар бұрын Қопал уезі аймағына қарасты Іле өзені бойында көшіп жүрген. 1896 жылы осы өңірде арық қазып, жағалауын егістік ретінде пайдаланды. Қауым мүшелері Қалшыңғыл құдығы қазылған аймақты қысқы жайылым ретінде пайдаланды. Қыстауларын Самса өзені бойындағы Қаратопырақ, Ақкесек шатқалдарынан салды. Қыстау маңынан егістік жерлер қоса иеленді. Егістіктерін Тоспатоған, Қаратопырақтоған арығы суларымен суарған. Қаратопырақ, Ақкесек шабындықтары қауым мүшелерінің малдарының азығын камтамассыз етті¹³⁵. **Омар Қалқаман** ауылы (11 шаңырақ, 60 адам) Жиiek қыстауында, Шине Шыңғыс ауылы (16 шаңырақ, 91 адам) Басжол қыстауында, **Көбекпай Күдері** ауылы (5 шаңырақ, 30 адам) Киізоба қыстауында, **Отарбай Кебекпай** ауылы (10 шаңырақ, 67 адам) Ортажол қыстауында, Боласпай Түгелші (санақ кезінде 1 шаңырақ қана тіркелген) ауылы Қылалықұдық қыстауында, **Әбділда Тобалды** ауылы (11 шаңырақ, 70 адам) Аяқжол қыстауында, **Шонғай Серпек, Өмірқұл Өмірбек** (20 шаңырақ, 138 адам) ауылдары Қайнартоған қыстауында қыстаған¹³⁶.

Жалайырлар тайпасының бір қауымы Жаңа-Іле болысының №5-ші әкімшілік ауылын құрады. Олар бұл жерге Қопал уезінің батысынан Қараталға XIX ғасырдың орта кезінен қоныс аударған. Қауым жайылымдары шығысында Қауыскөл өзеніне дейін созылып жатты. Статист зерттеушілердің жазба мәліметтерінің дерегі бойынша XX ғасырдың бас кезінде жалайырлардың көбі қыс кезінде де киіз үйде отырды. Қыстаулары Қауыскөл және Мартық елді мекендерін алып жатты. Қауым жалайырлары қыста қойларын Балхаш жеріндегі қамыс қалың өскен Қарашайлы сайына қарай айдаған. Бұл жердегі жалайырлар көктемде Топар және Іле аралығындағы құмды алқаптарға көшіп, жаз кезінде қыстауларына қайтып оралған. Қыстау маңынан егістік жерлер иемденіп, Қауыскөлден тартылған арықтардан суарған. Сондай-ақ Көктал өзенінен де арық тартып, екі жақ жағалауындағы шабындықтарды

---

¹³⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования въ Семиреченской области. Верненский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 120-123 бб.

¹³⁶ Сонда. Поаульные таблицы. – 122 б.

пайдаланды¹³⁷. Ауыл бойынша атап айтар болсақ, **Бадақ Бектеміс** (19 шаңырақ, 125 адам), **Сапар Бектас** (22 шаңырақ, 123 адам), **Доспай Қопал** (45 ашңырақ, 307 адам) ақсақалдардың ауылдары Жақсы-Көктал арығы бойын бойлай отырды¹³⁸.

§ 4. Лепсі уезіндегі жалайырлар

Лепсі уезі Жетісу облысының солтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан, солтүстігінде Семей облысымен, батысында Қапал уезімен, оңтүстік және оңтүстік шығысында Қытаймен шекараласты. Уезд орталығы Лепсі қаласы Лепсі өзені бойынан Жоңғар Алатауы етегінен бой көтерген. 1855 жылы Жоғарғы Лепсі бекінісі салынып, 1880 жылы Лепсі уездік қала болды. Бұл кезде Лепсі қаласында 3435 адам болған¹³⁹.

1897 жылғы Бүкіл Ресейлік санақ бойынша уезде 156 101 казак өмір сүрген.

Лепсі казактарының басым бөлігі отырықшы мал шаруашылығын кәсіп етті. Лепсі уезінде жалайырдың андас және мырза руынан тараған әулеттің бір бөлігі қоныстанып, олар найманның қаракерей, садыр, матай руларымен аралас отырды.

Лепсі уезінің Ақшаулы болысының №3-ші әкімшілік ауылының 15-42 шаруашылық ауылдарын мырза руынан тараған бір қауым құраған. Олар Қаракүнгеі тауының Шоқпартас, Ақшеку, Көкшеку шатқалдарында қыстаған. Әрбір шаруашылықта орта есеппен 4-5 шаңырақ болды¹⁴⁰. Қыстаудан шамамен 50 шақырымдай жер қашықтықта Ай өзені бойындағы Үштөбе, Сарытерек, Жаубайбейіт сайларынан егістік алқаптар иеленген. Өздерінің статист мамандарға берген мәліметі бойынша, олар аталған қыстауларды 1780 жылдары иеленген¹⁴¹.

Жалайырлардың андас руынан тараған тағы бір қауымы Лепсі уезінің Тауқұм-Балқаш болысының № 4-ші әкімшілік ауылына бірікті.

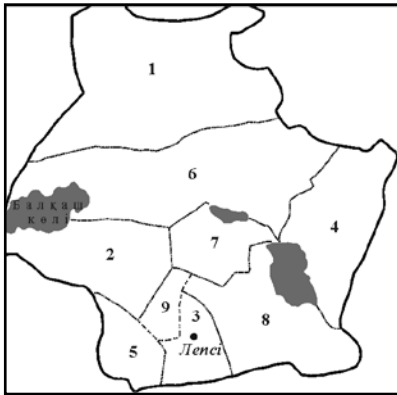
¹³⁷ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования въ Семиреченской области. Верненский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 222-223 бб.

¹³⁸ Сонда. Поаульные таблицы. – 158 б.

¹³⁹ Крафт, И.Н. Сборник узаконений о киргизах степных областей. – Оренбург, 1898. – 238 б.

¹⁴⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования въ Семиреченской области. Лепсинский уезд. Том 1. - СПб., 1911. Поаульные таблицы. – 6 -10 бб.

¹⁴¹ Сонда. Заметки об отдельных общинах. - 180 б.

Уезд орталығы - Лепсі қаласы

Болыстар: 1.Аягөз, 2.Көктерек, 3.Лепсі, 4.Мақаншы, 5.Сарқан, 6.Үржар, 7.Үшарал, 8.Үштент, 9.Черкасс

Байжігіт Қорғымбай (49 шаңырақ, 199 адам), **Шалғадбай Олжабай** (15 шаңырақ, 78 адам) және **Әтелхан Бегалы** ақсақалдың ауылдары (20 шаңырақ, 91 адам) Тауқұм шатқалдарында; **Жақып Жұма** ауылы (10 шаңырақ, 50 адам) Тұранкүләзек шатқалында; **Алтыбай Сабалат** ауылы (18 шаңырақ, 89 адам) Шұбар шатқалында; **Кенбай Мұсабек** ауылы (28 шаңырақ, 136 адам) Тесіпаққан шатқалында; **Күнқожа Артық** ауылы (9 шаңырақ, 44 адам) Шанабай шатқалында; **Күнтай Сәрсен** ауылы (12 шаңырақ, 56 адам) Егінсу шатқалында қыстады.¹⁴²

Жалайырлардың бұл өңірдегі Байжігіт, Шалғадбай, Әтелхан ақсақалдар басқарған Тауқұм шатқалындағы үш ауылының қоныстары Аякөз өзенінің екі жақ бетін жағалай, Бидайық, Байғасы Күркелді, Аққұм-бірме, Боқыш елді мекендерін алып жатты. Көктеулік және күздеулік жайылымдарды Байғасы, Шоқпартас, Еркетас шатқалдары қамтамасыз етті. Бұл ауылдағы жалайырлар жартылай көшпелі мал шаруашылығымен шұғылданып, Мақыбай-соқыр, Таз, Тесіп-аққан сайларында, Егінсу өзені және одан тартылған Тасарық арығы бойынан егін атыздарын иемденді. Жазда Салқынбел, Төлкөл жайлауларында көшіп-қонған. Көш жолында вертикальды бағытпен 150 және онан көп шақырым жер жүрген. Шабындықтарды Аякөз өзені бойынан ауыл бойынша бөліп пайдаланды¹⁴³.

Арық суларын пайдалануды мұраптар немесе тоғанбасылар қадағалап отырған. Егістікті жаз кезінде 2-3 реттен суарған. Бір күнде 3 – 10 ауылға дейін өз егістіктерін суарған. Лепсілік

¹⁴² Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Лепсинский уезд. Том 1. -СПб. 1911. Поаульные таблицы. – 94 б.

¹⁴³ Сонда. Заметки об отдельных общинах. – 205 б.

жалайырлар 1870 жылдардан бастап, шөп шабумен, ал егін салумен 1840 жылдардан бастап айналыса бастаған.

Жақып және Алтыбай ақсақалдардың ауылдарына келер болсақ, олар қоныстанған Тұранкүләзек пен Шұбар қыстауларын кезінде олардың аталары Шона мен Тұманшы ақсақалдар иемденген. Бұл ауылдар көшпелі мал шаруашылығын кәсіп етіп, жылдың төрт мезгілінде де көшкен. Өз арасында «тек біздер ғана аталарымыз сияқты көшеміз» деген. Көктем мен күз кезінде бұл ауылдар Тансық және Кенжебай шатқалдарындағы жайылымға көксе, жазда Олжамұрат жайлауына көшкен. Дәстүрлі қалыптасқан көш жолы бойынша көшкен. Айбой сайында азын-аулақ қана егін салған. Малдың қыстық жем-шөбін қамтамасыз ету мақсатында шөп шабуды қосалқы кәсіп етті¹⁴⁴.

Ал, Кенбай және Күнқожа ақсақалдардың ауылдарына келер болсақ бұлар қоныстанған Тесіпаққан және Шанабай шатқалдарындағы қыстауларды жалайырлар бес атадан бері қоныстанып келе жатқан. Статист мамандардың берген дерегі бойынша, ертеректе олардың аталары Балхаш бойын жағалай қоныстанған. Жұт әсерінен ата қыстауларын тастап, жоғарыда көрсетілген жерден қыстау иемденген. Көктеу және күздеулік жайылымға қыстаудан алыс емес 5- 10 шақырым жердегі Таз және Бұғыбай-Сәмек сайларына, ал жазда Салқынбел және Төлкөл жайлауларында көшіп-қонған. Егістік алқаптарын жылына 3-4 рет қана мұраптардың су бөлген уақытында суарған. Шөп шабуды 1860 жылдардан бастап қосалқы кәсіп қылған¹⁴⁵.

Күнтай Сәрсен ауылындағы жалайырлардың аталары да бұрын Балхаш бойында Қарақұм елді мекенінде көшіп-қонған еді. Бұл ауыл қыстаулары Тасарық арығы бойындағы Егінсу сайларын алып жатты. Көктеу мен күздеуді қыстау маңындағы жайылымдарда өткізген, ал, жазда қыстаудан 60-70 шақырым жер ұзап, жоғарыда атап кеткен өз ағайындарымен бірге Салқынбел, Төлкөл жайлауларында көшіп-қонған. Егістіктер мен шабындық жерлерді әр шаңырақ бойынша бөліп пайдаланған¹⁴⁶.

---

¹⁴⁴ Материалы по обследованию туземного и русского старожилческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области. Лепсинский уезд. Заметки об отдельных общинах. – 200 б.

¹⁴⁵ Сонда – 216 б.

¹⁴⁶ Бұл да сонда. – 218 б.

§ 5. Сарыарқа және Шу өзені аңғарларындағы жалайырлар

а) Қарқара уезіндегі жалайырлар

Қарқара уезі Семей облысының құрамынан құрылып, уезд облыстың батыс бөлігінде орналасты. Қарқара уезі Шыңғыс тауларының бөктерін, Мойынты өзені мен Ақадыр өзендері аңғарларын, оңтүстігінде Балхаш көліне дейін, солтүстігінде Баянауыл тауларына дейінгі жерлерді алып жатты.

Қарқара уезіндегі тайпалардың басым бөлігі арғын тайпасының рулары болғанымен Ұлы жүзден ішінара сіргелі және жалайырлар қоныстанған. Жалайырлардың бір бөлігі Қарқара жеріне «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» кезінде Бетпақдала шөлі арқылы ығысып барған. Қарқарадағы жалайырлардың қонысы мен санын нақтылау мақсатында 1898 жылы Қарқара уезінде жүргізілген ауыл шаруашылығы парақтарының мәліметтерін негізге алдық. Қарқара уезінде жалайырлар Шу болысының құрамына бірігіп, бірнеше ауылды құрап Шу өзенінен бастау алатын тоған бойларында отырды. Егіншілікті кәсіп, етіп отырықшы тайпаны құрады. №8-ші әкімшілікте жалайырлар жалпы шағын 46 ауылды құрады.

Ауылдар бойынша бөліп қарастырар болсақ, Алайғыр тоғаны бойында қоныстанған жалайырлар 5 ауылды құрап, оларды мұрап **Бүтінбай Сатый** басқарған. Ауылда 18 шаңырақ, 102 адам болған. Итжол тоғаны бойында қоныстанған жалайырлар, 16 ауылды құрап, оларға мұрап **Еспен Байсымақ** басшылық еткен. 1898 жылы олардың саны 40 шаңырақ, 262 адам болған. Қызылжыңғыл тоғаны бойындағы жалайырлардың **Кешубай Арыстан** басқарған 8 ауылында 87 шаңырақ, 175 адам; Қалыбай тоғаны бойындағы **Жанту Төлеген** басқарған 9 ауылында 147 шаңырақ, 271 адам; Тоқболат тоғаны бойындағы **Байқоныс Қарадөн** басқарған 8 ауылында 58 шаңырақ, 104 адам; Өтелбай тоғаны бойындағы **Бает Аралбай** басқарған 10 ауылында 78 шаңырақ, 150 адам; Майтөбе және Байарыстан тоғандары бойын қоныстанған **Наурызбай Бәйімбет** басқарған 5 ауылында 52 шаңырақ, 104 адам; Жандыбай тоғаны бойында қоныстанған **Құлжан Жолбарыс** басқарған

16 ауылында 177 шаңырақ, 332 адам; Ақтөбе тоғаны бойында қоныстанған **Жидебай Майкөт** басқарған 20 ауылында 166 шаңырақ, 292 адам; Қоңыртөбе тоғаны бойын қоныстанған **Таней Сарғалдақ** басқарған 8 ауылында 76 шаңырақ, 135 адам; Қалпе тоғаны бойында қоныстанған **Әліппай Өтеулі** басқарған 3 ауылында 49 шаңырақ, 90 адам болған.

Аты аталған жалайырлар мұрап қызметін атқарып, өздері қоныстанған аймақта сумен қамтамасыз ету ісіне бақылау жасап отырған. Қарқара уезіндегі жалайырлар отырықшы ауылды құраған¹⁴⁷.

Қарқарадағы жалайырлар қайшылы руынан тараған. Соның ішінде Таней Сарғалдақ ақсақалдың шығы тегі келесі-дегідей: Жалайыр-Қайшылы – Себелек-Мәмбетәлі-Жолқұтты-Бекбаулы-Есім-Тоқабай-Сейтқазы-Сарғалдақ - Таней (1898 жылы 67 жаста)¹⁴⁸.

Қарқара уезінің Шу болысы 1905 жылдан бастап Әулиеата болысына қараған. Шу болысын Қарқара уезінен бөлудің екі маңызды себебі болды. Біріншіден Қарқараға қараған бұл жалайырлар Шу өзені бойын қоныстанған жалайырлармен аталас ағайын болды, екіншіден Қарқара уезіне қараған бұл аймақ уездік қала Қарқарадан алшақ жатты, төте жолдың өзінің қашықтығы 550 шақырымға жетті. 1905 жылы Әулиеата және Қарқара уездерінің біріккен әкімшілік комиссиясы Шу өзенінің оң жақ жағасында жалайырлардың 598 шаңырағын есепке алған¹⁴⁹.

ә) Ақмола уезіндегі жалайырлар

Қарқара уезі арқылы жалайырлардың бір бөлігі Арқадағы Нұра өзені бойына барып, қалып қойған. Бұл мәліметті де ауыл шаруашылығы санақ парақтары нақтылайды. 1898 жылдары Ақмола уезінде жүрген санақ кезінде жалайырлар ауылынан 13

---

¹⁴⁷ Материалы по киргизскому землепользованию. Семипалатинская область. Каркаралинский уезд. Том. VI. СПб. 1905. Таблица статистических сведений о киргизах земледельцах по реки Чу. Таблица А. – 822 – 823 бб.

¹⁴⁸ Сонда. Родовые схемы киргиз Каркаралинского уезда. - 121 б.

¹⁴⁹ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. –Ташкент, 1915. Гл. II. Общий очерк киргизского хозяйства. Население. – 18 б.

шаңырақтан 63 адам тіркеуге алынған. Олар Нұра болысының №6 әкімшілік ауылының 14-ші шаруашылығын құраған. **Ақмағанбет Ес** ақсақалға қараған жалайырлардың бұл ауылы Нұра өзені бойындағы Сасырлы қыстауында қыстап¹⁵⁰, ерте көктемнен Сабынды жайылымына көшкен¹⁵¹. Шабындықтары мен егістік алқаптары қыстау маңында болды.

Жалайырлар Нұра өзені бойына Шу өзені бойынан бөлініп барған. Ертеректе Талас және Шу өзендерінің аңғарларын Ертіс бойымен жалғастыратын керуен жолы болған. В.В. Бартольд өзінің зерттеуінде «ертеде ислам даласын солтүстік-шығыспен жалғастырып жататын екі жол болды, бірі Сырдарияның төменгі ағысы бойынан, бірі Талас өңірінен бастау алады», - дейді¹⁵². Шу және Талас өңірін Ертіс, Батыс Сібір өңірімен жалғастыратын жол шығыстағы көне жолдардың бірі болып саналады¹⁵³. ХҮІІІ ғасырдың орта кезінен бұл жол «Абылай жолы», «Хан жолы» деп аталып кеткен¹⁵⁴. Хан жолының тарихи дәуірлерде Шу бойымен

Орталық Қазақстанды байланыстыратын, бұл жерлерде өмір сүрген¹⁵⁵ тайпалар арасында мәдени-сауда қарым-қатынастарын орнатуда маңызы зор болған.

Бұл жол Қарқара, Ақмола уездерінің үстінен өтетінін ескерсек¹⁵⁶, жалайырлардың Нұра өзені бойына Хан жолы арқылы барғандығы анық.

б) Әулиеата және Черняев уездеріндегі жалайырлар

Әулиеата уезі батысында Шымкент, оңтүстігінде Ташкент және Наманган уездерімен, шығысында Жетісу облысының Піштек және Верный уездерімен шектесті.

---

¹⁵⁰ Материалы по киргизскому землепользованию. Акмолинский уезд. – СПб, 1907. Поаульные таблицы. – 118 б.

¹⁵¹ Сонда. Таблицы статистических сведений об использовании пастбищ общего пользования по отдельным стоянкам и площадям. – 458 б.

¹⁵² Бартольд В.В. Киргизы. Исторический очерк. – Фрунзе, 1927. – 20 б.

¹⁵³ Катанаев Г. Еще об Ермаке. // Записки-Сибирского отделения Географического Общества. Кн. ХҮ. Вып. 2. 34-35 бб.

¹⁵⁴ Четмар А. Оседлые киргизы - земледельцы на р. Чу. // Записки Западно-Сибирского отд. Кн. ХХҮІІ. 1900. – 2,5 бб.

¹⁵⁵ Маргулан А.Х. Древние караванные пути через пустыню Бетпак дала. // Вестник Академии Наук Казахской ССР. №1. -Алматы, 1949.

¹⁵⁶ Россия полное географическое описание нашего отечества. Т. ХҮІІІ. Приложения. Карта Киргизского края. Сост. А.н.Седельников. – СПб. 1903.

Әулиеата уезінің жері Ұлы жүз қазақтарының атақонысы саналды. Мұны осы негізінен Ұлы жүз тайпаларының қоныстануы айғақтайды. Әулиеаталық Ұлы жүз тайпалары Шу өзенінің сол жақ және оң жақ жағаларын, Талас өзенінің төменгі ағысы бойын қоныстанды. 1907-1909 жылдар аралығында жүргізілген статистикалық есеп бойынша Әулиеата уезінде жалайырлар – 734, ал, дулаттар - 2457, уақтар - 1835, ошақтылар - 1663, шапыраштылар – 368, сарығүйсіндер – 328, тілік, ойсыл, сіргелілер – 114 шаңырақты құраған¹⁵⁷.

Әулиеата жеріндегі тайпалардың басым бөлігі Үш жүздің өкілдері тұрған. 1913 жылы Әулиеата уезінде Ұлы жүзден 7385 шаңырақ, Черняев уезінде 114 шаңырақ; Орта жүзден Әулиеата уезінде 626 шаңырақ, Черняев уезінде 201 шаңырақ; Кіші жүзден Черняев уезінде 1293 шаңырақ; төре-төлеңгіттер 45 шаңырақ болған екен¹⁵⁸. М.Тынышпаев дерегі бойынша 1917 жылы Әулиеата уезінде 10 000 адам жалайыр болған¹⁵⁹.

Әулиеата уезінің Асы болысының №3-ші әкімшілік ауылын жалайырлардың қайшы-лы руынан тараған қауым құраған. **Қали Қартабай** ақсақал басқарған қайшылылар ауылы Бөктөбе шатқалында қыстаған. көшкен. 1907 жылы мәлімет бойынша ауылда 21 шаңырақ, 133 адам тіркелген¹⁶⁰.

Әулиеатадағы жалайырлардың келесі қауымы Қаратегін болысындағы № 4-ші әкімшілік құрамына бірікті. **Қожағұл Жандос** басқарған сиыршы-жалайырлар ауылы Қурағаты өзені бойындағы Шетқайыңды, Қурағаты қыстауларында қыстаған. 1907 жылы ауылдағы 19 шаңырақта 154 адам болған.¹⁶¹

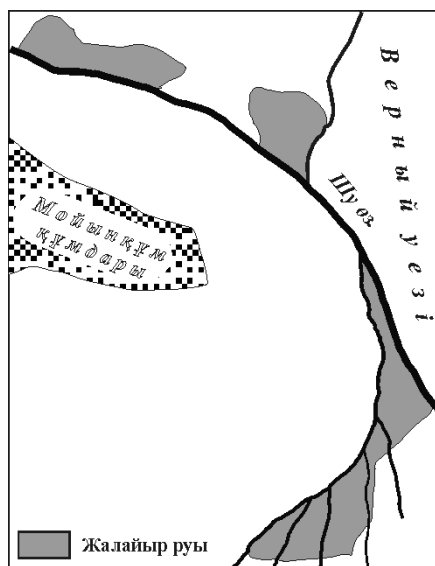
¹⁵⁷ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Гл. II. Общий очерк киргизского хозяйства. Население. – 14 б.

¹⁵⁸ Сонда. – 13 б.

¹⁵⁹ Тынышпаев М. Материалы к истории киргиз-казакского народа. Приложение 1. Количество киргиз-казаков на 1917 год.

¹⁶⁰ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Поаульные таблицы. 14-15 бб.

¹⁶¹ Сонда. - 188-189 бб.

Әулиеата уезіндегі жалайырлар қоныстары

Жалайырлардың күшік руынан тарайтын сары-бөкенбай тармағының бір қауымы Әулиеата уезінің **Тастөбе** болысының №3-ші әкімшілігіне қарасты Машақай қыстауында отырған. **Құсымбай Қойқожа** басқарған бұл ауылда 1907 жылы 5 шаңырақ, 38 адам тіркелген¹⁶².

Бестас болысының 10 әкімшілік ауылында жалайырлардың жәнібек атасынан тараған екі шаруашылық ауыл болып, олар Айыртас арығы бойындағы Айыртас қыстауында қоныстанды. Олардың таралуы келесідегідей: Жалайыр-қарақармыс-ербөлек-байқазы-

бердіқұл-қожамжар-жаныбек. 1907 жылы **Тоқтасын Шерқазы** ақсақал басқарған бір ауылда 39 шаңырақ, 184 адам болып, оның 12 шаңырағы көшпелі болған. Айыртас қыстауындағы жалайырлардың екінші ауылы **Бегалы Шамен** ақсақалға қарап, онда 29 шаңырақ, 169 адам болып, ондағы 20 шаңырақ жалайыр көшпелі болған¹⁶³.

Билікөл болысының №9 әкімшілігінің екі шаруашылық ауылын жалайырлардан тараған алдияр аталығы құрады. Олар Асу өзені бойында қоныстанған. **Аламан Жандыс** ақсақалға қараған бір ауыл Қарақұм қыстауында қыстаған. 19 шаңырақта 108 тұрғын болып, 3 шаңырақ көшпелі мал шаруашылығын кәсіп етсе, қалғандары жартылай көшпелі болды. **Бекбосын Тайжан**

¹⁶² Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдарьинской области. Поаульные таблицы. - 226-227 бб.

¹⁶³ Материалы по киргизскому землепользованию. Аулиеатинский уезд. Поаульные таблицы. - 74-75 бб.

аксақалға қараған екінші бір ауыл Жаңаөткел қыстауында көшпелі 8 шаңырақ қыстаған.¹⁶⁴

Қарабура болысының №1-ші әкімшілігінің құрамында 2 ауыл жалайырдың күшік руынан тараған қауым отырды. 1907 жылғы санақта Барын арығы бойындағы Қарабура қыстауында **Бүде Мұрсалы** аксақалға қараған күшік-жалайырлардың 5 шаңырағы тіркелген. Күшік-жалайырлардың келесі бір **Дәулетәлі Сатыбалды** ауылы Төрткүл-бұлағы басындағы Шымкент қыстауында қыстап, бұл жерден де 5 шаңырақ есепке алынды.¹⁶⁵

Күшік – жалайырлардың келесі бір бөлігі **Құмарық** болысының №6-шы әкімшілігінің екі шаруашылығын құрап, олар Талды өзені бойын қоныстанды. **Танабай Досай** аксақалға қараған күшік-жалайырлар Аралтөбе қыстауында қыстап, 1907 жылы бұл жерден 30 шаңырақ, 189 адам тіркелген. **Талдыбай Назарқұл** аксақалға қараған екінші ауылдан 20 шаңырақ, 125 адам тіркелген. Танабай ауылының басым бөлігі отырықшы болса, Талдыбай аксақал ауылындағы жалайырлар негізінен көшпелі болған.¹⁶⁶

Жоғарыда аталған жалайырлар ауылдары жазда Қаратау тауларының тармақтарындағы, Талас және Асы өзендерінің аралығындағы аңғарларға, Талас өзенінің төменгі сағасы бойларындағы жайылымдарға Сусамыр, Қаракөл, Шотқала, Ұзынахмет жайлауларына көшкен.

Әулиеата уезінің **Шу болысын** толығымен дерлік жалайырлар қоныстанды. Шу болысындағы жалайырлар Шу өзенінің оң жақ бетін жағалай қоныстанған. Шу болысында жалайырлар 1-6 әкімшілік ауылдарға бірікті.

1907 жылы жүргізілген статистикалық зерттеу нәтижелерін негізге ала отырып, атап айтар болсақ, №1-ші әкімшілік ауылдағы жалайырлар 5 шаруашылықты құраған. **Қалымбек Тоқболат** аксақалдың ауылы Қалмақтөбе, Қостөбе қыстауларында қыстаған. 25 шаңырақтың 13 көшпелі мал шаруашылығын, 12-сі отырықшы мал шаруашылығын кәсіп етті.

---

¹⁶⁴ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдарьинской области. . Поаульные таблицы. – 98 – 99 бб.

¹⁶⁵ Сонда. Поаульные таблицы. – 134- 135 бб.

¹⁶⁶ Бұл да сонда. Поаульные таблицы. – 206- 207 бб.

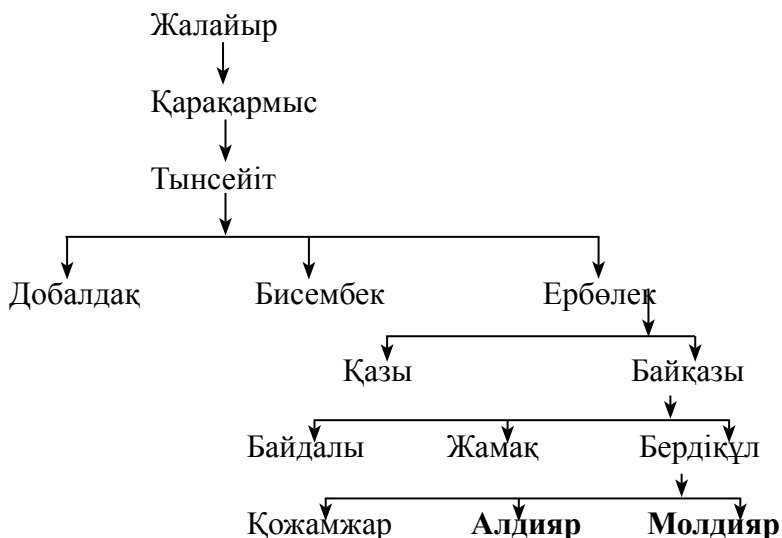
Асаубек Байдәулет ақсақалдың ауылы көшпелі 12 шаңырақтан тұрған, олар Жылкелді қыстауында қыстаған.

Онғай Оралбай ақсақалдың ауылындағы 58 шаңырақ жалайырдың 48-і көшпелі, 10-ы отырықшы мал шаруашылығын кәсіп етті. Олар Қарамола, Ақкөл, Сымтас қыстауларында қыстаған.

Қасымбек Өтелбай ауылындағы 28 шаңырақтың, 23-і көшпелі, 5-і отырықшы мал шаруашылығын кәсіп етіп, Кендік өзек қыстауында қыстаған.

Байдәулет Қылышбай ақсақалдың ауылы Қозыбақ, Шолақитжан қыстауларында қыстап, ауылдағы 27 шаңырақтың 24-і көшпелі, 3-і отырықшы болған.

№1 әкімшілік ауыл жалайырларының шығу тегі¹⁶⁷

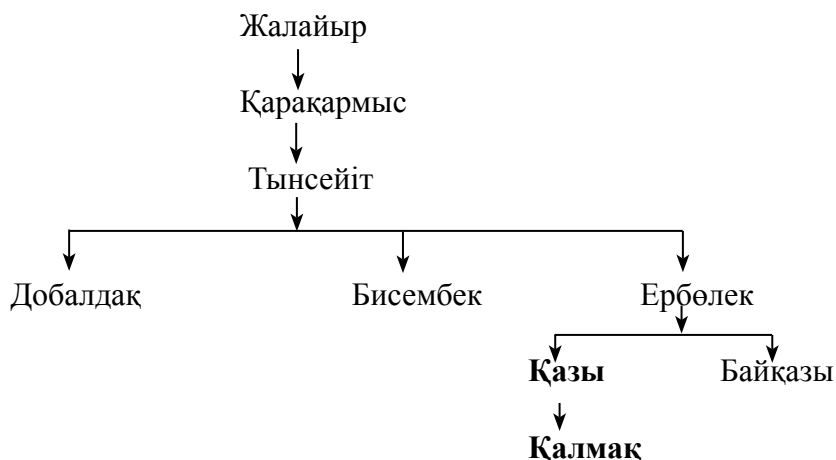

¹⁶⁷ Родословная киргиз-казак. // В кн. Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Приложение.

Барлығы №1-ші әкімшілікте 1907 жылы 150 жалайырлар шаңырағы тіркеліп, оның 120-ы көшпелі, 30-ы отырықшы шаруашылықты құраған.

№2-ші әкімшілік ауыл өз ішінде екі шаруашылыққа бөлінген. **Нәдірбай Дулатбай** басқарған ауыл Қарашолақ, Сарыбел қыстауларында қыстаған. 58 шаңырақтың 16-ы көшпелі, ал 42-і отырықшы мал шаруашылығын кәсіп еткен. **Қозыбағар Жолдыбай** ақсақал басқарған жалайырлардың келесі ауылында 47 шаңырақ болып, оның 11-і көшпелі, 36-ы отырықшы мал шаруашылығын кәсіп еткен.

№2 әкімшілік ауыл жалайырларының шығу тегі¹⁶⁸

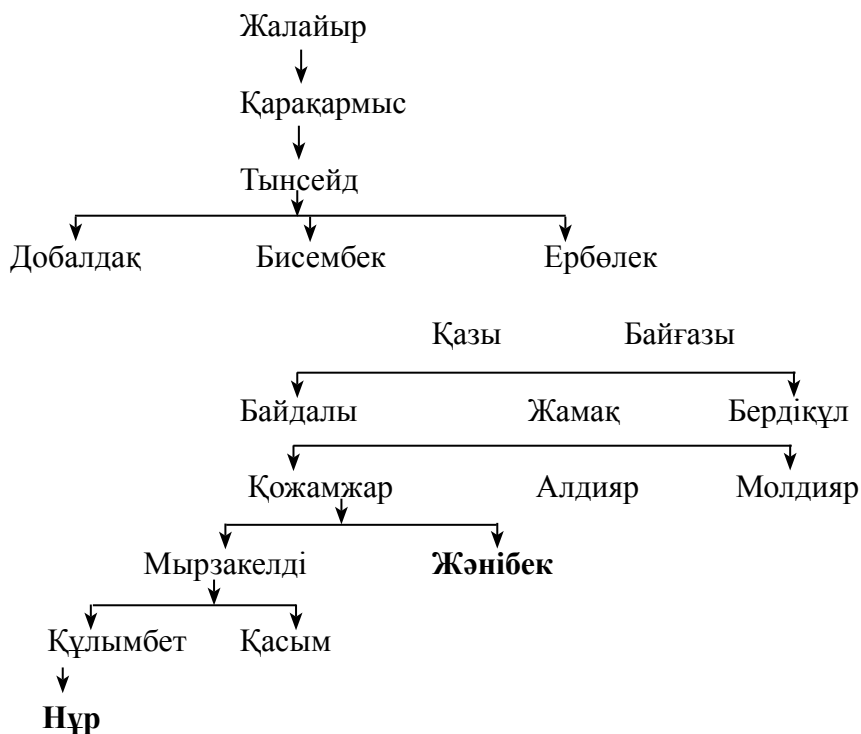
Бұл әкімшілікте барлығы 1907 ж. 105 шаңырақтың 27-і көшпелі, 78-і отырықшы мал шаруашылығымен айналысты.

№3-ші әкімшілікке біріккен жалайырларда екі ауылды құрады. **Тоғайбай Билібай** ақсақал басқарған ауыл Қостөбе, Қарасу қыстауларында қыстап, ондағы 83 шаңырақтың 47-і көшпелі, 36-ы отырықшы мал шаруашылығын кәсіп етті. Бұл қауымдағы жалайырлардың келесі ауылын **Биімбет Бикелді** ақсақал басқарып, олар Қарой, Торайғыр қыстауларында отырған.

¹⁶⁸ Родословная киргиз-казак. // В кн. Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Приложение.

Ауылда 28 көшпелі, 4 отырықшы барлығы 32 шаңырақ болған. 1907 жылы барлығы 115 жалайыр шаңырағының 75-і көшпелі, 40-ы отырықшы болды.

№3 әкімшілік ауыл жалайырларының шығу тегі¹⁶⁹

¹⁶⁹ Родословная киргиз-казак. // В кн. Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Приложение.

Әулиеата уезі қазақтары

№4-ші әкімшілік жалайырлардың 4 ауылына бөлінді. Асан Бікше ақсақалға қараған бір ауыл Жайпак, Қызмола қыстауларын иемденген. Ауылдағы 52 шаңырақтың 21-і көшпелі, 31-і отырықшы болған.

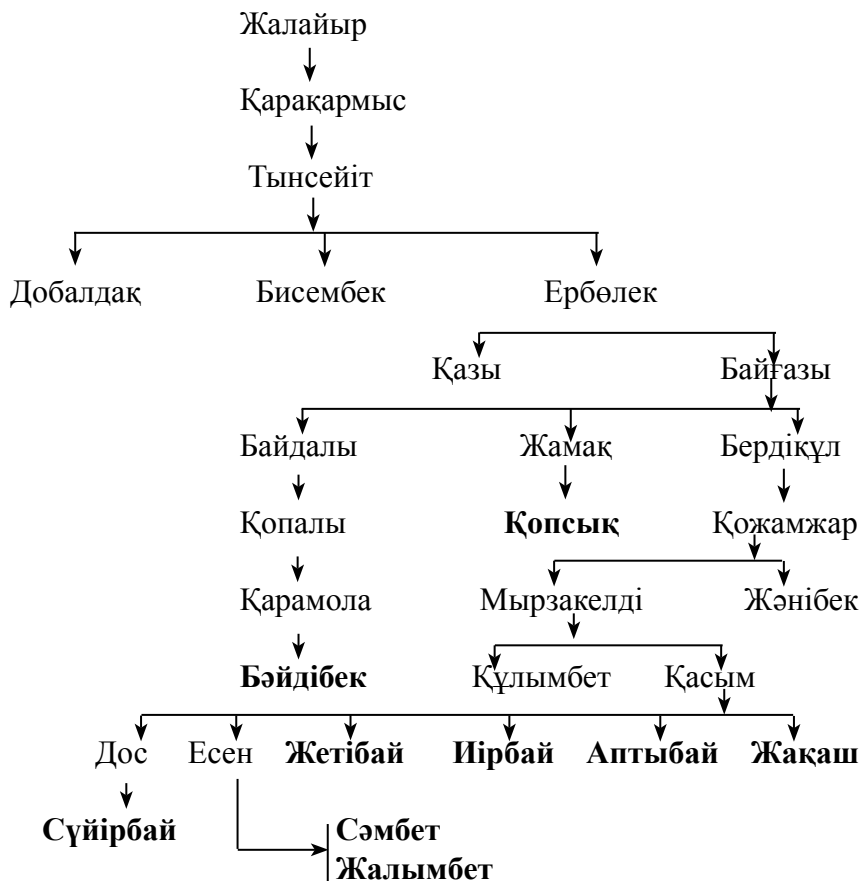
Жайымбет Жылкелді ақсақал басқарған ауыл Қызылмола қыстауында қыстап, ондағы 24 шаңырақтың 23-і көшпелі, 1-і отырықшы болған.

Ержігіт Жиравай ақсақалдың ауылындағы жалайырлар Қостөбе, Күршу қыстауларын қыстап, ондағы 46 шаңырақтың 25-і көшпелі, 21-і отырықшы болған.

Жұмабай Дүйкебас ақсақалдың ауылындағы жалайырлар Елібай, Молалы қыстауларында қыстаған. Ауылда 20 көшпелі, 5 отырықшы шаңырақ тұрған.

Барлығы 4-ші әкімшілік құрамында 1907 жылы 147 жалайыр шаңырағы болып, оның 89-ы көшпелі, 58-і отырықшы мал шаруашылығын кәсіп етті.

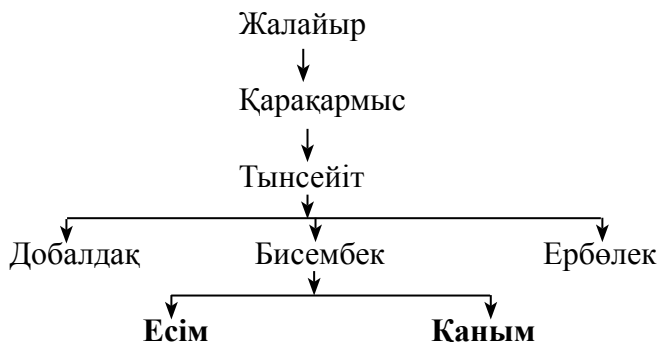
№4 әкімшілік ауыл жалайырларының шығу тегі¹⁷⁰

№5-ші әкімшілікте екі ауылды құрады. **Оразымбет Өтеулі** ауылындағы жалайырлар Қалпеарық қыстауында қыстап, құрамында 9 көшпелі, 2 отырықшы барлығы 11 шаңырақ болған Қауымдағы жалайырлардың келесі ауылын **Жұмабек Ошан** ақсақал басқарып, олар Ақкөл, Айқынбай, Қайыралал қыстауларында қыстаған.

¹⁷⁰ Родословная киргиз-казак. // В кн. Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Приложение.

№5 әкімшілік ауыл жалайырларының шығу тегі¹⁷¹

Ауылда 37 көшпелі, 60 отырықшы шаңырақ, барлығы 108 шаңырақ болған.¹⁷²

№6-шы әкімшілікті құраған жалайырлардың бір ауылын **Сегізбай Айжарық** ақсақал басқарып, олар Шу бойындағы Қарабай, Көбболсынтал, Шодыртал, Босарал, Бекейшыр қыстауларында қыстаған.

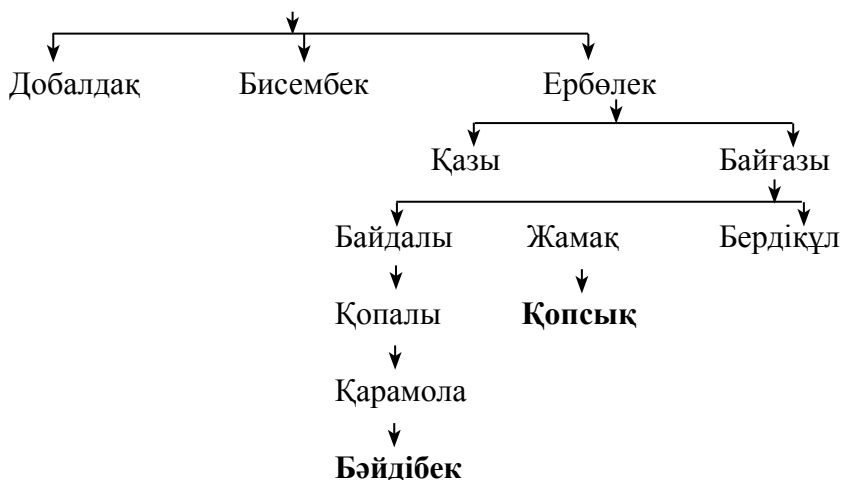
№6 әкімшілік ауыл жалайырларының шығу тегі¹⁷³

¹⁷¹ Родословная киргиз-казак. // В кн. Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Приложение.

¹⁷² Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Поаульные таблицы. – 38-39 бб.

¹⁷³ Родословная киргиз-казак. // В кн. Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. – Ташкент, 1915. Приложение.

Ауыл құрамында 24 көшпелі, 26 отырықшы барлығы 50 шаңырақ болған.

Рысмамбет Сиқымбай ақсақал басқарған келесі бір ауыл Алайғыр, Тұлпартіке, Құмбел қыстауларында қыстап, ауылға 19 көшпелі, 40 отырықшы мал шаруашылығымен айналысатын 59 шаңырақ біріккен.¹⁷⁴

1913 жылы статистар жүргізген экспедициялық шолу кезінде №-ші ауыл молдасы жалайыр **Құлжан Жолбарыс**, №-3-ші әкімшілік ауылдың старшыны **Тоғайбай Билібай** Шу өзені бойындағы жалайырлардың шығу тегі жайында келесідей мәлімет берген.

Жалайырлар қоныстанған Шу болысының алғашқы алты әкімшілік қауымында барлығы 1907 жылы 734 жалайыр шаңырағы болған. Әрбір шаңырақта орта есеппен 6-7 адамнан болды десек, 1907 жылы Шу өзені бойында 4500 – дей жалайыр болған.

Әулиеата және Черняев уезі қазақтарының басты кәсібі көшпелі мал шаруашылығы болған. 1913 жылғы зерттеуде бұл өңірдегі 9664 шаңырақтан 34205 бас жылқы, 21417 бас ірі қара, 43011 түйе, 540517 қой, 135055 ешкі бары көрсетілген, мұны әрине әдеттегіден әлдеқайда төмен есеп деп қарау керек. Әулиеата көшпелілері

¹⁷⁴ Родословная киргиз-казак. // В кн. Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Приложение.

көш жолына ерте көктемде көтерілген. Қыстауға жақын маңдағы көктеулік жайылымға тоқтап, онда жаз түскенше отырған. Шу болысында қоныстанған жалайырлардың кейбірі жаз кезінде аздаған уақытқа Ферғана облысының Наманган уезі жеріндегі жайлауға барса, кейбірі Семей облысының Қарқара уезі жеріндегі жайлауларға барған. Шу болысындағы қалған жалайырлар Ақмола облысы Атбасар уезіндегі Жетіқоңыр жайлауына көшті. Отырықшы деген шаруашылықтың өзі қыстау маңындағы жерлерлерге көшіп, киіз тігіп отырған. Көшке шыққан қазақтар жол бойында, құдық, мазар, белгілерді бағытқа алып отырды.

Атбасар уезіндегі Жетіқоңыр жайлауының шөбі шүйгін құнарлылығына байланысты болуы керек, бұл жайлауға Шу болысындағы жалайырлармен қатар, Черняев уезінің Күрші болысындағы тамалар, Жанау, Жилибұлақ, Сарыөзек, Қаратау болыстарындағы және Перовск уезі кейбір болысындағы тайпалардың бір бөлігі келіп қоныстанды. Жетіқоңырдың жергілікті халқы Бағаналылардың Шу бойы көшпелілерінің жаз уақытында келуіне қарсы болып, бұл мәселе екі облыстың да съездерінде қаралды. Шу және Сарысу съездері 1883, 1891, 1895, 1897 жылдары өткен. Шу бойындағы жалайырлардың Жетіқоңыр жайлауына қоныстануы жайлы маңызды мәлімет Атбасар уезінде 1898 жылдары жүргізілген санақ парақтарында кездеседі. Онда: «XIX ғасырға дейін Атбасар уезінің аймағы Шу өзенінің оң жақ жағасындағы қазақтардың жайлауы болған» делінген¹⁷⁵.

Шу жалайырлары Жетіқоңыр жайлауына жету үшін Бетпақ-дала шөлін кесіп өткен. Шу бойынан бастау алған көш жол бойындағы құдық бастарына тоқтап, үдере жүру бағыты арқылы жылжып отырған. Бетпақ даланың шөлді аймағы ыстық болғандықтан таң ата ерте жолға шығып, шаңқай түсте суатқа тоқтап дем алып, кеш түсе қайта жолға шыққан. Бетпақ даладағы Текеқосқұдық, Дабұсынтүзкөл құдықтарының аралығындағы жер халық арасында «Онбес құлаш» атанып кеткен. Онбес құлаш бастарындағы

---

¹⁷⁵ Материалы по киргизскому землепользованию. Атбасарский уезд Акмолинской области. – Воронеж, 1902. - 1-7 бб.

суатқа тоқтап дем алғаннан кейін Қабақ елді мекенінен өткен. Онбес құлаштан Қабаққа дейінгі жолда 28 құдық болған Текеөткел өткелінен өтіп, осылайша Бетпақдала арқылы Сарысу өзені бойындағы Жетіқоңыр жайлауына барып тоқтаған. Бұл жайлаудың Жетіқоңыр атануы жеті елді мекеннен тұратын жеті жайлаудың жалғасып жатуы себепті. Олар Дабұсын, Кент, Қотан, Талды, Барша, Жиделі, Табылғылы. Жетіқоңыр аймағында Сәменқұм, Қатынқұм, Қанқарабас сияқты құмды алқаптар да бар. Солтүстігіндегі Ұлытаудан соққан самал жел де Жетіқоңыр табиғатының жаздық жайылымға қолайлы етті.

Шу бойынан Жетіқоңыр жайлауына жету бағыты келесідегідей: Шу өзені – Құрманның құмы – Хан жолы – Шағанақ көлі – Бұралқанынтүз көлі – Қазанған таулары – Шекпен қалған құдығы – Тесбұлаққұдығы – Тоқымтыққанқұдығы – Уанасқұдығы – Қосқұдыққұдығы – Біртескенқұдығы – Сорбұлаққұдығы – Дабұсынтүзқұдығы – Жаман қорған – Мойынқұм құмы – Сәменқұм құмы – Жетіқоңыр құмы – Тасөткел өткелі – Сары су өзені – Жетіқоңыр жайлауы¹⁷⁶.

Шу бойындағы жалайырлардың малы көп шаруашылықтарының кейбірі қыс кезінде малдарын Қызылқұмға айдаса, кейбірі Бетпақ даланың оңтүстік аңғарына қарай және Үшкөкшекұм құмына қарай айдаған.

Шу өзені бойындағы жалайырлардың қонысын В.В. Радлов жазбалары да негіздей түседі¹⁷⁷.

Сырдария облысының Черняев уезінде Әулиеата уезінің Шу болысындағы жалайырлардың бәйдібек, қопсық, жалымбет аталықтарының бір бөлігі қоныстанды.

Олардың шығу тегі келесідегідей тарқатылады. Жалайыр-қарақармыс- тынсейт-ербөлек- байқазы- байдалы-қопалы-қарамола-бәйдібек; Жалайыр қарақармыс-тынсейт-ербөлек-байқазы-жамақ-қопсық;

---

¹⁷⁶ Россия полное географическое описание нашего отечества. Т. ХУІІІ. По Ред. В.П.Семенова. – Спб., 1903. Приложения. Карта Киргизского края.

¹⁷⁷ Радлов В.В. Средняя Зеравшанская долина. // Записки Императорскаго Русскаго Географическаго общества по отделению этнографии. Т. 6. – Спб., 1880. – 66 б.

Жалайыр қарақармыс - тынсейт - ербөлек - байқазы - бердіқұл-қожамжар - мырзакелді - асым - **жалымбет**¹⁷⁸.

Черняев уезінде олар Шу өзенінің шығыс жақ бетіндегі жерде қоныстанды.

§6. Оңтүстік өңірдегі жалайырлар

а) Шымкент уезіндегі жалайырлар

Сырдария облысының Шымкент уезі солтүстігінде Ақмола облысымен, оңтүстік-батысында Самарқан уезімен, солтүстік батысында Перовск уезімен шектесті. Шымкент уезінде Ұлы жүздің дулат, ысты, ойық, ошақты руларымен қатар жалайырлар да кездесті.

1884 жылы Шымкент уездік басқармасының Н.Гродековқа берген мәліметі бойынша Бестамғалы болысында 134 шаңырақ, Күнгеі-Сіргелі болысында 162 шаңырақ жалайыр болған¹⁷⁹.

Шымкент уезінде жалайырлар Бөген болысының №2 және №9 әкімшілік ауылдарына біріккен. Жалайырлар ауылдары Сасық және Бөген өзендерінің бойын алып жатты.

№2 әкімшілік бойынша, **Әбдірахман Көбен** ақсақал басқарған ауыл Сасық қыстауында отырып, 16 шаңырақ, 90 адамды құрады; **Ахмет Бұланбай** ақсақал ауылы Бөген қыстауында 17 шаңырақ, 102 адамды құраған; **Әмірқұл Қожамжар** ақсақал ауылы Наурызбай қыстауында 26 шаңырақ, 154 адамды; **Шұрым Торыбай** ақсақал ауылы Сасық қыстауында 15 шаңырақ, 65 адамды; **Жақсылық Елбенді** ақсақал ауылы Кемер қыстауында 129 адамды; **Нармағанбет Күлет** ақсақал ауылы Сасық қыстауында 6 шаңырақ, 28 адамды; Тұрлыбек Өтеміс ақсақал ауылы Қондыбай қыстауында 28 шаңырақ, 152 адамды; **Батырбас Баямбай** ауылы 20 шаңырақ, 103 адамды; **Айдар Темірбай** ауылы Жантақ-сай қыстауында 23 шаңырақ, 126 адамды; **Құрмағанбет Малдыбай**

---

¹⁷⁸ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Приложения. Родословная киргиз-казаков.

¹⁷⁹ Киргизы и карагиргизы Сыр-дарьинской области. Том 1. Юридический быт. - Ташкент. 1889. - 18-196б

ауылы Бөген қыстауында 3 шаңырақ, 18 адамды құрап отырған. Бұл әкімшілікте барлығы 180 шаңырақ, 967 адам болған¹⁸⁰.

Бөген болыстығының № 9 әкімшілік ауылында жалайыр **Смайыл Таубасар** ақсақал 15 шаруашылығы мен 89 адамымен Тас Кешу қыстауында тұрса, **Жусабай Ақбас** ақсақал Қызыл Сеңгір деп аталатын қыстауында 25 шаруашылығы мен 129 адамы бар. **Жайлаубай Киікбай** ақсақалдың Ін Арық қыстауында 18 шаруашылығы мен 120 адам болған. **Бейсембай Низақ** ақсақалдың Мешіт қыстауында 20 шаруашылығы мен 92 адамы болды. Барлығы 78 шаруашылық пен 430 адам¹⁸¹. Бұл қауымдағы Жалайырлар Сасық өзені мен оның сағасы Темір арығы бойында орналасты.

Шымкент уезінде қоныстанған тайпалар арасында отырықшы мал шаруашылығы басым болды. Бұл өңірде Сырдариядан бастау алатын өзен сулардың молдығы егіншілік пен бау-бақша шаруашылығын дамытуға қолайлы болды. Алайда малы көп шаруашылықтар ерте көктемнен жайлауға қарай бет алған.

Шымкент уезінде жалайырлар қоныстары Сасық пен Бөген өзендері аңғарларын алып жатты.

ә) Қазалы уезіндегі жалайырлар

Қазалы уезі Сырдария өзенінің төменгі ағысы бойында орналасып, батысында Арал теңізімен, солтүстік батысында Ырғыз уезімен, шығысында Перовск уезімен шекараласты. Бұл жерде Кіші жүз Әлім руы тайпалары арасында жалайырлардың алдияр аталығынан тараған аз ғана бөлігі ішінара қоныстанды. Олар Шу өзені бойынан жоңғар шапқыншылығы дәуірінде бөлініп келіп кірме болып қалып қойған.

1911 жылы Қазалы уезінде жүрген санақ кезінде жалайырлардың бір ауылы Қорғаншы болысы құрамында болғаны белгілі болды. Қарақозы Күзер ақсақалдың билігіне қараған бұл ауыл Боқышбай Шаршағыл қыстауында қыстап, жазда ауылдың басым бөлігі

---

¹⁸⁰ Матеріалы по киргизскому землепользованию. Сырь-Дарьинская область. Чимкентский уездъ. –Т. 2. Выпуск. 2. -Ташкент. 1910. – 68- 75 бб.

¹⁸¹ Матеріалы по киргизскому землепользованию. Сырь-Дарьинская область. Чимкентский уездъ. –Т. 2. Выпуск. 2. -Ташкент. 1910. -86 б.

жергілікті тайпалармен қатар Ырғыз уезі жеріне қарай көшкен. 1907 жылы олардың 30 шаңырағында 302 адам болған¹⁸².

Қазалы уезінде жалайырлар жергілік әлім руынан тараған тайпалармен тығыз араласып, олармен бірге көшіп-қонды. Негізгі шаруашылығы көшпелі мал шаруашылығына негізделіп, Ырғыз уезі арқылы Қостанай уезіндегі жайлауларға дейін барған. Көшудің «меридиональды» бағытын ұстанды.

б) Әмудария бөліміндегі жалайырлар

Сырдария облысының Әмудария бөлімі 5 шаруашылық өңірге, яғни Дәуқара, Шымбай, Талдық, Шурахан, Қызылқұм аудандарына бөлінген.

Қазақ тайпаларының Әмудария бөлімі жеріне қоныстануы қазақ жерінде болған шапқыншылықтар мен отаршылдыққа да тікелей байланысты. ХҮІІ-ХҮІІІ ғғ. қазақ жеріне қалмақ-жоңғар шапқыншылығы кезеңінде кейбір қазақ тайпалары көршілес жатқан шет мемлекеттерге қарай ығысты. ХҮІІІ ғ. қытайлар қысымы, қазақ жүздерінің Ресей қол астына кіруі, қоныстанушылар легінің толастамауы, Ұлы жүздің Қытай қысымынан Қоқан хандығы қысымына түсуі, ХІХ ғ. ортасында орыс әкімшілігі құзырына өтуі қазақтардың көптеген қауымын атамекенінен бас сауғалап ауа көшуіне мәжбүр еткен. Әмудария бөлімінде қазақтардың басым бөлігі Кіші жүз қазақтары болғанымен, Ұлы жүздің жалайыр, қаңлы, сіргелі сияқты тайпалары ішінара кезікті.

Әмудария қазақтары арасында егіншілік баса дамыды. Егіншілік Әмудария бөлімінде ХҮІІІ ғ. бастап кеңінен етек ала бастаған¹⁸³.

Әмудария жері шабындықтарға да мол болған. Егіншіліктің баса дамуына қарамастан өздерінің атакәсібіне сәйкес Әмудариялық

---

¹⁸² Материалы по киргизскому землепользованию. Казалинский уезд. Ташкент. - 122 – 123 бб

¹⁸³ Материалы по обследованию кочевого и оседлого туземного хозяйства и землепользования в Амударинском отделе Сырдаринской области. Земледелие. Гл. У. Ташкент, 1915. Вып.2. – 190 б.

қазақтар мал шаруашылығымен қоса айналысып, жылқы малы мен ірі қара өсіруге көп көңіл бөлді. Дәуқара мен Қызылқұм аудандарында көшпелі шаруашылық басым болды. Малды қысқы суықтан қорғау жақсы ұйымдастырылып, қора соғу ісі де дамыған¹⁸⁴.

А.Хорошхин “Кызыл-кум (историки-этнографический очерк)” атты мақаласында Қызылқұм құмдарында Бұқан, Тохта, Тамды тауларының етегінде көшіп жүрген жалайыр тайпасының бар екендігін жазған. Бұл өңірде жалайырлар қоңырат, арғын, қаңлы, тама, табын, жағалбайлы, кердері руларымен аралас көшіп жүрген. А.Хорошхин Қызылқұмға көшпелі тайпалардың ығысуын, 1867 жылғы Әкімшілік Ережемен байланысты екендігін айта отырып, Қызылқұм тайпаларының көшпелі болуына байланысты олардың нақты санын анықтау екендігін ескертіп, “шамамен олардың саны 3000 шаңырақ, 15 000 адам”, - деп көрсеткен¹⁸⁵.

Қоңырат болыстығының № 11 ауылында **Мәмбет Садық** ақсақалдың Жалайыр Қышлақ деп аталатын қыстағында 52 шаңырағы мен 269 адамы болған¹⁸⁶.

Шымбай уезі Қоңырат болысының №2-ші ауылына қарасты Жалайыр-қышлақ ауылына қатысты осындай дерек 1920 жылғы санақ кітабында да тіркелген¹⁸⁷.

Жалайырлар қоныстанған Қоңырат болысының қазақтары егіншілікпен қатар мал шаруашылығына да ерекше көңіл бөлген. Мал отарын жалдамалы малшының қарауына беріп, жайлауға жіберіп, өздері егістікті қарап қалып отырған.

---

¹⁸⁴ Материалы по обследованию кочевого и оседлого туземного хозяйства и землепользования в Амударинском отделе Сырдаринской области. Земледелие. Гл. V. Ташкент, 1915. Вып.2. – 285 бб.

¹⁸⁵ Хорошхин А. Кызыл-кум (историки-этнографический очерк) // ТВ. 1873. №18. - 70-71 бб.

¹⁸⁶ Материалы по киргизскому землепользованию. Аму-Дарьинский отдел. Сырь-Дарьинская область. – Вып., 2. –Ташкент, 1915. -122-124 бб.

¹⁸⁷ Материалы Всероссийских переписей 1920 года. Перепись населения в Туркестанской Республике. Ч1. Поселенные итоги. Вып. II. Поселенные итоги Аму-дарьинской области. – Ташкент, 1923. - 17 б

в) Құрама уезіндегі және Қызылқұмдағы жалайырлар

Қазақты құраған тайпалардың бір бөлігінің жаугершілік заманда өзбек халқының құрамына енгендігін дәлелдеп отыр. А.Левшин “ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама” кезеңінде Ұлы жүз бен Орта жүз қазақтарының бір-бөлігі Ходжентке, Орта жүз қазақтарының бір бөлігі Самарқантқа, ал Кіші жүз қазақтарының бір бөлігі Хиуа мен Бұқар хандықтарына қарай бас сауғалады, - деген¹⁸⁸. Өзбек халқына “кірме” болған түркі тілдес тайпалар “құрама” тайпасын құрап, “құрама” термині 15 ғасырдан бастап белгілі болып, 18 ғ-дағы “ақтабан шұбырынды” жылдарынан кейін кеңінен қолданылған. Жалпы құрамалар қауымының қалыптасуы ХҮІІІ ғасырдың 1-ші жартысына саяды. В.Радлов “құрамаларды Түркістан өлкесіндегі түрік тайпасы”, - дей отырып, қазақтың “құрама” “әр түрлі қиындылардан құрау” сөзімен байланыстырады¹⁸⁹. “Құрама” сөзі ХІХ ғ. тек этнографиялық, этникалық мағынада ғана емес, географиялық және әкімшілік мағынада да қолданылды, бұл этноним атымен олар қоныстанған “Құрама уезі” деп аталды. Құрама уезі кейін Ташкент уезі болып өзгерді. Құрамалар Ташкент пен Ходжент аралығындағы қышпақтарды мекендеген. Негізгі тұрғындарын қазақтар мен сарттар құраған. В.В. Радлов қазақ құрамалардың негізгі бөлігі жалайыр, тама, жағалбайлы, тарақты руларынан тұрады, - дейді¹⁹⁰.

Ташкент уезі Сырдария өзенінің оң жақ сағалары Ангрен, Шыршық, Келес аңғарындағы 24096 кв. верст жерді алып жатты. Ангрен бассейнінде Аблық, Телеу, Хордан, Каріз, Бөкен, Пскент, Аққорған, Кенжеғалы, Османата болыстары; Шыршық бассейнінде Ниязбек, Зеңгіата, Қытайтөбе, Ғайбата,

---

¹⁸⁸ Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. -СПб., 1832. -69-72 бб.

¹⁸⁹ Радлов В. Опыт словаря тюркских наречений. Т.ІІ. СПб., 1899

¹⁹⁰ Радлов В.В. Средняя Зеравшанская долина // Записки Императорскаго общества по отделению этнографии. Том.6. СПб., 1880. – 65 б.

Шыназ, Майдантал, Қосқорған, Жетікент, Жалалтөбе, Тойтөбе болыстары; Келес бассейнінде Жетісу, Үштамғалы, Шарапхана, Ақжар, Болат, Үштөбе, Алтын, Жаусүгім болыстары орналасқан¹⁹¹. Келес бассейніндегі Жаусүгім болысын толығымен қазақтар қоныстанса, Үштөбе болысының 98 %-ын, қалған болыстарының 52 –ден 66 %-ын; Шыршық бассейніндегі Жалалтөбе, Қытайтөбе, Майдантал болыстарының 77-ден 91,5%-ын, Ғайбата, Қосқорған, Тойтөбе болыстарының 51-ден 62 %-ын, қалған болыстарының 6-дан – 39 %-ын; Ангрэн бассейніндегі Пскент болысының 26,5%-ын, Аққорған, Бөкен, Кенжеғалы болыстарының 3-тен 11 %-ын қазақтар құраған¹⁹².

Ташкент уезіндегі құрамалардың негізгі бөлігін түркі тайпалары құраған. Құрама құрамына кірген қазақ тайпалары қоныстанған жерлер сол тайпаның атымен аталып кетіп жатты. Арғын, Қаңлы, Сіргелі, Жағалбайлы, Керейт, Алтын, Рамадан, Телеу, Жалайыр, Жаныс деген ауыл аттары осының айғағы. Жалайыр деп аталып кеткен ауылдың негізгі тұрғындары жалайыр екендігі даусыз.

1920 жылғы санақ мәліметі бойынша Ташкент уезінің Аққорған болысының Жібек шаруашылық қауымындағы Жалайыр ауылында 77 шаңырақ, 289 адам тұрған¹⁹³.

Ғайбата болысына қарасты Қазан Ата шаруашылық қауымындағы Жалайыр ауылында 1920 жылы 61 шаңырақ, 229 адам болған¹⁹⁴.

Зеңгіата болысына қарасты Ноғай Қорған шаруашылық қауымындағы Жалайыр ауылында 83 шаңырақ 287 адам болды¹⁹⁵.

Ниязбек болысына қарасты Қадыр шаруашылық қауымындағы Жалайыр ауылында 1920 жылы 112 шаңырақ 435 адам тұрды¹⁹⁶.

---

¹⁹¹Материалы всероссийских переписей 1920 года. Поселенные итоги. Поселенные итоги Сыр-Дарьинской области. Ч. 1. -Вып. 3. –Ташкент, 1923. - 8 б.

¹⁹² Сонда. – 50-51 бб.

¹⁹³Материалы всероссийских переписей 1920 года. Поселенные итоги. Поселенные итоги Сыр-Дарьинской области. Ч. 1. -Вып. 3. –Ташкент, 1923. -35 б.

¹⁹⁴ Материалы всероссийских переписей 1920 года. Поселенные итоги. Поселенные итоги Сыр-Дарьинской области. Ч. 1. -Вып. 3. - 43 б.

¹⁹⁵ Сонда, - 48 б.

¹⁹⁶ Бұл да сонда, -55 б.

Осы болысқа қарасты Ниязбек шаруашылық қауымындағы Жалайыр ауылында 29 шаңырақ 163 адам болды¹⁹⁷.

Кенжеғалы болысына қарасты Ханабад шаруашылық қауымындағы Балғалы ауылында 1917 жылғы мәлімет негізінде 17 шаңырақ, 82 адам болған.¹⁹⁸

Майдатал болысында жалайырлар шанышқылы, найман, рамадан, тама, қожа руларымен аралас қоныстанса, Ғайыпата болысында ошақты, қаңлы руларымен және қарақалпақтармен аралас қоныстанды.¹⁹⁹

1913 жылы жазылған Әулиеата уезіндегі жалайырлар шежіресін негізге алар болсақ, Құрама уезіндегі жалайырлар Шу және Сыр өзендері бойынан қоныс аударған²⁰⁰.

М.А.Терентьев бойынша 1870 жылы Құрама уезінде 20 710 қазақ шаңырағы, онда 150 000 қазақ-құрама болса,²⁰¹ соның ішінде Тойтөбе аймағында – 6150, Ангрэн аймағында - 291, Шыршықта – 14269 қазақ-құрама шаңырағы болған²⁰². Жалайырлар қоныстанған Ғайб ата болысында 748 қазақ шаңырағы, 355 басқа құрамалар шаңырағы; Майдатал болысында 380 қазақ шаңырағы, 872 құрамалар шаңырағы болған²⁰³.

Ал, Түркістан Статистикалық Комитеті 1870 жылы Құрама уезінде 26731 шаңырақ болғандығын айтады²⁰⁴. 1877 жылы Құрама уезіндегі тек көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын шаңырақтың саны 11700 болған²⁰⁵.

---

¹⁹⁷ Материалы всероссийских переписей 1920 года. Поселенные итоги. Поселенные итоги Сыр-Дарьинской области. Ч. 1. -Вып. 3. -56 б.

¹⁹⁸ Сонда, - 79 б.

¹⁹⁹ Өзбекстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Мұрағаты. 17 қор, 1 тізбе, 2909 іс, 53-54 пп

²⁰⁰ Родословная киргиз-казак. // В кн. Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Приложение.

²⁰¹ Терентьев М.А. Статистические очерки Средне-Азиатской России. – Спб., 1874. - 80 бб

²⁰² Сонда, - 79 б.

²⁰³ Бұл да сонда, - 73-76 бб

²⁰⁴ Ежегодник. Материалы для статистики Туркестанского края. Вып.1. Спб. - 1872. – 6б.

²⁰⁵ Статистическое сведения Кураминского Уезда в 1877 года // Өзбекстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Мұрағаты. И-17 қор, 1 тізбе, 3040 іс, 381 п.

1917 жылы құрамалардың саны 52335 адам болса, 1920 жылы 49697 адам болған²⁰⁶.

В.В.Радловтың көрсетуінше: «Ташкент пен Ходжент аралы-ғында тұратын құрамалар бес тайпаны құрайды. Олар: жалайыр, телеу, тама, жағалбайлы, тарақты»²⁰⁷. Сондай-ақ ол жалайырлардың Ташкент маңын қоныстанғандығында айтып өтеді²⁰⁸.

Б.Х. Кармышева өзбектер арасындағы жалайырлар жайында төмендегідей дерек келтірген: «Өзбектер құрамына енген жалайырлардың бір тобы Шығыс Бұқара өңірінде найман, сарай, қаушын, кенегес, маңғыт, қытай тайпаларымен аралас қоныстанса,²⁰⁹ тағы бір бөлігі Сурхан өзенінің оң жақ бетінде Шуршадан оңтүс-тікке қарайға жердегі Жалайыр қышлағында қоныстанған»²¹⁰.

Жалайырлардың Әмудария мен Сырдарияның аралығына келіп, орнығуы ХІҮ ғасырға саяды. В.В.Бартольд ХІҮ ғасырда түркі-монғолдар Маверенахрдың мәдени оазистеріне орналасты, - деген²¹¹. Жалайырлар Сырдария бассейніне орнығып, Ходжент орталық қаласы болған²¹².

---

²⁰⁶ Зарубин И.И. Список народностей Туркестанского края. // Труды комиссий по изучению племенного состава население Росий и сопредельных стран. Вып.9. – Л. 1925. – 12-13 бб.

²⁰⁷ Радлов В.В. Из Сибири. Гл III. Население Южной Сибири и Дзунгарии. –М., ... – 102 б.

²⁰⁸ Сонда, – 111 б.

²⁰⁹ Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории Южных районов Таджикистана и Узбекистана (По этнографическим данным) - М. 1976. - 108 б .

²¹⁰ Сонда. – 109 б.

²¹¹ Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана // Соч. Т.II. Ч. I. – М., 1963. – 236-264 б.

²¹² Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана // Соч. Т.II. Ч. I. – М., 1963. – 264 б. ; Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории Южных районов Таджикистана и Узбекистана (По этнографическим данным) - М. 1976. – 24 б .

Жизақ уезі және Қызылқұмдағы қазақтар қоныстары

Самарқан облысының **Жизақ** уезінде жалайырлардың тоқболат аталығынан тараған қауымның бір бөлігі қоныстанды. Олар жалайырдың қарақармыс руынан тараған: Жалайыр - қарақармыс – тоқболат²¹³.

Жизақ уезінде жалайырлар Жалайыр қышлағында тұрған. Жалайыр қышлағында 1870 жылы майор Котуренконың Түркістан Статистикалық Комитетіне берген мәліметі бойынша 40 шаңырақта, 123 адам болса,²¹⁴ жалпы Жизақ уезінде 1870 жылы 2224 шаңырақ болған²¹⁵. Жизақ уезіндегі Балғалы қышлағының да атауының жалайырдың балғалы руына байланысты екендігі даусыз. Себебі өзбектер құрамындағы жалайырлар балғалы және

²¹³ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездов Сырдаринской области. Ташкент. 1915. Приложения. Родословная киргиз-казаков.

²¹⁴ О населенных местах Джизакского уезда. // Ежегодник Материалы для статистики Туркестанского края. Вып. 1. – Спб. 1872. – 71 б.

²¹⁵ Сонда, - 6 б.

қайшылы руларынан тараған. Балғалы қышлағында 1870 жылы 20 шаңырақта, 60 адам өмір сүрген²¹⁶.

Жизак уезіндегі жалайырлардың қоныстануын тайға таңба басқандай етіп, нақты көрсеткен В.Пельцтің «Очерки Южных Кызылкумов» атты еңбегінің маңыздылығы зор²¹⁷. Жизак уезінің Қызылқұм болысының 4-ші ауылында ішінара қоныстанып, Наурызбай құдығы суын пайдаланған. Қызылқұм болысының 5-ші ауылын толығымен жалайырлар қоныстанды десе болады. Олар Өтеп, Егенберді, Дәулет, Османкөл, Назарбай, Әбужаппар, Асан, Шады, Жолдасбек, Есмамбет, Кенесары, Абдірайым, Тәңірікүл, Мамагүл, Рысбек, Молдакүл, Балатауын, Байтүрек, Отолшан, Асамбет, Қожабай, Молалы, Қытай, Жейсенбі, Қарағай, Мәмбет, Бүркіт, Жандос, Осман, Жүсіп, Ақмәмбет, Бекмұрат, Сапақ, Қожабай, Абұйыр, Тоймас, Мұрат, Ақбала, Егенберді құдықтарының басында қоныстанды.

Жаусықұм болысында жалайырлардың күшік руынан тарағандар ішінара қоныстанып, Тұрымбет құдығы елді мекенін алып жатты. Қызылқұм өңірі шөлді аймақ болғандықтан жергілікті халық өздері қаздырған құдық суларын пайдаланған²¹⁸.

Хиуа хандығы мұрағытында сақталған құжаттарға сүйенетін болсақ, Хиуадан шығысқа қарайға 40 шақырым жерде орналасқан Янга-арық бойындағы Жалайыр елді мекені болғандығын көрсеткен²¹⁹. Осы мұрағатта сақталған тағы бір құжат 1847-1857 жылдары Жалайыр Вейс-ата мешіті 228, ал Жалайыр Садық-ата мешіті 320 дан жер көлемін, алып жатқандығын, Вейс-ата мешіті маңында 32 шаңырақ тұрғын болғандығын көрсетеді²²⁰.

Қоқан хандығының тарихына қатысты құжаттар каталогындағы мәліметтер де өзбектер арасындағы жалайырлар өздері қоныс-

---

²¹⁶ О населенных местах Джизакского уезда. // Ежегодник Материалы для статистики Туркестанского края. Вып. 1. Спб. 1872. – 72 б.; Гребенкин А.Д. Узбеки // Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу Политехнической выставки. Вып. II. – М. - 108 б.

²¹⁷ Пельц В. Очерк южных Кызыл-Кумов. – Самарканд, 1912.

²¹⁸ Пельц В. Очерк южных Кызыл-Кумов. – 48-59 бб.

²¹⁹ Иванов П.П. Архив Хивинских ханов XIX в. Исследование и описание документов с историческим введением. А. 1940. – 40 б.

²²⁰ Сонда. – 51-52 бб .

танған жерді өз тайпаларының атымен атағандығын тағы да негіздей түседі. Қоқан хандығы иелігінде Жалайыр калан, Жалайыр қышлақ деген жерлер болған²²¹.

А.Д.Гребенкин **Қаттақорған** өңіріндегі жалайырлар бұл өңірдің солтүстік-батыс бөлігін, сондай-ақ Ақдарияның екі жақ бетін, Қарадарияның оң жақ бетіне дейінгі жерді қоныстанған. Бұл жердегі жалайырлар балғалы және қайшылы руларынан тараған. Негізгі кәсіптері егіншілік. Өзбектер құрамындағы жалайырлар 34 қышлақта түркмен, қытай, бағрин, маңғыт т.б. тайпалармен аралас қоныстанған, барлық саны 3500 адам²²².

Зерафшан аңғарын мекен еткен тайпалар үшін мал шаруашылығының да, егін шаруашылығының да маңыздылығы жоғары болған²²³.

Осылайша, Жалайыр тайпасы руларының қоныстану ауқымы кең екендігіне көз жеткіздік.

---

²²¹ Тройцкая А.П. Каталог архива Кокандских ханов XIX века. М. 1968. – 77, 98-99 бб.

²²² Гребенкин А.Д. Узбеки // Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу Политехнической выставки. Вып. II. – М. - 108 б.

²²³ Арандаренко Г. Скотоводство в Зерафшанской долине // В кн. Досуги в Туркестане. Спб. 1889. – 81-82 бб.

ОН ЕКІНШІ ТАРАУ

ЖАЛАЙЫРЛАР ШЕЖІРЕСІ

§1. Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты материалдарға сипаттама

Жалайыр тайпасы – қазақ халқын құраған қазақ этносының ұйтқысы, өзегі болған ірі тайпалардың бірі. XV-XVI ғасырларға дейін жалайырлар басқа да түркі тілдес тайпалар секілді Еуразияның этносаяси тарихында өзіндік роль атқарып, маңызды орын алған. XIII-XV ғасырлар аралығындағы этникалық және саяси дамулар барысында көптеген ірі тайпалар қазіргі түркі тілдес халықтардың этногенезіне қатынасып бөлшектенеді. Жалайыр тайпасы да осындай процесті басынан өткеріп, оның рулық бөлімдері ноғай, башқұрт, қарақалпақ, өзбек, қырым, қазан, сібір татарлары құрамына енеді. Сондай-ақ бұл тайпа Дешті Қыпшақтың басты тайпаларының бірі ретінде қазақ халқының негізін құрайды да, Ұлы Жүз тайпаларының «ноқта ағасы» болып есептеледі²²⁴.

Жалайырлар шежіресі туралы әңгімелегенде, біз, қазақ халқының құрамына еніп, өздерін қазақ халқының өкіліміз деп санайтын Жалайыр тайпасының бөлімдері мен рулары, ру тармақтары мен аталары жөнінде айтамыз. Ал басқа халықтардың құрамына енген жалайырлар жөнінде осы еңбектің әр тарауы мен тараушаларында жеке баяндалады.

Жалайыр тайпасының шежіресіне бірден кіріспес бұрын алдыменен біз, осы тайпаның шежіресіне қатысты материалдарды талдай, саралай келе, шартты түрде төмендегіше жіктедік.

1. XVIII-XIX ғасырлардағы орыс деректеріндегі мәліметтер.

Бұл топтағы материалдарға 1748 жылдың 24 қыркүйегінде М.Тевкелев құрастырған Орта және Ұлы жүз қазақтарының ру-тайпалық құрамы жөніндегі сипаттамасының мәліметтері²²⁵, 1803

---

²²⁴ Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области. -Т. 1. Юридический бытъ. -Ташкент, 1889. – 7 б.

²²⁵ Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). -Алматы, 1961. -407-408 бб.

жылы Орынбор әскери губернаторы князь Г.С. Волконскийдың тапсырмасымен старшина Көбек Шүкірәлиұлы мен қазан татары Ғали Шахмұтаров құрастырған Ұлы, Орта және Кіші Жүз руларының саны, көші-қоны және сауда-саттығы туралы жазбасының мәліметтері²²⁶, 1825 жылдың қазанында жазылған «Ұлы Жүз руларының сипаттамасы»²²⁷, 1872 жылы Н.А. Маевтың редакциясымен Санкт-Петербургте жарық көрген «Ежегодник. Материалы для статистики Туркестанского края» атты жинақтың деректері²²⁸ жатады. М.Тевкелевтің сипаттамасында «Ұлы Жүзде он тайпа бар. Олардың барлығы Үйсін деп аталады», - деп баяндалады да, одан әрі он тайпаның атауы жазылады²²⁹. Он тайпаның бірі ретінде Жалайыр тайпасының атауы беріледі. М. Тевкелев мәліметінің құндылығы мен ерекшелігін мынадан көруге болады: бұған дейінгі дерек мәліметтерінде Жалайыр тайпасының атауы белгілі бір оқиғаға немесе белгілі бір тұлғаның шыққан тайпасы ретінде кездесе, бұл жерде Ұлы Жүздің ру-тайпалық жүйесінде алғаш рет айтылып тұр. Сондай-ақ, бұл мәліметте айтылған он тайпаның тоғызы – Ботбай үйсін, Жаныс үйсін, Албансуан үйсін, Қаңлы үйсін деп көрсетілсе, Жалайыр тайпасының атауы ешбір қосымшасыз беріледі²³⁰. Жалайыр тайпасы атауының бұлайша берілуін оның Ұлы Жүз тайпалары арасында ерекшелігін көрсетсе керек.

Ал Г.С. Волконскийдің мәліметіне қарап Жалайырлардың ХІХ ғасыр басында екі бөлікке бөлінгендігін және жалпы саны ХІХ ғасыр басында 7000-дай отбасыдан тұрғандығын білуге болады²³¹. Орыс дерегінде айтылатын екі бөлікке – Шуманақ және Сырманак атты тайпалық бөлімдер жатса керек.

---

²²⁶ Материалы по истории Казахской ССР (1785-1828 гг.). Т. 4. – М. - Л., 1940. Приложение № 4. -512 б.

²²⁷ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1964. № 129 құжат. -223-224 бб.

²²⁸ Ежегодник. Материалы для статистики Туркестанского края. Под редакцией Н.А. Маева. Вып. 1. –СПб., 1872. -158-161 бб.

²²⁹ Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). –Алма-Ата, 1961. - 407 б.

²³⁰ Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). –Алма-Ата, 1961. -407 б.

²³¹ Материалы по истории Казахской ССР (1785-1828 гг.). Т. 4. – М.-Л., 1949. – 512 б.

«Ұлы Жүз руларының сипаттамасы» атты мәліметте Жалайыр тайпасы Ұлы Жүздің ру-тайпалық құрамында кездесіп, оның рулары алғаш рет беріледі. Осы мәліметте Жалайыр тайпасының құрамында он екі рудың болғандығы айтылады²³². Н.А. Маевтың редакциясымен 1872 жылы жарық көрген «Ежегодник» Жетісу облысы Қопал уезіндегі он үш болыстықтың құрамындағы ру-тайпалар атаулары, ауылдар мен шаңырақтар сандары кесте түрінде беріледі²³³.

Уездің 7 болыстығында Жалайыр тайпасының Андас, Мырза, Қарашапан, Орақты, Ақбұйым, Қалпе, Сыпатай, Арықтыным, Байшегір, Сиыршы, Балғалы, Қайшылы және Күшік атты он үш руы орналасады²³⁴. Бұл мәліметтің Жалайыр тайпасының шежіресін жазуда тигізер көмегінің көп екендігіне ерекше көңіл аударамыз.

2. Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты мәліметтерді ХІХ-ХХ ғасыр басында жарық көрген орыс зерттеушілерінің еңбектерінен кездестіруге болады. Сол себепті де біз, бұл екінші топты ХХ ғасыр басына дейін жарық көрген орыс зерттеушілерінің еңбектеріндегі мәліметтер деп атаймыз. Бұл топқа жататын қажетті материалдарды жазба деректерден, статистикалық мәліметтерден, сондай-ақ, халық арасынан жинақтауы жатады. Орыс зерттеушілері қазақ халқының тарихын, этнографиясын, шаруашылығын, қазақ жерінің географиясын зерттеп қана қоймай, халықтың ру-тайпалық құрамы мен құрылымына ерекше назар аударады. Осы бағыттағы зерттеулерде қазақ халқының шығу тегі, белгілі бір тайпаның бөлімдері, оған енетін рулар, рулардың тармақтары жөнінде құнды мәліметтер ұшырасып жатады. Қарастырып отырған Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты жалпылама және нақты мәліметтер А.И. Левшин, Н.А.Абрамов, Н.И. Гродеков, Н.А. Аристов,

---

²³²Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1964. № 129 құжат. -224 б.

²³³ Ежегодник. Материалы для статистики Туркестанского края. Под редакцией Н.А. Маева. Вып. 1. –СПб., 1872. -158-160 бб.

²³⁴ Сонда. 158-160 бб.

Г. Потанин секілді белгілі зерттеушілердің еңбектерінде кездеседі²³⁵.

А.И. Левшин өзінің қазақ халқы жөнінде 1832 жылы жазған белгілі еңбегінің «Этнографиялық зерттеулер» атты бөлімінде қазақ халқының әр жүзіндегі тұрғындар санын, әр жүздің ру-тайпалық құрылымын баяндай келе, Жалайыр тайпасын Ұлы Жүздің құрамында көрсетеді²³⁶. Одан әрі зерттеуші қазақ тайпалары өз ішінде бөліктерге, олар бөлімдерге, ал олар бөлімшелерге жіктелетінін ескертіп, мысал ретінде Кіші Жүздің Масқар тайпасының тарқатылуын дәлел етіп жазады²³⁷. Сондай-ақ А.И. Левшин Ұлы Жүз тайпалары Шу, Талас, Іле, Көксу, Қаратал, Шыршық, Сыр, Сарысу өзендері бойында, Құлжа, Қашғар, Қокан, Ташкент, Түркістан қалалары төңірегінде, Жетісуда және Қытай шекарасына жақын жерлерде мекендейтінін жазып өтеді²³⁸. Бұл мәліметтер Жалайыр тайпасы үшін жалпылама сипатта болса, одан кейінгі материалдар Жалайырлардың қоныстанған өңірлерін нақтылап көрсетеді.

Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты қажетті материалдарды Ш.Уәлихановтың зерттеулерінен кездестіреміз. Оның 1855 жылы жазылған «Ұлы Жүздегі аңыздар мен әңгімелер» атты мақаласында ел аузынан жиналған мәліметтерге негізделіп, Ұлы Жүз тайпаларының шежіресі баяндалады. Оның шежірелік мәліметтері Діқанбай батырдың шежіресімен сәйкес. Тікелей Жалайыр тайпасын айтар болсақ, Шоқан онда Жалайырдың Шуманақ және Сырманақ атты екі ұлы болған деп жазады²³⁹.

---

²³⁵ Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей (под общей редакцией академика М.К. Козыбаева). – Алматы, 1996. –287-294 бб.; Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. –270-273 бб.; Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области. Т. 1. Юридический бытъ. –Ташкент, 1889. – 299 б.; Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. – 114 -120, 391-407 бб.; Потанин Г. Казак-киргизская и алтайская предания, легенды и сказки. // Живая старина. –Петроград, 1917. –54-64 бб.

²³⁶ Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. –Алматы, 1996. –290 б.

²³⁷ Сонда. –291 б.

²³⁸ Сонда. –294 б.

²³⁹ Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Т. 1. –Алма-Ата, 1984. –274 б.

XIX ғасырдың 60-шы жылдары Ресей Жетісу жерін жаулауды аяқтағаннан кейін, аймақты және оның халқын зерттеуге кіріседі. Зерттеушілердің бірі Н.А. Абрамов өзінің Қаратал өзені және оның төңірегіндегі тұрғындар туралы мақаласында Жалайыр тайпасы, оның құрамындағы рулар жөнінде нақты мәліметтер береді²⁴⁰. Зерттеуші мәліметтерінің нақтылығы сондай, оны одан кейінгі тарихшылардың барлығы дерлік пайдаланады. Біз де Жалайыр тайпасының шежіресін жазу барысында Н.А. Абрамовтың деректерін басты деректер қатарына қоямыз.

Н.И. Гродеков 1889 жылы Ташкентте шыққан еңбегінің қосымшалар бөлігінде үш жүз тайпаларының ұрандары мен таңбалары жөнінде деректер береді. Оның көрсетуінше жалайырлардың ұраны – «Бактияр» деп аталады, ал таңбасын - **т л** түрінде көрсетеді²⁴¹. Бұл мәліметтердің қазақ халқының ру-тайпалық құрылымын, ұрандары мен таңбаларын зерттеуде тигізер көмегі көп екендігін айрықша айтып өтеміз.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр басындағы орыс зерттеушілері арасында қазақ халқының тарихын, оның ішінде қазақ халқын құраған ру-тайпалардың шығу-тегін зерттеуде Н.А. Аристов көп еңбек сіңіреді. Оның зерттеуінде қолданылған көптеген мәліметтер әлі күнге дейін өзінің құндылығын жойған жоқ. Қазақ халқының құраған барлық тайпаларының шежіресіне қатысты материалдар автордың еңбегінде көптеп кездеседі. Ал енді тікелей Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты мәліметтерге келсек, онда автордың 1897 жылы Ресей астанасында жарыққа шыққан еңбегінде Ботбай руының биі Диканбай батыр құрастырған шежіренің қолына түскендігін айтып, ол бойынша Жалайырдың Сыр-манақ және Шу-манақ атты екі ұлы болғандығын жазып келтіреді. Шу-манақтан Андас, Мырза, Қарашапан, Орақты, Ақбұйым, Қалпе және Сыпатай атты жеті ру, Сыр-манақтан – Арықтыным, Байшегір, Сиыршы, Балғалы және Қайшылы

---

²⁴⁰Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -270 б.

²⁴¹ Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области. Т. 1. Юридический бытъ. Приложение № 1. -2-6 бб.

атты бес ру тарайтыны, кейіннен он үшінші болып Күшік атты рудың пайда болғандығы баяндалады²⁴². Автор одан әрі Жалайыр тайпасының ішкі құрылымына тереңдей түсіп, әр ру ішіндегі кейбір ру тармақтарын атап өтеді. Андас руында – Қырғыздар, Қошқар және Танат; Сыпатай руында – Ақмарқа, Қарамарқа; Күшік руында – Сүйіндік; Балғалыда - Өгіз, Шағыр, Құлын; Сиыршыда – Байымбет, Жақсымбет, Елтүзер (деректе-Ильтазарь), Төлеңгіт атты ру тармақтарының атаулары аталады²⁴³.

Сондай-ақ, Н.А. Аристов Жалайыр тайпасының орналасқан өңірі мен жалпы санын да көрсетіп өтеді. Оның мәліметтері бойынша жалайырлар Қопал уезіндегі Қаратал мен Іле өзендерінің аралығындағы жерлерде өмір сүріп, 1889 жылы олардың саны 16098 шаңырақты құраған²⁴⁴. Бұдан басқа, жалайырлар Әулиеата, Шымкент және Ташкент уездерінде кездеседі деп жазады автор²⁴⁵. Сөйтіп, Ұлы Жүз тайпаларының жалпы санын келтіреді де, Жалайыр тайпасы 17 000 шаңырақтан тұрған деп мәлімет береді²⁴⁶. Ұлы Жүз тайпаларының 1889 жылғы саны жөнінде айтар болсақ, дулаттар – 40 000, жалайырлар - 17 000, албандар – 15 000, қаңлы мен шанышқылылар 10 000 шаңырақ болған. Ұлы Жүздің қалған тайпалары 1500 – 7 000 шаңырақ арасында болған деп көрсетіледі Н.А. Аристовта²⁴⁷.

Қазақ ру-тайпаларының шежіресіне қатысты материалдар оның ішінде, ел аузынан жиналған материалдар белгілі этнограф Г.Н. Потаниннің еңбектерінде жиі кездеседі. Оның қазақ халқы мен алтай халықтарының тарихи аңыз-әңгімелері жөніндегі жинағында «Қазақтардың шығу себебі», «Қазақ ру-тайпалары» атты ел аузынан жинаған материалдары беріледі²⁴⁸. Бұл материалдарда Жалайыр

---

²⁴² Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. -397 б.

²⁴³ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. -397 б.

²⁴⁴ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. -398 б.

²⁴⁵ Сонда. -398 б.

²⁴⁶ Сонда. -400 б.

²⁴⁷ Сонда. -400 б.

²⁴⁸ Потанин Г.Н. Казак-киргизская и алтайская предания, легенды и сказки // Живая старина. –Петроград, 1917. - 54-64 бб.

тайпасы Ұлы Жүздің басқа да тайпаларымен бірге жалпы Үйсіндер деп беріледі²⁴⁹. Г.Н. Потанин материалдарының қазақ халқының шығу-тегін, жүздердің пайда болуын, ру-тайпалар шежіресін зерттеуде маңызы зор деп санаймыз.

3. Жалайыр шежіресін жазуда материалдардың үшінші тобын ХІХ ғасырдың соңы – ХХ ғасыр басында қазақ елінің әр уезі бойынша құрастырылған «Материалы по киргизскому землепользованию...» атты статистикалық жинақтардағы мәліметтер жатады. Жинақтарды құрастырушылар әр уездің құрамында нақты болыстықтар мен әкімшілік ауылдарда тұратын қазақ халқы туралы әлеуметтік-экономикалық сипаттағы мәліметтермен қатар, ру-тайпалық шежіреге тікелей қатысы бар материалдарды да береді. Кейбір жинақтарда әр ауылдағы ақсақалдың руы немесе ру тармағы көрсетіліп, олардың қауымына сипаттама беріледі. Тіпті кейбіреулерінде әр тайпаның қысқаша шежірелік кестесі де беріліп жатады.

Жалайыр тайпасының көп шоғырланған өңірі – Қапал уезі бойынша құрастырылған жинақта тайпаның әрбір рулары, әр рудың тармақтары мен аталары жөнінде өте қызықты мәліметтер бар²⁵⁰. Бұған байланысты бір ғана мысал келтірсек жетеді ғой деп ойлаймыз. № 152 қауымға сипаттамада қауымға жатқызылғандар Жалайырдың Мырза руындағы Есперлі, Қалимамбет, Сәтбен, Үсен, Қатбек деген ру тармақтары мен аталарының кездесуі, № 155 қауымда Мырзаның Есперлі, Қожаназар атты ру аталықтарының айтылуы шежіре жазуда көп көмегін тигізеді²⁵¹. Сондай-ақ, Лепсі, Шымкент, Верный уездері бойынша құрастырылған статистикалық жинақтардың

---

²⁴⁹ Потанин Г.Н. Казак-киргизская и алтайская предания, легенды и сказки // Живая старина. – Петроград, 1917. -57 б.

²⁵⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уездъ. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -1-107; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -3-309 бб.

²⁵¹ Сонда. -57 б.

мәліметтері де Жалайыр тайпасының шежіресін жазуда өте құнды болып саналады²⁵².

4. Жалайырлар шежіресін жазуда қажетті материалдардың келесі бір тобын қазақ халқының өз ішінен шыққан ХХ ғасыр басындағы ұлт зиялыларының еңбектеріндегі мәліметтер құрайды. Бұл топтағы мәліметтердің өзіндік бір ерекшелігіне авторлардың өз халқының тарихын, ру-тайпалық құрылымын, рулар шежіресін өте жақсы білуі жатады. Сол себепті де қазіргі күндері жарыққа шығып жатқан әрбір ру-тайпа шежірелері ХХ ғасыр басындағы ұлт зиялыларының еңбектеріндегі деректерді колдануға тырысады. Шәкәрім Құдайбердіұлының²⁵³, Мұхаметжан Тынышбайұлының²⁵⁴, Халел Досмұхамедұлының²⁵⁵, Әлихан Бөкейхановтың²⁵⁶ еңбектеріндегі мәліметтердің жалайырлар шежіресін жазуда көп көмегі тигенін біз де баса айтамыз.

5. Келесі мәліметтер тобына кешегі кеңес дәуіріндегі ғылыми зерттеулердегі шежірелік сипаттағы материалдар құрайды. Бұл топқа жататын материалдар өте көп емес, дегенменде, баршылық. Шежірелік материалдардың аз болуының себебін, біз, тарихшыларымыздың осы кезеңде ру-тайпалар тарихынан,

---

²⁵²Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 1. Лепсинский уезд. Вып. 1. Киргизское хозяйство. –СПб.,1911. -218. Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве Лепсинского уезда, Семиреченской области. -94 б.; Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные чинами Сыр-Дарьинского переселенческого района. Сыр-Дарьинская область. Чимкентский уезд. Т. 2. Вып. 2. –Таблицы. –Ташкент, 1910. -68, 74, 86 бб.; Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 4. Верненский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб.,1913. Заметки об отдельных общинах. -120, 152, 222 бб.; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. 108, 122, 158 бб.

²⁵³ Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ ьәм хандар шежіресі. –Алматы, 1991. -33 б.

²⁵⁴ Тынышпаев М. История казахского народа. Составители и авторы предисловия проф. Такенов А.С. и Байғалиев Б. –Алматы, 1993. -67-74, 104-108 бб.

²⁵⁵ Досмұхамедұлы Х. Аламан. (Құрастырушылар, алғы сөзін және түсініктемелерін жазғандар – Ғарифолла Әнесов, Аманкос Мектепов, Шәмшәдин Керімов). –Алматы, 1991. -105-106 бб.

²⁵⁶ Материалы по киргизскому землепользованию собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей. Семипалатинская область. Каркалинский уезд. Том VI-й. Спб., 1905.

шежіре мәселесінен қаламдарын алшақ ұстауынан деп түсінеміз. Ру-тайпалар тарихы, шежіреге қатысты мәселелер бұл жылдары арнайы түрде зерттелмей, тек жалпы мәселелердің шеңберінде қарастырылады. Шежірелер тек этнографиялық тұрғыда ғана азмаз қарастырылады. Бір өкініштісі, этнографтардың зерттеулері жарық көргенімен де, олардың ел аузынан жинаған шежірелік мол материалдары жеке жинақ ретінде де, кітаптарының қосымшаларына да енгізілмейді.

Кеңес дәуіріндегі шежіреге қатысты материалдары бар ғылыми зерттеулерге С.Аманжоловтың, Т.И. Сұлтановтың, Х.Арғынбаев, М.Мұқанов, В.Востровтардың еңбектерін жатқызамыз²⁵⁷. XX ғасырдың 50-60 жылдары Қазақ ССР Ғылым Академиясы тарих, археология және этнология институтындағы этнография бөлімінің ғылыми қызметкерлері Қазақстанның әртүрлі аймақтары мен өңірлерінде жүргізілген этнографиялық экспедиция барысында қазақ халқының шежіресіне, рулары мен рулық құрамына ұрандары мен таңбаларына, орналасуына қатысты көптеген қызықты материалдар жинайды. Экспедицияның қорытындысында В.В. Востров пен М.С. Мұқанов XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр басындағы қазақтардың рулық құрамы мен орналасуына байланысты зерттеу жұмысын жариялайды²⁵⁸. Авторлар біз қарастырып отырған Жалайыр тайпасы жөнінде қызықты мәліметтерімен қатар, ғылыми тұрғыда тың тұжырымдар ұсынады. Авторлардың пікірлері мен ел аузынан жинаған шежірелік материалдарының біз үшін ғылыми құндылығы өте жоғары болды дейміз. Әсіресе, Х.Арғынбаев, В.Востров және М.Мұқановтың кеңес дәуірінде жазылып, егемендігіміздің алғашқы жылдары «Қазақ шежіресі хақында» деген атаумен жарық көрген еңбегінің, қазақ ру-тайпаларының шежіресі және өзіміз арнайы сөз етіп отырған

---

²⁵⁷ Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. Ч. 1. – Алма-Ата, 1959. -8-17 бб.; Султанов Т.И. Кочевые племена Приаралья в XV-XVII вв. (Вопросы этнической и социальной истории). –М., 1982. -135 б.; Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX- начало XX в.). –Алма-Ата, 1968. -40-45 бб.; Арғынбаев Х., Мұқанов М., Востров В. Қазақ шежіресі хақында. (Құрастырған Ә.Пірманов). –Алматы, 2000. -464 б.

²⁵⁸ Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX- начало XX в.). –Алма-Ата, 1968. – 257 бет.

Жалайыр тайпасының шежіресі үшін маңызы ерекше. Шежірелік мәліметтерінің ғылыми құндылығы жоғары болып саналады.

1970 жылдардан бастап жарық көрген Қазақ Совет энциклопедиясының томдарында «Жалайыр»²⁵⁹, және оның он үш руына қысқаша түрде ғылыми сипаттамалар беріледі²⁶⁰. Бұл томдағы материалдардың Жалайыр шежіресін жазуда көп көмегі тигенін ерекше айтып өтеміз.

6. Ру-тайпалар шежіресін ғылыми тұрғыда жазу үшін қажетті материалдардың келесі бір тобын өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басынан бастап, қазіргі күнге дейін баспалардан жеке кітап түрінде шығып жатқан қазақ шежірешілерінің еңбектеріндегі деректер мен мәліметтер құрайды. Бұл топтағы материалдарға кеңірек сипаттама беріп өтсек дейміз. Неге десеніздер, шежірешілердің көпшілігі кәсіби тарихшы болмағандықтан, базалық тарихи білімді меңгермегендіктен тарихи болмыс фактілері мен тарихи деректер, тарихтың ортақ және жеке заңдылықтары, қарапайым ғана ғылыми түсініктер мен ұғымдар жөнінде шатасып жатады. Олар деректерге ғылыми талдау жасамай, оларды сараптамай өздерінің тұжырымдарын қалыптастырады. Шикілеу деректердің, жалған фактілердің, өтірік мәліметтердің, жартылай шындыққа, жартылай аңызға негізделген материалдардың ғылыми тұжырым жасауға жеткіліксіз екендігі баршаға аян. Оларға сүйеніп жасалған тұжырымдардың сіріңкенің бос қорабынан салған ғимараттай, уақыт сынына төтеп бере алмайтындығы тағы да белгілі. Мұндай тұжырымдар қалың оқырманды шатастырып қана қоймай, оларды тарих жөнінде теріс жолдарға итермелейді. Сол себепті де ол өте қауіпті болып саналады.

Дей тұрсақ та, шежірешілердің материалдарында көптеген құнды мәліметтер кездесіп жатады. Шежірешілер өздерінің тайпасы, руы, ру тармағы, аталары мен әулеттері жөнінде көптен бері ізденген, сұрастырған, жиған мәліметтерін қазіргі күнгі ұрпақтарға дейін тарқатып жазады. Белгілі бір рудан шыққан

---

²⁵⁹ Қазақ Совет энциклопедиясы. Т. 4. –Алма-Ата, 1974. -230-231 бб.

²⁶⁰ Қазақ Совет энциклопедиясы. Т. 1. –Алма-Ата, 1972. -204 б., 374 б., 498 б.; Т. 6. –Алма-Ата, 1975. -179 б., 408-409 бб., 434 б., 513 б.; Т. 8. - Алма-Ата, 1976. – 243 б., 527 б.; Т. 10. –Алма-Ата, 1977. -181 б., 490 б.

тарихи тұлға туралы сол рудың өкілінен артық ешкім біле бермейді. Тарихи тұлғамен сол ру адамдары мақтанады, мақтан етеді, тіпті кейде өздерінің ұранына айналдырады. Сол тарихи тұлғаға қатысты әртүрлі оқиғалар, әңгімелер атадан балаға, одан келесі ұрпақтарға беріліп отырады. Шежірешілердің көпшілігі ел ішінде, халық арасында тұратындықтан белгілі бір тарихи тұлғаға қатысты мұндай мәліметтер шежірешілер еңбектерінде көп кездеседі. Сондықтан да шежіре жазуда осындай сипаттағы деректердің құндылығын жоғары деп санаймыз.

Қазақ халқы – шежіресі өте бай халық. Кеңес дәуірінде осы бай мұра тарихи дерек ретінде мойындалмай, жетім баланың күйін кешсе де, ел ішіндегі шежірешілер, әуесқой тарихшылар, тарихқа қызығушылықпен қарайтындар кеңес дәуірінің тосқауылына қарамай өз рулары мен тайпаларының, халқының шежіресін жазып, қолжазба күйінде сақтайды. Шежіреге қатысты материалдар іздестіріп жинақтайды. Кеңес өкіметінің құрдымға кетуімен бөгетті бұзған тасқын судай, жоғарыға кенеттен шапшып атылған фонтан суындай, шежірешілер де халықтың сұранымына орай шежіре – кітаптарын көп шығарады. Соңғы 15 жыл ішінде жарыққа шыққан шежіре-кітаптарының санын білу өте қиын. Біздің ойымызша, олардың саны 100-ден асып жығылатын сияқты.

Ал тікелей Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты еңбектерге Ж.Бейсенбайұлының²⁶¹, С.Толыбековтың²⁶², З.Сәдібековтың²⁶³, Р.Толқымбекұлының²⁶⁴, А.Оспановтың²⁶⁵ және Ж.Қ. Тазабекатаның²⁶⁶ шежіре-кітаптарын жатқызамыз. Алдыңғы

---

²⁶¹ Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). – Алматы, 1994. -160 б.

²⁶² Толыбеков С. Қазақ шежіресі. –Алма-Аты, 1992. -144 б.

²⁶³ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). –Ташкент, 1994. -144 б.

²⁶⁴ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -736 б.

²⁶⁵ Жалайырлар I-кітап. Мырза. Ата тек шежіресі. Құрастырған А.Оспанов. – Талдықорған, 2005. -800 бет.; Жалайырлар. Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. II-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Аманкелді Избасарұлы Оспанов. – Талдықорған, 2003. -392 бет.; Жалайырлар III-кітап. Күшік (Қосай). Ата тек шежіресі. Құрастырған А.Оспанов. – Талдықорған, 2005. -505 бет.

²⁶⁶ Жалайырдың қарақалпағының шежіресі. Жинап, құрастырушы Ж.Қ. Тазабеката. – Алматы, 2003. – 58 бет.

үш автордың кітаптарында қазақ халқын құраған барлық ру-тайпалардың шежіресіне қатысты мәселелер қарастырылса, соңғы үш шежірешінің еңбектері тікелей Жалайыр тайпасы мен оны құраған нақты рулар шежіресіне арналады. Сол себепті де біз, соңғы авторлардың шежірелік мәліметтерін Жалайырдың шежіресін ғылыми тұрғыда жазуда негізгі дерек көздері деп есептейміз.

7. Қазақ ру-тайпаларының шежіресін құрастыруда аса қажетті деректер мен мәліметтердің тағы бір тобын елаузындағы шежірелік сипаттағы тарихи аңыз-әңгімелер, өлең түрінде айтылатын шежіре-дастандар, сондай-ақ ақын-жыраулардың өлеңдері мен жырлары, айтыстары құрайды. Бұл топтағы материалдар ру-тайпалардың шежіресін жазуда қосымша жәрдем береді. Өйткені бұл материалдар тікелей шежіреге арналмағандықтан, онда тек белгілі бір рудағы тұлғалар, рудың тармақтары, аталары ғана жырланады. Олар біз үшін қажетті жерінде белгілі бір рудың тармақтарын нақтылау, толықтыру, пысықтау, дәлелдеу үшін өте қажет.

Қазақ халқының шығу тегі жөнінде XIX-XX ғасыр басында ел аузында екі түрлі айтылып жүрді. Олардың біріншісі бойынша қазақ халқы басқа да түркі тілдес мұсылман қауымы секілді Ансарыдан таратылады. Бұған XIX ғасырдың екінші жартысында қажылыққа барған бір топ қазақтардың Меккеден алып келген шежіресі негіз болады. Бұл туралы Шонбай Жұбанұлы (1889-1960) өзінің «Шежіре-дастанында» былайша жырлайды:

«... Құнанбай, Мырқы, Шабден, Досжан Хазірет,
Меккеден шежірені келген алып.
Сарапқа салыстырып қарағанда,
Осыны өзгесінен көрдім анық.
Бастадым Ансарыдан бермен қарай,
Аңдатып ата жолын ескі тарих»²⁶⁷.

Ал екінші бағыт бойынша қазақтардың шығуы Үйсін батырдан (Ұлы Жүз), Болат-қожадан (Орта Жүз) және Алшын-мырзадан

---

²⁶⁷ Шонбай Жұбанов. Шежіре – дастан. -1-2 бб. Х.М.Ғабжалиловтың жеке мұрағаты.

(Кіші Жүз)²⁶⁸; немесе Байшора, Жаншора, Қарашорадан²⁶⁹ және тағы бір нұсқа – Ақарыс, Жанарыс, Бекарыстан²⁷⁰ бастау алады.

Халықтың шығу тегі туралы жоғарыда айтылған екі бағыт та өз кезеңінде тарихи білім ретінде қоғамның сұранысына сай келгенімен, тарих ғылымының талаптарына жауап бере алмайды. Сол себепті де, біз, мұндай шежірелік материалдарды ғылыми негіздегі шежіреге дерек ретінде қолданбаймыз. Дегенмен де, кейбір нұсқаларда шежіре басы жоғарыдағыдай жолмен басталады да, одан әрі әр ру-тайпаға келгенде олардың бөлімдері, рулары мен тармақтары жақсы өрбітіледі. Бұған мысал ретінде Шоңбай ақынның²⁷¹, Қуаныш Баймағанбетовтың²⁷², Әлиакбар Жұматаевтың²⁷³ және тағы басқа ақын-жыраулардың шежіре-дастандарын айтуға болады. Ал Жалайырдың ішіндегі Күшік руының тармақтары туралы Ш.Қоғалбаевтың «Бабалар туралы» жырында тәуір мәліметтер кездеседі²⁷⁴. «Ел іші – алтын қазына» дегендей талай-талай шежірелік мәліметтері мол өлең-жырлар ауыл іші мен ауыл арасындағы ақындарда айтылып жүр. Оларды жинақтап, баспадан шығару болашақта маңызды шаралардың бірі болады деп сенеміз.

8. Қазақ ру-тайпаларының шежіресін құрастыруда, оның ішінде өзіміз қарастырып отырған Жалайыр тайпасының шежіресін жазуда қажетті материалдардың келесі бір тобын мерзімді басылымдарда, қазақ тіліндегі газеттер мен журналдарда жарияланған мақалалардағы деректер құрайды. XX ғасырдың 90-шы жылдарының басынан бастап тарихымызға деген сұраныстың

---

²⁶⁸ Потанин Г.Н. Казак-киргизская и алтайская предания, легенды и сказки. // Живая старина. – Петроград, 1917. -54-56 бб.

²⁶⁹ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. -394-395 бб.

²⁷⁰ Әбубәкір Кердері. Қазағым. Өлең, толғаулар, айтыс, жырлар. Алғы сөз, түсініктемелерін жазып, баспаға әзірлеген филология ғылымының кандидаты Қабіболла Сыдықов. –Алматы, 1993. -255-256 бб.

²⁷¹ Шоңбай Жұбанов. Шежіре-дастан. -28 б. Х.М. Ғабжалиловтың жеке мұрағаты.

²⁷² Қуаныш Баймағанбетов. Шежіре. – 6 б. Х.М. Ғабжалиловтың жеке мұрағаты.

²⁷³ Әлиакбар Жұматаев. Шежіре. -11 б. Х.М. Ғабжалиловтың жеке мұрағаты.

²⁷⁴ Қоғалбаев Ш. Бабалар туралы. Мына кітапта: Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. –Талдықорған, 2005. -338 б.

күрт өсуіне байланысты Алматыда шығатын Республикалық газет-журналдардан бастап, облыстық, аудандық газеттерде ру-тайпа шежіресіне, белгілі бір тарихи тұлғаның өміріне, мерейтойына байланысты орасан көп материалдар жарық көрді. Біз сол материалдар ішінен осы жерде жалайыр шежіресіне қатысты бірнешеуін ғана айтып өтсек дейміз. Оларға: Б.Тоғысбаевтың «Ескелді би», Т.Қауынбаевтың «Қабан жырау», С.Дәуітұлының «Сүйінбайдың ұстазы», Ж.Қожамқұлдың «Ұлы бабалар ұлағаты», «Атамекен» журналындағы «Ұлы Жүздің шежіресі» және тағы басқаларын жатқызамыз²⁷⁵.

9. Шежіре жазуда қажетті материалдардың тағы бір тобына жекелеген адамдардың өз әулетінің, аталығының, руының таралуы туралы жазып жіберген қолжазбалары кұрайды. Бұл топтағы материалдардың артықшылығына қолжазба авторларының өз шежіресін 8-10 атаға дейін көрсете білуі жатады. Жалайыр тайпасының шежіресін жазуда біз төмендегі адамдардың шежірелік қолжазбаларын пайдаланғанымызды айтып өтуді жөн санап отырмыз. Олар мыналар:

1. Қыдырбек Сәмижанұлы, 74 жаста. Алматы облысы, Кербұлақ ауданы, Қарашоқы ауылының тұрғыны. Бұл ақсақал жалайырдың Ақбұйым руынан. Оның қолжазбасында Ақбұйым руының тармақтары мен аталарының шежіресі қамтылған.

2. Сейдәлім Рахметоллаұлы Шыңғысбаев, 1942 жылы туылған. Ол Алматы қаласы Түрксіб ауданында тұрады. Ол жалайырдың Мырза руының Аман ру бөлімшесіндегі Артық тармағына жатады. Біз одан Артық тармағының таралуына қатысты қолжазба материалдары мен ауызша ақыл-кеңестерін алдық.

3. Мұстафин Өмірбек, 60 жаста. Алматы қаласының тұрғыны. Ол Байшегірдің Шолпанқұлына жатады. Оның бізге берген шежіресінде жалайырдың Байшегір руының Тынымбет бөліміндегі Қайназар аталығының Сансыз әулетінің ұрпақтары таратылады.

---

²⁷⁵ Тоғысбаев Б. Ескелді би // Парасат. 2002. № 5. -18-19 бб.; Қауынбаев Т. Қабан жырау. // Қазақ әдебиеті. 1993. 19 наурыз. 12 б.; Дәуітұлы С. Сүйінбайдың ұстазы. // Азия. 1994, мамыр. -13-14 б.; Қожамқұл Ж. Ұлы бабалар ұлағаты. // Жетісу. 2002 ж. 20 шілде.; Ұлы Жүздің шежіресі. // Атамекен. 2002 ж. 10 қазан.

4. Ораз Исмаилов, 24.VI.1940 жылы туылған. Жазушы, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі. Жалайырдың Орақты руынан. Бұл кісі бізге қазақ ру-тайпалары мен Жалайыр тайпасы шежіресінің төрт қолжазбасын тапсырды. Олар мыналар:

а) «**Ескі қазақ шежіресінің негізі**» деп аталатын шежіре». Оның бірінші бетінде мынадай ескерту бар: «шежіре негізі Керімкүлдікі. Одан 1926 жылы Солтының баласы Сәлімгерей көшіріп жазған. Одан 1936 жылы мен Қабдолла Балықбайұлы көшіріп жазып алдым». Көлемі 4 бет.

ә) «**Шежіре № 1**». **Жинастырған Қарақұл Айманұлы** (Жамбыл облысы Шу ауданы Төле би ауылы). Қазақ – Ақарыс (Ұлы жүз) – Жалайыр – Қайшылы – Молдияр. Көлемі 6 бет.

б) «**Шежірелер**». **Жинаған, жазған Қабатай**. 10.01.1977 ж. Көлемі 12 бет.

в) «**Ұлы Жүз Жалайыр ішіндегі – «ноқта ағасы» Орақты руының шежіресі**». (Жинап, зерттеп, реттік жүйеге келтірген Ораз Исмайылұлы). Көлемі 44 бет.

Жалайыр шежіресінің жазылуы барысында қолжазбалық материалдармен көмектескен Ораз Исмаилов ағамызға зор рахмет айтамыз.

5. Амангелді Избасарұлы Оспанов – 1943 жылы қазіргі Алматы облысы, Қаратал ауданы Қаражиде ауылында дүниеге келген. Ақын, шежіреші. Ол бірнеше жылдан бері Жалайыр тайпасының құрамындағы әр рудың шежіресін жеке кітап түрінде шығаруда. Қазіргі күнде «Мырза», «Арықтыным (Қосымбет)», «Күшік (Қосай)» атты шежіре кітаптары жарық көрген. Ол бізге Жалайыр тайпасының руларына қатысты өзі жинақтаған материалдардың қысқаша түрдегі қолжазбасын тапсырды. Автордың өзі Жалайырдың Мырза руының тумасы.

6. Қойгелдиев Жашаралы – 1944 жылы Жамбыл облысы, Шу ауданы Төле би ауылында туылған. Ол бізге Жалайырдың Қайшылы руындағы Қазы тармағынан тарайтын әулеттер шежіресінің қолжазбасын тапсырды.

10. Шежіре құрастыруда материалдардың келесі тобын ауызша түрде алынған мәліметтер құрайды. Ғылымда ауызша түрде мәлімет,

дерек берген адамды – информатор деп атайды. Жалайырлар шежіресін жазу барысында мынадай информаторлардың ауызша мәліметтерін, деректерін, сондай-ақ кеңестерін пайдаландық. Олар:

1. Ораз Исмаилов, 24.VI. 1940 жылы туылған. Жазушы, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі. Жалайырдың Орақты руынан.

2. Қопабаев Өмірәлі Қажыбайұлы, 1942 жылы қазіргі Алматы облысы, Ескелді ауданы, Жалғызбағаш ауылында туылған. Заң ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Жоғары Мектеп Академиясының академигі, Д.А.Қонаев атындағы университеттің ректоры. Қадырғали Қосымұлы Жалайыри халықаралық қорының президенті. Жалайырдың Мырза руынан. Ө.Қ.Қопабаев бізге Мырза руының Бәйбіше тармағының тарқатылуы жөнінде және Қадырғали Жалайырға қатысты көптеген материалдар берді.

3. Қойгелдиев Мәмбет Құлжабайұлы – 1946 жылы туылған. Ол бізге жалпы Отан тарихы, шежіре мәселесі жөнінде кеңестер берді. Тарих ғылымдарының докторы, профессор.

4. Шенгелбаев Бақыт Байғазыұлы, 1950 жылы Алматы облысы, Көксу ауданы, Октябрь ауылында дүниеге келген. Көксу аудандық әкімшілігінің қызметкері. Ол Андас руының Байғазы ру тармақшасынан.

5. Райымбеков Жанат Шалбайұлы, 1953 жылы Талдықорғанда туылған. Ол Андас руының Жетінар ру тармақшасынан.

6. Нұрланов Дүйсенбек, 1954 жылы Алматы облысы, Балқаш ауданы Орақ-Балға ауылында туған. Жалайыр ішіндегі Арықтыным руының Өтес тармағынан. Ол бізге Арықтыным руы тармақтарының тарқатылуы жөнінде көптеген кеңестер берді.

7. Нұрғали Нүсіпжан, 1937 жылы туылған, ҚР Халық әртісі, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты. Ол бізге Жалайыр құрамындағы Қарақалпақ руына қатысты көптеген ауызша мәліметтер берді.

8. Орынбасар Халықбайұлы Тазабек 1960 жылы туылған, Жалайырдың Қарақалпақ руының тумасы. Ақын, әртіс және кәсіпкер. Ол бізге Қарақалпақ руының шығу тарихы, таралуы жөнінде ауызша кеңестер берді.

Осылайша, Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты материалдарға жалпылама түрде сипаттама бере келе, біз төменде мынадай тұжырымдар жасаймыз.

Біріншіден, кез-келген ру-тайпаның шежіресін жазардың алдында сол тайпаның тарихына, рулық құрылымына, шежіресіне, сол тайпадан шыққан тарихи тұлғаларға, олардың өміріне қатысты деректер мен мәліметтерді мол жинастырып, оларды ғылыми тұрғыда талдау, салыстыру қажет деп санаймыз.

Екіншіден, Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты материалдарды деректанулық тұрғыдан талдап, оларды шартты түрде он топқа бөлдік те, әр топқа қысқаша тоқталдық. Сол арқылы өзімізге қажетті мәліметтердің негізгілері мен қосымшаларын, нақтылары мен жалпыларын анықтадық.

Үшіншіден, дерек мәліметтеріне шолу жасау барысында оларда аз да болса бірнеше ауытқушылықтардың, қайшылықтардың бар екендігіне көзімізді жеткіздік. Олардың көбі негізінен тайпаның ішіндегі рулардың атауына, тармақтарының саны мен аталуына, шежірелік жүйеде орналасуына байланысты боп келеді.

Төртіншіден, басқа ру-тайпалардың шежіресіне, шежірелік материалдарымен салыстырғанда жалайырлар шежіресінің мәліметтері ел аузында жақсы сақталған, кейбір руларының шежіресі жеке кітап болып шыққан. Басқаша айтқанда, ғылыми тұрғыда шежіре жазуға мәліметтер мен деректер жеткілікті деп есептейміз. Олай болса, Жалайыр тайпасының шежіресіне кіріселік.

§2. Жалайыр шежіресіне жалпы сипаттама

Ұлы жүз тайпаларының ноқта ағасы болып есептелетін Жалайыр тайпасының, оның жекелеген руларының шежіресі салыстырмалы түрде біршама тәуір қарастырылған. Деректер мен зерттеулерге, шежірелік сипаттағы әдебиеттерге талдау жасай келе, біз, Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты мынадай шешімін таппаған мәселелердің бар екеніне көзімізді жеткіздік. Бірінші мәселеге – Жалайыр тайпасының қанша бөлімге бөлінетіндігі және қанша рудан тұратындығы жөніндегі сұрақтар жатады. Біз бұл мәселені, тіпті Жалайырлар шежіресіндегі басты мәселеге

жатқызамыз. Екіншіге, әр рудың құрамындағы ру тармақтары мен аталықтардың әдебиеттерде орындарының ауыстырылып немесе жүйеленбей бәрі бірге топтастырылып берілуі, сөйтіп, келгенде руды құрайтын элементтердің әбден шатастырылып көрсетілуі жатады. Бұл мәселе тек Жалайыр тайпасының шежіресінде ғана емес, барлық қазақ ру-тайпаларының шежіресінде кездеседі. Соған байланысты біз қолымызда жиналған материалдарға, осы мәселелердің жетік білгірі – шежірешілердің кеңестеріне сүйене отыра осы мәселелерді мүмкіндігімізше шешуге тырысамыз.

Ал Жалайыр тайпасының ұраны мен таңбасы жөнінде ешқандай даулы сұрақтар жоқ. Деректер мен зерттеулердің бәрі бұл жөнінде ортақ пікірді қолдайды. Жалайырлардың ортақ ұраны – «Бақтияр» да, таңбасы **тл** - түріндегі тарақ таңба.

М.Тынышбаев Жалайыр тайпасында «Бақтиярмен» қатар «Қабылан» деген ұранның бар екендігін көрсетеді²⁷⁶. Сонымен бірге бұл екі ұран – бүкіл Ұлы Жүздің ортақ ұрандары ретінде М.Тынышбаев кестесінде беріледі²⁷⁷. Ал Ұлы Жүздің сан жағынан ең көп тайпасы – Дулаттың да ортақ ұраны «Бақтияр» деп аталатындығы белгілі.

1876 жылы өмірден өткен Дулаттың Ботбайының биі – Диқанбай батырдың шежіресінде Майқы бидің ұлы Бақтиярдан бүкіл Ұлы Жүз тайпалары таратылады²⁷⁸. «Бақтияр» ұранының не себепті бүкіл Ұлы Жүзге қатысты, ортақ екенін осыдан-ақ білуге болады. Ал «Қабылан» ұранын Ұлы Жүздің ортақ және тек Жалайыр тайпасының ғана ұраны етіп көрсетілуі жайдан-жай емес сияқты. Осыдан 50 жылдай бұрын Жетісу өңірінде жүргізілген экспедиция мүшелерінің сұрауларында мәлімет берушілер Жалайыр тайпасының ұраны – «Қабылан» деп жауап берген²⁷⁹. Ұлы Жүздің басқа ешбір тайпасында бұл ұран кездеспейді. Соған қарағанда «Қабылан» ұранын тек жалайырлар ғана қолданған.

---

²⁷⁶ Тынышбаев М. История казахского народа. Составители и авторы предисловия проф. Такенов А.С. и Байғалиев Б. –Алма-Ата, 1993. -106 б.

²⁷⁷ Сонда. -106 б.

²⁷⁸ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – СПб., 1897. -394-397 бб.

²⁷⁹ Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX- начало XX в.). –Алма-Ата, 1968. – 45 б.

Ал ұрандардың пайда болу, шығу заңдылығына зер салсақ, есімі ұранға айналған тұлғалар, қол бастаған батыр, ел бастаған көсем, сөз бастаған би, діні берік, айтқандары бұлжытпай орындалатын көріпкел, аруақты әулие болғандығына көзімізді жеткіземіз. Осы қасиеттердің бәрі немесе көбі жеке бір тұлғаның бойына қонса, кейінгі ұрпақтар ол тұлғаның есімін ұранға айналдырып, өздерін рухтандыру, жігерлендіру, қайраттандыру үшін қолданады. Бір қызығы, кейінгі ұрпақтар арасынан жоғарыда айтылған қасиеттері бар жаңа тұлғалар шықса, олардың есімдері жаңа ұранға айналып, бұрынғы ұрандар бірте-бірте ұмытыла бастайды. Бұған дәлел ретінде қазақ ру-тайпаларының ұрандарына айналған есімдерді айтуға болады. Ұлы Жүздегі – Рысбек, Төле, Сәмен, Қойгелді, Қарасай, Райымбек; Орта Жүздегі – Жаубасар, Қаптағай, Қабанбай, Бөрібай; Кіші Жүздегі – Бекет, Баймұрат, Бақай, Дәуқара, Жиёмбай, Ақбан, Жанқожа, Бақтыбай және тағы басқа тарихи тұлғалар – ең ары дегенде, XVII ғасырда, бергілері XIX ғасырда өмір сүрген тарихи тұлғалар. Бұл ұрандарға дейін қазақ тайпаларында ұран болған жоқ деп ешкім де айта алмайды. Тек қана жаңағы есімдері аталған тұлғалар ұранға айналар қасиеттерге сай болып, ұрпақтары бұрынғы тайпа ұрандарын жаңа ұрандармен ауыстырған. Ал кейбір ұрандар қаншама уақыт өтіп, ұрпақтар ауысса да өзгермей қала береді. Мысалы, Тама тайпасының ұраны – «Қарабура», Дулаттағы – «Бақтияр», қожалардағы – «Қожахмет», Телеулердегі – «Тұлпар», «Арғымақ» және тағы басқалары. «Қабылан» ұраны да Жалайырлардың қаншама уақыт өтіп, қаншама ұрпақтар ауысса да өзгермей келе жатқан ұраны секілді. Біздің ойымызша, Қабылан-белгілі бір тұлғаның лақаб есімі. Өкінішке орай, ешбір жазба деректе ол жөнінде мәліметтер кездеспейді. Шежіреші ақсақал Рахметолла Толқымбекұлы: «Үйсіннен Абақ (Ақсақал) және Тарақ, одан Қабылан (жанама аты Жалайыр) туады», - деп айтса²⁸⁰, С.Мұқанов «Жалайырдың есімі Жансақал, өзі батыр адам болған деп жазады»²⁸¹. Бұл мәлімет те біріншіден, «Қабылан» ұранының жалайырлар үшін ескіден келе жатқан ұран екенін

---

²⁸⁰ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -11 б.

²⁸¹ Мұқанов С. Халық мұрасы (Тарихтық-этнографиялық шолу). – Алматы, 1974. -23 б.

көрсетсе, екіншіден, оның тарихи тұлға болғандығын дәлелдейді. «Қабылан» ұранының қаншама ұрпақтар ауысса да өзгермегеніне қарағанда, есімін ұранға айналдырған тұлғаның әрі батыр, әрі би, әрі көсем, әрі әулие болғандығына ешбір шүбә келтірмейміз.

Дегенменде «Бақтияр», «Қабылан» ұрандары бүкіл Ұлы Жүзге, Жалайыр тайпасына ортақ болса да, Ұлы Жүздің басқа тайпалары уақыт өте келе жаңа ұрандарға ие болған сияқты, Жалайыр тайпасындағы жекелеген рулар да XVIII-XIX ғасырларда өмір сүрген тарихи тұлғалардың есімдерін өздерінің жаңа ұраны етіп алады. Мысалы, Сиыршы руында – Ескелді бидің, Андас руында – Балпық бидің, Ақбұйым, Сыпатай рулары – Бекбаудың, Мырза мен Арықтыным рулары - Әлкенің есімдерін ұранға айналдырған²⁸².

Осылайша, Жалайыр тайпасының ұраны мен таңбасы туралы ойларымызды түйіндей келе, «Бақтияр» мен «Қабылан» ұрандарының Жалайырлар үшін ортақ ұран болған және де бұл ұрандар ежелден бері еш өзгеріссіз келе жатқан деп есептейміз. Сол сияқты ұрандардың пайда болу заңдылығына сәйкес Жалайыр тайпасының құрамындағы жекелеген рулар XVII-XIX ғасырларда өмір сүрген өз тұлғаларын ұранға айналдырып алады. Ал **П** – тарақ таңба жөнінде ешқандай қарсы пікірлер жоқ.

Енді Жалайыр тайпасының қанша бөлімге бөлінетіндігі жөніндегі мәселені қозғап көрелік.

Қазақ ру-тайпаларының шежірелері секілді жалайырлар шежіресі де XIX ғасырға дейін ауызша түрде айтылып, ұрпақтарға жеткізіліп отырылса, XIX ғасырдан бастап қағаз бетіне түсіріле бастайды. Оған Діқанбай батырдың шежіресін дәлел етеміз. Ал XIX ғасырдың ортасынан бастап Ресейдің Ұлы Жүз территориясын жаулап алуынан кейін жергілікті қазақ халқын ғылыми тұрғыда зерттеу басталады. Ұлы Жүз тайпалары, оның ішінде Жалайыр тайпасы, оның рулық құрылымы, орналасуы, шаңырақтар саны туралы Н.А. Абрамов XIX ғасырдың 60-шы жылдары мол мәліметтер жинап, баспаға жариялайды²⁸³. Жалайыр

---

²⁸² Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX- начало XX в.). –Алма-Ата, 1968. – 45 б.

²⁸³ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -270-273 бб.

тайпасы жөніндегі XIX ғасырдың соңғы жылдарындағы үлкен зерттеуге Н.А. Аристов еңбегі жатады²⁸⁴. Осылардың бәрінде де Жалайырдың екі бөлімі – Шуманақ пен Сырманақ қана кездеседі. Диканбай батырдың шежіресін басқа да билердің ауызша айтқан мәліметтерімен толықтыра келе, Н.А. Аристов: «...Жансақалдың ұлы Жалайырда Сырманақ және Шуманақ атты екі ұл болады», - деп көрсетеді²⁸⁵.

Н.Абрамов та Жалайыр тайпасының Шуманақ және Сырманақ болып екіге бөлінетінін айтып өтеді²⁸⁶. Көріп отырғанымыздай, XX ғасырдың басына дейінгі мәліметтер мен зерттеулерде Жалайырдың екі бөлімге бөлінгенін анық көреміз. Ш. Құдайбердіұлы 1911 жылы жазған еңбегінде Ұлы жүз тайпаларына сипаттама бере келе, Жалайыр тайпасындағы он үш руды атап өтеді²⁸⁷. Ал М. Тынышпаев болса Жалайырлар туралы көлемі бір беттен асатын тараушада олардың қысқаша тарихына шолу жасап, сырманақтар мен шуманақтарға қатысты ойларын білдіреді²⁸⁸.

1955-1965 жылдар аралығында Жетісу өңірінде жүргізілген этнографиялық экспедиция барысында кейбір жекелеген информаторлар Жалайыр тайпасында Шуманақ пен Сырманақтан бөлек, Бірманақ атты топтың бар екендігін хабарлайды²⁸⁹. Сөйтіп, Бірманақ, оған енетін рулар жөнінде әртүрлі аңыз-әңгімелерді айтып береді. Аңыздың біріншісі былайша баяндалады: «Жалайырда тағы бір Бірманақ тобы болған, алайда ол сыртқы жаулаушының қолына түсіп, сонда қалып кетеді. Ол жергілікті қызға үйленіп, одан Қосай және Қосымбет қалады. Балалары жас кезінде Бірманақ дүние салып, өлер алдында: «Тарақ таңбалы елдерінді табыңдар» деп өсиет айтады. Жалайырдың руының белгісі - **П** (тарақ таңба). Әкесінің аманатын орындап, балалары қандастарына қайтып

---

²⁸⁴ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – СПб., 1897. -391-397 бб.

²⁸⁵ Сонда. -397 б.

²⁸⁶ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. -270 б.

²⁸⁷ Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ ыәм хандар шежіресі. –Алма-Аты, 1991. -33 б.

²⁸⁸ Тынышпаев М. История казахского народа. Составители и авторы предисловия проф. Такенов А.С. и Байғалиев Б. –Алма-Ата, 1993. -72 б.

²⁸⁹ Арғынбаев Х., Мұқанов М., Востров В. Қазақ шежіресі хақында. (Құрастырған: Ә. Пірманов.). –Алматы, 2000. -80 б.

оралады. Аңызда айтылғандай, жасөспірім Қосайды Шуманақтың ұлы Андас, ал Қосымбетті Сырманақтың ұлы Байшегір паналатады. Сөйтіп, олар Жалайыр руының құрамына Күшік (Қосай) пен Арықтыным (Қосымбет) болып енеді»²⁹⁰.

Келесі бір аңызда Қосай мен Қосымбет туралы айтылып, оның мәліметтері Бірманақ тобына қатысты келеді. Ол аңыздың мазмұны мынадай: Шуманақ Ахметқожаның екі ұлы болыпты: Маңғытай мен Барақ. Маңғытайдан – Андас, ал Барақтан – Наркелді, одан – Қосай мен Қосымбет шығады. Наркелді ерте өліп, оның жетімектері – Қосайды Андас, ал Қосымбетті Байшегір бауырына басады. Қосайды Андас «Күшік», Қосымбетті Байшегір «Арық» деп еркелетеді. Қосымбет кішкентай, әлжуаз, бір жағынан қартайған Байшегірге қамқор болғандықтан, ол әрқашан «Арығым» деп еркелетеді. Қосымбеттің қызы Арғынға күйеуге шығып, ол төркініне Әлмамбет деген баласын жетелей, екіқабат болып оралады. Көп ұзамай ұл бала дүниеге келіп, оны Тыным деп атайды. Есі кірген Әлмамбет әкесіне кетіп, Тыным нағашыларына сіңіп, Байшегірдің бір атасы болып кетеді. Кейіннен Арық (Қосымбет) пен Тынымның ұрпақтары қосылып, өз алдына жеке Жалайырдың Арықтыным атасын құрайды²⁹¹.

Бұл аңыздағы мәліметтерді жеке-жеке талдап көрейік.

1. Жалайыр тайпасында Сырманақ, Шуманақ және Бірманақ атты үш топ болған;

2. Қосай мен Қосымбет – Бірманаққа жатады (бірінші аңыз бойынша);

3. Қосай мен Қосымбет – жетім қалып, туыстары Андас пен Байшегірдің қолында тәрбиеленген (екінші аңыз бойынша);

4. Қосымбет (Арық) пен оның жиені Тыным ұрпақтары Арықтыным атты руды құраған.

Біз, Арықтыным мен Күшік руларын жеке қарастырғанда бұл аңыздың мәліметтерін тереңірек қарастырып, талдаулар жасаймыз.

Ал енді, Жалайырдың қанша бөлімге бөлінетіндігі, оның ішіндегі Бірманаққа қатысы бар жазба деректердің мәліметтеріне

²⁹⁰ Арғынбаев Х., Мұқанов М., Востров В. Қазақ шежіресі хақында. (Құрастырған: Ә. Пірманов.). – Алматы, 2000. -80-81 бб.

²⁹¹ Сонда. -82-83 бб.

назар аударып көрсек. Алғашқы дерекке 1748 жылғы қазан айында жазылған татар тілмәші Ю. Гуляевтің Орынбор әкімшілігіне жазған хаты жатады. Хаттың негізгі мақсаты Кіші жүз ханы Әбілхайырдың өліміне себепші болған жағдайларды түсіндіру болса да, оның мазмұнында Жалайыр тайпасына қатысты құнды деректер баяндалады. Біз, Жалайыр құрамындағы Қарақалпақ руы туралы жеке қарастырғанда бұл дерекке де терең тоқтайтын болғандықтан, бұл жерде бұл деректің қысқаша мазмұнын ғана айтып өтеміз. Онда Ұлы жүздегі Жалайыр тайпасының жиырма адамы қарақалпақтар ортасына барып, ондағы Жалайырдан бөлініп қалған руластарын кейін шақырғандығы туралы айтылады. Қарақалпақтар арасындағы Жалайырлардың жалпы саны 1500-дей шаңырақ болған екен. Әбілхайыр ханның қайтыс болатын жылы (1748 ж.) осы Қарақалпақ жеріндегі 1500 Жалайыр отбасы Кіші жүздегі Ұлқаяқ өзенінің бойына көшіп келеді. Өкінішке орай, бұл топты Әбілхайыр ханның саяси қарсыластары – Күшік хан мен Барақ сұлтандардың едәуір қырғынға ұшыратып, талауға түсіргендігі осы хатта айтылады²⁹². Бұл құжаттың мәліметтері Жалайыр тайпасындағы Қарақалпақ руы үшін өте маңызды болғандықтан, біз, осы кітаптың қосымшалар бөлімінде Ю. Гуляев хатының Жалайырға қатысты тұстарын толығыменен береміз.

Енді екінші бір жазба дерек материалдарына назар аударып көрсек. 1913 жылы Санкт-Петербургда жарық көрген Жетісу облысының Қапал уезіндегі жергілікті халықтың шаруашылығы мен жер пайдалануы жөніндегі материалдар жинағында осы уездің Алтынемел болыстығындағы Жалайыр тайпасына жататын Қарақалпақ, Түрікпен, Маңғыт рулары мен ру тармақтары жөнінде мынандай сипаттама беріледі: «Осыдан 200 жыл бұрын осы қырғыздар (қазақтар-авт.) және оған жақын қауымдар Жетісу облысына Бұхарадан көшіп келген. Алғашында олар Жаркент уезінде болып, осыдан 50 жыл бұрын Қапал уезіне келген. Алғашқы кезде олар топтасып өмір сүрген. Олардың құрамында Түрікпен

---

²⁹² Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1961. № 166. – 425-426 бб.

және Қарақалпақ руларының қазақтары болады. Соңғы 30-35 жылда олар бір-бірінен алшақтап, жерлерін өзара бөліп алады»²⁹³.

Осы жазба дерек мәліметтеріне талдау жасау арқылы төмендегідей тұжырымдарға келеміз.

Біріншіден, осыған дейін айтып өткен Бірманак тобына қатысты ел аузындағы әртүрлі тарихи аңыз-әңгімелердегі оқиғалар мен жоғарыда қолданған жазба дерек мәліметінің оқиғалары бірін-бірі қайталап, бір тарихи кезеңдегі нақты бір оқиға жөнінде айтылып тұрған сияқты. Тарихи аңыз-әңгімедегі «Жалайырда тағы бір Бірманак тобы болған, алайда ол сыртқы жаулаушының қолына түсіп, сонда қалып кетеді, ол жергілікті қызға үйленіп, одан Қосай мен Қосымбет қалады. Одан әрі әкесі қайтыс болғаннан кейін жас жігіттер өздерінің қандастарына қайтып оралады» деген мәлімет – 1748 жылғы 1500 Жалайыр отбасының қазақ жеріне Қарақалпақ елінен қайта оралуының ел аузында сақталған бір көрінісі болып табылады.

Екіншіден, XX ғасыр басындағы статистикалық жинақ материалындағы дерек те XVIII ғасыр басындағы тарихи жағдайдан хабар береді. Шынында да, XVIII ғасырдың бірінші ширегіндегі қазақ-жоңғар қатынасының шиеленісіп кетуі, жоңғарлар тарапынан басқыншылық сипаттағы жорықтардың жиілеуі нәтижесінде қазақ халқы, әсіресе, шығыстағы қазақ ру тайпалары өздерінің ата қонысын тастап, басқа жұртқа қоныс аударуға мәжбүр болғандығы баршаға мәлім. Қарақалпақ еліндегі 1500 Жалайыр отбасы да осындай қиын-қыстау заманда ата қонысынан айырылып, көшіп келеді. Кейіннен, әсіресе, «Аңырақайдағы» жеңістен кейін көптеген қазақ ру-тайпалары бұрынғы жерлеріне қайтып орала бастайды. Ю.Гуляевтің хатындағы 1500 Жалайыр отбасы XVIII ғасырдың ортасында ғана Кіші жүзге қайтып оралған. Олар осы кезде «Қарақалпақ» атауына ие болған секілді.

Үшіншіден, кейіннен осы «Қарақалпақ Жалайырлары» Күшік хан мен Барақ сұлтандардың қыспағынан кейін, бірте-бірте

---

²⁹³ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Томъ II. Копальский уездъ. Киргизское хозяйство. – СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. – 70 б

Жетісуға қоныс аударады. Ал Жетісудағы Жалайырлар болса, оларды өздерінің ру-тайпалық жүйесіне енгізеді.

Төртіншіден, осы жаңадан қосылған Жалайырдың ру тармақтары сан жағынан өсе келе, жеке бір рудың санындай мөлшерге жетеді. Сөйтіп, олар бірте-бірте Бірманақ деп атала бастайды. ХҮІІІ ғасырдан ХХ ғасырдың басына дейінгі орыс деректерінде Сырманақ пен Шуманақ атауының кездесіп, Бірманақ атауының кездеспеуін біз, ол кезде әлі де болса Бірманақ тобының қалыптасып болмағандығынан деп түсінеміз.

Бесіншіден, біздің ойымызша, Бірманақ атауы ел арасында кейіннен ғана қалыптасқандықтан, жазба деректерге ілінбей, тек шежірелерде ғана айтылатын болған.

Ж. Бейсенбайұлы құрастырған шежіреде Бірманақ жеке бөлім ретінде беріледі де, оған Орақты руы жатқызылады²⁹⁴. Р. Толқымбекұлы шежіресінде Бірманаққа Сиыршы (Байкөбен) руы ғана жатқызылса, А.Оспановтың «Мырза», «Күшік (Қосай)» атты шежірелерінде Бірманақ тобына Сиыршы (Байкөбен) мен Қарақалпақ рулары руы енгізіледі²⁹⁵. Соңғы екі шежірешіге негіз болған М. Тынышпаев еңбегіндегі Жалайыр тайпасының шежірелік кестесі секілді²⁹⁶. М. Тынышпаев бұл кестеде Жалайыр тайпасының рулары мен аталарын Шуманақ пен Сырманақ бөліміне топтастырады да, Сиыршы руының өзін жеке бөліп көрсетеді. Сол себепті де екі шежіреші бөлек көрсетілген Сиыршы руын Бірманаққа жатқызған. Ал Ж.Бейсенбайұлы шежіресінде Бірманаққа Орақты руының жатқызылуын – дерек беруші адамдардың жіберген қатесі деп санаймыз.

Енді Шуманақ, Сырманақ және Бірманақ топтарына Жалайырдың қандай руларының енетіндігіне назар аударсақ. Өйткені бұл жерде де сәл-пәл қарама-қайшылықтардың бар екендігі көзге көрініп тұр. Бұл мәселеге назар аудармас бұрын жалпы Жалайыр тайпасында қанша ру бар екенін анықтап алалық.

---

²⁹⁴ Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). –Алматы, 1994. -114 б.

²⁹⁵ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -14 б.; Жалайырлар. Мырза. I-кітап. Ата тек шежіресі – Талдықорған, 2005. – 26 б.; Жалайырлар. III-кітап. Күшік (Қосай). Ата тек шежіресі. –Талдықорған, 2005. -20 б.

²⁹⁶ Тынышпаев М. История казахского народа. Ташкент, 1925. -68 б.

Жалайыр руларының алғаш рет орыс деректерінде айтылуы 1825 жылға сай келеді. Онда айтылатын он екі ру атауы аз-маз бұрмаланып, былайша беріледі: 1. Андаш, 2. Морза, 3. Кучук, 4. Сырке, 5. Кальпе, 6. Балехлы, 7. Карачапан, 8. Сапатай, 9. Байчигыр, 10. Кайчилы, 11. Ларактынауғ, 12. Кыгсылдар²⁹⁷. Бұл жерде Балехлы атауының – Балғалы, Ларактынауғ атауының – Арықтыным, ал Кыгсылдардың – Қырғыздар екендігіне ешкім күмән келтіре қоймас. Он екінші ру ретінде айтылып отырған Қырғыздар – Андас руының Қалқа тармағындағы жеті атаның біреуі. Мәлімет берушілер санының көптігіне байланысты бұл атаны ру қатарына қосып жіберген сияқты немесе мәліметті жинаушылар да өздері осылай жасаған болуы керек. Қалай болса да, Жалайыр тайпасында Қырғыздар атты ру атауы жоқ. Сондай-ақ, 1825 жылғы Жалайыр руларының тізімінде Орақты және Ақбұйым рулары кездеспейді. Бізге бұл рулардың неге тізімге енбей қалғаны түсініксіз.

1867 жылғы Н.Абрамовтың мәліметтерінде Жалайыр тайпасы он екі руға бөлінеді де, соңынан қосылған руға Күшік жатқызылады²⁹⁸. Н.Абрамов дерегінде Қырғыздар атауы аталмайды. Орақты мен Ақбұйым рулары он екі рудың қатарында айтылады.

1872 жылғы Н.А. Маевтың редакциясымен жарық көрген «Ежегодник. Материалы для статистики Туркестанского края» атты жинақта Қапал уезінің он үш болыстығында өмір сүрген рулар атаулары беріліп, Жалайыр тайпасының он үш руының жеті болыстықта тұратындығы хабарланады²⁹⁹. Н.А.Аристов, Ш.Құдайбердіұлы, М.Тынышпаев, В.Востров пен М.Мұқановтар Жалайыр тайпасында он үш рудың болғандығын дәлелдеп береді³⁰⁰.

²⁹⁷ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). –Алма-Ата, 1964. -224 б.

²⁹⁸ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -270-273 бб.

²⁹⁹ Ежегодник. Материалы для статистики Туркестанского края. Под ред. Н.А. Маева. –СПб., 1872. Волости Копальского уезда (Из сведений организационной комиссии). -158-161 бб.

³⁰⁰ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – СПб., 1897. -397 б.; Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ ыәм хандар шежіресі. –Алма-Аты, 1991. -33 б.; Тынышпаев М. История казахского народа. Ташкент, 1925. -68 б.; Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX- начало XX в.). –Алма-Ата, 1968. – 44-45 б.

Н.Аристов Күшік руы – он үшінші ру ретінде кейіннен қосылған деп түсіндіреді³⁰¹. Қосай (Күшік) туралы аңыз-әңгіме мәліметі осы пікірдің дұрыстығын тағы да дәлелдей түседі.

Ал Жалайырда он екі ру болған деген пікірді жақтайтындардың пікірлеріне құлақ түріп көрсек. «Жалайыр: Он екі ата. Шежірені» жазған шежіреші Р.Толқымбекұлы өзі құрастырған кестесінде Шуманаққа Орақты, Сыпатай, Қарашапан, Күшік, Мырза және Андас руларын жатқызып, Ақбұйым мен Кәлпе атауларын атайды да, оларды ру қатарына қоспайды³⁰². Сырманак бөліміне Байшегір, Балғалы, Арықтыным, Қайшылы руларымен бірге Шегелек атты жаңа руды қосып жазады. Ол жөнінде мынадай түсіндірме бере кетеді: «Шегелек – Сыр бойынан Жалайырлар Жетісуға көшкенде олар көшпей қалған»³⁰³. Сиыршы руын Бірманакқа жатқызады да, Жалайырдың он екі руын үш топқа бөліп көрсетеді.

Жалайырдың Күшік, Мырза, Арықтыным руларының шежіресін қалың кітап етіп шығарған А.Оспанов Жалайырда он төрт ру болған деп, олардың әрқайсысын жеке-жеке атап көрсетеді де, он төртінші руға – Қарақалпақ руын жатқызады³⁰⁴.

2003 жылы Алматы қаласында жарық көрген Ж.Қ.Тазабекатаның “Жалайырдың қарақалпағының шежіресі” атты кітапта автор қарақалпақ руының тарқатылуын көрсете отыра, осы тармақтың Жалайыр құрамында болғандығын атап өтеді³⁰⁵. Өкінішке орай автор қарақалпақ руының Жалайырдың қай тобына жататындығын көрсетпеген.

Қарақалпақ руы немесе ру тармағы ХХ ғасырдың басындағы Жетісу облысының Қапал уезінде жүргізілген статистикалық

---

³⁰¹ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. -397 б.

³⁰² Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. –Алматы, 2000. -13 б.

³⁰³ Сонда. -14 б.

³⁰⁴ Жалайырлар. Күшік (Қосай) Ата тек шежіресі. 3-кітап. –Талдықорған, 2005. -17 б.; Жалайырлар. I кітап. Мырза. Ата-тек шежіресі. –Талдықорған, 2005. -26 б.

³⁰⁵ Жалайырдың қарақалпағының шежіресі. Жинап, құрастырушы: Тазабеката Ж.Қ. –Алматы, 2003. 58 бет.

жинақ материалдарында Жалайыр тайпасының құрамындағы басқа да рулар және ру бөлімшелерімен қатар айтылады³⁰⁶.

Осылайша, Жалайыр тайпасындағы рулар саны жөніндегі ойларымызды түйіндей келе, бұл тайпада алғашқы кезде немесе XIX ғасырдың соңына дейін он үш ру болған. Сөйтіп орыс зерттеушілерінің еңбектері мен кейбір жазба деректер мәліметтеріне осы он үш ру енген. Ал кейінгі кездерде қарақалпақ тармағының сан жағынан көбеюіне байланысты олар жеке рулық деңгейге дейін көтеріліп, Жалайыр құрамындағы он төртінші руды қалыптастырған деген қорытындыға келеміз.

Енді осы он төрт рудың қайсылары Шуманақ бөліміне, қайсы біреулері Сырманақ және Бірманақ бөлімдеріне енетіндігіне көңіл аударсақ. Бұл жөнінде де әр шежіреде әртүрлі айтылып жүргендіктен, қайсысының дұрыс-бұрыс екендігіне көзімізді жеткізіп алсақ дейміз.

Біз осы мәселені анықтау үшін Н.А.Абрамов, Н.Аристов, Х.Арғынбаев, В.Востров, М.Мұқанов, М.Тынышбаев, З.Сәдібеков, Р.Толқымбекұлы, А.Оспанов еңбектеріндегі мәліметтерді талдай, саралай келе, мынадай мәселелердің бар екендігіне көзімізді жеткіздік. Олар: біріншіден, Күшік руының қай бөлімге жататыны жөнінде; екіншіден, Сиыршы руының тайпалық жүйеде орналасуына байланысты; үшіншіден қарақалпақ руына байланысты туындап отыр. Ал қалған рулардың Шуманақ пен Сырманақ бөлімдерінің қайсысына жататындығы жөнінде қайшы пікірлер жоқ.

Олай болса, даулы пікірлерді шешіп көрелік. Күшік руының Шуманаққа енетіндігін М.Тынышбаев, Х.Арғынбаев, Р.Толқымбекұлы ғана жазады³⁰⁷. Алғашқы екі автордың пікірлері ұқсас. Олар бойынша Шуманаққа сегіз ру кіреді. М.Тынышбаев оған Маңғытай деген руды жатқызса, Х.Арғынбаев Маңғытайдың

---

³⁰⁶ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Томъ II. Копальский уездъ. Киргизское хозяйство. – СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -70 б.; Поаульная таблица статистических сведений о киргизскомъ хозяйстве. -232-248 бб.

³⁰⁷ Тынышпаев М. История казахского народа. –Ташкент, 1925. -68 б.; Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -85 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -14 б.

немересі Андасты оның орнына жазады. Екі автордың Күшік руын Шуманакқа енгізуіне «Жетім қалған Қосайды (Күшікті) Андас тәрбиеледі» деген аңыз мәліметі негіз болса керек. Соңғы шежіреші де осындай ойда болған сияқты. Ал қалған авторлар Күшікті Сырманакқа жатқызады. Біз бұл жерде Күшік руы кейінірек қалыптасып Балғалыға қосылды деген пікірді қолдаймыз. Сондай-ақ, «Күшік (Қосай). Ата-тек шежіресін» жазған автор А.Оспанов бұл руды жақсы біледі деген ойдамыз. Сөйтіп, біз, келесі тараушаларда Күшік руын Сырманак тайпалық бөлімінің құрамында қарастырамыз.

Екінші мәселе – Сиыршы руы төңірегінде болмақ.

Сиыршы руының Шуманак бөліміне де, Сырманак бөліміне енгізілмей, жеке ру ретінде көрсетілуі М.Тынышбаев құрастырған кестеден басталады. Ал М.Тынышбаевқа дейінгі авторлар Сиыршыны Сырманак бөліміне жатқызып келген болатын.

М.Тынышбаевтың не себепті Сиыршы руын жеке көрсеткеніне біз түсіне алмай отырмыз. Ол Н.Абрамовтың, Н.А.Аристовтың зерттеулерін жақсы пайдалана отырып, оларға сілтемелер жасайды, мәліметтерін қолданады. Ал бұл авторларда Сиыршы руы Сырманак бөлімінің құрамында көрсетілген. Діқанбай батыр шежіресінде, 1955-1965 жылдары ру-тайпалар шежіресіне қатысты мол материалдар жинастырып, зерттеу жүргізген Х.Арғынбаев, М.Мұқанов, В.Востров еңбектерінде Сиыршы руы Сырманак бөлімінің құрамында айтылады³⁰⁸. Бұл авторлардың деректерінің біріне – алды 1890 жылы, арты 1916 жылы туылған 20-ға жуық Жалайыр тайпасы ақсақалдарының ауызша мәліметтері жатады.

Р.Толқымбекұлы мен А.Оспанов бұл руды М.Тынышбаевқа сүйеніп, Бірманак бөлімінің руы деп көрсетеді. Сонымен бірге қарақалпақ руы А.Оспанов шежіресінде Бірманак тобына жатқызылған.

Жалайыр тайпасының қалған он екі руының қай бөлімге жататындығы туралы ешқандай дау-дамай жоқ. Діқанбай батырдың шежіресінен бастап (Дулат тайпасындағы Ботбай руының биі,

---

³⁰⁸ Қараңыз: Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. -397 б.; Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -84 б.; Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX- начало XX в.). -Алма-Ата, 1968. -45 б.

1875 жылы қайтыс болған - автор) 2005 жылы Күшік руының шежіресін жеке кітап ретінде шығарған А.Оспановқа дейінгі авторлардың шежірелері мен шежірелік сипаттағы мәліметтерінде Шуманақ пен Сырманақ бөліміне енетін рулар бірдей беріледі. Олай болса, жоғарыда айтылған ойларымыз бен жасаған тұжырымдарымызды, деректер мен зерттеулердегі материалдарды негізге ала отырып, біз Жалайыр тайпасындағы Шуманақ, Сырманақ және Бірманақ бөлімдеріне мынадай рулар енеді деп есептейміз.

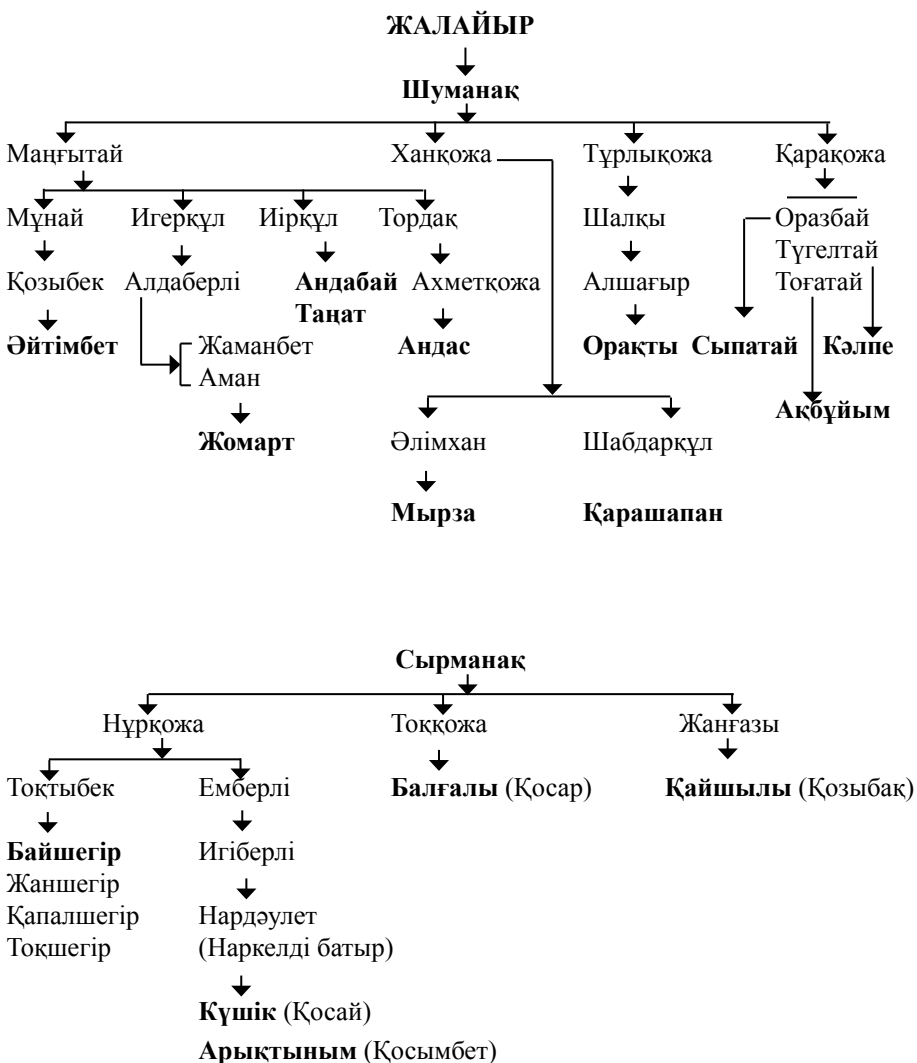
Шуманақ тайпалық бөліміне – Андас, Мырза, Қарашапан, Орақты, Ақбұйым, Қалпе және Сыпатай рулары; Сырманақ тайпалық бөліміне – Арықтыным, Байшегір, Балғалы, Қайшылы және Күшік рулары; ал Бірманақ тайпалық бөліміне – Сиыршы мен Қарақалпақ рулары жатады.

Кесте түрінде беретін болсақ, ол мынадай түрде көрінеді:

Қолымыздағы шежірелік материалдарға сүйене отырып, біз Жалайыр тайпасындағы осы он төрт рудың қалай тарқатылатынына назар аударалық. Әртүрлі шежірелерде Шуманақ, Сырманақ және Бірманақтан тарайтын аталардың, олардан тарайтын ұрпақтардың көрсетілуі бір-біріне қайшы беріліп жүр. Қолымыздағы материалдарды салыстыра келе біз, Амангелді Избасарұлы Оспановтың нұсқасы біршама дұрыстау және толық екендігіне көз жеткіздік. Сол себепті де төменде А.І.Оспанов құрастырған нұсқаны оқырмандар назарына ұсынамыз.

Келесі тараушада, біз, әр бөлімдегі руларға жеке-жеке тоқтап, олардың рулық тармақтарын, аталықтары мен аталарын көрсетуге тырысамыз.

БІРМАНАҚ

Сыыршы (Байкөбен)

Майкөбен

Қарақалпақ

§ 3. Жалайырдың Шуманақ бөліміндегі рулар

а) Андас руы

Андас руы – Жалайыр тайпасының Шуманақ бөліміндегі жеті рудың бірі және сан жағынан ең көбі болып есептеледі. Санына байланысты бұл руда ру тармақтары да, ру бөлімшелері де, аталар да өте көп. Сондықтанда олардың атаулары рулық жүйенің тәртібі мен заңдылығына бағынбай, түрлі әдебиеттер мен шежірелерде ретке келтірілмей, әртүрлі жазылып жүр. Сол себепті де рудың тармағы мен бөлімшелерін, аталары мен аталықтарын бір-бірінен ажыратып, қайсысынан қайсыларын тарқату өте қиынға соғады. Соған қарамастан, қолымыздағы деректер мен мәліметтерге, зерттеулерге сүйеніп, біз, осы рудағы шиеленіскен жіптің шимайын шешіп, шешімін табуға тырысып көрейік.

Осы мәселелерді шешіп, Андас руының өз ішіндегі тармақтары мен аталарын анықтап көрсету үшін біз, негізгі дерек көздері етіп, Н.А.Абрамовтың, Н.А. Аристовтың, М. Тынышбаевтың, Х. Арғынбаевтың зерттеулеріндегі мәліметтер мен Р. Толқымбекұлының, А. Оспановтың шежірелеріндегі деректерді негізгі материал ретінде қолданғанымызды айтып өтуді жөн көрдік.

XIX ғасырдың 60-шы жылдарында Андас руы Қалқа және Тұлымбек атты екі ру бөлімшесіне бөлініп, біріншісі – Дүйсенбі, Андабай – Таңат, Қанай – Қонай, Қырғыздар, Жомарт, Әйтiмбет және Қарақұс атты жеті тармақтан, екіншісі, Тұлымбек – Меңдiбай, Кенжеке, Шүрек және Қошқар атты төрт тармақтан тұрған³⁰⁹.

---

³⁰⁹ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -270-273 бб.

Қалқа бөлімшесінде шамамен 1200, Тұлымбек бөлімшесінде 350-ден астам шаңырақ болған екен³¹⁰. Орта есеппен санағанда, Андас руында XIX ғасырдың орта тұсында шамамен, 1100-12 500-дей адам болған. Н.А.Абрамовтың бұл мәліметін біз, өте дұрыс деп есептеп, негізге алдық. Өйткені, зерттеуші өзінің деректерін осы Андас руының биі мен ақсақалдарынан жинастырған. Біздің ойымызша, Н.А. Абрамовқа негізгі мәлімет беруші сол жылдардағы Андас руының басқарушысы, атақты Балпық бидің ұлы – Тіленші Балпық ұлы болған. Мұндай адамдар өзі басқарып отырған рудың барлық жағдайын, оның ішінде, ру тармақтары мен аталардың қалайша бөлінетіндігін басқалардан артық білген.

Н.А. Абрамовтан кейін 100 жыл өткен соң Жалайыр тайпасының құрамындағы руларды зерттеген Х. Арғынбаев Андас руы он атаға бөлінеді деп, Қырғыз, Қалқа, Ақтолымбет, Қаратолымбет, Құттық, Байқара, Жұман, Мендібай, Алқұлы және Кенже атауларын келтіреді³¹¹. Бірақ та Х. Арғынбаев Андас руының екі бөлімшеге бөлінетіндігі жөнінде ешқандай мәлімет бермейді.

Соңғы жылдары жарық көрген кейбір шежірелерде Андастың екі топқа бөлінетіндігі және әр топтың қалайша тармақталатындығы айтылса, ал кейбір шежірелерде Андас құрамындағы ру тармақтары мен ру аталықтары бірге топтасып жазылады. Біз, Андас руының тарқатылуын жазарда негізінен Н.А.Абрамов материалдары секілді осы руды екі топқа бөліп, әр топтың тармақталуын көрсеткен шежірелерді басты деректер ретінде пайдаландық.

1913 жылы П.П. Румянцевтің жетекшілігімен Санкт-Петербург қаласында жарық көрген Жетісу облысы Қапал уезіндегі тұрғындардың жер пайдалануына байланысты статистикалық жинағында Қапал уезіндегі Жалайырлар жөнінде тәуір мәліметтер бар³¹². Осы жинақтың әр қауымға берген сипаттамасында

---

³¹⁰ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -270-273 бб.

³¹¹ Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына ктіпта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. – 85 б.

³¹² Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разрабатанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -1-107 бб.

Андас руының бөлімшелері мен аталарына қатысты жекелеген материалдар, М. Тынышбаев құрастырған Жалайыр шежіресінің кестесіндегі мәліметтер және Р. Толқымбекұлының, А. Оспановтың, Ж.Бейсенбайұлының шежірелеріндегі материалдар, бізге, Андас руындағы Қалқа мен Тұлымбек бөлімшелері, оларға енетін тармақтарды анықтауға мүмкіндік берді. Кейбір түсінбеушіліктер мынадай себептерден туындап отыр екен. XIX ғасыр мен XX ғасыр басындағы шежірелер мен материалдарда тайпа, ру құрамындағы бөлімдер, тармақтар, аталар ғана жазылса, кейінгі жылдардағы шежірелерде әрбір ақсақалдан тарайтын ұрпақтардың бәрі аталып, кісі есімдері мен ру, тармақ атаулары бір-бірімен араласып жатады. Сол себепті де кімнің қайдан шыққанын білу қиындық туғызады.

Біз, жоғарыдағы шежірелік материалдарды талдай келе, Андас руы өз ішінде Қалқа және Тұлымбек атты екі үлкен топқа бөлінетіндігіне көзімізді жеткіздік. Сондай-ақ, шежірелік материалдардың бәрін бір-бірімен салыстыра келе, Андас руындағы Қалқа мен Тұлымбек бөлімшелеріне жататын тармақтарды анықтадық.

Аңыз бойынша Андас өзі өте бай және қайырымды кісі болған екен. Алты әйел алып, олардан көп ұрпақ таралған. Сонымен бірге ел ішіндегі жетім-жесірлерді қолына алып, өз баласындай өсірген. Олар да кейіннен Андастың ұлдарымен бірге өздерін Андаспыз деп атап кеткен екен³¹³.

Енді Андастан таралатын тармақтардың санына тоқталсақ.

Н.А. Абрамов материалдарында жоғарыда көрсеткеніміздей, Андас екі топқа бөлініп, он бір ру тармақтарынан тұрған. Х.Арғынбаевта Андастан тарайтын он бір ру аталығы көрсетілсе, Р. Толқымбекұлы он бір атаны атап көрсетеді. Кейінгі кездегі шежірешілерде Андастан тарайтын аталардың саны жиырмадан асады. Мысалы, А. Оспанов материалында Андас жиырма атаға бөлінсе, Ж. Бейсенбайұлының шежіресінде Андастан жиырма үш атаның тарайтындығы айтылады.

Біздің ойымызша, соңғы кездегі шежірешілер рудан тарайтын ру бөлімдері мен бөлімшелерін, ру тармақтары мен ру аталықтарын,

---

³¹³ Арғынбаев Ұлы жүзің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. - 133 б.

олардан тарайтын ру аталары мен әулеттерін бірге немесе сан жағынан көп өскен ру тармақтары мен ру аталықтарын ру бөлімдері мен ру бөлімшелері деңгейінде көрсеткен. Соның нәтижесінде Андас құрамындағы ру бөлімдері бірден көбейтіліп жіберілген. Дегенменде біз, жоғарыда айтып өткеніміздей, Андас руының қанша топқа бөлінетіндігі жөніндегі мәселеде информаторы Тіленші Балпықұлы және оның айналасындағы ақсақалдары болған Н.А. Абрамовтың материалдарын дұрыс деп санаймыз.

Енді шежіре бойынша Андастың әр тобына негіз болған ұлдарына тоқталсақ.

Р. Толқымбекұлы Андастың алты әйелінен туған ұлдарды былай деп көрсетеді: «Толымбек атты бәйбішеден Қошқар, Шүрек, Төлеке; Тасбике атты әйелінен – Меңлібай мен Кенжеке; Ақбұрым анадан – Қалқа; қырғыз қызы Қарашаш анадан өрбіген ұрпақтар – Қырғыздар; Ақбілек анадан – Байқара мен Жұман; Жетімеке анадан – Шөкі мен Шәкі»³¹⁴. А. Оспанов материалында Андастың жеті әйелінен он алты ұл туады деп жазылады да, өкінішке орай олардың қандай топтарға бөлінетіндігі айтылмайды³¹⁵. Андастың әйелдерінен тараған ұлдардың есімдері мен сандары Х.Арғынбаев, Р. Толқымбекұлы және А. Оспанов материалдарында бірдей емес, сәйкес келмейтін тұстары бар. Мысалы, Х. Арғынбаев Қалқа мен Қырғызды Андастың екінші әйелінен туған десе, Р. Толқымбекұлы мен А. Оспанов олардың анасын бөлек-бөлек көрсетеді. Сондай-ақ Х. Арғынбаев Байқара мен Жұманды әр анадан туылған десе, шежіреші қарт ол екеуін бір анадан туылған деп жазады. Ал, А. Оспановтың шежіресінде Андастан тарайтын Байқара мен Жұман жөнінде ештеңе айтылмайды. XX ғасыр басындағы статистикалық жинақтың материалдары мен кейбір шежірелерде Андас құрамында Байқара – Жұман аталығының кездесетіндігіне қарап, шынында да, бұл екеуі бір анадан туылды дегенге сенбеске лажың қалмайды.

Р. Толқымбекұлы: «Толымбек ананың өңі қара болғандықтан оны Қаратолымбек деп, одан туылған ұрпақтарды Қаратолымбек деген, екінші әйелі Тасбикенің өңі аққұба болғандықтан, оны Ақтолымбек, одан туған ұрпақтарды Ақтолымбек деп атаған», -

---

³¹⁴ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -Алматы, 2000. - 191 б.

³¹⁵ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. – 3 б.

дейді³¹⁶. Ақ және Қаратолымбектер жалпы атаумен Толымбек деп аталып кетеді. Н.А. Абрамовтың Тұлымбек деп жазып отырғаны – осы Толымбек бөлімшесінің атауы.

Енді Қалқа мен Толымбек бөлімшелеріндегі ру бөлімдеріне талдау жасап көрелік. Шежірелік материалдар бойынша Қалқа - Андастың Ақбұрым атты әйелінен туған ұлы. Қалқаның құрамындағы жеті ру бөлімінің бәрі де Қалқаның тікелей өзінен тумаған. Бұлардың ішінде Андабай-Таңат, Жомарт және Әйтiмбет атты бөлімдер Андас секілді Шуманақтан тарайтын Маңғытайдың немере-шөберелері болып келеді. Біздің ойымызша, Маңғытайдың бұл немере-шөберелерінің ұрпақтары санының аз болуына байланысты жеке ру бола алмай, Андас руындағы Қалқа ру бөліміне біріктірілген. Ал Қалқаның тікелей өзінен тарайтын ру бөлімдері мыналар: Дүйсенбі, Қанай-Қонай, Қырғыздар (Қырғыз-Андас), Қаракүс.

Қалқа тобындағы бірінші тармақ – **Дүйсенбі**. Шежіре бойынша ол – Қалқаның жалғыз ұлы, өздерін Қалқамыз деп санайтындардың бәрі Дүйсенбінің ұрпақтары. Олай болса, екі автордың көрсетіп отырғандары бір тармақ та, аталуы екі түрлі. Н.А. Абрамовтың көрсетіп отырғаны тармақ атауы да, Р. Толқымбекұлының шежіредегі Андастың ұлы Қалқа ақсақалдың есімі. Біз бұл жерде рулардың тармақтарға, аталарға жіктелуін көрсетуді мақсат еткендіктен Дүйсенбі атауын қолданамыз.

Қалқа бөлімшесіндегі екінші тармақ – **Андабай-Таңат**. М. Тынышбаев пен Р. Толқымбекұлы шежірелерінде Андастың атасы Маңғытайдың алты-жеті ұлы болған делінеді де, Тордақ (Торлақ) атты ұлынан Андас туса, Иірқұл атты ұлдан Андабай мен Таңат өрбиді³¹⁷. Шежіре бойынша Андабай – Таңаттардың Қалқа түгілі Андасқа енбейтіндігі көрініп тұр. Бірақта кім білсін, бұл ата өте аз болуы себепті Андас құрамына енуі мүмкін. Не болмаса, әменгерлік жолмен олар Андас қолында тәрбиеленген шығар. Бұл жөнінде Р. Толқымбекұлы мынадай дерек-әңгіме ұсынады: «Андабай мен Таңаттың әкесі Иірқұл Андас әкесі Тордақпен бірге туысқан кісі. Бұлардың ұрпақтары: «Біз аға баласымыз, үлкендік жол бізге тиісті,

---

³¹⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -191 б.

³¹⁷ Сонда. -191 б.

біз Андас атасына жатпаймыз», - деседі. Алайда Андас атамыз – аса бай, ақылды, ел басқарған адам екен. Сондықтан арғы аталарымыз Андас бабамызды құрмет тұтып, өздерін Андас еліміз (атасымыз) деп атап кеткен екен дейді»³¹⁸.

Қалқа құрамындағы үшінші тармақ – **Қанай-Қонай**. Р.Толқымбекұлының шежіресі бойынша бұл ру тармағына негіз болған Қалқаның бесінші ұлы – Шүйіншіәлі. Одан Қанай, Қонай және Баян атты үш ұл туылған³¹⁹. Бұлардан тараған ұрпақтар өздерін Қанай-Қонаймыз деп атаған немесе көрші рулар мен аталар оларды Қанай-Қонайлар деп атап кеткен. Мұндай қос атаудан тұратын тармақ, аталық атаулары Жалайырлар тайпасында жиі кездеседі. Тіпті біз мұны Жалайырларға тән ерекшелік пе деп ойлаймыз.

А. Оспановтың бізге берген шежіре қолжазбасында Қанай-Қонайлардың шығу-тегі өзгешелеу. Ол бойынша Андастың Ақбұрым атты әйелінен туылған ұлдардың бірі - Қалқа болса, екінші бірі – Түшімбет. Түшімбеттен – Шүйіншіәлі, ал одан Қанай, Қонай, Баян атты ұлдар туады. Р.Толқымбекұлы Түшімбеттің (Р.Толқымбекұлы бұл ру бөлімін Тұштымбет деп жазады) лақап есімін Қарақұс деп жазады³²⁰. Олай болса, Қарақұс (Түшімбет) және Қанай-Қонай ру тобы бір атадан тараған болып шығады. Н.А. Абрамовтың көрсеткен материалында Қанай-Қонай және Қарақұстар жеке ру топтары. Олардың бір әкеден тарап, бірден ру тобына айналуы мүмкін емес. Сондықтанда біз Р.Толқымбекұлының Қанай-Қонайдың шығуы жөніндегі нұсқасын қате деп есептейміз. Сол себепті де бұл мәселе жөнінде А. Оспановтың қолжазбасындағы деректерді ақиқатқа жақындау деп ойлаймыз.

Қалқаға жататын келесі, төртінші тармақ – **Қырғыздар** деп аталады. Р.Толқымбекұлы да, А. Оспанов та бұл атаға Андастың Қарашаш деген қырғыз әйелінен тараған ұрпақтарды жатқызады³²¹. Х. Арғынбаев та осындай пікірде³²². ХХ ғасыр

---

³¹⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -341 б.

³¹⁹ Сонда. -269, 307 бб.

³²⁰ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. – 3 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -298 б.

³²¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -191 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -2 б.

³²² Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -133 б.

басындағы статистикалық жинақтың мәліметінде Маңғытайдың ұрпағы Баубектің қырғыз әйелінен тараған ұрпақ делінсе³²³, М.Тынышбаев оны Маңғытай, одан Шерғұл (Шиырқұл), одан Баубек деп нақтылайды³²⁴.

Қалқаның құрамына енетін бесінші тармаққа - **Жомарт** жатады. Шежіре бойынша Жомарт – Андастың туысы Алдаберліден тарайтын ұрпақтардың бірі. Шуманактың бір баласы Маңғытай, одан Тордақ, ал одан Андас туса, Маңғытайдың Игерқұл атты баласынан Аман, одан Жомарт тарайды. Санының көп болуына байланысты жеке ру тармағына жеткен секілді.

Қалқаға жататын алтыншы тармақ - **Әйтiмбет** деп аталады. Р.Толқымбекұлы шежіресінде бұл тармақ – Андастың інісі Алдаберлінің ұлы Әйтiмбеттен бастау алады деп көрсетiледi³²⁵. Ал А. Оспановта Әйтiмбеттің шығу тегі сәл өзгешелеу. Онда Маңғытайдан – Мұнай, одан Қозыбек, ал одан Әйтiмбет шығады. Бұл ру тармағы да жоғарыдағы Жомарт тармағы секiлдi санының көп болуына байланысты Андас руының ішінде жеке ру тармағын құраған.

Қалқаға енетін жетінші тармақ – **Қаракұс. Р.** Толқымбекұлы шежіресі бойынша Қалқаның Төлес атты ұлынан Назар, одан Құттық, Саттар және Құдайберді деген ұлдар таратылады³²⁶. Ал, Х. Арғынбаев Құттықты Андастан туылған деп жазып, Құттықтан Қаракұс пен Саттарды тармақтайды³²⁷. Ал А. Оспановтың материалдарында Қаракұс ру тармағының шығуы мүлде бөлек. Ол бойынша Қалқаның Дүйсенбіден басқа екінші бір ұлы болған. Оның аты – Түгел. Түгелден – Андағұл, Құмысы және Сүйіндік атты үш ұл таралады. Осы үш ата Қаракұс деп аталған³²⁸.

---

³²³ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -31 б.

³²⁴ Тынышпаев М. История казахского народа. –Ташкент, 1925. -68 б.

³²⁵ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -311 б.

³²⁶ Сонда. -301 б.

³²⁷ Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -133 б.

³²⁸ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. - 4 б.

Міне, біз осылайша, Қалқа рулық бөлімшесіне жататын жеті ру тармағының бастауларын анықтадық. Келесі беттерде әр ру тармағының аталары мен аталықтарын жіктеп көрсетеміз.

Енді Тұлымбек ру бөліміндегі ру тармағына тоқталсақ.

Бұл топқа Меңдібай, Кенжеке, Шүрек және Қошқар атты төрт ру тармақтары енетінін және олардың не себепті Ақтұлымбек, Қаратұлымбек деп аталатындығын алдыңғы беттерде айтып өттік. Н.А. Абрамовтың айтқандарын Р. Толқымбекұлы мен А. Оспановтың шежіресіндегі мәліметтер нақтылай түседі. Андастың **Меңлібай** мен **Кенжеке** атты ұлдарының ұрпақтары **Ақтұлымбек; Қошқар, Шүрек** және **Төлеке** атты ұлдарынан өсіп-өнген ұрпақтары **Қаратұлымбек** деп аталады да, барлығы топтастырылып, Тұлымбек деген атауға ие болады. Тек қана Н.А. Абрамов Төлеке атауын айтпай кетеді. Біз, оның себебін оның ұрпақтарының аз болуына байланысты жеке ру тармағын қалыптастырмаған деп ойлаймыз. Ал олардың саны аз болса да шежіреде айтылуы зандылыққа жатады.

Осылайша біз, Андас руындағы Қалқа және Тұлымбек ру бөлімшелеріне енетін ру тармақтарының шығу тегін анықтадық. Оқырмандарға түсінікті болу үшін біз, осы екі ру бөлімін құраған ру топтарының шығу-тегін кесте арқылы төменде беріп отырмыз:

Енді төменде әр ру бөлімшесіндегі ру тармақтарының тарқатылуына назар салып көрелік.

1. Дүйсенбі.

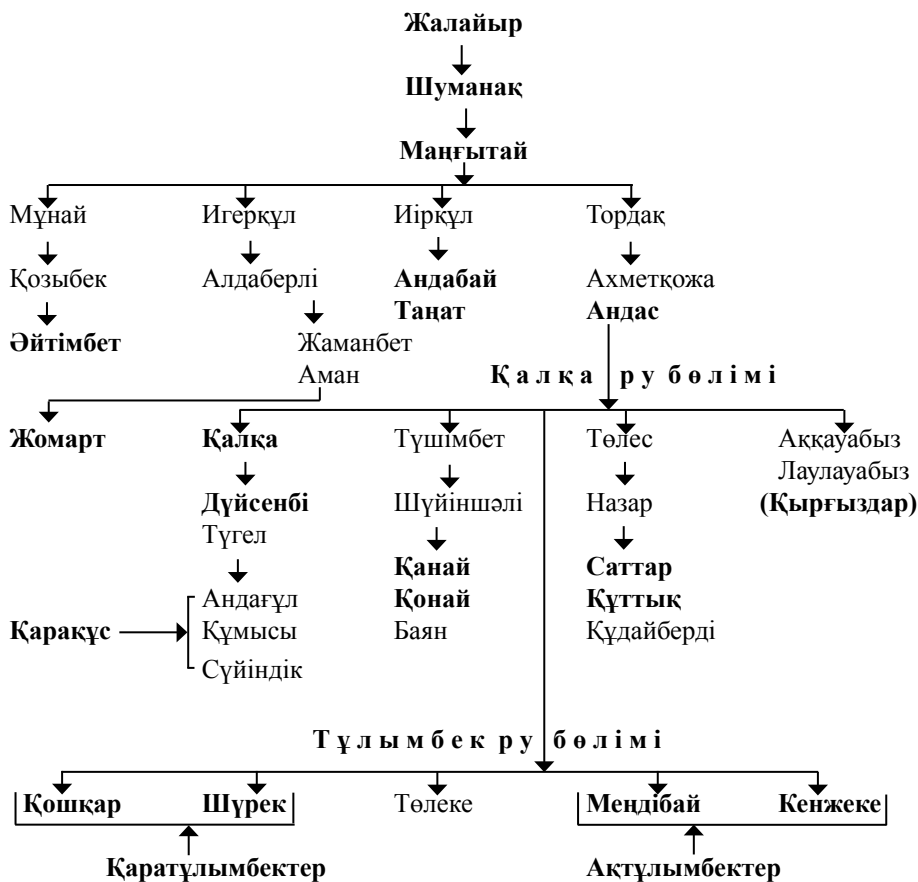
Дүйсенбі – Андас руының Қалқа бөлімшесіндегі бірінші ру тармағы. Шежіре бойынша Дүйсенбіден Қайдауыл, Қанқожа және Таймөңке атты үш ұл туып, олар үш аталыққа негіз қалайды. Х. Арғынбаев Таймөңкені Толымбек бөлімшесіндегі Шүрек тармағына жатқызады³²⁹. Ал біздің қолымыздағы деректер: Қапал уезі бойынша ХХ ғасыр басында жинақталған статистикалық жинақ мәліметтері³³⁰, М. Тынышбаевтың шежірелік кестесі³³¹,

³²⁹ Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -85, 133 б.

³³⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева.Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -2 б.

³³¹ Тынышпаев М. История казахского народа. –Ташкент, 1925. -68 б.

АНДАС РУЫНЫҢ ҚАЛҚА ЖӘНЕ ТҰЛЫМБЕК РУ БӨЛІМДЕРІНДЕГІ РУ
ТОПТАРЫНЫҢ ШЫҒУ-ТЕГІНІҢ КЕСТЕ-ШЕЖІРЕСІ

Р. Толқымбекұлының шежіресіндегі мәліметтер³³², А. Оспановтың материалдары³³³ Таймөккені Дүйсенбіден таратады. Сондықтан да біз, осы нұсқаны дұрыс деп санаймыз.

Дүйсенбінің үш ұлының бірі – Қанқожадан Дербісәлі мен Лепес деген екі ұл туады. Дербісәліден – Білдебай, Мендібай, Балпық би, Салпық және Кешубай атты бес ұл, Лепестен – Қопабай, Жапабай және Шағалақ атты үш ұл туылып, олардың әрқайсысы ру ішіндегі

³³² Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Оң екі ата. Шежіре. - 269 б.

³³³ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. – 4 б.

жаңа әулеттерге негіз қалайды³³⁴. А.Оспанов Дербісәліден тарайтын алтыншы ұлға – Шінетті жатқызады³³⁵. Біз бұл әулеттердің одан арғы тармақталуын осымен аяқтап, тек шежірелік кестеде олардан қанша бұтақ өсіп-шығатынын жақша ішіндегі санмен көрсетеміз. Дербісәлінің әйелінде көріпкелдік, әулиелік қасиет болып, бес ұлының болашағын былайша айтқан екен. «Білдебайым – мал иесі, Мендібайым – үй иесі, Балпығым – ел иесі, Салпығым – ауыл иесі, Кешубайым – көш иесі болады депті. Әулие ананың айтқаны дәл келіпті»³³⁶. Балпық би (1694-1784) – бүкіл қазақ еліне танымал болып, аты шыққан әрі би, әрі батыр, әрі әулие атанған тұлға. Ол – Төле би, Ескелді би, Қабанбай, Бөгенбай, Райымбек, Наурызбай, Олжабай батырлармен бірге Абылай ханның туы астында қазақ жерін жоңғарлардан азат ету үшін болған ұрыстарда қол бастаған қолбасшы болған. Ол туралы О. Исмаилов «Балпық әулие» атты кітап жазған.

Андас руы Балпық бидің есімін ру ұранына айналдырады. Балпық бидің Тіленші, Әлдеке атты ұлдары болып, Тіленшісі әкесі секілді атақты бидің бірі болады. 1860 жылы Н.А. Абрамов Қапалдан Верныйға келе жатқан сапарында Қаратал өңіріне сипаттама бере келе, ондағы жергілікті тұрғындардың ру-тайпалық құрамы туралы да жазады. Оның ішінде Жалайыр тайпасының он үш руға бөлінетіндігін, оның бірінші руы – Андас екендігін, Андастың – Қалқа және Тұлымбек атты екі бөлімшеге бөлінетіндігін айтады да, олардың басқарушысы, би Тіленші Балпықов деп көрсетеді. Н.А. Абрамов материалдарының не себепті өте дәл екендігін осы жерден байқауға болады. Өйткені, Жалайыр руындағы әрбір басқарушы, әрбір би өз руының шежірелік құрылымы жөнінде авторға нақты мәліметтер берген.

Дүйсенбінің келесі бір ұлы – **Қайдауыл**. Шежіре бойынша Қайдауылдан – Түрке, Саурық, Ордағұл, Оспан және Сайбақ атты ұлдар болып, олар жеке аталықтарға негіз болады. Шежірелік кестеде біз олардан тарайтын әулеттер санын жақша ішінде береміз.

---

³³⁴ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. - 294-297 бб.

³³⁵ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -4 б.

³³⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. - 296 б.

Дүйсенбінің үшінші ұлы – **Таймөңке**. Одан шежіре бойынша Құдайберді, Тоқтауыл, Тоқтамыс, Қалыш, Майса (әйел аты), Байыс атты тармақтар шығады. Ал Х. Арғынбаев Таймөңкеден он төрт ұлды таратады³³⁷. Ал А. Оспанов болса, Таймөңкеден жалғыз Кенбаба атты ұл туылған деп жазады³³⁸. Біздің ойымызша, Х. Арғынбаевтың көрсетіп отырғаны Таймөңкеден таралатын ұл-немерелердің жалпы саны. Бұл жерде Р.Толқымбекұлының мәліметтерін дұрыс деп санаймыз.

2. Андабай – Таңат.

Бұл тармақ – Андас руындағы Қалқа бөлімшесіне жататын жеті ру тармағының бірі. Шежіре бойынша Андабай мен Таңат Маңғытайдың Иірқұл атты ұлынан туылады. Бұлардың ұрпақтарын біріктіріп, Андабай – Таңат деген атаумен атап кеткен. Таңат туралы ел аузында мынадай тарихи аңыз-әңгіме сақталып қалған: «Таңат бабамыз көрнекті батыр адам болыпты. Қытайлармен болған бір соғыста Қытайдың Ақбұрым деген қызын Таңат, Ақтұлым есімді қызын Найман елінің батыры Қаптағай екеуі олжалапты да, елдеріне алып қайтады. Таңат батыр Ақбұрымды Андасқа некелендіреді. Одан Қалқа атты бала туады, мұның ұрпақтары өскен ата, Андас ішінде Қалқа атасы аталады. Осы атадан әйгілі би, әулие, батыр Балпық бабамыз және оның ұрпақтары тарайды»³³⁹.

Андабайдың өзінен – Арысбай, Қабыл, Әти, Жапақ атты төрт; Таңаттан бір-ақ ата өсіп шығады. А. Оспанов шежіресінде Арысбайдың орнына Қареке атты ата жазылған. Біз, бұл жерде екі шежірешінің қайсысының деректері дұрыс екендігін дөп басып айта алмаймыз. Мүмкін, Арысбайдың лақап есімі Қареке шығар.

Ал Таңаттан Сайлаубай, одан Есенқұл, ал одан Майлыбай туылады. Оның ұрпағы өте аз болғандықтан, туысы Андабайлықтармен бірігіп, бір ру тармағын құрайды. Ру тармағы – Андабай-Таңат аталып кетеді.

XX ғасыр басындағы мәліметтерде Андабай – Таңатпен қатар Сырлыбай, Қарғабай атты ру аталарының атаулары кездесіп

---

³³⁷ Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. – Алматы, 2000. – 85, 133 бб.

³³⁸ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. - 4 б.

³³⁹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. - 341 б.

қалады³⁴⁰. Шежіре бойынша бұл аталардың шығуы былайша көрсетіледі: Таңаттың шөбересі Майлыбайдан Қаратай және Тоқсан атты екі ұл өсіп, біріншісінен жеті, екіншісінен төрт бұтақ өсіп шығады. Қаратайдың жеті ұлының бірі – Қарғабай да, екінші бірі – Сеңкібай. Ал Тоқсанның үлкен ұлы – Сандыбай. Біздің ойымызша, орыс дерегіндегі Сырлыбай дегеніміз – шежіредегі Сеңкібай мен Сандыбай есімдерінің бұрмаланып жазылған түрі сияқты.

Дүйсенбі ру тармағымен салыстырғанда Андабай – Таңат тармағы сан жағынан аз екені байқалады.

3. Қанай – Қонай ру тармағы.

Бұл тармақ – Андас ішіндегі Қалқа бөлімшесінің жеке бір тармағына жатады. Біз, алдыңғы беттердің бірінде осы ру тармағының шығуын қарастырып өткенбіз. Р. Толқымбекұлы мен А. Оспанов бұл ру тармағының шығу-тегін әртүрлі көрсетсе де, ал олардың тарқатылуын бірдей баяндайды. Шежіреге сүйенсек, Андастың Ақбұрым атты әйелінен туылған Түшімбет атты баладан Шүйіншәлі, ал одан Қанай, Қонай және Баян атты ұлдар тарайды. Қанайдан – Тыштақ, Шегірбай, Бәйірбек, Момынбек; Қонайдан – Айтқұл, Байсақал, Қарымсақ, Аранша; Баяннан – Қалабай, Шұқан атты ұрпақтар өсіп-өніп, одан әрі тармақталып жалғаса береді. Баян ұрпақтары аз болуына байланысты, ең жақын туыстарымен топтасып, Қанай-Қонай атты ру тармағына біріккен деп санауға болады.

4. Қырғыздар.

Бұл ру тармағы да Андас руындағы Қалқа бөлімшесіне жататын тармақтың бірі. Атаудың шығу себебін біз, алдыңғы беттерде атап өткендіктен, қазір оған тоқталып жатпаймыз. Статистикалық жинақтың мәліметі бойынша бұл рулық топтың басында Маңғытай ұрпағы Баубек болған делінеді³⁴¹. М. Тынышбаев

---

³⁴⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -88 б.

³⁴¹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. Заметки об отдельных общинах. -52 б.

Баубек Шерғұлдан (Шиыркұл), ал ол Маңғытайдан туылған деп көрсетеді³⁴². Р.Толқымбекұлының шежіресі бойынша Қырғыз ру тармағы Аққауабыз (Аңқауабыз) және Лаулауабыз (Лаулықабыз) болып екі аталыққа бөлінеді³⁴³. Одан шежіреші Қырғыздың екі атасынан тарайтын шежіренің екі нұсқасын ұсынады. Екі нұсқада бірі-біріне сәйкес келмейтін тұстар болғандықтан, біз оларды оқырмандар назарына ұсынуды жөн көрмедік.

А. Оспановтың шежіресі бойынша Аңқауабыздан (Аққауабыз) – Амандық, ал одан – Қайырлыөкім және Мәтек атты аталар тарайды. Ал Лаулауабыздан – Есенкұл, Есенгелді атты екі ата шығып, Есенкұл – Мәмбет болып, ал Есенгелді – Қыдыр, Көшей болып одан әрі жалғаса береді³⁴⁴.

5. Жомарт.

Жомарт ру тармағы – Жалайырдың ру-тайпалық жүйесінде Андас ішіндегі Қалқа бөлімшесінің бір тармағына жатады. Х. Арғынбаев Жомартты Жұманнан тараған десе³⁴⁵, Р.Толқымбекұлы Андастың інісі Алдаберліден өрбітеді³⁴⁶. А. Оспановтың шежіресінде Маңғытайдан – Игеркұл, одан Алдаберлі, одан Аман, ал одан Жомарт шығады³⁴⁷. Жалпы алғанда, Р.Толқымбекұлы мен А. Оспановтың шежірелеріндегі Жомарттың шығуы жөніндегі материалдар ұқсас. Тек қана айырмашылығына Алдаберлінің әкесінің кім екендігі ғана жатады. Бір шежіреші – Маңғытайдың ұлы Игеркұлды көрсетсе, екінші шежіреші – Маңғытайдың ұлы Тордақты көрсетеді. Біз бұл жерде Бұл екі мәліметтің қайсысы дұрыс, қайсысы бұрыс екендігін дөп басып айта алмаймыз. Мұхаммед Хайдар Дулатша айтсақ: «Оның анығы бір Аллаға ғана аян».

Шежіре бойынша Алдаберліден – Жамембет, одан Аман, ал одан Жомарт шығады. Жомарттың тарқатылуы жөніндегі шежірелік материалдарды салыстыра келе, біз, А. Оспановтың

---

³⁴² Тынышпаев М. История казахского народа. –Ташкент, 1925. -68 б.

³⁴³ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -235 б.

³⁴⁴ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -5 б.

³⁴⁵ Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -85, 133 бб.

³⁴⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. –Алматы, 2000. -311 б.

³⁴⁷ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -1 б.

материалдарының дұрыстығына көз жеткіздік. Ол бойынша, Жомарттан - Өтебай, Өтеген, Бексейіт, Бұқар, Бабақ және Жолай атты алты ру аталығы өсіп шығады. Өтебайдан – Шал, Қыдыр, Медет, Қуат, Әлет атты; Өтегеннен – Қуат, Қожамжар, Қожакелді, Қарашолақ батыр, Байболат атты; Бексейіттен – Есқұлы атты; Бұқардан – Игенбай, Іңкәрбай атты; Бабақтан – Шотқара, Маман, Алтыбай, Жетібай, Сегізбай, Тоғызбай атты; Жолайдан – Бармақ, Бабабай, Өсімқұл, Мұсақұл, Рысқұл атты ру аталары одан әрі жалғасын табады. Бұл ата көп өсіп-өнгендіктен, Қалқа ішіндегі жеке ру тармағына айналған.

6. Әйтiмбет.

Бұл тармақ та Андастың Қалқа бөлімшесіндегі жеті тармақтың бірі. Шежірелерде Әйтiмбеттің шығуы жөнінде бірнеше нұсқа бар. Бірінші нұсқа бойынша Маңғытайдан – Тордақ, одан Алдаберлі, одан Әйтiмбет туылады. Ал екінші нұсқа бойынша, Маңғытайдан – Мұнай, одан Қозыбек, одан Әйтiмбет шығады. Қай нұсқаның растығы бір Аллаға аян!

Р. Толқымбекұлы мен А. Оспановтың материалдарында Әйтiмбеттің тарқатылуы бірдей. Бұл ру тармағы өз ішінде Жанкелді, Олжабай, Жауғаш, Сатыпалды (Шегір), Жаңатуған және Кедейсары атты ру аталықтарына бөлінсе, әрбір аталық өз кезегінде бірнеше аталарға тарамдалады. Жанкелдіден – Дүйсебай, Нұрлыбай, Теңіз, Нұрақ атты; Олжабайдан – Байтерек, Басшығұл, Қосшығұл, Қожабай, Тілеуміс атты; Жауғаштан – Шымбай, Тасыбай, Қаратоқа атты; Сатыпалдыдан – Байшымбай, Батырбай, Құл, Серкебай. Жаңатуғаннан – Мамай, Ахметбек, Манасбай, Жайлаубай, Ескожа атты аталар өсіп-өнеді³⁴⁸.

7. Қаракұс.

Қаракұстармағы да Андас ішіндегі Қалқаның ру тармақтарының бірі. Біз алдыңғы бетте бұл ру тармағының шығу-тегіне тоқталып өткенбіз. Енді оның тарқатылуына назар аударып көрелік. Шежіре дерегіне назар салсақ, Андастың Ақбұрым атты әйелінен Төлес атты ұлы болған. Төлестен – Назар, ал одан – Саттар, Құттық, Құдайберлі атты үш ата тараған³⁴⁹. Кейбір зерттеулерде Андас

---

³⁴⁸ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. - 2 б.

³⁴⁹ Сонда. - 4 б.

руы ішіндегі ру аталарының бірі ретінде Құттық – Қарақұс деген тармақ атауы кездеседі³⁵⁰. Соған қарағанда, Төлестің Назар деген ұлынан тарайтын Құттық, Саттар және Құдайберлі ұрпақтары мен Қалқаның Түгел деген баласынан туылған Андағұл, Құмысы және Сүйіндік (жиынтық атауы – Қарақұс) атты ұлдардың ұрпақтары біріктіріліп, кей деректерге Құттық-Қарақұс атауымен, ал кейбір деректерге бір ғана атаумен не Қарақұс, не Құттық деп енген деп санаймыз. Екеуінің де арғы аталарының бірі Андастың баласы болса, екіншісінің арғы атасы Қалқаның баласы болғандықтан, олардың топтастырылып, Қалқа бөлімшесіне енуін заңдылық деп білеміз.

Өз кезегінде олардан да төрт-бес аталар бұтақталып шығады. Біз олардың әрқайсысының санын шежірелік кестеде көрсетеміз.

Осы ру тармағының бірі – Құттық болса, оның шығу тегі шежіреде былайша көрсетілген. Андастан – Төлес, Төлестен – Назар, одан Құттық, Саттар және Құдайберді; Құттықтан – Бөкембай, Жаңқа, Қарабек; Саттардан Ұлан, Жантілес, Ақжол атты тармақтар тарқатылады. Құдайбердіден шығатын бұтақтар көрсетілмейді³⁵¹.

Осылайша, біз, Андас руының Қалқа бөлімшесіндегі жеті ру тармағына жеке-жеке тоқталып, олардың өз ішінде шежіре бойынша жіктелуді көрсеттік. Сөйтіп, бұл ру бөлімшесіне байланысты мынадай тұжырымдар жасауға болады.

Біріншіден, Қалқа бөлімшесіндегі жеті ру тармағының екеуі – Дүйсенбі және Қарақұс Андастың ұлдарының бірі – Қалқадан тікелей тараған ұрпақтарға жатады. Бұл ру тармақтары Қалқа атты ру бөлімшесіне топтасып, тайпалық жүйеде күшті рөлге ие болғандықтан және ру бөлімшесіндегі жетекшілердің жеке қасиеттеріне байланысты, Андастың Қырғыздар, Андабай-Танат, Жомарт, Әйтiмбет секiлдi ру топтары Қалқа тобына енген деп ойлаймыз.

Екіншіден, XVIII-XIX ғасырларда, әсіресе, жоңғар шапқыншылығы жылдары жақын, туыс рулар мен ру топтары амалсыздан бірігуге мәжбүр болады. Саны аз аталар өзара бірігіп,

---

³⁵⁰ Қазақ-Совет Энциклопедиясы. Т. 1. –Алма-Аты, 1972. -374 б.

³⁵¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -301-306 бб.

қос атаудан тұратын ру топтарын құрған. Оған Андабай-Танат, Қарақұс-Құттық, Қанай-Қонай және тағы басқа атаулар дәлел болады.

Үшіншіден, Қалқа бөлімшесіндегі ру аталарын талдау барысында Таймөңке-Байыс, Түрке-Саурық атты ру топтарының рулық жүйедегі орнын анықтадық. Олар санының көп болуына байланысты жеке ру тобы ретінде аталғанымен, шежірелік құрылым бойынша: Таймөңке – Дүйсенбіден, Байыс - Таймөңкеден таралады. Түрке мен Саурық Дүйсенбінің Қайдауылынан тарайтын ру аталығына жатады.

Мұндай ру топтарын шежіре бойынша анықтағанда ғана, біз, тек Андас руы ішінде емес, бүкіл Жалайыр тайпасы ішіндегі толып жатқан ру атауларының шығу тегін, алатын орнын оқырмандарға дұрыс көрсете аламыз.

Енді Толымбек бөлімшесіндегі ру тармақтарына тоқталып өтелік.

Н.А. Абрамов Толымбекке Меңлібай, Кенжеке, Шүрек және Қошқар ру тармақтарын жатқыза³⁵², ал шежіреші ақсақал Рахметолла Толқымбекұлы Тұлымбек бөлімшесін Ақтұлымбек және Қаратұлымбек деп екіге бөледі де, Меңлібай мен Кенжекені Ақтұлымбекке, Қошқар, Шүрек және тағы бір тармақ – Төлекені Қаратұлымбекке жатқызады³⁵³.

Шежіре мен дерек мәліметтеріне сүйеніп, аталған ру тармақтарының таралуына назар салайық.

1. Қошқар.

Бұл тармақ – Андастың Тұлымбек бөлімшесіндегі ру тармақтарының біріне жатады. Біз қарастырған деректердің бәрінде бұл ру тармағы өз атауымен жеке кездеседі. Шежірелік мәліметтерде Қошқар, Шүрек және Төлеке – Андастың Тұлымбек атты әйелінен туған ұлдары. Әйелінің өңі кара болғандықтан бұл үш ұлдың ұрпақтары Қаратұлымбек деп аталып кеткен³⁵⁴. Үш ұлдың үлкені Қошқар болып саналады. Қошқардан Алдасүгір

---

³⁵² Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -271-273 бб.

³⁵³ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. – 191 б.

³⁵⁴ Сонда. -191 б.

атты ұл, ал одан шежіре бойынша Төлебай, Құлболды және Ырыс (Орыс) атты үш ұл туылады³⁵⁵.

М. Тынышбаев пен Х. Арғынбаев Қошқардан Құлбай мен Төлебай атты аталарды шығарса³⁵⁶, Р. Толқымбекұлы Алдасүгірдің Құлбол, Төлебай, Орыс, Рысбай атты төрт ұлын атап көрсетіп, басқа сегіз ұлы Жиделі Байсын еліне көшіп кеткен, тұқымдары белгісіз деп жазады³⁵⁷. Біздің ойымызша, Орыс пен Ырыс бір адамның есімі секілді. Кейбір шежіре айтушылар немесе ескі қолжазбаны көшірушілер бір адамды екі түрлі түрде жазған. Сол себепті де біз, А. Оспанов материалындағы Қошқардың Алдасүгірінен үш ата тараған деп есептейміз.

Құлбол аталығынан Қойкелді, Күркірет, Киікбай атты аталар таралады. Шежіреде Төлебай, Рысбай (Орыс) ұрпақтары таратылмаған. XX ғасыр басында Қапал уезінде жүргізілген зерттеу мәліметтерінде Қошқардың екі ұлынан тараған Құлболды, Төлебай ру тобына сипаттама беріледі³⁵⁸.

2. Шүрек ру тармағы.

Бұл тармақ та Қошқар тармағы секілді Андас ішіндегі Тұлымбек бөліміне жатады. Х. Арғынбаев, М. Тынышбаев, Р. Толқымбекұлы, А.Оспанов және тағы басқа шежірлік материалдарда Шүректің Есімбек және Сәмбет (Сәмен) атты екі топқа бөлінетіндігі бір ауыздан мақұлданады. Есімбек Тілеп және Тәттібай атты екі аталыққа жіктеліп, Тілептен – Жаубасар, Рысбай, Бақ, Жауғаш, Бейсен және Дүйсен; Тәттібайдан - Түйте, Қаңтарбай, Қарымбай атты аталар тармақталады³⁵⁹. Түйте сегіз, Қаңтарбай мен Қарымбай әрқайсысы алты әулетке өз іштерінде бөлшектенеді³⁶⁰. М.Тынышбаев Тәттібайды батыр болған, Абылай ханның замандасы деп ескертпе беріп өтеді³⁶¹.

³⁵⁵ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. - 3 б.

³⁵⁶ Тынышбаев М. История казахского народа. –Ташкент, 1925. -68 б.; Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -85, 133 бб.

³⁵⁷ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -192 б.

³⁵⁸ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева.Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -27 б.

³⁵⁹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -193-195 бб.

³⁶⁰ Сонда. -195, 198, 201 бб.

³⁶¹ Тынышбаев М. История казахского народа. -68 б.

Шүректің екінші ұлы Сәмбет (Сәмен), ол – Тастемір және Олжабай атты екі аталыққа бөлінеді. А. Оспанов Тастемірдің Балапан, Торғай, Сарыбай атты үш баласы болған деп жазса, Р. Толқымбекұлы Тастемірден Бүркіт, Торғай, Балапан, Сарыбай, Жігіт және Мөңкебай атты алты әулет өсіп-өнеді деп көрсетеді³⁶².

3. Төлеке.

Бұл тармақ та Андас ішіндегі Тұлымбек бөлімшесіне жатады. Шежіре бойынша Төлеке Андастың Қаратұлымбек аты әйелінен туады. Оның жалғыз ұлы – Қосшыетер, ал одан Ескелді. Ескелдіден - Қойайдар және Қаржау атты аталар өсіп-өнеді. XX ғасыр басындағы материалдарда жоғарыда аталған аталардан өсіп-өнген ұрпақтар өздерін Қосшыетерміз деп атаған³⁶³. Бұл ру тармағының Қошқар мен Шүрек секілді не себепті Н.А. Абрамов дерегінде жеке ру тармағы ретінде айтылмағандығының сырын біле алмай отырмыз. Мүмкін, XIX ғасырдың ортасында бұл тармақ өте аз болып, жеке ру тобын қалыптастыра алмаған шығар деп ойлаймыз.

4. Меңлібай ру тармағы.

Меңлібай – Андас ішіндегі Тұлымбек бөлімшесіне жататын ру тармақтарының бірі. Шежіре материалдары бойынша Меңлібай Андастың Тасбике атты әйелінен туылған. Тасбикенің өңі аққұба болғандықтан одан өнген ұрпақтарды Ақтұлымбектер деп атап кеткен³⁶⁴.

Х. Арғынбаев Меңлібайды-Меңдібай дей отыра, одан Көтен және Бөрте атты екі атаны таратады³⁶⁵. М.Тынышбаевта Меңдібайдың тарқатылуы көрсетілмесе, Р.Толқымбекұлының шежіресінде Меңдібай тармағынан Рысқұл және Қараменде аталықтары шығарылады³⁶⁶. Ал, А. Оспанов болса, Меңдібайдан

---

³⁶² Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. - 3 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -206, 210 бб.

³⁶³ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -55 б.

³⁶⁴ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -191 б.

³⁶⁵ Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -85 б.

³⁶⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -213 б.

таралатын Рысқұл, Шектібай және Қараменде атты үш атаны бөліп көрсетеді³⁶⁷. Одан әрі Рысқұлдан Дәулетбай, Жамбай, Тіней, Тынбай атты аталардың таралатындығын шежірешілер бірауыздан мойындайды. Меңдібайдың екінші баласы Шектібайдан Байбөрі атты жалғыз ұл туады. Ал Байбөріден – Арғынбай, Аманжол, Итеке атты үш әулет таралады. Меңдібайдың үшінші ұлы Қарамендеден Жарылғап және Шобан атты екі ата өсіп-өніп, олар өз кезегінде одан әрі рулық әулеттерге тарамдалады.

5. Кенжеке.

Бұл тармақтың бастауы болып есептелетін Кенжеке – Меңдібаймен бір анадан туған Андастың ұлдары. Сол себепті де оның ұрпақтары Андас руының Тұлымбек бөлімшесіне жатады. М.Тынышбаев кестесінде Кенжеке Маңғытайдың ұлдарының бірі ретінде көрсетілсе³⁶⁸, қалған дерек мәліметтерінің бәрі Кенжекені Андастан таратады. XX ғасыр басындағы материалдарда Кенжеке ру тобы ретінде жеке сипатталады³⁶⁹.

А. Оспановтың шежірелік материалында Кенжекеден Арқар және Құлжа атты екі аталық таралады. Арқардан Құлымбай, ал Құлжадан Қаркетер, Әден (Қасқа), Қосеке атты әулеттер одан әрі жалғасын табады³⁷⁰.

Сонымен біз, XIX ғасырдың ортасындағы Н.А. Абрамовтың материалындағы деректі негізге ала отырып, Андас руы ішіндегі Қалқа мен Тұлымбек бөлімдеріне жататын ру тармақтары мен аталарын атап өттік. Бірақта біз, осы екі ру бөлімдеріне енетін он екі тармақтан басқа кейбір материалдарда Байқара-Жұман, Шөкі-Шәкі атты тармақтардың бар екенін байқап отырмыз. Төменде сол тармақтар жөнінде айтып өтелік.

Байқара – Жұман

Бұл ру тармақтарының атауы XIX ғасырдың ортасындағы Н.А.Абрамов материалдарында кездеспесе де, XX ғасыр басындағы

---

³⁶⁷ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. - 5 б.

³⁶⁸ Тынышпаев М. История казахского народа. –Ташкент, 1925. -68 б.

³⁶⁹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева.Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -3, 30 бб.

³⁷⁰ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. - 5 б.

статистикалық жинақтың дерегінде айтылады³⁷¹. Онда ру тобының атауы ағайынды Байқара мен Жұманның есімдеріне байланысты пайда болған делінеді.

Х. Арғынбаев Байқара мен Жұманды Андас ішіндегі жеке ата деп көрсетсе³⁷², Қазақ Совет энциклопедиясының мәліметінде бұл тармақ Байқара – Жұман деп жазылады³⁷³. Жалайыр тайпасының шежірешісі Р.Толқымбекұлының бұл тармақ туралы мәліметтер кеңірек берілген. Ол бойынша Байқара мен Жұман Андастың Ақбілек атты әйелінен дүниеге келген деп көрсетіледі³⁷⁴. Сол себепті де ағалы-інілі қос атаның ұрпақтарын есіммен біріктіріп атап кеткен.

Р. Толқымбекұлы бойынша Байқарадан Бөгембай, Тезекбай, Қарабай, Тойқара және Жонқара атты бес ұл туылып, олардың әрқайсысы ру аталығына айналады. Байқараның алты аталығынан шежіре бойынша он бес ата өсіп-өнеді де, ары қарай әулеттерге тарамдалып кетеді.

Жұман тармағы туралы шежіреші былай деп түсіндірме береді: «Бұл атаның үрім бұтақтары Қытайда тұрады. Сондықтанда оны жіктеп таратуға бізде құжаттар болмады»³⁷⁵. А. Оспановтың материалдарында Байқара және Жұман атаулары кездеспесе де олардан тарайтын ұрпақтардың шығуы басқаша көрсетіледі. Ол бойынша Андастың Қаламқас атты әйелінен Саң деген баласы болған. Саңнан Құттыбай мен Боқай, ал Құттыбайдан Отыншы, Бөгенбай, Тезекбай атты аталар таратылады. Біз, бұл жерде Р. Толқымбекұлы мен А. Оспановтың осыған қатысты деректерін басқа шежірелік материалдармен салыстыра келе, бірінші шежірешінің деректерінің дұрыстығына көз жеткізіп отырмыз. Өйткені, Р. Толқымбекұлының материалында айтылатын Байқара-Жұман аталығы туралы ХХ ғасыр басындағы статистикалық жинақ

---

³⁷¹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. Заметки об отдельных общинах. –87 б.

³⁷² Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -85 б.

³⁷³ Қазақ Совет энциклопедиясы. Т. 1. –Алма-Аты, 1972. -374 б.

³⁷⁴ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -191 б.

³⁷⁵ Сонда. -234 б.

материалында және кейбір зерттеу деректерінде кездеседі. Ал А. Оспановта Байқара-Жұман аталығы туралы ешқандай мәліметтер жоқ.

Шәкі-Шөкі.

Бұл тармақ атауы Н.А. Абрамовта да, М. Тынышбаевта да кездеспейді. XX ғасыр басындағы статистикалық жинақ материалдарында осы тармаққа жататын Алакөз, Қазақ-совет энциклопедиясында Алакөз – Жетінар аталарының атаулары беріледі³⁷⁶. Біз осы деректер мен шежіреге сүйеніп, Шәкі-Шөкі тармағын таратып көрелік.

Р. Толқымбекұлы мен А. Оспановтың шежірелері бойынша Андастың Жетімек (Алтынқыз) деген әйелінен Шәкі және Шөкі деген екі ұл туады³⁷⁷. Бұл тармақтан тарайтын аталар кейде өздерін Жетімек деп, кейде Шәкі-Шөкі деп айтса, ал кейбір деректерде тармақ ішіндегі жеке ата атауымен жазылып жатады.

Р. Толқымбекұлы Шәкіден Тілес атты жалғыз ұл туған, одан Өтеп, Оразымбет, Ожы атты аталықтар тарайды деп жазады³⁷⁸. Ал Шөкінің (Шөке) Бозкөз және Қараш атты екі аталыққа бөлінетіндігін айтады. Бозкөзден Мырзақұл (жанама аты Алакөз) және Дәулет (жанама аты Жетінар) атты аталар өсіп шығады. Бұл екі ата алты әулетке тарамдалады³⁷⁹. Мырзақұл мен Дәулет аталары Алакөз – Жетінар деген атаумен аталып кетеді де, шежіреге осы атаумен енеді.

Қараш аталығы Көтен, Бөрте және Қатпа атты үш атаға жіктеледі. Олар өз кезегінде он бір әулетке тарамдалады³⁸⁰. Көріп отырғанымыздай, бұл тармақ атауы да Андастың басқа тармақтары секілді Шәкі-Шөкі атауымен аталып кетеді.

---

³⁷⁶ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -76 б.; Қазақ Совет энциклопедиясы. Т. 1. –Алма-Аты, 1972. -374 б.

³⁷⁷ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -263 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. - 3 б.

³⁷⁸ Сонда. -243 б.

³⁷⁹ Сонда. -253, 255 бб.

³⁸⁰ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -253, 263-267 бб.

Осылайша, Андас руы және оның тармақтары мен аталары жөніндегі ойларымызды түйіндей келе, мынадай қорытындыға келеміз.

Біріншіден, Андас руында он төрт ру тармағының бар екендігі анықталды. Олардың ішіндегі: Дүйсенбі, Андабай-Танат, Қанай-Қонай, Қырғыздар, Жомарт, Әйтiмбет және Қаракұс тармақтары Қалқа бөлімшесіне жатқызылады. Ал Қошқар, Шүрек, Төлеке (Қосшыетер), Меңлібай (Меңдібай) және Кенжеке тармақтары Тұлымбек бөлімшесіне енеді екен.

Андастың Байқара, Жұман, Шәкі, Шөкі атты ұлдарынна тараған ұрпақтар Байқара-Жұман, Шәкі-Шөкі атты ру тармақтары құрайды.

Екіншіден, Андас руының ішіндегі жекелеген аталар мен аталықтардың ел аузында, кейбір әдебиеттерде ру тармақтарымен бір деңгейде аталатындығына көз жеткіздік. Мысалы, Алакөз-Жетінар аталығы Шөкіден тараса, Таймөңке-Байыс, Түрке-Саурық аталықтары Дүйсенбіден тарайтын аталықтарға жатады. Олар санының көп болуына байланысты деректерге ертерек ілінуі мүмкін, дегенменде ру-тайпалық жүйеде олардың қайдан шыққандығын білген абзал.

Үшіншіден, Андас ішінде қос атаудан тұратын ру тармағы мен аталықтарының көп екендігі анықталды. Олар негізінен бір атаның ағалы-інілі ұлдарынан тарайтын ұрпақтарға жатады. XVII-XIX ғасырлардағы сыртқы жауға қарсы күрестерде, өз ішіндегі жер дауы, жесір дауы, мал дауы секілді талас-тартыстарда әлсіздер мен саны аздар амалсыздан бірігуге мәжбүр болған. Андас ішіндегі қос атаудан тұратын ру тармақтарының пайда болу себебін біз, осыдан деп есептейміз.

Төртіншіден, біз арнайы түрде Жалайыр тайпасының құрамындағы әр ру мен ру тармағының уездің болыстарында орналасуын жеке тарау көлемінде қарастыратындықтан, Андас руындағы ру тармақтары мен аталықтардың қоныстарын көрсетпедік. XIX ғасырдың 60-шы жылдарындағы әкімшілік реформаға сай Андас ішіндегі ру тармақтары мен аталықтар Жетісу облысы Қапал уезінің Мырза, Сыпатай, Таулы Жалайыр, Ши, Төменгі Қаратал, Андас, Балғалы болыстарындағы әкімшілік ауылдарда өмір сүрген.

Андас руынан шығып, берісі Жалайырға, арысы бүкіл қазақ еліне танымал болған тарихи тұлғалар мыналар:

1. Андас батыр – Аңыз бойынша ол би, жырау және өте бай болған адам. Оның шығу тегі былайша таратылады. Жалайыр – Шуманақ – Маңғытай – Тордақ – Андас. Андастан тараған ұрпақтар жалайыр тайпасы ішінде жеке бір руды құрайды.

2. Балпық би (1694-1784) - әрі батыр, әрі би, әрі әулие болған тұлға. Жоңғарларға қарсы күресте қол бастаған қолбасшы. Оның есімі Андас руының ұранына айналған. Шығу тегі былайша тарқатылады: Андас – Қалқа – Дүйсенбі – Қанқожа – Дербісәлі – Балпық би.

3. Тіленші би – XVIII ғасырдағы жалайырдың атақты биі. Ол Балпық бидің ұлы.

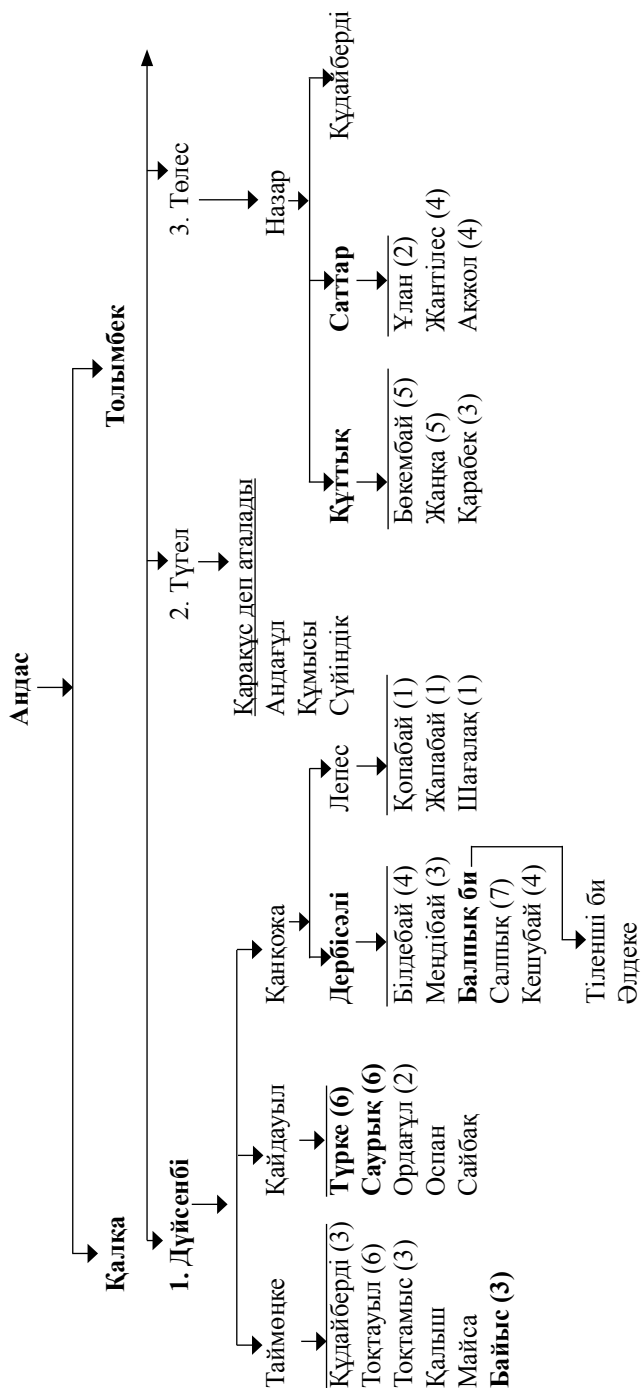
4. Тәттібай батыр (XVIII ғ.) – жоңғарларға қарсы күресте көзге түскен және қол бастаған қазақ батырларының бірі. Шығу тегі мынадай: Андас – Қаратолымбек – Шүрек – Тәттібай батыр.

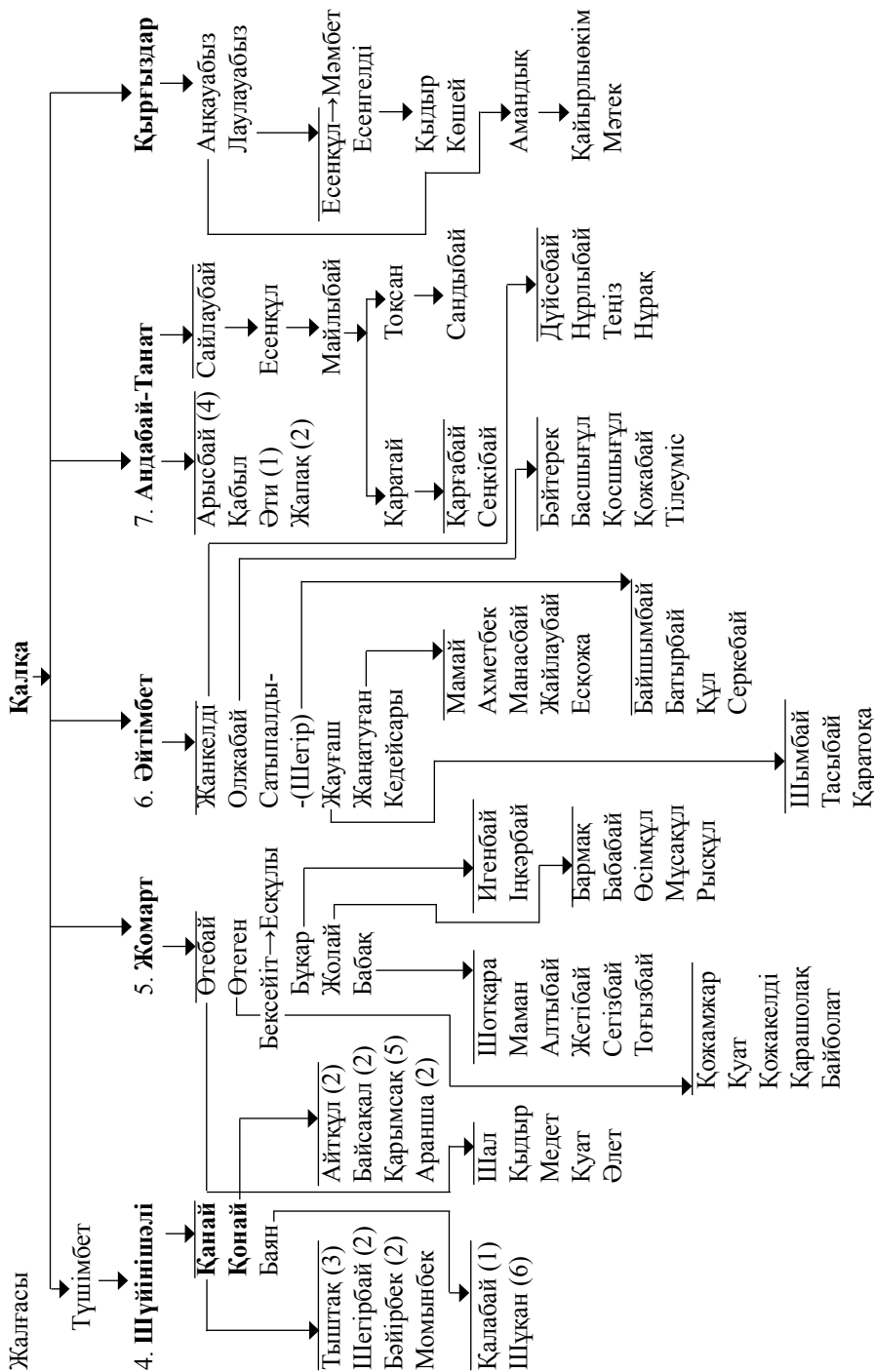
5. Назар би - әрі би, әрі әулие болған кісі. Тәттібай батырдың Қарымбай атты ұлынан туған немересі.

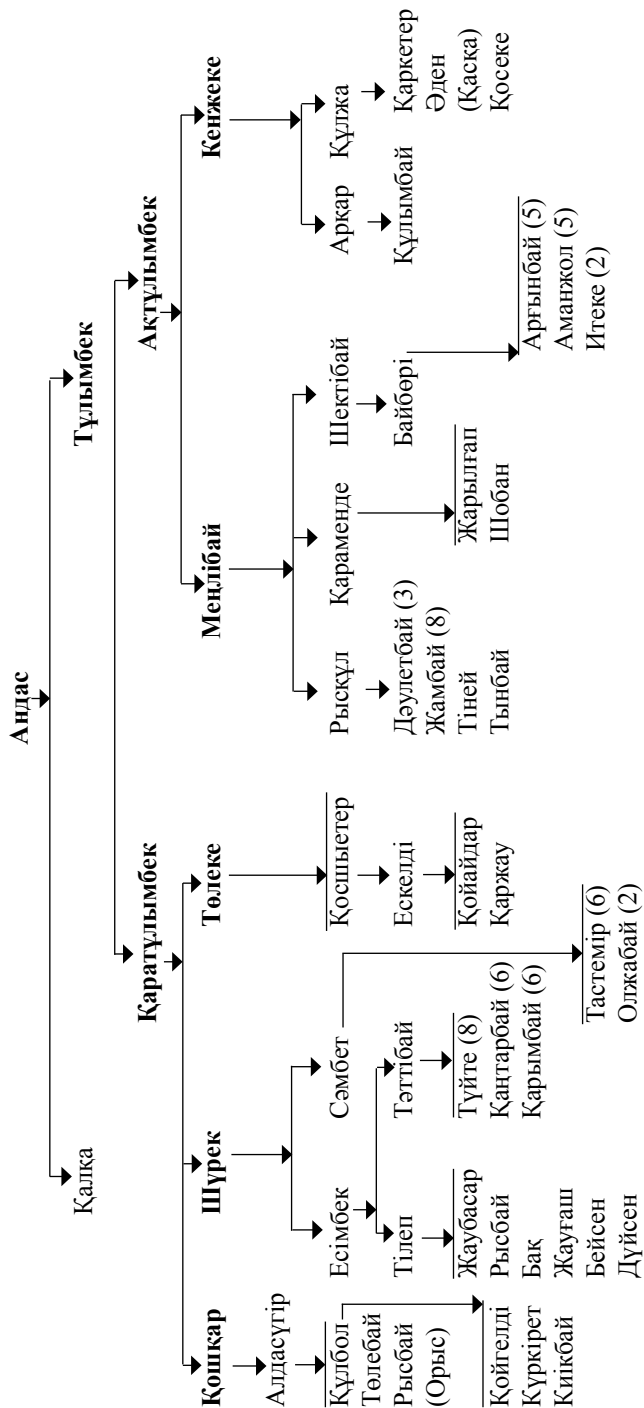
6. Керімқұл шешен (1860-1929) – шешендігімен және білімділігімен танымал болған тұлға. Тәттібай батырдың ұрпағы. Шығу тегі былайша тарқатылады: Андас – Қаратұлымбек – Шүрек – Тәттібай батыр – Қарымбай – Назар – Керімқұл.

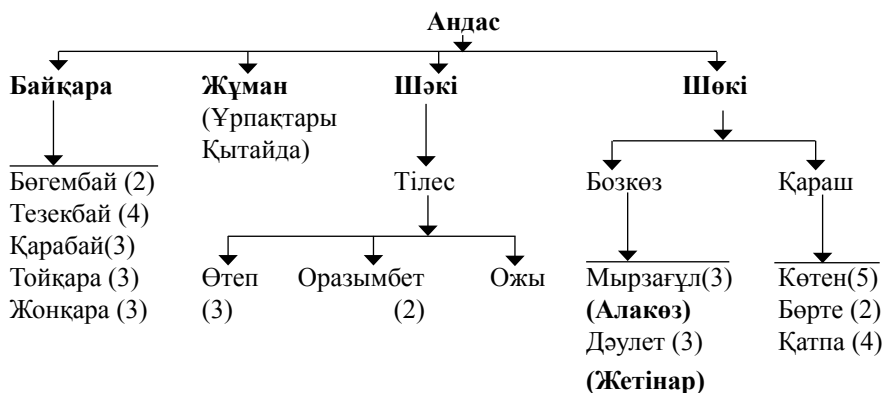
7. Нұрмолда Алдабергенов (1906-1967) – екі мәрте Социалистік Еңбек ері, Қазақстанда ауылшаруашылық ісінің аса ірі маманы және ұйымдастырушысы болған. Андас – Қалқа әулетінен.

8. Қанабек Байсейітов – Қазақстанның халық әртісі, қазақ театрының алғашқы актерларының бірі. Шығу тегі былайша: Андас – Қалқа – Дүйсенбі – Қайдауыл – Түрке әулетінен.

ә) Мырза руы

Мырза руы – Жалайыр тайпасының Шуманак бөліміндегі жеті рудың бірі. Ру атауы алғаш рет Жалайыр тайпасының құрамында 1825 жылға қазан айында қағаз бетіне түсірілген «Ұлы Жүз тайпаларының сипаттамасы» атты деректе кездеседі³⁸¹. Деректе бұл тайпа Морза деген атаумен аталған. Мырза руы туралы келесі деректі ХІХ ғасырдың 60-шы жылдарында жазылған Н.А.Абрамовтың зерттеуінен ұшыратамыз³⁸². Автор Мырзаның үш бөлікке бөлінетіндігін, Әліке тармағы – 500 үйден, Бәйбіше тармағы – 150 үйден және Аман тармағы – 650 үйден тұратындығын хабарлайды³⁸³. Н.А. Аристов, М.Тынышбаев зерттеулеріндегі материалдарда Мырза руының атауы аталады, бірақ жіктелмейді³⁸⁴. Х.Арғынбаевтың еңбегіндегі, Р.Толқымбекұлының және А.Оспановтың шежірелеріндегі материалдардың Мырза руының шежіресін құрастыруда көп көмегі тигенін баса айтамыз³⁸⁵.

³⁸¹ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы) (Сборник документов и материалов). –Алма-Ата, 1964. -224 б.

³⁸² Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. //Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -271 б.

³⁸³ Сонда. Т. 1. -271 б.

³⁸⁴ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – СПб., 1897. -397 б.; Тынышпаев М. История казахского народа. –Ташкент, 1925. -68 б.

³⁸⁵ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -86, 135 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. –Алматы, 2000. -384-470 бб.

Сондай-ақ Ж.Бейсенбайұлы, З.Сәдібековтердің шежірелеріндегі Жалайыр тайпасы мен Мырза руына қатысты мәліметтер Жалайыр тайпасы мен Мырза руына қатысты мәліметтер назардан тыс қалдырылмады³⁸⁶.

Барлық материалдар мен зерттеулер Мырза руының Бәйбіше, Әліке және Аман атты үш бөлікке бөлінетіндігін бір ауыздан мақұлдайды. Шежіреші-ақсақал Рахметолла Толқымбекұлының кітабында Мырзаның үш атасына қатысты қосымша деректер беріледі. Онда Бәйбіше атауы мен Аманның шығу тегі жөнінде төмендегідей тарихи әңгіме баяндалады: «Мырза атамиздың үш баласының үлкені Бәйдік екен. Оның бәйбіше әйелінің аты Бәтиха. Бұл анамыз аса ақылды, сөз шебері, өте сабырлы болыпты, аз сөйлеп, көп тыңдап, турасын кесіп айтатын, еліне, ауылына қадірлі ана болыпты. Сондықтан Бәйдік ауылы ол кісіні Бәйбіше деп, одан тараған ұрпақтарды Бәйбіше атасы деп ел жадында қалдырған. Мырзаның екінші бір баласының аты Жапаберлі. Одан Аман есімді ұл болады. Оның ұрпақтары өсе келе көбейеді, сондықтан Жапаберлі аты айтылмай, оның баласы – Аман Мырза елінің бір атасы болып айтылады»³⁸⁷.

XX ғасыр басында Қапал уезіндегі жерді пайдалануға қатысты зерттеудің материалдарында уездің әр болыстығы мен әкімшілік ауылдарындағы тұрғындардың руы, ру тармақтары арнайы көрсетіледі. Біз осы статистикалық жинақты Мырза руындағы Бәйбіше, Әліке тармақтарынан басқа Артық, Есперлі, Қалмамбет, Сәтбен, Үсен, Шұңғыр, Шүйінішәлі, Артық секілді ру аталықтары мен аталарының атауларын, олар жөніндегі қысқаша мәліметтерді кездестіреміз³⁸⁸.

Жоғарыда аталған дерек мәліметтеріне арқа сүйей отыра, Мырза руының тармақтары мен аталықтарына тоқталалық.

---

³⁸⁶ Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған.). – Алматы, 1994. -14 б.; Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. –Ташкент, 1994. -90 б.

³⁸⁷ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі аға. Шежіре. -384 б.

³⁸⁸ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -59-60, 82-83, 85-92; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -54-56, 78-82, 83-88, 90, 92-96, 102, 108, 176, 178 бб.

Алдыңғы бетте айтып өткеніміздей, Мырза руы өз ішінде Бәйбіше, Әліке және Аман атты үш ру тармағына бөлінеді.

1. Бәйбіше ру тармағы.

Бұл тармақтан үш буынға дейін жалқы аталар өседі де, тармақ тарамдалмайды. Бәйбішеден (Бәйдек) Тоңқы, одан Тағайбек, одан Бегім атасы жалғыз өседі³⁸⁹. Бегімнен Асар және Жәнібек атты екі ұл туылып, олар екі аталыққа негіз қалайды. Асардан Керік, Төлебай (Р.Толқымбекұлында Дедебай) және Қалыбай атты үш ата өрбиді де, олардан жалпы саны тоғыз әулет тармақталып шығады³⁹⁰.

Бегімнің Жәнібек аталығынан Сойырғас, Жарылғас, Жайылмас, Борсық және Маматайыр атты аталар тарайды. Бұл аталардан да жалпы саны он төрт әулет бұтақталып өсіп шығады³⁹¹. XIX ғасыр ортасында Бәйбіше тармағында 150 үй болып, орта есеппен алғанда олар 1000-1200 адам болған.

2. Әліке тармағы.

Мырза руындағы бұл тармақ алты аталыққа бөлінген. Олар: Сүйінішәлі, Қадам, Қожамқұл, Сарыбай, Жиенәлі және Шұңғыр.

Сүйінішәлі Сары және Амандық болып екіге бөлінеді деп Х.Арғынбаев көрсетсе³⁹², Р.Толқымбекұлы Шүйінішәліден жалғыз ұл – Самалды таратып, одан төрт атаны өрбітеді³⁹³. Ал А.Оспановтың дерегінде Шүйінішәліден Амангелді, Әбілғазы, Жақсыгелді және Жамангелді атты төрт ата таратылады³⁹⁴. Бұл жерде Р.Толқымбекұлы мен А.Оспановтың деректеріндегі Шүйінішәліден таралатын төрт ата сәйкес келіп тұр.

Әлікенің Қадамынан Қалманбет, Қошқар және Мұрат атты үш тармақ шығады деп А.Оспанов жазса, Р.Толқымбекұлы Қадамнан Мұрат туылып, оның Байғара, Барлыбай және Бөрібай атты үш атаға жіктелетіндігін айтады. Одан әрі Байғарадан үш, Барлыбайдан төрт, Бөрібайдан бес әулет жеке-жеке тарауланып жалғасады³⁹⁵.

---

³⁸⁹ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. – Алматы, 2000. – 86 б.

³⁹⁰ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Онекіата. Шежіре. – Алматы, 2000. – 385-404 бб.

³⁹¹ Сонда. – 405-428 бб.

³⁹² Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. – 86 б.

³⁹³ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. – 415-416 бб.

³⁹⁴ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. – 7 б.

³⁹⁵ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. – 427 б.

Әлікеден тарайтын келесі бір тармақ, ол – Қожамқұл. Шежіре бойынша Қожамқұл Мәмбет және Шуманақ атты екі атаға бөлінеді. Мәмбеттен – Қойкелтір, Тайкелтір аталары өрбісе, Шуманақ – Айтқожа, Үмбет және Қоныс атты үш атаға жіктеледі. Одан әрі шежіреге сүйенсек, Айтқожа – жеті, Үмбет – төрт, Қоныс – алты әулетке тарамдалады³⁹⁶.

Р. Толқымбекұлы Сарыбай тармағын Аю, Базар, Сүйірген және Жылкелді атты аталықтарға бөлінеді десе, А.Оспанов дерегінде Жылгелді аталығы айтылмайды³⁹⁷. Одан әрі шежіреде Аю – үш, Базар - үш, Жылкелді - екі атаға бөлініп жалғасады³⁹⁸.

Х. Арғынбаев Жиенәліні (Р.Толқымбекұлында - Жиен) Үшқара, Сарғалдақ және Байгелді атты аталарға бөлінеді десе³⁹⁹, Р. Толқымбекұлы мен А. Оспанов одан Боранша (Бораншал) атты жалғыз ұлды туғызады⁴⁰⁰. Р.Толқымбекұлының шежіресінде Бораншалдан Байғабыл туған деп, одан Қыбырай мен Қисық аталары тараған деп жазады⁴⁰¹.

Әлікеден тарайтын келесі ата – Шұңғыр. Шұңғырдан Сатыпалды, Қараша атты екі аталық шығып, Сатыпалды Өмірзақ және Тауасар деген аталарға бөлінеді. Бұл екі ата үш-үштен алты әулетке тарамдалады⁴⁰². Қараша аталығын Таңабай, Есенжар, Есмұрат, Есембай және Сарғалдақ атты бес атаға жіктеледі деп шежіреде айтылса⁴⁰³, Х. Арғынбаев Қарашадан – Маясар, Тақабай, Дуан атты аталар тарайды деп жазады⁴⁰⁴. Бұл жерде Тақабай мен Таңабайдың бір адамның есімі екенін аңғару қиынға соқпайды.

XX ғасырдың 40-60 жылдары жазылған шежірелерде жазған адамның қолы түсініксіздеу болса, оны кейіннен оқығанда талай

---

³⁹⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -428-432 бб.

³⁹⁷ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -412 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -7 б.

³⁹⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -412 б.

³⁹⁹ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -Алматы, 2000. -86 б.

⁴⁰⁰ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. –Алматы, 2000. -328 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -7 б.

⁴⁰¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -328 б.

⁴⁰² Сонда, -417 б.

⁴⁰³ Бұл да сонда, -418 б.

⁴⁰⁴ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -86 б.

адамдардың аттарында сәл қателіктер кетіп жатады. Таңабай мен Тақабай есімдері осындай жолмен өзгеріске ұшырған секілді.

Шежіреде Маясар – Қарашаның екінші ұлы Есенжардың немересі ретінде беріледі және Маясардан оның қазіргі кездегі ұрпақтарына дейін 10 буын болып келеді. Соған қарап Р.Толқымбекұлының шежіресіндегі мәліметтер ақиқатқа жақындау деп санап, осы нұсқаны негізге аламыз.

Таңабайдан – үш, Есенжардан да, Сарғалдақтан да үш әулеттер шығып, одан ары жалғасып кете береді⁴⁰⁵. Қарашаның басқа екі атасының шежіресі берілмегендіктен, олардан тарайтын әулеттер санын анықтауға мүмкін болмады.

XIX ғасырдың ортасындағы мәліметтерге қарағанда Әліке тармағында 500 үй болған, адам саны орта есеппен алғанда 4000-ға жуықтаған.

Мырза руындағы үшінші тармаққа – **Аман** тармағы жатады. Шежірелік деректер бойынша Аман Мырзаның немересі болып келеді. Мырзаның ұлы Жапарберліден Аман жалғыз ұл болып өседі. Оның ұрпақтары көбейе келе өздерінің ру тармағын Жапарберді емес, Аман деп атап кетеді. Аман тармағы Мырза ішіндегі ең көп тараған тармаққа жатады. XIX ғасырдың ортасындағы есеп бойынша Бәйбіше мен Әлікеден тараған ұрпақтардың санын қосса да олар Аманға жетпейді.

Аманнан - Қожаназар, Есберлі және Артық атты үш аталық таралады⁴⁰⁶. Х.Арғынбаевтың материалдарында Қожаназардан он ата таралады⁴⁰⁷. Р.Толқымбекұлында жеті ата көрсетілсе, А.Оспанов материалында тоғыз ата айтылады⁴⁰⁸.

Қожаназардан тарайтын аталар мыналар: Қалманбет, Дәулетбай, Сәбден, Қалибек, Апақ, Есқара, Бесқара және Досқара.

Қалманбеттен бес әулет тарайды. Бірі – Үсен. Осы Үсен әулеті көп тарағандықтан болуы керек, Х.Арғынбаев оны тікелей Қожаназардан таратады.

---

⁴⁰⁵ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -418-423 бб.

⁴⁰⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -433 б.

⁴⁰⁷ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -86 б.

⁴⁰⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -433 бб.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -6 б.

Қожаназардан тарайтын келесі атаға – Дәулетбай атасы жатады. Одан Асан және Атамбай әулеттері тарқалады. Х.Арғынбаев бұл Асанды да Үсен секілді Қожаназарға жатқызады.

Асаннан алты әулет тарайды. Олар: Аю, Еркебай, Серкебай, Текебай, Көсемай және Қаблица. Қаблицаның лақап есімі – Қабан. Ол жыраулығымен аты шығып, кейінгі ұрпаққа Қабан жырау деген атпен қалған. Қабан жыраудан оның қазіргі ұрпақтарына дейін жеті буын болады.

Қожаназардан тарайтын Сәбден (Сәдбек) атасы да осы аталықтағы ең көп тараған аталардың бірі. Р.Толқымбекұлы одан жеті әулет өсіп-өнеді десе, А.Оспанов сегіз әулет таралады деп жазады. Қожаназардың Қалыбек атасынан Өмірзақ және Жанұзақ атты екі әулет, Апақтан Қожагелді, Қонысбай, Тәттібай және Қолаң (Барлыбай) атты төрт әулет тармақталады. Есқара мен Досқара әулеттері Алтай елінде қалған делінеді шежіреде⁴⁰⁹.

Аман ру тармағындағы келесі аталыққа – Есберлі жатады. Шежірелік материалдар бойынша бұл аталық Байқошқар (Байназар), Бабаназар, Ерназар (Мәмбет) және Есназар (Қайып) атты аталарға бөлінеді⁴¹⁰. Өз кезегінде Байқошқар (Байназар) - үш, Бабаназар - бес, Ерназар (Мәмбет) - үш әулетке тарамдалады⁴¹¹.

Аман құрамындағы үшінші аталық – Артық. Шежіреде одан таралатын Ораз, Жанақ, Еспембет, Доспамбет, Әлменбет, Бекет және Қосым атты жеті ата беріледі. Ораздан – Теңізбай және Сегізбай; Жанақтан – Ақбан және Үсен; Әлмәмбет – Арыстанбай, Берсүгір, Күйік, Сары, Диханбай және Айтбай; Бекеттен – Сеңкібай, Қатпа, Масақ және Сасық; Қасымнан – Дәндібай; Еспенбеттен – Бесей, Баймырза және Назарымбет; Доспанбеттен – Құдайберген және Тілеуімбет атты әулеттер өсіп-өнеді⁴¹².

Мырза руы да Жалайыр тайпасы ішінде көп санды рулар қатарына жатқызылады. XIX ғасырдың ортасындағы есеп бойынша, Мырза руындағы адамдар шамамен 10-10,5 мың болған.

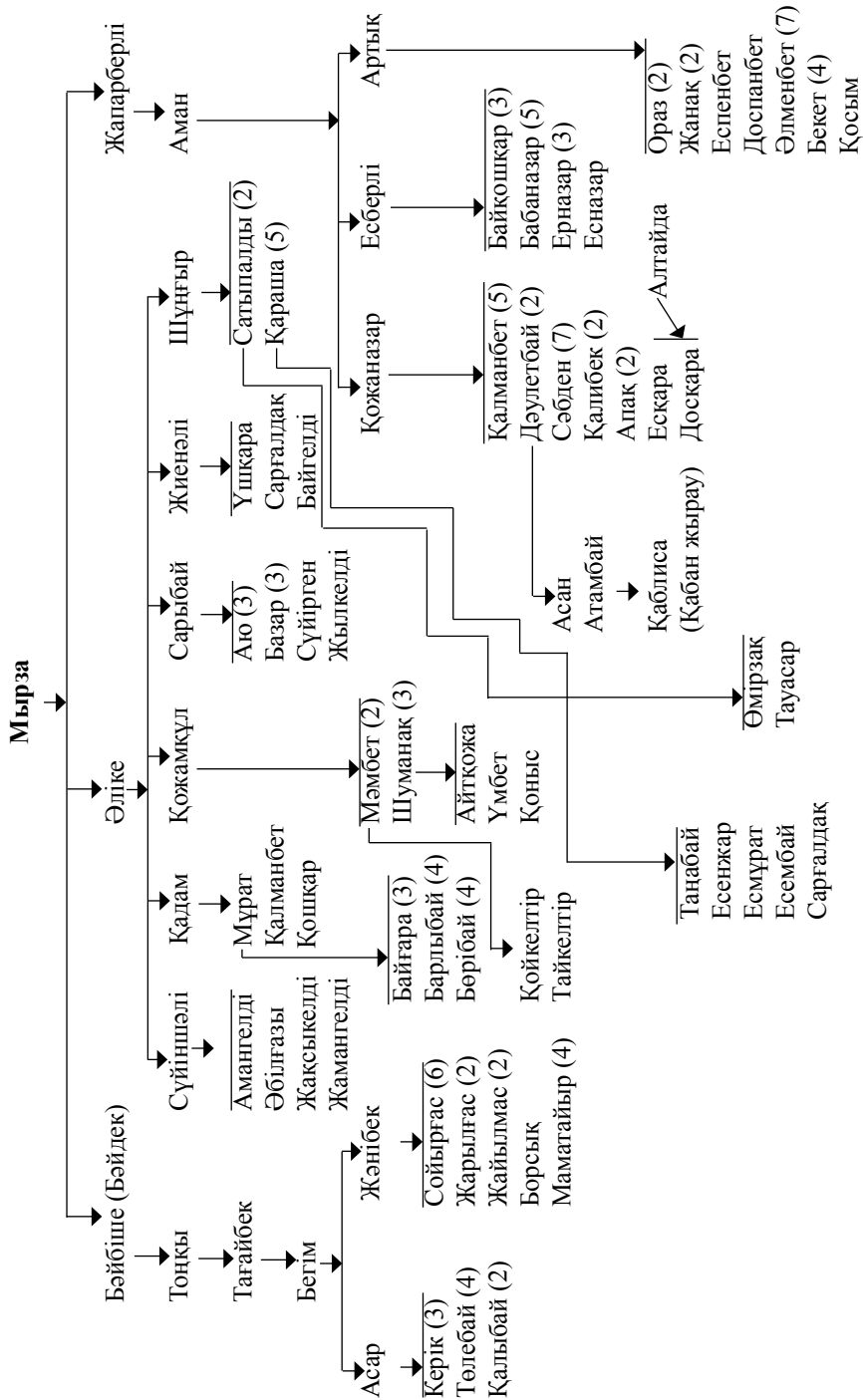
---

⁴⁰⁹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -435-441 бб.

⁴¹⁰ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -6 б.

⁴¹¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -467-469 бб.

⁴¹² Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -7 б.

Қорыта келе айтарымыз, Мырза руының тарқатылуында, әсіресе, оның ру тармақтары мен аталықтарға жіктелуінде ешқандай қарсы пікірлер, түсінбестіктер мен шешімін таппаған күрделі түйіндер жоқ. Ал кейбір аталар мен әулеттердің орындарының ауыстырылып кетуі – барлық ру-тайпалар шежіресіне тән құбылыс.

Мырза руынан шығып, бүкіл елге танымал болған тарихи тұлғаларды атап өтсек. Олар мыналар:

1. Қабан жырау (1686-1776) - өзінің азан шақырып қойған аты Қаблиса болған. Ол ақын, әулие және атақты жырау ретінде белгілі. Халық ақыны Кенен Әзірбаев Қабан жырауды атақты Сүйінбайдың ұстазы деп есептеген. Оның шығу тегі былайша өрбітіледі: Мырза – Жапарберлі – Аман – Қожаназар – Дәулетбай – Асан – Қабан жырау (Қаблиса).

2. Қоғыл әулие – XVIII ғасырда өмір сүрген. Болашақты болжағыштығымен және көріпкелдігімен аты шыққан. Оның шығу тегі былайша: Мырза - Әліке – Шұңғыр – Қараш – Сарғалдақ – Қоғыл әулие.

3. Тұрлымбет шешен – XVIII ғасырда өмір сүрген. Шығу тегі былай: Мырза – Жапарберлі – Аман – Қожаназар – Сәдбен – Бекен – Тұрлымбет.

4. Есенгелді ақын (1872-1954). Шығу тегі: Мырза – Бәйбіше – Тоңқы – Тағайбек – Бегім – Асыр – Керік – Сақау – Ебекен – Бектас – Боқық – Ілімді – Есенгелді.

5. Солтонбай батыр - әрі батыр, әрі әулие болған кісі. Шыққан тегі: Мырза - Әліке тармағынан.

б) Қарашапан руы

Қарашапан руы – Жалайыр тайпасының Шуманақ бөліміндегі жеті рудың біріне жатады. Қарашапан атауының қайдан, қалай шыққандығын білдіретін мәліметтер біздің қолымызға кезікпеді. Дегенменде біз, бұл атауды осы руға өз есімін берген тұлғаның лақабы деп болжам айтамыз.

Жалайырдың басқа да рулары секілді Қарашапан туралы жазба деректер 1825 жылғы «Ұлы Жүз руларының сипаттамасында»,

1867 жылғы Н.А.Абрамовтың, 1897 жылғы Н.А. Аристовтың, 1925 жылғы М.Тынышбаевтың, Х. Арғынбаевтың зерттеулерінде, Р. Толқымбекұлының, А.Оспановтың шежірелерінде және тағы басқа шежіре-кітаптардың материалдарында кездеседі⁴¹³.

Н.А. Абрамов Қарашапан руын үш тармақтан тұрады деп, оларға Тәңірберген, Баташы және Қалжамбетті жатқызса⁴¹⁴, Х.Арғынбаев Тәңірберген, Боташы, Қалмамбет, Айтқұл, Кентай, Қуат, Еспен, Дәулет атты сегіз тармақты атап көрсетеді⁴¹⁵.

Ал шежіреші-ақсақал Р. Тоқымбекұлы Қарашапан руында жеті ата болған деп, оған Тәңірберген, Баташы, Келменбет, Еспендәулет, Айтқұл, Бақтияр және Наурызбайды жатқызады⁴¹⁶. Ал А. Оспанов Тәңірберлі, Еспендәулет, Келменбет, Айтқұл және Боташы атты бес атаны көрсетіп, олардан тарайтын әулеттерді жіктеп береді⁴¹⁷.

Энциклопедиялық анықтамада Тәңірберген, Баташы, Келменбет, Әлпендәулет, Айтқұл аталары Қарашапан руынан бөлінеді деп түсіндіріледі⁴¹⁸. Көріп отырғанымыздай, барлық материалдарда Қарашапан руының тармақтары бірдей емес. Сол себепті де біз, төменде Қарашапан руының тармақтарын анықтауға күш салып, көрелік.

Қарашапан руындағы алғашқы үш тармақ – барлық авторларда қайталанатын. Бір авторларда екінші тармақ атауы – Баташы делінсе, екінші бір авторларда Боташы деп айтылады. Біз дұрысы деп Баташыны қабылдаймыз, өйткені Боташы деген сөздің мәні түсініксіздеу көрінеді. Үшінші тармақ атауы – Қалжамбет, Қалмамбет, Келменбет түрінде жазылады. Түпкі атау

---

⁴¹³ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). –Алма-Ата, 1964. -224 б.; Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. //Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -271-273 бб.; Тынышпаев М. История казахского народа. –Ташкент, 1925. -68 б.; Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -86, 136 бб.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. –Алматы, 2000. -471-473 бб.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -8 б.

⁴¹⁴ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. //Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -271-273 бб.

⁴¹⁵ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -86 б.

⁴¹⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -471 б.

⁴¹⁷ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -8 б.

⁴¹⁸ Қазақ Совет энциклопедиясы. Т. 6. –Алма-Аты, 1975. -513 б.

Қалимағанбет болуы керек, бірақ қазақ тілінің заңдылығына сай, ол Қалмамбет немесе Келменбет болып өзгерген. Біз бұл атауды Р.Толқымбекұлының шежіресінде жазылғандай, Келменбет деп қабылдаймыз. Н.А.Абрамов мәліметінде осы үш тармақ атауы ғана айтылады.

Х.Арғынбаевтың материалында Қарашапанға жататын Еспен, Дәулет атты тармақтар аталса⁴¹⁹, Энциклопедияда, А. Оспановта бұл бір тармақтың атауы - Әлпендәулет немесе Еспендәулет деп көрсетіледі⁴²⁰. Мұндай біріккен атаудан тұратын ру, тармақ, аталықтардың Жалайыр тайпасында жиі кездесетінін ескере келе, біз, Қарашапанның Еспен және Дәулет атты екі ұлының ұрпақтары Еспендәулет деп аталған дейміз. Бұдан ары шежіреде осы түрінде қолданамыз. Н.А. Абрамовтан басқа барлық авторлар Қарашапанда Айтқұл атты тармақтың болғандығын хабарлайды. Сонымен бірге Х.Арғынбаевта тағы да Кентай, Қуат атты тармақтар аталса, Р.Толқымбекұлы Бақтияр және Наурызбай атты тармақтардың атын атап, соңғысының тарқатылуын жазып өтеді⁴²¹.

Біз бұл жерде қай автордың пікірі дұрыс, қайсысынікі бұрыс екендігін дәл басып айта алмаймыз. Соңғы төрт тармақ деп отырғанымыз – тармақ ішіндегі аталық не ата болуы да мүмкін. Дегенменде біз, оларды рудың тармағы деп есептеп, Қарашапан руында тоғыз тармақ болған деп санаймыз. Оларға: Тәңірберген, Баташы, Келменбет, Еспендәулет, Айтқұл, Кентай, Қуат, Бақтияр және Наурызбай тармақтары жатады. Бұлардың ішінде Кентай, Қуат тармақтарының тарамдалуы шежірелерде берілмейді. Ал шежіресі тарқатылған тармақтардың толық емес екендігін аңғару қиын емес. Мысалы, Еспендәулеттен оның қазіргі ұрпақтарына дейін тоғыз буын болса, Баташыдан оның қазіргі ұрпақтарына дейін бес буын, Наурызбайдан – алты, Келменбеттен – жеті, Тәңірбергеннен – сегіз буын көрсетіліп тұр⁴²².

---

⁴¹⁹ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -86 б.

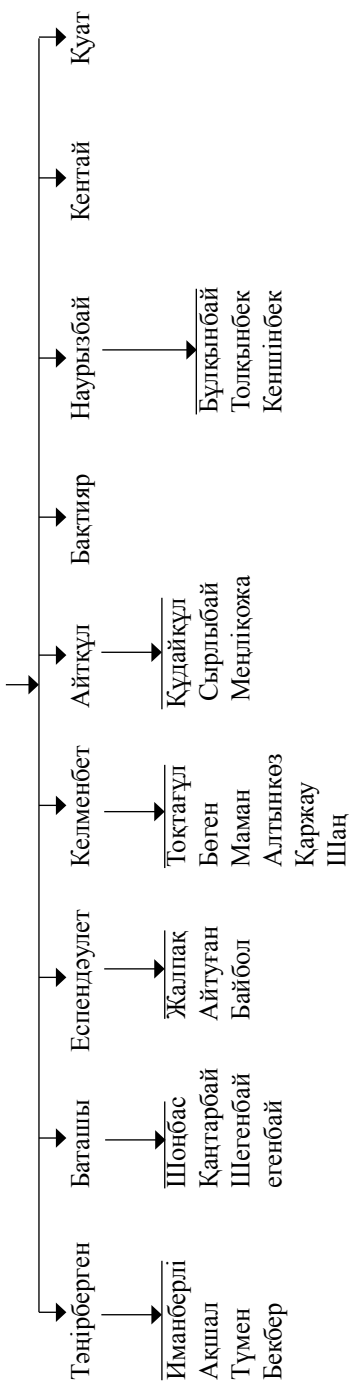
⁴²⁰ Қазақ Совет энциклопедиясы. Т. 6. -513 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -8 б.

⁴²¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -471 б.

⁴²² Сонда. -471-473 бб.

Қарашан

Соған қарамастан қолда бар материалдарға сүйеніп, Қарашапан руының тарқатылуан көрсетелік.

Тәңірбергеннен (Тәңірберліден) – Иманберлі, Ақшал, Түмен және Бекбер; Еспендәулеттен – Жалпақ, Айтуған және Байбол; Келменбеттен – Тоқтағұл, Бөген, Маман, Алтынкөз, Қаржау және Шаң; Айтқұлдан – Құдайқұл, Сырлыбай және Меңліқожа; Баташыдан – Шонбас, Қаңтарбай, Шегенбай және Тегенбай; Наурызбайдан – Бұлқынбай, Толқынбек және Кеншінбек атты әулеттер шығады⁴²³.

XIX ғасыр басындағы статистикалық мәліметтер бойынша тек қана Қапал уезіндегі Қарашапандар 400-дей үй, 2500-ге жуық жан болған екен⁴²⁴.

Осы тұста Жалайырдың басқа да рулары мен тармақтары, аталары секілді Қарашапан руына жататын отбасылар да Жетісу облысы, Қопал уезінің Ши, Шолақ болыстықтарындағы ауылдарда өмір сүрген⁴²⁵.

Жалпы алғанда, біз, Қарашапан руы жөнінде сөзімізді аяқтай келе, бұл рудың шежіресі толық жазылмаған, материалдары жеткіліксіз және қолда бар мәліметтердің өзінде қайшылықты тұстары бар деп ой түйеміз.

в) Орақты руы

Орақты руы - Жалайыр тайпасының Шуманақ бөліміндегі жеті рудың бірі. Бұл руға қатысты дерек мәліметтерін Андас, Мырза, Қарашапан руларының деректері секілді 1825 жылғы «Ұлы Жүз тайпаларының сипаттамасынан», Н.А.Абрамов, Н.А.Аристов,

---

⁴²³ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -8 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -471 б.

⁴²⁴ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -130-136, 262 бб.

⁴²⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. – СПб., 1913. Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -130-136, 262 бб.

М.Тынышбаев, Х.Арғынбаев зерттеулеріндегі материалдардан, Р.Толқымбекұлының, А.Оспановтың шежірелерінен, энциклопедиялық анықтамадан, сондай-ақ ХХ ғасыр басында Қапал уезінде жүргізілген зерттеу жұмыстарының материалдарынан кездестіреміз.

Н.А.Абрамов Орақтыны Жайықбай және Көкшекөз атты тармаққа бөлінеді деп жазса⁴²⁶, Х.Арғынбаев: «Орақтыдан бес тармақ кетеді: Әжіке, Тоқа, Кенже, Көкшекөз, Жайықбай», - деп нақтылап көрсетеді⁴²⁷. Қазақ Совет Энциклопедиясындағы материалда осы бес тармаққа Көшей тармағы қосылып, алты тармақ беріледі⁴²⁸. Осы алты тармақты Ж.Бейсенбайұлы, З.Сәдібеков және А.Оспанов та қолдайды⁴²⁹.

Ал Жалайыр тайпасының шежіресін қалың кітап етіп жазған шежіреші-ақсақал Рахметолла Толқымбекұлы Орақты руының таралуын басқаша көрсетеді. Ол бойынша Орақтыдан Жәнібек атты ұл туылып, Жәнібектен Айбас және Алтынбас атты екі тармақ шығады. Айбастың жетінші ұрпағы Тоқтауылдан Төке, Нарымбай, Құлшағабыз, Сатыпалды (Көкшекөз), Саттар (Жайықбай) және Көшей деген алты ата таратылады⁴³⁰. Жоғарыда келтірілген Орақтының алты тармағын осы тармақтармен салыстырсақ, онда Төке, Көкшекөз, Жайықбай, Көшей атаулары қайталанады да, Әжіке мен Кенже тармағы айтылмайды. Р.Толқымбекұлы Әжікені Төкенің ішіндегі бір аталық ретінде көрсетеді⁴³¹. Ал Кенже тармағын шежіреші қарт еш жерде атап өтпеген. Кенже тармағының Орақты руының құрамында болғандығын М.Тынышбаев өзі құрастырған Жалайыр тайпасының шежірелік кестесінде атап өткен⁴³². Сондай-ақ ХХ ғасыр басындағы Қапал

---

⁴²⁶ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -271-273 бб.

⁴²⁷ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -86 б.

⁴²⁸ Қазақ Совет Энциклопедиясы. Т. 8. –Алма-Аты, 1976. -527 б.

⁴²⁹ Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). –Алматы, 1994. -114 б.; Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). –Ташкент, 1994. -90 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -9 б.

⁴³⁰ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -15 б.

⁴³¹ Сонда. -16 б.

⁴³² Тынышбаев М. История казахского народа. – Ташкент, 1925. -68 б.

уезінде жүргізілген зерттеу материалдарында да Кенже тармағы кездеседі⁴³³.

Жоғарыда айтылған мәліметтерді бір-бірімен салыстыра келе, біз Орақты руында мынадай ру тармақтары болған деп қорытындыға келеміз. Олар: Жайықбай, Көкшекөз, Төке немесе Тоқа, Әжіке, Көшей, Нарымбай, Құлшағабыз және Кенже тармақтары.

Енді осы әрбір тармақты жеке-жеке қарастыралық.

1. Жайықбай ру тармағы.

Х. Арғынбаев Жайықбай ру тармағын Қарабай, Алшынбай және Ақша атты үш аталыққа бөлсе⁴³⁴, Р. Толқымбекұлы оны Қошқарбай, Бәйімбет, Сәуір, Бөдес, Елтоқ және Бейімбет атты алты аталыққа бөледі⁴³⁵. Ал А.Оспанов болса бұл тармақты Қарабай, Алшынбай, Ақша, Қошқарбай, Сәуір, Бөдес және Елтоқ атты жеті аталыққа бөліп қарастырады. Біз осы нұсқаны дұрыс деп негізге аламыз.

Сөйтіп, Қарабайдан - Құлты, Жауғаш, Биғаш, Үсен және Бұхар атты әулеттер таралады. Алшынбайдан - Әлкелді, Малкелді; Ақшадан – Боран, Жанбай, Шынбай, Байасыл, Нұрасыл, Шынасыл; Бөдестен – Есенберлі, Қабасан атты әулеттерге бөлінеді.

Сәуірден төртінші буынға дейін ұрпақ таралмай, төртінші буын – Мейрамбайдан екі әулет өседі⁴³⁶.

Елтоқаталығыда екінші буынға дейін көбеймей, үшінші буында ғана Әжібек және Шыныбек атты екі әулетке тармақталады⁴³⁷.

2. Көкшекөз ру тармағы.

Шежіре бойынша Көкшекөздің нағыз есімі – Сатыбалды болған екен. Оның не себепті былайша аталғандығын оқырманның өзі де біліп отырған шығар.

Көкшекөз тармағы Өстемір және Шынтемір атты екі аталыққа бөлінеді. Өстемірден - Өтеулі, ал одан Итік, Бұлан, Қабан,

⁴³³ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уездъ. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -79-80 бб.

⁴³⁴ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -86 б.

⁴³⁵ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -48 б.

⁴³⁶ Сонда. - 58 б.

⁴³⁷ Бұл да сонда. -59 б.

Қарақоныс атты аталар өсіп шығып, олардан он алты әулет одан ары тармақталады. Ал Шынтемір (Дәнбатыр) аталығы өз ішінде Қалақан, Құрман, Өтеғұл, Есбай, Есіркеп, Тінәлі, Жұмабай атты аталарға бөлініп, олар он төрт әулетке жіктеледі⁴³⁸.

3. Төке немесе Тоқа ру тармағы.

Бұл тармақ атауы ХХ ғасыр басындағы статистикалық жинақ мәліметінде алғаш рет ұшырасады⁴³⁹. Шежіре бойынша Төке (Тоқа) Орақтының тікелей оныншы ұрпағы болғанымен, оған дейін ешқандай тармақ, аталар таралмайды. Сол себепті де Төкенің (Тоқа) әкесі Тоқтауылдан тарайтын алты атаны Орақты руының тармақтары деп есептеуге болады. Солардың бірі – Төке (Тоқа).

Шежіре материалдары бойынша Төкеден (Тоқа) Құлшымақ (Құлыншак), Шақа, Құлболды және Сәмбет атты төрт аталық таралады. Құлшымақ (Құлыншак) аталығынан Жақсыбай, Кенеш, Солтанбек, Толымбек, Әлімбек, Мамытбек, Көбдік атты жеті ата бөлініп, олардан жалпы саны жиырма тоғыз ру әулеті тарамдалып кетеді⁴⁴⁰. Шақа аталығы Баубек және Өтеген атты аталарға бөлініп, олардан алты әулет тарқаса, Құлболды аталығы Жарылқап, Жанжігіт, Жанқұлы атты үш атаға тармақталады. Сәмбет аталығынан да жалпы саны бес әулет өрбиді⁴⁴¹. Біз әулет деп кейде 4-5, кейде 5-6 буынға дейінгі бір атадан тараған ұрпақтарды айтсақ, онда Төке (Тоқа) тармағында ХІХ ғасырдың ортасында қырық әулет болған екен!

4. Әжіке ру тармағы.

Бұл ру тармағы Солпы, Шағай, Шағатай, Бақтияр, Бақай, Үшкемпір, Шолаң, Ақша және Жамансарт атты тоғыз ру аталығына бөлінеді. Солпыдан – Тайлақ, Жайнақ, Дәулетбақ, Жүнісбай, Жүндібай және Үмбеталы; Шағайдан – Жақып, Кәрішал және Бокбасар; Шағатайдан – Смағұл және Бөлтірік; Бақтиярдан – Асан, Қыдыр, Үсен, Байжан, Ақбас және Теке; Бақайдан - Айтен және

---

⁴³⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -31-48 бб.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -9 б.

⁴³⁹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. 76 б.

⁴⁴⁰ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -16-20 бб.

⁴⁴¹ Сонда. -30 б.

Жұман; Үшкемпірден – Кенбай, Құлжан және Мұқаш; Шоланнан – Отарбай, Қойшығұл, Бейсеке және Меңдебай; Ақшадан – Кішімбай, Қожахмет, Өскенбай және Өсербай; Жамансарттан – Өкіре, барлығы – 31 ру әулеті өсіп шығады⁴⁴².

4. Көшей ру тармағы.

Бұл тармақтан Сатан, Тоқан және Төлеген атты үш аталық тарайды. Сатан мен Тоқаннан төртінші буынға дейін бір баладан болып, тармақ көбеймейді. Керісінше Төлеген аталығынан Айтақ, Сырым, Тәпек, Төсет, Құлбай, Құлеке, Құлбек, Жолыбай және Әбділда атты тоғыз ата өседі. Олардан он алты ата әулет өсіп шығып, олар одан ары жалғасады⁴⁴³.

5. Құлшағабыз ру тармағы.

Бұл тармаққа қатысты деректер мардымсыз. Р. Толқымбекұлы Құлшағабызды – Қайдауыл, Халық, Есбол және Тынышыбай деп төртке бөледі. Бірақ «бұлар сырт аймақтарда тұрады, тұқымдары белгісіз»,- деп жазады⁴⁴⁴.

6. Нарымбай мен Кенже тармақтарын деректердің жоқтығынан тарата алмаймыз.

XIX ғасырдың орасында Орақты руында 300 шаңырақ болған, ал XX ғасыр басындағы мәліметтерге қарағанда Қапал уезіндегі Орақтылардың саны 2035 адамға жеткен⁴⁴⁵.

Жалпы алғанда, Орақты руы Жалайыр тайпасы ішіндегі аз санды рулар қатарына жатады. Шежіресін толық қамтып жаздық деп айта алмаймыз. Соған қарамастан ру тармақтарын дұрыс анықтап, қолымыздағы мәліметтеріміз жеткенше, аталары мен аталықтарын көрсетуге күш салдық.

Енді төменде осы рудан шыққан батырлар, билер, әулиелерге қысқаша тоқталсақ.

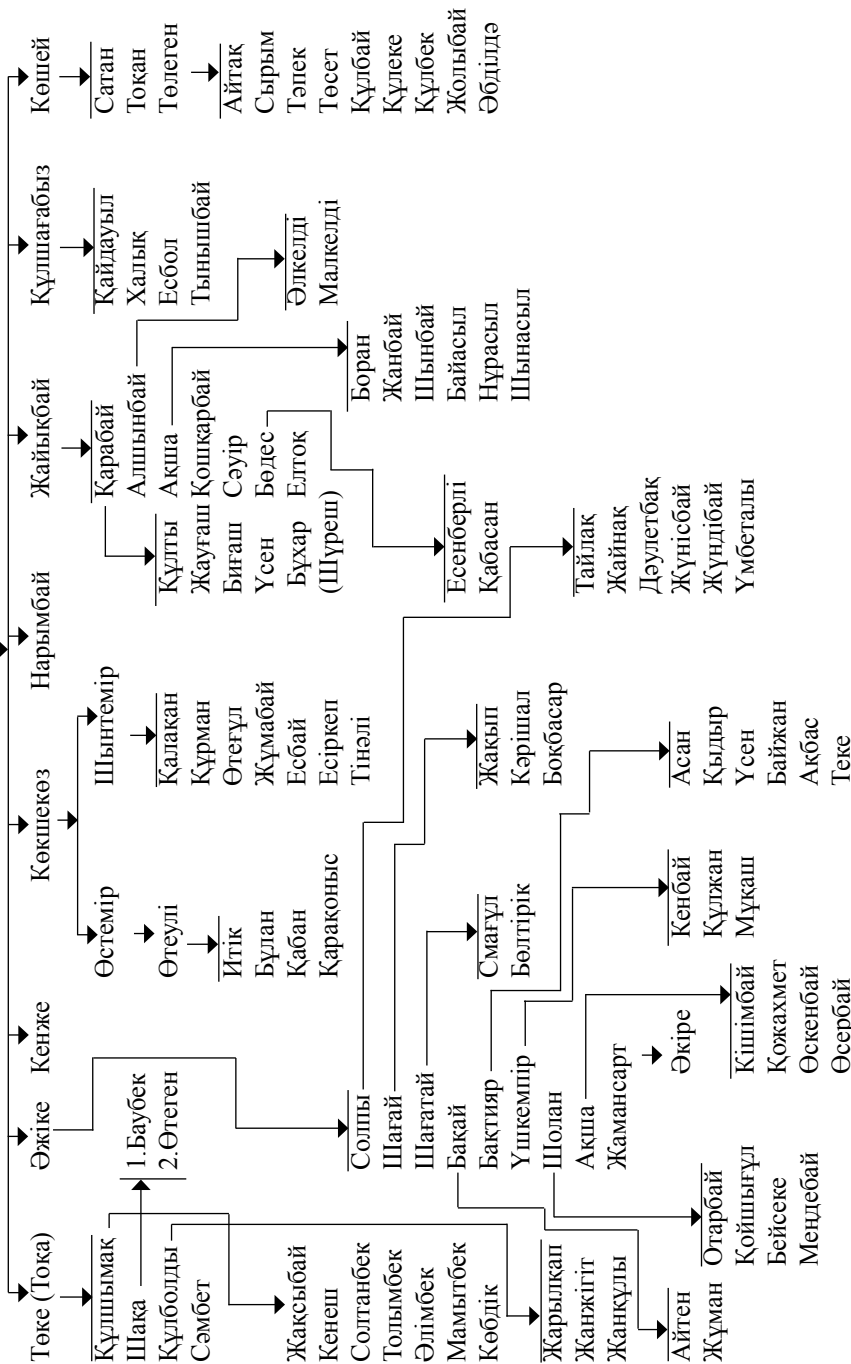
⁴⁴² Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -9 б

⁴⁴³ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -60-63 бб.

⁴⁴⁴ Сонда. -30 б.

⁴⁴⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство.–СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -1-107; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -186-190, 252 бб.

Орақты

1. Төке батыр – XVIII ғасырда өмір сүрген. Тегі былайша тарқатылады: Орақты – Жәнібек – Айбас – Ақтау – Смайыл–Қырғызәлі – Қансейіт – Әлсейіт – Бейімбет – Токтауыл – Төке батыр.

г) Ақбұйым руы

Ақбұйым руы – Жалайырдың Шуманақ бөліміндегі жеті рудың біріне жатады. Шежіре бойынша ол - Шуманақтың Сүпіқожа, ал кейбір деректер бойынша Шуманақтың Қарақожа атты ұлынан таралған делінеді. Тағы бір шежірелерде Ақбұйымды Қарақожаның ұлы Тоғатайдан туылған делінсе, екінші бір мәліметтерде Ақбұйым - Тоғатай есімді адамның лақаб аты екен. Тоғатай келбетті, көрікті аққұбаша адам болыпты деп баяндалады⁴⁴⁶.

Бұл руға да қатысты дерек мәліметтерін бұған дейінгі рулар жөнінде айтылған материалдардан кездестіреміз. 1825 жылғы деректе бұл ру атауы аталмайды. Ал 1867 жылғы материалда Ақбұйымдардың саны 230 шаңырақ деп көрсетіледі, бірақ жіктелмейді⁴⁴⁷. Н.А. Аристов зерттеуінде Ақбұйым руының атауы Жалайыр тайпасындағы он үш рудың бірі ретінде айтылса, М.Тынышбаевтың шежіре-кестесінде Ақбұйымнан Сары, Құяс атты екі тармақтаратылып жазылады⁴⁴⁸. XX ғасыр басындағы Қапал уезі бойынша жүргізілген статистикалық зерттеу материалдары бойынша Ақбұйым руы кездеспесе де, оның тармақтары – Сары мен Құястың орналасуы, саны жөнінде мәліметтер баяндалады. Ол мәліметтер бойынша Қапал уезіндегі Құястар – 1367 жан, Сарылар – 966 адам болған⁴⁴⁹.

---

⁴⁴⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -13 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -1 б.

⁴⁴⁷ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -272 б.

⁴⁴⁸ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. – 114 -120, 397 б.; Тынышпаев М. История казахского народа. –Ташкент, 1925. –68 б.

⁴⁴⁹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -1-107; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -260-262 бб.

Х. Арғынбаев, З. Сәдібеков, Ж. Бейсенбайұлы материалдарында Ақбұйымнан Құяс пен Сары тарайды делініп, одан ары оның аталары таратылмайды⁴⁵⁰.

Ал Р. Толқымбекұлы шежіресінде Сары атауы аталмайды да, тек Құяс тармағы аталарының шежіресі айтылады⁴⁵¹. Ал А. Оспановтың шежірелік материалдарында Сары мен Құяс ру тармақтары біршама жақсы тармақталып көрсетіледі⁴⁵².

Алматы облысы Кербұлақ ауданы Қарашоқы ауылының тұрғыны, 70-тің үстіндегі ақсақал Қыдырбек Сәмижанұлының бізге жіберген қолжазбасында Ақбұйымның Құяс тармағына жататын аталар тарқатылып беріледі⁴⁵³.

Қолда бар материалдарға сүйеніп Ақбұйым руының шежіресіне мүмкіндігімізше сипаттама беріп көрелік.

Сонымен Ақбұйым руы өз ішінде Сары және Құяс атты екі ру тармағына бөлінеді. Сары ру тармағы – Көлбай, Маман, Тұрлыбай, Дәуей, Есет және Саман атты алты ру аталығына тармақталады⁴⁵⁴. Өкінішке орай, Р.Толқымбекұлының шежіресінде Сарыдан тарайтын ру аталықтары Құяспен қатар Ақбұйымнан таралады деп көрсетілген.

Біз, бұл жерде Құястан басқаларын Ақбұйым руы ішіндегі аталықтар мен аталар ма екен деп ой түйеміз. Өйткені, біріншіден, Құястан басқа Р.Толқымбекұлы айтып отырған алты тармақ бұған дейінгі ешбір материалдарда кездеспейді және айтылмайды. Екіншіден, Көлбай, Дәуей, Есет, Саман секілді тармақтар таратылмайды. Үшіншіден, шежіреде Маман тармағының қазіргі ұрпақтарына дейін 4-5 буын, Тұрлыбай тармағының кейбір ұрпақтарына дейін 6-7 буынды құрайды. Ал Жалайырдың басқа руларында мысалы, Андас руының Қошқар ру тармағынан оның қазіргі ұрпақтарына дейін он екі, Шүрек тармағынан – он бір, Мырза руының Бәйдік (Бәйбіше) тармағынан – он екі-он үш, буын

⁴⁵⁰ Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. (Құрастырған Ә.Пірманов). –Алматы, 2000. -86 б.; Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). –Ташкент, 1994. -144 б.; Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). –Алматы, 1994. -114 б.

⁴⁵¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -140, 155 бб.

⁴⁵² Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -11б.

⁴⁵³ Қыдырбек Сәмижанұлының қолжазбасы.

⁴⁵⁴ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -11б.

кұрайтынына көзімізді жеткізгенбіз. Ал шежіресін тарқатқан Тұрлыбай мен Маман тармақтарын тікелей Ақбұйымнан таралады дегенге сенгің келмейді.

Ақбұйымның Сары тармағының қалай жіктелетіндігін А. Оспанов қалай тарқатқан, соған назар аударып көрсек. Ол бойынша Сарыдан тарайтын Көлбай аталығы - Оқпай, Тоқпай және Жәнібек; Маман аталығы – Ораз, Темір; Тұрлыбай аталығы - Айдос, Тайсары, Есентүгел және Қопабай; Дәуей аталығы - Кенжебай, Боранбай, Байболат; Есет аталығы – Бәкір атты ру аталарына жіктеледі⁴⁵⁵. Шежіреге тереңдеп барсақ, Айдостан – Шыныбай, Байзақ, Шыңғысбай, Байтілен; Тайсарыдан – Нәдір, Сәдір, Шалабай, Қыстаубай, Дүйсенбай, Құнанбай, Дөненбай, Қаржаубай; Есентүгелден – Жабағы, Бөрібай; Қопабайдан – Ақбалық атты ру әулеттері таралады⁴⁵⁶.

Ақбұйым руының екінші тармағына – Құяс жатады. Шежірелік материалдар бойынша Құяс тармағы – Кейқуат, Бектемір, Жарас, Тайбосын атты төрт аталыққа бөлініп, олардың әрқайсысы өз іштерінде одан ары тармақтала береді⁴⁵⁷.

Кейқуат аталығынан – Шерубай, Арғынбай аталары шығарылып, Шерубайдан – Шоқалақ, Қасқарау, Шотқара, Артықбай әулеттері; Арғынбайдан Жәді, Үркімбай, Балабай әулеттері өсіп-өнеді. Қасқараудан - Әжбембет, ал одан Байдәулет, Бердәулет, Смағұл және Еркеман әулеттері таралады⁴⁵⁸. ХХ ғасыр басындағы Қапал уезі бойынша жасалған статистикалық материалдарда уездің Шолақ болыстығындағы Айыркезең және Ыршалы сай деген жерлерде Әжбембетұлы Байдәулет, сондай-ақ Әжбембетұлы Еркеман ақсақалдың қыстаулары болғандығы айтылады⁴⁵⁹. Біз

---

⁴⁵⁵ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -116.

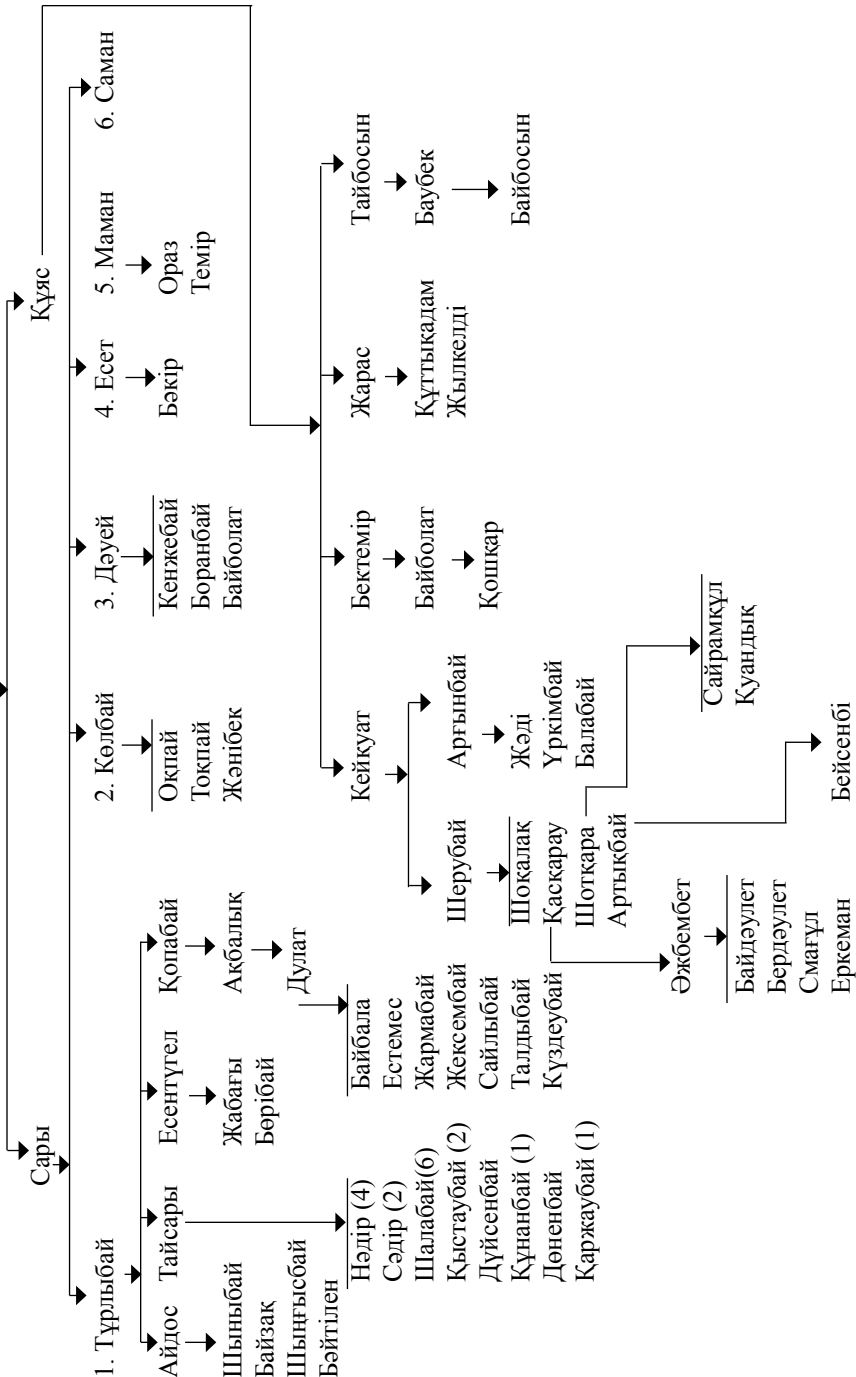
⁴⁵⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – 140-154 бб.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -116.

⁴⁵⁷ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -116.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – 155-156 бб.; Қыдырбек Сәмижанұлының қолжазбасы. -1 б.

⁴⁵⁸ Қыдырбек Сәмижанұлының қолжазбасы. -9-10 бб.

⁴⁵⁹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -260 б.

Ақбұйым (Тоғатай)

осы жерде қолжазба түріндегі шежірелік материалдар мен орыс тіліндегі ресми материалдардың бір-бірімен сәйкес келетіндігіне тағы да көзімізді жеткізіп отырмыз.

Бектемір аталығынан – Байболат, одан Қошқар атасы тараса, Жарас аталығынан Құттықадам, Жылкелді аталарының үрім-бұтақтары тарайды⁴⁶⁰.

Құяс тармағының Тайбосын аталығынан – Баубек, одан Байбосын әулеті жалғыз өседі⁴⁶¹.

Жалпы Ақбұйым руының шежіресі туралы ойымызды қорыта келе, бұл ру шежіресі әлі күнге дейін толық жазылмаған, ру тармақтары мен аталықтарының, аталары мен әулеттерінің шежірелік материалдары аз жинақталған деген қорытындыға келеміз.

Ақбұйым руынан төмендегідей тарихи тұлғалар шыққан:

1. Құлжабай әулие (1784-1863) – батырлығымен, әулиелігімен, емшілігімен, ақындылығымен белгілі болған. Ол Тезек төренің замандасы. Шығу тегі былайша көрсетіледі: Ақбұйым – Тұрлыбай – Тайсары – Сәдір – Құлжабай әулие.

д) Кәлпе руы

Кәлпе руы – Жалайырдың Шуманак бөліміндегі алтыншы ру.

Кейбір шежірелік материалдар бойынша Кәлпе – Шуманак Қарақожаның баласы – Түгелтайдың ұлы. Ал екінші бір материалдар бойынша, Шуманактың Сүпіқожа атты ұлынан Түгелтай деген ұл туылады. Түгелтайдың лақап есімі – Кәлпе болған. Шежірелер Кәлпені оқымысты, діндар болған деп көрсетеді⁴⁶².

Кәлпе руының атауы 1825 жылғы «Ұлы жүз руларының сипаттамасы» атты деректе алғаш рет орыс дерегінде айтылады да, одан кейінгі кезеңдердегі дерек мәліметтерінде Жалайыр тайпасындағы он үш тайпаның бірі ретінде қайталанып отырады⁴⁶³. Н.А. Абрамов мәліметінде Кәлпе руында XIX ғасыр

⁴⁶⁰ Қыдырбек Сәмижанұлының қолжазбасы. -3 б.

⁴⁶¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -155 б.

⁴⁶² Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -158 б.

⁴⁶³ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1964. -224 б.

ортасында 200 шаңырақ болғандығы айтылса, Н.А. Аристов, М.Тынышбаевтар бұл руды Жалайырдың Шуманақ бөлігіндегі руға жатқызады⁴⁶⁴. XX ғасыр басындағы статистикалық жинақтың мәліметтерінде Қапал уезіндегі Кәлпе руына жататын қауымның шаруашылығына сипаттама беріліп, жалпы санының 2462 адам екендігі айтылады⁴⁶⁵.

Х. Арғынбаев Жалайыр тайпасының құрамындағы рулардың шежіре бойынша таралымын жақсы тарқата келе, «Кәлпе руының этникалық құрылымы бойынша әдеби деректерден де, біздің зерттеуде де ешнәрсе табылмады», - деп өкініш білдіреді⁴⁶⁶. XX ғасырдың 90-шы жылдарынан кейін жарық көрген қазақ шежірешілерінің еңбектерінде, әсіресе Жалайыр тайпасының шежіресіне арнайы арналған Р. Тоқымбекұлы мен А.Оспановтың материалдарында Кәлпе руының шежіресіне қатысты мол материалдар кездеседі⁴⁶⁷. Олай болса, қолымыздағы бар деректерге сүйене отыра, төменде Кәлпе руының шежіресін тарқатып көрелік.

Қазіргі шежірешілер Кәлпе руының үш ру тармағына бөлінетіндігін бір ауыздан мақұлдайды. Бірақ та сол үш тармақ атауы шежіренің әр нұсқасында әр түрлі айтылады.

1975 жылы жарық көрген энциклопедияда Кәлпеге Әлмембет, Андағұл, Дүйсембет аталары енеді делінсе⁴⁶⁸, З. Сәдібеков Кәлпеге жататын үш тармаққа Андағұл, Әлімбет және Дүйсенбайды атайды⁴⁶⁹. Ал Ж.Бейсенбайұлы кітабында Әлменбет, Андағұл, Дүйсенбай тармақтарының атаулары

---

⁴⁶⁴ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -271-273 бб.; Тынышпаев М. История казахского народа. Ташкент, 1925. -68 б.

⁴⁶⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -1-107; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -108-116 бб.

⁴⁶⁶ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -87 б.

⁴⁶⁷ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -158-190 бб.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -11б.

⁴⁶⁸ Қазақ Совет Энциклопедиясы. Т. 7. –Алма-Аты, 1975. -434 б.

⁴⁶⁹ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). –Ташкент, 1994. -90 б.

беріледі⁴⁷⁰. Р. Толқымбекұлы да Кәлпе руында Дүйсенбет, Әлменбет және Келменбет атты үш тармақтың болғандығын жазып, Келменбеттің жанама аты – Андағұл болған деп айтады⁴⁷¹. А. Оспанов болса, Кәлпенің Дүйсенбет, Әлменбет және Келменбет атты үш тармаққа бөлінетіндігі айта келе, Андағұлды Келменбеттің бір баласы деп көрсетеді⁴⁷².

Сонымен, жоғарыда айтылған шежірелік мәліметтерді талдай, саралай келе, Қалпе руы өз ішінде Әлменбет, Дүйсебет және Келменбет атты үш ру тармағына бөлінген дейміз.

Енді осы үш тармақтағы аталықтар мен аталарды көрсетіп көрелік. Алдыменен Әлменбет тармағынан бастасақ.

Әлменбет тармағы – Дәуетай, Бекболат, Қасаболат және Айбас атты төрт аталыққа бөлінеді. Дәуетай болса өз ішінде – Дулат, Дүйсембі, Иман, Жапақ атты аталарға жіктеледі. Дулаттың Ұлан атты жалғыз ұлынан Ақмарқа, Атанай және Жәнібек атты үш әулет тарап, олардан қазіргі үрім-бұтақтарына дейін алты буынды құрайды⁴⁷³. Дүйсембі атасы Ырысбай, Қалыбай атты әулеттерге, Иман – Дүйсенбі, Бейбіті, Бейбіт атты әулеттерге, ал Жапақ – он әулетке тарамдалады⁴⁷⁴.

А. Оспанов Бекболат аталығын – Жаңабай, Қалымбек, Өтен, Төлек атты төрт атаға бөлсе, Р. Толқымбекұлы осы төрт атаға Бестөре, Бұтабай, Балта, Адам, Шөкебай және Әбдіқай атты аталарды қосып, бұл аталықты жалпы саны он атаға бөліп қарастырады⁴⁷⁵.

Қасаболат аталығынан – Кенжебай, Әділбек, Сәрсембай, Дәді, Аятбек және Төлеміс аталары тарайды⁴⁷⁶.

Айбас аталығы болса – Танабай, Толыбай және Сарыкемпір (Сарыбай) атты үш атаға бөлініп, бірінші атадан – алты әулет,

---

⁴⁷⁰ Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). -114 б.

⁴⁷¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -188 б.

⁴⁷² Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -11б.

⁴⁷³ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -173-176 бб.

⁴⁷⁴ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -177-180 бб.

⁴⁷⁵ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -11б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -186 бб.

⁴⁷⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -187 б.

екіншісінен екі әулет, үшінші ата – Сарыкемпірден (Сарыбай) бес әулет тарамдалады⁴⁷⁷.

Дүйсембет тармағына келсек, шежіреде одан – Қазы және Мәске атты екі аталық шығарылады. Қазы – Сопы, Тұма атты екі атаға бөлініп, Сопыдан үш әулеттің, Тұмадан үш әулеттің үрім-бұтақтары өсіп-өнеді⁴⁷⁸.

Мәске аталығы – Жаубасар, Бәйдек, Кедей және Бекарыстан атты төрт атаға тармақталады да, бірінші ата Жаубасар екі әулетке, екінші ата – он екі әулетке, үшінші ата – екі әулетке, Бекарыстан атасы – алты әулетке таралады. Жаубасардан тарайтын екі әулеттің бірі – Айту.

Айту би – тарихта із қалдырған тұлға. Ол әрі би, әрі батыр болған екен. Балпық бидің ізінен ерген шәкірті бола білген. Ел аузында «Айтудан айтар сөз артылмаған» деген сөзге қарағанда, ол әрі шешендігімен, кемеңгерлігімен де аты шыққан сияқты. Кәлпе руы кейін Айту би есімін өздерінің рулық ұранына айналдырып жібереді⁴⁷⁹.

Кәлпе руындағы үшінші тармаққа – Келменбет жатады. Келменбеттен Құнан және Андағұл атты екі аталық тарап, Құнаннан – Есіркеп атты, ал Андағұлдан – Базар атты ата шығады⁴⁸⁰. Есіркеп – Кеншінбай, Кененбай және Сары атты әулеттерге бөлінеді. Кеншінбай – төрт, Кененбай – бір, Сары – сегіз әулетке бөлініп, ұрпақтары одан әрі жалғасады⁴⁸¹.

Кәлперуы жөнінде айта келе, бұлрудың шежіресі салыстырмалы түрде айтқанда біршама жақсы сақталған, сол себепті де бізге онша қиындықтар түсірмеді дейміз.

Осы рудың бір тармағынан шығып бүкіл елге белгілі болған тарихи тұлғалар мыналар:

1. Айту би (1746-1790) – Балпық биге шәкірт ретінде саналады. Оны Балпық бидің өзі құрметтеген. Турашыл би, өз дәуірінің белгілі шешені болған. Шығу тегі былайша беріледі: Кәлпе – Дүйсенбет – Мәске – Жаубасар – Айту би.

---

⁴⁷⁷ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -182-185 бб.

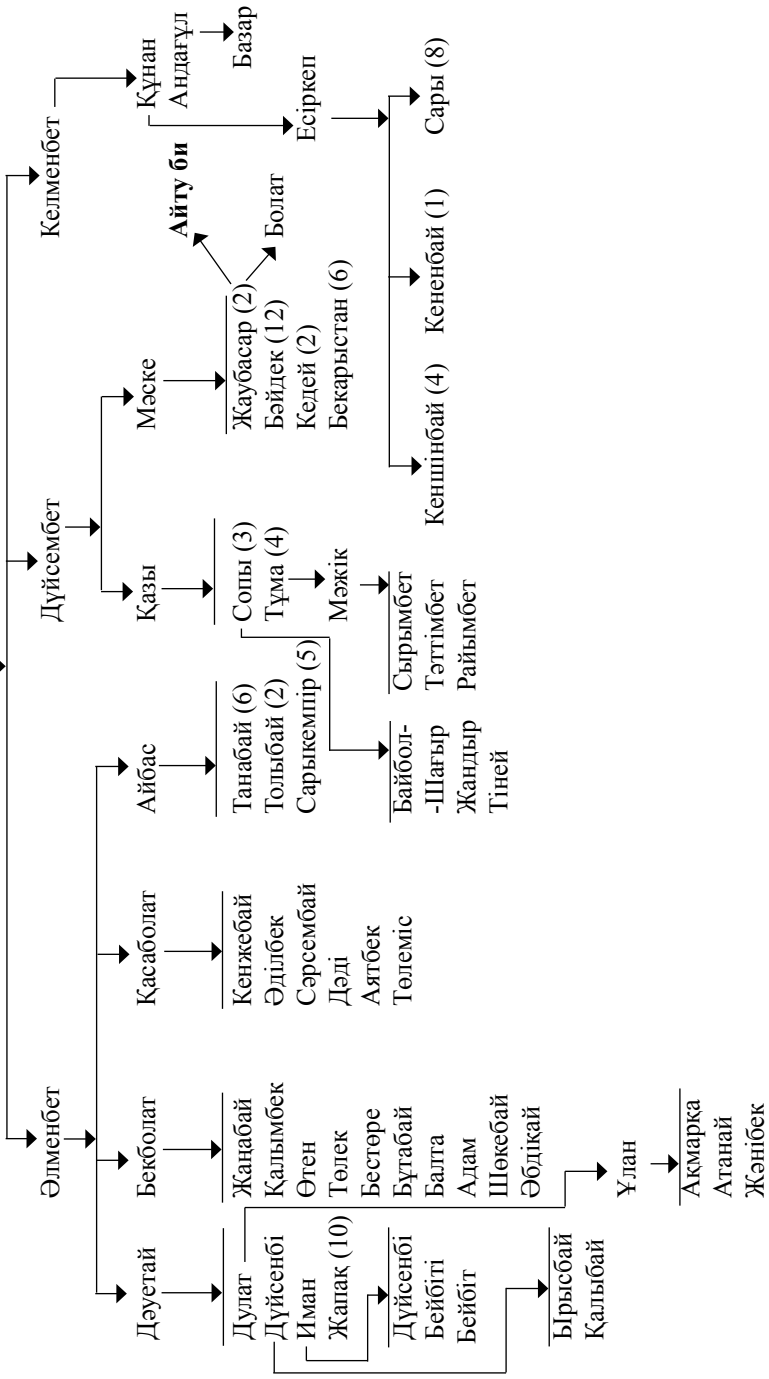
⁴⁷⁸ Сонда. -158-165 бб.

⁴⁷⁹ Бұл да сонда. -166-172 бб.

⁴⁸⁰ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -11б.

⁴⁸¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр. Он екі ата. Шежіре. -188-190 бб.

Кәлше

е) Сыпатай руы

Сыпатай руы – Жалайырдың Шуманак бөліміндегі жеті рудың бірі. Бұл ру туралы алғашқы мәлімет Жалайыр тайпасының басқа да руларының деректері секілді «Ұлы Жүз тайпаларының сипаттамасы» атты 1825 жылғы орыс дерегінде, Н.А. Абрамовтың мақаласындағы материалдарда, Н.А.Аристов, М.Тынышбаев еңбектерінде, XX ғасыр басындағы статистикалық жинақта, Х.Арғынбаев зерттеуі мен З.Сәдібеков, Ж.Бейсенбайұлы, Р.Толқымбекұлы және А. Оспановтың шежірелерінде кездеседі⁴⁸².

Аталған дерек мәліметтерінде Сыпатай руындағы ру тармақтары жөнінде бірнеше пікірлер айтылады. Н.А. Абрамов Сыпатай руында 830 шаңырақ бар дей келе, ру Ақмарка, Қарамарка, Сауық, Шылымбет, Есеней және Күшік атты тармақтарға бөлінеді деп жазса⁴⁸³, Н.А. Аристовта Ақмарка, Қарамарка тармақтарының атаулары аталады⁴⁸⁴. Ал М.Тынышбаев болса өзі құрастырған Жалайырдың шежірелік кестесінде Сыпатайдан Өктемір, Марқа және Сауық атты үш тармақты таратады⁴⁸⁵. Х. Арғынбаев та үш ру тармағын көрсете отыра, оларға Саулық, Шілімбет, Марқаны

---

⁴⁸² Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1964. № 129 құжат. -224 б.; Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -271-273 бб.; Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. -397 б.; Тынышпаев М. История казахского народа. – Ташкент, 1925. -68 б.; Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -1-107; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -84, 86, 88, 90, 92, 210, 212, 232 бб.; Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -86-87 бб.; Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш.Құрымбайұлы). –Ташкент, 1994. -90 б.; Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). –Алматы, 1994. -114 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -64- 155 бб.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -10 б.

⁴⁸³ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -272 б.

⁴⁸⁴ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. -397 б.

⁴⁸⁵ Тынышпаев М. История казахского народа. – Ташкент, 1925. -68 б.

жатқызады. Одан әрі автор әр тармақтың аталарын баяндайды⁴⁸⁶. Ж.Бейсенбаевтың шежіресінде Сыпатайға Ақмарқа, Қарамарқа, Сауық, Шәлімбет, Есенеі және Күшек атты алты ата жатқызылса, З. Сәдібеков одан да асып сегіз атаның атауларын береді⁴⁸⁷. Ол Ж. Бейсенбайұлы атаған алты атаға Өстеіір мен Көнеоғыз деген аталарды қосып жазады. Ал Жалайыр шежіресін жазған және де өзі Сыпатай руына жататын шежіреші-ақсақал Р. Толқымбекұлы Сыпатай руынан Марқа, Сауық (Сәуік) және Шәлімбет атты үш тармақты таратып, олардың үрім-бұтақтарын қазіргі кезге дейін көрсетіп береді⁴⁸⁸. Кейбір аталарға, олардың атауларына қосымша түсініктемелер беріп, шежіресінің сапасы мен құндылығын арттырады.

Жоғарыдағы шежірелік материалдарды бір-бірімен салыстыра, талдай келе, біз, Сыпатай руындағы тармақтар жөнінде төмендегідей тұжырымдар жасаймыз.

Біріншіден, авторлардың бәрі дерлік Сауық пен Шілімбет тармақтарын жиі қайталап отырғандықтан, бұларды Сыпатай руының құрамындағы негізгі тармақтар деп санаймыз.

Екіншіден, Ақмарқа, Қарамарқа және Марқа тармақтары кейбір авторлар мен материалдарда қатар айтылса да, алғашқы екеуінің соңғысынан тарайтындығын ескеріп, Сыпатай руында Марқа атты ру тармағы болған да, Ақ Марқа мен Қара Марқа осыдан таралады деп есептейміз.

Үшіншіден, Өстеіір тармағын М. Тынышбаевта көрсетілгендей Сыпатайдың бір тармағы болған дейміз. Бірақ оның шежірелік таралуы еш жерде кездеспейді.

Төртіншіден, Есенеі, Күшік (Көшек) аталары шежіре бойынша Сыпатайдың бір бөлігі емес, Сыпатайдан тарайтын Марқа тармағының бір бөлігі болғандықтан, біз, Сыпатай руының шежіресінде оларды Марқаның құрамында қарастырамыз. Ал Көнеоғызды З. Сәдібековтен басқа ешбір автор Сыпатай құрамында айтпайды. Сондай-ақ біз де бұл атауды Жалайыр

---

⁴⁸⁶ Арғынбаев Х. Ұлы жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. – Алматы, 2000. -86-87 бб.

⁴⁸⁷ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). – Ташкент, 1994. -90 б.

⁴⁸⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -65 б.

шежіресінен кездестірмедік. Балғалы руындағы Қаракөз, Өгіз атты аталарды, мүмкін, автор қателесіп Сыпатайдың құрамына енгізіп жіберген шығар деген де ой келеді.

Бесіншіден, осы айтылғандарды түйіндей келе, біз Сыпатай руында Сауық, Шілімбет, Марқа және Өстемір атты төрт ру тармағы болған деп есептейміз.

Енді осы әрбір ру тармағына жеке-жеке тоқтала кетсек.

1. Сауық тармағы.

Шежіре бойынша Сауық (Сәуік) ру тармағы Құлеке, Дәулетбай және Қыстаубай атты үш аталыққа бөлінеді. А. Оспанов шежіресінде Сәуік – Құлеке, Өтебай және Қыстаубай аталықтарына бөлініп, Өтебайдан – Дәулетбай туылған делінеді⁴⁸⁹. Осы аталықтың үрім-бұтақтары Дәулетбайдан тарағандықтан, ру тармағы ретінде Өтебай емес, Дәулетбай атауы қолданылып кеткен деп есептейміз.

Сауықтың Құлеке аталығы – Құлынбай (Құлманбай), Түкебай атты екі атаға бөлініп, олар жалпы саны жеті ру әулетіне тарамдалып кетеді. Шежіре бойынша Сауықтың екінші тармағы - Өтебай, одан Дәулетбай туылады да, Дәулетбай өз ішінде – Қошымбек, Қонысбай, Қаңғайбай және Жуасбай атты төрт атаға жіктеледі. Қыстаубай аталығы болса, ол да өз ішінде – Сандыбай, Сарман және Ыбырайым атты үш атаға тармақталады⁴⁹⁰.

2. Шілімбет (Шәлімбет) ру тармағы Есенәлі, Бекбай, Бердікүл (Бердіқожа) және Кенже атты төрт тармаққа бөлініп, Бекбайдың бірінші әйелінен – Шымырбай, Жолдыбай және Пұсырман; екінші әйелінен – Қозыайдар, Жылқайдар; үшінші әйелінен – Бименбет және Майлыбай атты ұлдар туылып, аталықтарға негіз қалайды⁴⁹¹. Шымырбайдан – Сүгір, Итбалық, Байтума, Барак; Жолдыбайдан – Сатыпалды, Қабылан, Таңат; Пұсырманнан – Қаратал, Байтоқа, Қаратоқа, Байқасқа; Қозайдардан – Қара, Сары, Түгел, Байкүшік әулеттері өсіп-өнеді⁴⁹².

---

⁴⁸⁹ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -10 б.

⁴⁹⁰ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -132-139 бб.

⁴⁹¹ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -10 б.

⁴⁹² Сонда. -10 б.

Шәлімбеттің Есеналы атты ұлынан – Байсейіт туады. Ал одан Айдаке, Қырғыз (Байқары), Едіге, Әлменбет аталары өсіп-өнеді⁴⁹³.

Ал Бердіқожа (Бердіғұл) аталығы Қосалы, Байзақ және Қантөре атты аталарға жіктеледі де, олардан жалпы саны алты әулеттің үрім-бұтағы одан әрі өсіп-өнеді⁴⁹⁴.

Шілімбет ру тармағындағы соңғы ру аталығы – Кенже. Бұл аталық – Сыпатай руы ішіндегі көп тараған аталыққа жатады. Кенже аталығынан Жалмырза, Саспақ, Избасар және Байдәулет аталары таралады. Біз дерек ретінде материалдарын жиі пайдаланып отырған «Жалайыр. Он екі ата шежіре» кітабының авторы Рахметолла Толқымбекұлы осы Жалмырза атасынан тарайды. Жалмырзадан Балға, одан Жангелді, одан Толқымбек, Толқымбектен Рахметолла туылған⁴⁹⁵.

Жалпы Жалмырза атасынан Балға, Әбді, Аю, Наурызбай және Балта атты бес әулет өсіп-өнеді. Осы әулеттердің біріне жататын Абылай деген 8 жасар баладан Сауық ру тармағына дейін он буынды құрайды⁴⁹⁶.

Кенженің Саспақ атасынан – Жиенәлі, Сүйінбай, Сүйкімбай, Естемес, Токсейіт, Боқан, Мәлік, Елемес, Төлемір атты тоғыз әулет; Избасар атасынан – Ақбота, Байтемір, Шынтемір, Сәлмен; Байдәулет атасынан - Өтетілеу, Байтелі, Тұрсынбай, Баймұрат, Жауыр, Сеңірбай, Малдыбай, Орынбай атты сегіз әулет одан әрі тармақталып, жалғасады⁴⁹⁷.

3. Марқа ру тармағы.

Марқа тармағы – Сыпатай руындағы кең танымал болған тармақ. ХІХ ғасырдағы орыс деректерінде Марқа тармағының Ақ марқа, Қара марқа деп екіге бөлінгендігі белгілі. Ал ХХ ғасыр басындағы статистикалық жинақ материалдарында тек Қарамарқа атауы кездесіп отырады. Шежіреші-ақсақал Р. Толқымбекұлы Қарамарқа атауының шығуын былайша түсіндіреді. Марқаның үлкен ұлы Өтептен сегіз ұл болған дейді де, сегізінші ұлдың есімі – Машақ, ол жиен болып саналады. Машақ жиендік жасап,

---

⁴⁹³ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -10 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -105 б.

⁴⁹⁴ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -106 б.

⁴⁹⁵ Сонда. -65 б.

⁴⁹⁶ Бұл да сонда. Шежіре. -65 б.

⁴⁹⁷ Бұл да сонда. -68 б.

мал ұрлағандықтан Қарамарқа аталған деп жазады⁴⁹⁸. Марқаның Есеней мен Көшек аталықтары – Ақмарқа деп аталған⁴⁹⁹.

Енді Марқа тармағының таралуына қайта оралсақ. Бұл тармақ - Өтеп, Есеней және Көшек атты үш аталыққа бөлінеді. Өтеп аталығы өз ішінде Итқара, Көшер, Досан, Қойбақ, Базаркелді, Өтеген, Есенаман және Машақ (Жиен) атты сегіз атаға жіктеледі. Әр атадан қанша әулет өсіп шығатынын біз, шежірелік кестеде көрсеттік. Ал олардың жалпы саны – он алты әулет.

Есеней аталығы Қалматай, Түкенес және Саңырақ атты аталарға бөлінеді. Қалматайдан Сақау, Айтқұл, Ақсерке атты үш әулет бұтақталса, Түкенестен Көшпай, Өміржан, Қарсабай, Саңырақтан – Алшымбай, Боранбай атты әулеттер таралады.

Марқаның Көшек аталығы Ерناзар, Есназар, Қарақшы және Маматай атты төрт атаға тарамдалады да, Ерназардан – екі әулет өсіп-өнеді⁵⁰⁰. Есназар мен Қарақшы аталарының таралуы көрсетілмей, Маматай атасының тармақталуы кеңірек беріледі.

Р. Толқымбекұлының материалдары бойынша Маматайдың үш әйелі болып, Қарабас атты әйелінен Есенгелді деген ұл туылған. Осы Есенгелді атасынан Бекболат, Тасболат, Байболат, Болат және Сабан атты әулеттер тарқайды. Маматайдың Мәуке атты әйелінен Малтабар атты ата тарайды да, одан Түнқатар, Аламан, Алтыбай, Қаражан және Бапан атты әулеттер өсіп-өнеді. Бәйкеш атты әйелінен Құлымбай деген ата тарап, оның ұрпақтары таратылмайды⁵⁰¹.

Қорыта келе Сыпатай руы жалайыр тайпасы ішіндегі көп санды және ру-шежіре тарихына қатысты материалдар біршама жақсы жинақталған рулар қатарына жатады деп есептейміз. Бұл рудан көптеген тарихи тұлғалар шыққан.

1. Сыпатай - әрі би, әрі батыр болған тарихи тұлға. Аңыз бойынша XV ғасырда өмір сүрген және оның ұрпақтары өсіп-өніп, Жалайыр тайпасындағы жеке бір руды құрайды. Шежіре бойынша оның шығу тегі былай болған: Жалайыр – Шуманақ – Сүпіқожа – Сыпатай.

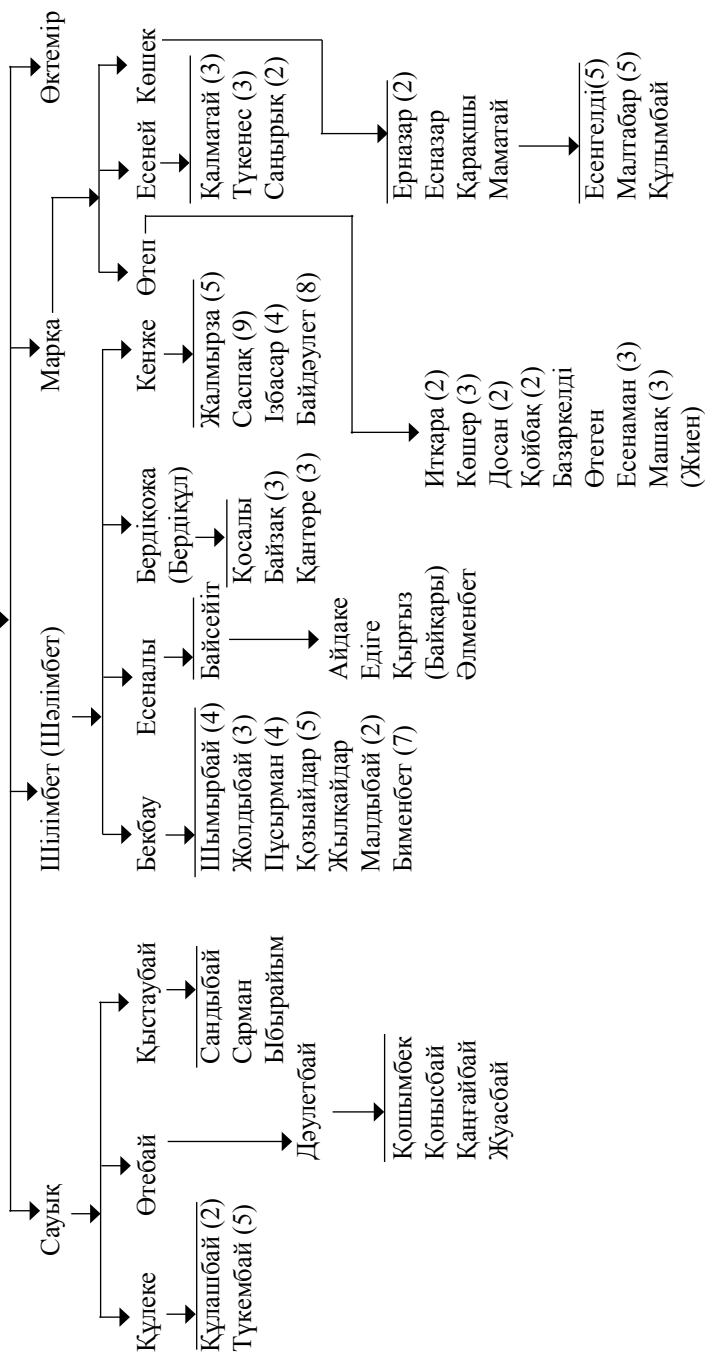
⁴⁹⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -111 б.

⁴⁹⁹ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -10 б.

⁵⁰⁰ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -125 б.

⁵⁰¹ Сонда. -125-131 бб.

Сыпатай

2. Байтұрбай би (1810-1890) - өзінің турашылдығымен, әділдігімен, шешендігімен көзге түскен. Шығу тегі былайша тарқатылады: Сыпатай – Шәлімбет – Кенже – Байдәулет – Орынбай – Тобышақ – Бектұр – Байтұрбай.

3. Нартбай датқа (XIX ғ.) - әрі батыр, әрі би болып ел басқарған адам. Ата-баба шежіресі былайша тарқатылады: Сыпатай – Шәлімбет – Бекбау – Қозыайдар – Байкүшік – Нартбай.

4. Құлшық ақын (XVIII) - әрі шешен, әрі жырау, әрі ақын болған. Сыпатай руының бір тармағынан тарайды, нақтысы белгісіз.

5. Қалқа Жапсарбаев (1886-1975) – қазақтың халық ақыны. Шығу тегі былайша көрсетіледі: Сыпатай – Шәлімбет – Кенже – Саспақ – Боқан – Тынышбай – Жапсарбай – Қалқа.

§4. Жалайырдың Сырманак бөліміндегі рулар

а) Арықтыным руы

Арықтыным руы – Жалайырдың Сырманак бөліміндегі бес рудың біріне жатады. Бұл ру туралы алғашқы мәліметтер Шуманак бөліміндегі рулар секілді 1825 жылдың қазан айында жазылған «Ұлы Жүз руларының сипаттамасында» айтылады⁵⁰². Мұнда Арықтыным руы Ларактынауғ руы деп жазылып, Жалайыр тайпасының құрамындағы он екі рудың бірі делінеді⁵⁰³. Бұл жерде оқырманның өзі де түсініп отырған шығар, тек қана Арықтыным руының атауы ғана емес, көптеген қазақ руларының атауларын орыс тілді авторлар қате естігендіктен, не болмаса дұрыс көшірмегендіктен бұрмалап береді. Бұл жөнінде Х.Арғынбаев, В. Востров пен М. Мұқанов өз еңбектерінде атап өтеді⁵⁰⁴. Сол себепті де біз оған тоқталып жатпаймыз.

XIX ғасырдың ортасында Қаратал өзені бойындағы Жалайырлар туралы жақсы материалдар қалдырған Н.А. Абрамов

---

⁵⁰² Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1964. -224 б.

⁵⁰³ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов).-224 б.

⁵⁰⁴ Востров В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов (конец XIX- начало XX в.). – Алма-Ата, 1968. -44 б.; Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -81 б.

Арықтынымдардың 600 шаңырақ және Өтес, Сүтемген, Өміржан болып үшке бөлінетіндігі жөнінде жазады⁵⁰⁵ Н.А. Аристов зерттеуінде Арықтыным руы Жалайыр тайпасының Сырманак бөліміндегі бір тармағы ретінде атап өтіледі⁵⁰⁶. Бірақ зерттеуші оның ішкі тармақтары жөнінде мәліметтер бермейді.

Ал ХХ ғасыр басындағы Қапал уезі бойынша жүргізілген статистикалық зерттеудің материалдарында Арықтыным руының Сүтемген, Әнет, Өміржан, Жылгелді, Едіге, Еділбай атты тармақтары мен аталары жөнінде айтылады⁵⁰⁷. М. Тынышбаев болса, өзінің шежірелік-кестесінде Арықтынымнан Сүтемгенді, одан Өміржан мен Тілес атты екі атаны таратады⁵⁰⁸.

Арықтыным руы атауының шығуы жөнінде Х. Арғынбаев ел аузынан жинастырған материалдарға сүйеніп, былай деп тұжырымдама жасайды: «Шуманак Ахметқожаның екі ұлы болыпты: Маңғытай мен Барақ. Маңғытайдан – Андас, ал Барақтан – Наркелді, одан – Қосай мен Қосымбет шығады. Наркелді ерте өліп, оның жетімектері – Қосайды Андас, ал Қосымбетті Байшегір бауырына басады. Қосайды Андас «Күшік», Қосымбетті Байшегір «Арық» деп еркелетеді. Қосымбет кішкентай, әлжуаз, бір жағынан қартайған Байшегірге қамқор болғандықтан, ол әрқашан «Арығым» деп еркелетеді. Осыған байланысты тағы бір аңызды айта кеткен жөн. Қосымбеттің қызы Арғынға күйеуге шығып, ол төркініне Әлмамбет деген баласын жетелей, екіқабат болып оралады. Көп ұзамай ұл бала дүниеге келіп, оны Тыным деп атайды. Есі кірген Әлмамбет әкесіне кетіп, Тыным нағашыларына сіңіп, Байшегірдің бір атасы болып кетеді. Кейіннен Арық (Қосымбет) пен Тынымның

---

⁵⁰⁵ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -270 б.

⁵⁰⁶ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. –397 б.

⁵⁰⁷ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -19-26, 104-105 бб; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -170-176, 184, 300 бб.

⁵⁰⁸ Тынышпаев М. История казахского народа., 1925. -68 б.

ұрпақтары қосылып, өз алдына жеке Жалайырдың Арықтыным атасын құрайды»⁵⁰⁹.

Осындай сипаттағы материалды З. Сәдібеков, Ж. Бейсенбайұлы да береді⁵¹⁰. Олар Тынымды Сырманактың Байшегірінен туған деп көрсетеді. Жалайыр шежіресінің жетік білгірі – Р. Толқымбекұлы өзінің шежіре-кітабындағы «Арықтыным тарауында» «Қосымбет (жанама аты - Арықтыным)», - дей келе, одан әрі оның тармақтарын жіктейді де, «Байшегір тарауында» Байшегірдің төрт ұлының бірі ретінде Тынымды атайды⁵¹¹. Сөйтіп, шежіреші-ақсақал Арықтыным руын қалыптастырған Арық (Қосымбет) пен Тынымды бөлек-бөлек қарастырады.

Біздің қолымыздағы «Арықтыным (Қосымбет) руының ата тегінің шежіресі» атты кітаптың материалдарында, Арықтыным руының тумасы Өмірбек Мұстафиннің шежірелік қолжазбасында, Арықтыным руының келесі бір тумасы Дүйсенбек Нұрлановтың ауызша кеңестерінде Қосымбеттің лақап есімі Арықтыным делініп, ол жеке ру болған, ал Тыным – Байшегірдің ұлдарының бірі делінеді⁵¹².

Біз жоғарыда келтірген деректерімізді саралай келе, Арықтыным руы Қосымбеттен басталады деп есептейміз, ал Тынымды Байшегір руының құрамындағы бір тармақ ретінде келесі беттерде қарастырамыз.

Енді Арықтыным руының (Қосымбет) шежіресінің таралуына тоқталып өтсек. Қолымыздағы барлық материалдарға талдау жасай келе, біз, бұл рудың өз ішінде Әнет, Етемген, Майемген және Сүтемген атты төрт ру тармағына бөлінетіндігіне көзімізді жеткіздік.

---

⁵⁰⁹ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. – Алматы, 2000. -82-83 бб.

⁵¹⁰ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). – Ташкент, 1994. -91 б.; Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). – Алматы, 1994. -114 б.

⁵¹¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -474, 536 б.

⁵¹² Оспанов А. Жалайырлар: Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. – Талдықорған, 2003. – 6 б.; Мұстафин Ө. Ата тарату. Қолжазба; Д. Нұрлановтың ауызша кеңестері.

Арықтыным руындағы бірінші тармаққа - Өнет жатады. Өнетке жататын шаңырақтар мен XX ғасыр басындағы материалдарда жиі айтылады⁵¹³.

Шежіре бойынша Өнеттен Өлімбай атты жалғыз ұл туады да одан Жаяу, Назарбай, Қалыбай (Қалмақ) және Тайбұға атты аталықтар тарайды. Жаяудан Тілеке жалғыз, ал одан Қаржау, Сағыр және Сарт атты аталар өсіп-өнеді. Бұл аталардан қанша әулеттердің өсіп-өнетіндігін біз, шежірелік кестеде әрбір атаның жанына әулет санын жақша ішінде береміз.

Назарбай аталығынан Өтетілеу, Естемес, Мыңғал (Есенқотан), Бабеке және Сәрке аталары өсіп шығып, олардың әрқайсысы одан әрі бірнеше әулеттерге тарамдалады. Қалыбай (Қалмақ) аталығы Китібас, Қарамерген және Кенжебай атты аталарға бөлініп, олардан жалпы саны он бір ру әулеті өсіп-өнеді.

Өнет тармағының соңғы аталығы Тайбұға өз ішінде Сары (Көтен батыр), Сады, Торғай атты аталарға бөлініп, олардан да он екі ру әулеті тарамдалады.

Арықтыным руындағы екінші ру тармағы – Етемген. Етемген тармағы өз ішінде Алтын және Қарабазар атты екі аталыққа бөлініп, Алтыннан Тілеміс, одан Ерен, Опай (Орай) және Майлыбай аталары өсіп-өнеді⁵¹⁴. Бұлардан қандай әулеттер шығатынын біз, кестеде әр атаның жанына жақша ішінде көрсеттік. Қарабазар аталығынан Бибек және Қасенғали аталары өсіп шығады⁵¹⁵.

Арықтыным руындағы келесі бір ру тармағына – Майемген тармағы жатады. Шежіре бойынша бұл тармақтан – Елібай, одан – Рысқұл, Рыспамбет, Әлі және Айдар атты аталықтар шығады да, олардың әрқайсысынан бірнеше аталар өсіп-өнеді. Рысқұлдан – Мырза, Кешу, Разақ; Рыспамбеттен Дүзген мен Барақ; Әліден – Баймен мен Төлей аталары шығады. Ал олар өз іштерінде

---

⁵¹³ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -23 б.; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -300 б.

⁵¹⁴ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -568 б.

⁵¹⁵ Оспанов А. Жалайырлар: Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. –Талдықорған, 2003. – 37 б.

бірнеше әулеттерге бөлінеді⁵¹⁶. Майемгеннің жанама атын Р.Толқымбекұлы Қортық болған десе⁵¹⁷, А. Оспанов Майемгеннен жалғыз Елібайды таратып, оның лақап аты Қортық болған деп жазады⁷¹⁸. ХХ ғасыр басындағы орыс деректерінде Сүтемгеннің құрамында Қортық аталығы кездеседі⁵¹⁹.

Сүтемген тармағы – Арықтыным руындағы төртінші тармақ. Ол өз ішінде Өлтізер, Өтес, Жиенқұл, Дәулет, Есен, Ырысымбет, Шотай және Түгел атты сегіз аталыққа жіктеледі. Бірінші аталық - Өлтізер өз ішінде Өмірбек, Өміржан, Темірбек атты үш атаға бөлініп, соңғы екі аталықтан сегіз ру әулеттері өсіп-өнеді⁵²⁰. Өміржан атасының атауы М. Тынышбаевта Өміржа деп сәл қателеу айтылады. Ал ХХ ғасыр басындағы материалдарда Өміржан атасына жататын шаңырақтар Арықтынымға енгізіліп, Байшегір руымен бір қауым болып тұрып жатқандығы баяндалады⁵²¹. Р.Толқымбекұлы мен А. Оспановтардың шежірелерінде Өміржаннан Ұлтау, Байбек, Сәйбек, Сомбақ, Собақ атты әулеттердің үрім-бұтақтары тарайтындығы айтылған⁵²². Темірбектен Арық және Жәнеберген атты әулеттер таралады⁵²³.

Сүтемген тармағының екінші аталығы - Өтестен Құрмантай, Едігеденбай (Назар), Қауыс, Базар, және Жылгелді атты бес ата тарамдалады. Құрмантай атасынан – Темір, Алшынбай, Сатыбалды, Жанатай атты әулеттер өсіп-өнеді.

---

⁵¹⁶ Оспанов А. Жалайырлар: Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. – Талдықорған, 2003. – 41-48 бб.

⁵¹⁷ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -564 б.

⁵¹⁸ Оспанов А. Жалайырлар: Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. – Талдықорған, 2003. – 41 б.

⁵¹⁹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -21 б.

⁵²⁰ Оспанов А. Жалайырлар: Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. – Талдықорған, 2003. – 52 б.

⁵²¹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -19-26 бб.

⁵²² Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -560 б. Оспанов А. Жалайырлар: Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. -52 б.

⁵²³ Оспанов А. Жалайырлар: Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. – 52 б.

Едігеденбай атасының атауы екі есімнен құралған. Өтестің екінші ұлы Назар болып, одан Тәңірберген атты жалғыз ұл туады. Ал Тәңірбергеннен Едіге және Еденбай атты екі ұл өсіп-өнген. Осы екі ұлдың ұрпақтарын бөліп-жармай, кейде Назар, ал кейде Едіге-Еденбай немесе Едігеденбай деп атап кеткен. Осы жөнінде бізге кеңес берген Д. Нұрланов Арықтыным руы және Өтес тармағы ішінде бұларды Едігеденбай деп атайтындығы жөнінде әңгімелеп берді. Бұл аталықтан Байғабыл, Жанғабыл, Бөрібай және Шымыр атты ру әулеттері жалғасын табады⁵²⁴.

Қауыс атасы – Масай, Мырзабай (Шата), Оразбай (Жамантымак), Таңатак, Түнқатар, Баймырза, Саймырза атты ру әулеттеріне бөлінеді. Ал Базар атасынан Алыбай, Әйтей, Анда, Лапық атты әулеттер өсіп-өнеді.

Жылгелді атасы Меңлібай, Тойлыбай, Бөрлібай және Боқан атты төрт ру әулетіне тармақталады. Бізге Арықтыным руының Өтес аталығының тармақталуы жөнінде кеңес берген Д. Нұрланов осы Жылгелді атасынан шыққан. Оның Жылгелдіден өзіне дейінгі шығу тегі былайша көрсетіледі: Жылгелді – Меңлібай – Боранбай – Сабаз - Әлімбек – Тайшығұл – Нұрлан – Дүйсенбек⁵²⁵. Базар – төрт, Назар – бір әулетке тарамдалады⁵²⁶. XX ғасыр басындағы статистикалық зерттеу материалдарында Сүтемген тармағы мен оның аталары – Жылгелді, Едіге, Еділбай ұрпақтары жиі аталып өтіледі⁵²⁷.

Арықтынымның Сүтемген тармағындағы үшінші аталыққа – Жиенкүл жатады. Жиенкүл аталығынан Назарғұл, Түркебай, Аманкүл, Қытай (Қырым батыр) атты ру аталары өсіп-өнеді. Назарғұлдан – Айтқожа, Бекқожа, Тақсыққожа, Таусылқожа; Түркебайдан - Өтеген, Оразбай, Қуандық; Аманкүлдан – Жайнақ, Қарнақ, Қалмақ; Қытайдан

---

⁵²⁴ Оспанов А. Жалайырлар: Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. – 77-79 бб.

⁵²⁵ Сонда. – 125-130 бб.

⁵²⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -536-559 бб.

⁵²⁷ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -19-26 бб.

(Қырым батыр) – Қоспанбет, Тұрлыбай, Арғынбай атты ру әулеттері өз жалғастарын табады⁵²⁸.

Дәулет аталығы – Сүтемген тармағындағы төртінші аталық. Ол Женет, Құттымбет, Жолтай және Досай атты төрт атаға бөлінеді. Бұл аталардан жалпы саны жеті ру әулеттері өсіп шығады⁵²⁹.

Сүтемген тармағындағы бесінші аталық – Есен аталығы. Ол – Қарабатыр және Қуандық атты екі атаға жіктеледі. Қарабатырдан – Үргенішбай, Байыр, Қыдырбай, Ақсопы; Қуандықтан – Тұрғынбай, Байшегір, Бөкебай атты ру әулеттері өсіп-өнеді⁵³⁰.

Ырысымбет – Сүтемген тармағындағы аз тараған аталық. Ырысымбеттен – Ерсары, одан Алыбай, одан Жаңабай таралады. Жаңабайдан кейін ғана бұл аталық көбейе бастайды⁵³¹.

Шотай – бұл да Сүтемген тармағындағы аз тараған аталықтың бірі. Шотайдан – Нұран атты жалғыз ұл, одан Сегізек туады. Сегізектен кейін ғана бұл ата Құттыбай, Сарыбас, Мәмбет атты әулеттерге бөлініп кетеді⁵³².

Сүтемген тармағындағы соңғы сегізінші аталық – Түгел аталығы. Бұл аталық – Мұсабай, Малқара атты екі атаға таралады. Мұсабайдан – Биман, Сәдуақас, ал Малқарадан – Ерубай, Шоң, Байдалы және Қосақ атты әулеттер өсіп-өнеді⁵³³.

Арықтыным руына қарасты тармақтар мен аталықтар, аталар мен әулеттер ХІХ-ХХ ғасыр басында Қапал уезінде өмір сүргендіктен, біз олардың болыстығы мен ауылдарын шежіреде көрсетпедік. Ол жөнінде арнайы жеке тарауда айтылады.

Арықтыным руынан шығып дүйім жұртқа белгілі болған тарихи тұлғалар мыналар:

1. Атақты Жәлменде би (1846-1901) – осы рудан алғаш рет билікке араласып, үздіксіз он екі жыл болыс, тоғыз жыл би болған тарихи тұлға. Абай Құнанбайұлының замандасы. Әділдігімен, турашылдығымен ел есінде қалған. Оның шығу тегі былайша көрсетіледі: Арықтыным – Сүтемген - Өлтізер – Қауыс – Мырзабай – Түменбай – Дәуітбай – Байшығаш – Жәлменде.

---

⁵²⁸ Оспанов А. Жалайырлар: Арықтыным (Қосымбет) ата тегінің шежіресі. – 149-164 бб.

⁵²⁹ Сонда. - 165-174 бб.

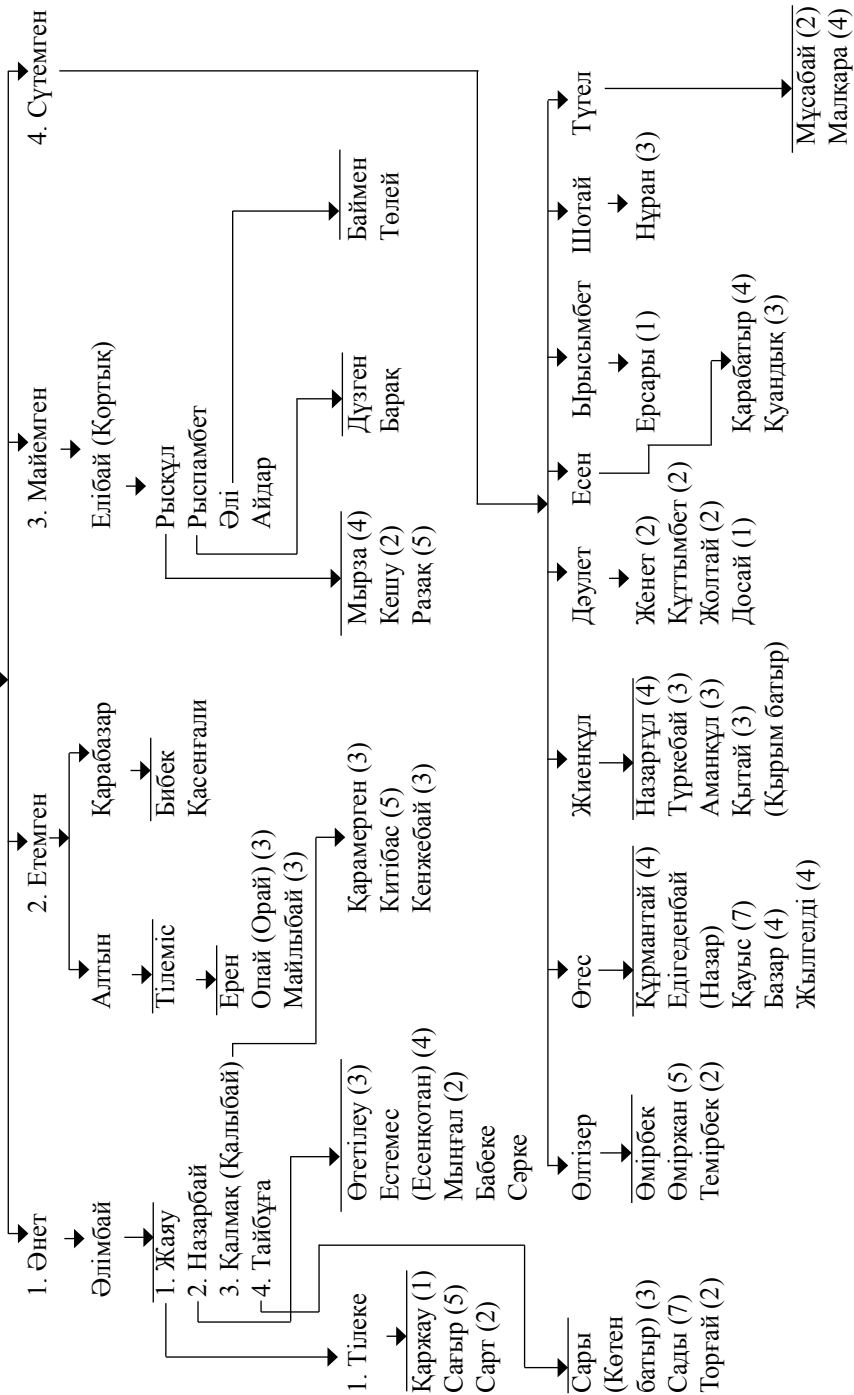
⁵³⁰ Бұл да сонда. - 175-179 бб.

⁵³¹ Бұл да сонда. - 180 б.

⁵³² Бұл да сонда. - 83 б.

⁵³³ Бұл да сонда. - 89 б.

Арықтыным

2. Ерболған батыр (XIX ғасырда өмір сүрген) – Жәлменде бидің замандасы және серігі болған. Арықтыным руының қай тармағынан тарайтындығы нақты анықталмаған.

ә) Байшегір руы

Байшегір руы – Жалайырдың Сырманақ бөліміндегі рулардың біріне жатады. Бұл ру туралы алғашқы мәліметтер XIX ғасырдың 20-шы жылдарынан бастап кездесе бастайды⁵³³. Осы ғасырдың 60-шы жылдарындағы деректер бойынша Байшегір руы Тыныш және Жамбет атты екі атаға бөлініп, 700 шаңырақтан тұрған⁷³³.

Н.А. Аристов зерттеуінде Байшегір руы Жалайыр тайпасының Сырманақ бөліміне жататын ру деп қарастырылса⁷³⁴, М. Тынышбаев өзі құрастырған шежіре-кестесінде Байшегір руынан Жиенқұл, Жиёмбет, Бегімбет, Абс (Абыз - автор), Қобыз атты аталарды таратып көрсетеді⁷³⁵. XX ғасыр басындағы Қапал уезі бойынша жүргізілген статистикалық зерттеулер материалдарында Байшегір руы және одан таралатын Жиёмбет, Ақтеке, Ақша, Есенбол, Атайбоз, Алдаберлі, Нұрымбет, Тоқтар, Мыржық, Итай, Есқара, Абыз секілді тармақтар мен аталықтар туралы мәліметтер мол кездеседі⁷³⁶. Бұл материалдардың Байшегір руының шежіресіне ғылыми сипаттама беруде тигізер көмегінің өте көп болғандығын айта кетуіміз керек.

Х. Арғынбаев өзінің зерттеуінде Байшегір руындағы Жиёмбет, Бекпенбет, Нұрымбет, Тынымбет, Абыс, Қобыс, Мыржық, Итай, Есқара, Ақтеке, Атайбоз, Дәулендабыл, Ақша және Есімбол

---

⁵³⁴ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы.). (Сборник документов и материалов.). – Алма-Ата, 1964. № 129 құжат. -224 б.

⁵³⁵ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -270 б.

⁵³⁶ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. –397 б.

⁵³⁷ Тынышпаев М. История казахского народа. -68 б.

⁵³⁸ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -19-26, 104-105 бб; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -176-184, 296-308 бб.

атты он төрт атаның атауын атап өтеді де, олардың рулық жүйеде қайсысы ру тармағына, қайсысы аталықтар мен аталарға жататынын деректердің жоқтығынан анықтай алмағандығына өкініш білдіреді⁵³⁹. Этнограф-ғалымның бұл ескертуін төменде біз, қолымызда жиналған барлық материалдарға сүйеніп, анықтауға тырысамыз.

Байшегір руының шежіресіне қатысты тәуір материалдар З.Сәдібековтың, Ж. Бейсенбайұлының шежіре кітаптарында ұшырасады⁵⁴⁰. Ал Р. Толқымбекұлы мен А. Оспановтың шежірелік материалдары Жалайырдың басқа да рулары секілді, Байшегір руының тармақтарын, аталықтарын, аталары мен әулеттерін дұрыс көрсетуге мүмкіндіктер береді⁵⁴¹.

Осы жоғарыда атап өткен материалдарға сүйеніп, Байшегір руының шежіресіне кіріселік.

Алдыменен, бұл руда қанша ру тармағы болғанын анықтап алудың маңызы зор. Өйткені қалған аталықтар мен аталар сол ру тармақтарынан өсіп-өнеді. Ал егерде ру тармақтарын анықтай алмасақ, онда Х. Арғынбаев айтып өткендей, барлық аталарды шатастырып, жүйелей алмаймыз.

Қолымыздағы материалдардың көбі Байшегір руында Жиёмбет, Нұрымбет, Бекпенбет (Шегелен) және Тынымбет атты төрт ру тармағы болғандығын айтады. М. Тынышбаевта Тынымбет пен Нұрымбет тармақтары көрсетілмейді, бірақ Байшегірден Жиенқұл, Жиёмбет, Бегімбет, Абыз, Қобыз атты тармақтардың таралатындығы айтылады⁵⁴². Р. Толқымбекұлы «Байшегірдің Жиёмбет, Нұрымбет және Бекпенбет атты ұлдары қобыз жасаушы және тартушы болған, сондықтан оларды Абыз-Қобыз аталары деп атап кеткен», - деп жазады⁵⁴³. Ал З. Сәдібеков Нұрымбет пен Жиенқұлды бір адам деп есептейді⁵⁴⁴ Бірақ ол қандай дерекке

---

⁵³⁹ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. – Алматы, 2000. -84 б.

⁵⁴⁰ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). -90-91 бб.; Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). – Алматы, 1994. -114 б.

⁵⁴¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -474-504 бб.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. – 12 б.

⁵⁴² Тынышпаев М. История казахского народа. – Ташкент, 1925. -68 б.

⁵⁴³ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -504 б.

⁵⁴⁴ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). -90 б.

сүйенгендігін көрсетпейді. Дегенменде осы дұрыс секілді. Өйткені Нұрымбет атауы аталған жерде Жиенқұл атауы жазылмайды және керісінше де солай.

Тынымбет атауының М. Тынышбаевта жазылмауын біз, автор оны Арықтыным руының құрамында деп санаған секілді деп ойлаймыз. Осылайша, жоғарыда айтылған дәлелдерімізді түйіндей келе, Байшегір руында төрт: Жиёмбет, Нұрымбет, Бекпенбет және Тынымбет тармақтары болған деген қорытынды жасаймыз.

Бұл төрт ру тармағы ішінде ең көбі және белгілі болғаны – **Жиёмбет ру тармағы**. Бұл тармақ өз ішінде (Дәуленбран) Дәулендабыл, Рыскелді, Әлменбет, Есқара, Абайбоз және Есімбол атты ру аталықтарына бөлінеді⁵⁴⁵. Р.Толқымбекұлы бойынша Дәулендабылдан – Көзберген, Дулат; Рыскелдіден – жалғыз Итай (Әйтәй), одан – Байғонды мен Жаңатай әулеттері таралады. Жиёмбеттің Әлменбет аталығынан – Абыз, Қобыз, Мыржық, Сетен (Серен) аталары тараса, ал Абыздан – Ақтеке, Ақша, Атайбоз; Мыржықтан – Ерсары, Ердес, Қанқара, Төлеген, Тотай әулеттері өсіп-өнеді⁵⁴⁶;

Жиёмбеттің Есқарасынан – Қара (Бейсембет), Ірі Абыз, Кіші Абыз, Қозыбағар және Бесбай аталары таралады⁵⁴⁷. Ал Есімбол аталығынан – Жәмеңке, Абдыра, Бойтық (Ботық), Батырбай және Жайық атты аталар одан әрі жалғасын табады⁵⁴⁸.

Жиёмбеттің Абайбоз аталығынан Бозымбай мен Бозай атты екі ата өсіп-өнеді.

XX ғасыр басындағы статистикалық мәліметтер бойынша Байшегірдің аталықтары мен аталары Арықтыным руының аталарымен көршілесіп, қауымдасып, ауылдасып отырған⁵⁴⁹. Сондықтанда осы екі рудың аталары бір-біріне өте жақын.

---

⁵⁴⁵ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -503 б.

⁵⁴⁶ Сонда. -503 б.

⁵⁴⁷ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -12 б.

⁵⁴⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -503 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -12 б.

⁵⁴⁹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уездъ. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -19-26 бб.

Нұрымбет ру тармағының таралуына келсек, одан Көкіл атты жалғыз ұл туып, Көкілден Китік және Боқат атты екі аталық шығады. Боқаттан Назар атасы таралса, Китік - Қалыбек, Құлыбек, Жангелді, Тыныбек және Қазыбек атты аталарға жіктеледі⁵⁵⁰. Ал **Бекпенбет тармағы** болса Батпан және Тұрсын атты екі аталыққа бөлініп, Батпаннан Алдаберлі, Маты, Тұрсыннан Бесшал аталары тарайды⁵⁵¹.

Енді Байшегір руының бір тармағы - **Тынымбет бөлімшесіне** тоқталсақ.

А.Оспановтың шежірелік материалдары бойынша Тынымбет бөлімшесі Келменбет, Келімбет, Тағымбет және Қожамсүгір атты төрт ру тармағына бөлінеді. Ө.Мұстафиннің шежіре қолжазбасында Тынымбет - Бәйбіше және Тоқал атты екі бөлікке бөлінеді де, Бәйбішеден - Қайназар, Тоқалдан - Биназар шығарылады. Қайназардан - Шерубай, Ерубай, Сансыз, Дәулетбай, Көшек атты бес ата, Биназардан - Боранбай мен Теңізбай атты екі ата таралады. Ө.Мұстафин бұл соңғы екі атаның есімдерін қосып, ел арасында оларды Борантеңіз деп атайтындығын жазады⁵⁵².

Қалған шежірелік материалдарда Тынымбет бөлімшесі – Келменбет және Тағымбет атты екі тармаққа бөлінетіндігін ескеріп, біз, олардың бірінің лақап есімі – Бәйбіше, ал екіншісінің лақап есімі – Тоқал болған деп санаймыз. Бұл атаулардың қайдан шығып отырғанын оқырманның өзі де аңғарып отырған шығар.

Р.Тоқымбекұлының материалдары мен А.Оспановтың деректері бір-біріне сәйкес келетін болғандықтан, біз олардың Тынымбеттің таралымы жөніндегі материалдарын негізге аламыз.

Шежіре бойынша Келменбеттен (Келменбеттен) - Байназар, Қайназар атты екі аталық тарап, біріншісінен - Боранбай, Теңізбай; екіншісінен – Шерубай, Ерубай, Көшек, Дәулетбай және Сақыз (Сансыз) атты аталар өсіп-өнеді. Олардан тарайтын әулеттер кестеде беріледі. Келімбет аталығынан Қайып, Байбөрі, Бөрібай аталары тарамдалып шығады⁵⁵³.

---

⁵⁵⁰ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -12 б.

⁵⁵¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -502-503 бб.

⁵⁵² Мұстафин Ө. Ата тарату. Қолжазба.

⁵⁵³ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -474-493 бб.

Тағымбет тармағынан Токтар, Мырзағұл, Алдаберлі (Алламберген), Қоңыр, Жәнібек атты бес аталық таралады. Токтардан – тоғыз, Мырзағұлдандан – жеті, Қоңырдан – үш, Жәнібектен – үш ата тармақталып, одан әрі олар жалғасын табады⁵⁵⁴. XX ғасыр басындағы деректерде осы бес атадан тараған ұрпақтар туралы жақсы материалдар кездеседі⁵⁵⁵.

Қожамсүгір тармағы да Меңдіғұл және Меңліше атты екі аталыққа бөлініп, Меңдіғұлдандан – алты ата, Меңлішеден бір ата таралады.

Байшегір руының шежіресі жөнінде ойларымызды қорыта келе, бұл рудағы Жиёмбет пен Тынымбет тармақтарының ғана аталары өз шежірелерін сақтап, кейінгі ұрпақтарға жеткізе білген дейміз. Ал қалған тармақтың ұрпақтары жөнінде олай айта алмаймыз. Мүмкін, кейбір деректер әлі де болса еш жерде жарияланбай сандықтың түбінде тығулы жатқан шығар. Болашақта басқа да тармақтың шежіресіне қатысты материалдар табылып қалады деген үмітпен ойымызды түйіндейміз.

Байшегір руынан шыққан тарихи тұлғалар мыналар:

1. Байшегір баба – аңыз бойынша өте аруақты және қасиетті адам болған. Ұрпақтары көп өсіп-өніп, жалайыр тайпасындағы бір руды құрайды. Шежіре бойынша оның шығу тегі мынандай: Жалайыр – Сырманақ – Нұрқожа – Тоқтыбек – Байшегір.

2. Тілеуғұл батыр - әрі батыр, әрі әулие болған кісі. XVIII ғасырда өмір сүрген жоңғарларға қарсы күресте аты шыққан. Нақты Байшегірдің қай тармағынан, қай әулетінен тарайтындығы белгісіз.

3. Сүндетбай қажы – XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басы аралығында өмір сүрген. Ел билеген болыс, Мекке-Мәдинаға барып, қажы атанған. Шыққан тегі Байшегірдің Жиёмбет тармағынан.

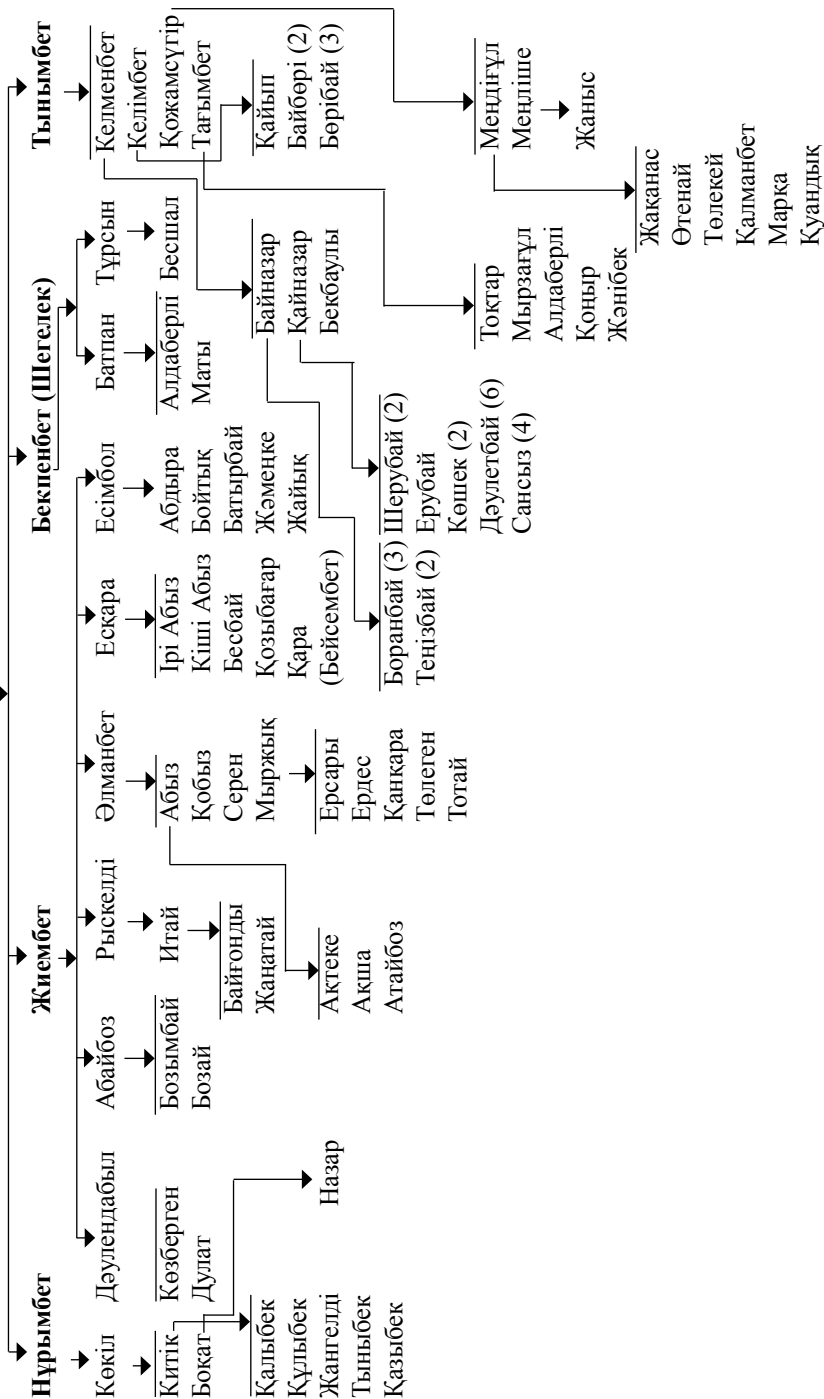
4. Бақтыораз Бейсекбаев (1921-1941) – Ресей батыры және

---

⁵⁵⁴ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -495-501 бб.

⁵⁵⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -22, 26 бб; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -184, 306 бб.

Байшегір

Қазақстанның халық қаһарманы. 1941 жылы Ұлы Отан соғысының бесінші күні құрамында Бақтыораз бар бомбалаушы Кеңес ұшағының экипажы әскери тапсырманы орындау барысында, ұшақтың қатты зақымдануына байланысты, өз ұшақтарын жер бетіндегі жаудың шоғырланған тобына бағыттайды. Тарихта бұл экипаждың ерлігін капитан Гастеллоның экипажының ерлігімен байланыстырып келді. Ақырында әділдік үстем құрып, 1997 жылы ұзақ уақыт бойғы тексерулер мен зерттеулерден кейін, құрамында Бақтыораз Бейсекбаев бар капитан Масловтың экипажына Ресей батыры атағы берілді. Ал 1998 жылы ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жарлығымен Бақтыораз Бейсекбаевқа Қазақстанның халық қаһарманы атағы берілді. Бақтыораздың әкесі Шәмpek ауқатты адам болып, 1930 жылдардағы ұжымдастырудың құрбаны болған. Жетім қалған Бақтыоразды ағасы Бейсекбай Алматыдағы балалар үйіне өткізіп, өз есімін оның фамилиясы етеді. Сөйтіп ол тарихта Бақтыораз Бейсекбаев болып қалды.

Шежіре бойынша оның шығу тегі былайша беріледі: Байшегір – Тыным – Келменбет – Байназар – Боранбай – Мөңкебай – Түймебай – Шәмpek – Бақтыораз.

б) Балғалы руы

Балғалы руы – Жалайыр тайпасының Сырманак бөліміндегі бес рудың біріне жатады. Балғалы атауы да Жалайырдың кейбір рулары сияқты лақап есім. Шежірелік материалдар бойынша ол – Қосар деген адамның жанама есімі.

Бұған дейінгі қарастырылған Жалайырдың әрбір руына қатысты дерек мәліметтерінде Балғалы руына да қатысты материалдар бар. Бұл рудың атауы алғаш рет 1825 жылғы «Ұлы Жүз руларының сипаттамасы» атты деректе Жалайыр тайпасының құрамындағы рулардың бірі ретінде кездеседі⁵⁵⁶. Мұнда ол ру «Балехлы» деп жазылғанымен де, оның Балғалы екендігіне ешкім күмән тудырмайды. XIX ғасырдың 60-шы жылдарында Жетісу өңіріндегі ру-тайпалардың тарихына

---

⁵⁵⁶ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы.). (Сборник документов и материалов.). – Алма-Ата, 1964. № 129 құжат. -224 б.

қатысты материалдар жинақтаған Н.А.Абрамов Балғалы руын 4 атаға бөліп қарайды. Ол бірінші атаға – Құлым (240 шаңырақ), екінші атаға – Шағыр (80 шаңырақ), үшіншіге - Өгіз (55 шаңырақ) және төртінші атаға – Ниязбарақты (55) жатқызады⁵⁵⁷. Н.А.Аристов болса Балғалы руын Жалайырдың Сырманак бөліміндегі рулардың бірі дей отыра, одан Өгіз, Шағыр және Құлым атты аталар бөлінеді деп жазады⁵⁵⁸. М. Тынышбаев өзінің шежірелік кестесінде Балғалы руынан Құлымбет пен Құлым атты екі тармақты таратады⁵⁵⁹.

XX ғасыр басында Қапал уезі бойынша жүргізілген статистикалық зерттеулердің материалдарында Балғалы руының шежіресіне қатысты материалдар өте көп. Мысалға, Балғалы болыстығындағы қауымдарға сипаттама деп аталатын бөлімде Құлымнан тарайтын жеті ата, Шағырдан тарайтын төрт ата қазіргі кездегі шежірелердің материалдарымен түп-тура сәйкес келеді⁵⁶⁰. Біз, осы рудың тармақтары мен аталарын шежіре бойынша жазғанымызда, осы статистикалық мәліметтерді негізгі дерек көзі етіп аламыз. XX ғасырдың 50-60-шы жылдары ғылыми-этнографиялық экспедиция барысында Х. Арғынбаев Жалайыр тайпасының руларына сипаттама бере келе, Балғалы руын екі атадан: Құлымбет және Құлымнан тұрады деп, Құлымбетен – алты атаны, Құлымнан – бес атаны таратады⁵⁶¹.

Қазіргі кездегі қазақ шежірешілері З. Сәдібеков, Ж. Бейсенбайұлы, Р.Толқымбекұлы, А.Оспанов Балғалы руының Құлымбет және Құлым атты екі тармаққа бөлінетіндігін

---

⁵⁵⁷Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -270-273 бб.

⁵⁵⁸ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. –397 б.

⁵⁵⁹ Тынышпаев М. История казахского народа. – Ташкент, 1925. -68 б.

⁵⁶⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -1-2, 4, 102-103 бб; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -268-294 бб.

⁵⁶¹ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -85 б.

бірауыздан мақұлдайды⁵⁶². Бірақ та З. Сәдібеков Құлымбеттен тарайтын тармақтарды көрсетуде аталықтар мен аталарды және әулеттерді шатастырады. Жалайыр тайпасының шежіресін қалың кітап етіп жазған Р.Толқымбекұлының материалдарын біз, ХХ ғасыр басында статистикалық зерттеу материалдарымен салыстырғанымызда, шежіреші ақсақалдың деректері ақиқаттың ауылынан алыс емес екендігіне көзімізді жеткіздік.

Енді осы қолымыздағы бар жиналған материалдарға сүйеніп, мәліметтерді бір-бірімен салыстыра, талдай келе, біз, Балғалы руындағы тармақтар мен аталарды жіктеп көрсетелік.

Балғалы руы өз ішінде екі үлкен бөлімшеге бөлінеді. Бірінші бөлімше – Құлымбет, екінші бөлімше – Құлым деп аталады.

Құлымбет ру бөлімшесі – Дәулетей, Шағыр, Өгіз(Жанай), Нәдір және Барлы атты тармақтарға бөлінеді. Дәулетей ру тармағы – Көзел және Бұлдық атты екі аталыққа тарамдалып, біріншісінен – Қойайдар, одан Андасбай, Үйсінбай, Кіштібай (3), Ілебай(4), Найманбай (1) атты аталар өсіп-өніп, олар одан әрі әулеттерге тарамдалады. Дәулетейдің екінші аталығы – Бұлдық онша көп өспей қалған. Бұлдықтан жалғыз ұл – Кәкім, одан жалғыз ұл - Әбдіхалық тарап отырады⁵⁶³.

ХХ ғасырдың басында Дәулетей тармағына жататын шаңырақтар Қапал уезі Балғалы болыстығының 5-6-шы әкімшілік ауылында мекендеген. Олардың сол кездегі жалпы саны 450-дей адам болған⁵⁶⁴.

Құлымбет бөлімшесіндегі екінші тармаққа – Шағыр тармағы жатады. Бұл тармақ шежіре бойынша – Бегім, Жангелді, Елшібек, Қоныс, Амангелді және Самат (қажы) атты аталықтарға

---

⁵⁶² Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). – Ташкент, 1994. -91 б.; Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). –Алматы, 1994. -114 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -505 б., Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -15 б.

⁵⁶³ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Онекі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -505-507 бб.

⁵⁶⁴ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уездъ. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -280 б.

бөлінеді⁵⁶⁵. Шежіре бойынша бұлай бөлінуді ХХ ғасыр басындағы статистикалық зерттеулердің материалдары да дәлелдейді. Ол бойынша Шағыр – Жангелді, Амангелді, Елшібек және Қоныс атты ру топтарына бөлінген⁵⁶⁶. Бегім аталығынан – Қалдыбай атасы; Жангелді аталығынан – Есенқұл, Жиеншора, Елемес, Базар аталары; Қоныстан – Нәдірбек, Қабылбек аталары; Амангелдіден – Сырлыбай, Бөрте; Саматтан – Білдебай атасы тармақталып, одан әрі жалғасады⁵⁶⁷.

Құлымбет бөлімшесіндегі Өгіз (Жанай) тармағы Лепес және Өтеғұл атты екі аталыққа бөлініп, Лепестен - Өтепберген, Сейітназар, Еламан, Наурызбай; Өтеғұлдан – Меңдіғұл, Оразкелді, Сәрбіз, Сәрез, Әліғұл, Бердіғұл және Ырыс деген аталардың үрім-бұтақтары таралады⁵⁶⁸.

Келесі тармаққа – Нәдір тармағы жатады. Бұл тармақ – Нияз, Барақ, Май, Күйік атты төрт аталыққа бөлінеді. Нияз бен Барақ аталықтарының саны аз болуына байланысты, олар бірігіп, өздерін Ниязбарақ деп атаған. Өкінішке орай, олардың қазіргі кездегі шежіресі қолымызға түспеді. Май аталығы – Дара, Қара, Тілеубай атты аталарға бөлінсе, Күйік аталығынан жалғыз Киізбай атасы таралады⁵⁶⁹. Балғалы руының Құлымбет бөлімшесіндегі соңғы ру тармағына – Барлы тармағы жатады. Барлы тармағы өз ішінде Таймөңке және Тініке атты екі аталыққа бөлінеді. А. Оспанов осы екі аталыққа үшінші аталық ретінде Ақпанбетті қосады. Барлы тармағының шаңырақтары өзінің ағайыны Дәулетайлармен қатар отырған. ХХ ғасыр басындағы мәліметтер бойынша олардың жалпы саны 608 адам болған⁵⁷⁰.

---

⁵⁶⁵ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -507 б.

⁵⁶⁶ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -2 б.

⁵⁶⁷ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. – 507-515 бб.

⁵⁶⁸ Сонда. -515 б.

⁵⁶⁹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -521 б.

⁵⁷⁰ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -278-280 бб.

Балғалы руының екінші бөлімшесі – Құлым. Р. Толқымбекұлы бұл бөлімшені өз ішінде бірнеше ру тармағына бөлінеді деп, оған - Бәйімбет, Ақжол, Жалманбет, Жарым, Шандыаяқ және Алдаберліні жатқызса, А.Оспанов оларға Таңатарды қосады⁵⁷¹. XX ғасыр басындағы мәліметтер бойынша Бәйімбет, Алдаберлі, Шандыаяқ, Жарым және Жалманбет Құлымның бәйбішесінен туылған да, қалғандары кіші әйелінен туылған ұлдар⁵⁷².

Құлым бөлімшесіндегі Бәйімбет тармағы – Айдос және Жандос атты аталықтарға бөлінеді. Айдостан – Еспембет, Көккөз, Ерназ аталары, Жандостан – Қосуақ, Атан (Қошқар).

Ақжол тармағы – Аққожа, Әбіш, Тоқсанбай атты аталықтарға бөлінсе, Аққожадан – Шаяхмет; Әбіштен - Әліш, Смағұл; Тоқсанбайдан - Әбілхан тарайды.

Жалманбет тармағы – Ораз, Бәйгел және Бәйтерек атты аталықтарға бөлініп, Ораздан – Нұрлыш, Нұрбай, Есентемір аталары өсіп-өнеді.

Жарым тармағы – Тоқымбет, Қосан және Пірімбай атты аталықтарға жіктеліп, олардан сегіз ата таралып шығады.

Алдаберлі тармағынан – Тәңірберген, Таубай, Өмірәлі, Бокбасар, Бүркітбай және Батырхан аталықтары өсіп-өнген.

Шандыаяқ тармағы – Бердібек, Жолдасбай, Топыраяқ атты аталықтарға тармақталады да, Бердібектен - Өмірәлі, Түстікбай, Түтінбай аталары, Топыраяқтан – Бөрібай атасы шығады⁵⁷³.

Қорыта келе, Балғалы руының шежірелік материалдары біршама жақсы сақталған және мәліметтері қайшылықты емес деп санаймыз.

---

⁵⁷¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -522 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -15 б

⁵⁷² Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -102-103 бб.

⁵⁷³ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -15 б

в) Қайшылы руы

Қайшылы руы – Жалайыр тайпасының Сырманақ бөліміндегі бес рудың бірі болып саналады. 1825 жылғы «Ұлы Жүз руларының сипаттамасында» Қайшылы руы Жалайыр тайпасының құрамында алғаш рет орыс дерегінде кездеседі⁵⁷⁴. Н.А. Абрамовтың XIX ғасырдың 60-шы жылдары Қаратал өзені маңайында жүргізген зерттеуі бойынша Қайшылылар 200 шаңырақты құраған⁵⁷⁵. Бірақ зерттеуші олардың қандай аталарға жіктелетінін айтпайды. Дәл сол сияқты Н.А. Маевтың редакциясымен 1872 жылы Санкт-Петербург қаласында жарық көрген «Ежегодник. Материалы для статистики Туркестанского края» атты жинақтың «Қапал уезінің болыстары» деген тараушасында Балғалы-Қайшылы, Оңтүстік Балқаш болыстарында Жалайырдың басқа да руларымен бірге Қайшылы руының болғандығы хабарланады да, оның тармақтары мен аталары жөнінде ештеме айтылмайды⁵⁷⁶. Н.А. Аристов Қайшылы руын Жалайырдың Сырманақ бөліміндегі рудың бірі ретінде айтып өтсе, М. Тынышпаев өзінің шежіре-кестесінде Қайшылы руын Сырманақ тобына жатқызады да, таралуын көрсетпейді⁵⁷⁷.

Қайшылы руын біз, Жалайырдың Балғалы руымен бірге Орта Азияда, Қатта Қорған бөлімінде кездестіреміз. XIX ғасырдың 70-ші жылдарының басында олар 34 елді мекенде тұрып, отырықшы шаруашылық түрлерімен айналысқан⁵⁷⁸. Бірақта олардың жіктелуі жөнінде деректерде айтылмайды.

Қайшылы руының тармақтар мен аталарға бөлінуі туралы аздаған деректер XX ғасыр басында Қарқаралы, Әулиеата уездерінде, Шу өзені мен Талас өзенінің төменгі ағысы бойындағы уездерде

---

⁵⁷⁴ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1964. -224 б.

⁵⁷⁵ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -272 б.

⁵⁷⁶ Ежегодник. Материалы для статистики Туркестанского края. Под ред. Н.А. Маева. Вып., 1. – СПб., 1872. Волости Копальского уезда. -158-160 бб.

⁵⁷⁷ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. –397 б.

⁵⁷⁸ Русский Туркестан. Сборник изданное по поводу политехнической выставки. Вып., 2. Статьи по этнографии, технике, сельскому хозяйству и естественной истории. Под ред. В.Н. Троицкого. – М., 1872. -108 б.

жүргізілген статистикалық зерттеулердің материалдарында кездесіп отырады⁵⁷⁹. Қапал уезіндегі материалдардан біз, Қайшылы руының тармақтары мен аталарына қатысты ешқандай деректер кездестірмедік.

1913 жылы Сырдария облысы, Әулиеата уезі, Шуболыстығының №2 ауылының молдасы, руы Жалайыр Құлжан Жолбарыстың айтуы бойынша құрастырылған Жалайыр тайпасының шежіресіндегі материалдардың Қайшылы руының тармақтары мен аталарына тікелей қатысы бар⁵⁸⁰.

Біз бұл шежірені Құлжан Жолбарыстың нұсқасы деп атап, Қайшылы руының шежіресінде осы нұсқаға сілтеме жасап отырамыз.

Х. Арғынбаев Жалайырдың Қайшылы руынан басқаларының бәрін аталар мен тармақтарға жіктеп, «өкінгенмен, қолымызда Қайшылы руы туралы әдеби де, зерттеу де деректері жоқ», - деп жазады⁵⁸¹. Ғалым өзі құрастырған шежірелік кестеде Қайшылыдан жалғыз Бисамке атты атаны таратып көрсетеді⁵⁸².

XX ғасырдың 90-шы жылдары жарық көрген қазақ шежірешілерінің еңбектерінде Қайшылы руының тармақтары мен аталарына қатысты біршама материалдар бар. Ж. Бейсенбайұлының шежіресінде Қайшылы руы Жалайырдың Сырманақ бөліміндегі Жанғазыдан шығарылады да, оған Бисамке, Ербөлек,

---

⁵⁷⁹ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. – Ташкент, 1915. Поаульные таблицы. -38 б.; Родословная киргиз-казаков, живущих в районе р. Чу и низовьев р. Таласа Аулеатинского и Черняевского уездов. - 2-8 бб.; Родословная киргиз-казаков. Таблица.; Материалы по киргизскому землепользованию соборные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей. Семипалатинская область. Каракаралинский уезд. Т. 6. – СПб., 1905. Родовые схемы киргиз Каркаралинского уезда. Схема XIV. -121 б.; Материалы по киргизскому землепользованию. Сырдарьинская область. Аулеатинский уезд. – Ташкент, 1911. Поаульные таблицы. -14, 290-296 бб.

⁵⁸⁰ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Поаульные таблицы. -38 б.; Родословная киргиз-казаков, живущих в районе р. Чу и низовьев р. Таласа Аулеатинского и Черняевского уездов. -2-8 бб.; Родословная киргиз-казаков. Таблица.

⁵⁸¹ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -85 б.

⁵⁸² Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -132 б.

Байқұтты, Жолқұтты және Мәмбетәлі атты бес атаны жатқызады⁵⁸³. Автор өзіне мәлімет беруші 5-6 информатордың аты-жөнін келтірсе, З. Сәдібеков ешбір сілтеме көрсетпей, Қайшылыдан таралатын тармақтар мен аталарды былайша баяндайды: «Қайшылыдан – Ебелек, одан Бисембек, Еркөбек. Бисембектен – Мәмбетәлі, Алатау (Амандық). Мәмбетәліден – Жанқұтты, Байқұтты, Жолқұтты. Алатаудан – Майлыбай, Жанымбай, Айтбай. Майлыбайдан – Жәңке батыр. Еркөбектен – Қалмақ, Қарасирақ. Қайшылының ұраны – қайшы»⁵⁸⁴. Шежірешінің материалдарын басқа деректермен салыстыру барысында біз, оның материалдарының кейбір тұстары өте тың, ал кейбір жерлері басқа нұсқалармен сәйкес келетініне көзімізді жеткіздік. Егерде автор өзі қолданған дерек көздеріне, қолжазбаларға сілтеме берген болса, онда оның кітабының ғылыми жағы бағалы болар еді.

Р. Толқымбекұлының шежіресі біздің қолымыздағы шежірелік материалдар ішінде Қайшылы руына қатысты ең толық қамтылған нұсқасы⁵⁸⁵. Кейбір аталардың таратылуы ғана көрсетілмей қалғаны болмаса, бұл нұсқа Қайшылы руының шежіресін жазуда негізге алынды. Жақында ғана қолымызға тиген А. Оспановтың, Ж. Қойгелдиевтің шежірелік материалдарында Қайшылы руының Ербөлек, Бейсембектерге дейінгі тарқатылуы көрсетіледі. Біз, осы рудың шежіресін жазуда осы аталған шежірешілердің деректік материалдарын негізге алдық⁵⁸⁶.

Енді қолымыздағы бар материалдарға сүйеніп, Қайшылы руының қалай таралатындығына көңіл бөлсек. Алдыменен, осы рудың тармақтарына тоқталсақ.

А. Оспанов бойынша Қайшылыдан (Қозыбақ) - одан Жанқұлы, Байқұлы, Құлжан таралады. Жанқұлыдан – Тоқберген,

---

⁵⁸³ Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). – Алматы, 1994. -114 б.; Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш.Құрымбайұлы). -91 б.

⁵⁸⁴ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). -91 б.

⁵⁸⁵ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -578-600 бб.

⁵⁸⁶ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -16 б.; Қойгелдиев Ж. Шежіре. Қолжазба. – 2 бет.

Тоқсейіт, Жансейіт және Тыңсейіт тармақтары шығады. Тыңсейіт - Қармыс және Қара атты екі бөлікке бөлініп, Қармыстан – Ербөлек пен Бейсембек таралады. Ербөлектен – Қазы мен Қалыбай⁵⁸⁷.

Дерек материалдарын саралай келе, біз, Қайшылы руы Бисембек, Ербөлек, Дөбелдек атты тармаққа бөлінетіндігіне көзімізді жеткіздік. Оның ішінде Бисембек атауы - Бисамке, Басемен деп әртүрлі нұсқада әртүрлі жазылып жүр. Ербөлек атауы да бірде – Ербөлен, бірде – Еркөбек түрінде кездеседі. Себелек атауын 1898 жылы 67 жастағы Қарқаралы уезінің тұрғыны Тәней Сарғалдақұлы өзінің тоғызыншы атасы деп көрсеткен. Сонымен бірге ол, Себелек пен Ербөлекті Қайшылыдан тікелей таратады да, Себелектен Мәмбетәліні, одан Жолқұттыны шығарады⁵⁸⁸. Бұл нұсқа З.Сәдібековтың ұсынған нұсқасымен Мәмбетәлі атасына байланысты сай келеді. Сол себепті де біз, Себелек атауын Бисембек атауының айтылу, жазылу немесе көшірілу барысында өзгерген түрі деп есептейміз.

Дөбелдек атауы Құлжан Жолбарыстың нұсқасында алғаш рет кездеседі. Ол нұсқа бойынша: Жалайыр, одан Қарақармыс, одан Тыңсейіт, ал одан Дубалдак, Бейсенбек және Ербөлек таралады⁵⁸⁹. Дубалдақты – біз, Дөбелек деп алдық. Бірақ шежіреде ол таратылмайды. Ал Қарақармыс, Тыңсейіт аталуларын бірінші рет кездестіріп отырғандықтан, олар жөнінде мынадай пікір айтамыз: А. Оспанов шежіресінде айтылатын Тыңсейіт және одан тарайтын Қара және Қармыс тармақтары Ербөлек, Бисембек аталарының Қайшылыға дейінгі буындары.

Осылайша, Қайшылыдан таралатын ру тармақтарын анықтап алғаннан кейін, басқа руларды таратқанымыздай, Қайшылының әр тармағын жеке-жеке қарастыралық.

Алдыменен жиі айтылып, жиі кездесетін Ербөлек ру тармағының таралуына назар салып көрелік. Ербөлек ру тармағы Қазы

⁵⁸⁷ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. -16 б

⁵⁸⁸ Материалы по киргизскому землепользованию собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей. Семипалатинская область. Каракаралинский уезд. Т. 6. – СПб., 1905. Родовые схемы киргиз Каракаралинского уезда. Схема XIV. -121 б.

⁵⁸⁹ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Поаульные таблицы. -38 б.; Родословная киргиз-казаков, живущих в районе р. Чу и низовьев р. Таласа Аулеатинского и Черняевского уездов. -2-8 бб.; Родословная киргиз-казаков. Таблица.

(Қазы) және Байғазы (Қазыбай) атты екі бөлімге бөлінеді. Қазидан Қалмақ аталығы тарайды. Шежіренің бір нұсқасында Қазидан Қалмақ пен Қарасирақ аталықтары таратылады да, Қалмақтан – Дуана атасы өрбітіледі⁵⁹⁰.

Ербөлектің екінші бөлімшесі бір шежіреде Байғазы⁵⁹¹, ал басқа бір шежіреде Қазыбай деп жазылған⁵⁹². Құлжан Жолбарыстың нұсқасы ең ескісі болғандықтан, біз, Байғазы атауын дұрыс деп тауып, сол атауды қолданамыз.

Байғазыдан Байдалы, Байбөрі, Жамақ (Жұмық) және Бердіғұл атты аталықтар өсіп-өнеді. Байдалыдан Қопалы, одан Қарамолда, одан Бәйдібек аталары таралса, Байбөріден Тінәлі атасы, Жамақтан Көпсөк атасы тармақталады⁵⁹³. Бердіғұл аталығы Қожамжар, Алдияр, Молдияр атты аталарға бөлінеді де, Қожамжар атасынан Мырзагелді, Жәнібек атты әулеттердің үрім-бұтақтары өсіп-өнеді⁵⁹⁴.

Қайшылы руының таратылуы онша көп кездеспейтіндіктен, біз, Мырзагелдіден тарайтын кішігірім әулеттерді осы жерде айта кетуді жөн көріп отырмыз.

Мырзагелдіден Құлымбет, Қасым тарайды. Құлымбеттен Нұр; Қасымнан – Дос, Есен, Алтыбай, Жетібай, Үйірбай, Жақаш, Үмбет әулеттері тармақталады. Достан Сиырбай, Есеннен – Сәмбет пен Жалмамбеттер шығады⁵⁹⁵.

Қайшылы руындағы келесі бір үлкен ру тармағына – Бисембек ру тармағы жатады. Бұл тармақты Құлжан Жолбарыс Есім және

---

⁵⁹⁰ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). -91 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -582 б.

⁵⁹¹ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Поаульные таблицы. -38 б.; Родословная киргиз-казаков, живущих в районе р. Чу и низовьев р. Таласа Аулеатинского и Черняевского уездов. -2-8 бб.; Родословная киргиз-казаков. Таблица.

⁵⁹² Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -578 б.

⁵⁹³ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Поаульные таблицы. -38 б.; Родословная киргиз-казаков, живущих в районе р. Чу и низовьев р. Таласа Аулеатинского и Черняевского уездов. -2-8 бб.; Родословная киргиз-казаков. Таблица.

⁵⁹⁴ Сонда. Родословная киргиз-казаков. Таблица.

⁵⁹⁵ Сонда. Таблица.

Қаным атты екі аталыққа таратса⁵⁹⁶, З.Сәдібекұлы Мәмбетәлі мен Алатау атты, ал Р.Тоқымбекұлы бөлек Есім мен Қаным атты аталық пен атаны Басеменнен таралады деп көрсетеді⁵⁹⁷. Бұл жерде Басеменнің Бисембек екенін біз, осының алдында ескерткенбіз.

Біз де Бисембек тармағы Есім және Қаным атты аталықтарға бөлінеді дейміз де, одан әрі олардың таратылуына келгенде қиналыңқыраймыз. Дегенменде өз нұсқамызды айтып көрелік.

Р. Толқымбекұлы Қаным аталығынан Арубай, Әлі, Ділдаш ұрпақтары тарайды деп түсіндіреді⁵⁹⁸.

Бізше, Бисембек тармағының Есім аталығынан Мәмбетәлі мен Алатау аталары тараған. Ал Мәмбетәліден Жанқұтты, Байқұтты және Жолқұтты әулеттері өсіп шықса, Алатаудан Майлыбай, Жанымбай, Айтбай әулеттерінің үрім-бұтақтары өсіп-өнеді⁵⁹⁹.

Қайшылы руындағы келесі тармақ – Дөбелек тармағы. Мұндай тармақтың бар екендігін алғаш рет Құлжан Жолбарыс айтқан. Бірақта бұл тармақ өз ішінде таратылмаған.

Жалпы Қайшылы руының шежіресіне байланысты жоғарыда айтылған ой-пікірлерді қорыта келе, рудың тармақтары мен аталықтары, аталары мен әулеттері әлі күнге дейін толық анықталып, бір жүйеге келтірілмеген деп санаймыз. Болашақта шежірешілер, өлкетанушылар, этнографтар, ру-тайпалар тарихына қызығушылық білдіретін әуесқой тарихшылар осындай мәселеге көңіл аударар деген ойдамыз.

Қайшылы руынан шығып, бүкіл қазақ еліне танымал болған тұлғалар:

1. Жазылбек Қуанышбаев (1896-1986) – атақты шопан, екі мәрте Социалистік Еңбек Ері атанған. Қазақстан Республикасы ауылшаруашылығының шебері. Қой шаруашылығын дамытуда

---

⁵⁹⁶ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Поаульные таблицы. -38 б.; Родословная киргиз-казаков, живущих в районе р. Чу и низовьев р. Таласа Аулеатинского и Черняевского уездов. -2-8 бб.; Родословная киргиз-казаков. Таблица.

⁵⁹⁷ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). –Ташкент, 1994. -91 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. - 595 б.

⁵⁹⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -595 б.

⁵⁹⁹ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). -91 б.

үлкен нәтижереге қол жеткізген, сол себепті де ол «Шопан ата» аталған. Шығу тегі: Қайшылы – Ербөлек – Байғазы – Бердіғұл – Алдияр – Жұмағұл – Қуанышбай - Жазылбек.

г) Күшік руы

Күшік руы – Жалайырдың Сырманақ бөліміндегі бес рудың біріне жатады. Тарихи аңыз-әңгімелердің мәліметтері бойынша Шуманақ Ахметқожаның Маңғытай және Барақ атты екі ұлы болған екен. Маңғытайдан – Андас, Барақтан – Наркелді туылып, Наркелдіден Қосай мен Қосымбет атты екі ұл өседі. Наркелді ерте қайтыс болып, оның жас ұлдарын жақын ағайындары қолдарына алады. Қосай Андастың қолында тәрбиеленеді. Қосайды Андас «Күшік» деп еркелеткендіктен, кейін келе ол және оның ұрпақтары осы атаумен аталып кетеді⁶⁰⁰. Күшік руының рулық дәрежеге кейіннен жеткендігін ел аузындағы деректерге сүйеніп, алғаш рет Н. А. Абрамов, одан кейін Н.А. Аристов айтады⁶⁰¹.

Күшік руының атауы алғаш рет 1825 жылғы «Ұлы Жүз руларының сипаттамасы» атты орыс тіліндегі деректе кездеседі⁶⁰². Бұл деректе Күшік руы Жалайыр тайпасындағы он екі рудың бірі ретінде және Андас, Мырза руларынан кейін үшінші кезекте айтылады. Осы тізімдегі Жалайыр руларының реттік орналасуы рулардың тайпалық жүйедегі алатын орнын көрсетсе керек.

1867 жылы жарық көрген Н.А. Абрамов еңбегінің материалдарында Қапал уезіндегі Күшік руына қарасты шаңырақтардың саны – 700 екендігі және де рудың Таз, Жабысқақ, Қарасақал, Маржа атты төрт тармаққа бөлінетіндігі айтылған⁶⁰³.

Н.А. Аристов өз еңбегінде Сырманаққа жататын бес рудың

---

⁶⁰⁰ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. – Алматы, 2000. -82-83 бб.

⁶⁰¹ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. – СПб., 1867. -272 б.; Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – СПб., 1897. –397 б.

⁶⁰² Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1964. -224 б.

⁶⁰³ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. -272 б.

атын атап келеді де, «...Күшік деп аталатын он үшінші ру бар, ол ең соңынан қалыптасып, Балғалыға қосылады», - деп баяндайды⁶⁰⁴. Одан әрі ескертпеде 1865 жылғы Алатау округтік басқармасының тізіміне негіздей келе, Күшік руында – Сүйіндік атты бөлім бар деп түсіндіріп өтеді⁶⁰⁵.

М.Тынышбаев өзінің кестесінде Күшік руын Жалайыр тайпасының Шуманақ бөліміндегі рулармен бірге атайды да, бірақ таралуын көрсетпейді⁶⁰⁶.

XX ғасыр басында Қапал уезінде жүргізілген статистикалық зерттеу материалдарында Күшік болыстығындағы рулық бөлімшелерге қысқаша сипаттама беріледі⁶⁰⁷. Осы сипаттамалардан Күшік руының тармақтары мен аталықтарын, аталары мен әулеттерін жіктеп көрсететін мол деректер табуға болады.

Күшік руының шежіресіне қатысты құнды деректерді Х. Арғынбаевтың зерттеулерінен⁶⁰⁸, Ж. Бейсенбайұлы, З.Сәдібековтердің шежірелерінен⁶⁰⁹, сондай-ақ Күшік руының тікелей таралуына арналған шежіре-кітаптан ала аламыз⁶¹⁰.

Олай болса, Күшік руының ру тармақтарынан бастап, олардың жіктелуіне кіріселік.

Күшік (Қосай) жас кезінде жетім қалып, туысы Андастың қолында өседі де, кісі қатарына қосылғаннан кейін бөлек шығады. Ол бес әйел алған бай адам болыпты. Бәйбішесінің аты – Меңлі болған екен. Оның иегіндегі меңіне сақал шыққандықтан,

---

⁶⁰⁴ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –397 б.

⁶⁰⁵ Сонда. -397 б.

⁶⁰⁶ Тынышпаев М. История казахского народа. – Ташкент, 1925. -68 б.

⁶⁰⁷ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Заметки об отдельных общинах. -5-19 бб.; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -196-210, 216-232 бб.

⁶⁰⁸ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. -76-90 бб.

⁶⁰⁹ Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). –Алматы, 1994. -114 б.; Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). –Ташкент, 1994. -91 б.

⁶¹⁰ Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. – Талдықорған, 2005. -505 б.

ұрпақтарын жұрт «Қарасақал» атандырып жіберіпті. Екінші әйелінен – Жабысқақ, Сомбақ; үшінші әйелінен – Таз; төртінші әйелінен – Сары; ал ең кіші әйелінен – Бөкенбай атты ұлдары болған екен. Кейін келе Сары мен Бөкенбай еншілес болып, олардың ұрпақтары Сары – Бөкенбай атаныпты⁶¹¹. Ел аузында сақталып, бізге жетіп отырған бұл әңгімеден біз, Күшік руындағы ру тармақтарының рулық жүйедегі алатын орнын байқаймыз. Біз де осы жүйедегі тәртіпті сақтай отыра, алдыменен, Қарасақал ру тармағынан бастаймыз.

Қарасақал ру тармағы.

Бұл тармақтың өз ішінде таралуын үш автор үш түрлі көрсетеді. Х.Арғынбаев: «Қарасақал бес атаға айырылады: Дәулет, Бекбау, Ырысымбет, Әділ, Жармұқан», - деп жазса⁶¹², Р. Толқымбекұлының шежіресінде Тойтан, Бекжан, Дүйсембі, Аманбай, Сыбанбай, Малайсары және Дәулен атты жеті ата көрсетіледі⁶¹³. Ал Күшік руының тікелей өзіне арналған шежіре-кітапта Қарасақалдан – Қойлыбай, Қожамқұл, Жаманқара атты үш аталық тарқатылады⁶¹⁴.

Біз осы үш автордың деректерін салыстыра, саралай келе, мынадай пікірлер білдіреміз.

Біріншіден, Р. Толқымбекұлының мәліметтері толық емес. Өйткені шежіреші ақсақал Жалайырдың басқа руларының таралуын көрсеткенде ру тармақтарынан қазіргі ұрпақтарға дейін бар болғаны 4-6 буынды құрап отыр. Сондықтанда біз, Қарасақал тармағынан жеті аталық таралады деген пікірді ақиқаттан алшақтау дейміз.

Екіншіден, Х. Арғынбаев көрсеткен аталықтар «Күшік» руының шежіресіндегі Қарасақал бөлімінде кездеседі. Онда Қарасақал ру тармағынан тарайтын аталықтар, аталықтардан өсіп шыққан аталар, әулеттер жақсы, кесте бойынша көрсетілген. Х.Арғынбаев

---

⁶¹¹ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. – Алматы, 2000. -134 б.

⁶¹² Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. -86 б.

⁶¹³ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -558 б.

⁶¹⁴ Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. -222 б.

айтып отырған аталар мұнда Қарасақалдың немерелері болып келеді. Сонымен бірге онда қазіргі ұрпақтардан Қарасақалға дейін шежіре 11 буынды құрайды. Осыларды ескере келе, біз Қарасақал ру тармағы Қойлыбай, Қожамқұл және Жаманқара атты үш аталыққа таралады деп есептейміз.

Қойлыбай аталығынан Бекбау, Ырысымбет аталары шығып, Бекбау-Қанай және Жанай атты әулеттерге тарамдалып кетеді. Ал Ырысымбет атасынан Елібай, Қосыке, Байқоңыр әулеттерінің үрім-бұтақтары өсіп-өнеді⁶¹⁵.

Қожамқұл аталығы да – Дәулен және Қони атты екі атаға жіктеліп, Дәулен атасынан: Бұланбай, Бұлдыбай, Құланбай, Дүйсенбай әулеттері; Қони атасынан: Тойтан, Бекжан, Дүйсенбі, Аманбай әулеттері тармақталады⁶¹⁶.

Жаманқара аталығы болса – Күшен, Қойлыбай, Дауылбай, Жаулыбай, Шағырай аталарға бөленеді де, Күшеннен – Адамболыс, Қойлыбайдан – Балта және Балға; Жаулыбайдан – Келден және Шөңке; Шағырайдан - Доспе әулеттерінің үрім-бұтақтары өсіп-өніп, олардың ұрпақтары күні бүгінге дейін сан-салаға тармақталып отыр⁶¹⁷.

Жабысқақ ру тармағы.

Бұл тармақ та өз ішінде Елшібек және Үпік атты екі аталыққа бөлінеді. «Күшік руының шежіресінде» үшінші аталық ретінде Маржа атауы айтылады⁶¹⁸. Бұл жөнінде статистикалық жинақ материалдарында былай делінеді: «Қырғыздар (қазақтар-авт.) арасында бұл қауым Елшібектің әйелінің есімі – Маржаның атымен аталады. Қазақтар Маржаны өте ақылды әйел болған дейді. Ол қоғамдық өмірде өте үлкен ықпалға ие болған, сондықтан да оның есімі халықтың жадында осылайша сақталып қалған»⁶¹⁹.

---

⁶¹⁵ Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. – Талдықорған, 2005. -222, 231 бб.

⁶¹⁶ Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. -236-237 бб.

⁶¹⁷ Сонда. -242-245 бб.

⁶¹⁸ Бұл да сонда. -250 б.

⁶¹⁹ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Заметки об отдельных общинах. -13 б.

Осындай дерекке сүйеніп, біз Елшібек пен Маржаны бір аталық деп қарастырамыз.

Елшібек аталығынан – Шақаман, Асан, Үсен, Досай, Талас, Қитан және Бөкен атты аталары шығады. Шақаманнан – Жарқымбай, Бейсен, Ниетбай; Асаннан – Ырғызбай, Тұрсымбай, Төлеген; Үсеннен – Қошқарбай, Ботбай, Шымыр; Досайдан – Бекназар, ал одан Төңірекбай, Итбай, Айтбай, Оналбай, Матай, Жұмат, Жұмеке, Тәкетай, Тілеш, Мәлібек атты он әулет; Таластан – Тілеген, Тәйтi; Қитаннан – Балапан және Торғай әулеттері таралады. Бөкен атасынан – Байғазы, Ниетбай, Керімбай, Садық, Өлтай, Қали, Әлібек әулеттері өсіп-өнеді⁶²⁰.

Үпiк аталығы – Оразбай, Былас, Бұлдыбай, Жиғанбай, Жұртбай, Былшан және Бақтыбай атты аталарға таралады да, Оразбайдан – Мәмбет; Быластан – Ешмұханбет; Бұлдыбайдан – Баймыш; Жиғанбайдан – Керімбай, Керiмқұл; Жұртбайдан – Қабдуали; Былшаннан – Иманберлі, Сейiтқұл, Сыбанқұл, Мұса, Иманбай; Бақытбайдан – Үсен, Еселбай, Есалы, Кәрішал, Өскенбай және Мүсiреп әулеттерінің үрiм-бұтақтары жалғасын табады⁶²¹.

Сомбақ ру тармағы.

Сомбақ тармағы – Сүйiндiк және Молдас атты екі үлкен аталыққа жіктеледі. Шежірелердің бәрі мұндай жіктелiстiң дұрыстығын бірауыздан мақұлдайды.

Сүйiндiк өз ішінде – Байсары, Байтоқ және Өтебай атты үш ру атасына бөлінеді. Бұл аталық өте көп тараған аталықтардың біріне жатады. Байсары атасынан – Бөрібай, Қабанбай, Тілеужан әулеттері; Байтоқ аталығынан – Жылқыайдар, Бегайдар және Қаратай әулеттері; Өтебайдың Бақтияр атты ұлынан – Орынбай, Жәнібек, Аманбай, Сарғабан, Байгел, Босал, Дәулетбай деген әулеттер өсіп-өнеді⁶²².

Жылқыайдардың он ұлы болған, соның бірі – атақты Жолбарыс би. Ол - әрі батыр, әрі әулие болған екен. Оның кіндігінен он бес ұл туылып, олардың әрқайсысынан орта есеппен алғанда 3-4 кіші

---

⁶²⁰ Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. -250-263 бб.

⁶²¹ Сонда. -255-259 бб.

⁶²² Сонда. -22-102 бб.

әулеттер тарамдалып шығады. Жолбарыс бидің өзі 1671-1761 жылдары өмір сүрген болса, онда оның қазіргі ұрпақтарының қанша екенін тек математикалық әдістермен ғана есептеуге болатын сияқты!

Біз Сүйіндік аталығының тармақталуын ХХ ғасыр басындағы статистикалық зерттеулер материалдарымен салыстырып отырдық. Бір қызығы, аталар мен әулеттердің жіктелуі, біз пайдаланып отырған шежіре материалдарымен тура сәйкес келіп отыр.

Сомбақ тармағының екінші аталығы – Молдас. Одан Сырымбет, Жалаңтөс, Қараменде атты үш ата таралады. Бірінші ата – Сырымбеттен – Берлімбет, Бершімбет, Аю атты әулеттер тармақталып шығады. Жалаңтөс атасынан – Мұзбел, Қарабек, Егізбай, Еңсебай, Жамаубай, Рысқұл әулеттері; ал Қараменде атасынан – Киікбай мен Зорбай атты әулеттер өсіп-өнеді⁸²¹.

Сомбақ ру тармағы – жалпы көп тараған және шежіресіне қажетті материалдары жақсы сақталған ру тармақтарының біріне жатады.

Таз ру тармағы.

Бұл тармақ аты Күшік руы ішінде ең көп тараған тармақтардың бірі. Көптігінен болуы керек, тармақ атауымен Жалайырдың кейбір рулары секілді болыстық атауы аталады. Мысалы, Балғалы, Күшік, Андас, Мырза болыстықтарымен бірге ХХ ғасыр басында Қапал уезінде Таз болыстығы да болған.

Таз тармағы өз ішінде Байқара, Құлқара, Сирақ атты үш ру тармағына бөлінеді де, Байқарадан – Есентүгел, Құлқарадан – Еспенбет жалғыз тарайды. Шежіреде болмаса, басқа деректерде Байқара мен Құлқара көп айтылмайды да, Есентүгел мен Еспенбет атаулары бірден Таздан кейін айтылады. З.Сәдібековтың шежіресінде осылай беріледі⁸²². Есентүгел мен Еспенбет өз аталықтарынан жалғыз тарап, өздері бірнеше аталарға жіктелетіндіктен, Таз тармағындағы осы екі аталықты Есентүгел және Еспенбет аталықтары деп атауға болады.

---

⁶²³ Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. -103-137 бб.

⁶²⁴ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). -91 б.

Еспенбет аталығынан Баба, Досай, Жаманқара, Бақы атты ру аталықтары тарап шығады. Бұл аталардың ХХ ғасыр басындағы орналасуы, шаруашылығы жөніндегі деректер статистикалық зерттеу материалында кездеседі⁶²⁵.

Бабадан – Көбеген, Маралбай, Бораншы, Отыншы, Байтеке, Смағұл әулеттері; Досайдан – Кенжеқара, Бәйіт (Бесшал), Рысбай әулеттері; Бақыдан – Табылды, Қозыбақ, Болат, Жақсылық әулеттері таралады⁶²⁶. Олардан таралатын кіші әулеттердің санын біз, жақша ішінде көрсеттік.

Шежірелерде Жаманқара атасы аталғанымен де, оның тарқатылуы айтылмайды. Соған қарап, біз, мүмкін ол Еспенбеттен тарайтын бір атаның жанама атауы ма екен деп ойлаймыз.

Есентүгел аталығы Шоңқара және Өтеп атты екі атаға бөлінеді де, Шоңқарадан – Есентөре, Жаншора, Сүтірәлі, Сатыпалды, Болтай, Тәңкі, Мәңкі, Тәуірбай және Ашықбай әулеттері таралып шығады. Ал Өтеп атасынан Маңғы, Марқа, Асан және Бекназар әулеттері таралады⁶²⁷.

Сирақ аталығы жөнінде бір-екі ауыз сөз айта кетсек. Р. Толқымбекұлы Сирақты Еспенбеттен таралатын бір ата ретінде қарастырса, А. Оспанов оны Таздан тарайтын және Еспенбет, Есентүгелмен бірдей деңгейдегі ру аталығы деп есептейді⁶²⁸.

Екі шежірешінің қайсысы дұрыс екендігін анықтау үшін деректерге жүгінуге тура келді. ХХ ғасыр басындағы Қапал уезінің Таз болыстығында орналасқан ру аталары мен аталықтарға қатысты статистикалық материалдарда Сирақ атауы Есентүгел, Еспенбет аталықтарымен қатар айтылатындығына, Сираққа

---

⁶²⁵ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Заметки об отдельных общинах. -7-8 бб.

⁶²⁶ Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. – Талдықорған, 2005. -179-192 бб.

⁶²⁷ Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. -138-143 бб.

⁶²⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -355 б.; Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. -138 б.

жататын шаңырақтардың жеке қауым және жеке әкімшілік ауылда тұратындығына қарап, біз, А. Оспановтың материалдары дұрыс деген қорытындыға келеміз⁶²⁹.

Сөйтіп, Таз ру тармағының үшінші аталығы Сирақтан Тілеуғабыл, Андағұл, Тоқтағұл және Тілменбет аталары бөлінеді.

Тілеуғабыл атасынан – Қарагер, Солтан, Мырзаке әулеттері; Тоқтағұл атасынан – Тасек, Тайған, Жаманақ әулеттері; Андағұл атасынан – Тайланбай, Айтқұл, Сәдуақас, Сейітнұр, Әкімжан әулеттері; Тілменбет атасынан – Асанбай әулеті бұтақталып өседі⁶³⁰.

Сары тармағы өз ішінде Алыбай, Қалыбай, Алықұл және Бөкенбай атты төрт аталыққа бөлінеді. XX ғасыр басындағы деректерде Қапал уезінің Таз болыстығындағы ру тармақтары мен аталары ішінде Еспенбет, Есентүгел, Сирақ аталықтарымен көршілес қоныстаған Сары тармағы да айтылады⁶³¹.

Егерде деректе Сары-Бөкенбай деп жазылған болса, онда біз, алдыңғы беттердің бірінде айтылған тарихи аңыздың мәліметін шындық деп есептеген болар едік. Деректе Сары деп жеке айтылуына қарағанда Бөкенбай Сарымен еншілес інісі емес, ұлдарының бірі болған деп санаймыз.

Алыбай аталығынан – Атан, Қозыбақ, Сегізбай, Байкүшік аталары; Қалыбай аталығынан - Әли, Жәкем, Ауғанбай, Текебай, Биғон аталары; Алықұл аталығынан – Манабай, Байғабыл, Қыдыр, Жаңабай; Бөкенбайдан – Көшбай, Құттыаяқ аталары өсіп-өнеді⁶³².

---

⁶²⁹ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Заметки об отдельных общинах. -7-8 бб.; Поаульная таблица. -228 б.

⁶³⁰ Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. – Талдықорған, 2005. -215-221 бб.

⁶³¹ Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулеатинского уездов Сыр-Дарьинской области. –Ташкент, 1915. Заметки об отдельных общинах. -6-7 бб.; Поаульная таблица. -224-228 бб.

⁶³² Жалайырлар. Күшік (Қосай) ата тек шежіресі. 3-кітап. Жинақты баспаға әзірлеп, Күшік (Қосай) ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Амангелді Избасарұлы Оспанов. -268-289 бб.

«Күшік руының шежіресінде» бұл айтылған аталардың ұрпақтары күні бүгінге дейін тарқатылып, берліген. Біздің мақсатымыз тек рудың тармақтарын, аталықтары мен аталарын ғана көрсету болғандықтан, қазіргі ұрпақтарға дейінгі шежіренің тарқатылуына қалам тартпаймыз.

Жалпы осылайша, Күшік руының шежіресінде жоғарыда айтылған ойларымызды түйіндей келе, рудың тармақтары мен аталықтары, аталары мен әулеттері өздерінің тегі жөнінде материалдарды жақсы сақтай білген. Сондай-ақ, бір уезде бір рудың атауымен және сол рудың ішіндегі бір тармақ атауымен екі болыстық қалыптастыра алған Күшік руын жас болса да, беделі жағынан да Жалайыр тайпасындағы мықты рулардың бірі болған деп ой түйеміз.

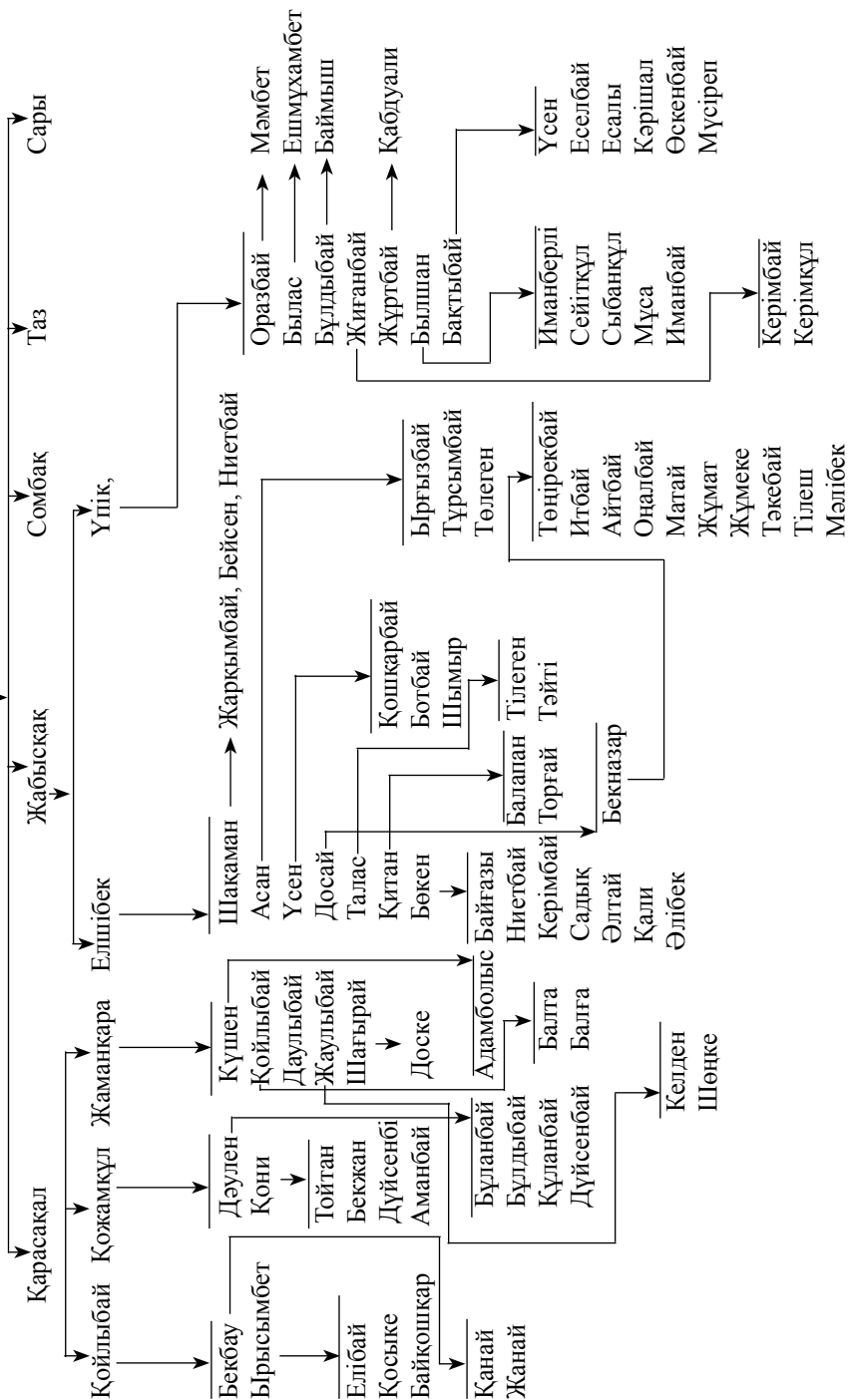
Бұл рудан да шыққан тарихи тұлғалар бүкіл қазақ еліне танымал болған. Олар мыналар:

1. Жолбарыс би (1671-1761) - әрі батыр және әулие болған. Төле би, Ескелді, Балпық билердің замандасы. Олармен жақсы қарым-қатынаста болған. Қара қылды, қақ жарған турашылдығымен, әділдігімен ел құрметіне бөленген. Сонымен бірге жоңғар басқыншыларынан қазақ жерлерін азат ету ісіне басшылық жасаған. Шығу тегі былайша тарқатылады: Күшік – Сомбақ – Сүйіндік – Байтоқ – Жылқайдар – Жолбарыс.

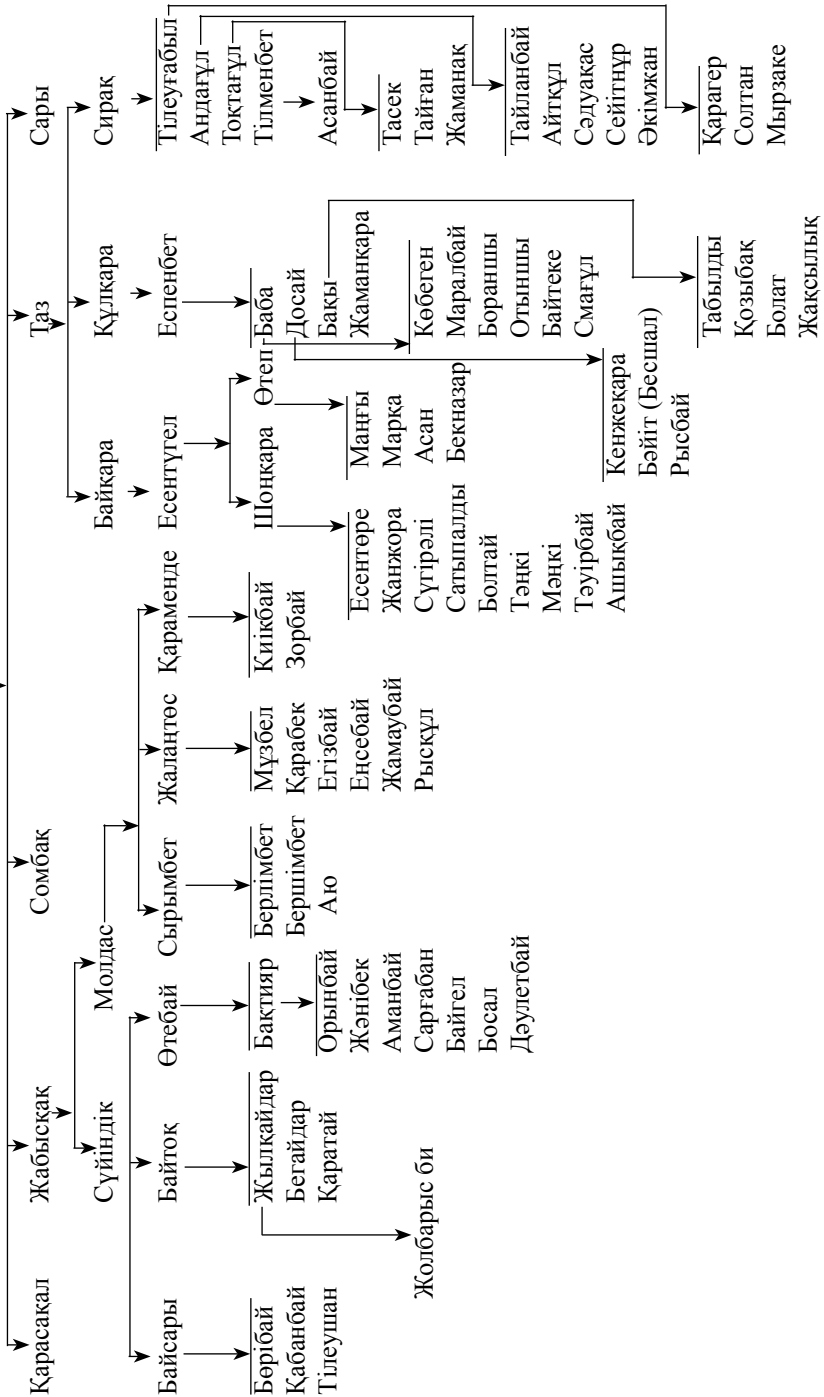
2. Мәулімбай ақын, әрі айтыскер (1871-1919) – оның өлеңдерінде жағымпаз, пасық, паракор, зорлықшыл және т.б. осындай жағымсыз қасиеттерге ие болған кейбір би-болыстар қатты сыналады. Оның осындай ащы өлеңдері елге ұнап, кең тараған. Оның шығу тегі мынандай: Күшік – Таз – Құлқара – Еспенбет – Баба – Отыншы – Боқбасар – Манабай – Саяқбай – Мәулімбай.

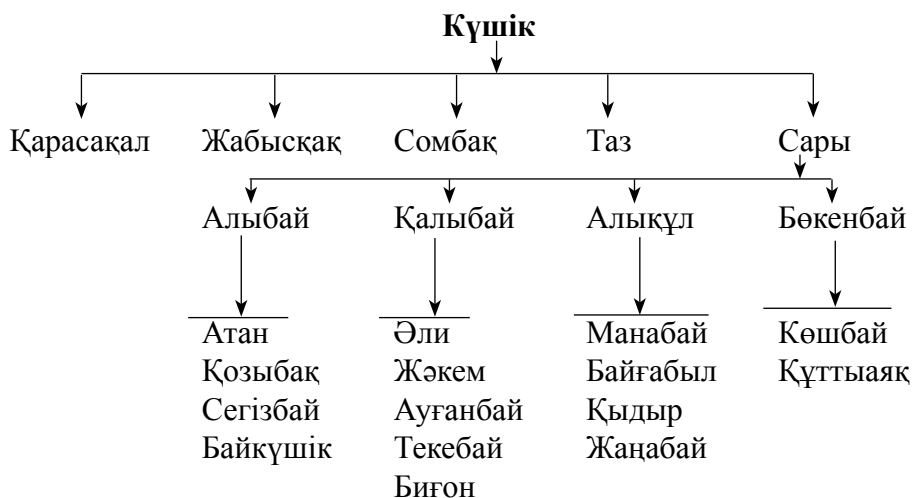
3. Мұсабек Сеңгірбаев (1917-1941) – Ұлы Отан соғысының батыры. 1941 жылы Алматыда жасақталған 316-шы атқыштар дивизиясының құрамында Мәскеу қаласын қорғаған. Атақты 28 панфиловшылардың бірі. Шығу тегі: Күшік – Таз – Құлқара – Еспенбет әулетінен.

Күшік

Күшік

§ 5. Жалайырдың Бірманак тобындағы рулар

а) Сиыршы руы

Сиыршы руы – Жалайырдың Бірманак бөліміндегі екі рудың біріне жатады. Сиыршы атауы – лақап есім. Шежіре материалдары бойынша оның шын есімі – Байкөбен болған. Барлық деректерде сондай-ақ, ел аузындағы шежірелерде рудың аты Сиыршы деп айтылатындықтан, біз де осы атауды қолданамыз.

Сиыршы руының атауы алғаш рет 1825 жылы «Ұлы жүз руларының сипаттамасы» атты деректе кездеседі⁶³³. Бұл деректе ру атауы Жалайырдың басқа да руларымен бірге айтылады, бірақ онда Сыирке деп жазылған. Біз бұның Сиыршы атауы екендігіне күмән келтірмейміз. XIX ғасырдың 60- жылдары Қаратал өзенінің бойында жүргізілген Н.А. Абрамовтың зерттеуінде Сиыршы руында 800 шаңырақтың болғандығы және ол Сырымбет пен Бәйімбет деген екі атаға бөлінетіндігі баяндалады⁶³⁴. Н.А.Аристов болса Сиыршы руын Сырманактың құрамындағы рулардың

⁶³³ Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы.). (Сборник документов и материалов.). – Алма-Ата, 1964. № 129 құжат. -224 б.

⁶³⁴ Абрамов Н.А. Река Каратал с ее окрестностями. // Записки Императорского Русского Географического общества. Т. 1. –СПб., 1867. -270 б.

бірі деп оған Бәйімбет, Жақсымбет, Елтүзер және Төленгіт атты төрт атаны жатқызады⁶³⁵. Бұл жерде Төленгіт дегеніміз Сиыршы руындағы аталармен көршілес отырған этникалық топ болса да, зерттеуші оларды Сиыршы руының бір атасы ретінде қателесіп жазған. М. Тынышбаевтың шежірелік картасында Сиыршыдан Сүгір, Тоғымбет, Бәйімбет және Сырымбет атты аталардың таралатындығы көрсетіледі⁶³⁶.

XX ғасырдың басында Қапал уезінде жүргізілген статистикалық зерттеулердің материалдарында Сиыршы руы, оның аталары – Сүгір, Сырымбет, Жылгелді, Ескелді жөнінде деректер аз болса да кездеседі⁶³⁷. Этнограф-зерттеуші Х. Арғынбаев Сиыршы руы Сырымбет, Шәлімбет, Жақсымбет, Тоқымбет, Жолымбет, Бәйімбет атты алты атаға бөлінеді деп жазады⁶³⁸. Соңғы жылдардағы жарыққа шыққан қазақ шежірелерінің материалдарына назар салсақ, шежіреші З. Сәдібеков М. Тынышбаевтың пікірін толығымен қолдаса⁶³⁹, Ж. Бейсенбайұлы, Р. Толқымбекұлы және А.Оспановтың материалдары бір-біріне ұқсас⁶⁴⁰.

Біз осы жоғарыда айтылған материалдардың бәрін талдай және саралай келе, Сиыршы руында Жақсымбет, Тоқымбет, Сырымбет, Жолымбет және Шәлімбет атты бес ру тармағы болған деген қорытындыға келеміз. Енді төменде осы бес тармақтың әрқайсысының өз ішінде қалай таралатындығына назар аударсақ.

1. Жақсымбет ру тармағы.

Шежіре бойынша Жақсымбеттен бір ұл туып, оның аты

---

⁶³⁵ Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. –СПб., 1897. –397 б.

⁶³⁶ Тынышпаев М. История казахского народа. – Ташкент, 1925. –68 б.

⁶³⁷ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. –59-61, 78, 90-93 бб; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. –50-48, 72-74 бб.

⁶³⁸ Арғынбаев Х. Ұлы Жүздің шежіресі. Мына кітапта: Қазақ шежіресі хақында. –Алматы, 2000. –84-85 бб.

⁶³⁹ Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. (Жауапты ред. Ш. Құрымбайұлы). –Ташкент, 1994. –91 б.

⁶⁴⁰ Бейсенбайұлы Ж. Қазақ шежіресі (Ғылыми дәйектер мен «Ана тілі» газетіне түскен қалың шежірелік мәліметтер негізінде жасалған). –Алматы, 1994. –114 б.; Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. –601 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы. – 17 б.

– Қоянаяқ сопы деп аталған. Одан Бектемір және Игіс атты екі аталық тарайды. Бектемірден – Кәумен (Топай), одан Құрман, одан Ырыскелді, Ырысымбет, Сәйбек және Айтқұл атты аталар мен әулеттер өсіп-өнеді⁶⁴¹.

Игіс аталығынан – Үргенішқұл, Құлет және Жиеншора атты үш ата тарайды да, Үргенішқұлдың өзінен 12 әулет, Құлеттен 4 әулет, Жиеншорадан 2 әулет тарамдалады⁶⁴².

Сиыршы руының **Тоқымбет тармағы** Сүгір, Елтүзер, Бәйімбет, Дос және Кенже атты аталықтарға бөлінеді. Сүгір аталығы Өтеш (4), Мәтей (2), Азына (2), Алдажан (5) және Құлбай (9) атты аталарға тармақталып, олардың жалпы саны 22 әулеттің үрім-бұтақтары одан әрі тарала береді⁶⁴³. XX ғасырдың басында Сүгір аталығынан таралған шаңырақтардың көп болуына байланысты, статистикалық материалдарда бұл атау Сиыршы руының атауымен қатар айтылады⁶⁴⁴. Н.А. Аристовтың мәліметінде Елтүзер аталығы Сиыршының бір тармағы ретінде айтылғандығы белгілі. Бірақ та біз, Елтүзер аталығының таралуы жөнінде қолымызға ешқандай деректер түсіре алмадық.

Тоқымбет тармағындағы келесі аталықтың бірі – **Бәйімбет аталығы**. Бұл аталық Тілеу, Тілеуғабыл (1), Жанғабыл (2), Жұмағұл (5), Қонысбай, Байбатыр және Тілеуберді атты аталарға бөлінеді. Бұл аталардың ішінде бүкіл Жалайырға аты шығып, танымал болғаны – Жұмағұл атасы. Бұл атадан Жылкелді және Шора атты екі әулет тарайды. **Жылкелдіден** атақты **Ескелді би** туылған⁶⁴⁵.

Тоқымбет тармағындағы Дос (Дөсім) аталығынан Сырбай атты бір ата тарайды. Ал Сырбай атасы мен Кенже аталығының одан әрі қалай тарқалатындығы жөнінде материалдар қолымызға түспеді.

Сырымбет тармағы – Жиенәлі (Женей), Тілеу және Құттыке атты үш аталықтан тұрады. Жиенәлі (Женей) аталығы Елебес (2),

---

⁶⁴¹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. – Алматы, 2000. -601 б.

⁶⁴² Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -608-626 бб.

⁶⁴³ Сонда. -627-634 бб.

⁶⁴⁴ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. 2. Копальский уезд. Киргизское хозяйство. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. -60 б; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. -72 б.

⁶⁴⁵ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -635-647 бб.

Кетей (4), Жапар, Өтей, Қапар (2) және Өтеш (1) атты аталарға бөлінеді де, олардан тарайтын әулеттердің үрім-бұтақтары одан әрі жалғаса береді.

Тілеу аталығын – Р. Толқымбекұлы Сарыәтімбет және Байғазы атты екі атаға бөлінеді деп жазса⁶⁴⁶, А. Оспанов бұл аталықты Өтес, Сары деп екіге бөледі⁶⁴⁷. Біздің ойымызша, Тілеу аталығы екі атаға бөлінген, бірақ екі шежірешіде олардың атаулары бөлек беріліп отырған сияқты. Сары және Өтес дегеніміз – Р. Толқымбекұлы материалындағы Сарыәтімбет болар деп ойлаймыз. Ал екінші аталыққа – Байғазы жатса керек. Байғазыдан бес әулет өсіп-өнеді. Құттыке аталығы Өтенай және Майтық атты екі атаға тармақталады⁶⁴⁸.

Сиыршы руындағы төртінші ру тармағына – **Жолымбет** жатады. А.Оспанов Жолымбет тармағынан жалғыз Малай аталығын шығарып, одан Зорсары, Қонақбай, Қойлантұяқ атты үш атаны тараттса, Р. Толқымбекұлы бұл тармақты бірден – Құдыкен, Жанак, Зорсары, Малай, Қойлыбай, Қонақбай (Сиқымбай) атты аталықтарға бөледі⁶⁴⁹. Біздің ойымызша, Р.Толқымбекұлының материалдарында Жолымбет ру тармағындағы аталықтар мен аталардың бәрі бірге берілген секілді. Ал А. Оспанов олардың қайсысы аталық, қайсысы ру атасы екендігін ажыратып көрсетеді. Сол себепті де біз, осы жерде А. Оспановтың нұсқасын дұрыс деп қабылдаймыз және осы нұсқаны негізге аламыз. Олай болса, Жолымбет ру тармағынан – Малай аталығы шығады. Малайдан Зорсары, Қонақбай, Қойлантұяқ атты үш ата тарайды да, олардан Құдыкен, Жанак және Қолыбай атты ру әулеттері одан әрі жалғасады. Бірақ та біз, осы соңғы үш ру әулетінің қай ру аталықтарынан таралатынын дәл айта алмаймыз. Өкінішке орай, Сиыршы руының бесінші тармағы – Шәлімбет тармағының таратылуы жөніндегі мәліметтер біздің қолымызға түспеді. Ал А. Оспанов бұл тармақ жөнінде «Сұпатайға сіңіп кеткендіктен, сол атадан таратып жүр», - деп түсініктеме береді⁶⁵⁰.

---

⁶⁴⁶ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -653-654 бб.

⁶⁴⁷ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қожазбасы. – 17 б.

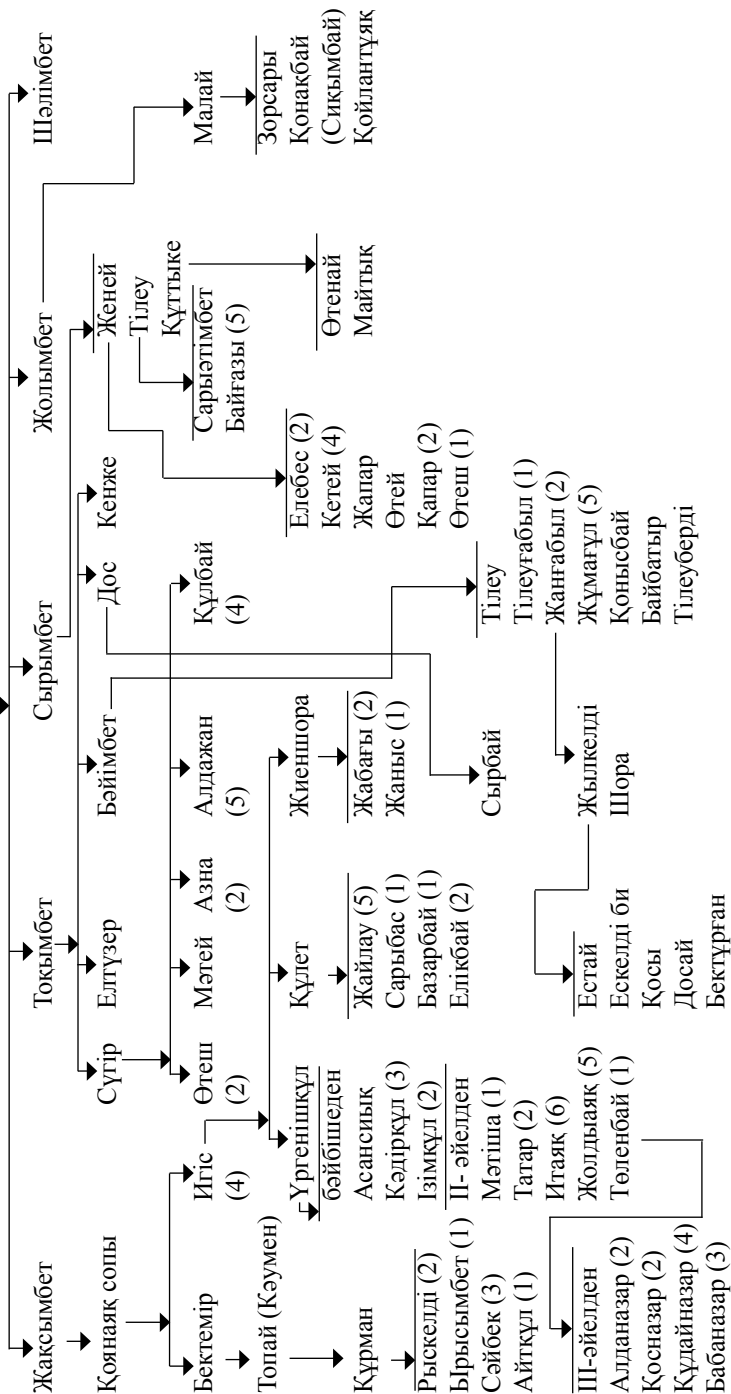
⁶⁴⁸ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -653-654 бб.

⁶⁴⁹ Толқымбекұлы Р. Жалайыр: Он екі ата. Шежіре. -655 б.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қожазбасы. – 17 б.

⁶⁵⁰ Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қожазбасы. – 17 б.

Жалайыр
Бірманак
Сияршы

Жалпы Сиыршы руының шежіресі жөнінде жоғарыда айтылған ойларымыз бен пікірлерімізді қорытындылай келе, салыстырмалы түрде бұл рудың шежіресіне қатысты материалдар ру шежіресін баяндауға жеткілікті деп есептейміз.

Бұл рудан көптеген тарихи тұлғалар шығып, тек жалайыр тайпасы мен Ұлы жүзге ғана емес, бүкіл қазақ халқына белгілі болады. Олар мыналар:

1. Жылкелді би (XVII-XVIII ғғ.) - әрі батыр, шешен, би болған кісі. Төле бидің қызына үйленген. Оның бес ұлының бірі атақты Ескелді би. Оның шежіресі былайша беріледі: Сиыршы – Тоқымбет – Бәйімбет – Жанғабыл – Жылкелді би.

2. Ескелді би (1692-1780) - әрі батыр, әрі би, әрі әулие және қолбасшы ретінде жоңғарларға қарсы азаттық күресінде аты шыққан тарихи тұлға. Жылкелді бидің ұлдарының бірі.

3. Асансиық әулие – шыққан тегі: Сиыршы – Жақсымбет – Қоянаяқсопы – Игіс – Үргенішқұл – Асансиық әулие.

4. Шора құсбегі, әрі батыр (XVII-XVIII ғғ.) – Жылкелді бидің інісі. Шығу тегі: Сиыршы – Бәйімбет – Жанғабыл – Шора.

5. Бақтыбай Жолбарысұлы (1840-1916) – ақын, әрі шешен. Шығу тегі: Сиыршы – Тоқымбет – Ескелді әулетінен.

6. Өтенай батыр (XVIII ғ.) – Ескелді және Балпық билердің замандасы. Шығу тегі: Сиыршы – Тоқымбет әулетінен.

7. Темірғали ақын (1906-1976) – ақын, әрі айтыскер. Шығу тегі: Сиыршы – Тоқымбет әулетінен.

8. Матай Байысов – Ұлы Отан соғысының батыры, сержант. 1943 жылы қазанда ерлікпен қаза тапқан. 1944 жылы қаңтарда оған ерлігі үшін Ұлы Отан соғысының батыры атағы берілген. Шығу тегі: Сиыршы – Тоқымбет – Сүгір – Азна - Өтеш – Бозан – Байыс – Матай.

ә) Қарақалпақ руы

Қарақалпақ руы – Жалайырдың Бірманак бөліміне жататын ру. XX ғасыр басындағы Жетісу облысының Қапал уезінде жүргізілген зерттеу жұмыстарының материалдары бойынша олардың жалпы

саны – 2252 адам болған⁶⁵¹. Жалайыр тайпасындағы басқа рулармен салыстырғанда Қарақалпақ руының тарихы күрделі және қайғылы, аянышты болып келеді. Тарихының күрделі деуімізге себеп болған жағдайға – бұл ру ХУІІІ ғасырдың арғы-бергі жағындағы қазақ-жоңғар соғыстары кезінде мемлекеттік деңгейде бірлік, ынтымақтың болмауы салдарынан, қазақ қоғамының билеуші, басқарушы топтары арасында алауыздықтардың өршіп, ел мен жерді қорғау ісінің өте төмен дәрежеде болуы салдарынан көптеген қазақ ру-тайпалары секілді тағдырдың тәлкегіне шыдамай туып-өскен жерлерінен айырылып, басқа аймақтарға, тіпті, басқа көрші елдерге қоныс аударуға мәжбүр болады. Кейіннен жоңғарларды жеңіп, қазақтың көптеген ру-тайпалары өзінің ру-тайпалық құрылымын жоймай, туған топыраққа қайта оралса, ал кейбір рулар мен тайпалардың рулық жүйесінде өзгерістер болады. Олар ата-мекеніне басқаларға қарағанда кештеу оралады. Рудың кейбір тармақтары, бөлімдері мен бөлімшелері, жекелеген аталықтары бір-бірінен ажырап та қалады. Сандарының азаюына байланысты олар бұрынғы тайпалық, рулық мәртебеден айырылып, ру тармағы түрінде басқа бір күшті ру-тайпаларға қосылса, ал кейбіреулері өздерінің шығу-тегін ұмытпай, тайпасының атауын сақтаса да, бұрынғы рулық атауының орнына басқа атауды қабылдауға мәжбүр болады. Міне, осындай қиын да ауыр жағдайды Жалайыр тайпасының құрамындағы Қарақалпақ руы да басынан өткереді. Сол себепті де біз, жоғарыда бұл рудың тарихы күрделі, қайғылы және аянышты деп ескертіп өттік.

Енді Қарақалпақ руының шежіресіне кіріспес бұрын, алдыменен осы рудың тарихына қатысты бірнеше мәселелердің басын ашып алсақ дейміз.

Алдыменен, осы Жалайыр құрамындағы Қарақалпақ руының тарихы мен шежіресіне қатысты деректерге қысқаша тоқтала кетсек. Жалайыр қарақалпақтары туралы алғашқы мәлімет – 1748 жылдың қараша айында Әбілқайыр ханның өлімінің себептерін

---

⁶⁵¹ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Том II. Копальский уезд. – СПб., 1913. Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. – 232- 248 бб.

анықтау мақсатында Кіші жүзге барған сапарының қорытындысы туралы тілмәш Ю. Гуляевтың жазбасында баяндалады⁶⁵². Ал келесі бір дерекке ХХ ғасыр басында Қапал уезінде жүргізілген статистикалық зерттеулер жинағының материалдарындағы мәліметтер жатады⁶⁵³. Осы екінші мәліметтің ерекшелігіне – мұнда Қарақалпақ руының тарихындағы кейбір маңызды оқиғалар, әсіресе, бірінші деректегі оқиғалар жаңғырығының қайталануы жатады. Біз, бұл дерек мәліметтеріне төменде тереңірек тоқталамыз.

Шежірелік материалдарға келсек, А. Оспанов пен Ж.Қ. Тазабекатаның «Жалайырлар. Қарақалпақ. Ата-тек шежіресі», Ж.Қ. Тазабекатаның «Жалайырдың Қарақалпағының шежіресі» атты шежіре-кітаптары, А.Оспановтың «Жалайыр шежіресінің қолжазбасы» толығымен Қарақалпақ руының шежіресін тарқатуға арналған⁶⁵⁴. Осы рудың шежіресін жазу барысында жоғарыда айтып өткен екі шежірешінің материалдарын негізгі дерек ретінде қолданғанымызды ескертіп өтеміз.

Енді Қарақалпақ руының тарихына қайта оралсақ.

1907-1910 жылдары Қапал уезінде жүргізілген зерттеу жұмыстарының бағдарламасында қауымды құрап отырған рулар мен ру тармақтарының шаруашылық өміріне қатысты барлық сұрақтармен бірге, олардың шығу тарихы, өз ішінде жіктелуі, өңірге келу тарихы секілді мәселелер де енгізіледі. Уездің Алтынемел болыстығында өмір сүріп жатқан Қарақалпақ руы, оның тармағы Маңғыт, Телімдердің шығуы жөнінде бұл материалда былай делінеді: «№ 116 қауым. Соңғы рубасы – Маңғыт. Осы және оған жақын туыстас қауымның қырғыздары 200 жыл бұрын Бұхарадан Жетісу облысына көшіп келген; алғашында Жаркент уезіне

⁶⁵² Казахско-русские отношения в ХУІ-ХУІІІ веках (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1961. – 425-432 бб.

⁶⁵³ Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. II. Копальский уезд. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. – 62-70 бб.; Поаульная таблица статических сведений о киргизском хозяйстве. – 232- 248 бб.

⁶⁵⁴ Жалайырлар. ІҮ-кітап. Қарақалпақ. Ата-тек шежіресі. – Талдықорған, 2006. Жинақты баспаға әзірлеп, Қарақалпақ ата тек шежіресін жинақтаған және шығаруға жауапты Аманкелді Избасарұлы Оспанов пен Тазабеката Жаксылық Қалықбайұлы.; Жалайырдың Қарақалпағының шежіресі. Жинап, құрастырушы: Ж.Қ.Тазабеката. – Алматы, 2003. – 58 бет.; Оспанов А. Жалайыр шежіресінің қолжазбасы.

коныстанды, бірақ та 50 жыл бұрын Қапал уезіне келеді; алғашында үлкен топ құрып өмір сүреді, оның құрамында Түрікпен және Қарақалпақ руларының қазақтары болады; 30-35 жыл бұрын олар іргелерін алшақ салып, жерлерін өзара бөлісіп алады»⁶⁵⁵.

Осы деректен біз, Қарақалпақ, Маңғыттардың екі ғасыр бұрын Орта Азиядан көшіп келгенін байқаймыз. Мұндағы Бұхара деп айтылып отырғанға қарап, әңгіме қала жөнінде емес, бүкіл аймаққа қатысты болып отырғандығын білу қиын емес. Бұхар қаласы – Мауереннахрдың ірі саяси-әкімшілік, діни-мәдени, сауда-экономикалық орталығы болып есептелетіндіктен, бұл атау екі мағынада: тар және кең мағынада қолданылатын болған. Тар мағынада – қала атауы қолданылса, кең мағынадағысына – бүкіл Мәуереннахр аймағы жатқызылған. Біздің қолданып отырған мәліметіміздегі «200 жыл бұрын Бұхарадан келді» деген сөз тіркесі – екі ғасыр бұрын Мауереннахрдан немесе Орта Азиядан келді деген ойды білдіреді.

Біз, жоғарыда Қарақалпақ руының тарихына қатысты деректерге тоқталып өткенде, өзіміз келтірген екі дерек арасында байланыстың бар екендігін айтып өткенбіз. «200 жыл бұрын Бұхарадан көшіп келді» деген мәлімет, біздің ойымызды ХҮІІІ ғасырдың басы мен бірінші жартысындағы тарихи оқиғаларға жетелейді. Алдыңғы бетте айтқан тілмәш Ю. Гуляевтың жазбасының негізгі мақсаты – Әбілқайыр ханның өлімінің себептерін анықтауға арналады. Жазбада баяндалатын бірнеше себептің алғашқысына – Қарақалпақ жерінен қайтып оралған Жалайыр руына қатысты мәселе жатқызылған. Олай болса, оқырмандарға түсінікті болуы үшін Ю. Гуляев жазбасындағы Жалайыр руына қатысты тарихи деректі ешбір өзгеріссіз, толығымен осы жерде бере кетуді жөн санап отырмыз. Содан кейін ғана барып біз, осы дерек жөнінде өзіміздің ой-пікірлеріміз бен тұжырымдарымызды білдіреміз.

Енді дерек мәліметімен мұқият танысалық.

«О притчине Абулхайрхановой смерти слышал я, что пред тем временем, как он убит, из Большой орды Джалаирского роду киргисцов человек 3 дватцеть ездило в Каракалпацкую

---

⁶⁵⁵ Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области, собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Т. II. Копальский уезд. –СПб., 1913. Заметки об отдельных общинах. – 70 б.

орду к каракалпаком Джалаирского же роду, коих было тысяча пятьсот кибиток и, будучи тамо, для избежания от киргискайсацких на каракалпацкой народ нападеней и раззорения тех Джалаирского роду каракалпак вызвали в отделение от протчих с таким обещанием, что они, киргисцы, не раззоряя, яко одного с ними роду, приобщат их в кочевье с собою спокойем, в чем им и присягу учинили, в чем те каракалпаки им, киргисцам, поверя, с ними вместе ис каракалпацкого народу в Киргискайсацкую орду и выехали. Но как приехали к их киргискому улусу, которой тогда кочевье свое имел по реке Олкояк, от которой до реки Тургая день езды и лежит она к Орской крепости разстоянием до Орска дней з девять, то, наехав к ним, разных родов киргисцы начали на них, каркалпак, нападать и их грабить, в чем им и проважатые их, киргисцы, вспомочь не могли и, во-первых, напав, Средней орды Кучак-хан со многими людьми не только их, каракалпак, но уже и киргисцов того Джалаирского роду обще с ними, каракалпаками, грабили. А потом, услыша то, и Барак, салтан Средней же орды, с киргисцами приехал и их ограбил, а самих каракалпак почти всех в полон розобрал, а притом и киргисцов, к которым они было прикочевали, к себе обратил. Однако ж из них, каркалпак, которые были пожиточнее, еще кибиток со сто оставалось, что, услыша, и Абулхаир-хан с своими Меньшей орды киргисцами во стопятидесяти человеках к ним приехал и у оных каракалпак стать хотел, которые ево, хана, и встречали весьма склонно, и поставили ему з будущими при нем людьми три кибитки, и притом, для избавления себя, объявили ему, чтоб он их со всем именем и скотом взял к себе, только б Бараку не отдавал. Но хан, не удовольствуясь тем, велел своим киргисцам ограбить еще тех, которых уже Барак-салтан в полон себе взял. И когда Барак о том уведал, то, соединясь с поминутыми джалаирцами и объявил им, что-де Абулхаир-хан не только каракалпак или вас, но и нас уже грабить начал и против себя никою не ставит, а как-де мы соединимся, о ему самому о себе знать дадим, и тако, согласясь обще, на него, хана, пошли и стали нападать. Что видя, имевшиеся при нем киргисцы ево, хана, от того отвращали, объявляя, что Барак многолюден и со всеми джалаирскими киргисцами и каракалпаками соединился. Однако хан, несмотря ни на что, сказал: кто-де Барака боится, тот может бабой прослыть, ибо-де Барак и сам не лучше бабы, - вследствие чего

и против Бараковой партии к драке начал порываться. А между тем прочие ево алчинские киргисцы действительно стали забранных им, Баракком, каракалпак грабить и затем с ханом их, киргисцов, почти только человек с шесть или пять осталось. И тако, Бараксалтан, видя такое от ево, ханских, киргисцов на полоненных им, Баракком, каракалпак нападение и грабительство, приказал своим киргисцом и джалаирцом обще уже с каракалпаками напасть, и сыскать Абулхаир-хана, и где б ево ни наехали, то убить. Почему, набежав на него, хана, Бараковы киргисцы и ево окружили и, во-первых, один ево, хана, копьем ранил, напротив чего и хан из лука одного киргисца в руку, а у другова лошадь ранил, но между тем, набежав, еще один киргизец ударил ево, хана топором в голову и оную розшиб, и от того он, хан, и отпору чинить был уже не в состоянии. А к тому еще, прискакав, киргизец Сарымбет, которой от Бараксалтана по учинении им присяги и ко двору е. и. в. посылан был, ево, хана, на лошади схватав, закричал ему: «Знаешь ли-де ты, что я Сарымбет и что-де ты на свете ни делал, токмо-де на тебя обратились?» - И стащил ево с лошади, даа и сам с ним упал, а к тому и Бараксалтан прискакал и слезши с лошади, ево, хана, заколол ножом досмерти»⁶⁵⁶.

Көріп отырғанымыздай, Жалайыр тайпасының бір тобы қазақ-жоңғар қатынастарының өршіп, жоңғарлардың уақытша болса да үстемдікке жетіп тұрған жылдарында тағдырдың айдауымен Қарақалпақ еліне қоныс аударады. Ал, жалпы Жалайыр руларының осы тұста жоңғарлардың тықсыруымен Сыр бойына көшіп келгендігі белгілі. Қарақалпақ жеріне қоныс аударғандар, осы Сыр бойына көшіп келген жалайырлардың бір бөлігі болса керек. Кейіннен Ескелді би, Балпық би, Қабан (Қабліса) жыраулардың мұрындық болуымен қалың Жалайырлар Жетісуға қайта көшкенде, Қарақалпақ жеріндегі Жалайырлардан қол үзіп қалады.

Деректің бас жағында айтылғандай, Ұлы жүз Жалайыр руының 20 адамы Қарақалпақ еліндегі Жалайырларды кейін оралуға үгіттеп көндіреді. Қазақ жеріндегі Жалайыр руының беделділері өз туыстарының отырықшылыққа ауысып, карақалпақтар арасына сіңіп кететіндігін алдын-ала көре білген. Сондай-ақ, қазақ-

---

⁶⁵⁶ Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1961. – 425-426 бб.

қарақалпақ арасында болып тұратын әр түрлі жанжалдардан Қарақалпақ жеріндегі Жалайырларды сақтап қалу үшін туған жерге қайтуға шақырған. Деректен оқығанымыздай, жалпы саны 1500 шаңырақ кейін оралады. Өкінішке орай, деректе кейін оралған Жалайырлардың қай рудан екендігі айтылмайды, барлығы – Қарақалпақ – Жалайырлар деген ортақ атаумен аталады. Біздің ойымызша, бұл Жалайырлар–Қарақалпақтарда қазіргі Жалайырдың әр руының жекелеген тармақтары және Қарақалпақ жеріндегі жергілікті ру-тайпалардың аталары мен тармақтары болған секілді. «Жалайырдың Қарақалпағының шежіресі» атты кітапта Қарақалпақ руынан таралатын Маңғыт тармағы; Кенегес, Телім аталықтары аталса⁶⁵⁷, К. Мәмбетовтың «Қарақалпақтар шежіресі» атты кітабында Қарақалпақ халқының құрамында ірі тайпалармен бірге Кенегес, Телі, Маңғыт, Балғалы, Қалмақ, Түрікмен, Тоқымбет, Қайшылы руларының атаулары ұшырасады⁶⁵⁸. Бұл аталған рулардың бәрі де Жалайыр тайпасының құрамында кездеседі. Ал Кенегес, Телі және Маңғыт аталары Жалайыр тайпасына кейіннен қосылған Қарақалпақ руы құрамында айтылып жүр.

1740 жылдары Торғай өзені маңындағы Ұлқаяқ өзенінің жағалауына қоныс тепкен 1500 Қарақалпақ руына жергілікті рулар, Орта жүздегі кіші хандардың бірі – Күшік хан, Барақ сұлтаннар шабуылдар жасап, талан-таражға салады. Барақ сұлтан бұл қарақалпақ – Жалайырларды өзіне бағындырып үлгереді. Осылайша, туған жерге оралған Қарақалпақ руы өз қандастарының талауына түсіп, тоз-тоз болады. Кіші жүз ханы Әбілқайыр да оларға екінші жақтан тарпа бас салады. Қарақалпақ руының ең ауқатты деген 100 үйі Әбілқайырға бағынып, өздеріне Барақ сұлтаннан қорғауды өтінеді. Сөйтіп, Әбілқайыр хан Барақ сұлтанға бағынған Жалайырларды шабады. Мұның бәрі қорыта келгенде, 1748 жылы Әбілқайыр ханның Барақ сұлтанның қолынан қаза табуымен аяқталады. Барақ сұлтан да көп ұзамай Түркістан маңында қайтыс болады. Ал Жалайырлар болса әр түрлі қиыншылықтарға ұшырап, Жетісудағы руластарына келіп қосылады. Жетісуға келгенде олар аз санды болғандықтан бірігіп, топтасуға мәжбүр болады. Бұл өңірде де олар Қарақалпақ атауынан арыла алмайды.

---

⁶⁵⁷ Жалайырдың Қарақалпағының шежіресі. Жинап, құрастырушы: Ж.Қ. Тазабеката. – Алматы, 2003. – 6 б.

⁶⁵⁸ Мәмбетов Қ. Қарақалпақтар шежіресі. – Нөкис, 1993. – 87- 97 бб.

Енді бір-екі ауыз сөзімізді осы Жетісудағы Қарақалпақ руының Жалайырдың қай тобына жататындығына арнасақ.

Біз, бұған дейін Қарақалпақ руын Жалайырдың Бірманақ тобына жататындығын айтқанбыз. Осы жерде ойымызды тереңірек айта кетелік. XIX ғасыр мен XX ғасыр басындағы орыс деректерінде Жалайыр тайпасының Сырманақ және Шуманақ болып екі үлкен топқа бөлінетіндігі айтылады да, Бірманақ жөнінде ешқандай мәлімет кездеспейді. Қарқалпақ руының адамдары ХҮІІІ ғасырдың бірінші ширегіндегі аласапыран жылдары өздерінің негізгі тобынан ажырап, Қарақалпақ жеріне көшіп келеді де, ондағы ру-тайпалармен араласады. Арада бір-екі буын ауысады. Бұрынғы ақсақалдар қайтыс болып, олардың орнын басқандар жаңа жағдайларға сай өмір сүре бастайды. Ал ХҮІІІ ғасырдың ортасындағы Әбілқайыр хан мен Барақ сұлтан арасындағы жанжалға себепші болған бұл ру, Әбілқайырдың өлімінен кейін тағы да тағдыр тәлкегіне ұшырап, жан-жаққа бөлініп кетеді. Жан қайғы болған заманда өздерінің шығу тегін, шежіресін ұмытқан олар, пана тұтып, қалың Жалайыр ішіне келеді. Ал ол Жалайырлар өздерінің ру-тайпалық жүйесі мен құрылымдарын бұзбай, өздерін Шуманақ, Сырманақтан таратып отырған. Жаңадан Жалайырға қосылған Қарақалпақ руы алғашында, саны өте аз болғандықтан, ру тармағы, ру аталығы болады да, көбейе келе, ру дәрежесіне жетеді. Өздерін Жалайыр тайпасының үшінші бір тобы – Бірманаққа жатқызады.

Осылайша, тарихы күрделі болған Қарақалпақ руы – қаншама қиыншылықтарды басынан өткерсе де, ең бастысы өздерінің Жалайырекендігін ұмытпай, Жетісу жеріндегі қалың Жалайырларға қосылғаннан кейін ғана етек-жеңдерін жия бастайды. Сан жағынан да аз өсіп, жеке ру деңгейіне дейін жетеді де, өздерін Жалайыр тайпасының Бірманақ тобына жататындығын мойындайды.

Қолымыздағы шежірелік материалдарға сүйене отырып, енді Қарақалпақ руының тарқатылуына назар салып көрелік.

Қарақалпақ руы өз ішінде Қошқар және Маңғыт атты екі ру тармағына бөлінеді. Қошқар ру тармағы – Дос, Ес, Кенегес, Бегентемір, Жайнақ және Телім атты алты ру аталығына жіктеледі де, олардан бірнеше ру аталары өсіп шығады.

Дос аталығы – Бүркітбай және Қарпық атты екі ру атасына бөлініп, Бүркітбайдан – Мекебай, Дайрабай, Тышқанбай, Қаратал және Тыныбай әулеттері тараса, Қарпық ру аталығынан – Отарбай

және Құттыбек әулеттері өсіп-өнеді. Біздің қолымыздағы «Жалайыр Қарақалпағының шежіресі» атты кітапты жинап, құрастырған Жақсылық Қалықбайұлы Тазабеката мен осы рудың шежіресін құрастыру барысында кеңес берген Орынбасар Қалықбайұлы Тазабек Қошқар ру тармағындағы Дос аталығының Бүркітбай атасынан таралады. Олардың шығу тегі мынадай: Қарақалпақ – Қошқар – Дос – Бүркітбай – Мекебай – Бәкел – Тазабек – Қалықбай – Жақсылық және Орынбасар.

Шежірелік материалдарда Қошқардан тарайтын Ес пен Жайнақтан үрім-бұтақтардың тарқатылуы көрсетілмейді. Соған қарағанда, бұл тұлғалар батыр болып, ержігіт шағында қаза тапқан немесе ұлдары жас кездерінде қайтыс болып, қыздары ғана қалған сияқты.

Қошқар ру тармағының келесі бір аталығы – Кенегес. Бұл аталықтан – Түлкітұғыр, одан – Ақұялас, одан – Жәлменбет, одан – Жәнібек және Оразай атты екі әулет тарайды.

Бегентемір аталығынан – Саурық, Байғабыл, Дүйсенбі, Күздеу, Егеубай және Рысбай атты ру аталары шығып, олар одан әрі ру әулеттеріне тарамдалып кете береді.

Телім аталығы – Манас және Қонас атты екі атаға бөлініп, Манастан - Әлжан, Алаш, Боран, Иісәлі және Дүйсәлі атты әулеттер, ал Қонастан – Естөре әулеті ғана өсіп-өнеді.

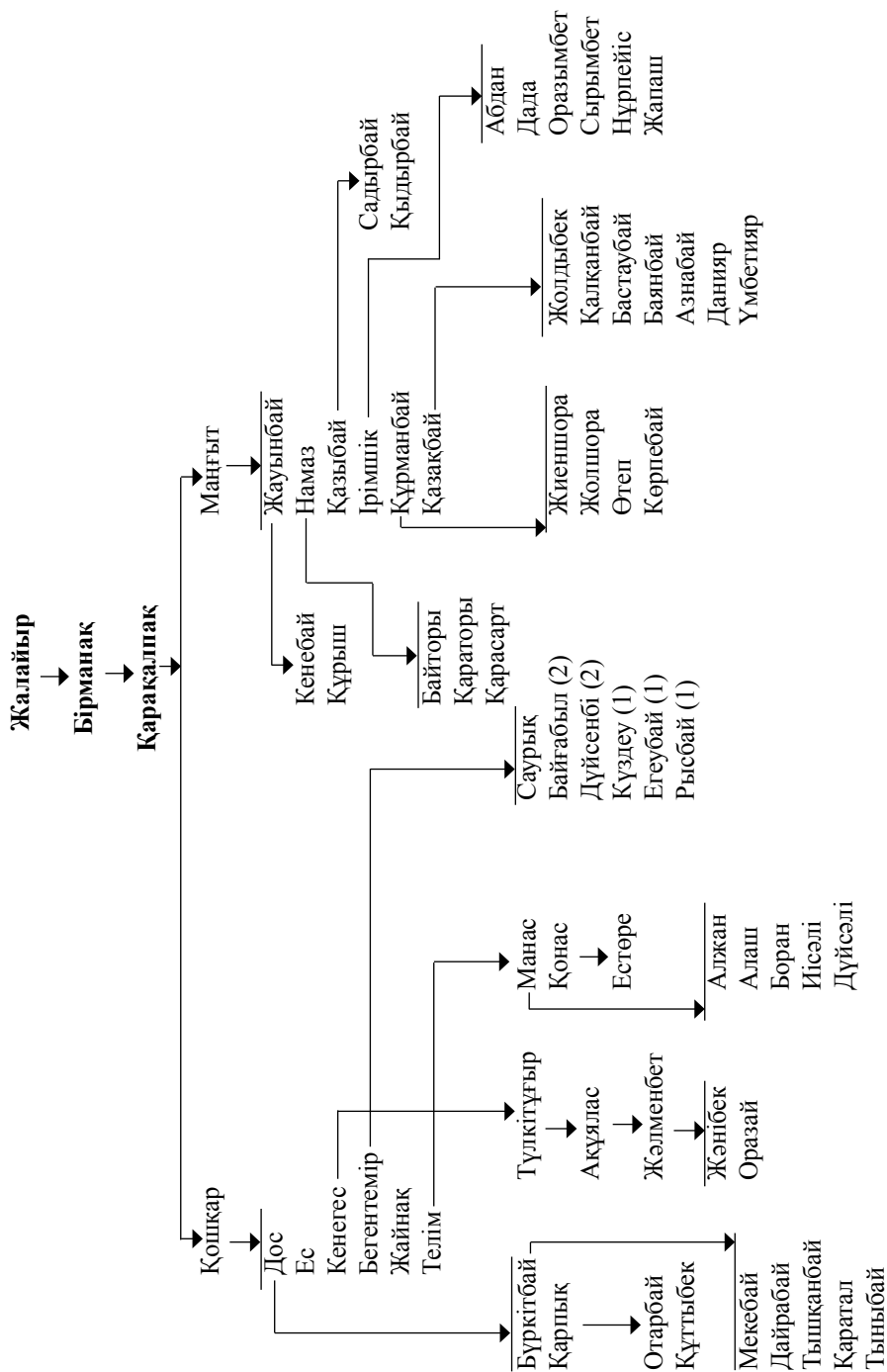
Қошқар ру тармағына қарағанда, Маңғыт тармағы – анағұрлым көп өсіп-өнген тармаққа жатады. Бұл тармақ та өз ішінде – Жауынбай, Намаз, Қазыбай, Ірімшік, Құрманбай және Қазақбай атты ру аталығына бөлінеді.

Енді осы әр тармақты жеке-жеке қарастырсақ.

Жауынбай аталығы – Кенебай және Құрыш атты ру аталарына бөлініп, Кенебайдан – Қашқынбай, Жарқынбай, Бейімбет, Дауылбай және Тоқтарбай әулеттері, ал Құрыштан – Құтым әулеті ғана одан әрі бұтақталады.

Намаз аталығы – Байторы, Қойторы, Қарасарт атты үш ру атасына бөлініп, Байторыдан – Досжан, Қосжан, Далабай, Толық және Медеу әулеттері, Қойторыдан – Жұмақожа, Қайырман, Матайбай; Қарасарттан – Тоқбай, Барлыбай, Ақшан әулеттері өсіп-өнеді.

Қазыбай аталығы – Садырбай және Қыдырбай атты екі аталыққа бөлініп, Садырбайдан – Төребай, Мәмбет, Бөке, Сәмен, Сарбас,

Сіргебай, және Өмірбек әулеттері, ал Қыдырбайдан – Міңке, Торғауыт, Шөкет, Айнағұл әулеттері шығады.

Ірімшік аталығынан – Абдан, Дада, Оразымбет, Сырымбет, Нұрпейіс және Жапаш аталары шығып, жалпы саны бұл аталықтан он сегіз ру әулеттері тармақталып шығады!

Құрманбай аталығынан – Жиеншора, Жолшора, Өтеп, Көрпебай атты төрт ру атасы бөлініп шығып, Жиеншорадан – Серкебай, Еркебай, Қонақбай; Жолшорадан - Өмір, Темір; Өтептен – Матай, Тілеуберді, Сартіке, Елеусіз; Көрпебайдан – Ашақ, Жиенқұл, Шақантай, Райымбек, Жидебай әулеттері одан әрі жалғасады.

Қарақалпақ руының Маңғыт тармағындағы алтыншы аталыққа - Қазақбай аталығы жатады. Бұл аталық өз ішінде – Жолдыбек, Қалқанбай, Бастаубай, Баянбай, Азнабай, Данияр және Үмбетияр атты жеті ру атасына бөлініп, олар өз ішінде оннан астам ру әулеттеріне жіктеледі.

Осылайша, Жалайыр тайпасының ғылыми түрдегі шежіресіне қатысты жоғарыда айтылған барлық ойларымыз бен пікірлерімізді түйіндей келе, мынадай жалпы қорытындылар жасаймыз.

Біріншіден, басқа да бұған дейінгі қазақ ру-тайпаларының шежіресіне қатысты материалдарды жіктеп, топтастырғанымыздай, Жалайыр тайпасының ғылыми түрдегі шежіресіне қатысты барлық материалдарға деректанулық тұрғыдан талдау жасалынып, топтастырылды. Болашақта бұл әдіс басқа тайпалардың шежірелерін ғылыми тұрғыда жазарда қолданылады және жетілдіріле түседі деген ойдамыз.

Екіншіден, Жалайыр тайпасындағы рулардың саны жөніндегі әр түрлі пікірлерді салыстыра, талдай келе, біз бұл тайпа он төрт рудан тұратындығына көзімізді жеткіздік. Сондай-ақ, ол тайпалардың Шуманақ, Сырманақ және Бірманақ атты үш тайпалық бөлімге топтасқандығын анықтадық.

Үшіншіден, қолымыздағы шежірелік материалдардың көмегіне сүйеніп, біз, Шуманақ бөліміндегі жеті рудың, Сырманақ бөліміндегі бес рудың және Бірманақ бөліміндегі екі рудың әрқайсысына жеке-жеке тоқталып, олардың рулық бөлімшелерінің тармақтарының аталықтары мен аталарының қалай тармақталатынын анықтадық.

Біздің бұл ғылыми түрдегі шежіреміздің болашақ ұрпаққа тигізер танымдық мәні зор деп есептейміз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен қазақтың жалайыр тайпасының екі кітаптан тұратын ежелгі дәуірден XX ғасыр басына дейінгі үлкен де ауқымды тарихи баянын аяқтадық. Мүмкіндігінше жүйелі де тұтас тарих жазуға талпындық. Осынау игі мақсатты көздеген еңбегімізде қиындықтар аз болған жоқ. Әсіресе жалайырлардың ежелгі және ортағасырлардағы тарихы, этнонимінің өзінің шығуы, тайпаның қалыптасуы, рулық құрамы тәрізді мәселелерді зерттеу көп еңбектенуді қажет етті.

Біртұтас моңғол мемлекеті құрылғандықтан қарсаңында жалайырлар тайпасының қалыптасу тарихына байланысты VIII-X ғғ. оғыздардың Сырдарияға қоныстанулары дегеніміз қаңлылардың және қыпшақтардың қоныстанулары болса керек және олар қарлұқтардың қоластындағы шығыс қаңлыларынан бөлініп, өздеріне оғыз атауын қабылдады деп ой түйеміз.

Осылайша этникалық процестердің өзара байланыстарын анықтайтын жалпы тарихи нобай қалыптасты: бұл жалайырлардың оғыздар арқылы қарлұқтармен; дулаттардың қарлұқтар арқылы қырғыздармен және ақырында, жалайырлардың дулаттармен және қырғыздармен байланысы.

Сондықтан VIII-IX ғасырлардағы жалайырлардың арғы ата-бабаларының оғыз тайпалық одағы құрамында көшіп жүруі мүмкін деген болжам жасадық. Жалайырлардың оғыздардан шыққаны туралы Рашид ад-Диннің пікірі де бұл божамымызды растай түседі. Сонымен бірге жалайырлардың ата-бабаларымен - оғыздарға көрші орналасқан, ежелгі ортағасырлық деректерде көрсетілген қарлұқтардың арасында этникалық байланыстар болуы әбден мүмкін деп есептейміз.

Бүгінде тарихымызға әйгілі «жалайыр» этнонимінің тарих сахнасына шығатыны да осы тұс. Біздің зерттеулер Керулен және Қалайыр (Жалайыр) өзендері бойын жағалай көшіп жүрген ондаған рулардың X-XI ғасырларда жат аталатын беделді түркі руы төңірегіне топтасып, өздерінің тайпалық одақтарын жоғарыда аталған өзен атауынан қабылдағанын аңғартады. Бұл жалайыр руларының моңғол руларымен аралас-құралас, көрші-қоңсы болып көшіп жүрген кезі еді.

Рашид ад-Дин келтірген аңыз-деректер жалайыр руларының ата-бабаларының монғолдармен бауырлас болып Ергенекон қойнауында өсіп-өнгендерін айтады. Осындай қарым-қатынас барысында жалайырлардың басты руларының XI ғасырдан бастап монғолдардың үстем ықпалын сезінгендерін аңғарамыз. Өздері қуатты он рудан құралса да, күрделі ахуалға байланысты этникалық және саяси жағынан берік тұтастыққа және ынтымаққа қол жеткізе алмаған, нәтижесінде Рашид ад-Дин атап көрсеткендей, өздерінің дербес ұлыстарын құрып үлгермеген жалайыр тайпасы ақыры монғолдар билігін толық мойындауға еріксіз мәжбүр болды.

Жалайырлардың ежелгі тарихын зерттегенде оның байырғы, монғол дәуіріне дейінгі ескі шежіресінің бізге келіп жеткеніне шүкіршілік етуіміз керек. Мұның өзі жалайырлардың бұрынғы тарихының негізділігін және ауқымдылығын тағыда дәлелдей түседі.

Сонымен бірге мынаны да айтпауға болмайды: XIII ғасырдағы монғол жаулауы жалайырлардың бұрынғы рулық құрылымын бөлшектеп жіберді. Жалайырдың беделді рулары тасқын судай қуатты монғол әскери қолдарының жетегінде кетті.

X ғасырдың басында Орталық Азияда Ляо мемлекетінің құрылуына байланысты түркі тілдес тайпалар үстемдігінің кезеңі аяқталды. Қидандардың тарих сахнасына пайда болуының негізгі салдарлары түркі тілдес тайпалардың батысқа қоныс аударуларының басталулары болды. Осы тұста жалайыр тайпасы да көше бастаған тәрізді. Әрине, оның негізгі бөлігі дегенмен де, әлі де Моңғолияда қалып қойды.

Қараханидтердің батыстағы иеліктерді, яғни нақтырақ айтсақ Мәуереннахрды жаулап алуы XII ғасырдың 30-40 жылдарына сәйкес келеді. Деректерде жалайырдан шыққан билеушілердің төніп келе жатқан қара-қытайларға қарсы қол жинағаны туралы да мәліметтер сақталған. Бұл деректің XIV ғасырдағы тұлға Бахрам Жалайырды атап көрсетуі тәрізді мәліметтері шатасуларға толы болса да, жалайырлардың бір бөлігінің Жетісу және тіптен Мәуереннахр аймағына монғолдарға дейінгі кезеңде келулері әбден мүмкін екендігін айта кеткен жөн.

Деректерге жүгінсек, жалайырлар Шыңғыс ханға барынша берілген тайпалар қатарында соғыс жағдайының және бейбітшілік

уақытының барлық ауыртпалықтарын онымен бірге бөлісіп жүрген.

Осылайша, біртұтас Моңғол мемлекеті құрылардың қарсаңында жалайырлар тайпасы моңғол тайпаларының Темучинның қоластына бірігу процесіне белсенді түрде атсалысты, және бұл тайпаның өкілдері оның ең сенімді және ең ержүрек әскерлерінің қатарында тұрды.

XIII ғасырдың бірінші жартысындағы моңғол жаулап алушылықтарының белсенді атсалысушысы бола отырып, жалайырлар өздері де төрт топқа бөлініп кетті. Олардың бір тобы Қытайды бағындыруға қатысып, сонда және Моңғолияда қалып қойса, екінші тобы үйсіндер мен олардың көршілерін бағындырып жүріп Шу өңірінде қалып қойды да, үшінші тобы Орта Азияны жаулап алуға қатысып, Шыршық, Ангрен жағында қалып кетті. Ал жалайырдың төртінші тобы Шыңғыс ханның дара туған немересі Хулағудың Иран-Иракты, Кавказды жаулап алуында үлкен рөл атқара жүріп, сол жерлерде ықпалды мемлекет билеушілеріне айналды.

Моңғол жаулауы тұсында жалайырлар үлкен белсенділік танытып, өздерінің орталарынан Мұқали, Бала ноян тәрізді ұлы қолбасшыларды шығарды. Ал Иран-Ирак жеріндегі Ұлы Шейх Хасан Бұзырық Жалайыр мен Сұлтан Уәйіс жалайыр негіздеп, нығайтқан Жалайыр елхандары мемлекеті XIV-XV ғасырларда өзіндік тарихымен ерекшеленді. Оның тарихын тереңдете зерттеу қазақ тарихшылары алдында тұрған абзал міндет.

Сөйтіп, жалайыр тайпасының Шыңғысхан тұсындағы белсенділігі мен жауынгерлігі олардың моңғол жаулап алушылықтары барысында бөлшектенуге ғана емес, сондай-ақ қазақ пен моңғолды айтпағанда қырғыз, өзбек, парсы, тәжік, қытай сияқты халықтардың да этникалық құрамын қалыптастыруға қатысуға және сол ұлттарға сіңісіп кетуге әкеліп соқты.

Тарихи үрдіс осылай болса, оған не айтуға болады. Осыдан 800 жыл бұрынғы біртұтас жалайырлар ұрпақтарының бірі бүгінде қазақ атанса, екіншісі-өзбек, үшіншісі-парсы, төртіншісі-қытай атанып жүр. Дегенменде жалайырлықтар қайда жүрсе де өздерінің дарынды да талантты, батыл да парасатты тайпа өкілдері екендерін

танытты. Сонымен бірге ежелгі жалайырлардың заңды мұрагерлері бүгінгі қазақ жалайырлары екенін де ұмытпауымыз керек. Қалай десекте жалайыр тайпасының есімін өшірмей, туын жықпай берік ұстап, бүгінгі ұрпаққа абыроймен жеткізген қазақ жалайырлары екенін мақтаныш еткеніміз жөн болар.

Мәуереннахр жалайырлары Шыңғыс ханның екінші ұлы Шағатайға бөлінген төрт мың әскердің екі мыңдығы құрамына енді. Олар Шағатай ұлысының аумағына кірген Жетісу, Мәуереннахр, Шығыс Түркістан аймағына қоныстанды. XIV ғасырдың екінші ширегінде Шағатай ұлысы екіге бөлінген тұста жалайырлар да орналасуларына байланысты Жетісу және Мәуереннахр жалайырларына бөлінді. Мәуереннахр өлкесіндегі жалайырлар негізінен Ходженд аймағында шоғырланды. Олар Шағатайлық хан Кебектің әкімшілік реформасынан кейін өзінше жеке иелікті құрады. Бұл олардың Сырманақ атанған тұсы. Моңғол билігіне адалдықтарын іспен дәлелдеген жалайырлар Кебек ханның (1318-1326 ж.ж.) реформасы тұсында өздерінің жана тайпалық құрылымын жасауға мүмкіндік алды. Осы тұста жалайырлар аумақтық орналасуларына қарай бірігіп, Моңғол мемлекетінің жергілікті жердегі саясатын жүзеге асыратын “манақтарға”, яғни моңғол тілінен аударғанда “сақшыларға” айналды. Осы кезеңнен бастап ыдырау қарсаңында тұрған жалайырлар қайта күшейді. Енді олар қоғамдағы әлеуметтік орнына сәйкес Шу бойында Шуманақ, ал Сыр бойында Сырманақ рулық бірлестіктеріне топтасып бас қоса бастады. Кезінде Шыңғысханның және оның ұрпақтарының сеніміне ие болған жалайырлардың бұл аймақтарда да беделдері аса жоғары болды. Тарихи деректерге көз салсақ, Мәуереннахр өлкесіндегі Жалайырлар ұлысы да едәуір ықпалды саяси күш бола алды. Олар көшпелі мал шаруашылығы мен көшпелі тұрмыс-тіршілікті сақтау мен дамыту тенденциясын қолдады. XIV ғасырдың екінші жартысында саяси бытыраңқылыққа ұшыраған Мәуереннахрдағы саяси билікке қол жеткізген Әмір Темір де көп ұзамай Шағатай ұлысында жалғасып келе жатқан екі тенденцияның (көшпелілік пен отырықшы өмір салтын жақтаушылар) бірін таңдауға мәжбүр болады. Осы бағытта ол жалайырлар сияқты ықпалды тайпалардың қарсылығына да ұшырайды. Осы кездегі

оқиғаларды талдай келе, Әмір Темірге өзінің жеке-дара билігін орнатуда Мәуереннахрдағы көптеген тайпалар мен олардың көсемдерінің қарсылықтарын басуға тура келгенін, соның ішінде жалайырлар ұлысының оған қарсы күшті саяси оппозицияда болғанын көреміз. Деректерде Жалайыр ұлысының билеушісі Әділ Шах Жалайыри мен оның жақтастарының Әмір Темірге қарсы шығып, Темір мемлекетінің астанасы Самарқанд қаласын қоршауға алғаны туралы мәліметтер сақталған. Сондықтан 1376 жылы Әмір Темірдің жарлығымен Жалайыр ұлысы талқандалып, оның өкілдері басқа ұлыс билеушілеріне таратылып берілді.

Осы төтенше оқиғадан кейін Мәуереннахр жалайырлары туралы біршама уақытқа дейін ешбір мәліметтер кездесе қоймайды. XVI ғасырдың басында Шығыс Дешті Қыпшақ тайпаларының біразының Мұхаммед Шайбани ханға ілесіп, Мәуереннахрды бағындырғаны белгілі. Міне, осы кезде Шайбани әскері қатарында Мәуереннахрға Шығыс Дешті-Қыпшақ жалайырлары да келіп қоныстанады. Мәуереннахр өлкесіне орналасқан жалайырлар осында өзбек, түркмен, қарақалпақ халықтарының этникалық қалыптасу процесіне атсалысты.

Мәуереннахр жалайырлары арасынан шыққан біраз тарихи тұлғалар Темірдің ұрпағы Бабырмен ілесіп шалғайдағы Үндістан өлкесіне дейін жетеді. Сондықтан да «Бабырнама» шығармасында Сейід Қасым Жалаири, Хасан Али Жалаири (лақап аты Туфейли) және т.б. тұлғалар туралы құнды мәліметтер сақталған. Осылайша жалайырлардың Мәуереннахр аймағындағы бөлігі Азия құрылығындағы қым-қиғаш оқиғалардың бел ортасында өзіндік іздерін қалдырды.

Қазақ мемлекетінің бастауы – Ақ Орда құрамындағы Жалайырлар XIV-XV ғасырларда Сырдария, Шу, Талас тәрізді өзендердің бойларында отырықшы мал шаруашылығын, қала мәдениетін көркейтуге үлес қосты. Ақ Орда мемлекетіндегі саяси оқиғаларға қатынасқан Жалайырлар, әсіресе, Ақ Орданың оң және сол қанаттан тұратын пәрменді қарулы күштері – Алаш мыңдықтарының негізін қалаған.

XV ғасырда өмір сүрген «Көшпелі өзбектер» немесе Әбілхайыр хандығының құрамындағы тайпалар арасында да Жалайырлар

өзіндік орын алды. XVI ғасырдың тарихшысы Ахсикентидің «Маджму ат-тауарих» атты шығармасында «Көшпелі өзбектер» құрамына енген 92 ру-тайпалардың арасында Жалайырлар алғашқы ондықтың ең басында аталады. Ол «Насаб наме-йи узбек (Өзбек шежіресі)» Аваз Мұхаммед Суфи Аттаридың «Туфхат ат-тауарих-и хани» еңбектерінде ірі тайпалардың қатарында көрсетілген.

Жалайырлар көшпелі өзбектердің жорықтары мен соғыстарына қатысып, жеңістерге жетуге, мемлекет аумағын кеңейтуге өз үлестерін қосты.

Олар Моғолстанның әкімшілік-саяси басқаруына атсалысып, хандықтың батыс бөлігіндегі оқиғалардың бел ортасынан орын алып, осы аумақтағы ұлысбектерге, бектер мен әмірлерге қолдау көрсету арқылы жалпы моғолдық саяси дамуға өз үлестерін қосты.

Керей мен Жәнібекке ілесіп, олардың айналасына жинақталған Дешті-Қыпшақ ру-тайпалары арасынан Сыр өңірін мекендеген Жалайырлар да кең танылды. Олар дәстүрлі тарихи деректерде жоғарыда айтқанымыздай «Сыр манақтары» деп аталып келген еді.

Қазақ хандығында этно-саяси бірігудің негізгі ұйытқысы болған ру-тайпалар арасында Жалайыр тайпасы да болды. XV ғасырда Моғолстан мен Мәуереннахрда өмір сүрген Жалайырлар алғашқылардың бірі болып Қазақ хандығы құрамына қосылды. Сөйтіп Жетісу жеріндегі беделді тайпалардың біріне айналды. Қасым ханның билігі тұсында Жалайырлар хан жасағында көрнекті орын алып, қазақ мемлекеттігінің аймағын кеңейту жолында аянбай күресті.

Түркілік кезеңнен бастау алатын қазақ тарихының тағылымды бір тарауы - Иран мен Ирак жерінде 1336-1411 жылдар аралығында өмір сүрген Жалайыр хандығы. Мұндағы Жалайыр мемлекетінің негізін моңғолдардың Хулағу әулетінің елхандарына адал қызметімен ерекшеленген жалайыр әскерінің айбынды қолбасшысы Шейх Хасан ноян құрды. Кейін ол Ұлы Шейх Хасан Бұзырық елхан атанды. Хасан Бұзырықтан кейін осы Жалайыр

хандығын Сұлтан Уәйіс (1356-1375 жж.), Сұлтан Құсайын (1375-1382 жж.), Сұлтан Ахмет (1382-1411 жж.) елхандар биледі. Жалайыр әулетінен шыққан елхандар түркі-моңғол әскеріне сүйенді, елді түркілердің ата дәстүрлері бойынша басқарды. Өзінің 75 жылдық тарихының өн бойында Жалайыр хандығына ішкі-сыртқы жаулармен үздіксіз соғыс жүргізуге тура келді. Соңғы елхандар пацифистік саясат ұстанды, жергілікті халықтың діні мен тілін, мәдениеті мен өнерін құрметтеді. Сондықтан да олар Иран, Ирак, Әзірбайжан және т.б. көршілес елдер тарихында да өзіндік іздер қалдырды. Жалайыр мемлекеті түркмендер тайпалары мен Әмір Темірдің ауыр әскери жорықтарына төтеп бере алмай құлады.

Жалайыр мемлекетінің тарихи атамекенінен жырақта - Орталық Азияда құрылып, біршама ұзақ өмір сүруі - қазақ халқының орта ғасырлардағы тарихында ерекше қайталанбас құбылыс болды.

Жалайырлар көптеген түркі халықтарының, нақтырақ айтсақ, өзбектер, қырғыздар, түркмендер, ноғайлар, қарақалпақтар құрамында кездеседі. Мұның өзі XIII-XV ғасырлардың алғашқы жартысында орын алған этносаяси үрдістермен тікелей байланысты.

Шыңғысхан негіздеген Моңғол империясында ұлыстардың құрылуы барысында жалайырлар негізінен Шығыс Дешті Қыпшақ, Жетісу, Мәуереннахр аймағына қоныстанды. Моңғол әскерлері құрамына енген белсенді тайпа ретінде олар моңғол билеушілерінің барлық жаулап алу соғыстары мен кейінгі кезендердегі өзара қырқыс, қақтығыстарына да қатысуға мәжбүр болды. Осылайша олар Хулагу әскерімен Иран жеріне дейін жетсе, ал Еуразияны тітіренткен Алтын Орда әскері құрамында батысқа жылжыды. XV ғасырдың екінші жартысынан бастап түркі халықтарының этникалық тұрғыдан халық болып қалыптасу процесі аяқтала бастаған тұста жалайырлардың Жетісу жеріне қоныстанған негізгі бөлігі Қазақ хандығы құрамына қосылып, қазақ халқының негізін қалауға белсенді атсалысты. Жалайырлар осында жергілікті ру-тайпалармен қоян-қолтық араласып, басқа түркі халықтарының этникалық бөлігіне айналды.

Жалайырлардың немесе т.б. Қазақ хандығы құрамына кірген көптеген ру-тайпалардың өзге де түркі халықтары құрамында кездесуі, аталған халықтардың шығу тегі мен тарихи тағдырының ортақтығын тағы да дәлелдей түседі.

Қазақ халқының тарихындағы үлкен нәубет - қалмақ шапқыншылығы жалайыр тайпасына да өте ауыр тиді. Жалайырлар азаттық үшін жан аямай күресті. Тарихи деректер мен халық санасы жүз жылдан астам уақытқа созылған қазақ-қалмақ соғысында ерекше ерлік көрсеткен бірталай жалайыр батырларының, билерінің есімдерін есте сақтап қалды. Бүкіл ұлт тағдыры қыл үстінде тұрған алмағайып кезеңде жалайыр тайпасынан шыққан Жолбарыс би, Қабан жырау, Ескелді би, Балпық би, Тәттібай батыр, Айту билер ел қорғаны бола білді. Бұл тарихи тұлғалар туған жерін қауіпті, басқыншы жаудан қорғауға бар ғұмырын сарп етті.

Жалайыр жауынгерлерінен құралған жасақтар атақты қолбасшылар бастаған қазақ әскерінің алдыңғы қатарында әйгілі Аңырақай шайқасына, Аягөз, Таскескен, Балқаш көлі маңындағы және т.б. үлкенді-кішілі шайқастарға белсене қатысты.

Сын сағатта жалайыр жауынгерлері бүкіл қазақтың біріккен қарулы күштері құрамында қалмақ-жоңғарларды атамекенімізден қуып шығуға белсенді атсалысты. Осылайша бар қазаққа ортақ жеңіске жалайырлар да айтарлықтай өз үлестерін қосты.

Жалайыр шежіресіне байланысты зерттеулер негізінде мынадай тұжырымдар жасай аламыз:

Біріншіден, ғылымисипаттағы Жалайыр шежіресін құрастыруда өзіміз пайдаланған шежірелік материалдарға жүгіндік. Кейбір жекелеген аталар мен аталықтардың таралуын жазуда нақты материалдардың аздығына немесе жетіспеушілігіне қарамастан, жалпы алғанда, қолымыздағы материалдарды пайдалану арқылы біз, Жалайыр шежіресінің ғылыми нұсқасын жазып бітірдік деп есептейміз.

Екіншіден, деректердің жетіспеушілігіне байланысты кейбір толық ашылмай, тарқатылмай қалған тармақтар мен аталарды болашақта жаңа деректердің табылуына байланысты басқа шежірешілер толықтыра жатар деген ойдамыз.

Үшіншіден, Жалайыр тайпасы қанша бөлімге бөлінеді деген мәселеде біз, оның Шуманақ пен Сырманақ, Бірманақ атты үш

топқа бөлінетіндігіне көзімізді жеткіздік. Осы негізде одан әрі әр бөлімге жататын он үш рудың тарқатылуын жеке-жеке талдап, қарастырдық. Кестемен бірге, әр рудың тарқатылуына қысқаша сипаттама беруге тырыстық.

Төртіншіден, біз құрастырған Жалайыр тайпасының осы шежіресі бұған дейінгі шежірелермен қоса есептегенде Жалайыр тайпасы шежіресінің ғылыми нұсқасы болып саналады.

Бесіншіден, осы шежіре арқылы көптеген оқырмандар өздерінің арғы тегін біле алады, ата-бабаларын тани алады деген сенімдеміз. Шежіренің танымдық және тәрбиелік жағы осында болса керек.

Жалайыр тайпасының XIX-XX ғ. бас кезіндегі орналасу ауқымы кең. Олардың тығыз қоныстанған аймағы Жетісу өңірі. Қапал уезінде жалайырлар Төменгі-Ақсу, Мырза, Жоғарғы-Қаратал, Сыпатай, Таулы-Жалайыр, Ши, Төменгі-Қаратал, Оңтүстік-Балқаш, Күшік, Таз, Андас, Шолақ, Балғалы, Іле-Балқаш болыстарында қоныстанып, болыс тұрғындарының негізгі бөлігін құрады. Жалайырлар қыстаулары Қаратал, Біже, Тентек, Көксу өзендерінің екі жақ бетіндегі аңғарларды алып жатты. Жазда Сандыққысқан, Сарыжаз жайлауларында бас қосты. Ал Верный уезінде Рғайты, Ботпай, Жаңа-Іле болыстарында Іле өзенінің екі жақ сағаларын бойлай қыстап, жазда Алатау қойнауларын жайлаған.

Лепсі уезінде жалайырлар Ақшаулы, Тауқұм-Балқаш болыстары жеріндегі Қаракүнге тауларының бөктері мен Ай өзенінің екі жақ жағалауын бойлай қоныстанды.

Жетісу өңіріндегі жалайырлар қыстаудан жайлауға қарай тау шатқалдары мен өзендерді бойлай көшіп, көшудің «тік-вертикальды» бағытын ұстанды.

Шу өзенінің сол және оң жақ жағалауын, Талас өзенінің төменгі ағысы бойын қоныстанған жалайырлардың кейбір қауымдары жартылай көшпелі мал шаруашылығымен айналысса, ал оңтүстікте Бөген және Сасық өзендерінің аңғарында қоныстанған жалайырлар отырықшы мал шаруашылығын кәсіп етті.

Өзбектер құрамындағы қазақ жалайырлары Құрама, Жизак уездерінде, Зерафшан өңірлерінде қоныстанып, негізінен отырықшы ауылдарды құрады және де өздері қоныстанған қышлақтарды «Жалайыр» атауымен атады. Ал, Қызылқұмның оңтүстік

аңғарындағы жалайырлар құмды алқапта қоныстанғандықтан, құдық қазу ісіне ерекше мән берді және де олар жазда күннің қатты ыстық болуына байланысты Қазақстанның батыс аймағына қарай көшіп, көшудің «меридиональды» бағытын ұстанды.

Қазақтың Ұлы жүз руы жалайырларды «ноқта аға» ретінде мойындайтынын, оның себебін зерттеуіміздің алғы сөзінде түсіндірдік. Бұл жалайырлардың даңқты ерлік жолының табиғи қорытындысы, олардың қазақ халқын қалыптастыруға қосқан сүбелі үлесіне берілген лайықты баға деп түсінгеніміз жөн болар. Сапалық және адами қасиеттері өзгелерді әрқашан тәнті еткен жалайырлар Шыңғысханның Ұлы империясы кезінде шыққан мәртебелі биіктерінен кейінгі ғасырларда да ешқашанда төмендей қойған жоқ. Біздің зерттеуімізден туындайтын ең басты логикалық қорытынды да осы болса керек.

ҚОСЫМША МАТЕРИАЛДАР

РЕКА КАРАТАЛЬ, СЪ ЕЯ ОКРЕСТНОСТЯМИ.

Члена сотрудника Н.А. АБРАМОВА

Сообщаемыя мною здѣсь свѣденія о протекающей въ Семиречинскомъ краѣ Семипалатинской области, реке Каратале и ея окрестностяхъ собраны мною при личномъ посещеніи Каратальской долины въ 1860 году, на пути изъ Копала въ укрѣпленіе Верное (Алматы).

Караталь, что значить по киргизски черный таль, принадлежить къ числу значительныхъ семи рѣкъ такъ называемаго Семиречинскаго края. Река эта составляется изъ речекъ Каратала, Чаджи и Кору, текущихъ изъ покрытаго снегомъ Алатавскаго хребта. Речки эти очень быстры и каменисты, но не широки. Соединившись вместе, оне составляютъ одну реку, под именемъ Каратала, которая до бывшаго Каратальскаго пикета⁶⁵⁹ не глубока, такъ что въ концѣ лета ее можно, почти вездѣ, проезжать въ бродъ. Далѣе, следуя къ озеру Балхашу, она делается глубже, а по соединеніи съ рекою Коксу, принимаетъ значительные размеры. Не доезжая 3 1/2 верстѣ до пикета Карабулакскаго, черезъ Караталь, построены деревянный мостъ. Дно Каратала усеяно камнями, изъ которыхъ очень много значительной величины. Теченіе реки быстрое, средняя ширина ея около 20 сажень; осенью и зимою, какъ все горныя реки, получающія воды изъ снеговъ горъ, она узка. Длину Каратала полагають до 300 верстѣ. Вода въ немъ чистая. Караталь впадаетъ въ озеро Балхашъ пятью протоками. Главный протокъ, называемый новымъ Караталомъ, бродовъ не имеетъ Берега Каратала поросли преимущественно черноталомъ, и также тополемъ и кустарниками смородины, черемухи, ежевики и облепихи (*Hipporhae rhamnoides*). Изъ болѣе значительныхъ рѣкъ текутъ въ Караталь Коксу (по киргизской синяя вода), Мокуръ и Бижка. Коксу низвергается каскадомъ изъ мрачнаго ущелья Алатавскихъ горъ, по китайскимъ картамъ, изъ горъ Боро-гудзиръ дабанъ, съ шумомъ слышимымъ за несколько верстѣ, и по выходе изъ горъ, течетъ къ юго-западу, по принятіи же речки Аганакатты, поворачиваетъ на западъ.

---

⁶⁵⁹Пикетъ переведенъ на Карабулакъ.

Коксу гораздо быстрее и шире Каратала; средняя ширина ея до 25 сажень, по дну она ворочает огромные камни. Вода в ней чистая и светлая, но в реке кажется синюю. В 1855 году, близ выхода Коксу из теснаго ея ущелья, при Коксуйскомъ пикете, где оно суживается между скаль до 80 сажень – построень черезъ нее такъ называемый Царскій мостъ, опирающійся на две противоположныя, выдавшіяся съ береговъ, скалы. Мостъ этотъ построень изъ толстаго еловаго леса, срубленнаго, вь соседнихъ горахъ Бижа, по китайскимъ картамъ Биже, выходитъ изъ высокой горы Алтынъ-Имель-дабанъ, или изъ теснины золотаго стула. Вь Коксу текутъ речки: Аганакатты, Терсъ-аканъ, а также Джангызь-агачъ, Карасарыкъ и Чимильды-Карагай, принимающія несколько ключей, имеющихъ истокъ изъ горы Куюльну-таунынь.

Вь вершинахъ рекъ Каратала и особенно Коксу, вь горахъ много еловаго леса, огромной величины; вь вершинахъ Коксу есть и березовый лесъ значительной величины.

По реке Караталу и впадающимъ вь нее речкамъ и ихъ притокамъ и далее кочуютъ Киргизъ Большой орды племени Джалаировъ, съ разными ихъ отделеніями. Джалаиры делятся на 12 главныхъ родовъ, по двумъ родоначальникамъ Чуманаку и Сыр-манаку, отъ которыхъ они будто-бы происходятъ. Отъ Чуманака семь родовъ: Андасъ, Мурза, Кара-чапанъ, Уракты, Акъ-біюкъ, Кальпе и Супатай. Отъ Сарманака пять родовъ: Арыктынынь, Байчигиръ, Сіирчи, Балгялы и Калчилы. 13-й родъ позже всехъ соединился съ Балгалинскимъ.

1. Родъ Андасъ делится на два отделенія: Калки и Тулумбекъ; у нихъ правитель бій Тленчи Балпыновъ. Калки имеютъ 7 подразделеній: Дусенбе, Андабайтанъ-ать, вь 600 кибитокъ, Канай-Кунай, Киргизъ-даръ, Джумартъ, Айтымбетъ и Карагушъ вь 600 же кибитокъ. Тулумбекъ имеетъ 4 подразделенія: Минглибай, Кенджике, Чурекъ и Кочкаръ, вь 350 кибиткахъ. Родъ Андасъ имеетъ зимнія кочевки вь горахъ Малай-сары, Джалдикаръ, внизу по обе стороны реки Каратала, на урочищахъ Учъмола (три могилы) и Караболъ.

2. Родъ Мурза разделяется на три отделенія: - Алике, вь 500 кибитокъ, Байбиче вь 150 и Аманъ вь 660. У нихъ правитель

Джайнакъ Тимирь-бековъ. Зимнія кочевки этого рода, по правой стороне Каратала и въ горахъ Каракой, Бура-кой, Даубай, Кайракты, Косакты, на озере Сары-куль, на речкахъ Кызыль и Танды-булакъ; на левой стороне урочища Чарь-бакты, въ Достарбагли, Джусалы и Чуль-адырь.

3. Родъ Кара-чапанъ делится на три отдeленія: Тангырь-бергенъ Батачи и Кильмамбетъ, въ 500 кибиткахъ. Правитель, Султанъ Таджи-Ханъ-ходжинъ. Кочевки зимнія на урочищахъ Алтускихъ и Кидень, и въ горахъ.

4. Родъ Уракты разделяется на два отдeленія: Джалкпай и Кукчу-кузь въ 300 кибиткахъ. Правитель, султанъ Чинасылъ, Кочуютъ зимою съ выше сказанными отдeленіями рода Карачапанъ и частію на малой Сары, Угузь-Учургенъ и въ верховьяхъ реки Биджи.

5. и 6. Роды: Акъ-біюмъ, въ 230 и Кальпе, въ 200 кибитокъ кочуютъ далее отъ Каратала къ реке Или, а именно: Акъ-біюмъ, на урочищахъ Кызыль и Амчи-булакъ, въ Атынъ-имельскихъ горахъ и внизу реки Или, на Джаргатае; Кальпе въ пескахъ Башъ-тась. Правители у перваго рода Ильченъ Кульмамбетевъ, у втораго султанъ Камбаръ Алановъ.

7. Родъ Супатай делится на шесть подразделеніи: Акъ-марка и Кара-марка, въ 300 кибиткахъ, Саукъ, - въ 150, Чалимбетъ – въ 180, Исеней и Кучекъ, - въ 200 кибиткахъ. Правитель – упомянутый выше султанъ Камбаръ Алановъ (котораго я лично виделъ въ 1857 году въ Копале и въ 1860 году, при поездке въ укрепленіе Верное) и родовой бій Тахтамышъ Айкумбаевъ. Кочевки зимнія въ горахъ Ичке-ульмесъ, Лобасы, Мурукъ, Алтувайтъ и Кидень.

Сырманаковскіе роды: 8. Арыктынынъ делится на три отдeленія: Утесъ, Суть-Исигенъ и Умурджанъ, въ 660 кибиткахъ. Правитель бій Тлегучуль Тлеубаевъ. Зимнія кочевья по обе стороны реки Каратала, внизъ на урочищахъ Караколь, Мамлибай и Балхажи, въ пескахъ.

9. Байчигиръ делится на два отдeленія: Тынышъ и Джамбетъ, въ 700 кибиткахъ. Правитель бій Бакай. Зимнія кочевки вместе съ родомъ Арыктынынъ.

10. Сирчи делится на два отдeленія: Сырымбетъ и Баимбетъ, въ 800 кибиткахъ. Правитель Тлеуберды Искельдинъ. Зимнія

кочевки въ горахъ Джангызь-агачу, въ горе Лоба; на Ичке-Ульмесь, на урочище Кызыль-джора, по правую сторону р. Каратала и на Ихласе.

11. Балгалы делится на 4 отделения: Кулумъ – въ 240, Чагырь – въ 80, Угузь – въ 55 и Ниязь-Баракъ – въ 55 кибиткахъ. Правители бій Булень Тисыбаевъ и почетный султанъ Джики Айдаровъ. Зимнія кочевки ихъ далее Каратала, въ горахъ Аркарлы, Карачикъ, по долине Чингильды, на урочище Бишь-ананъ, въ Алтынъ-имельскихъ горахъ и Чулак-тау.

12) Кайчилы – въ 200 кибиткахъ. Правитель ихъ почетный Кюнтушь Будбаевъ; кочевки въ далеке отъ Каратала, въ Илійскомъ Камау и по Балхашу.

13) Кучуки делится на 4 отделения: Тазъ, Джабысканъ, Карасакаль и Марджи – въ 700 кибиткахъ. Правитель Исень Даулетовъ. Зимнія кочевки на Аркалыке и на обоихъ Камау.

На летнія кочевки все киргизы племени Джалаировъ, избегая мухъ, мошекъ и комаровъ, безпокоющихъ людей и скоть, переходять, съ начала лета, въ предгорія Алатау, по некоторымъ речкамъ Каратальской системы, вдоль которыхъ растеть сочная трава, а именно: сверху по рр. Коксу и Караталу, на Сырь-тазь, озер. Яшиль-куль, Шаймюшакъ, р. Сатылы, Балыкты, Теректы, въ горы Сары-нохай, Кутурлай и Кунгалинскую долину. Въ августе Джалаиры начинаютъ спускаться съ предгорій въ долины, где расположены ихъ пашни. Приблизительное число всехъ Джалаировъ 25,000 душъ, а официально известное число кибитокъ 8,410, и султанскихъ 40. Теленгутовъ султана Сюка 125 кибитокъ. Султаны и теленгуты кочуютъ въ Джангызь-агачскихъ горахъ до реки Коксу⁶⁶⁰

Места занимаемая киргизами Большой орды по рекамъ Караталу и Коксу, завоеваны ими у Джунгаровъ (Калмыковъ). Хотя въ 1824 году часть Большой орды, кочевавшая по Караталу, по просьбе ихъ, и принята была подъ покровительство Россіи, однако Китайцы не переставали посылать къ нимъ своихъ чиновниковъ,

---

⁶⁶⁰ Все вышеписанныя сведения о Джалаирахъ частью собраны мною изъ разспросовъ моихъ, во время следованія въ укрепленіе Верное, и потомъ дополнены и подтверждены официальными сведениями.

для собиранія некоторой небольшой дани. Въ 1825 году первый русскій отрядъ, состоявшій подъ командою подполковника Шубина, дошелъ до реки Каратала. Этимъ отрядомъ были построены тамъ шалаши, для временнаго помещенія людей и запасовъ. Китайское правительство, получивъ о семъ сведеніе, объявило свои притязанія, считая места, на которыхъ расположился отрядъ, своими, и вступило въ оффиціальное сношеніе на Кяхте съ нашимъ пограничнымъ начальствомъ⁶⁶¹. Въ 1830 году часть Большой орды, кочующая по реке Караталу и управлявшаяся султаномъ Сюкомъ⁶⁶², сыномъ Аблай хана, вступила въ подданство Россіи. Въ 1844 году и другая часть Большой орды также добровольно подчинилась Россіи. Киргизы Большой орды управляются султанами, особымъ въ каждомъ племени, нисходящими по прямой линіи отъ Аблай хана, умершаго въ 1781 году.

Въ числе казачьихъ пикетовъ, между городомъ Копаломъ и укрепленіемъ Вернымъ, находился, въ 83 верстахъ отъ перваго, пикета, на реке Каратале, но въ 1858 году онъ переведенъ на р. Карабулакъ, и названъ, вместо Каратальскаго, Карабулакскимъ или пикетомъ Султана Сюка. Туда въ 1858 году переселено изъ Копала казачьихъ семействъ 3; въ 1859 году прибыло изъ западной Сибири крестьянъ 7 семействъ, да изъ Сергіополя одно. Къ 1864 году на пикете Карабулакскомъ было домовъ 33, жителей: мужескаго пола 89, женскаго 66. У нихъ лошадей 95, крупнаго рогатаго скота 161, овецъ 84, свиней 20, козъ 15. Засеяна была хлебомъ площадь въ 168 десятинъ. Посеяно: озимаго 3 четверти, яроваго 207; родилось перваго 28, втораго 1684 четверти. Мукомольныхъ мельницъ 4. Пикетъ Коксуйскій въ 135 верстахъ отъ Копала находится на реке Коксу. Сюда въ 1855 году переселено три, а въ 1857 году пять казачьихъ семействъ изъ Копала. Въ 1859 году пришло сюда же крестьянъ изъ западной Сибири, съ зачисленіемъ въ казаки, десять семействъ. Всехъ жителей здесь къ 1864 году было: мужеск. пола 110, женск. 82, домовъ 32. У жителей скота: лошадей 110, крупнаго

---

⁶⁶¹ Предписаніе Омскаго Областнаго начальника, подполковника Броневскаго смотрителю войсковой, Норъ-Зайсанской рыбалки сотнику Ляпину, отъ 3 апреля 1826 г. № 6.

⁶⁶² Султанъ Сюкъ умеръ въ 1863 г. Могила его находится въ 10 верстахъ отъ р. Каратала къ северу, у подошвы горы Буранай.

рогатаго 200, овецъ 90, козъ 10, свиней 35. Засеяна площадь въ 316 десятинь, озимаваго 33, яроваго 362 четверти, родилось перваго 264, втораго 2920 четвертей. Мукомольныхъ мельницъ 5.

На Каратальской долине находится множество арыковъ. Они проведены были изъ рекъ древними, обитавшими тамъ народами, какъ для орошенія хлебныхъ полей, такъ и для собственнаго употребленія изъ нихъ воды, а равно и для пасшагося въ долине скота. Тамъ также находится много насыпныхъ земляныхъ кургановъ и древнихъ могилъ. Все это доказываетъ, что Каратальская долина въ древности была значительно населена. Коксуйская долина окаймлена ярко зеленеющими горами, и замечательна по красоте своей. На ней также множество кургановъ, по р. Коксу, у подошвы Алатау. Они различной высоты и стоятъ отдельно или группами.

Кроме сего, изъ остатковъ древности, около реки Каратала на горе Лоба⁶⁶³, въ 1860 году я осматривалъ, фундаменты бывшихъ шестнадцати зданій, по преданіямъ, существовавшего тамъ Буддійско-Ламайскаго монастыря. Гора Лоба находится отъ бывшаго Каратальскаго пикета верстахъ въ полтора, близъ речки Теректы, берега которой обросли черноталомъ. Не доезжая сажень пятидесяти до горы Лобы находится фундаментъ изъ дикаго сераго камня, бывшаго въ древности пространнаго зданія, и кругомъ его изъ того же камня фундаментъ вероятно бывшихъ стѣннъ укреплѣнія. У подошвы самой горы находятся две ямы, по сторонамъ которыхъ также фундаменты, изъ дикаго сераго камня. Подъемъ на самую гору крутъ, и потому надобно было идти пешкомъ. Въ полугоре на площади сказанные фундаменты шестнадцати зданій, одно отъ другаго въ близкомъ разстояніи. Фундаменты кладены изъ дикаго сераго и синеватаго камня, въ отвесь, на желтой глине, въ клейкомъ, затвердевшемъ растворе, внутри оштукатурены были белой глиной, толщиною более полудюйма, Первое зданіе было длиною 6, шириною 41/2 сажени. Надобно полагать, это былъ

---

⁶⁶³ Посланные въ 1567 г., царемъ Іоанномъ IV въ Мунгальскую землю, атаманы Иванъ Петровъ и Бурнашъ Ялычевъ видели тамъ храмы Лобинскіе, а Лобы (Ламы), что наши старцы (монахи), мангьи у нихъ камчатыя, а боры у мангтей, что у нашихъ старцовъ, а каблуки у нихъ желтые. Исторія Россіи Карамзина. Том. IX, примеч. 648.

буддійській храмъ,⁶⁶⁴ такъ какъ оно пространнее прочихъ зданій и по сказанію сопровождавшихъ меня съ Каратальскаго пикета (ныне хутора) казаковъ хлыновскихъ, около 1855 года въ глине внутри бывшаго зданія найдено было несколько глиняныхъ, овальныхъ плиточекъ, въ роде медальоновъ, съ отчетливо вытиснутымъ на каждой бурханомъ женскаго пола, съ венцомъ; некоторыя съ признаками бывшей алой краски и позолоты. Казаки называли ихъ изображеніями Богоматери. Жаль, что при всемъ стараніи моемъ, не дошли до меня эти древности⁶⁶⁵.

Эти плиточки съ изображеніемъ, вероятно, по буддійскому вероученію, представляли дивную жену Дзумберимбучи, какъ олицетвореніе благъ земли и всего того, что она можетъ полезнаго доставить человеку⁶⁶⁶, или Ракчису, праматерь нечеловеческаго рода, или одну изъ небесныхъ девъ Такилунъ табунъ укинтенгери добрые духи девы, посредствомъ которыхъ возносятся къ небу жертвы, моленія и обеты⁶⁶⁷. Рядомъ съ первымъ зданіемъ, на северъ, находятся фундаменты: втораго зданія, длиною 31/2, шириною 2 сажени, третьяго, длиною и шириною по 2 сажени, четвертаго, - той же величины, пятаго, длин. 3, шир. 21/2 сажени, шестаго, - дл. 31/2, шир. 2 сажени (по середине его была перегородка), седьмаго 21/2, шир. Около 2 сажень. Все эти фундаменты лежатъ въ стороне къ логу. На юго-востоке, къ реке Караталу находятся фундаменты: восьмаго, квадратн. 4 сажени въ четыре комнаты, девятаго, длиною 3, ширин. 21/2 сажени, десятаго на мысе горы, въ отдаленіи отъ прочихъ длиною 8, шириною 3 сажени. Не былъ ли въ немъ другой буддійскій храмъ? На севере къ другому логу находятся фундаменты одиннадцатаго зданія, длиною 3, шир. 2 сажени, двенадцатаго отъ перваго рядомъ къ юго-западу, длиною 3, шириною 2 сажени, далее отъ него къ северу, тринадцатаго, длиною 3, шириною 2 саж. Входить въ него былъ, отъ реки, съ каменными на гору ступенями. Отъ всехъ

---

⁶⁶⁴Въ прежнія времена въ Семиречинскомъ и Илійскомъ краяхъ жили Монголы (Мунгалы) и потомъ Джунгары (Калмыки), буддійскаго или ламайскаго вероисповеданія.

⁶⁶⁵Я видель эти плиточки или медальоны у покойнаго Чеккана Чингисовича Валиханова. П. Сем.

⁶⁶⁶Буддизмъ, разсматриваемый въ отношеніи къ последователямъ его, соч. Архіепископа Нила. Спб. 1858 г. стр. 99-100.

⁶⁶⁷Там же стр. 319.

сказанныхъ тринадцати фундаментовъ далее всехъ чрезъ логъ, по Караталу въ прямой линіи съ фундаментами перваго и осьмаго находится четырнадцатый, длиною въ $4\frac{1}{2}$, ширин. $2\frac{1}{2}$ сажени. Тамъ надобно полагать буддійскій бумханъ, родъ христіанской часовни, въ немъ найдены мною въ кучи глины, укладенныя очень плотно и правильно глиняныя пирамидки трехъ видовъ, на среднихъ изъ нихъ заметна кругомъ вытиснутая въ одну строку тибетская надпись. Внутри каждой пирамидки находятся по три и по четыре пшеничныхъ зерна, полуистлевшія. По ученію Буддистовъ пирамидки эти представляютъ изображеніе Субурги, почитаемой за святыню. Они делаются въ виде домика, различной величины, изъ золота, серебра, меди, дерева, и весьма часто изъ мягкой глины, вылепленныя въ металлической формѣ (матрица); верхняя часть пирамидки имеетъ видъ суживающейся башни. Такія пирамидки, между прочимъ ставятся въ могилы буддистовъ, какъ заступницы отъ навожденія шунмусовъ (враждебныхъ человеческихъ духовъ, составляющихъ, съ прочими существами, адское царство) и сопутствующія умершимъ на пути въ міръ духовный. Для этого случая преимущественно употребляютъ пирамидки, вылепленныя изъ глины⁶⁶⁸. Эти пирамидки хранятся въ бумханахъ. Фундаментъ пятнадцатаго зданія, рядомъ съ предшедшимъ, на мысу горы, длин. 6, шир. 3 сажени; шестнадцатаго, возле логу на мысе, въ линіи перваго и осьмаго фундаментовъ, длиною $5\frac{1}{2}$, шириною 3 сажени, къ нему былъ отъ реки ходъ по устроеннымъ каменнымъ ступенямъ. Позади всехъ этихъ фундаментовъ, далее въ гору находится полукруглое углубленіе въ землю, врытое кругомъ сажень 30. Въ него были два пространные входа. Вероятно тамъ было какое нибудь хозяйственное заведеніе. Когда находившіеся со мною казаки били тамъ ломомъ въ землю, то отдавалась подъ нею пустота. Самыя зданія все были изъ необожженнаго кирпича, потому что внутри и снаружи фундаментовъ много облежить глины, отъ размокшихъ кирпичей. Глина эта привезена была изъ другихъ местъ. При разрытіи верхняго слоя земли и глины внутри фундаментовъ, найдено много древеснаго угля, начинающаго приходить въ окамененіе. Когда и кемъ былъ построенъ этотъ

---

⁶⁶⁸ Известія Императорскаго Археологическаго Общества томъ II выпускъ 4, 1860 . стр. 207 статья Ламы Гиссана Гомбоева.

монастырь и когда разрушенъ, - неизвестно. Можно полагать, что онъ разрушенъ, между 1660 и 1670 годами, во время гибельной, междоусобной войны Джунгаровъ.

Есть еще гора, называемая Лобасы, на левой стороне р. Коксу, но мне не привелось видеть ее.

Н.А. Абрамов. Река Караталь, съ ея окрестностями. Записки Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. – Т. 1. – СПб., 1867. -269-278 бб.

ҰЛЫ ЖҰЗ ЖӘНЕ ЖАЛАЙЫРЛАР ШЕЖІРЕСІ ТУРАЛЫ ОРЫС ДЕРЕКТЕРІ

1748 г. сентября 24. – Описание родоплеменного состава казахов Среднего и Большого жузов, составленное М. Тевкелевым.

В Большой орде десеть родов, все генерально называются Оуйсюн, а от оногo звание разделилося и имянуются, а имянно: Ботбой оуйсюн, Черм, оуйсюн, Джанес оуйсюн, Сикам оуйсюн, Адбансуван оуйсюн, Сары оуйсюн, Слы оуйсюн, Чанечклы оуйсюн, Канлы оуйсюн, Чалаер. А владеет ими ташкенской хан.

Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). – Алма-Ата, 1961. – С. 407.

Старшая или большая орда.

Главное по численности после дулатовъ поколеніе большой орды джалаиръ (17 т.к.) занимають бассейнъ р. Каратала и состоятъ изъ родовъ андасъ, мурза, кара-чапанъ, уракты, акъ-біюмъ, кальпе, супатай, арыкъ-тынымъ, байчигыръ, сіирчи, балгалы, кайчили и кучукъ.

Аристов Н.А. Заметки объ этническомъ составе тюркскихъ племенъ и народностей и сведенія объ ихъ численности. – СПб., 1897. – С. 78.

1825 г., октябрь. – Описание родов Старшего жуза.

Киргизы Большой орды все вообще именуются юсунцами. Они делятся на пять родов, которые называются следующими именами: 1) Дулат, 2) Албан, 3) Джалаир, 4) Чапрашты, 5) Суан.

Сии роды разделяются на следующие волости:

3) Джалаир. 1) Андаш, 2) Морза, 3) Кучук, 4) Сыирке, 5) Кальпе, 6) Балехлы, 7) Карачапан, 8) Сапатай, 9) Байчигыр, 10) Кайчилы, 11) Ларактынауг и 12) Кыгсыл-дар. Сими волостями управляет султан Сюк Аблайханов.

1825 г. октябрь. – Список родоначальников Старшего жуза.

Султаны	Степень значения в орде
Сюк Аблайханов	Усердно приверженный сей султан к России, малозначителен в силе народного уважения.

Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867годы). Сборник документов и материалов. – Алма-Ата, 1964. – С. 223-224.

ЭТНОГАФИЯЛЫҚ БАСЫЛЫМДАРДАҒЫ ШЕЖІРЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Джалаиру, сыну Джансакала (таракъ-тамга), дают двух сыновей: Сыр-манакъ и Чу-манакъ. Отъ Чу-манака пошло семь родовъ: андась, мурза, кара-чапанъ, уракты, акъ-біюмъ, кальпе и супатай; отъ Сыр-манака пять: арыкъ-тынымъ, байчигыръ, сіирчи, балгалы и кайчилы. Есть еще тринадцатый родъ кучукъ, который появился позже всехъ и присоединился къ балгалы⁶⁶⁹.

2) Главныя родовыя деленія большой орды, занимаемая ими земли и численность ихъ.

Отмеченныя въ приведенныхъ родословныхъ курсивомъ имена суть названія существующихъ родовыхъ деленій большой орды.

---

⁶⁶⁹ Абрамовъ въ «Запискахъ И. р. географическаго общества», томъ I, 1867 года, стр. 271-273, и списки алатавскаго окружнаго управленія 1865 года. Изъ отделеній нужно упомянуть въ роде андась – кыргыздаръ, кочкаръ и танать, въ роде супатай – акъ-марка и кара-марка, въ роде кучукъ – суюндукъ, въ роде балгалы – угузь, чагырь, кулумъ, въ роде сіирчи – баимбетъ, яксымбетъ, ильтазаръ, тюленгутъ.

Ныне она состоитъ изъ одиннадцати главныхъ подразделеній, коленъ или поколеній: дулатъ, адбанъ, суванъ, чапрашты, исты, ушакты, сары-уйсунъ, джалаиръ, канглы, чаншклы и сергелы. – Многочисленнейшее и преобладающее изъ нихъ поколеніе дулатъ слагается изъ родовъ ботпай, чимырь, сейкымъ и джанысь. Родъ ботпай обитаетъ въ верненском, аулиеатинскомъ (въ 1867 г., по Макшееву, 1100 кибиток) и чимкентскомъ (по Гродекову 274 киб.) уездахъ; родъ чимырь – въ верненскомъ, аулиеатинскомъ (по Макшееву 3500 к.), чимкентскомъ (по Гродекову 3334 к.) и (по Смирнову) въ ташкентскомъ уездахъ; родъ сейкымъ – въ верненскомъ, аулиеатинскомъ (по Макшееву 1500 к.) и чимкентскомъ (по Гродекову 4570 к.) уездахъ; наконецъ родъ джанысь – въ верненскомъ, аулиеатинскомъ (по Макшееву 700 к.), чимкентскомъ (по Гродекову 3374 к.), а также (по Смирнову) въ ташкентскомъ и перовскомъ уездахъ. Въ общемъ, въ поколеніи дулатъ, распространяющемся вдоль западного Тяньшаня, отъ р. Или до Сырь-Дарьи и Чирчика, можно считать приблизительно 40 т. кибиток. – Адбаны занимаютъ въ верненскомъ и джаркентскомъ уездахъ, въ числе, въ 1889 году, 15426 киб., земли отъ р. Тургеня и прохода Санташь до р. Или и до китайской границы. – Суваны, въ 1889 г., въ числе 3632 киб., помещаются въ джаркентскомъ уезде на правомъ берегу р. Или. – Чапрашты находятся главнымъ образомъ въ верненскомъ уезде, приблизительно всего въ числе 7 т. киб. – Исты встречаются въ верненскомъ уезде, въ низовьяхъ р. Или (въ 1885 году – ниже-илийская волость – 1564 киб.) и въ чимкентскомъ (по Гродекову 3521 к.). – Ушакты малочисленны и имеются въ чимкентскомъ (по Гродекову 527 к.), а также (по Смирнову) въ аулиеатинском и ташкентскомъ уездахъ. – Сары-уйсуны имеются въ верненскомъ уезде (въ 1885 г. 1187 киб.), а также (по Смирнову) въ небольшомъ количестве въ аулиеатинском, чимкентскомъ и ташкентскомъ уездахъ. – Джалаиры занимаютъ земли между реками Караталомъ и р. Или въ копалскомъ уезде, въ числе, въ 1889 году, 16098 киб., и встречаются (по Смирнову) въ аулиеатинском, чимкентскомъ и ташкентскомъ уездахъ. – Канглы и чаншклы имеются въ небольшомъ количестве около р. Тургеня въ верненскомъ уезде, въ аулиеатинскомъ (по Макшееву

– 350 киб. кангловъ) и чимкентскомъ (по Гродекову 478 киб.), не главнымъ образомъ въ ташкентскомъ уезде, где по Макшееву считалось кангловъ 1650 киб. и чаншклы 2000 киб. – Сергелы обитаютъ въ чимкентскомъ уезде (по Гродекову 4871 киб.) и въ ташкентскомъ (по Макшееву 1410 киб.) уездахъ и встречаются также (по Смирнову) въ аульеатинскомъ⁶⁷⁰.

---

⁶⁷⁰ Сведенія Макшеева были основаны на современныхъ официальныхъ данныхъ о числе кибитокъ и помещены въ статью его «Географическіе, этнографическіе и статистическіе матеріалы о Туркестанскомъ крае», напечатанной въ «Запискахъ И. р. географическаго общества, по отдѣленію статистики» и отдѣльно (Спб., 1867 г.); по этой же статьѣ показано было въ ташкентскомъ уезде родовъ беш-тамгалы 330 киб., дулатъ 380 к., конграть 890 к., аргынъ 359 к., найман 115 к., кипчак 100 к., рамаданъ 610 к., всего же въ уезде 7835 киб. Цифры эти были ниже действительныхъ, потому что въ 1868 году, при организаціи волостей, число киргизъ въ кураминскомъ уезде определилось въ 20,710 кибитокъ и дворовъ; киргизы занимаютъ всю северную часть уезда и долину Келеса и составляютъ большинство въ при-чирчикскихъ волостяхъ; за Чирчикъ переходитъ только родъ чаншклы; на Ангрене киргизъ уже нѣтъ и въ бассейне его обитаютъ кураминцы (11,043 киб. и дворовъ); на Ангрене же встречаются 341 семейство рода кара-китай; сартовъ въ уезде 9948 дворовъ и таджиковъ 1662 двора – все по сведеніямъ 1868 года (см. М.А. Терентьева «Статистическіе очерки средне-азиатской Россіи» въ «Запискахъ И. р. географическаго общества, по отдѣленію статистики», т. 4. 1874 года, стр. 73 и 79). – Цифры, приписываемыя Н. И. Гродекову, извлечены изъ стр. 17-20 книги его «Киргизы и каракиргизы сырь-дарьинской области», Ташкентъ, 1889 года, и относятся къ 1867 г.г. Сведенія, показанныя принадлежющими г. Смирнову, взяты изъ книги «Сырь-даринская область», Спб., 1887 года, где на стр. 318-322 помещено перечисленіе родовъ, обитавшихъ въ области въ 1885 году, съ указаніемъ уездовъ, но безъ сведеній о числѣ кибитковъ или душъ.

По выше указанной книгѣ Г. Е. Смирнова въ аульеатинскомъ уезде всего киргизъ 116 000 душъ обоого пола; вычитая 47,800 душъ кара-киргизовъ, получимъ 68,200 д. киргизъ-казаковъ или (по принятому въ сырь-дарьинской области счету въ 5 душъ на 1 кибитку) 13640 кибитокъ киргизъ-казаковъ.

Гродековъ, «Киргизы» и пр., стр. 17-20.

По г. Смирнову, въ кураминскомъ уезде въ 1885 году считалось 186 т. душъ об. П., а за вычетомъ курамы (80 т. душъ) 107,000 душъ киргизъ-казаковъ, соответствуетъ 21400 киб. Изъ этой цифры на роды большой орды приблизительно надо считать, по преобладанію надъ родами средней и малой орды въ этой местности, не менее 14 т.к.

Въ общей сложности киргизь-казаковъ большой орды считается:

Въ семиреченской области (1889 г.):	Въ сырь-дарьинской:
въ копальском уезде 16,098 киб	въ аулеатинскомъ ... 13,640 к.
» джаркентскомъ » 13,452 »	» чимкентскомъ ... 21,686 »
» верненскомъ » 30,504 »	» ташкентскомъ ... 14,000 »
<hr/> Итого ... 60,054 киб ⁶⁷¹	<hr/> Итого ... 49,326 к.

Живая старина. Отделения этнографіи императорскаго русскаго географическаго общества. Под ред. В.И. Ламанскаго. Вып. III и IV. –СПб., 1894.- 397-399 бб.

ГЕНЕАЛОГИЯ КИРГИЗ-КАЗАКСКИХ РОДОВ.

Киргиз-казаки, как известно состоят из трех орд:

Старшей (а не Большой), Средней и Меньшей (а не Малой). Старшую Орду составляют: 1) уйсын (отделения – дулта, адбан, суан, сарыуйсын), к которому пристали чапрашты, ошакты, сты и сиргелы; 2) джалаир, 3) канлы, к которому присоединился чаншклы.

2. Джалаиры

По свидетельству монгольского историка Санан-Сесена джалаиры происходят из многочисленной и сильной группы монголов, известных под именем Еке-монгол (великие монголы). С самого начала деятельности Чингис хана джалаиры приняли его сторону и участвовали в походах его в Китай, Тибет, Туркестан и Персию. Знаменитый полководец Чингис-хана Мукулы-Гован,

---

⁶⁷¹Цифры эти извлечены изъ губернаторскаго «Обзора» за 1889 годъ.

покоритель Китая, происходил из рода джалаир. Во времена Чингисхана и позднее джалаиры были разделены на 4 группы: первая – оставалась в Монголии и Китае, вторая – передана детям Джочы и по всем преданиям поселилась на восток от среднего течения р. Чу и называлась Чу-манак; третья группа утвердилась в долинах Чирчика и Ангрена и известна в истории под именем Джалаирской Орды (другое название Сыр-манак); четвертая группа с Гулагу-ханом ушла в Персию.

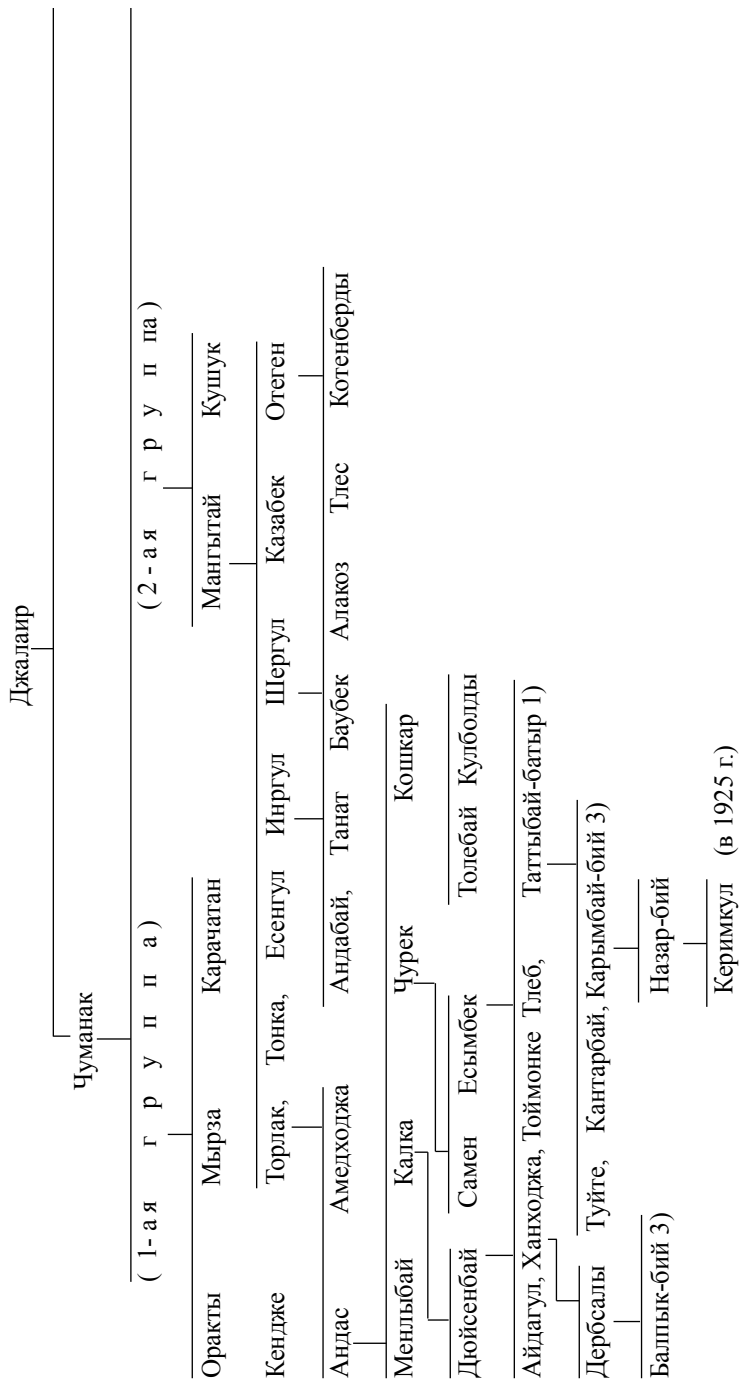
Джалаирская Орда в начале возвышения Тимура поддерживала его, но в 1370 году она перешла на сторону его противников дулатов, за что была разгромлена и рассеяна Тимуром. Персидская группа играла в Иране руководящую роль; джалаирская династия даже царствовала в Северной Персии, а в одно время даже в Багдаде. Главную часть наших джалаиров составляют чуманаковцы, к которым в 1370 году присоединились беженцы из сыр-манаковцев.

Тынышпаев М. Материалы к истории киргиз-казакского народа. – Ташкент, 1925. – С. 3, 5-6.

XX ғасыр басындағы статистикалық материалдардағы жалайыр шежіресіне қатысты мәліметтер.

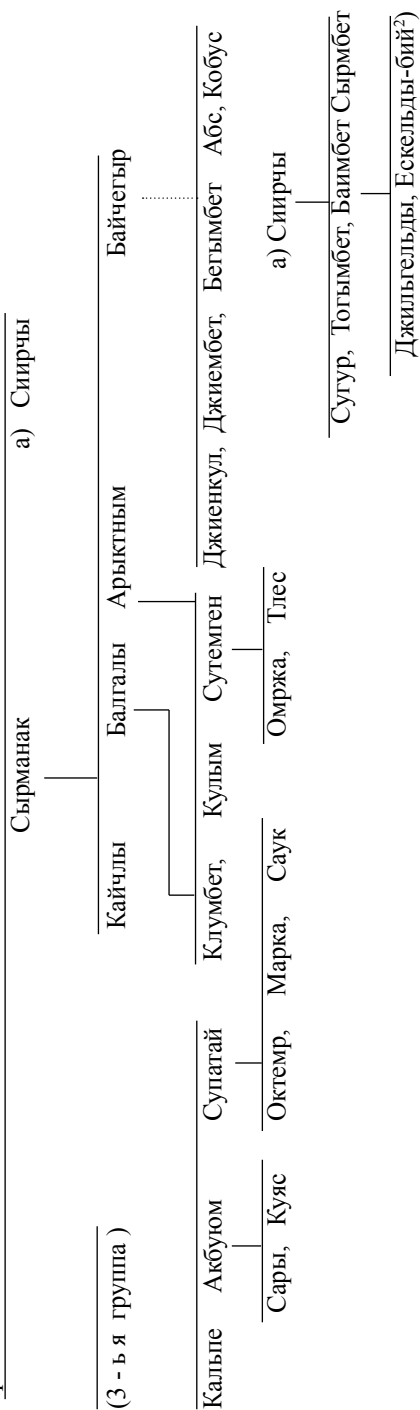
Община №2. Община происходит отъ двухъ родоначальниковъ-родныхъ братьевъ Ніяза и Барака. Здесь живутъ летъ сорокъ. Раньше жили на ур. Кызыль-тась, на р. Караталь. Кстау на одной площади обособленнаго пользованія на ур. Кулань-басы. Зимнее пастбище вблизи кстау используется хозяйственными аулами обособленно, но вдали отъ кстау скоть разныхъ хоз. ауловъ при пастьбе смешивается. Коктеу и кузеу на площади общаго пользованія на ур. Малай-сары (Джамань-кудукъ, Тась-кудукъ). Здесь также пасутъ свой скоть общины №№ 1, 3, 6, 7. Джайляу для общины служить ур. Куренкей, которымъ пользуются также разныя общины Балгалинской, Андасовской, Алтынъ-Эмельской и Тазской волостей. На это джайляу кочуетъ однако далеко не вся

М.Тынышпаев бойынша Жалайыр тайпасының шежіре-кестесі

М.Тынышпаев Материалы к Истории киргиз-казакского народа

жрлгасы

Примечания:

- 1) Татгыбай батыр современник Аблайхана (но моложе его), участвовал в боях против калмыков (в середине 18 века).
- 2) Ескельды-бий несколько моложе знаменитого Толе-бия; похоронен на правом берегу р. Каратал, ниже течения р. Коксу.
- 3) Балтык-бий и Карымбай-бий моложе Ескельды, похоронен на левом берегу р. Каратал напротив Ескельды; Балтык-перый из джалалпоров, родившийся в Копальском Уезде.

община, весьма значительная часть хозяйствъ проводить все лето на коктеу-кузеу Малай-сары. Въ общине есть также хозяйства джатаковъ, но такихъ хозяйствъ немного. Кочевка разрозненная; кочуютъ отдельные хозяйства и группы хозяйствъ. Пашень община совершенно не имеетъ. Сенокосы расположены вблизи кстау на ур. Куланъ-басы, состоятъ въ подворномъ пользованіи. Община № 3. Въ общине следуетъ различать три родовыя группы, ведущія начало отъ родоначальниковъ: Амангельды, Ельчибека и Конуса. Раньше жили на берегу р. Каратала, на ур. Тюе-мойнакъ. После ухода рода Дулатъ на левый берегъ реки Или заняли освобожденныя места, на которыхъ сидятъ и ныне. Первымъ пришелъ сюда сынъ Амангельды, Кашкенъ; это было летъ 60 тому назадъ. Около 20 летъ тому назадъ къ общине присоединились 20 хоз. изъ рода Сіирчи изъ Верхне-Каратальской волости. Община приняла ихъ къ себе, такъ какъ считала ихъ близкими родственниками.

Община № 4. Община происходитъ отъ Баиса и Тайменке, сыновей Дюйсенбы. Раньше жили на р.р. Караталь Коксу, откуда пришли на места, занимаемая теперь, около 50 л. т. н. Кстау на одной площади обособленнаго пользованія на ур. Джуанъ-кумъ и Дженишке-кумъ. На этой же площади коктеу - на северномъ склоне горъ Малай-сары. Осенью община пользуется на площади общаго пользованія разныхъ общинъ Андасовской вол. кузеу Кербулакъ и Кемеръ-кудукъ; кроме того, непродолжительное время осенью же она стоитъ на ур. Ащибулакъ, являющемся площадью общаго пользованія Алтынъ-Эмельской в. На лето большинство общины откочевываетъ на горное джйяляу Сатылы, состоящее въ общемъ пользованіи различныхъ общинъ рода Джалаиръ. Хозяйства, неkochующія на это джйяляу, лето проводятъ на кузеу Кербулакъ.

Община № 5. Община принадлежитъ къ потомству Кенджеке. На места, занимаемая теперь, пришли около 40 летъ т. н. съ береговъ Каратала и Коксу. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Джуанъ-кумъ; использованіе - группами хоз. ауловъ; границы съ соседними общинами соблюдаются. Въ пределахъ этой же площади весной и осенью община стоитъ на коктеу-кузеу Агашикъ и Норбу. Кроме того, община осенью

стоит некоторое время на ур. Чубарь, принадлежащемъ Верхне-Каратальской вол. На лето община откочевываетъ на горныя джяйляу Акъ-тюбе и Кокъ-тюбе, состоящія въ общемъ пользованіи различныхъ общинъ рода Джалаирь.

Община № 6. Община состоитъ изъ двухъ родовыхъ группъ: Чагырь и Даулетей. На занимаемыя ныне места община пришла более 40 л. т. н. съ береговъ р. Каратала, после ухода жившаго здесь рода Дулатъ въ пределы ныншняго Верненскаго уезда. Кстау общины находятся въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія на урр. Куланъ-басы и Джуанъ-тюбе. Каждый хоз. ауль оберегаетъ прилегающее къ кстау пастбище для выпаса своего скота, но на остальной части площади скотъ различныхъ хоз. ауловъ смешивается. Хозяйства, кочующія на джяйляу въ горы, весну проводятъ возле кстау, изъ неkochующихъ же на джяйляу часть проводить весну и осень на уроч. Агашикъ. Все хозяйства, неkochующія на джяйляу, весной и осенью стоятъ также на ур. Казамбай, являющемся для общины припашеннымъ коктеу-кузеу. Здесь же неkochующіе въ горы проводятъ все лето. На ур. Казамбай проводить также круглый годъ незначительное число хозяйствъ джатаковъ.

Община № 8. Въ общине следуетъ различать три родовыя группы, происходящія отъ родоначальниковъ: Бекмембета, Огуза и Чагыра. Часть общины (Бекмембетъ) сидитъ на этихъ местахъ издавна, часть же (Огузь и Чагырь) пришла позднее съ реки Каратала. Сначала пришли на Камау (въ нижнемъ теченіи р. Или) и уже позже продвинулись вверхъ по р. Или на места, занимаемыя теперь. Две эти части общины принадлежать къ разнымъ родамъ: Бекмембетъ къ роду Байчигира, а Огузь и Чагырь къ роду Балгалы. Соединеніе этихъ двухъ родовыхъ ветвей въ одну общину произошло при следующихъ обстоятельствахъ. Когда на места, занимаемыя теперь, после ухода рода Дулата на левый берегъ р. Или, прились реки Каратала Балгалы, Бекмембетамъ, здесь уже жившимъ, оставалось или уйти внизъ по р. Или къ оз. Балхашъ къ родственникамъ Байчигырамъ, или же, сохраняя прежнія земли, перейти во вновь образуемую родомъ Балгалы волость, которой

начальство отвело эти земли. Бекмебеты выбрали последнее и поделили съ Балгалы свои тоганы. Благодаря всему этому и произошло слияніе землепользования двух этихъ группъ.

Община № 9. Въ общине следуетъ различать две родовыя группы Есентугуль и Есмембетъ. На места, занимаемыя теперь, пришли уже после “Комиссіи”, летъ 40 тому назадъ. Въ старыя времена кочевали въ разныхъ мѣстахъ; бывали и внизу на р. Или, бывали на ур. Маканчи, где теперь стоитъ Чійская волость. Кстау въ пределахъ одной площади обособленнаго пользования на ур. Тарджоль, Ащикудукъ, Ранды, Боккора, Карой, Акдала. Кстау расположены вблизи р. Или. Возле кстау на зиму остается лишь рогатый скотъ и ездовыя лошади, остальной же скотъ пасется въ пескахъ вдали отъ зимовокъ въ пределахъ своей же площади. Пески эти имеютъ въ жизни общины весьма важное значеніе, какъ зимнее пастбище. Примыкающее къ зимовкамъ пастбище хозяева зимовокъ оберегаютъ отъ чужого скота, въ пескахъ же скотъ всей общины пасется сообща, безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ. Внешнія границы площади строго соблюдаются въ приречной полосе, но эти границы въ значительной степени утрачиваютъ свое значеніе по мере удаленія отъ р. Или въ пески, где скотъ соседнихъ общинъ нередко пасется вместе. Въ пределахъ этой же площади община имеетъ коктеу-кузеу на ур. Тарджоль (III и VI адм. аулы), Ащикудукъ (VII адм. ауль), Ранды, Араль-тюбе, Боккора (IV адм. ауль), Карой, Баканась и Акдала (разныя адм. аулы). На этихъ коктеу-кузеу община проводитъ все лето - на горное джйяляу кочуетъ лишь три хозяйства 1) на ур. Куренкей и 2) на ур. Сарынокай). Поливныя пашни въ пределахъ своей площади обособленнаго пользования въ трехъ особнякахъ, находящихся на коктеу-кузеу на урр. 1) Кызыль-чоку (VII адм. ауль), 2) Альместынъ-сюресе (III и VI адм. ауль), 3) Бозь-тюбе (IV адм. ауль). Каждый изъ этихъ особняковъ состоитъ въ исключительномъ пользованіи указанныхъ адм. ауловъ. Пользованіе пашней подворное, установившееся издавна. Сенокосы по берегу р. Или возле кстау; пользованіе ими не нормировано - каждый косить, где найдетъ подходящее место; косятъ обычно вблизи своихъ кстау. Пашни на

Кызыль-чоку и Альместынъ-сюресе орошаются изъ Тоганъ-озека; пашни на Бозь-тюбе - изъ Ранды-озека. Тоганъ-озекъ и Ранды-озекъ первоначально были прокопаны, позже вода настолько размыла ихъ, что теперь они не отличаются отъ ру-кавовъ р. Или. Водой изъ Тоганъ-озека пользуются две пахотныя группы; каждая имеетъ отдельный водный участокъ.

Община № 10. Общину объединяетъ родоначальникъ Сары. Сюда пришли около 40 летъ тому назадъ съ ур. Карачингиль (теперь Кучуковская в.). После прихода сюда сначала осели на ур. Казамбай, где вывели изъ р. Или арыки. Позже после прихода съ р. Каратала рода Балгалы, ур. Казамбай, по распоряженію начальства, отошло къ этому роду и община, желавшая остаться въ Тазской вол., должна была покинуть Казамбай и перебраться на места, занимаемая теперь. Кстау въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія на урр. Норбу, Чурукъ и Акдала. Каждый хоз. ауль оберегаетъ прилегающее къ зимовке пастбище отъ чужого скота, на остальномъ же пространстве площади скотъ различныхъ хоз. ауловъ общины при пастьбе смешивается. Внешнія границы площади въ значительной части соблюдаются не строго, что объясняется въ большинстве случаевъ малой хозяйственной ценностью пограничныхъ пастбищныхъ угодій. Весной и осенью кочующіе на джйяляу пасутъ свой скотъ вне своей площади обособленнаго пользованія на урр. Сасыкъ, Биже (площ. № 11а) и Кень-араль (площ. № 143г), а лето проводятъ на джйяляу Кара-сарыкъ (общее поль. разныхъ общинъ Нижне-Каратальской, Чійской, Кучуковской, Тазской вол.). Однако, кочующихъ на джйяляу хозяйствъ въ общине очень немного, а большинство общины круглый годъ не выкочевываетъ изъ своей площади обособленнаго пользованія, а все лето проводитъ здесь же, на ур. Акдала, которое считаетъ своимъ джйяляу. На своей земле мечь, пригодныхъ для земледелія, нетъ. Несколько хозяевъ пахутъ на земле, выпрошенной у общины № 147, Горно-Джалаиrowsкой вол. Несколько хозяйствъ занимаются въ незначительныхъ размерахъ сенокосеніемъ. Косятъ, где придется. Община № 11. Община ведетъ свое начало отъ Есмембета. Когда и откуда пришли, не

знають. Кстау на двухъ площадяхъ обособленнаго пользованія: 1) ур. Орта-озекъ и 2) ур. Сасыкъ. Хозяйства, зимующія на ур. Орта-озекъ, на немъ же имеютъ коктеу-кузеу; они же и все остальные ходятъ на коктеу-кузеу на урр. Сасыкъ и Тась-тюбе (площ. № 11а). При пастьбе скота на ур. Сасыкъ скоть около двухъ мѣсяцевъ пасется, смешиваясь со скотомъ II адм., аула на ур. Кось-кудукъ. На джйяляу Куренкей (см. община № 1) кочуетъ меньшая часть общины, большинство же стоитъ все лето на урр. Сасыкъ и Тась-тюбе. Пашни-поливныя, расположены въ пределахъ своей площади обособленнаго пользованія на ур. Тась-тюбе; пользованіе-подворное; пашня въ незначительныхъ вообще размерахъ. Кроме того, отдельныя хозяйства арендуютъ подъ пашню землю у разныхъ общинъ Горно-Джалаировской и Супотаевской в. Пашни поливаются изъ арыка Тась-тюбе, выведеннаго изъ ключа Моинь-кумъ (Бектемиръ-кайнарь), ключемъ этимъ пользуется только данная община.

Община № 12. Община происходитъ отъ родоначальника Сирака. Прежде жили на ур. Актайлякъ, откуда летъ 40 тому назадъ перебрались по решенію аксакаловъ на места, занимаемая теперь. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Торанглы-какъ. Использование пастбищъ общинное. Внешнія границы соблюдаются. Весну и осень проводятъ на ур. Кокошіель, которымъ также пользуются общины №№ 15, 16, 17, Тазской вол., осенью община пасеть скоть на ур. Актайлякъ (община № 10). На горное джйяляу Сары-нокай (общее пользованіе Нижне-Каратальской, Верхне-Каратальской, Тазской, Кучуковской, Супотаевской вол.) кочуетъ лишь часть общины, остальные хозяйства на лето остаются на урочище Биже (Моинь-кумъ) (община № 18). Зимой многоскотныя хозяйства отгоняютъ лошадей на ур. Актайлякъ (община № 10). Пашень община не имеетъ, за исключеніемъ 1 хозяйства, сьющаго на арендованной земле. Сенокосовъ у общины также нетъ.

Община № 13. Община происходитъ отъ Баба и Досая, сыновей Есмембета. Когда и откуда пришли, сообщить не могутъ. Кстау на двухъ площадяхъ обособленнаго пользованія 1) на ур. Карабась и 2) на ур. Моинь-кумъ (по р. Биже). Ранее вся община зимовала

на первой площади, и лишь 10 летъ тому назадъ часть перешла зимовать на Моинь-кумь. Пастбища на обеихъ площадяхъ используются общинно. Внешнія границы соблюдаются. Ур. Моинь-кумь (Бектемирь-кайнарь) на второй изъ упомянутыхъ площадей служить для общины коктеу-кузеу, здесь же неkochующіе въ горы проводятъ все лето. Часть общины на лето кочуетъ въ горы на джйялю Куренкей (см. общину № 1). Многоскотныя хозяйства зимой отгоняють лошадей на ур. Карой, Баканась, Акдала ("площадь общихъ кстау №2"). Пашни поливныя, расположены на второй изъ упомянутыхъ площадей на ур. Моинь-кумь (Бектемирь-кайнарь) и состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пашней общинное, съ переделами земель, обращаемыхъ подъ обработку изъ залежей. Делятъ поровну на податную кибитку. Сенокосовъ нетъ. Пашня поливается посредствомъ бороздъ изъ ключа Бектемирь-кайнарь.

Община № 14. Община происходитъ отъ Кыргыза. Когда и откуда пришли, не знаютъ; слышали лишь, что когда-то давно жили на р. Сырь-Дарье. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Сары-булакъ и Акъ-тюбе-чурукъ. Использование пастбища общинное. На этой же площади на ур. Аякъ-кудукъ, Акъ-тюбе-чурукъ и Кокпакты-кудукъ-коктеу. Осенью около двухъ мѣхяцевъ стоятъ на кузеу на принадлежащемъ Верхне-Каратальской вол. ур. Кійкымбай (на р. Коксу). На джйялю кочуетъ почти вся община, т. к. на лето негде остаться. Джйялю служатъ ур. Сары-джазыкъ и Сары-теръ (общее пользованіе Тазской, Кучуковской и др. вол.). Пашни и сенокосовъ община не имеетъ.

Община № 15. Община ведетъ свое начало отъ Есентугуля. Когда и откуда пришли на места, занимаемая теперь, не знаютъ. Кстау на одной площади обособленнаго пользованія на ур. Сары-булакъ. Использование кстау - общинное. Въ пределахъ этой-же площади коктеу на ур. Аякъ-кудукъ. Кроме того, община пасеть свой скотъ вне своей площади весной на ур. Кокошіель, вместе съ общинами №№ 12, 16, 17 и осенью на ур. Коксу, принадлежащемъ Верхне-Каратальской в. Лето община проводитъ на джйялю Аиркезень и Карасарыкъ (общее пользованіе разныхъ общинъ Тазской, Кучуковской, Чійской вол.). Пашень и сенокосовъ на

своей земле община не имеет, несколько хозяйств сеет на земле, арендованной у киргизь другихъ общинъ.

Община № 16. Родоначальникомъ своимъ община считаетъ Саука. Раньше община жила на ур. Акчій, по левому берегу р. Тентека, откуда принца сюда летъ около 40 т. н. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Орта-озекъ. Использование пастбища на кстау общинное. Внешнія границы соблюдаются более или менее строго. Коктеу-кузеу вне этой площади на ур. Кокошіель, вместе съ, общинами №№ 12, 15, 17. Часть общины, не выкочевывающая на горныя джйляу, проводитъ на этомъ коктеу-кузеу все лето. Много-скотныя хозяйства кочуютъ лѣтомъ на джйляу Сары-теръ и Кара-булакъ (общее пользованіе разныхъ общ. Верхне-Каратальской, Горно-Джалаиrowsкой, Супотаевской, Чійской, Кучуковской, Тазской вол.). Аулы здѣсь ежегодно становятся на одни и те же места. Описываемая община занимаетъ на джйляу ур. Кокъ-текче. Зимой часть общины отгоняетъ лошадей и верблюдовъ на ур. Акдала („площадь обшихъ кстау № 2”). Пашни общины поливныя, расположены на коктеу-кузеу Кокошіель и состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пашнюимеетъ незначительная часть общины. Пользованіе пашней общинное; участки, поступающіе изъ подь, залежей подь обработку, распределяются между хозяйствами поровну на платежную кибитку. Сенокосовъ нетъ. Пашня поливается изъ Чингильды-булакъ-тогана, выведеннаго 15 л. т. н. изъ ключа того же названія и принадлежащаго исключительно данной общине.

Община № 17. Община ведетъ свое начало отъ Куттубая, сына Саука; живутъ здѣсь уже давно; откуда пришли сюда и когда именно, сказать не могутъ. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Ушь-озекъ. Использование кставнаго пастбища общинное. Внешнія границы соблюдаются более или менее строго. Коктеу-кузеу на ур. Кокошіель (Токсанъ), вместе съ общинами №№ 12, 15, 16; на ур. Караджирикъ, вместе съ общиной № 147, 3) на ур. Маканчи, вместе съ общиной № 89. Хозяйства, не кочующія на горныя джйляу, проводятъ все лето или на Караджирике, или на Маканчахъ. Большая часть общины на лето откочевываетъ на джйляу Сарынокай (см. общ. № 12). Община

здесь ежегодно занимает ур. Арчалы-сай, скоть же пасется, смешиваясь со скотомъ другихъ общинъ. Многоскотныя хозяйства отгоняють зимой лощащей на ур. Акдала („площадь общихъ кстау № 2”). Собственной пашни община не имеетъ. Занимающаяся земледелиемъ хозяйства „выпрашиваютъ” или арендуютъ подъ пашню землю у киргизъ общинъ №№ 147 (ур. Караджирикъ), и 89 (ур. Маканчи). Сенокосовъ нетъ.

Община № 18. Последнимъ объединяющимъ общину родоначаль-никомъ является Кыргызъ. Живутъ здесь давно; откуда пришли, не знаютъ. Раньше имели общее землепользование съ общиной № 14, постепенно обособившейся. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованіе на ур. Акъ-икъ. Пастбище используется группами хоз. ауловъ. Внешнія границы въ значительной части соблюдаются довольно слабо. Коктеу-кузеу въ пределах своей площади обособленнаго пользованія на ур. Биже и Сасыкъ, здесь же проводить весну и осень община № 11. Другихъ не пускаютъ. Коктеу-кузеу используется сообща всеми, имъ пользующимися. Часть общины кочуетъ на джяйляу Такыръ, которымъ также пользуются различныя общины Горно-Джалаировской вол. Аулы здесь ежегодно становятся на одни и те же места, скоть же у всехъ стоящихъ пасется вместе. Пашень и сенокосовъ на своей земле нетъ; несколько хозяйствъ сеютъ на „выпрошенной” въ разныхъ местахъ земле.

Община № 19. Община ведетъ свое происхождение отъ Оракты. Живутъ здесь давно. Когда и откуда пришли, не знаютъ. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Джетыджаль. Использование пастбища на кстау общинное. Внешнія границы соблюдаются довольно строго. Урр. Тасъ-тюбе, Бурганъ и Каракемеръ на этой же площади являются для общины коктеу-кузеу. Здесь же 6 хоз. ауловъ и зимуютъ. Большинство хозяйствъ общины на лето кочуетъ на джяйляу Куренкей (см. общ. № 1) и Сатылы (находится въ общемъ пользованіи различныхъ общинъ Кучуковской, Чіиской, Тазской и Нижне-Каратальской вол.). Какъ на томъ, такъ и на другомъ джяйляу аулы ежегодно становятся на одни и те же места, скоть различныхъ общинъ пасется смешанно. Осенью община более месяца стоитъ на принадлежащемъ Чіиской

вол. ур. Акчій. Многоскотныя хозяйства зимой отгоняють лошадей, верблюдовъ и овецъ на площадь общаго пользованія на урр. Акдала, Баканасъ. Джаманъ-кумъ. Пашни-поливныя, расположены въ пределах площади обособленнаго пользованія на ур. Бурганъ и состоять въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пашней-общинное; участки залежи, поступающіе подъ обработку, распределяются между хозяйствами поровну на податную кибитку. Сенокосы, возле кстау, въ весьма незначительныхъ размерахъ. Въ большомъ количестве на пашняхъ посеы люцерны. Пашни поливаются изъ Бурганъ-тогана, выведеннаго изъ р. Биже и состоящаго въ исключительномъ пользованіи общины.

Община № 20. Последнимъ объединяющимъ общину родоначалъ-никомъ является Тогай, сынъ Саука отъ старшей его жены. Поэтому киргизы обычно и называютъ эту родовую группу „байбичи” (-первая, старшая жена). Живутъ здесь уже давно (могила матери Тогая находится на месте, занимаемомъ общиной теперь); когда и откуда пришли не знаютъ. 3 г. т. н. къ общине присоединились 11 хозяйствъ родичей, жившихъ ранее въ Джаркентскомъ уезде среди рода Адбанъ. Кстау расположены на двухъ площадяхъ обособленнаго пользованія: 1) на ур. Ушь-озекъ, 2) на ур. Карагайлы и 3) на площади общаго пользованія различныхъ общинъ Кучуковской вол. на ур. Карачингиль. Три эти находящаяся одна отъ другой на значительномъ разстояніи площади, въ хозяйственномъ отношеніи явля-ются тесно связанными между собой и дополняющими одна другую.; Въ то время, какъ Ушь-озекъ и Карагайлы находятся въ пескахъ, представляющихъ вполне пригодное для зимней тебеневки пастбище и совершенно непригодныхъ для земледельческой культуры, площадь, Карачингиль-угодьё земледельческое, не могущее иметь значенія для скотоводческаго хозяйства общины, какъ вследствие малыхъ размеровъ этой площади и густоты населенія, такъ и, главнымъ образомъ, потому что площадь эта совершенно не пригодна для зимней пастьбы изъ за значительной толщины снежнаго покрова. Площади обособленнаго пользованія используются общинно; точно также и на Карачингиле при пастьбе не различается никакихъ внутреннихъ границъ и оберегаются лишь отъ потравъ пашни и

сенокосы. Внешнія границы везде соблюдаются более или менее строго. Зимующіе Карачингиле весну и осень проводятъ около своихъ зимовокъ. Это же урочище является коктеу-кузеу и для зимующихъ на Ушь-озеке и Карагайлы. Здесь же проводятъ все лето не кочующіе въ горы на джяйляу. Многоскотныя хозяйства общины на лето кочуютъ на джяйляу Кокъ-сай и Сатылы, состоящія въ общемъ пользованіи разныхъ общинъ вол. Кучуковской, Газской, Чійской, Нижне-Каратальской и др.. Аулы здесь ежегодно становятся на одни и те же места, скоть же разныхъ ауловъ и общинъ при пастьбе смешивается. Зимующіе на Карачингиле на зиму отправляютъ овецъ, а также и другой скоть на Ушь-озекъ и Карагайлы, где онъ и пасется вместе со скотомъ родственниковъ, тамъ зимующихъ. Пашня-поливная, расположена на площади общаго пользованія на ур. Карачингиль и состоитъ въ исключительномъ пользованіи общины. Переделовъ не производится, каждый хозяинъ пользуется все время однимъ участкомъ, то обрабатывая его, то запуская подъ залежь. Вновь, образующимся хозяйствамъ пахотные участки даетъ община, причемъ посредствующей единицей является “десятокъ”. Сенокосовъ нетъ. Для корма скота сеютъ люцерну. Пашня поливается изъ Джанатогана. Арыкъ этотъ выведенъ около 40 л. т. н. изъ р. Биже и состоитъ въ исключительномъ пользованіи общины.

Община № 21. Последнимъ объединяющимъ общину родоначальникомъ является Байсары Когда и откуда пришли сюда, не знаютъ. Могила Байсары, говорятъ, находится на ур. Азретъ-султанъ (нынешній г. Туркестанъ Сыръ-Дарьинской обл.), а сынъ Байсары, Тлеужанъ, уже похороненъ здесь, на Карачингиле. Ранее община жила вместе съ общиной № 30, но позже при сокращеніи кочевокъ и оседаніи обособилась отъ последней. Кстау на одной площади обособленнаго пользованія на ур. Ортаозекъ. Использование этой площади общинное; внешнія границы более или менее соблюдаются. Весну и осень община проводитъ на коктеу-кузеу общаго пользованія разныхъ общинъ Кучуковской вол. ур. Карачингиль. Здесь же большинство хозяйствъ общины проводитъ все лето. При пастьбе скота на этой площади никакихъ внутреннихъ границъ не соблюдается, оберегаются лишь отъ

потравъ пашни и сенокосы. Аулы ежегодно занимаютъ одни и те же места. На джяйляу кочуютъ лишь отдельныя хозяйства изъ состава общины. Ходятъ на разныя джяйляу рода Джалаирь: Куренкей, Сарытеръ и др.. Зимой часть скота отгоняется на площадь общаго пользованія на ур. Баканась, где онъ пасется вместе со скотомъ родственниковъ изъ общины № 30. Пашня поливная, расположена на площади общаго пользованія Карачингиль и состоитъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пашней общинное, съ ежегодными переделами участковъ, обращаемыхъ подъ обработку изъ залежей. Даютъ не поровну на хозяйство, а сообразно силе хозяйствъ-у кого скота больше, кто работниковъ можетъ нанять или своя семья большая, тому больше и земли даютъ. Вместе съ общиной сеетъ несколько хозяйствъ изъ общ. № 29, что объясняется близкими родственными связями. Пашни поливаются: изъ Майкотъ-кара-тогана, выведеннаго около 100 летъ т. н. изъ р. Биже. Арыкъ этотъ состоитъ въ общемъ пользованіи общинъ Кучуковской вол. №№ 21-27 и 186, причемъ выведеннымъ изъ него Кокъ-тюбе-тоганомъ пользуются также общины №№ 24, 26 и 27, имея каждая обособленную пашню и чередуясь съ двумя другими общинами въ очереди полива. Сенокосовъ община не имеетъ.

Община № 22. Община происходитъ отъ Молдаса. На места, занимаемая теперь, пришли летъ сто тому назадъ съ береговъ р. Или первымъ пришелъ Кучукъ, который поселился на Карачингиле и выкопалъ здесь арыкъ, известный подъ назвашемъ Кучукъ-тогана или Майкотъ-кара-тогана. Летъ 60 спустя после этого, праправнукъ Молдаса Акмурза переселился съ Карачингиля на урочище, называемое теперь его именемъ-Акмурза. Одновременно съ этимъ началось заселеніе ур. Отетлеу. Кстау общины расположены на четырехъ площадяхъ на трехъ площадяхъ обособленнаго пользованія: 1) ур. Отетлеу (площ. № 22), 2) ур. Акмурза (площ. № 22-а), 3) ур. Керчо-лакъ (площ. № 22-б) и 4) на площади общаго пользованія Кучуков-ской вол. Карачингиль. Использование пастбищъ на площадяхъ обособленнаго пользованія общинное. Внешнія границы соблюдаются более или менее строго. Площадь Карачингиль используется вместе всеми стоящими на ней, безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ; оберегаются лишь

отъ потравъ пашни и сенокосы. Весну все хозяева общины, за исключеніемъ зимующихъ на Карачингиле, проводятъ на ур. Керчолакъ; осенью часть хозяевъ стоитъ на кузеу Майса (площадь Акмурза). Кроме того, община имеетъ коктеу-ку-зеу на площади общаго пользованія различныхъ общинъ Кучуковской вол. Карачингиль. Здесь же не кочующіе на горное джйялю проводятъ все лето. Около 50 хозяйствъ изъ состава данной общины кочуютъ лтьомъ на джйялю Сарытеръ и Карабулакъ, состоянія въ общемъ пользованіи киргизъ волостей: Кучуковской, Чйской, Таз-ской, Верхне-Каратальской, Супотаевской, Горно-Джалаировской. На джйялю Сарытеръ община обычно занимаетъ ур. Кара-арча, скоть же различныхъ общинъ при пастьбе смешивается. Отдельныя хозяйства кочуютъ также на разныя джйялю. Хозяйства, зимующія на Карачингиле и Керчолаке, отгоняютъ на зиму скоть, кроме рогатаго и ездовыхъ лошадей, на ур. Акмурза. Пашни-поливныя, расположены на площади общаго пользованія на ур. Карачингиль и состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Вся пахотная земля издавна разделена на три части, по числу „пятидесятковъ” въ общине, внутри же „пятидесятковъ” между хозяйствами, разделъ совершенъ 20 летъ тому назадъ. Сенокосовъ, кроме люцерны на пашняхъ, не имеютъ. Для орошенія пашень служитъ Майкотъ-кара-тоганъ (Кучукъ-тоганъ), состояний въ общемъ пользованіи общинъ №№ 21-27 и 186; изъ этого тогана выведены, въ числе другихъ, три арыка: Кара-кутурме, Агантай и Тересь-арыкъ, принадлежащіе исключительно данной общине. Каждый изъ арыковъ этихъ состоитъ въ обособленномъ пользованіи одного изъ трехъ „пятидесятковъ”, на которые распадается община; такимъ образомъ, каждый „пятидесятокъ” имеетъ отдельную отъ другихъ очередь полива.

Община № 23. Среди киргизъ община эта известна подъ именемъ Марджа, по прозвищу жены Ельчибека, котораго и следуетъ считать родоначальникомъ общины. „Марджу” киргизы считаютъ выдающейся женщиной; она имела большое вліяніе на общественныя дела, почему имя ея и сохранилось въ памяти народа. Живутъ здесь уже давно; когда и откуда пришли, не знаютъ. Прежде жили и пользовались землями вместе въ общиной № 91, которая

затем обособилась на ур. Тентебай-араль. Кстау расположены на двух площадях: 1) на площади обособленного пользования на ур. Ушь-озекъ и 2) на площади общего пользования Кучуковской вол. на ур. Карачингиль. Первая площадь имеет преобладающее значение для скотоводческого хозяйства общины, представляя ценное пастбищное угодье, особенно для зимней тебеневки; вторая площадь, единственно пригодная для земледельческой культуры, совершенно необходима общине для ее земледельческого хозяйства. Пастбище на ур. Ушь-озекъ используется общинно. Внешние границы соблюдаются строго. На площ. Карачингиль скотъ всехъ стоящихъ тамъ пасется смешиваясь. Весной и осенью община вместе съ общ. №№ 28 и 91 пользуется коктеу-кузеу общего пользования Ушь-кудукъ. Кроме того, ур. Карачингиль (площ. общего пользования) служить для общины также коктеу-кузеу. Здесь же неkochующія въ горы хозяйства проводятъ все лето. Часть общины на лето откочевываетъ на джайляу Сарынокай (общее пользование киргизъ разныхъ общинъ волостей: Нижне-Каратальской, Чийской, Кучуковской, Тазской, Верхне-Каратальской и др.). Зимой многоскотныя хозяйства отправляютъ часть скота на ур. Баканась и Чоль-кумъ („площадь общихъ кстау № 2”). Пашни-поливныя, расположены на коктеу-кузеу общего пользования Карачингиль и состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользование пашней общинное; участки залежи, предназначенные для обработки, распределяются между хозяйствами. Сенокосеніемъ занимается лишь одно хозяйство. Для полива пашень община пользуется водой изъ Майкотъ-кара-тогана (Кучукъ-тогана), состояшаго въ общемъ пользованіи общинъ №№ 21-27 и 186. Изъ этого тогана выведенъ Кокъ-арыкъ, которымъ пользуется исключительно данная община.

Община № 24. Община велеть свое начало отъ Джилкайдара, сына Байтока. На занимаемая теперь места пришли съ р. Чу незадолго до появленія въ крае русскихъ. Ранее жили и пользовались землей вместе съ общиной № 27, которая затемъ обособилась. Кстау расположены въ пределах одной площади обособленного пользования на ур. Ушь-озекъ. Пастбище это используется общиной сообща.

Внешнія границы соблюдаютъ строго, что объясняется значительной хозяйственной ценностью угодій. Въ плохія зимы, когда корму на пастбище мало, часть скота угоняютъ на ур. Карачингиль и тамъ подкармливаютъ соломой и люцерной. Община имеетъ отдельную площадь коктеу-кузеу обособленнаго пользованія на ур. Майкань (площ. № 24 а). Используется это пастбище общинно. Внешнія границы соблюдаютъ строго. Кроме того, община пользуется коктеу-кузеу общаго пользованія Кучуковской вол. ур. Карачингиль. Аулы здесь ежегодно становятся на одни и те же места, возле своихъ тогановъ; скоть различныхъ ауловъ и общинъ при пастьбе смеси-вается. Здесь же неkochующая на горныя джйяю часть общины проводить все лето. На джйяю кочуютъ кому куда вздумается; сообразуются съ качествомъ пастбища, трудностью пути къ нему; учитываются, конечно, и родственныя связи съ киргизами, стоящими на томъ или другомъ джйяю. Кочуютъ на джйяю: Сары-джазыкь, Сатылы, Сарынокай, Сандыкь-тась, Арасань, Тентекь-все эти джйяю находятся въ общемъ пользованіи различныхъ общинъ рода Джалаирь. Зимой община отгоняетъ скоть на урр. Бобекь, Кіюкь, Джамань-кумь, на которыхъ также пасутъ скоть разныя общины Тазской, Кучуковской, Чійской, и Нижне-Каратальской вол. Пашни-поливныя, расположены на коктеу-кузеу общаго пользованія. Карачингиль, по двумъ арыкамъ, Куркульдукъ и Альчимбай-тогану, выведеннымъ изъ Майкоть-кара-тогана. Пашни обособлены отъ пашень другихъ общинъ и состоятъ въ общинномъ пользованіи; существуютъ переделы участковъ, поступающихъ подъ обработку изъ залежей. Сенокосеніемъ почти никто не занимается. Для орошенія пашень служитъ Майкоть-кара-тогань, изъ котораго выведены Куркульдукъ-тогань (три “пятидесятка”) и Альчимбай тогань (Кокь-тюбе-тогань) одинъ „пятидесятокъ”. Первымъ пользуется только данная община, вторымъ же также и община № 27 и др.

Община № 25. Община ведетъ свое происхожденіе отъ Отебая. Когда и откуда пришли на места, занимаемая теперь, сообщить не могутъ. Кстау общины расположены на двухъ площадяхъ: 1) на площади обособленнаго пользованія общины на ур. Джеты-джаль

и 2) на ур. Кокъ-дала, входящемъ въ площадь общаго пользованія-различныхъ общинъ Кучуковской вол. Карачингиль. Первая площадь имеетъ преимущественное значеніе для скотоводческаго хозяйства общины, вторая-для земледельческаго. Урочище Джеты-джаль используется всей общиной сообща; внешнія границы соблюдаются строго. Община имеетъ отдельную площадь коктеу-кузеу-ур. Джан-такты, где стоитъ весной и осенью. Площадь эта состоитъ въ исключительномъ пользованіи общины; используется общинно; внешнія границы соблюдаются. Кроме того, община весной и осенью стоитъ на ур. Карачингиль (площадь общаго пользованія волости); здесь же неkochующіе на джйяляу проводятъ все лето. Аулы здесь ежегодно становятся на одни и те же места возле своихъ тогановъ; скоть же разныхъ общинъ пасется вместе. Осенью же община около месяца проводитъ со скотомъ на ур. Кульджа, принадлежащемъ III адм. аулу Чійской вол. Более состоятельные хозяйства на лето откочевываютъ на джйяляу Карасарыкъ, которое используется различными общинами, принадлежащими къ роду Джалаира. На джйяляу аулы располагаются обычно на однихъ и техъ же местахъ, скоть же различныхъ ауловъ и общинъ пасется смешанно. Зимующіе на Карачингиль зимой отгоняютъ скоть на Джеты-джаль и Джантакты, где онъ и пасется вместе со скотомъ однообщинниковъ, зимующихъ на Джеты-джале. Пашни-поливныя, расположены на коктеу-кузеу общаго пользованія на ур. Карачингиль и состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пашней подворное; эта форма пользованія установилась издавна. Посевы люцерны на пашняхъ на ур. Карачингиль и возле кстау на ур. Кокъ-дала (та же площадь). Другихъ сенокосовъ община не имеетъ. Для орошенія пашень пользуются Майкотъ-кара-тоганомъ (Кучукъ-тоганомъ), изъ котораго выведенъ Джаныбекъ-тоганъ, состояний въ исключительномъ пользованіи общины.

Община № 26. Последнимъ объединяющимъ общину родоначалъ-никомъ является Отебай. Когда и откуда пришли сюда, не знаютъ. Кстау общины расположены въ двухъ площадяхъ: 1) на площади обособленнаго пользованія общины въ пескахъ Чоль-кумъ вокругъ колодца Тынь-кудукъ и 2) на ур. Кокъ-дала, входящемъ въ площадь общаго пользованія Кучуковской вол. Карачингиль.

Использование пастбища на первой из этих площадей общинное, без различения каких либо границ внутри площади; внешние границы соблюдаются. Скот аулов, зимующих на ур. Кокь-дала, пасется смешиваясь с скотом других общин. В пределах своей площади обособленного пользования в песках Чоль-кумь община имеет призимовочное коктеу на ур. Байджань-Моктебекь-кудукь. Кроме того, в исключительном пользовании общины состоит в отдельной площади кузеу Стыбай-май-кудукь, используемое всей общиной сообща. Весной и осенью община стоит также возле своих пашень на коктеу-кузеу общего пользования Кучуковской вол. Карачингиль. Здесь же неkochующие в горы проводят все лето. Используется эта площадь без различения каких либо внутренних границ, оберегаются лишь от погребов пашни и сенокосы. Часть общины летом кочует на джяйляу Карасарыкь, которым пользуются сообща разные общины, принадлежащие к роду Джалаирь. Вследствие недостатка корма на ур. Кокь-дала зимующие здесь отправляют на зиму скот, кроме рогатого и ездовых лошадей, к родственникам на Чоль-кумь; остающиеся же на ур. Кокь-дала скот приходится подкармливать соломой и люцерной. Пашни поливные, расположены на коктеу-кузеу общего пользования Карачингиль, состоят в исключительном пользовании общины. Пользование пашней общинное, с переделами участков, идущих под обработку из залежей. Сенокосов, если не считать посевов люцерны на пашнях, община не имеет. Для орошения пашень пользуются водой из Майкоть-кара-тогана (Кучукь-тогана), состоящего в общем пользовании общин №№ 21-27 и 186, Кучуковской вол.; из этого арыка выведен Кокь-тюбетогань, из которого поливают свои пашни описываемая община и общины №№ 21, 24 и 26.

Община № 27. Община происходит от родоначальника Бекай-дара. Когда пришли сюда, не знают, но могила Бекайдара находится на ур. Азреть-султань (нынешний гор. Туркестань, Сырь-Дарьинской обл.), где он и жил. Ранее в хозяйственном отношении община составляла одно целое с общиной № 24, от которой позже обособилась. Кстау расположены на одной площади обособленного пользования общины на ур. Джаланашь-

сексеуль. Площадь эта; используется общинно. Внешнія границы соблюдаются более или менее строго. Въ пределахъ этой же площади община имеетъ кузеу Караджирикъ, на которомъ пасеть скоть только осенью. Весной и осенью община стоитъ также на ур. Карачингиль (коктеу-кузеу общаго пользованія Кучуковской вол.). Здесь же не кочующіе въ горы проводятъ все лето. Используется эта площадь сообща различными общинами Кучуковской вол. Часть общины кочуетъ на джяйляу Карасарыкъ, которымъ пользуются разныя общины, принадлежавши къ роду Джалаиръ. При пастьбе скота на джяйляу границъ не различаютъ; аулы же ежегодно занимаютъ одни и те же места. На зиму более состоятельные хозяева отгоняютъ лошадей, верблюдовъ и овецъ на ур. Джаманъ-кумъ, где этотъ скоть и пасется вместе со скотомъ разныхъ другихъ общинъ. На кстау остается у этихъ хозя-евъ лишь рогатый скоть и ездовыя лошади. Пашни поливныя, расположены на коктеу-кузеу общаго пользованія Карачингиль и состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пашней подворное; разделъ произведенъ около 50-леть т. н. Сенокосовъ нетъ, люцерну посеяли только первый годъ, такъ что косить еще не пришлось. Для орошенія пашень пользуются водой изъ Майкотъ-кара-тогана (Кучукъ-тогана), состоящаго въ общемъ пользованіи общинъ №№ 21-27, 186. Изъ него выведенъ Кокъ-тюбе-тоганъ, которымъ и пользуется описываемая община вместе съ общинами №№ 21, 24, 26. Община №. 28. Община происходитъ отъ Даулетпая, потомка Супотая. До “Комиссіи” на местахъ, которыя теперь занимаетъ Кучуковская вол., сидель родъ Супотая. После “Комиссіи” эти места были отведены вновь пришедшему роду Кучука, который образовалъ Кучуковскую вол.; Супотай же ушли на те места, где сидятъ и теперь; принадлежащая къ потомству Супотая родовыя группы Даулетпая (описываемая община) и Тогай (община № 20) не пожелали докидать насиженныхъ местъ и предпочли войти въ чужую имъ по родовымъ связямъ Кучуковскую вол. Такимъ образомъ, теперь большинство родовыхъ группъ въ Кучуковской вол. принадлежитъ къ потомству Кучука и лишь две (Даулетпай и Тогай) къ потомству Супотая. Когда пришли сюда и где жили ранее, не знаютъ. Кстау общины находятся въ двухъ площадяхъ:

1) на площади обособленного пользования на ур. Бобекъ-Чолькумъ и 2) на площади общаго пользования Кучуковской вол. на ур. Карачингиль. Первая площадь имеет весьма важное значеніе, какъ пастбище, для скотоводческаго хозяйства общины, вторая же, мало пригодная въ качестве пастбища, особенно зимняго, очень ценна съ точки зренія хозяйства земледельческаго. Первая площадь используется общиной сообща, безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ; внешнія границы соблюдаются более или менее строго. На второй площади внутреннихъ границъ тоже не существуетъ и лишь посеы и сенокосы оберегаются отъ погравъ. Община пользуется двумя площадями коктеу-кузеу общаго пользования: 1) на ур. Ушь-кудукъ-Сексеуль-Джаманъ-кумъ, вместе съ общинами №№ 23 и 91, и 2) на ур. Карачингиль, используемомъ всей Кучуковской вол. Какъ та, такъ и другая площадь используются сообща, всеми стоящими на нихъ аулами; аулы становятся обычно на одни и те же места (по своимъ тоганамъ, на Кара-чингиле). На каждой изъ этихъ площадей община стоитъ и весной, и осенью; на Карачингиле же, кроме того, нечочующіе въ горы на джяйляу проводятъ все лето. Осенью община непродолжительное время стоитъ также на принадлежащемъ киргизамъ Чійской вол. ур. Тентекъ. Часть общины на лето кочуетъ на джяйляу Кокъ-сай и Сатылы, состоящія въ общемъ пользованіи различныхъ общинъ рода Джалаиръ. Зимой хозяева, зимующіе на Карачингиле, отправляютъ часть скота (верблюдовъ, овецъ и лошадей, кроме ездовыхъ), на Чоль-кумъ-Бобекъ, где онъ и пасется вместе со скотомъ родственни-ковъ, тамъ зимующихъ. Пашни поливныя, расположены на коктеу-кузеу общаго пользования Карачингиль и состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины; пользованіе пашней подворное, установилось издавна. Сенокосовъ община не имеетъ, на кормъ скоту косятъ лишь люцерну. Для полива пашень пользуются водой изъ Карачин-гиль-тогана, выведеннаго изъ р. Тентекъ. Тоганомъ этимъ также пользуются общины №№ 51, 54 и 90.

Община № 29. Въ общине следуетъ различать две родовыя ветви: Молдасъ (VI адм. ауль) и Бекайдаръ (VIII адм. ауль), объединяемая родоначальникомъ Сомбакомъ. На занимаемая

теперь места пришли 30-40 летъ т. н. съ р. Каратала; группа Молдаса пришла ранее, группа Бекайдара позднее. Кстау и коктеу-кузеу въ пределах одной площади обособленнаго пользованія на ур. Боккора. На джяйляу община не кочуетъ, проводя лето на коктеу-кузеу. Пастбище на своей площади обособленнаго пользованія используется общиной сообща, безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ. Пашни-поливныя, въ пределах своей площади обособленнаго пользованія на ур. Бозь-тюбе, въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пашней общинное, съ производящимися черезъ каждые два-три года переделами земель, идущихъ подъ обработку изъ залежей. Люцерну посеяли только въ годъ изслѣдованія и еще не косили. Сенокосовъ, въ собственномъ смысле слова, нѣтъ; косятъ только камышъ; каждый косить, где найдетъ более подходящимъ. Пашни поливаются изъ арыка безъ названія, выведеннаго изъ рукава р. Или Джиделе. Арыкомъ этимъ пользуется исключительно данная община.

Община № 30. Общину объединяете родоначальникъ Байсары, потомство котораго, входящее въ общину, разбивается на три колена: 1) Беребай 2) Тлеужанъ и 3) Кабамбай. Откуда пришли и давно ли живутъ здесь, не знаютъ. Ранее община составляла въ хозяйственномъ отношеніи одно целое съ общиной № 21, отъ которой позднее обособилась. 20 летъ т. н. 47 кибитокъ отделились отъ общины и ушли на р. Караталь, где и живутъ. Уходъ этотъ объясняется желаніемъ найти лучшія пастбища. Кстау, коктеу и кузеу расположены въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Кокъ-озекъ. Площадь эта используется всей общиной сообща; внешнія границы соблюдаются. На горныя джяйляу община не кочуетъ и лето проводить въ пескахъ по колодцамъ на ур. Джаманъ-кумъ (площадь общаго пользованія). На зиму лошадей и овецъ отправляютъ на площадь общаго пользованія на ур. Баканасъ. Пашни поливныя, расположены въ пределах своей площади обособленнаго пользованія на ур. Карой, состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пашней общинное, съ переделами земель, идущихъ подъ обработку изъ залежей. Сенокосовъ, въ собственномъ смысле слова, нѣтъ;

косятъ камышь, каждый косить, где захочетъ. Пашни поливаются изъ Тумашъ-тогана, выведеннаго изъ рукава р. Или Джиделе и состоящаго въ исключительномъ пользованіи общины.

Община №31. Последнимъ объединяющимъ родоначальникомъ для общины является Карасакаль. Ранее жили на ур. Керчолакъ, составляя въ хозяйственномъ отношеніи одно целое съ общиной № 186. Кстау, коктеу и кузеу расположены въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Беребай, Куйгонъ-тюбе, Кесикъ-каракумъ и Тоганъ-озекъ. Прилегающія къ зимовкамъ пастбища хозяева оберегаютъ отъ чужого скота, на остальной же площади скотъ всей общины при пастьбе смешивается и никакихъ внутреннихъ границъ не различается. Кроме того, община весной, летомъ и осенью стоитъ въ пескахъ на площади общаго пользованія на урр. Карой, Баканасъ и Акдала, которыя являются для общины коктеу-кузеу; на горныя джяйляу община не кочуетъ. На зиму многоскотные хозяева отгоняютъ часть скота на ур. Баканасъ (площ. общ. польз.). Пашни поливныя, расположены въ пределахъ своей площади обособленнаго пользованія на ур. Чопчекъ и состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пашней общинное, съ переделами участковъ, обращаемыхъ изъ залежей подь обработку Сенокосовъ, въ собственномъ смысле этого слова, у общины нетъ, косятъ лишь камышь; каждый косить, где найдеть более удобнымъ. Кроме того есть въ небольшихъ размерахъ посева люцерны. Для орошенія пашень пользуются водой изъ Итекеарыка, выведеннаго изъ рукава р. Или Джиделе и состоящаго въ исключительномъ пользованіи общины

Община № 32. Родоначальникомъ своимъ община считаетъ Ак-теке, потомка Джіембета. Когда и откуда пришли на места, занимаемая теперь, не знаютъ. Кстау въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія по берегу р. Или и по рукаву этой реки Кокъ-озекъ. Границы съ соседними общинами соблюдаются, выпась на площади общій у всей общины безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ. Въ пределахъ этой же площади община имеетъ коктеу-кузеу, на которыхъ она проводитъ также все лето. На этой же площади въ двухъ особнякахъ расположены поливныя пашни общины: 1) на ур. Чадай и 2) на ур. Сарыкумъ, пашни

находятся въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пахотными участками подворное; эта форма установилась около 20 летъ т. н. Сенокосовъ, въ собственномъ смысле слова, нетъ, косятъ лишь по берегу р. Или камышъ. Пашни на ур. Чадай поливаются изъ арыка этого же названія, выведеннаго изъ рукава р. Или Кокъ-озека; пашни на ур. Сарыкумъ изъ выведеннаго изъ р. Или Ушь-сарыкумъ-тогана. Оба этихъ арыка состоятъ въ исключительномъ пользованіи

Община №33. Общину объединяетъ родоначальникъ Сютемгенъ, потомство котораго въ общине распадается на две ветви: Мыржикъ и Итай. Когда и откуда пришли сюда, не знаютъ. Кстау въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія на урр. Джиделе, Кокъ-озекъ, Кара-озекъ и Куръ-озекъ. Границы съ соседними общинами соблюдаются, пастбища используются общинно, безъ различенія какихъ либо внутреннихъ на площади границъ. На этой же площади община имеетъ коктеу-кузеу, на которомъ большинство общины проводить все лето. Лишь 6 хозяйствъ изъ состава общины на лето кочуютъ иа джяйляу Кугалы, Алтынъ-Эмельской вол. Зимой отгоняютъ скоть на „площадь общихъ кстау № 2” на ур. Баканасъ. Пашни-поливныя, на площади обособленнаго пользованія, въ исключительномъ пользованіи общины, въ двухъ особнякахъ: на ур. Темиръ-у родовой группы Мыржикъ и на ур. Майлибасъ-у родовой группы Итай. На каждомъ особняке пользованіе общее у каждой родовой группы съ переделами земель, идущихъ подъ обработку изъ залежей. Сенокосовъ въ собственномъ смысле слова нетъ, косятъ лишь камышъ; каждое хозяйство косить, где найдетъ подходящее место. Поливъ пашень на обоихъ особнякахъ изъ выведенныхъ изъ протоки р. Или, Джиделе двухъ тогановъ, одноименныхъ съ названіями урочищъ. Каждый изъ тогановъ состоитъ въ исключительномъ пользованіи пахотной группы.

Община № 34. Община считаетъ своимъ родоначальникомъ Ес-куру потомка Джемба. На места, занимаемая теперь, пришли около 40 летъ т. н. съ береговъ р. Каратала. Раньше жили въ нынешнемъ Аулиеатинскомъ уезде, откуда и перекочевали на Караталь. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія по берегу р. Или на ур. Карагылы. Границы съ соседними общинами

соблюдаются; внутри площади использование общинное. В пределах этой же площади община имеет коктеу-кузеу, на которых проводить все лето. Пашни поливные расположены в пределах площади обособленного пользования на ур. Сабылбай, состоять в исключительном пользовании общины. Пользование пашней общинное с пределами участков, идущих под обработку из залежей. Кроме того, некоторые хозяйства имеют в пределах той же площади еще небольшие клочки пашни, состоящие в подворном пользовании. Сенокосов нет, за исключением люцерны; косят камыш; каждое хозяйство косит, где найдет удобное место. Пашни поливают из выведенного из р. Или Карагылы-тогана, состоящего в исключительном пользовании общины.

Община № 36. Последним объединяющим общину родоначальником является Джембае, потомство которого, входящее в общину, распадается на три ветви: Акча, Есенбол, Атайбоз. Сюда пришли около 60 лет т. н. с мест, занимаемых теперь Южно-Прибалхашской вол. Кстау в одной площади обособленного пользования на ур. Кара-озек, Кара-кылы, Кок-озек, Курли. Границы: с соседними общинами соблюдаются, пастбище на этой площади используется всей общиной сообща, в пределах этой же площади община имеет коктеу-кузеу. Многоскотные хозяйства лето проводят на ур. Баканас (,площадь общин кстау № 2"), остальная же часть общины на лето остается на своих коктеу-кузеу. Зимой часть хозяйств отгоняют скот на ур. Карой (,площадь общин кстау № 2"). Пашни-похивные, расположены на ур. Джиделе, в пределах своей площади обособленного пользования, состоять в исключительном пользовании общины. Пользование пашней общинное, с пределами. Когда при большом разливе р. Или вода заполняет илийскую протоку Джиделе, эту протоку перепруживают и вода отводится на пашни, без арыков, непосредственно бороздами; когда же воды мало, тогда воду на пашни можно вывести лишь арыками; таких арыков три, каждый находится в исключительном пользовании каждой из трех родовых групп, составляющих общину. В случаях, когда воды мало и приходится пользоваться арыками,

землю по этимъ арыкамъ распределяють между хозяйствами по каждой пахотной группѣ или, иначе говоря, по каждому арыку, отдельно; когда же воды много, то пахутъ другіе участки, не по этимъ арыкамъ. Сенокосовъ въ собственномъ смысле слова нетъ, косятъ лишь камышъ; каждое хозяйство косить, где найдетъ удобное место. Община № 37. Общину объединяетъ родоначальникъ Сютемгенъ, потомство котораго въ общине распадается на 4 ветви: Каусъ, Кур-мантай, Кытай и Куртукъ. Сюда пришли изъ Сырь-Дарьинской обл. около 50 летъ т. н. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Есенгожа, Кара-кылы, Джамань-кылы, Каркабать. Границы съ соседними общинами соблюдаются, использованіе площади общинное. Въ пределахъ этой же площади ур. Теренкуль, Кок-чегузъ, Бозьпола, Терень-кора служатъ для общины коктеу-кузеу. На нихъ же община проводитъ все лето. Пашни-поливныя, расположены на своей площади обособленнаго пользованія на ур. Акъ-озекъ и Кара-джанъ и состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины; пользованіе общинное съ переделами земель, поступающихъ изъ залежей подъ обработку. Сенокосовъ, въ собственномъ смысле слова нетъ, косятъ лишь камышъ, каждое хозяйство косить, где найдетъ более подходящее место. Пашни поливаются изъ Акъ-озекъ-тогана, выведеннаго изъ протоки р. Или Кокъ-озека и состоящаго въ исключительномъ пользованіи общины.

Община № 38. Общину объединяетъ родоначальникъ Сютемгенъ. Сюда пришли съ береговъ р. Сырь-Дарьи, когда, не знаютъ. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Курли. Границы съ соседними общинами соблюдаются, площадь используется общиной сообща, безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ. Въ пределахъ этой же площади община имеетъ коктеу-кузеу, на которыхъ проводитъ также все лето. Пашни-поливныя, расположены на той же площади на урр. Аркаръ и Наулы, состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользованіе пашней общинное, съ переделами участковъ, идущихъ подъ обработку изъ залежей. Сенокосовъ въ собственномъ смысле слова, кроме люцерны нетъ; косятъ камышъ, каждое хозяйство не имеетъ определеннаго места, а косить, где найдетъ более подходящимъ.

Поливъ пашень изъ Аркаръ-тогана, выведеннаго изъ протоки р. Или Кокъ-озека и состоящаго въ общемъ пользованіи общинъ №№ 38, 39 и 40, причеиъ очередь полива у каждой общины особая.

Община №40. Община объединяется родоначальникомъ Сютем-геномъ. Когда и откуда пришли на места, занимаемая теперь, не знаютъ. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на урр. Курли, Чойбекъ-Элемесь, Ботажанъ-Тлеке-джаръ-отколь. Границы съ соседними общинами соблюдаются, использование площади общинное, безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ. Въ пределахъ этой же площади находится коктеу-кузеу общины, на которомъ она проводитъ также все лето. Пашни-поливныя, расположены на площади обособленнаго пользованія на урр. Аркаръ, состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользование пашней общинное, съ переделами участковъ, поступающихъ подъ обработку изъ залежей. Переделы производятся поровну на платежную единицу-кибитку. Пашни поливаются изъ Аркаръ-тогана, выведеннаго изъ протоки р. Или Кокъ-озека и состоящаго въ общемъ пользованіи общинъ №№ 38, 39 и 40, причеиъ каждая община имеетъ особую очередь полива. Сенокосовъ нетъ, есть лишь незначительные посеы люцерны. Косятъ камышь, причеиъ отдельные аулы и хозяйства не имеютъ определенныхъ местъ, а косятъ, где найдутъ удобное место.

Община № 41. Последнимъ объединяющимъ общину родоначальникомъ является Байчигыръ, причеиъ потомство его, входящее въ составъ данной общины, распадается на три ветви: Алдаберлы, Нурумбетъ и Токтаръ. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на урр Караджанъ, Иръ, Байбола, Серикпай, Кокъ-озекъ. Границы съ соседними общинами соблюдаются, площадь используется общинно безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ. Въ пределахъ этой же площади община используетъ коктеу-кузеу Косъ-куль. Лето община проводитъ въ пределахъ этой же площади, отчасти на урр. Казыбекъ, отчасти на урр. Косъ-куль. Пашни-поливныя, расположены на своей площади обособленнаго пользованія на урр. Караджанъ, Косъ-тюбе, Сары-оба, состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пользование пашней общинное, съ переделами земель,

поступающихъ подь обработку изъ залежи. Переделы поровну на платежную единицу-кибитку. Сенокосовъ нетъ, кроме люцерны; косятъ где найдутъ подходящее место, камышъ. Пашни поливають изъ выведеннаго изъ протоки р. Или Курли, Караджанъ-тогана, состоящаго въ исключительномъ пользованіи общины.

Община № 42. Общину объединяетъ родоначальникъ Арыктынымъ, потомство котораго, входящее въ составъ данной общины, распадается на четыре ветви: Джилъгельды, Анеть, Едыге и Едилъбай. Сюда пришли около 100 летъ т. н. съ береговъ р. Сыръ-Дарьи. Кстау на одной площади обособленнаго пользованія на урр. Ажим-бай, Байменей, Джарма, Акъ-богутъ. Границы съ соседними общинами соблюдаются, прикставное пастбище используется общинно, безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ. Въ пределахъ этой же площади община используетъ коктеу-кузеу Кара-богутъ, Кокчегузъ, Ииръ, Акпасты-улькесъ, Аккульдынь-сагасы, Тересъ-акканъ; на этихъ же урочищахъ община проводитъ все лето. Коктеу-кузеу используется группами хоз. ауловъ. Въ зимы, когда снежный покровъ на площади общины достигаетъ значительной глубины, община отгоняетъ скотъ на ур. Баканасъ, входящее въ „площадь общихъ кстау № 2”. Пашни-поливныя, расположены на своей площади обособленнаго пользованія на урр. Итай-богутъ, Кара-богутъ, Акъ-богутъ, Танатаръ-богутъ, Тересъ-акканъ, по мелкимъ родовымъ группамъ, состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины. Пахотные участки состоятъ въ подворномъ пользованіи. Сенокосовъ нетъ; кроме люцерны косятъ камышъ, причеиъ отдельные хоз. аулы и хозяйства не имеютъ определенныхъ местъ, а косятъ, где найдутъ подходящее место. Пашни поливаются изъ арыковъ, выведенныхъ изъ рука-вовъ р. Или, на которыхъ устроены запруды, состоящія въ исключительномъ пользованіи отдельныхъ пахотныхъ группъ, являющихся въ то же время родовыми. Запруды эти следующія: Итай-богутъ, Кара-богутъ, Акъ-богутъ, Танатаръ-богутъ, Тересъ-акканъ-богутъ.

Община № 43. Община считаетъ себя происходящей отъ „бай-бичи”: последнимъ объединяющимъ общину родоначальникомъ является Сансызъ. Сюда пришли около 40 л. т. н. съ береговъ р.

Каратала, съ мѣсть занимаемыхъ теперь Южно-Прибалхашской вол. Годъ тому назадъ около 80 хоз. изъ состава общины перешли въ V адм. ауль Ново-Илійской вол. Верненскаго уез.; переходъ этотъ былъ вызванъ раздорами съ соседями, которые обижали общину. Кстау на одной площади обособленнаго пользованія на урр. Акъ-тамъ, Акъпасъ-гасджурекъ-тома, Байгожа-чоколакъ. Границы съ соседними общинами соблюдаются, использованіе площади общинное. Въ пределахъ этой же площади община имѣетъ коктеу-кузеу, на которыхъ проводить все лето. Пашни-поливныя, расположены на своей площади обособленнаго пользованія на урр. Ибакъ-чоколакъ, Карой, Джарма, Сарпулдакъ и Акъ-тоганъ, въ исключительномъ пользованіи отдельныхъ пахотныхъ группъ, являющихся въ то же время группами родовыми. Пользованіе пахотными участками подворное. Сенокосовъ нѣтъ, кроме люцерны. Косятъ камышъ, причѣмъ отдельные хоз. аулы и хозяйства не имѣютъ определенныхъ мѣсть, а косятъ, где найдутъ более удобнымъ. Пашни поливають изъ Акъ-тогана, (въ верхнемъ теченіи своемъ носящаго названіе Кумъ-джирганъ), выведеннаго изъ р. Или и состоящаго въ исключительномъ пользованіи общины.

Община № 44. Въ общине киргизы различаютъ три родовыя группы: Омырджанъ, „байбичи” (Сансызь) и Абусъ-Кобусъ. О томъ, когда пришли на мѣста, занимаемая теперь и где жили раньше, сведеній не сохранилось; известно лишь, что „Комиссія” застала эти родовыя группы уже здѣсь. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія по левому берегу р. Каратала. Прибрежная полоса используется группами хоз. ауловъ и скотъ одной группы не пускаютъ на пастбища другихъ группъ, вдали же отъ реки въ пескахъ скотъ всей общины пасется безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ. Въ пределахъ площади обособленнаго пользованія урр. Текъ-турмасъ, Чингиль-тюбе, Кокъ-дала служатъ для общины коктеу-кузеу, на нихъ же община, кроме несколькихъ хозяйствъ, проводить все лето, такъ какъ кочевка на горныя джйляу, отстоящія очень далеко, требуетъ большихъ усилій, и не подь силу большинству хозяйствъ. Несколько наиболее состоятельныхъ хозяйствъ на лето откочевы-вають на джйляу Балыкты, состоящее въ общемъ пользованіи разныхъ общинъ изъ

рода Джалаирь. Пашни - поливныя. По пользованію пашнями община распадается на несколько группъ, 1) все пасущіе хозяева IV адм. аула до настоящаго года пользовались пашней въ пределах своей площади обособленнаго пользованія на урр. Акъ-Мія и Кумъ-озекъ. Пашня эта находится въ исключительномъ пользованіи IV адм. аула. Нынешній годъ (1910) впервые начали сеять на урр. Клы-су и Чингиль-тюбе (площ. обособ. польз.). Раньше на этихъ местахъ никто не сеялъ; нынешній посевъ вызванъ следующими обстоятельствами. Бывшая подъ посевами земля на Акъ-мія и Кумъ-озекъ истощилась и сеять тамъ было нельзя. Ранее въ подобныхъ случаяхъ посевъ въ теченіи года совершенно не производился и довольствовались покупнымъ хлебомъ. Бывшій же въ нынешнемъ году вследствие гололедицы джуть лишили общину возможности продать скоть и на вырученныя деньги купить хлебъ; пришлось испробовать сделать посевъ на новомъ месте, несмотря на то, что посредствомъ арыковъ вода туда не можетъ быть проведена и для полива приходится устраивать водоподъемныя колеса. Въ будущемъ, когда земля отдохнетъ, группа опять перейдетъ пахать на Акъ-мію и Кумъ-озекъ. Пользованіе пашней общинное, переделы производятся по мере надобности; обычно переделываются „отдохнувшіе” участки залежи, идущіе подъ обработку. На каждое хозяйство даютъ поровну. 2) Весь 1-ый адм. ауль имеетъ пашню на ур. Текъ-турмасъ въ исключительномъ пользованіи. Пахотныя участки переделываются при распашке залежи. 3) На ур. Текъ-турмасъ же сеетъ часть VII адм. аула. Пашня обособлена отъ пашни I адм. аула и состоитъ въ исключительномъ пользованіи группы. Существуютъ переделы земель, обращаемыхъ подъ обработку изъ залежей. Въ нынешнемъ году съ разрешенія группы на ея земляхъ сделали посевы несколько хозяйствъ IV адм. аула, сеявшихъ ранее на Акъ-Міе и Кумъ-озеке. 4) Остальная часть VII адм. аула сеетъ на ур. Акъ-мія и Кумъ-озекъ; пашня въ исключительномъ пользованіи группы. Участки, поступающіе изъ залежи подъ обработку, разверстываются между хозяйствами. Наиболее бедныя хозяйства IV адм. аула (джатаки) имеютъ пашню на ур. Кызыль-талъ; клочки пашни разбросаны въ разныхъ местахъ неподалеку одинъ отъ другого. Каждый распахалъ где хотелъ место, казавшееся ему более

удобнымъ и пользуется имъ съ техъ поръ. Сенокосы расположены въ приречной полосе вблизи р. Каратала и состоятъ въ пользованіи отдельныхъ хозяйствъ, которыя и косятъ обычно вблизи своихъ кстау. Для орошенія пашень служатъ 4 головныхъ арыка, выведенныхъ изъ р. Каратала: 1) Акъ-мія-тоганъ, выкопанный более 50 летъ т. н. и состоящий въ общемъ въ пользованіи двухъ пахотныхъ группъ; 2) Кумъ-озекъ-тоганъ, выкопанный 6 летъ т. н., состоитъ въ общемъ въ пользованіи техъ же двухъ пахотныхъ группъ; 3) Токтагуль-тоганъ (на Текъ-турмасе), выкопанъ 15 летъ т. н., состоитъ въ исключительномъ пользованіи одной пахотной группы-части VII адм. аула; 4) Бекполь-тоганъ (на Текъ-турмасе) выкопанъ 3 года т. н., состоитъ въ исключительномъ пользованіи одной пахотной группы (I адм. аула). На всехъ тоганахъ сначала пользуются водой более состоятельные и уважаемые хозяева, а затемъ уже более бедные, не пользующіеся почетомъ и уваженіемъ.

Община № 45. Въ общине следуетъ различать три родовыя ветви, объединяемыя Арыктынымомъ: Джильгельды, Курмантай и Каусъ. На места, занимаемыя теперь, пришли более 100 летъ т. н. съ Сыръ-Дарьи. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на урр. Акъ-куль, Айна-куль, Акъ-исыкъ, Кокъ-озекъ, Кумъ-озекъ-Границы съ соседними общинами въ пескахъ соблюдаются слабо, что объясняется характеромъ местности, а также малой хозяйственной ценностью угодій при большихъ пространствахъ. При пастьбе внутреннихъ границъ не соблюдается, скотъ всей общины пасется сообща. Въ пределахъ той же площади обособленнаго пользованія на упомянутыхъ выше урочищахъ община имеетъ коктеу-кузеу. На горныя джяйляу не кочуютъ, а все лето проводятъ на своихъ коктеу-кузеу. Часть общины лето проводить на ур. Кокъ-дала, принадлежащемъ общине № 44; часть общины кочуетъ также весной на коктеу-кузеу общаго пользованія различныхъ общинъ Южно-При-балхашской и Нижне-Каратальской вол. на урр. Мій-кайнарь и Кызыль-кайнарь. Пашни-поливныя, на площади обособленнаго пользованія на урр. 1) Кульманчагыль и 2) Акъ-куль, въ исключительномъ пользованіи каждой изъ двухъ пахотныхъ группъ. Внутри каждой изъ пахотныхъ группъ т. е. на каждомъ урочище, пользованіе пашней общее, съ переделами

земель, поступающих подь обработку изь залежей. Сенокосы возле кстау вь подворномь пользованіи. Пашни на Кульманчагыль поливають изь выведеннаго изь р. Каратала Куркуреукь-тогана, состоящаго вь исключительномь пользованіи пахотной группы, на Акь-куле же для полива пашень носять воду ведрами изь оз. Акь-куль, арыка неть.

Община № 46. Вь общине киргизы различаютъ три родовыя группы: Джаныбекь, Конурь и Мырзагуль, объединяемые родоначальникомъ Байчигыромь. Когда и откуда пришли на места, занимаемая теперь, не знаютъ. Кстау вь одной площади обособленнаго пользованія на ур. Акь-тюбе. Границы съ соседними общинами соблюдаются не строго, площадь используется общинно, хотя непосредственно прилегающія къ зимовкамъ пастбища отдельные хоз. аулы нередко оберегаютъ для исключительнаго выпаса своего скота. Ур. Кызыль-какь, принадлежащее общине № 47, служить для общины коктеу-кузеу, кроме этого, часть общины кочуетъ зимой на площадь общаго пользованія Южно-Прибалхашской и Нижне-Каратальской вол. на ур. Кось-кудукъ, Джангызь-кудукъ, Кызыль-кайнарь. Часть же общины круглый годъ не выкочевываетъ изь пределовъ своей площади обособленнаго пользованія. На горныя джйяляу община не кочуетъ. Пашни-поливыня, расположены вь предьялахъ своей площади обособленнаго пользованія, на ур. Акь-тюбе и состоятъ вь исключительномь пользованіи общины. Участки, поступающіе изь залежи подь обработку, разверстываются между хозяйствами. Сенокосы при кстау вь подворномь пользованіи. Пашни поливаются изь выведеннаго изь р. Каратала Кара-богутъ-тогана, состоящаго вь исключительномь пользованіи общины.

Община № 47. Община считаетъ своими родоначальниками Арык-тыныма и Байчигыра. Раньше жили на территоріи нынешней Горно-Джалаировской вол., откуда пришли сюда уже после „Комиссіи“. Кстау вь одной площади обособленнаго пользованія на ур. Кангай и вь примыкающихъ къ этому урочищу пескахъ. Вь прибрежной (около р. Каратала) полосе границы съ соседними общинами соблюдаются строго, по мере же удаленія отъ реки вь пески границы вь значительной степени утрачиваютъ свое значеніе

и перестают соблюдаться, что объясняется характером местности. Площадь используется группами хоз. ауловъ. Въ пределах этой же площади ур. Кангай служить для общины коктеу-кузеу, на немъ же община, за исключеніемъ несколькихъ хозяйствъ, проводитъ все лето. Кроме того, часть общины кочуетъ по коктеу-кузеу общаго пользованія различныхъ общинъ Южно-Прибалхашской и Нижне-Каратальской вол. Мій-кайнарь и Кызыль-кайнарь. Отдельныя хозяйства общины кочуютъ на лето на джяйляу общаго пользованія Балыкты и Сары-нокай. Зимой часть общины отгоняетъ скоть на ур. Бесъ-тазь („площадь общихъ кстау № 2”). Пашни-поливныя, 1) на ур. Текъ-тур-мас площади общины № 44 (меньшинство) и 2) на ур. Кангай, на своей площади обособленнаго пользованія (большинство); пашня въ исключительномъ пользованіи общины, пользованіе подворное. Сенокосы возле кстау; ежегодные переделы травой, вызываемые разит урожаемъ травъ въ разныхъ местахъ. Пашни на Текъ-тур-маса поливаютъ изъ Кара-арыка, на Кангаъ же для полива пашень поднимаютъ воду изъ Каратала чигирями, или носятъ ее ведрами.

Община № 48. Община состоитъ изъ двухъ родовыхъ группъ: Алагузь и Карасакаль, объединяющихся только въ 6-омъ поколеніи во внуке Джалаира, Карагараше. Кстау общины расположены по обоимъ берегамъ р. Каратала на урр. Найманъ-сюягы, Ауліе-агачъ, Кошкурганъ, Бекбаулы и Кекрели, на площади обособленнаго пользованія. Пастбище используется группами ауловъ, причеъ обособленія указанныхъ выше родовыхъ группъ не замечается. Урочища Талды-кудукъ и Тюбе-кудукъ въ пределах той же. площади слу-жать коктеу-кузеу. Въ горы на джяйляу не кочуютъ, проводятъ лето на урр. Сары-біе, Бесъ-серкешъ, Талды-кудукъ и Тюбе-кудукъ, въ пределах площади обособленнаго пользованія. Поздней осенью посылаютъ скоть группами ауловъ съ работникомъ или младшимъ членомъ семьи въ пески Джаманъ-кумъ, на площадь общихъ кстау № 2. Въ настоящее время пашень у общины нетъ, четыре года тому назадъ сеяли на ур. Тектурмасъ, но по распоряженію Уезднаго Начальника урочище это отошло къ Южно-Прибалхашской вол. Описываемая община подала теперь на это распоряженіе жалобу и передала дело адвокату. Сенокосы

на ур. Наймань-сюягы, Аулие-агачь, Кошкургань, Бекбаулы и Кекрели. Общихъ переделовъ не бываетъ; выделяющіяся хозяйства получаютъ сенокосные участки отъ близкихъ родственниковъ.

Община № 49. Община объединяется родоначальникомъ Кошкаромъ, но въ представленіи киргизъ распадается на две низшія родовыя группы по сыновьямъ Кошкара Толебаю и Кулболды, и называется обыкновенно “Кулболды-Толебай”. Пришли на занимаемая теперь места до „Комиссіи”, после того, какъ родъ Дулагъ, жившій здесь, ушелъ въ Верненскій уездъ. Кстау общины расположены въ двухъ местахъ: на ур. Араль-отколь въ нижнемъ теченіи р. Кара-тала по левому его берегу (площ. № 49) и на ур. Еспай-Толебай по р.Тентеку (площадь № 49а). Какъ пастбище площади используются Совершенно обособленно, скоть хозяйствъ, зимующихъ на одной, почти не бываетъ на другой; но пашни общины, расположенныя на ур. Еспай-Толебай, состоятъ въ общемъ пользованіи общихъ группъ хозяйствъ и никакого разделенія на пашняхъ по кставнымъ груп-памъ нетъ. Для хозяйствъ, зимующихъ на ур. Араль-отколь коктеу-кузеу являются урочища Катынъ-казганъ, Манать-кудукъ, Торанглы, Ранды-кудукъ, Чоколакты-расположенныя въ предълахъ площади обособленного пользованія. На этихъ урочищахъ они проводятъ все лето, на джяйляу въ горы не кочуютъ; осенью частью кочуютъ, частью посылаютъ скоть въ пески Джаманкумъ, находящіеся въ общемъ пользованіи волостей Нижне-Каратальской, Южно-Прибалхашской, Или-Балхашской, Тазской, Кучуковской и Чійской (общія кстау № 2). Общаго табуна при этомъ не образуютъ, а посылаютъ скоть вместе группы близкихъ родственниковъ съ работникомъ или младшимъ членомъ семьи. Используется пастбище общинно, какъ на кстау такъ и на коктеу-кузеу. На ур. Еспай-Толебай большинство хозяйствъ-оседлыя, проводятъ круглый годъ возле кстау, и только четыре хозяйства кочуютъ на джяйляу въ горы на ур. Сарыджазыкъ; куда кочуютъ общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира. Эти хозяйства посылаютъ зимой скоть на ур. Джаманкумъ, въ пески общагр пользованія указанныхъ выше волостей. Пашни общины расположены на ур. Еспай-Толебай и состоятъ въ обособленномъ пользованіи общины. Въ 1897 г. при выделеніи Чійской вол.

изъ Нижне-Каратальской, пашни были разделены между двумя пятидесятками-одинъ составился изъ потомковъ Кулболды, а другой изъ потомковъ Толебая и съ техъ поръ переделовъ между пятидесятками не было; внутри же ихъ произведена разверстка поровну на хозяйство, повторявшаяся съ этого времени два раза. Сенокосы общины-на обеихъ площадяхъ, каждый косить возле своего кстау. Раздел сенокосныхъ участковъ произведенъ давно, какъ говорятъ, при „Комиссіи” и съ техъ поръ общихъ переделовъ не было. Выделяющіяся хозяйства получаютъ сенокосные участки отъ близкихъ родственниковъ. Пашни поливаются арыкомъ Еспай-Толебай, выведеннымъ изъ р. Тен-тека; арыкъ этотъ находится въ обособленномъ пользованіи общины. Внутри ея-два водныхъ участка, каждымъ пользуется одинъ пяти-десятокъ.

Община № 50. Община объединяется родоначальникомъ Чоре-комъ. На занимаемая теперь места пришли съ р. Чу, но когда не помнятъ; „Комиссіа” застала ихъ уже здесь. Кстау общины расположены въ двухъ местахъ: на ур. Ушмолла, въ среднемъ теченіи р. Каратала, по левому его берегу, и на ур. Джазыльбекъ, по р. Тентеку. Первоначально, до „Комиссіи” все хозяйства зимовали на ур. Ушмолла, но затемъ малоскотныя хозяйства стали строить на пашняхъ на ур. Джазыльбекъ зимовки и стали зимовать здесь. Хозяйства, зимующія на ур. Ушмолла, ходятъ на коктеу-кузеу на ур. Джаманкумъ, въ пески на востокъ отъ кстау (въ пределахъ площади обособленнаго пользованія). Къ маю все скочевываютъ на ур. Джазыльбекъ, где малоскотныя хозяйства остаются на пашняхъ на все лето, а многоскотныя кочуютъ на джяйляу на урр. Тересъ-акканъ и Сан-дыктасъ, куда кочуютъ общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира. Зимой у кстау остается только рогатый скоть, а прочій зимуетъ на ур. Джаманкумъ. Хозяйства, зимующія на ур. Джазыль-бекъ не имеютъ коктеу-кузеу и въ большинстве проводятъ круглый годъ на этомъ урочище; многоскотныя же кочуютъ на джяйляу въ горы на указанные выше урочища и посылаютъ зимой скоть на Ур Джаманкумъ. На обеихъ площадяхъ пастбище используется общинно. Пашни общины-поливныя, расположены на ур. Джазыльбекъ, находятся въ ея исключительномъ пользованіи. Последній общій переделъ былъ 20 летъ т. н.;

разверстка была на податную кибитку. Выделяющаяся хозяйства получают участок от пятидесятка. Каждый „сайляу” при переучете кибитокъ, производится частный переделъ, вызываемый необходимостью наделить вновь образовавшіяся хозяйства- „отау” и перераспределить наделы соответственно податному обложенію. Сенокосы-на кстау, на обоихъ урочищахъ, поделены 20 летъ т. н., на податную единицу; съ техъ поръ переделовъ не было. Выделяющіяся хозяйства получают сенокосные участки отъ материнскаго хозяйства. Пашни орошаются тремя арыками: Тасты-араль-тоганомъ, выведеннымъ изъ головного Джазыль-бекъ-тогана, выходящаго изъ р. Каратала и находящагося въ общемъ пользованіи съ общ. №№ 51 и 88; при этомъ на долю общины № 50 приходится одинъ кулакъ воды, общины № 51-2 кулака и общ. № 88-4 кулака; Дженишке-су-тоганомъ, выведеннымъ изъ Дженишке-су, протоки р. Каратала и Актюбе-тоганомъ, выведеннымъ изъ Карасу, протоки той же реки; въ послѣднихъ двухъ арыкахъ по два кулака воды; арыки эти находятся въ обособленномъ пользованіи общины.

Община № 51. Община объединяется родоначальникомъ Есембекомъ, но въ сознаніи киргизъ представляется состоящей изъ двухъ родовыхъ группъ: Глепъ и Таттыбай (сыновья Есембека); среди киргизъ она известна подъ именемъ: Таттыбай-Глепъ. Пришли сюда съ Сырь-Дарьи съ Аблайханомъ, „изгнавшимъ изъ теперешняго Копальскаго уезда калмыковъ”. Одинъ изъ родоначальниковъ общины, Таттыбай, принималъ деятельное участіе въ войнахъ киргизъ-казаковъ; онъ, по словамъ киргизъ, „держалъ знамя Аблайхана”. Кстау общины расположены въ трехъ мѣстахъ: на урр. Джарчиганъ и Ушмола (площ. № 51), ур. Джайпакъ (площ. № 51 а) и ур. Караболъ, (площ. № 51 б). Несмотря на наличность трехъ отдельныхъ площадей обособленнаго пользованія, использованіе ихъ является общимъ для всей общины. На зиму овцы и свободный отъ работы и езды лошади всей общины отправляются въ пески на ур. Караболъ и Ушмолла, а, напротивъ, рогатый скотъ хозяйствъ, зимующихъ на этихъ урочищахъ, посылается на ур. Джайпакъ, где отчасти ходитъ на подножномъ корму, а отчасти стоитъ на сене. Урочище Джайпакъ используется такъ же, какъ коктеу-кузеу для

хозяйствъ, зимующихъ на Ушмолла и Караболе, здесь же часть этихъ хозяйствъ, не кочующая на джайляу, проводить все лето, многоскотныя же идутъ на джайляу въ горы на ур. Сандыктасть, куда кочуютъ общины разныхъ волостей рода Джалаира. Пашни общины расположены на урр. Джайпакъ и Карачингил, въ пределахъ площади обособленнаго пользованія № 51а. Пользованіе пашней общинное, переделы происходятъ, когда переходятъ на залежь; делятъ поровну на хозяйство. Посевы люцерны на ур. Карачингиль; 4 года тому назадъ, когда приступили къ этимъ посевамъ, для нихъ были отведены участки поровну на хозяйство. До сихъ поръ посеяли только три хозяйства, остальные до сихъ поръ не могутъ найти семянъ. Сенокосы расположены въ двухъ местахъ: на ур. Джарчиганъ и Ушмолла (площ. № 51) и на ур. Джайпакъ и Карачингиль (площ. № 51а). Хозяйства, зимующія на первой площади, имеютъ тамъ свои покосы, а зимующія на Караболе и Джайпаке имеютъ ихъ на этомъ последнемъ. 20 летъ т. н. была произведена разверстка сенокосовъ между хозяйствами и съ техъ поръ переделовъ не было; выделяющіяся хозяйства получаютъ сено-косные участки отъ ближайшихъ родственниковъ. Пашни орошаются двумя арыками: Джазыльбекъ-тоганомъ, выведеннымъ изъ р. Каратала и Кальпе-тоганомъ, выведеннымъ изъ р. Тентека. Первый находится въ общемъ пользованіи общинъ №№ 50, 51 и 88; изъ семи кулаковъ воды на долю данной общины приходится два кулака. Второй-въ общемъ пользованіи общинъ №№ 28, 51, 54, 55 и 90; по этому арыку описываемая община имеетъ одинъ кулакъ воды.

Община № 52. Община объединяется родоначальникомъ Кенджеке. Пришли на занимаемая теперь места съ Сырь-Дарьи, причемъ жили некоторое время на ур. Тарджоль (нынешняя Балгалинская вол.). Кстау общины расположены на трехъ площадяхъ обособленнаго пользованія на ур. Бульдургень (площ. № 52), ур. Акджаль (площ. № 52а) и ур. Тастыарыкъ-(площ. № 52б). Каждая изъ этихъ площадей имеетъ свое хозяйственное значеніе и использованіе ихъ схематически было бы следующимъ: ур. Акджаль-кстау для всего скота кроме рогатаго, ур. Бульдургень-кстау для этого последняго и раннее коктеу и позднее кузеу для

всего скота, ур. Тасты-арыкъ-коктеу-кузеу и пашни. Но на ур. Тасты-арыкъ кроме пашень и сенокосовъ имеются зимовки малоскотныхъ хозяйствъ и техъ изъ многоскотныхъ, которые предпочитаютъ посылать зимой скоть на ур. Акджаль, чемъ самимъ кочевать туда; на ур. Тасты-арыкъ, кроме того, остаются на лето хозяйства, для которыхъ не по силамъ кочевка въ горы на джыйляу. На ур. Бульдургень имеются зимовки хозяйствъ съ небольшими посевами и значительнымъ количествомъ рогатаго скота. Въ действительности, использование этихъ площадей приближается къ схематическому, несмотря на присутствие на урр. Бульдургень и Тасты-арыкъ зимовокъ, благодаря отгону значительной части скота съ этихъ урочищъ на ур. Акджаль. Зимой почти весь скоть находится на ур. Акджаль; на ур. Бульдургень-рогатый скоть хозяйствъ, зимующихъ на ур. Акджаль; на ур. Тасты-арыкъ скоть джатаковъ, живущихъ здесь круглый годъ, и рогатый скоть богатыхъ, зимующихъ здесь но отгоняющихъ весь скоть кроме рогатаго на ур. Акджаль. Весною, прежде всего скочевываютъ съ ур. Акджаль на ур. Бульдургень - раннее коктеу; оттуда идутъ на ур. Тасты-арыкъ, на пашни, где часть остается все лето, а часть, вместе съ зимовавшими тутъ, кочуетъ на джыйляу Сарыджазыкъ, площадь общаго пользованія общинъ рзныхъ волостей рода Джалаиръ. Августъ проводятъ все на ур. Тасты-арыкъ за уборкой хлебовъ; затемъ все, кроме джатаковъ, кочуютъ на кузеу: часть на площадь общины № 55, на ур. Акъингень, часть же на ур. Акджаль, площадь № 52а, где и остаются на всю зиму, отославъ рогатый скоть на ур. Бульдургень. Хозяйства, кочевавшія на кузеу на ур. Акъингень идутъ оттуда на ур. Бульдургень, где часть хозяйствъ остается на всю зиму, а другія оставляютъ тутъ рогатый скоть и идутъ на ур. Акджаль. Пашни общины расположены на площади обособленнаго пользованія, ур. Тасты-арыкъ. Ежегодно деть поступающую въ обработку залежь, причемъ хозяйства получаютъ земли сообразно своей экономической силе. Сенокосы на урр. Тасты-арыкъ и Бульдургень. Косятъ обычно каждый у своего кстау; въ неурожайные годы когда весенній разливъ р. Каратала малъ, производятъ переделы, последний переделъ былъ въ 1902 году.

Для полива пашень изъ р. Каратала выведены два арыка: Беса-гачь-тоганъ и Тасты-арыкъ. Первый изъ нихъ находится въ общемъ пользованіи съ общинами № 53 и 56 Чійской вол., а второй только съ общиной № 56, причемъ у каждой изъ общинъ имеется обособленный водный участокъ.

Община № 53. Въ общинъ следуетъ различать три родовыя группы: Оспанъ, Сайбакъ и Кыргызъ; эти группы объединяются Мангытаемъ, стоящимъ на 5 поколеній выше Оспана и Сайбака и на три выше Кыргыза, -но имя его не сохранилось въ сознаніи киргизь. Группа „Кыргызъ” называется по имени жены родоначальника Баубека. Когда и откуда пришли на занимаемыя теперъ места-не знаютъ, но во время „Комиссіи” были уже здесь. За последнія 30- 40 летъ произошли значительныя измененія въ хозяйстве общины; развилось земледеліе, появились зимовки-и киргизы относятъ появленіе всехъ этихъ измененій къ определенному моменту-”Комиссіи”. „Комиссія” записала за родовыми группами определенныя урочища и создала такимъ образомъ юридическое основаніе защиты занятыхъ более слабыми группами мечь отъ захватовъ более сильными группами. Эта юридическая нормировка совпала съ начавшей ощущаться земельной теснотой, земельными спорами, -и мы постоянно слышимъ приводимый, какъ основаніе владенія урочищемъ, аргументъ: „такъ записала” „Комиссія”. Уверенность въ томъ, что „записанными” землями они будутъ владеть и впредь, побуждала киргизь къ такимъ хозяйственнымъ мероприятіямъ, которыя были рискованными при прежнемъ до „Комиссіи” официально не нормированномъ землепользованіи; начинаютъ строить зимовки, выкапываютъ арыки, начи-наютъ сеять люцерну. До „Комиссіи”, по словамъ киргизь, кочевали куда хотели, хотя въ общемъ изъ году въ годъ одинаково; после же нея въ кочеваніе вносится большая определенность.

Кстау общины расположено на двухъ площадяхъ обособленнаго пользованія: 1) на ур. Джангызь-торангы и Акджаль, по левому берегу р. Каратал въ среднемъ его теченіи (площ. № 53) и 2) на урр. Тентекъ и Кульджа, между рр. Караталомъ и Тентекомъ (площадь № 53а). Первая площадь имеетъ исключительно пастбищное значеніе, земледеліе на ней невозможно, тогда какъ

вторая используется преимущественно как пахотное угодье. Весной скотъ хозяйствъ, зимующихъ на урр. Джангызь-торангы и Акджаль, идетъ на урр. Тен-текъ и Кульджа; малоскотныя хозяйства остаются здесь на все лето, также какъ и малоскотныя хозяйства, зимующія на этой площади. Многоскотныя же идутъ на джыйляу на урр. Сарытеръ, Карабулакъ: Тентекъ, куда кочуютъ также разныя другія общины изъ рода Джалаира. Пастбище на обеихъ площадяхъ обособленнаго пользованія используется общинно. Пашни-поливныя, расположены на площади обособленнаго пользованія № 53а въ двухъ местахъ: на ур. Кульджа (3 пятидесятка) и ур. Тентекъ (1 пятидесятокъ). Переделовъ общихъ и внутри каждой изъ двухъ группъ не бываетъ; въ случае надобности, при наделеніи земель выделяющихся хозяйствъ, происходятъ частныя переделы внутри более или менее тесной группы родственниковъ. Сенокосы на этой же площади, поделены издавна между хозяйствами всей общины, (какъ зимующими на площ. № 53 а, такъ и на площ. № 53). Общие переделовъ не бываетъ. Вновь образующіяся хозяйства наделяются сенокосомъ за счетъ мелкихъ родовыхъ группъ. По водопользованію, такъ же, какъ и по пашнямъ, община распадается на две группы. Въ пользованіи одного пятидесятка на ур. Тентекъ находятся два незначительныхъ, арыка выведенныхъ изъ р. Тентекъ; другая группа, 3 пятидесятка, пользуются водою изъ Бесъ-агачъ-тогана, выведеннаго изъ р. Каратала совместно съ общинами №№ 52 и 56 Чійской вол., причемъ у каждой изъ этихъ общинъ имеются обособленные водные участки.

Община № 54. Община объединяется родоначальникомъ Кальпе. Когда и откуда пришли на занимаемая теперь места, не знаютъ. Летъ 15 тому назадъ, до выделения Чійской вол. изъ Нижне-Каратальской описываемая община представляла одно целое съ общиной № 55, какъ въ смысле землепользованія, такъ и въ административномъ отношеніи. Разделеніе прежде единой группы на два административныхъ аула (I и II) послужило внешней причиной для образованія двухъ самостоятельныхъ общинъ. Кстау общины расположены на двухъ площадяхъ обособленнаго пользованія: на ур. Баулыбай (площ. № 54) и на ур. Араль-кумъ (площ. № 54а). Естественно-историческія условія на обеихъ

площадяхъ мало различны, а потому хозяйственное значеніе ихъ приблизительно одинаково. Урочище Баулыбай расположено на берегу р. Каратала и въ неширокой прибрежной полосе его встречаются небольшие луга, чего нетъ совершенно на ур. Араль-кумь; присутствіемъ же Каратала объясняется кочевка хозяйствъ, зимующихъ на ур. Араль-куме, на ур. Баулыбай ранней весной и поздней осенью, когда нетъ снега на ур. Араль-куме, т. к. колодцевъ на этомъ урочище мало и вода въ нихъ очень соленая. Весну и осень (а малоскотныя хозяйства и все лето), община проводитъ на припашенномъ коктеу-кузеу на ур. Карачингиль, куда кочуютъ также общины №№ 55 и 90 Чійской вол., общины №№ 19-28,

91, 186 Кучуковской вол. и община № 51 Нижне-Каратальской вол. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джйяляу на урр. Сарытеръ и Карабулакъ, куда кочуютъ также другія общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира. Пашни поливныя расположены на ур. Карачингиль по арыку Айту, находятся въ исключительномъ пользованіи общины. Внутри ея пашня издавна поделена между шестью пятидесятками, и переделы бывають лишь внутри пятидесятокъ; делятъ поступающую въ обработку залежь сообразно рабочей силе хозяйствъ. Покосы, подобно пашнямъ, разделены по пятидесяткамъ; ежегодно передъ началомъ косьбы происходитъ передель внутри каждаго пятидесятка, причемъ многоскотныя хозяйства получаютъ больше мало-скотныхъ. Пашни орошаются изъ арыка Айту, выведеннаго изъ головного Кальпе-тогана (онъ же Карачингиль-тоганъ), состоящаго въ общемъ пользованіи общинъ №№ 28, 51, 54, 55, 90. Изъ этого тогана выведено пять арыковъ: Айту, Кульджабай, Чолакъ и два арыка безъ названія. Каждый изъ этихъ второстепенныхъ арыковъ находится въ исключительномъ пользованіи следующихъ общинъ: Айту- описываемой общины, Кульджабай-общины № 55, Чолакъ-общины № 90, одинъ арыкъ безъ названія-общины № 28, другой-общины № 51.

Община № 55. Община объединяется родоначальникомъ Кальпе. На занимаемыхъ местахъ живутъ очень давно; когда и откуда пришли, не помнятъ. Кстау общины расположены на двухъ площадяхъ обособленнаго пользованія на ур. Акджаль (площ. № 55) и на ур. Джаманкумъ (площ. № 55а). Первая площадь служить

кстау для большинства хозяйствъ общины; эта же площадь служить раннимъ ве-сеннимъ пастбищемъ для хозяйствъ; зимующихъ на площ. № 55а; площадь № 55а служить зимнимъ пастбищемъ меньшей части общины и кроме того, туда посылають скоть въ суровыя и снежныя зимы хозяйства, зимующая на площ. № 55. Весну и осень (а малоскотныя хозяйства и лето), община проводитъ на припашенномъ коктеу-кузеу на ур. Карачингиль, находящемся въ общемъ пользованіи общинъ №№ 19-28, 91, 186 Кучуковской вол., № 54 и 90 Чійской вол. и № 51 Нижне-Каратальской. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джйляу на ур. Сарытеръ и Карабулакъ, на которыя кочуютъ также разныя другія общины изъ рода Джалаира. Пашни-поливныя, расположены на ур. Карачингиль, находятся въ исключительномъ пользованіи общины. Внутри общины пахотныя угодья разделены издавна между шестью пятидесятками, и переделовъ между пятидесятками не бываетъ; внутри же последнихъ делятъ поступающую въ обработку залежь. Сенокосы на площ. № 55 на ур. Баубекъ находятся въ исключительномъ пользованіи общины. Подобно пашнямъ, все покосы разделены между шестью пятидесятками (последній разделъ былъ 20 летъ т. н.); внутри ихъ ежегодно передъ началомъ кошенія производятся переделы между всеми хозяйствами, причемъ многоскотнымъ даютъ больше. Пашни общины поливаются изъ арыка Кульджабай состоящаго въ исключительномъ пользованіи общины. Арыкъ этотъ выведенъ изъ головного Кальпе-тогана (онъ же Карачингиль-тоганъ), изъ котораго выведено еще 4 арыка: Айту, два арыка безъ названія и Чолакъ-тоганъ.

Община № 56. Община объединяется родоначальникомъ Калка, но киргизы въ ней различають группы Канай-Кунай и Майса, по имени двухъ сыновей Калка и жены его внука. Когда и откуда пришли, не знаютъ. Кстау общины расположены въ двухъ местахъ-на ур. Тась-тюбе и Бесъ-агачъ (площ. № 56 а) и ур. Караболъ (площ. № 56). Еще сравнительно недавно, летъ семь тому назадъ, кстау общины были расположены только на урр. Тась-тюбе и Бесъ-агачъ, а на ур. Караболъ отгонялся зимой скоть богатыхъ хозяйствъ. Но съ ростомъ земельной тесноты на первыхъ урочищахъ-подъ влияніемъ развивающагося земледелія и увеличенія количества

скота, многоскотныя хозяйства стали проводить въ пескахъ все больше времени зимой, и часть ихъ осела на ур. Караболъ. Для этихъ послѣднихъ урр. Тась-тюбе и Бесъ-агачъ служатъ коктеу-кузеу. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джяйляу на ур. Сатылы, находящееся въ общемъ пользованіи общинъ разныхъ волостей изъ рода Джалаира. Пашни-поливныя расположены на урр. Тась-тюбе и Бесъ-агачъ, площади обособленнаго пользованія. Двадцать летъ т. н. произведенъ разделъ пашни на податную кибитку. Съ тѣхъ поръ переделовъ не было. Выделяющіхся хозяйства получаютъ землю отъ материнскаго хозяйства и ближайшихъ родственниковъ. Сенокось на этихъ же урочищахъ. Разделъ произведенъ 20 летъ т.н. на податную единицу. Пользованіе аналогично пользованію пашнями. Для полива пашень изъ р. Каратала выведено два арыка-Тасты-арыкъ и Бесъ-агачъ-тоганъ, и изъ р. Тентека-Чолакъ-тоганъ. Чолакъ-тоганъ находится въ исключительномъ пользованіи общины, а Бесъ-агачъ-тоганъ и Тасты-арыкъ въ общемъ пользованіи, первый съ общинами №№ 53 и 52, а второй съ общиной № 52.

Община № 57. Община объединяется родоначальникомъ Тлесомъ, который является родоначальникомъ и для общины № 151. Прежде эти общины были однимъ хозяйственнымъ целымъ и обособленіе землепользованія произошло недавно, при разделеніи волостей Нижне-Каратальской и Чійской, въ 1897 году. Въ это время администрація потребовала установить границы между административными аулами, и община № 57, входившая во II адм. ауль, обособилась отъ общины № 151, входившей въ I адм. ауль. После этого община № 151 переписалась во II адм. ауль, Но объединенія не произошло. Кстау общины расположены на урр. Томаръ-отколь и Сарчиганъ. Въ приречной полосе границы съ соседями строго соблюдаются, но по мере удаленія отъ реки, съ уменьшеніемъ хозяйственной ценности земли, границы теряютъ свое значеніе. Урочище Кызыль-какъ, находящееся въ пределахъ площади обособленнаго пользованія, служитъ коктеу, а урр. Кызыль-какъ, Тась-кора и Чилисай-кузеу. Все хозяйства общины кочуютъ на припашенное коктеу-кузеу, ур. Ушь-тюбе, находящееся въ общемъ пользованіи общинъ № 57-60, 86, 87 и 151. Здесь малоскотныя хозяйства проводятъ все лето, а многоскотныя бываютъ только

весной и осенью во время сева и уборки хлебовъ, откочевывая на лето на джяйляу на ур. Сатылы, куда кочуютъ общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира. Зимой посылаютъ скоть въ тебеневку на ур. Джота, площадь общаго коктеу-кузеу Нижне-Каратальской, Южно-Прибалхашской и Акъ-Ичкинской вол. Пашни общины-поливныя находятся на ур. Ушь-тюбе, площади общаго коктеу-кузеу указанныхъ выше общинъ и находятся въ общемъ пользованіи съ общиной № 151. Использование пашень совместное для этихъ двухъ общинъ; переделы происходятъ черезъ 2 года, когда переходятъ на залежь; разверстка-поровну на хозяйство. Посевы люцерны на площади общихъ пашень. 30 л. т. н. былъ произведенъ разделъ участковъ подъ люцерну и съ техъ поръ переделовъ не было; вновь образующіяся хозяйства получаютъ эти участки изъ общихъ пашень. Сенокосы по берегу р. Каратала, на площади обособленнаго пользованія, издавна поделены между хозяйствами; переделовъ не бываетъ. Пашни поливаются изъ Еликпай-арыка, выведеннаго изъ Ушь-тюбе-тогана. Ушь-тюбе-тоганъ находится въ общемъ пользованіи общинъ №№ 57, 58, 59, 60, 86, 87, 151, а Еликпай-арыкъ-въ общемъ пользованіи общинъ №№ 57, 60 и 151; очередь полива у двухъ последнихъ общинъ одна, община № 60 поливаетъ 4 дня изъ восьми и община №№ 57 и 151-4 дня.

Община № 58. Община объединяется родоначальникомъ Кайдау-ломъ, но въ глазахъ киргизъ представляется состоящей изъ двухъ родовыхъ группъ-по сыновьямъ Кайдаула-Саурука и Ордагула. Живутъ здесь давно, когда и откуда пришли-не помнятъ. Первымъ пришелъ на занимаемыя места Кайдауль съ сыновьями Саурукомъ, Ордагуломъ и Тюрке. После женитьбы послѣдній выделился и сталъ жить отдельно (потомки его составили общины №№ 59 и 87). Кстау общины расположены въ двухъ местахъ-на ур. Байгабать и Акса-каль-Майлибай (площ. № 58) и ур. Джангызь-Торангы (площ. № 58 а). На первой площади живутъ потомки Саурука, на второй потомки Ордагула. Границы съ соседями на обеихъ площадяхъ соблюдаются лишь въ приречной полосе; въ этой полосе существуютъ границы и между более мелкими родовыми группами - пятидесятками по сыновьямъ Саурука и Ордагула и даже, наконецъ, между отдельными хозяйственными аулами.

Община № 60. Община объединяется родоначальником Котем-берты. Пришли на занимаемые теперь места более ста летъ т. н. съ Сырь-Дарьи. Кстау общины расположено на площади обособленнаго пользованія № 60, ур. Кескенталь, по правому берегу р. Каратала. Использование пастбища общее для всей общины, безъ какихъ-либо выделеній отдельныхъ хозяйственныхъ ауловъ. Одинъ хоз. ауль зи-муеть на припащенномъ коктеу-кузеу Ушь-тюбе возле своихъ пашень. Многоскотныя хозяйства общины кочуютъ на коктеу-кузеу, ур. Джота, площадь общаго пользованія №4, а малоскотныя на ур. Ушь-тюбе, площадь № 5, общаго пользованія общинъ №№ 57-60, 86, 87 и 151, Нижне-Каратальской вол.; последнія проводятъ тутъ все лето, а многоскотныя кочуютъ на джыйлау на ур. Сарытеръ, куда кочуютъ общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира. Пашни общины-поливныя, расположены на ур. Ушь-тюбе, общемъ коктеу-кузеу указанныхъ выше общинъ, и находятся въ обособленномъ пользованіи описываемой общины. Переделы-черезъ два года, при переходе на залежь, разверстка производится поровну на хозяйство. Посевъ люцерны только у одного хозяйства, на ур. Ушь-тюбе, среди пашень. Сенокосы на ур. Кескенталь, на площади обособленнаго пользованія, по берегу р. Каратала. Переделовъ не бываетъ; выделяющіяся хозяйства получаютъ участки сенокоса отъ ближайшихъ родственниковъ. Пашни общины поливаются изъ Еликпай-арыка, выведеннаго изъ головного Ушь-тюбе-тогана. По Еликпай арыку проходить 3 кулака воды; при этомъ община № 60 поливаетъ 4 дня изъ восьми и 4 дня поливають вместе общины №№ 57 и 151, имеющія общее водопользованіе. Всего въ Ушь-тюбе-тоганъ 10 кулаковъ воды и они распределяются между общинами №№ 57-60, 86, 87 и 151, (см. подробнее въ описаніи общины № 151).

Община №86. Община объединяется родоначальникомъ Тайменке. Живутъ тутъ очень давно - отцы дававшихъ показанія родились здесь. Откуда и когда пришли - не знаютъ. Кстау общины расположены на ур.Куль-табанъ. Границы съ соседями соблюдаются строго ввиду незначительныхъ размеровъ занимаемой площади и ценности угодій. Внутри группы никакихъ границъ не существуетъ. Коктеу - ур. Бась-Карасай въ пределахъ площади

обособленнаго пользованія; кузеу - ур. Борлу-тюбе, въ пределах той же площади...

Община №87. Община объединяется родоначальникомъ Тюрке. На занимаемую теперь территорію пришли более 100 леть тому на-назадъ съ Сырь-Дарьи; пришелъ сюда самъ Тюрке. Раньше нынешніе I, II и IX административные аулы составляли одно целое, какъ въ хозяйственномъ, такъ и въ административномъ отношеніи, но затѣмъ начались распри на почве такъ называемой “партиіной вражды”, которыя повели къ выделенію Чійской волости изъ Нижне-Каратальской (въ 1897 г.) и къ резкому обособленію родовыхъ группъ въ отношеніи землепользованія. Кстау общины расположены на урр. Кызылджаръ и Томаръ-отколь по правому берегу р. Каратала, на площади обособленнаго пользованія. Въ приречной полосе границы съ соседями соблюдаются, но чемъ дальше отъ реки, темъ меньше значенія оне имеютъ...

Община №88. Населеніе общины состоитъ изъ четырехъ родовыхъ группъ - Андабай, Танать, Сырлыбай и Каргабай - объединяющихся въ деде указанныхъ родоначальниковъ, Мангытае. Пришли на занимаемая теперь урочища около полтора ста леть тому назадъ съ Сырь-Дарьи. Кстау общины расположены на ур. Джазыльбекъ, по левому берегу р. Каратала, въ среднемъ его теченіи; пастбище используется общинно; границы съ соседями соблюдаются, ввиду значительной ценности угодій. Коктеу-кузеу служить ур. Араль, расположенное въ пределах площади обособленнаго пользованія. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джяйляу въ горы; родоовыя группы Андабай и Танать ходятъ на ур. Сатылы, а группы Сырлыбай и Каргабай на ур. Тентекъ; оба эти урочища находятся въ общемъ пользованіи общинъ разныхъ волостей рода Джалаира...

Община №89. Община объединяется родоначальникомъ Джомартомъ. На занимаемая теперь места пришли съ реки Сырь-Дарьи, но когда, не знаютъ. Кстау общины расположены на ур. Чій, на площади обособленнаго пользованія №89. Большинство хозяйствъ общины проводятъ на этой площади круглый годъ, многоскотныя же хозяйства кочуютъ на джяйляу въ горы на ур. Сатылы и Коксай, куда также кочуютъ другія общины рода Джалаира. Зимой многоскотныя хозяйства отгоняютъ скотъ въ

пески къ родственникамъ на урр. Даукора (площ. №53), Бельчагыль, Кызкаганъ, (площадь №54-а) Джетыджалъ (площадь №19)...

Община №90. Община объединяется родоначальникомъ Тайменке. Живуть здесь очень давно, откуда и когда пришли на занимаемыя теперь места – не знаютъ. Кстау общины расположены на ур. Кокдала (площ. №90); относительно северной части этого урочища (ур. Калышь) идетъ споръ съ общиной №54, Чійской волости. Большинство хозяйствъ общины не выкочевываетъ изъ этой площади, проводя весну, лето и осень на ур. Калышь и Кумъ-араль (расположены въ пределахъ площади №90). Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джйляу на ур. Сатылы, куда кочуютъ общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира. Отдельныя хозяйства посылають зимой лошадей, верблюдовъ и овецъ на ур. Джаманкумъ, находящееся въ общемъ пользованіи общинъ волостей Южно-Прибалхашской, Нижне-Каратальской, Чійской, Кучуковской и Тазской...

Община №91. Последнимъ, объединяющимъ общину, родоначальникомъ является Ельчибекъ, по прозвищу жены котораго - “Марджа” - киргизы и зовуть общину. Ранее община составляла въ хозяйственномъ отношеніи одно целое съ общиной №23, отъ которой отделилась лишь четыре поколенія т.н., осевъ на ур. Тентебай-араль. Кстау въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Тентебай-араль. Внешнія границы соблюдаются строго, чему способствуетъ естественный характеръ границъ - рекъ Биже и Тентекъ. Пастбище на этой площади используется всей общиной сообща, безъ различенія какихъ либо внутреннихъ границъ. Весну, лето и осень община проводитъ на ур. Кумъ-араль, где пасуть свой скотъ какъ чійцы, такъ и кучуковцы. На горныя джйляу община не кочуетъ. Отдельныя хозяйства на зиму огоньяють овецъ на ур. Ушь-озекъ (общ. №23) и ур. Ушь-кудукъ (общее пользованіе общинъ №№ 23, 28, площадь общихъ кстау №2). Пашни-поливныя, на площади обособленнаго пользованія на ур. Тентебай-араль, состоятъ въ исключительномъ пользованіи общины...

Община №92. Населеніе общины объединяется родоначальникомъ Карасакаломъ. На занимаемое теперь урочище

пришли около ста летъ т.н. съ низовьевъ Каратала, съ ур. Кангай. Кстау общины расположены на ур. Тасъ-тюбе на площади обособленнаго пользованія; границы соблюдаются довольно строго ввиду значительной ценности угодій. Пастбище используется общинно. Большинство хозяйствъ общины проводятъ на указанной площади круглый годъ и лишь два хозяйства кочуютъ на джяйляу на ур. Сатылы, куда кочуютъ общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира...

Община №93. Община объединяется родоначальникомъ Кошетеромъ. На занимаемыя теперь места пришли съ р. Сырь-Дарьи; при этомъ сначала зимовали на ур. Тарждоль (нынешней Балгалинской вол.), а потомъ осели на ур. Курозекъ и Байболь, где зимуютъ теперь. Кстау общины въ пределах одной площади на урр. Байболь и Курозекъ. Въ пределах этой же площади ур. Саурукъ-Карасу служить коктеу-кузеу; малоскотныя хозяйства проводятъ на немъ все лето, а иногда и зимой пасутъ на немъ скотъ. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джяйляу въ горы на ур. Сандыктасъ, состоящее въ общемъ пользованіи разныхъ общинъ, рода Джалаира...

Община №94. Община объединяется родоначальникомъ Джомартомъ. Когда и откуда пришли на занимаемое теперь урочище - не знаютъ. До 1897 года - годъ выделенія Чійской волости изъ Н.-Каратальской - данная община представляла одно целое въ хозяйственномъ и административномъ отношеніи съ общиной №89, Чійской вол. рода Джамартъ; при разделеніи же волостей произошелъ разделъ изъ-за такъ называемой “партиной вражды”...

Община №95. Община объединяется родоначальникомъ Баубекомъ, но известна среди киргизъ подъ именемъ “Кыргызъ” жены Баубека. Живутъ здесь очень давно; “Комиссія” застала ихъ уже на занимаемыхъ теперь местахъ; откуда и когда пришли - не помнятъ. Кстау общины расположены на урр. Тентекъ и Маканчи, площади обособленнаго пользованія №95. Границы съ соседями кроме северо-западной съ Горно-Джалаировской волостью соблюдаются очень слабо; по землепользованію описываемая община обособилась всего летъ 15 тому назадъ отъ родственной ей общины №53; обособленіе это произошло въ связи съ выделеніемъ

Чійской волости изъ Нижне-Каратальской. Большинство хозяйствъ проводятъ круглый годъ на указанной площади, выставя летомъ юрты возле зимовокъ; многоскотныя же хозяйства кочуютъ на джяйляу въ горы на ур. Тентекъ, куда кроме нихъ приходятъ разныя общины изъ рода Джалаира...

Община №96. Община объединяется родоначальникомъ Карачапаномъ; настоящее населеніе общины - потомки его въ 9-мъ, приблизительно, поколеніи. Кроме этой общины къ роду Карачапанъ принадлежитъ община №121 Чолаковской волости, но какъ распределяется населеніе общинъ по более близкимъ родоначальникамъ - неизвестно, такъ какъ имена ихъ несохранились въ памяти киргизъ. До “Комиссіи” обе группы рода Карачапанъ жили вместе, но при образованіи волостей часть ушла въ Чолаковскую волость, тогда какъ описываемая община осталась на прежнихъ местахъ и вошла въ Нижне-Каратальскую волость, а 15 летъ т.н., при выделеніи изъ этой последней Чійской волости, вошла въ ея составъ. Живутъ здесь очень давно, когда и откуда пришли, не знаютъ. Кстау общины расположены на площади обособленнаго пользованія №96 на ур. Кенъ-араль. Большинство хозяйствъ проводятъ здесь круглый годъ, многоскотныя же кочуютъ на джяйляу на урр. Сандыкъ-тасъ и Кокъ-тюбе, куда кочуютъ разныя общины изъ рода Джалаира...

Община №97. Община объединяется родоначальникомъ Мырзой. Когда и откуда пришли – не знаютъ. Кстау общины расположены на урр. Дунгене и Мате; границы съ соседями соблюдаются; пастбище используется общинно. Все хозяйства – оседлыя, изъ пределовъ своей площади никуда не кочуютъ...

Община №98. Община объединяется родоначальникомъ Марка. Когда и откуда пришли на занимаемыя теперь места - не знаютъ. Кстау общины расположены въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія на урр. Алтуайтъ, Булюкъ-чій, Матэ, Лабасы, Дунгене. Границы съ соседними общинами соблюдаются. Пастбище используется группами хозяйственныхъ ауловъ. Коктеу-кузеу въ пределахъ указанной площади на урр. Матэ, Дунгене, Булюкчій. На коктеу-кузеу границы съ соседями не соблюдаются; внутри общины пастбище используется общинно...

Община №99. Община объединяется родоначальникомъ

Сіирчи, но въ сознаніи киргизъ представляется состоящей изъ трехъ низшихъ родовыхъ группъ: Сырымбетъ, Джильгелды и Ескельды. Когда и откуда пришли не занимаемая теперь места - не помнятъ, живутъ здесь очень давно...

Община №100. Община объединяется родоначальникомъ Усенемъ. Более или менее значительное обособленіе общины отъ остальныхъ родичей крупнаго рода Мырза относится ко времени разделенія волостей Мурзинской и Верхне-Каратальской...

Община №101. Община объединяется родоначальникомъ Сугуромъ. Живутъ здесь очень давно; когда и откуда пришли на занимаемая теперь места - не знаютъ. Кстау общины расположены въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія на урр. Чубаръ, Лаба и Ащибулакъ. Границы съ соседями мало соблюдаются. Используется пастбище общинно...

Община №102. Община объединяется родоначальникомъ Сіирчи. Когда и откуда пришли на занимаемая теперь места - не знаютъ. Кстау общины расположены на ур. Ичке-Ульмесъ, Ащибулакъ, въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія. Пастбище используется общинно, за исключеніемъ хозяйственныхъ ауловъ №63, II адм. аула и №35 УП адм. аула; первому уже давно по приговору отведенъ участокъ, где скоть его ходить круглый годъ, а второму такой участокъ отведенъ недавно, по настоянію Уезднаго Начальника. Этотъ хозяйственный аулъ до полученія приговора не принадлежалъ къ описываемой общине и въ настоящее время держится обособленно на отведенномъ ему участке. Весной и осенью используется то же пастбище, что и зимой. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джяйляу въ горы на урр. Мынь-булакъ, Балдырганъ, Койтасъ, на которыя кочуютъ также другія общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира...

Община №103. Община объединяется родоначальникомъ Сіирчи. Когда и откуда пришли на занимаемая теперь места, не помнятъ. Кстау общины расположены на урр. Сарынокай, Текели, Кусакъ и Тасты-арыкъ, въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія...

Община №121. Община считаетъ своимъ родоначальникомъ Карачапана. На места, занимаемая теперь, пришли около 50 л. т.н. съ ур. Кенараль на р.Коксу. Кстау на двухъ площадяхъ: 1) на

площади обособленного пользования на ур. Чолакъ и 2) на площади общего пользования разныхъ общинъ Чолаковской вол. на ур. Джель-сазь...

Община №123. Последнимъ объединяющимъ общину родоначальникомъ является Сары. Когда и откуда пришли на места, занимаемая теперь, не знаютъ. Кстау въ пределахъ одной площади обособленного пользования на ур. Чолакъ. Пастбище на этой площади используется общинно, внешнія границы соблюдаются.

Въ пределахъ этой же площади община имеетъ коктеу-кузеу Джійдебай и Кошень. На ур. Джійдебай неkochующіе на горныя джйяляу проводятъ все лето. Остальная часть общины на лето кочуетъ на джйяляу Джангызь-агачъ, которымъ вместе съ данной общиной пользуются также другія общины, принадлежащія къ роду Джалаиръ...

Община №125. Въ общине следуетъ различать три родовыя ветви: Кольбай, Моманъ и Куясъ. Когда и откуда пришли на места, занимаемая теперь, сообщить не могли.

Кстау въ одной площади обособленного пользования на ур. Чолакъ и по р. Или; использование группами хоз. ауловъ; внешнія границы соблюдаются. Въ пределахъ своей площади обособленного пользования коктеу-кузеу на ур. Чолакъ (Бахтіяръ, Кось-кудукъ, Кокъ-тюбе, Джартасты). Кроме того, при кочеваніи община делаетъ продолжительныя остановки на урр. Мамырханъ, Джайпакъ (общ. №104) и Май-тюбе (общ. №104). Община (кроме джатаковъ) кочуетъ на джйяляу Коянды, Арасанъ и Акджаръ, состоящія въ общемъ пользованіи различныхъ общинъ Чолаковской и другихъ волостей изъ рода Джалаира. Пашня какъ поливная, такъ и неполивная лишь у несколькихъ хозяйствъ, возле кстау въ подворномъ пользованіи. Сенокосы возле кстау въ подворномъ пользованіи.

Община №126. Последнимъ объединяющимъ родоначальникомъ для общины является Дерипсалы. Когда и откуда пришли на места, занимаемая теперь, не знаютъ. Кстау въ одной площади обособленного пользования на ур. Малай-сары; использование - группами хоз. ауловъ, границы съ соседними общинами соблюдаются более или менее строго.

Осенью община стоитъ на кузеу Керъ-булакъ (общее пользование)

различныхъ общинъ Андасовской в.), на которомъ неkochующіе на горныя джяйляу проводятъ все лето. При использованіи этой площади никакихъ внутреннихъ границъ не различается и пастбище используется сообща всеми стоящими здесь. Аулы же обычно изъ году въ годъ становятся на однихъ и техъ же местахъ. Кроме того, осенью община стоитъ некоторое время на принадлежащемъ Алтынъ-Эмельской вол. ур. Ащи-булакъ...

Община №127. Община ведетъ свое происхождение отъ Оракты. Сюда пришли около 50 л. т.н. съ береговъ Каратала и Коксу. Кстау въ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Малай-сары; пастбище используется группами хоз. ауловъ; границы съ соседними общинами соблюдаются. На этомъ же урочище вблизи кстау община имеетъ коктеу. Кузеу - ур. Керъ-булакъ (площадь общаго пользованія разныхъ общинъ Андасовской в.), используется сообща всеми стоящими здесь. Община кочуетъ на джяйляу Чебыкъ, используемое сообща различными общинами рода Джалаиръ...

Община №128. Община происходитъ отъ Тогуля. Прежде кочевали въ долинахъ рекъ Каратала и Коксу, откуда около 45 л. т.н. перенеслись на места, занимаемыя теперь. Ранее община въ хозяйственномъ отношеніи составляла одно целое съ общиной №130, отъ которой позже отделилась. Кстау въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія на ур. Малай-сары; пастбище на этой площади используется группами хозяйственныхъ ауловъ, внешнія границы соблюдаются...

Община №129. Последнимъ объединяющимъ общину родоначальникомъ является Токе. На места, занимаемыя теперь, пришли около 45 л. т.н. съ береговъ Каратала и Коксу. Кстау на одной площади обособленнаго пользованія на ур. Малай-сары. Пастбище это используется группами хозяйственныхъ ауловъ; границы съ соседними общинами соблюдаются. Весну и осень община проводитъ на ур. Керъ-булакъ. Коктеу-кузеу общаго пользованія разныхъ общинъ Андасовской вол. Кроме того, община проводитъ некоторое время осенью на ур. Ащи-булакъ, состоящемъ въ общемъ пользованіи разныхъ общинъ Алтынъ-Эмельской вол. Летомъ община кочуетъ на джяйляу Котуркай, состоящее въ

общемъ пользованіи разныхъ общинъ рода Джалаирь...

Община №130. Последній объединяющій общину родоначальникъ Тайменке. Сюда пришли съ р. Каратала около 50 л. т.н. Ранее жили и пользовались землей вместе съ общиной №128, отъ которой позже обособились. Кстау на одной площади обособленнаго пользованія на ур. Малай-сары. Использование пастбища - общинное; внешнія границы соблюдаются. Коктеу-кузеу – урр. Нура, Керь-булакъ и Кемерь-кудукъ, въ общемъ пользованіи различныхъ общинъ Андасовской в. Община летомъ кочуетъ на джяйляу Акъ-сай (Акъ-тасты), состоящее въ общемъ пользованіи разныхъ общинъ рода Джалаирь. Некочующіе на джяйляу проводятъ лето на коктеу-кузеу Нура. Весной и осенью община стоитъ также непродолжительное время на ур. Ащибулакъ, состоящемъ въ общемъ пользованіи разныхъ общинъ Алтынъ-Эмельской в. Зимой часть общины отгоняетъ скоть на ур. Чакпакты, Андасовской же волости. Пашень и сенокосовъ община не имеетъ.

Община №131. Община считаетъ своими родоначальниками сыновей Назара – Сатара и Куттука. На занимаемая теперь места пришли около 50 л. тому назадъ съ береговъ рекъ Коксу и Каратала. Кстау на одной площади общаго пользованія на ур. Малай-сары; использование - группами хоз. ауловъ, границы съ соседними общинами соблюдаются. Коктеу-кузеу – возле кстау; кроме того во время кочевковъ община некоторое время пасетъ скоть на площадяхъ общинъ №№ 112 и 126.

Помимо этого, община используется общеволостнымъ коктеу-кузеу Керь-булакъ, на которомъ некочущіе на джяйляу въ горы проводятъ все лето. Кочующая часть общины летомъ кочуетъ на джяйляу Котуркай, состоящее въ общемъ пользованіи разныхъ общинъ, принадлежащихъ къ роду Джалаирь...

Община №132. Общину объединяетъ родоначальникъ Алагузъ. На места, занимаемая теперь, пришли около 50 л. т. н. съ береговъ рекъ Каратала и Коксу. Кстау – на урочищахъ Сарыбулакъ, Ашудасты, Актюбе-чурукъ, въ обособленномъ пользованіи общины; пастбище здесь используется общинно за исключеніемъ непосредственно примыкающихъ къ зимовкамъ

пастбищъ, которыя используются отдельными хозяйственными аулами, внешнія границы соблюдаются. На этой же площади возле кстау находится коктеу-кузеу; кроме того, община пользуется коктеу-кузеу общаго пользованія разныхъ общинъ Андасовской волости ур. Керъ-булакъ. При перекочевкахъ община некоторое время пасеть скоть на ур. Ащи-булакъ (общее пользованіе разныхъ общинъ Алтынъ-Эмельской волости). Община кочуетъ на джяйляу Араль-тюбе, состоящее въ общемъ пользованіи разныхъ общинъ рода Джалаиръ...

Община №133. Община объединяется родоначальникомъ Мырзой. Пришли на занимаемая теперь места 40 летъ тому назадъ съ ур. Кызылтасъ на р. Караталь. Кстау общины расположены на ур. Чаганъ въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія. Границы съ соседними общинами соблюдаются, внутри же ея пастбище используется общинно. Коктеу-кузеу на ур. Котуркай и Теректы-сай, въ пределахъ этой же площади. Джяйляу – ур. Сарынокай, Бериктасъ, куда кочуютъ также другія общины разныхъ волостей изъ рода Джалаиръ...

Община №134. Община объединяется родоначальникомъ Мырзой. Когда и откуда пришли на занимаемая теперь места - не знаютъ; “Комиссія” застала общину уже на этомъ месте. Кстау общины расположены въ пределахъ одной площади на ур. Самень, Талды, Джилыкунгей, Мокуры, Акласъ и Чаганъ. Границы съ соседними общинами соблюдаются; внутри общины пастбище используется общинно и скоть ходитъ по всей территоріи круглый годъ. Выделенныхъ местъ для весенняго и осенняго пастбищъ нетъ, скоть на коктеу-кузеу пасется по темъ же местамъ, что и зимой и только хозяйства, кочующія на джяйляу, собираются на неделю на ур. Джаръ-чапканъ, поджидая другъ друга для совместной кочевки въ горы. Джяйляу – въ верховьяхъ реки Коксу на ур. Сарыджазыкъ; на это урочище кочуютъ также другія общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира...

Община №137. Община эта известна среди киргизъ подъ именемъ Кендже и Мажаръ, по именамъ двухъ родоначальниковъ, сыновей Бекбау, отъ которыхъ произошло населеніе общины. До “Комиссіи” кочевали где придется; “Комиссія” застала ихъ на ур.

Лабасы и “записала” его за ними, съ техъ поръ они стали считать это урочище своимъ. Въ то время роды Кендже и Мажаръ кочевали раздельно и поэтому за последнимъ было “записано” ур. Караджиде на Каратале. Вскоре после “Комиссіи” часть рода Мажаръ изъ-за земельной тесноты ушла съ ур. Караджиде и присоединилась къ роду Кендже на ур. Лабасы...

Община №138. Община объединяется родоначальникомъ Чалымбетомъ. Кроме этого рода есть незначительная группа чужеродцевъ изъ рода Мырза. Кстау общины расположены на урр. Лабасы и Джилы-кунгей, въ пределахъ площади обособленнаго пользованія. Границы съ соседями соблюдаются. Пастбище используется группами хозяйственныхъ ауловъ. Весной скоть пасется около кстау, но границъ между хозяйственными аулами уже не соблюдаютъ. Хозяйства, кочующія на джяйляу проводятъ весной около двухъ недель на площади общины № 157, на ур. Каинды. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джяйляу, на урр. Бериктогуль и Сууктюбе, куда кочуютъ также другія общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира...

Община №139. Община объединяется родоначальникомъ Кочекомъ. Когда и откуда пришли на занимаемыя теперь места - не знаютъ. Кстау общины расположены на ур. Джилы-кунгей. Границы съ соседними общинами соблюдаются. Внутри общины пастбище используется группами хозяйственныхъ ауловъ. Коктеу-кузеу въ пределахъ этой же площади, возле кстау. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джяйляу въ горы на ур. Сарынокай, куда кочуютъ также другія общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира...

Община №140. Община объединяется родоначальникомъ Козайдаромъ. Когда и откуда пришли на занимаемыя теперь места - не знаютъ. Кстау общины расположены на ур. Кедень, въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія. Границы съ соседними общинами соблюдаются...

Община №141. Община объединяется родоначальникомъ Мырзой. Время поселенія на занимаемыхъ теперь местахъ и прежнія кочевья неизвестны. Кстау общины расположены на урр. Сары-бастау, Коскудукъ, Кызылаузы, Карачеку и Чангаракъ, въ пределахъ одной площади обособленнаго пользованія...

Община №143. Население общины объединяется родоначальником Толунбекомъ. Когда и откуда пришли на занимаемая теперь места - не знают. Кстау общины расположены в пяти местах на урочищах: Джельдыкора (площадь №143), Кумозекъ (площадь №143-а), Джарлызекъ (площадь №143-б), Булюкчій (площадь №143-в), Дунгене (площ. №143-г). Границы съ соседями везде соблюдаются...

Община №144. Община объединяется родоначальником Айтымбетомъ. Живутъ здесь очень давно; когда и откуда пришли - не знают. Кстау общины расположены в настоящее время в двухъ местах: на урр. Чоль-адырь и Ащи-дасты, (площ. №144) и на ур. Карасу, (площ. №144-а). Летъ 60 тому назадъ кстау было только на ур. Карасу, но потомъ часть хозяйствъ общины, вследствие земельной тесноты должна была уйти на новыя места. Это переселение не отразилось на формахъ использованія пашень и сенокосовъ. Пастбище на обеихъ площадяхъ используется общинно, границы съ соседями соблюдаются строго. Хозяйства, зимующія на ур. Чаль-адырь и Ащи-дасты идутъ на коктеу-кузеу на ур. Карасу, где стоятъ возле кстау зимующихъ тамъ хозяйствъ; эти последнія отдельной площади для коктеу-кузеу не имеютъ и проводятъ весну и осень возле своихъ кстау. На лето большинство хозяйствъ кочуетъ в горы на урр. Чажа и Коксай. Группировка хозяйствъ при кочевке на джяйляу не совпадаетъ съ группировкой по кстау. На оба урочища кочуютъ, кроме описываемой, общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира...

Община №145. Община объединяется родоначальникомъ Бймамбетомъ. Живутъ здесь давно; когда и откуда пришли – не знают. Кстау общины расположены в двухъ местах: на горахъ кокошіели (площ. №145) и по р. Маканчи (площ. №145-а). Границы съ соседями соблюдаются; установлены оне во время “Комиссії”. Первая площадь имеетъ преимущественно пастбищное значение, тогда какъ вторая используется какъ пашенное угодье. После “Комиссії” пробовали поделить пастбище по аксакальствамъ, но реального значенія этотъ дележъ не имелъ, и на обеихъ площадяхъ пастбище используется до сего времени общинно. Отдельной площади для коктеу-кузеу нетъ; весной и осенью стоятъ около

кстау. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джйляу въ горы на ур. Бериктугуль, куда кочуютъ также другія общины разныхъ волостей рода Джалаира...

Община №146. Община объединяется родоначальникомъ Алике. Когда и откуда пришли на занимаемыя теперь места - не знаютъ. Въ 1885 г. присоединились 90 хозяйствъ родичей изъ Нижне-Каратальской волости. Кстау общины расположены на урр. Дастаръ и Джусалы въ пределах одной площади обособленнаго пользованія. Въ 1885г. пастбище поделено было между хозяйствами, (на платежную единицу), но реального значенія разделъ этотъ не имелъ, и пастбище используется общинно и лишь ближайшіе къ данному кстау участки используются преимущественно хозяевами его. Коктеу-кузеу нетъ, весной и осенью скотъ пасется около кстау. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джйляу въ горы, на ур. Сары-джазыкъ, куда кочуютъ другія общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира...

Община №147. Община объединяется родоначальникомъ Чулгуромъ. Двадцать пять летъ тому назадъ жили на ур. Джазылобекъ и Тасъ-тюбе, въ пределах нынѣшней Нижне-Каратальской вол. сначала переселились на ур. Маканчи, но 10 летъ тому назадъ вследствие земельной тесноты часть хозяйствъ ушла на ур. Кара-тюбе. Въ настоящее время кстау общины расположены въ двухъ местахъ: на ур. Кара-тюбе (площ. №147) и на ур. Маканчи, (площ. №147а). Пастбище на обоихъ урочищахъ используется общинно. Границы съ соседями соблюдаются. Хозяйства, зимующія на ур. Кара-тюбе, проводятъ весну и осень, - а не кочующія на джйляу и лето, - на ур. Маканчи, (площ. №147а), которое, такимъ образомъ, является для нихъ коктеу-кузеу. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джйляу на ур. Сары-джазыкъ, куда кочуютъ общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира...

Община №148. Община объединяется родоначальникомъ Алике. Пришли на занимаемыя теперь места съ ур. Кара-джиде, Верхне-Каратальской волости. Кстау общины расположены въ двухъ местахъ: на ур. Бже (площ. №148) и на ур. Маканчи, (площ. №148а). Пастбище на обоихъ урочищахъ используется общинно; границы съ соседними общинами соблюдаются. Коктеу-кузеу у общины нетъ, весной и осенью скотъ пасется на техъ же местахъ,

что и зимой. Многоскотные хозяйства кочуют на джйляу на ур. Сары-джазыкь, куда кочуют общины разных волостей из рода Джалаира...

Община №149. Община эта среди киргизь известна по имени братьев-родоначальниковь Байгоры и Джумана. Когда и откуда пришли на занимаемая теперь места - не знают. Кстау общины расположены в двух местах, в горахь Алтуайть (площадь №149) и на ур. Джарлы-узекь (площ. №149а). Границы сь соседями на обоихь урочищахь соблюдаются, пастбище используется общинно. Хозяйствамь, зимующимь на ур. Алтуайть, урочище Джарлы-узекь служить коктеу-кузеу, где малоскотные хозяйства, которымь не посилаемь кочевка вь горы, проводят все лето. Многоскотные хозяйства кочуют на джйляу вь горы на ур. Сары-джазыкь, куда кочуют общины разных волостей из рода Джалаира...

Община №150. Община объединяется родоначальникомь Алике. Когда и откуда пришли на занимаемая теперь места, не помнят. Вь 1885 году кь общине присоединилось 60 хозяйствь родственниковь, жившихь вь Нижне-Каратальской волости. Кстау общины расположены на площади обособленного пользования на урочищахь: Бозь-тогань, Джарлы-узекь и Зымь-арыкь...

Община №151. Община объединяется родоначальникомь Тлесомь. Этот же родоначальникь объединяет и общину №57; прежде эти общины были однимь хозяйственнымь целымь и обособление землепользования произошло сравнительно недавно, при разделении Нижне-Каратальской и Чйской волостей (вь 1897 г.)...

Община №152. Община объединяется родоначальникомь Мырзой, но вь глазахь киргизь распадается на несколько второстепенныхь родовыхь группь: Есперли, Калимамбеть, Сатбень, Усень, Катбекь, по именамь правнуковь и праправнуковь Мырзы. Когда и откуда пришли на занимаемая теперь места - не знают. Кстау общины расположены на урр. Кызыль-тасть, Караджиде, Котанаши, Буракой, Караккой, Сары-булакь (вь пределахь одной площади обособленного пользования). Границы сь соседями соблюдаются; пастбище внутри общины используется общинно...

Община №153. Община объединяется родоначальникомъ Сирчи. Кстау общины расположены въ пределахъ площади обособленнаго пользованія на ур. Кызыль-гасъ. Пастбище используется общинно...

Община №154. Община не представляетъ одного целаго въ родовомъ отношеніи; въ нее входятъ части крупныхъ родовъ Мырзы и Андаса и две группы чужеродцевъ – 25 хозяйствъ рода Сартъ и 3 хозяйства Аргынъ (Малой орды). Кстау общины расположены на урр. Буракой, Каракой, Кокталъ, Сары-булакъ и Садыкъ-садыкъ. Границы съ соседними общинами соблюдаются. Пастбище используется общинно...

Община №155. Община объединяется родоначальникомъ Мырзой, но въ представлении киргизъ распадается на несколько более мелкихъ родовыхъ группъ, объединяемыхъ правнуками Мырзы - Есперлы. Кожаназаромъ и др. Прежде Мурзинская волость входила въ составъ Верхне-Каратальской; при разделеніи волостей административная граница волостей не совпала съ фактическими границами землепользованія и часть хозяйствъ общины, оказавшаяся за административной границей Мурзинской волости, приписалась къ Верхнекаратальской, почему описываемая община и состоитъ изъ хозяевъ двухъ волостей - Мурзинской и Верхне-Каратальской. Кстау общины расположены на урр. Ащи-булакъ, Кемераци Кора, Джангизъ-агачъ. Границы съ соседними общинами соблюдаются, но не строго. Пастбище используется общинно...

Община №156. Община объединяется родоначальникомъ Сирчи. Кстау общины расположены на ур. Лаба, въ пределахъ площади обособленнаго пользованія общины. Пастбище используется общино. Коктеу-кузеу въ пределахъ этой же площади на ур. Батпакты и Камысты-булакъ. Многоскотныя хозяйства кочуютъ на джыйляу въ горы на ур.Актечке, куда кочуютъ и другія общины разныхъ волостей изъ рода Джалаира...

Община №157. Община состоитъ изъ двухъ родовыхъ группъ Сирчи и Кожаназаръ, отъ жены его Апакъ, очень далекихъ по родственнымъ связямъ между собою. Когда и откуда пришли на занимаемая теперь места - не знаютъ. Все пастбища общины

заключены въ одной площади обособленнаго пользованія...

Община №181. Община ведетъ свое происхождение отъ Чанлы-аяка, Алдаберлы и Баимбета, сыновей Кулума отъ старшей его жены. На занимаемыя места община пришла не одновременно. Сначала, около 45 л. т.н., съ ур. Тюе-мойнакъ на р. Караталь пришли сюда лишь баимбеты и уже значительно позже, спустя 20 л., къ нимъ присоединились чанлы-аяки и алдыберлы, жившіе передъ темъ на урр. Аркарлы и Май-тюбе, где теперь сидитъ Алтынъ-Эмельская вол. покинуть свои места эти группы должны были подъ натискомъ киргизъ, образовавшихъ нынѣшнюю Алтынъ-Эмельскую вол. Кстау общины находятся на смежныхъ между собою урр. Капчагай, Аркарлы, Малайсары...

Община №182. Община происходитъ отъ Танырберлы, Алжола и Танатара, трехъ сыновей Кулума отъ младшей его жены. Поэтому общину киргизы и зовутъ “токаль” (т. е. младшая жена), противопоставляя ее общинамъ №№ 181 и 183, происходящимъ отъ детей Кулума отъ старшей жены. Сюда пришли съ береговъ р. Каратала более 40 л. т. н. Кстау - на правомъ берегу р. Или и въ горахъ Малай-сары...

Община №183. Община происходитъ отъ Джарыма, Чанлы-аяка, Джалмембета и Алдаберлы, сыновей Кулума отъ старшей его жены, причемъ потомство Чанлы-аяка и Алдаберлы есть также въ общине №181.

Раньше жили на урр. Аркарлы и Майтюбе (нынешняя Алтынъ-Эмельская вол.), откуда пришли сюда около 25 л. т. н. ...

Община №184. Въ общине следуетъ различать две родовыя группы: Джіенкуль и Арыктынымъ. Когда и откуда пришли сюда, сообщить не могутъ. Община круглый годъ проводитъ на состоящей въ общемъ пользованіи разныхъ общинъ волостей Или-Балхашской, Южно-Прибалхашской и Тазской “площади общихъ кстау №2, проводитъ въ непрерывной кочевке, на лето подходя къ заливамъ оз. Балхашъ, на зиму удаляясь въ пески. Община не имеетъ ни пашень, ни сенокосовъ.

Община №185. Община считаетъ своими родоначальниками Арыктыныма и Байчигыра. Когда и откуда пришли на места, занимаемыя теперь, не знаютъ. Община круглый годъ проводитъ

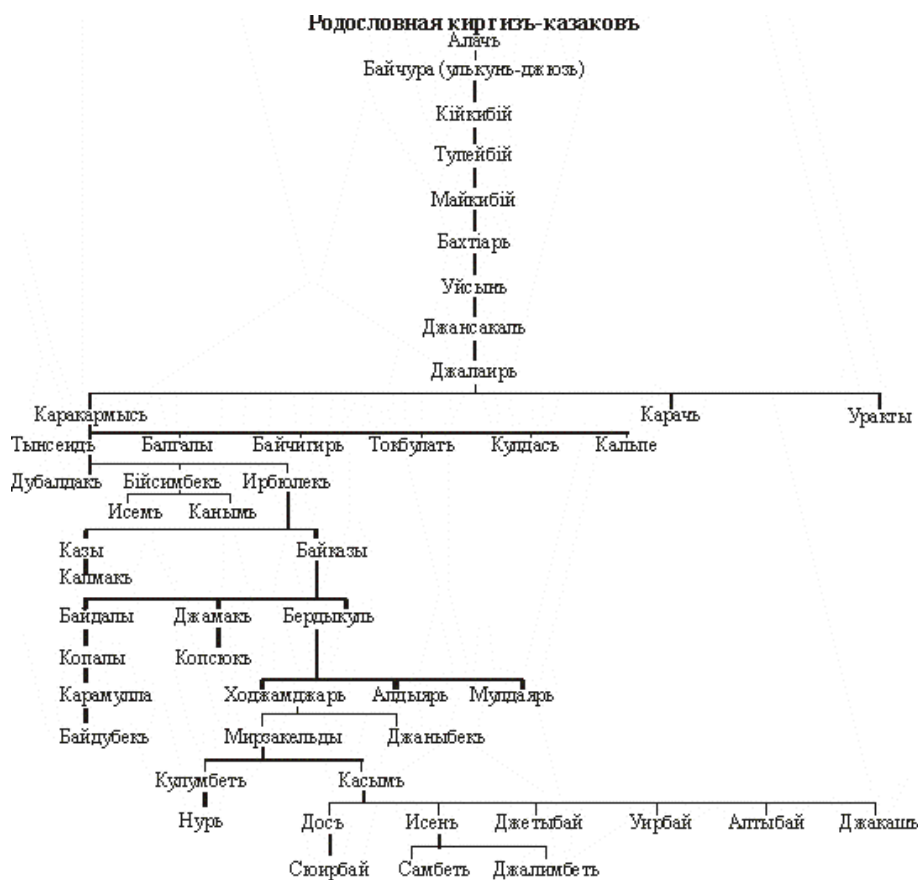

въ кочевке по “площади общихъ кстау №II”, то приближаясь къ руслу Баканаса, то удаляясь отъ него; изъ пределовъ этой площади община выкочевываетъ, за исключеніемъ отдельныхъ хозяйствъ, которыя кочуютъ летомъ къ своимъ пашнямъ, которыя расположены на выпрошенной у родственниковъ земле на площади общины №44 по берегу р. Каратала; тамъ же община косить сено. На своей же земле община не имеетъ ни пашень, ни сенокосовъ.

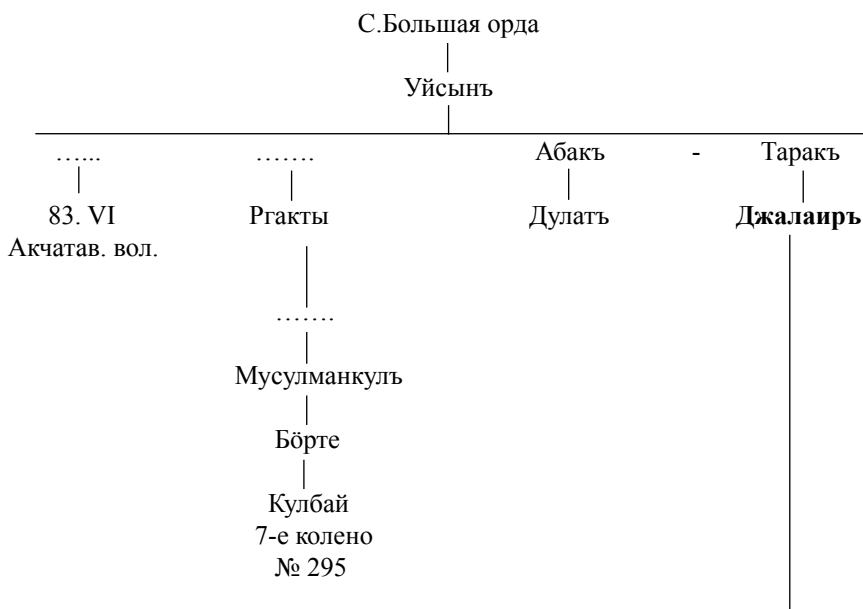
Община №186. Родоначальникомъ общины является Карасакаль. Ранее община жила на ур. Керчолакъ, составляя въ хозяйственномъ отношеніи одно целое съ нынешней общиной №31, которая 24 года тому назадъ ушла на р. Или, где живетъ теперь. Кстау общины расположены на площади общаго пользованія Кучуковской вол. на ур. Карачингиль. Здесь же, возле пашень, община стоитъ весной и осенью на коктеу-кузеу и большинство общины проводитъ здесь же все лето. Несколько хозяйствъ изъ состава общины на лето откочевываетъ на горное джйяляу Сатылы, состоящее въ общемъ пользованіи различныхъ общинъ, принадлежащихъ къ потомству Джалаира...

**Матеріалы по обследованію туземнаго
и русскаго старожильского хозяйства
и землепользованія въ Семиръченской
области, собранные и разработанные
подъ руководствомъ П.П.Румянцева.
Том II. Копальскій уездъ. Киргизское
хозяйство. -СПб., 1913.— 1-37 бб; 50-105 бб.**

Шу мен Таластың төменгі бойындағы Жалайырлар

Материалы по киргизскому землепользованию района реки Чу и низовьев реки Таласа Черняевского и Аулиеатинского уездовъ Сыр-Дарьинской области. - Ташкент, 1915 (Таблица)

Андос-Кошукъ-Мырза-Оракты-Карачананъ-Кальпе-Акбіола-Баспіегыръ-Арыктынымъ-Башалы-**Койшлы**-Сіирши

Матеріалы по Киргизскому землепользованию. Семипалатинская область. Каркаралинский уезд. Том VI. – С.-Пб., 1905. – 121б.

Карталар, сызбалар, суреттерге сілтемелер*

№	Карталар, суреттер	Түпнұсқалары алынған кітаптар
1.	Қазақ халқының жонғар басқыншылығына қарсы Отан соғысы	Қасымбаев Ж. Абылай хан. Тарих, тұлға, уақыт. –Алматы, 2003. -78 б.
2.	Жетісу өңірі және онда жалайырлардың қоныстануы	Туркестан. География и история края. Издание второе. -М. 1916. -56 б
3.	Талдықорған уезінің әкімшілік бөлінісі	Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том VIII. –М. 1928 Приложения Лист 5
4.	Қапал және Верный уезі жалайырларының жайлауға көшу бағыттары	Хозяйство казахов на рубеже XIX-XX веков. –Алма-Ата, 1980. Приложения.
5.	Лепсі уезінің әкімшілік бөлінісі	Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том VIII. –М. 1928 Приложения. Лист 5
6.	Әулиеата уезіндегі жалайырлар қоныстары	Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменный состав и расселение казахов (конец XIX – начало XX в.) – Алма-Ата, 1968.
7.	Жизак уезі және Қызылқұмдағы қазақтар қоныстары	Пельц В. Очерк Южных Кизель-кумов. –Самарканд. 1912. Приложения
8.	Әулиеата уезі қазақтары	Россия полное географическое описание нашего отечества. Под. ред. В.П. Семенова –Тянь-Шанского. Том XIX. Туркестанский край. Спб. 1913. 367б.

* Ескерту. Карталарға, түпнұсқа негізге алынып, өз тарапымыздан өзгертулер енгізілді.

ЕСІМДЕР КӨРСЕТКІШІ

А

- Абайдилон Төкен 50
Абайла Итаяқ 50
Абдрахман Сқақ 67
Абдрахмет Ахмет 69
Абдықалық Жайнақ 65
Абдырайым Жандос 39
Абрай Қабай 39
Абрайым Орман 25
Абрамов Н.А. 22, 112, 114, 129, 130, 135, 137, 138, 141-143, 145, 146, 148, 150, 156, 158, 159, 167, 175, 176, 178, 188, 193, 199, 214, 219, 226, 237
Абылай хан 157, 196
Абылқосым Тіленді 32
Аваз Мұхаммед Суфи Аттари 258
Ағнас Қабыл 47
Ағыбай Бойбай 47
Ағыбай Жаманқұл 59
Ағыбай Жолдаспай 68
Ағыбай Салтанай 38
Адаткен Жүсіпбай 73
Адғамбай Мамыр 31
Ажанбай Жайылныс 31
Азембай Есқожа 67
Азнабай Бейбіт 48
Айбек Бәке 68
Айбөкен Жақсынбай 32
Айғырбай Нұрғожа 67
Айдабол Төлес 70
Айдапкел Жауғаш 63
Айдар Темірбай 99
Айдарбек Қарабалы 75
Айдос Даубас 48
Айке Тәуке 53
Айнабай Көбел 46
Айтелеу Еркебай 74
Айтпай Қожабай 30
Айту би 191, 260,
Айтымбет Досмайыл 68
Ақалдек Каметай 37
Ақбан 128
Ақберген Жемсік 53
Ақберген Торқабай 75
Ақбоз Дүзбай 75
Аққұлы Көшеген 48
Ақмағанбет Ес 86
Ақмұхаммед Бектұрған 73
Ақрос Сарыша 60
Ақсақал Алмабай 39
Ақшабай Бөрте 66
Ақшабай Көнекпай 40
Ақшабек Бәйтерек 53
Ақшал Балтық 50
Ақшуақ Дайырбек 65
Ақылбек Дүйсембі 43
Ақылдыбай Күнту 39
Ақылшы Базылбек
Ақымбай Жайлыбай 68
Ақымбек Жаманкөз 38
Ақынбай Шығыр 27, 31
Ала Келмет 32
Аламан Жандыс 88
Аланов Қ. 15
Алберген Тастамбек 68
Алдабергенов Нұрмолда 163
Алдаберлі 63
Алдай Өтеп 40
Алдай Тоғыз 49
Алпыс Бақай 53
Алпысбай Жайсамбай 32
Алпысбай Сақабай 32
Алпысбай Тлеуғабыл 47
Алтыбай Борамбай 47
Алтыбай Досай 62
Алтыбай Кәрібай 59
Алтыбай Сабалат 82, 83
Алтыбай Сәрсембі 62
Алтыбай Тоғамбай 30
Алтымбек Жұмабай 38
Алтынбек Ақшал 70
Алшанбай Нұрмамбет 67
Алшымбай Шөке 25
Алшын-мырза 121
Амадай Толтамбай 37
Амамбай Айжас 48
Амамбай Қамбай 40
Амамбек Әлім 76
Аманбай Алпай 66
Амангелді Оспанов 124, 134, 137-139, 141, 143, 144, 146, 147, 149, 151, 153, 154, 157-161, 167, 169-172, 175, 176, 178, 180

Амандас Сералы 32
 Амандос Жексембек 76
 Амандық Баймырза 67
 Аманжал Байырмақ 76
 Аманжолов С. 118
 Амары Байтұрбай 31
 Андас батыр 163, 200, 226
 Андаспай Жақтыбай 65
 Андаспай Тоқбасар 38
 Аннабай Олақ 53
 Анонпай Қырғызбай 30
 Ансары 121
 Ансұбай Бөлей 59
 Анықбай Телібай 43
 Анықбай Теңізбай 60
 Анықпай Ашамбай 47
 Араз Семілтір 63
 Арғынбаев Х. 118, 137, 138, 141, 142, 144,
 146-148, 151, 153, 157, 158, 160, 161, 167,
 169-171, 175, 176, 178, 180, 185, 189, 193,
 199, 200, 207, 208, 214, 220, 227, 228, 238
 Арғынбай Байымбет 69
 Арғынтай Мырзабай 49
 Аристов Н. 19, 22, 112, 114, 115, 130,
 135-138, 141, 167, 175, 178, 184, 189,
 193, 200, 207, 214, 219, 226, 237, 239
 Арқабай Сарыбағыз 68
 Арқарбай Болатбек
 Арқарбай Мұса 67
 Артықбай Қайбақ 76
 Артықбай Тотан 53
 Артықпай Байра 40
 Артықпай Қадылбай 39
 Артықпай Сен 39, 40
 Арымбай Майман 59
 Арын Жәнібек 57
 Асамбай Ергісбай 32
 Асамбек Сүттібай 32
 Асан Бікше 93
 Асан Жұмақбай 59
 Асан Итжігіт 66
 Асан Нарей 69
 Асан Тоқпан 46
 Асансық әулие 242
 Асаубек Байдәулет 90
 Асқар Есімбай 37
 Асқарбек Тойжан 62
 Астаубай Айтуған 64, 69
 Асубай Анар 32
 Асубай Бекбай 75
 Асубай Қашкын 66
 Асық Аямбай 27
 Асықбек Балғабек 69, 70
 Асылбек Бесбай 66
 Асылбек Ботнай 66
 Асылбек Дүйсембай 49
 Асылбек Есін 50
 Асылбек Құлбығды 30
 Асылбек Майке 43
 Асылбек Мақтыбек 37
 Асылбек Сағпай 69
 Асырбай Ыбырайым 73
 Атақбай Амамдос 32
 Атамқұл Құдайқұл 33
 Атылбек Жарлықам 40
 Аубай Бұлдыбай 47
 Ауғамбай Мәмбет 31
 Ауылбек Жетен 48
 Ахмади Үңгірбай 74
 Ахмет Аманжол 74
 Ахмет Бұланбай 99
 Ахмет Жарқымбек 62
 Ахмет Көптілеу 48
 Ахмет Орман 27
 Ахметжан Сәрсенбай 50
 Ахметқожа 200, 226
 Ахметші Асембай 67
 Ахметші Бейсембі 48
 Ахсикенти 258
 Ахымбет Жамақ 38
 Ахымбет Жүріптай 59, 60
 Ахымбет Төсеке 70
 Ашықпай Қоржау 38
 Аязбай Сәрсембай 53
 Аяп Бошан 68
 Аятбек Тайжене 48

Ә

Әбдрахман Есілбай 57
 Әбдікерім Қалдай 40
 Әбдіқадыр Медет 31
 Әбділда Ескожа 74
 Әбділда Тобалды 80
 Әбділда Төлеген 74
 Әбділдә Беркімбаев 65
 Әбділдә Қанқожа 67

Әбділдә Самай 66
Әбдіраман Нәсербай 31
Әбдірахман Есілбай 56
Әбдірахман Көбен 99
Әбдіхалық Далобай 50
Әбсүгір Назар 39
Әбілғазы Тожықбай 74
Әбілқайыр хан 132, 243, 245-249, 258
Әбіш Қонтағай 32
Әбіш Рысбек 60
Әбіш Саржан 69
Әден Бұлғақбай 68
Әдият Мауга 39
Әділ Шах Жалайыр 257
Әділбай Байшаған 56
Әділбай Тарпан 58
Әділбай Ұрыптай 74
Әділбек Боқбасар 49
Әжбембетұлы Байдәулет 186
Әжбембетұлы Еркеман 186
Әжі Күнқожа 38
Әжібай Тайлақ 49
Әжібек Қойшу 74
Әжіғожа Жәпек 59
Әжіке Жайлаубай 33
Әжікебай Айтоқ 67
Әжірбай Қолдан 62
Әзілбек Кенешбай 74
Әзірет сұлтан 58
Әлжан Ктей 59
Әлибай Дүйсебай 50
Әлмамбет 200
Әлпеш Епеш 39
Әлтай Айнақұл 76
Әлібай Әден 43
Әлібай Өтелбай 59
Әлібек Зақпай 39
Әлібек Сарғбай 74
Әлікбай Құлыбек 32
Әліке Байшағаш 56
Әлімқұл Байсары 74
Әлімқұл Бүлік 66
Әліп Сатыпалды 30
Әліппай Өтеулі 85
Әмелбай Тұрғамбай 48
Әмре Жазылбек
Әмре Тоқа 68
Әмір Темір 256, 257

Әміре Байтұрбай 39
Әмірқұл Қожамжар 99
Әркембай Шалбай 49
Әрібай Амашбай 57
Әтелхан Бегалы 82
Әтійбай Бейсембі 43
Әубәкір Байтума 32
Әуелбек Майлай 53
Әуелбек Райымбек 74
Әшім Бебекай 76

Б

Бабыр 257
Бағатай Жаманқұл 59
Бағысбек Жадыра 49
Бадай Өрісбай 66
Бадақ Бектеміс 81
Бадаубай Шортық
Баел Далейбай 49
Бает Аралбай 84
Базарбай Бадапай 38
Базарбай Бәйтерек 49
Базарбай Жанты 57
Базархан Найманқұл 40
Базыл Құнанбай 59
Базылбек Боқбасар
Базылбек Тойшы 68
Байәзіл Жақсылыбек 70
Байбалсот Жамабай 38
Байбары Баубек 76
Байбек Бәке 69
Байбек Жетібай 37
Байбек Шағыр 74
Байбол Жалбық 49
Байбол Жиенбай 74
Байбосын Аяғөз 53
Байбосын Бексейіт 68
Байбосын Қырықбай 31
Байбосын Мекеш 66
Байгүл Тенбай 48
Байғабат Самбет 69
Байғабыр Мейірім 66
Байғазы Аман 31
Байғазы Қасабай 76
Байғожа Байтас 50
Байғозы Бореке 31
Байғозы Дәуітбай 56
Байдәулет Әжбембет 62

- Байдәулет Қылышбай 90
 Байдыл Түйтебай 68
 Байділдә Құрымбай 53
 Байжан Абақ 49
 Байжан Нұрабай 37
 Байжан Оңбай 69
 Байжан Үсен 31
 Байжен Қолдыбай 39
 Байжиен Нарынбай 69
 Байжомарт Бектас 46
 Байжомарт Бұғыбай 38
 Байжомарт Телғозы 57
 Байжұман Жәнібек 76
 Байжігіт Қорғымбай 82
 Байжігіт Манаспай 62
 Байзақ Батырбек 65
 Байкенже Оқаспай 57
 Байкөбен 237
 Байкісі Жұмабай 27
 Байқанды Терөбай 39
 Байқон Байтілеу 40
 Байқоныс Батырбай 31
 Байқоныс Қарадөн 84
 Байқуат Тоқбай 69
 Байқұлақ Мырзағұл 60
 Байқұлақ Төлек 38
 Баймахамбет Бақел 75
 Баймахмет Бұршақбай 38
 Баймолда Байымбет 66
 Баймолда Жаманбал 59
 Баймолда Тлеуғабыл 65
 Баймұқаш Бестібай 58
 Баймұрат 128
 Баймұрат Тәуке 53
 Баймұхамед Иса 60
 Баймұхамед Жамабай 59
 Баймұхамет Жайнақ 65
 Байназар Сайлыбай 39
 Байнияз Нарбол 70
 Байпамоз Арқабай 38
 Байралы Сапақ 31
 Байсаба Серікбай 38
 Байсақ Малдыбай 53
 Байсейіт Сағындық 31
 Байсек Әжімарт 48
 Байсембай Қаршыға 76
 Байсерке Аман 57
 Байсерке Боқымбай 33
 Байсерік Сатыбалды 53
 Байтау Көшербай 53
 Байтен Сатай 68
 Байтоқ Байсақал 49
 Байтоқ Малтыбай 53
 Байтоқ Тума 37
 Байтұр Егембай 33
 Байтұрбай би 199
 Байтілен Өтеп 53
 Байтілес Үңгірбай 31
 Байтілеу Байсал 53
 Байтілеу Дәуке 31
 Байтілеу Есенкелді 38
 Байтілеу Кесеке 48
 Байтілеу Қырғызбай 47
 Байтілеу Ноғай 53
 Байфілдә Қырғызбай 46
 Байша Қарабатырбай 39
 Байшегір баба 200, 201, 211
 Байшүкір Шонтақ 66
 Байымбет 63
 Байымбет Ескембет 74
 Байымбет Райымбек 65
 Байымбет Сақа 40
 Байымбет Тасу 37
 Байыс Әбілдебек 31
 Байыс Қыстаубай 31
 Бақабай Тоғатал 50
 Бақабат Жауылбай 38
 Бақай 128
 Бақдәулет Айтқұл 75
 Бактыбай 15, 16, 128
 Бактыбай Жолбарысұлы 242
 Бактыбай Шарман 70
 Бактыбек Тындай 49
 Бактыораз Бейсекбаев 211, 213,
 Бақырбек Тәжібай 27
 Бакыш Нартпай 32
 Бала ноян 255
 Балабек Жайлаубек
 Балакек Тынәлі 59
 Балапан Сойлыбай 67
 Балбек Сатыбалды 53
 Балғазы Дайымбай 66
 Балғатай Дүйсебай 50
 Балдай Рыскелді 59
 Балділдә Мақа 66
 Баллицкий Ю. 77

Балпық би 128, 150, 163, 191, 234,
 247, 260
 Балта Шілен 49
 Балтабай Шалабай 31
 Балташы Қылышбай 70
 Бамамбай Мәкен 75
 Бап Жомарт 66
 Барақ 200, 226
 Барақ Мамыр 67
 Барақ сұлтан 246, 247, 248, 249
 Барбол Байғазы 67
 Барманкүл Қабан 63
 Бартольд В.В. 106
 Барық Төлебай 39
 Басқамбай Сәлібай 66
 Басқанбай Жанмырза 59
 Басұрмам Қойшыман 53
 Батшыбай Тобақабыл 75
 Батылы Сәмбет 47
 Батырай Жолдаспай 68
 Батырбай Оңғырбай 75
 Батырбас Баямбай 99
 Батырбек Қондыбай 69
 Батырке Азнабек 75
 Баубек Жарылғап 69
 Баукебай Тіләш 50
 Баулбай Ақпал 46
 Бахрам Жалайыр 254
 Бахтияр Боқан 49
 Бәжібай Тайлақ 49
 Бәйкеш 197
 Бәтербай Сәтенбай 48
 Бәшекпай Жандыбек 37
 Бегалы Қисық 30
 Бегалы Шамен 88
 Бегімбай Дербісәлі 48
 Бегімбет Арқатшы 31
 Бегімбет Байшел 39
 Беделбай Ыбырайын 31
 Бейбіт Есенаман 67
 Бейкүл Көшкембай 48
 Бейс Бектеміс 68
 Бейсара Әлжан 27
 Бейсек Байбек 30
 Бейсек Ердене 59
 Бейсек Келгенбай 53
 Бейсек Матайбай 50
 Бейсекбай 213
 Бейсеке Қайлыбай 60
 Бейсембай Аңдысбай 50
 Бейсембай Богдал 46
 Бейсембай Жақсылық 73
 Бейсембай Жасалық 73
 Бейсембай Көшубай 33
 Бейсембай Қайдербай 70
 Бейсембай Қалматай 60
 Бейсембай Низақ 100
 Бейсембай Ретаулет 67
 Бейсембай Тумабай 33
 Бейсембі Жарбор 30
 Бейсембі Мірман 39
 Бейсембі Шелімбет 73
 Бейсен Мамыр 30
 Бейсен Соқыр 27
 Бейсенбайұлы Ж. 120, 134, 143, 168, 185,
 189, 193, 194, 200, 208, 214, 220, 227, 238
 Бейсенбі Төлен 30
 Бейсенбі Шелімбет 73
 Бейсенді Көшек 50
 Бейіс Тұрлы 66
 Бекағаш Күнтуған 73
 Бекбау Ордағұл 7474
 Бекбаулы Бекдалы 73
 Бекбаулы Мырзабай 33
 Бекберген Ақпан 49
 Бекберген Өтембек 75
 Бекболат Жексен 49
 Бекболат Шыныбек 37
 Бекбосын Айтоқ 67
 Бекбосын Байғоныс 73
 Бекбосын Елемес 43
 Бекбосын Мұсырман 76
 Бекбосын Ормақ 49
 Бекбосын Тайжан 88
 Бекбосын Тіленші 57
 Беке Мұрасыл 60
 Бекембай Шубай 53
 Бекет 128
 Бекжан Бөген 57
 Бекжан Тостамбек 62
 Бекжігіт Тоқсан 63
 Бекқожа Алдаяр 27
 Бекқойлы Мыңжасар 63
 Бекмамбек Биейкелді 73
 Бекмұрат Қырманбай 30
 Бекмұхамбет Абақ 38

Бекмұхаммед Насыпбай 73
Бекпосын Асылбек 39
Бексейіт Артықбай 70
Бектас Көпту 47
Бектас Шағалақ 31
Бектау Көшербай 53 53
Бектемір Әшекбай 59
Бектемір Қапсымбет 74
Бектемір Сүйіндік 76
Бектен Айдас 37
Бектен Ниязбек 65
Бектұр Сатай 69
Бектіберлі Жанал 50
Бектісан Белдібай 50
Бекшайын Жазымбек 50
Бекше Ұзайғодыл 38
Бекшойын Алдасбай 62
Бекшойын Босқымбай 40
Бекші Телеу 30
Бекістай Қарсақбай 75
Бекіш Бекбосын 30
Бекіш Қарасай 67
Белгібай Құралы 66
Белтай Серікпай 39
Белітбай Төленді 39
Бенберген Идембай 30
Бергембай Қосақ 25
Бердалы Байсалық 75
Бердембек Балғабыл 69
Бердий Кенбай
Бердібай Болдыбай 57
Беркембай Тілебалды 69
Беркімбай Бейсембе 32
Беркін Қилыбай 39
Берлібай Сөкімбай 46
Берлібай Шалабай 70
Берліғожа Раб 59
Бермелібек Тілеуғабыл 50
Бернібек Батырбай 31
Берсүгір Қуандық 43
Берікбай Қоңыр 48
Бесбай Сағындық 66
Бесбай Шынғожа 50
Беспай Атабай 62
Беспай Тұрғамбай 48
Бестебай Ыбрайым 27
Бестібай Ниязбек 38
Бетебай Енболат 32

Бешей Бейбері 70
Бибол Ереуіл 32
Бибол Киікбай 70
Бибосын Байбосын 69
Бигелді Қарауылбас 37
Биғаш Жантеуле 60
Бидайбек Қараш 30
Бидайбек Малаш 53
Биқамбек Байгелді 73
Биназар Құдайқұл 57
Бисек Көбен 60
Бисембай Майтабақ 37
Биімбет Бикелді 91
Бозымбай Ескелді 65
Бойхан Мегілбай 37
Бойыршпай Тоғай 43
Боқатай Байкуат 67
Боқбасар Маклай 50
Боқбасар Оқаспай 57
Боқмырза Шонбас 70
Бокнет Досалы 50
Болас Кенебай 32
Боласпай Түгелші 80
Болатай Нарымбай 37
Болат-қожа 121
Болатпай Бакты 39
Болымбай Тоғамбай 60
Босмахан Шегебай 46
Бошқұл Өтеген 67
Бөбекбай Жолдыбай 53
Бөке Шұйғыш 31
Бөкей Жанмырза 59
Бөкей Тулақбай 38
Бөкейханов Ә. 117
Бөкен Қартбай 76
Бөкенбай Қабыл 37, 38
Бөлекпай Қасқабай 37
Бөлекті Орал 46
Бөлтiрiк Оқаспай 57
Бөре Ердаспай 31
Бөребай Байарыстан 68
Бөребай Тұстымбай 68
Бөрібек Жанпейіс 57
Бөрікбай 128
Бұғыбай Кене 59
Бұқабай Бекболат 68
Бұқарбай Құнанбай 31
Бұқашпай Атбан 30

Бұқпан Мөңке 37
Бұлақпай Иса 39
Бұлшық Ұлжеке 49
Бұрсым Тоқмамбет 76
Бұрхан Жолбарыс 68
Бұршакбай Айырбек 27
Бұрымбай Шайку 30
Бұтабай Бәйіт 48
Бүде Мұрсалы 89
Бұйдас Түрбек 68
Бүйебай Қабыл 69
Бүйінбай Маманбай 70
Бұтабай Серікбай 70
Бүтінбай Сатый 84
Білдебек Байғожа 75
Білтекбай Өтеп 53

В

Волконский Г.С. 6, 7, 111
Востров В. 118, 135, 137, 138, 199

Г

Гастелло 213,
Георги И.Г. 5
Гребенкин А.Д. 109
Гродеков Н.И. 99, 112, 114
Гуляев Ю. 132, 133, 244, 245

Ғ

Ғали Атбан 62

Д

Дабырбай Көшкембай 74
Дайбек Нарбай 49
Дайырбек Бәке 69
Дайырбек Мінке 65
Далабай Мойнақ 30
Далбай Құлбай 58
Далибай Ниетпай 40
Далыбай Аманжол 33
Дамай Иман 68
Дана Айтуған 30
Дарқамбай Сәмбет 30
Дармамбет Түреш 39
Дармахат Тоқмамбет 76
Даубай Қарасарт 66
Дауылбай Маңдыбай 53
Дауылбай Масабай 53

Дәліш Әділбек 65
Дәркенбай Жансерік 39
Дәрібай Күтім 53
Дәуқара 128
Дәулетәлі Сатыбалды 89
Дәулетбай Рысбай 67
Дәулетқұл Жазыл
Дәумен Белғожа 47
Дәуренбек Нұрзас 57
Дәутелі Түрікпен 62
Дәуіт Жандас 75
Дәуіт Жұрқабай 30
Дәуітұлы С. 123
Делгелбай Байшы 69
Демесін Байдалы 75
Демеу Сқабай 59
Денгелбай Күртібай 40
Денгелбай Күзембай 74
Дендібай Рысбай 57
Денібай Тоқтыбай 48
Деңгелді Бақтай 60
Диқалбай Жомарт 66
Диканбай батыр 113, 114, 127, 129,
138
Диқанбай Қоржау 38
Диканерке Түзтік 65
Доймат Жарылғамыс 32
Доқанзақ Шал 70
Доқанкөз Ескелді 65
Домалақ Ботонтай 60
Домбай Бекберген 33
Доңбай Толыбай 27
Дос Байжиен 66
Досан Байталас 69
Досан Өсербай 53
Досбай Асау 53
Досжан Балуан 57
Досжан Болбан 56
Досжан Мамыр 39
Досжан Хазірет 121
Доске Шайболда 37
Досмайыл Бейсен 53
Досмұхамедұлы Х. 117
Доспай Жанпейіс 60
Доспай Қопал 81
Достымбек Әлібай 31
Досымбек Дайырбек 65
Досымбек Досберді 75

Досымбет Таске 70
Дөнел Бұлдыбай 47
Дүзебай Темір 76
Дүзүрбай Жақтыбай 65
Дүйсек Желіспай 60
Дүйсек Түрке 59
Дүйсеке Құлтай 59
Дүйсеке Толымбек 38
Дүйсел Китербай 32
Дүйсембай Балтабай 50
Дүйсембай Баракбай 63
Дүйсембай Бижан 30
Дүйсембай Мағыш 38
Дүйсембай Опалбай 43
Дүйсембай Сәрсембі 49
Дүйсембай Сыпатай 74
Дүйсембі Қойлыбай 53
Дүйсембі Құнанбай
Дүйсембі Манаспай 47
Дүйсембі Шауын 53
Дүйсен Айтбай 66
Дүншебай Көбей 39
Дүтбай Кекіл 57
Дықарбат Серғазы 65
Дійқамдек Болпы 32
Діламалбай Байназар 30

Е

Егеубек Самен
Егізбай Дәулет 47
Егімбай Байғұшын 73
Екатерина II 6
Еке Құтпан 75
Екмұхамбет Көптілеу 48
Елахмет Түсіпбай 73
Елеу Таласпай 30
Елеусіз Айтоқ 53
Елеусіз Діқамбай 68
Елубай Бүркітбай 70
Елубай Жақсылық 48
Елубай Қармыс 47
Елшібек Дайырбек 65
Еліахамет Түсіпбай 73
Елікбай Тасширек 69
Емабай Аймабай 59
Енгебай Тілен 59
Еңсекбай Имамбай 27, 31
Еппек Байғұлақ 75

Ерболған батыр 207
Ербұман Жамал 69
Ердембек Қарымсақ 63
Ердембек Мамыр 53
Ердембек Түбекбай 63
Ережен Дәулет 60
Ережеп Жайсембек
Ержал Байдәулет 75
Ержан Жаманбазы 25
Ержан Сағындық 69
Ержігіт Жирабай 93
Ерзақ Елқонды 37
Еркаман Әжбембет 62
Еркембет Қарғамбай 37
Еркінбек Қыстаубай 59
Ерқабан Байкизді 73
Ерқытпай Қонақбай 32
Ерліқожа Беспай 38
Ермек Жүріптай 60
Ерменбет Бонпай 68, 69
Ерназар Ақман 27
Ерубай Амантал 30
Ерыдай Терлікбай 32
Ерінші Малай 37
Ес Құдапқұл 60
Есалы Сапар 38
Есболат Төлебай 66
Есбосыл Қабай 40
Есгебай Бексейіт 46
Есембай Байбосын 46
Есембай Қосал 68
Есембай Імлік 65
Есембек Малтебер 30
Есембек Түксербай 65
Есен Темір 25
Есенбай Жанап 57
Есенгелді ақын 174
Есеншора Тайыс 69
Есербай Дауылбай 25
Есжан Еселбай 59
Ескебай Рысбек 49
Ескекбай Сейтімбет 31
Ескелді би 129, 234, 239, 242, 247, 260
Есмахамбет Қарамен 76
Есмұхамбет Кендірбай 37
Есмырза Жабай 40
Еспақат Бетебай 47
Еспен Байсымақ 84

Естай Шегебай 67
Естебай Жаманқыз 30
Естібай Бейбіт 48
Есім Төлеміс 60
Есімбек Бағыбай 49
Есімғали Бүйембай 30
Есімдек Масабай 38
Есіркеген Тоқтыбай 37
Ешім Шал 48

Ж

Жабағы Бершімбет 43
Жағаш Тәген 49
Жадыра Байтош 60
Жазыбай Тебершік 31
Жазыбек Өткембай 75
Жайлаубай Жантыл 31
Жайлаубай Киікбай 100
Жайнақ Байғаныс 40
Жайнақ Төлеген 25
Жайнақбай Хаус 59
Жайпақтай Шілабай 39
Жайсалбай Жұмабай 69
Жайшыбек Әбдіре 39
Жайылмыс Сәмбет 60
Жайымбет Жылкелді 93
Жақар Бәжір 37
Жақаш Дүйсембы 65
Жақсыбай Дүртбай 48
Жақсыбай Терлік 46
Жақсылық Бадақбай 59
Жақсылық Елбенді 99
Жақсымбай Бердімбай 57
Жақсымбет Қыйсық 66
Жақсымбет Райымбек 65
Жақтыбай Стомбек 39
Жақұлбек Дүйсен 65
Жақыбай Алтымбет 50
Жақый Бишемір 47
Жақымбай Райымбек 37
Жақып Байталас 69
Жақып Жұма 82, 83
Жақып Мамбет 68
Жақып Нұрмамбет 53
ЖақыпАйқымбай 60
Жалаш Сақы 37
Жалбет Мәмбет 47
Жалдәулет Жасыл 59

Жалды Торғай 38
Жалдыаяқ Мейірман 49
Жалдыбай Баймамбай 27
Жалдыбай Кейбай 37
Жалдыбай Қалыбек 75
Жалдыбай Өмірзақ 47
Жалсейіт Байсабай 59
Жалтабай Сүлілбай 65
Жамабай Байдрауық 48
Жамажары Аңақала 68
Жамалбай Жанқұл 43
Жаманбала Нұрбай 59
Жаманқара Атбан 30
Жаманқара Райымбек 48
Жаманқұл Есмұрза 43
Жаманқұл Тоқсанбай 43
Жаманқұл Шағыр 74
Жамбай Жидебай 25
Жамбырбай Берлұқ 47
Жампейіс Рысбек 66
Жана Ерсалы 66
Жанақұр Жазылбай
Жанаспай Қуат 38
Жанасық Үйсінбай 57
Жанәділ Бейсембі 60
Жанәзіл Қалдыбай 70
Жанбай Жарбек 50
Жанбай Опыш 47
Жанболат Тілеміс 32
Жанбосын Елемес 43
Жангүлек Майшы 37
Жанғалы Өтеген 31
Жанғырман Тайшыман 37
Жандарбек Байқон 32
Жанеке Сатпай 75
Жанжейіс Молдас 75
Жанке Тоқтабай 53
Жанқожа 128
Жанқұл Күрет 48
Жаннақ Болтай 65
Жанпейіс Еміл 37
Жанпейіс Жантай 40
Жанпейіс Станбек 50
Жансарбай Жосқожа 43
Жансейігір Оспамбай 32
Жансейіт Оран 40
Жанталы Тағуқай 66
Жантеис Рыскелді 59

Жантемір Бедел 53
Жанту Елеусіз 37
Жанту Төлеген 84
Жантілеу Жандарал 38
Жаныбай Бикадаш 31, 32
Жанысбай Қабет 76
Жанысбек Қобдық 70
Жаңабай Бейбіт 46
Жаңабай Күнұзақ 53
Жаңабай Тілек 50
Жаңабатыр Жаман 59
Жапыбай Әлік 30
Жапыбек Найзабай 74
Жарбол Бөгембай 69
Жарғытай Жайсембай 53
Жарқымбай Торғамбай 40
Жарқынбек Танат 74
Жармұхамет Дүйсен 50
Жарнақбай Қарсыбай 48
Жарықбас Баймен 49
Жарылбай Боқкөз 50
Жарылқам Диқамбай 47
Жарылқап Шоңбай 30
Жасау Талубай 50
Жатра Ақсерне 76
Жаубасар 128
Жаубасар Монтай 43
Жауғазы Көлбай 66
Жауғаш Жантөле 60
Жауғашы Қанай 68
Жауқабай Ұса 40
Жаумыш Әлібек 37
Жәлменде би 205, 207
Жәнібек 258,
Жебесін Сүйіндік 74
Жегебей Шалмамбет 30
Жекебай Исабай 48
Жекембай Алысбай 50
Жексембай Баубек 60
Жексембай Сүзгібай 53
Жексембай Төкебай 48
Жексембай Шейбай 47
Жексембек Айырым 27
Жексембі Құлмамбай 39
Жексембі Нобай 37
Жексембі Сайжар 73
Жембек Бақбай 60
Жентақ Тілеуберді 32

Женгірбай Байғабыл 53
Жетебай Құрымбай 53
Жетпіс Мырзағұл 53
Жетпісбай Ботабай 74
Жетпісбай Жалке 32
Жетібай Ердау 69
Жетісбай Әлібек 59
Жидебай Байәділ 47
Жидебай Қалмағай 37
Жидебай Майкөт 85
Жиделі Айбол 66
Жиёмбай 128
Жиёмбай Отарбай 74
Жиенбек Сәмен 38
Жиенкүл Байтас 48
Жилиқпай Битуған 39
Жирамбай Батабек 76
Жиренбай Жиенбай 69
Жиренше Көшен 46
Жоқобай Тайман 74
Жолбай Байсерке 53
Жолбарыс би 230, 231, 234, 260,
Жолдыбай Жұмағали 39
Жолдыбай Төлебай 48
Жолыбай Мүстәжі 76
Жолымбет Бейсембі 74
Жомарт Байтек
Жонғатыр Тоқсаба 60
Жотабай Имамбай 53
Жошы Тума 30
Жөнкебай Есалы 66
Жуасбай Өтерім 53
Жусабай Ақбас 100
Жусанбай Көпбай 50
Жұбанұлы Ш. 121
Жұмабай Белғиса 49
Жұмабай Дүйкебас 93
Жұмабай Дүйсембі 48
Жұмабай Күтім 53
Жұмабай Қанжығор 75
Жұмабай Құлпейіс 53
Жұмабай Масанай 31
Жұмабай Сәрсенбі 69
Жұмабай Үшқот 31
Жұмабай Хонгай 37
Жұмабай Шаке 40
Жұмабай Шоқыт 27
Жұмабек Асымбек 68

Жұмабек Жанты 59
Жұмабек Көшек 50
Жұмабек Ошан 94
Жұмағожа Қалдығай 76
Жұмағұл Сәрсенбай 33
Жұмаділ Атбан 30
Жұмай Жетібай 53
Жұмай Таяқ 60
Жұмал Алмабай 59
Жұмантай Басай 22
Жұматаев Ө. 122
Жұмсақбай Саргып 33
Жұпар Төкей 60
Жұртабай Арқымбай 39
Жұртшы Нұрабай 69
Жұрымбай Керен 66
Жұрымбек Түгілбай 25
Жұсбай Мұсран 75
Жұсыпбай Байтанас 68
Жүндібай Жағалат 37
Жүніс Байбосын 47
Жүніс Құнанбай 47
Жүніс Тілеужан 40
Жүніскұл Асқарбек 67
Жүніспай Отар 47
Жүрімбай Бегежан 47
Жүрімбай Түктібай 57
Жүсіп Айтымбет 57
Жүсіп Базарбай 73
Жыланқұс Дүркелбек 65
Жылгелді Кенбай 68
Жылкелді би 242,
Жылқыбай Қадарам 75
Жылқышы Мақұлбек 38
Жылып Бумоқбай 43
Жылыс Қойтілеу 59
Жыңғылды Нұрманбай 59
Жігітек Емібай 31

З

Завалишин И. 5
Зейнеп Айушан 68
Зеланд Н. 7

И

Ибрайым Жоныс 74
Игібай Тоқымбай 56, 57
Игілік Көңтербай 50

Игілік Нарт 39
Имабек Ботабай 37
Ималбек Терезжан 59
Имамбай Асылбай 39
Имамбай Бейбіт 32
Имамбай Жантоқа 33
Имамбай Малқары 25
Имамбай Мастек 53
Имамбай Төлеген 76
Имамбай Тынбай 59
Имамбай Үмбетай 32
Имамқұл Қамбар 40
Иман Нұрбай 49
Иманалы Батыр 75
Иманбай Айтуған 30
Иманбай Байтөл 31
Иманберлі Демесінов 50
Иманқұл Бабай 66
Иманқұл Мырзадала 39
Иса Алдақбай 67
Иса Анасбай 48
Иса Көшербай 53
Исабай Әлібек 74
Исабай Көтербай 53
Исабай Қашқым 32
Исабай Тленші 67
Исабай Шарық 70
Исабек Байтерек 75
Исабек Нұрмамбет 59
Исабет Мәмбет 30
Исамбай Құлан 74
Исмаилов О. 124, 125, 150
Итеке Баяджық 60
Итемір Қангелді 68
Иірджан Баясыл 60

К

Камилон Сәттібай 48
Кармышева Б.Х. 106
Кашербай Сүттібай 65
Кәрібай Күтім 53
Кәрібай Шаққой 57
Кәріп Тосбатыр 73
Кебек хан 256
Кебекпай Байшашин 40
Кейлібай Ержігіт 31
Кекіл Мейірман 31
Келгембай Жабыс 32

Келжебек Шонтақ 66
Келмембет Орабай 59
Келмен Естібай 31
Келмен Сыздықбай 31
Келімбет Балғабай 57
Кемелбай Ыбрайым 47
Кемпірбай Жалебай 39
Кемпірбай Қарыбай 38
Кемірек Қанту 47
Кенбай Дөмей 39
Кенбай Мұсабек 82, 83
Кендісбек Ақсақал 48
Кене Сопақ 53
Кенебай Әжібек 68
Кенембай Қолдыбай 32
Кенетбай Төле 48
Кенжебай Бердалы 74
Кенжебай Жұрынбай 60
Кенжебек Шілен 49
Кенжедос Қолдығұл 50
Керғамбай Қанибай 65
Керей 258,
Керім Байбосын 57
Керімбай Бокпантай 30
Керімбек Шұбар 66
Керімқұл Тайсары 74
Керімқұл шешен 163
Керімтай Нұрболсын 64, 69
Керінбек Қойшыман 31
Кешубай Арыстан 84
Кешібай Күшбай 65
Киебай Суамбай 32
Киізбай Бақтай 60
Класпай Дүйсембай 39
Клепбай Дайрабай 47
Кобос Жексембай 53
Колпаковский Г.А. 15
Костенко Л.О. 20
Котуренко 107
Көбекпай Күдері 80
Көбіш Шақыман 33
Көжебек Жәпек 59
Көжек Дүйсенбі 69
Көкеш Өмірле 59
Көкіш Байсейіт 60
Көлбай Дөнембай 67
Көлдей Мырзағұл 60
Көмек Улау 53

Көмкебай Құртыбай 65
Көмірбай Тілеуке 38
Көндікбай Тергеусыс 50
Көнербай Бауылбай 30
Көнтеқ Байғозы 67
Көпайдар Танаш 59
Көпбай Құттыбай 73
Көпен Оспан 57
Көптілеу Құлбай 49
Көптілеу Сатыбалды 50
Көптілеу Тілеке 46
Көршібай Балтабай 69
Көріп Тілеген 49
Көсембай Өміржан 32
Көсен Жанабек 67
Көске Егізбай 68
Көсім Досмайын 68
Көшербай Құрманбай 70
Көшкембай Қойлыбай 74
Крафт И.Н. 16, 77
Құлқсы Алан 59
Құлдебай Күмербай 32
Құлдей Егісбай 31
Құлет Тілеуберді 32
Құлқора Рысбек 59
Күнболат Ысқақ 31
Күнқожа Артық 82, 83
Күнтай Сәрсен 82, 83
Күнтубай Таймеңке 49
Күренбай Жиенбай 68
Күренкей Бекболат 69
Күреңқой Таманкөз 38
Күркембай Теулебай 63
Күрінкей Токнай 66
Күсебай Нысанбай 47
Күшік хан 248,
Күшікбай Абыл 68
Күшікбай Қойшы 49
Кіреуке Шығынай 39

Қ

Қабан (Қаблица) жырау 172, 174, 247,
260
Қабанбай 128
Қабатай 124
Қабыл Күзембай 48
Қабыл Құрманбай 70
Қабіке Төлеш 75

Қадыл Құдабай 39
 Қадыр Бердәулет 57
 Қадыр Тақаш 39
 Қадырбек Жігіт 68
 Қадырбек Қойшыман 74
 Қадырғали Жалайыр 125
 Қадырқұл Мольбай 32
 Қажбай Жабы 53
 Қазанқап Ашықпай 30
 Қайдыбай Ледай 75
 Қайлыбай Бекежан 47
 Қайпаттен Байнашар 43
 Қайтанбай Шындаунай 40
 Қайшыбек Қияқбай 69
 Қайып Серік 31
 Қайысбай Одырым 53
 Қалабай Еркебай 59
 Қалдыбек Аманжол 53
 Қали Жайнақ 65
 Қали Жұман 30
 Қали Қартабай 87
 Қали Нүсіп 47
 Қали Пішлік 65
 Қали Таңғышбай 38
 Қалиасқар Бектас 47
 Қалқа Жапсарбаев 199
 Қалқа Сарсенбі 69
 Қалқа Сәрсембі 64
 Қалмақбай Ниязбек 68
 Қалмамбет Жаксылық 59
 Қалмамбет Қабан 40
 Қалпебай Аманқұл 59
 Қалпебай Мүсірәлі 59
 Қалыбай Атабай 70
 Қалыбай Қалқа 43
 Қалық Амамбай 47
 Қалық Иманқұл 43
 Қалық Сегізбай 74
 Қалық Тенебай 75
 Қалым Болтай 65
 Қалымбек Тоқболат 89
 Қамай Бош 66
 Қамаубай Тейлібай 53
 Қамықпар Өскімбай 25
 Қамымбай Бегімбет 40
 Қанабек Байсейтов 163
 Қанбай Саунамбай 30
 Қандарбай Байжиен 49
 Қаңқабай Байпамоз 38
 Қаңтарбай Калшамбай 46
 Қапай Андас 43
 Қапалбай Байыс 63
 Қапнарбай Кекіл 43
 Қаптағай 128
 Кара Төлес 70
 Қарабай Асбұғыр 75
 Қарабай Еділ 68
 Қарабай Қасқабай 75
 Қарабала Байконшақ 69
 Қарабала Есергеп 69
 Қарабас 197
 Қарабек Досан 69
 Қарабек Саркөбек 47
 Қарабұла Тоғантай 32
 Қаражын Сабога 60
 Қараке Сатбен 30
 Қарақожа 184, 188,
 Қарақозы Күзер 100
 Қарақұл Айманұлы 124
 Қарамбай Құдасбай 33
 Қарасай 128
 Қарасай Сәрсенбай 31
 Қаратек Садық 57
 Қаратышқан Қожай 65
 Қаратышқан Төленті 40, 41
 Қарауыл Назар 38
 Қарауыл Төке 47
 Қараша Мыңбай 57
 Қарашай Бейітжан 65
 Қарқабай Құламбай 68
 Қарқымбай Қалыбай 59
 Қарламбай Мұсабай 68
 Қаропық Тастембек 50
 Қарсыбай Імлік 65
 Қарсыбек Құлаш 63
 Қарымсақ Айтуғар 65
 Қарымсақ Жаубасар 38
 Қаріп Төсбатыр 73
 Қасен Жансері 31
 Қасен Құсайын 30
 Қасен Садбен 53
 Қасық Жасыбай 73
 Қасық Орымбай 25
 Қасыл Әбдібенат 38
 Қасылбек Дайырбек 47
 Қасым хан 258,

Қасымбай Тоқмырза 75
Қасымбек Бодық 37
Қасымбек Көмекбай 69
Қасымбек Өтелбай 90
Қасымбек Сұлтанбай 69
Қаупынбаев Т. 123
Қауықпай Алшық 47
Қашаған Сәттібай 57
Қашқымбай Қуат 39
Қиған Көмек 50
Қижыбай Саркебек 47
Қилыбай Қолдасбай 48
Қиралас Машай 31
Қирымқұл Көмек 62
Қиялы Тұяқбай 49
Қияпай Қорғамбай 74
Қобайдулла Сады 43
Қоғалбаев Ш. 122
Қоғамбай Құлшық 76
Қоғыл әулие 174
Қожабай Бүркітбай 70
Қожабек Көпкелді 40
Қожаберген Бұлдыбай 47
Қожағұл Жандос 87
Қожақан Бабай 66
Қожамқұл Ж. 123
Қожамқұл Қыстаубай 68
Қожанберді Бисен 46
Қожахмет Бабай 66
Қожық Жаманқұл 43
Қозқұйтыр Қалыбек 31
Қозыбағар Жолдыбай 91
Қозыбек Көрпе 27
Қозыбек Қарасарт 66
Қойбағар Тәуке 53
Қойгелдиев Ж. 124, 221
Қойгелдиев М. 14, 125
Қойгелді 128
Қойгелді Жанғұрбай 31
Қойлыбай Балықбай 31
Қойлыбай Жапбек 67
Қойлыбай Ұлыған 53
Қойтілеу Төле 59
Қойшыбай Оразбай 59
Қойшыбай Тілеуберлі 30
Қойшыбек Тоқболат 57
Қойшытай Садбес 66
Қоқубас Төлеміс 70
Қолдыбек Баптақ 43
Қолқа Жайлыбай 66
Қолқай Ниязбек 65
Қолпақ Көке 73
Қолтай Асыл 37
Қонақбай Ащыбұлақ 50
Қонақпай Айнабек 40
Қоншағай Шүкен 66
Қоншапас Балатоған 73
Қонысбек Құрлымбек 74
Қоныспай Айшуақ 39
Қоңырбай Тіленші 37
Қопабаев Ө. 125
Қопақ Мажар 75
Қопалбай Наурызбай 65
Қопатан Бекжігіт 49
Қорасай Жасыбай 38
Қорбас Телбай 43
Қорыбай Шөмек 47
Қосабай Қосақ 75
Қосай 200, 226
Қосай Бахтияр 59
Қосай Шегебай 31
Қосақбай Қалдыбай 63
Қосбармақ Бексуан 31
Қостай Манасбай 73
Қостай Шопабай 30
Қосшұғұл Бегалы 62
Қосшыбек Ойғу 74
Қосы Агроу 47
Қосы Жантас 60
Қосымбет 200
Қосымбет 226
Қоттыбай Кемпіршал 32
Қоуытшан Баймырза 75
Қошақ Тотылбет 65
Қошақбай Бүркітбай 67, 68
Қошбай Бейсембі 60
Қошқарбай Бекберген 38
Қоянаяқ 239, 241
Қоянкөз Досқалды 65
Қуалбай Мәмбет 47
Қуамбай Серкебай 40
Қуаныш Баймағанбетов 122
Қуаныш Жалғабық 75
Қуаныш Жұбандық 53
Қуанышбаев Ж. 224
Қуанышбай Айманбай 69

Қуат Оңғарбай 48
Қуатпек Қасабай 40
Құдабай Алшын 31
Құдайберген Дауылбай 30
Құдайбердіұлы Ш. 117, 130, 135
Құдаш Дайрабай 48
Құламбай Торлақ 60
Құланшы Көбек 47
Құлдар Бимембет 60
Құлдый Далбай 53
Құлжабай әулие 188,
Құлжай Тойымбет 69
Құлжан Жолбарыс 220, 222, 223
Құлжан Жолбарыс 84, 96
Құлжан Мәлекпей 40
Құллықа Құрман 43
Құлмамбет Кенемді 32
Құлман Қорабай 39
Құложақ Сейіп 68
Құлпейіс Қалке 73
Құлсейіт Ахымбан 49
Құлшығас Жәңгір 76
Құлшық ақын 199
Құлым 63
Құнанбаев А. 205
Құнанбай 121
Құнанбай Байтек
Құндақбай Қаратай 57
Құнылы Елеусіз 47
Құрақбай Оралбай 75
Құралбай Қарсыбай 74
Құрама Мұсабай 38
Құрбосын Көргенді 73
Құржау Токберген 31
Құрлақ Мұздыбай 73
Құрлақ Мұздыбай 73
Құрмағанбет Малдыбай 99
Құрманбай Есерген 69
Құрмантай Жанесін 50
Құрматбек Қуат 37
Құрмашпай Каракүш 47
Құрмұхаммед Бақтыбай 73
Құрыспай Бірманай 39
Құсайын Байтулақ 38
Құсайын Бөрте 66
Құсалы Шоңыл 65
Құсамбай Самарқан 48
Құсанкиік Қалайжанай 41

Құсейін Жорғабай
Құскелеп Балтабай 69
Құсымбай Қойқожа 88
Құттыбай Сүттібай 65
Құттым Күйтен 47
Құтыбай Сары 43
Қыбрай Жұмық 69
Қыбралы Қарыбас 47
Қыдырәлі Мұса 48
Қыдырбек Сәмижанұлы 123, 185
Қызырғали Байғозы 67
Қылбай Сапабай 37
Қылыш Маңғы 39
Қылышбек Сырғыбай 74
Қылышпай Күзембай 40
Қыныр Бөгембай 40
Қырғызбай Мәмбет 47
Қыстау Ибраим 63
Қыстаубай Түстікі 68

Л

Левшин А.И. 6, 103, 112, 113
Леппай Демей 38

М

Мади Байбағар 53
Мадияр Тоқай 67
Мадян Шышқанбай 31
Маев Н.А. 111, 112, 135, 219
Мажак Байел 75
Майдабай Аманжол 53
Майдабала Терезжан 59
Майкөт Кемірек 47
Майкы би 127
Майлыбай Жылқыбай 49
Майлыбала Бекболат 53
Маймыш Байқожа 38
Майшыбай Тоғымбай 47
Майымы Байғозы 68
Макшеев А. 78
Мақа Үнбай 66
Мақау Қожагелді 62
Мақаш Барбас 53
Мақұл Арқабай 76
Мақылбай Шоқай 74
Малбай Бөлекей 32
Малдыбай Жылқыбай 49
Малдыбек Байымбек 67

Малжиса Анасбай 48
 Малтабай Ықылас 62
 Малыбай Машпак 69
 Малыбек Баймен 68
 Мамаш Досқалды 65
 Мамық Тиес 39
 Мамыр Шомай 38
 Мамырбай Бұлақбай 49
 Мамыш Батырқан 68
 Манақпай Баймене 40
 Манаспай Байеділ 74
 Маңғытай 200, 226
 Маңқай Берсүгір 30
 Мапке Түрікпен 62
 Маралбай Әкіш 66
 Маралбай Байжан 40
 Маржа 229
 Маржесесбай Шанкөз 40
 Масабай Шуақ 60
 Маслов 213
 Мастас Төлен 75
 Матай Байысов 242,
 Матыгүл Жалдыбай 59
 Маштақ Қондыбай 76
 Мәжік Шалбай 48
 Мәке Жантақшай 79
 Мәлімбаи Құрдым 74
 Мәмбет Жаман 53
 Мәмбет Садық 102
 Мәмбетәлі Тагсар 59
 Мәмбетқұл Гостық 49
 Мәмбетов 248
 Мәсәлім Әжі 43
 Мәуке 197
 Мәулімбаи ақын 234,
 Меденек Диқамбай 30
 Медер Садық 43
 Медеу Тілеуғабыл 60
 Медеубай Өтен 76
 Мейманқұл Бабаи 65
 Мейірбек Ажарбай 27
 Менуеке Маныбай 32
 Меншібай Атбан 30
 Меңдібай Ақбай 49
 Меңлі бәйбіше 227
 Меңлібай Қыңырбай 47
 Метел Маймебай 63
 Метенмай Өсубай 30
 Мешәл Байтық 32
 Молбай Жандыбай 53
 Молдабай Дөнен 75
 Молдаберген Джалобай 49
 Молдағұс Мұсағұл 73
 Молдақұн Бабаи 65
 Молдахмет Молдабай 43
 Молдаша Жауылбай 68
 Молдыбай Тілеулі 49
 Монаспай Отар 46
 Монтубай Таймөңке 33
 Мөңке Сарық 50
 Мұғалбай Алтқора 40
 Мұздыбай Тұяқбай 53
 Мұқали 255
 Мұқамбы Алдаяр 32
 Мұқан Әли 31
 Мұқан Сармамбай 47
 Мұқанов М.С. 118, 135, 137, 138, 199
 Мұқанов С. 128
 Мұратбек Досубек 43
 Мұратбек Мұдатпек 40
 Мұратбек Тылыбай 50
 Мұрыншақ Қобай 31
 Мұса Байқожа 40
 Мұса Медеу 75
 Мұса Сайлыбай 39
 Мұса Шокабай 37
 Мұса Шынысбай 69
 Мұсабай Бақтыбай 74
 Мұсабай Тәжі 46
 Мұсабек Жорықбай 50
 Мұсабек Секбай 32
 Мұсабек Сенгірбаев 234
 Мұсабек Шенгелбай 32
 Мұсралы Қожеке 31
 Мұстапа Бүребай 66
 Мұстафин Ө. 123, 201, 210
 Мұстахмет Сыпатай 79
 Мұхамбай Бейсембай 76
 Мұхамбек Беке 25
 Мұхамед Байқожа 59
 Мұхамеджан Айбаспай 32
 Мұхамеджан Байбос 31
 Мұхамеди Белгібай 47
 Мұхамет Бекзат 31
 Мұхамет Шөкен 67
 Мұхаметқали Қадырбай 25
 Мұхаметша Байбосын 27
 Мұхаметші Ақымбек 38
 Мұхаммед Шайбани хан 257

Мұхан Қалқамбек 60
Мұхұмбет Зәкір 43
Мүсәпір Маджас 39
Мүсәпір Тілеген 49
Мықтыбай Онша 40
Мықтыбек Бесімбай 49
Мықтыбек Каумен 63
Мықышпай Мантай 43
Мылтықбай Топар 48
Мынбай Дулат 67
Мырзабай Қойшыман 31
Мырзабек Көшек 50
Мырзабек Құдабай 74
Мырзабек Шұбашыр 49
Мырзағара Жасыбек 63
Мырзақұл Жазылбай
Мырзалы Қарыбас 47
Мырзахмет Тазабек 38
Мырқы 121

Н

Нағашбай Ақмырза 75
Нағашбай Құрманбай 49
Нағашыбай Мұстафа 76
Надырбай Құдасбай 33
Назар би 163
Назар Жайнақ 38
Назарбаев Н.Ә. 213
Назықбай Қолжабай 27
Найзибек Намаз 74
Найманбай Жанты 57
Наймантай Шадай 69
Найманхан Қамбар 40
Нарбай Сүзтапай 69
Наркелді 200, 226
Нармағанбет Күлет 99
Нартбай 199
Насақпай Ізімбай 38
Насылбек Қозыбақ 39
Наурызбай Бәйімбет 84
Наурызбай Ертебет 39
Наурызбай Шайқоз 74
Наушабай Мәжен 73
Науымбай Бәке 66
Нәдірбай Дулатбай 91
Немеребай Мүзерібай 62
Несіпбай Серікбай 53
Ниетбай Ауылбек 60
Ноғайбай Байқоншақ 69
Ноғайбай Құтболды 65

Ноғайбай Шаңғыспай 40
Носықбай Өтеғұл 43
Ноташбай Малыбай 69
Нөкебай Шілен 49
Нөсербай Байторы 40
Нөсен Төребай 32
Нұбоз Байтемір 25
Нұғыман Әмір 31
Нұмахамед Малай 31
Нұрабай Бекбай 25
Нұрамахамбет Тілеубай 31
Нұрахмет Сатай 40
Нұраш Тұңғышбай 69
Нұрбай Тойшыбай 39
Нұрбай Шалбай 48
Нұрбек Таймеңке 49
Нұрбек Шықышбай 69
Нұрболсын Жаманқы 69
Нұрғали Нүсіпжан 125
Нұрғожа Имат 68
Нұржақ Бейсек 37
Нұржан Сағындық 68
Нұрқұбыр Тілеукабай 53
Нұрқыш Бижан 59
Нұрлан Бек 50
Нұрланбай Қияқбай 49
Нұрланов Д. 125, 201, 204
Нұрлыбай Бекберлі 53
Нұрлыбай Шоқ 37
Нұрлыбек Жанке 43
Нұрлыбек Өскембай
Нұрман Өсербай 53
Нұрманбай Жамау 49
Нұрмахамбай Ақтас 38
Нұрмахамбет Шал 47
Нұрмолда Тіленшы 37
Нұрмұхамбет Ордабай 32
Нұрмұхамед Адақ 38
Нұрмұхамед Әлім 66
Нұрмұхамед Бүтін 60
Нұрмұхамед Елшібай 31
Нұрмұхамет Баймет 66
Нұрмұхамет Ордабай 32
Нұрпейіс Жалдыбай 47
Нұрпейіс Жанасыл 59
Нұрпейіс Орынбай 49
Нұрпейіс Сунақбай 48
Нұрпейіс Токамбай 69
Нұршеке Сатыбалды 53
Нұрымбай Серті 43

Нұрысбай Кенісбай 57
Нүпейіс Аққойлы 32
Нүпес Тілеубай 31
Нүрпейіс Байторы 38
Нүсбек Тілеужан 59
Нүскен Сатыбалды 47
Нүсікбай Майлыбай 74
Нүсіп Елубай 25
Нүсіп Жамабай 38
Нүсіп Жаман 63
Нүсіп Күтім 53
Нүсіп Таеке 70
Нүсіпбай Бектұрған 53
Нүсіпбай Елубай 33
Нүсіпбай Жекенбай 49
Нүсіпбек Далабай 40
Нығметжан Ейызық 38
Нысамбай Жалбат 69
Нійба Қошқын 43

О

Ожар Қарсыбай 69
Ойғы Шалғынбай 73
Олжабай Жорымбай 49
Олжабай Құлжан 38
Олжеке Қашқымбай 48
Омар Жақып 69
Омар Қалқаман 80
Омар Мыңбай 50
Омар Отарбай 63
Омар Салтымбек 50
Омар Серікбай 56
Омар Төлібай 76
Омар Шегебай 67
Омар Шимамбай 40
Омарбек Тоқтамыс 73
Омарқұл Опшат 39
Омырбай Байсембі 47
Онғай Оралбай 90
Онғар Койлықпай 40
Онғар Тілеуғабыл 53
Онғарбай Бүйшүгеш 66
Онғарбай Қаражігіт 67
Онғарбай Мырзас 38
Оншарбай Қанжалбай 39
Опабек Қосаяқ 39
Опалбай Досжасар 37
Ораз Бегалы 59
Ораз Сармал 76
Оразалы Кекін 31

Оразалы Лепес 50
Оразбай Елік 37
Оразбай Сәндібай 47
Оразбек Мәжік 39
Оразқожа Түменбай 79
Оразымбет Иттай 37
Оразымбет Өтеулі 94
Оразымбет Сүммен 46
Орақпай Нүсен 47
Орақпай Үзенбай 40
Оралбай Нарбол 69
Оралбай Тұнқатар 39
Орамбет Тойтыбай 39
Ореке Әжібек 68
Ормамбет Жексыбай 53
Орман Өсербай 53
Орнықбай Байтона 48
Орымбай Бекжан 48
Орымбай Майзабай 38
Орымбай Шілабай 39
Орынбасар Тазабек 125, 250
Орыспай Нысаки 40
Оспамбек Тыпар 74
Оспан Адыбергәй 50
Оспан Байыс 57
Оспан Есен 74
Оспан Жуаспай 39
Оспан Қатлыбай 69
Оспанқұл Танжы 38
Оспанов А. 120, 186, 189, 190, 193, 195, 203, 208,
210, 214, 216, 218, 221, 232, 233, 238, 240, 244
Оспаншалы Есіріз 65
Отақбай Өскембай 74
Отақпай Батыр 37
Отарбай Жолман 31
Отарбай Кебекпай 80
Отарбай Қалдықұлақ 43
Отарбай Сарыбай 49
Отарбай Сүлеймен 47
Отарбай Избасар 53
Отарбек Жанты 59
Отығұл Молғы 39
Отызбай Сайбек 47
Ошақбай Байқоңыр 75
Ошақбай Биеш 68
Ошақбай Қойшы 60
Ошақпай Айдарбек 40
Ошақпай Қарағұл 47
Ошақпай Тұманшы 40
Ошар Кембай 49

Ө

Өзбек Жантай 32
 Өке Бұлғақбай 68
 Өкербай Жанкебай 59
 Өксекбай Сәрсембай 64
 Өксекбай Сәрсенбі 69
 Өксікбай Тынышбай 66
 Өлербек Қонақбай 48
 Өмбетқұл Қойтан 32
 Өмебек Әлмерек 49
 Өмір Асылбек 75
 Өмірбай Әубәкір 25
 Өмірбай Жұмбас 38
 Өмірбек Бастыбай 57
 Өмірбек Елібай 76
 Өмірбек Матай 67
 Өміржан Есен 59
 Өміржан Райымбек 49
 Өмірзақ Атамбай 74
 Өмірзақ Төлеп 60
 Өмірқұл Өмірбек 80
 Өнгілбай Тандыр 38
 Өңгірбай Сайлабай 76
 Өңірбай Бақтай 60
 Өразбай Асқарбек 67
 Өсербай Айтолым 48
 Өсербай Ақымбет 39
 Өсербай Бейсен 27
 Өсербай Қойшыбай 66
 Өскембай Берлі 58
 Өскенбай Ігілік 70
 Өскенбай Мұрыншақ 31
 Өстібай Ниязбек 38
 Өсікбай Баймасар 47
 Өтебай Майымбет 49
 Өтеген Саурық 48
 Өтегұл Байтен 33
 Өтегұл Токпақ 74
 Өтелбай Дүйсембі 48
 Өтен Шынәлі 48
 Өтенай батыр 242,
 Өтеп Байдәулен 40
 Өтетілеу Құттыбай 48
 Өткелбай Бауылбай 30
 Өткелбай Қойымбай 74

П

Пантусов Н. 64
 Пельц В. 108
 Потанин Г.Н. 113, 115, 116

Пшан Жалменды 57

Р

Радлов В.В. 8, 78, 98, 103, 106
 Разымет Сауырбай 25
 Рай Сергізбай 6969
 Райқұл Тайшы 68
 Райша Байбосын 31
 Райымбек 128
 Райымбеков Жанат 125
 Рақым Кереқұл 25
 Рахмет Анасбай 49
 Рахым Дөпіл 47
 Рахым Марзыбай 43
 Рахымбай Байқозы 57
 Рахымжан Басқам 38
 Рахып Құсамбай 73
 Рашид ад- Дин 253, 154
 Рәш Манеке 63
 Роғайбай Қосай 46
 Румянцев П.П. 13, 142
 Рүстембек Досқалды 65
 Рүстембек Қықымбай 33
 Рысбай Санғыл 67
 Рысбай Сиқымбай 75
 Рысбек 128
 Рысбек Қарағай 53
 Рысбол Байбақ 74
 Рысқұл Жақым 76
 Рысқұл Қалған 39
 Рысмамбет Сиқымбай 96
 Рысымбет Ордымбай 43

С

Сабалақ Қасқан 31
 Сағымбай Імлік 65
 Сағындық Бейсек 53
 Сағындық Елемес 32
 Сағындық Шома 37
 Садық Байменді 56
 Садық Бәйбек 31
 Садық Оспан 69
 Садық Сүйіндік 62
 Садық Тілеуқадыл 75
 Садықбай Жақсылық 48
 Садыр Қатымбай 63
 Садырбай Қанғай 31
 Сазак Өстем 37
 Сазанбай Жаманқұл 59
 Сайдыл Қарабала 43

Сайрамбай Болтай 65
Сақ Майлыбай 38
Сакмолда Түрікпен 38
Салдамбек Сайбек 47
Салтыбай Тарпан 58
Салық Дәуке 31
Салыпай Жуанғор 40
Самай Итжігіт 66
Самалық Жамансор 40
Самбаз Өзембай 48
Самбай Қадырәлі 31
Самбек Айдаралы 25
Самбетбай Ерлікбай 70
Санармұрат Маштай 69
Сапар Бектас 81
Саппай Бесбатыр 73
Сараншы Бисымақ 50
Сарбас Жұмамбай 32
Саржан Шақабай 60
Сармамбек Түгелбай 32
Сарман Сарке 6666
Сарпай Терлікбай 65
Сарсем Мәмбет 47
Сарсембай Ақшал 68
Сартай Тұрсынбай 50
Сартамбет Нуматбет 48
Сарыбас Сырлыбай 31
Сарықыз Тұрман 43
Сарымсақ Отарбай 60
Сарынты Үмбет 30
Сарытбай Тоғамбай 38
Сарікбай Тоғысбай 69
Сасебай Қарымбай 75
Сатай Бұсырман 75
Сатай Талеке 40
Саткембай Тоқсабай 59
Сатқымбай Күреңкей 48
Сатыбай Қарты 66
Сатыбалды Біласар 30
Сатыбалды Жарылқап 50
Сатыбалды Қары 66
Сатыбалды Отабай 70
Сатылбай Жанмырза 59
Саурамбай Ақшал 40
Саурамбай Байтық 39
Саурамбай Қыдырбай 53
Саурық Қарсақпай 39
Сауық Батырбек 65

Саяхмет Бабай 66
Сәдбенбай Дулат 57
Сәдуақас Ахмет 43
Сәдуақас Бекшойын 30
Сәдуақас Қуыпкел 25
Сәдуақас Серікбай 68
Сәдібеков 3. 120, 137, 168, 185, 189, 193, 194,
200, 208, 214, 220, 222, 224, 227, 231, 238
Сәкебай Төленді 32
Сәмбет Бейсембі 48
Сәмбетбай Чайгөл 50
Сәмен 128
Сәндібай Алсай 46
Сәндібай Созақ 49
Сәрсебіз Бейсембі 32
Сәрсембай Байдолы 38, 39
Сәрсембай Бағпай 40
Сәрсембай Бейсібай 50
Сәрсембай Күлсұлу 47
Сәрсембай Құрмамбет 39
Сәрсембай Маймасор 47
Сәрсембай Тоқтабай 25
Сәрсембай Шалбай 49
Сәрсембек Байжиен 66
Сәрсембек Есенаман 74
Сәрсембек Маса 53
Сәрсембі Бейсенбі 32
Сәрсембі Рыскелді 67
Сәрсен Дүйсен 37
Сәрсен Жәңгірбай 57
Сәрсен Шақаптай 33
Сәрсенбі Сарыбақсы 66
Сәулейбай Тағтабай 75
Сегізбай Айжарық 95
Сегізбай Жақсыбай 27
Сейдахмет Қойлыбай 47
Сейдемқұл Қондыкбай 53
Сейсембі Қолқамбай 38
Сейтахмет Толыспай 37
Сейтембет Досан 68
Сейіт Қасым Жалайыр 257
Сейітмағзақ Тосымбай 38
Сексембай Манақпай 47
Сексембі Байет 53
Сексенбай Әліке 32
Сексенбай Қозыбақ 49
Сембай Жантеле 60
Сембай Тақсаба 67
Сембі Тілеп 69

Семізбай Есенгелді 53
Сеңгірбай Марка 39
Сералы Дәулет 32
Серғады Қаршақ 43
Серғазы Бөке 31
Серке Таскенбай 48
Серкебай Жансырбай 37
Серкебай Токпан 49
Серік Жайнақ 32
Серікбай Белдібай 50
Серікбай Мұрбай 49
Серікбай Пұсырмай 32
Серікбай Түткембай 48
Серікқұл Оразалы 75
Серікнор Төлеткі 30
Серікпай Дүйсек 40
Серікпай Қарасай 46
Серікпек Қарбос 37
Сикымбай Сапақбек
Сирақбай Әлімбек 43
Сиябай Бейсенбі 57
Сқақ Ахынбек 68
Смағұл Байтақ 57
Смағұл Бияқан 39
Смағұл Бозтайлақ 53
Смағұл Дүйсембай 62
Смағұл Жұмабай 49
Смағұл Жылқыбай 48
Смағұл Қатубек 49
Смағұл Қорықпас 65
Смағұл Молдияр 74
Смағұл Оңдаспай 47
Смаиз Жансейіт 53
Смайыл Ақсақал 49
Смайыл Батырбек 39
Смайыл Қондықбай 53
Смайыл Масақпай 62
Смайыл Таубасар 100
Смайыл Тілен 50
Смони Қасабалат 76
Созақбай Буан 50
Сойбек Шора 25
Солтамбай Батырбек 62
Солтонбай батыр 174
Сонша Маштақ 68
Сөйсенбай Тілеуғабай 67
Стамбек Досан 69
Стамбек Сәрсембі 31
Стамбек Шошыппай 25
Сұлтан Ахмет 259

Сұлтан Құсайын 259
Сұлтан Уәйіс 255, 259
Сұлтанов Т.И. 118
Сұраншы Алдияр 68
Сүгір Есболат 43
Сүгіралы Астамбек 31
Сүгірбай Ағырбай 47
Сүгірбай Қойшыбай 7
Сүйік Абылайханұлы 8
Сүйімбек Тоқболат 43
Сүйін Сәмбет 65
Сүлейман Ордағұл 31
Сүлеймен Көптілеу 48
Сүлеймен Серікбай 57
Сүндетбай қажы 211
Сүпіқожа 188, 184
Сүттібай Бек 46
Сүттібай Кемпіршал 32, 56
Сүттібай Тынышбай 57
Сыдық Қарын 40
Сыйлыбай Қойшыбай 47
Сыйпым Өтеміс 69
Сықақ Айғора 63
Сыпатай Бақтыбай 66
Сыпатай бағыр 197
Сыпатай Жылқыбай 32
Сыпатай Қойтал 66
Сырбонай Шиібет 27
Сырманөк Ақсақал 49
Сырманақ Атымбек 59
Сырымбет 247
Сіркебай Кәшке 66

Т

Табыл Құдабай 39
Табылды Ұзақбай 53
Табысбай Қудырым 53
Тағай Қойшы 49
Тазабек Айтақ 31
Тазабек Таукеш 57
Тазабеката Ж.Қ. 120, 136, 244, 250
Тазыбек Байғож 74
Тайымбек Жандарбек 25
Тақашбай Қаншағай 53
Тақсамбай Наурызбай 60
Тақсыбай Байғыбай 46
Таласбай Әділбай 38
Таласбай Егімбай 49
Талғарбек Түзгік 65
Талдыбай Жанжігіт 46

Талдыбай Құлжан 49
Талдыбай Назарқұл 89
Талдыбай Сасық 49
Талдыбек Мұса 27, 31
Талеке Жарлысай 43
Талыбек Батырбай 27
Тамшыбай Төлеміс 37
Тана Бекші 50
Танабай Дербісәлі 48
Танабай Досай 89
Танабай Манабай 69
Танатар Мекеш 66
Таней Сарғалдақ 85
Танышбай Жанабай 66
Таңатар Ақтабай 48
Тасбауыр Қаржау 57
Тасжарған Құлбалды 38
Таске Қаман 59
Таскенбай Смайыл 67
Тасқамбай Өткембай 68
Тастай Андақұл 30
Тастамбек Тоғысбай 69
Тастан Тілеміс 32
Тастымбек Арымбек 59
Тасыбай Алтуған 59
Таубай Сегізбай 68
Таубалды Әділбек 65
Тауқар Қармыс 48
Таунықай Кемпір 43
Тауте Айтқұл 32
Тауырбай Түрікмен 65
Тәжі Бекет 62
Тәжі Есірген 31
Тәжі Қисық 40
Тәжібай Байысбай
Тәжібай Есқожа 60
Тәжік Керім 59
Тәжіқұл Жамабай
Тәней Сарғалдақұлы 222
Тәнеке Тота 43
Тәтебай Күзембай 48
Тәттібай батыр 157, 163, 260
Тәттібай Досман 73
Тәттімбет Бижан 73
Тәттімбек Айтуған 59
Тевкелев М.110, 111
Тезек төре 15, 188
Тезекбай Сырымбет 38
Тезекбай Үмбет 65
Тезембай Көшкінбай 50
Текебай Бекмырза 66
Тектарбай Қоржымбай 65
Телбай Айылбек 67
Телкебай Мырза 70
Темсікбай Бақаш 49
Темучин 255,
Темір Жантуған 46
Темірбек Молдабай 76
Темірғали ақын 242,
Тентебай Кәрібай 59
Тендесбай Асылбай 48
Терентьев М.А. 105
Терлікбай Байжігіт 74
Тетзпай Жаман 48
Тиін Тәуке 53
Тобажан Тірентай 41
Тобон Айтымбет 57
Тобышак Исабай 31
Тоғабай Бәйтерек 49
Тоғабай Қошамбай 74
Тоғай Қырпай 27
Тоғай Мырзагелді 75
Тоғайбай Билібай 91, 96
Тоғайбай Мәмбай 25
Тоғанбай Аралбай 40
Тоғатай 184,
Тоғошақ Таңқыбай 31
Тоғызбай Смайыл 67
Тоғымбай Қарабала 27
Тоғымбай Қыстаубай 40
Тоғысбаев Б. 123
Тозыбек Смайыл 38
Тойге Белдібай 73
Тойғы Белдібай 73
Тойзыбек Тойшық 74
Тоқай Бақаш 46
Тоқашпай Лебай 48
Тоқбай Есбол 66
Токберген Байтон 48
Токберген Бұғоды 75
Тоқболат Маңжас 48
Токмолда Асылбай 37
Токсанбай Артық 49
Токсоба Бектеміс 73
Токсоба Нұрыс 38
Токсобы Бектеміс 73
Токтарбай Бисембай 56, 57
Токтарбай Қапайбай 76
Токтарбай Өтел 64, 69
Токтарбай Төлек 30

Токтарбай Тілеужан 32
Токтасын Шерқазы 88
Тоқтыбай Ержігіт 31
Тоқтыбай Лебай 48
Тоқтыбай Түктібай 57
Тоқыман Таңатар 50
Тоқымбет Масабай 59
Толдас Төлеген 32
Толқымбай Самбұлық 32
Толқымбекұлы Р. 120, 185, 189, 190, 193,
194, 196, 197, 201, 203, 208, 209, 210, 214,
218, 221, 224, 228, 232, 238, 240
Толқымбекұлы Р. 128, 136-138, 141, 143-
149, 151, 153, 154, 156-158, 160, 161, 167-
172, 175, 176, 178, 180, 182
Толпамбай Нәубет 75
Толыбеков С. 120
Толықбай Ортамбай 60
Толымбай Тасыбек 73
Толымбек Байтолса 32
Толымбек Қоздас 39
Толысбай Көкімбай 74
Топанбай Дайр 49
Торпан Жұман 62
Тортай Теберік 57
Тортай Тұрсынбай 50
Тостық Еспенбек 48
Тоттыбай Қараошы
Төке батыр 184,
Төкеш Байет 53
Төле би 128, 234, 242
Төлебай Көрнебай 67
Төлебай Оңбай 68
Төлеген Төлес 70
Төлеміс Көпен 62
Төлеміс Теміртай 48
Төлен Дүйсембі 48
Төлөнді Шұғыл 60
Төлеңгіт Қанетей 60
Төлепбек Балғабек 70
Төлепберген Ержан 73
Төлепберген Сарсембай 68
Төменбек Сәрсенбі 70
Траис Мұқамбай 50
Туғамбай Қалдыбай 39
Туғамбай Мамезек 32
Туғамбай Тоқыш 47
Туғанбай Майлай 47
Туғанбай Тәнірберген
Тулақбай Абақ 33
Туғамбай Кендібай 68
Туғамбай Нұрғожа 66
Тұзсымбет Бақтияр 32
Тұманшы 83
Тұманшы Баймырза 67
Тұрғамбай Бене 33
Тұрғамбай Тантай 60
Тұрған Құлейіс 59
Тұрлы Сарықұл 66
Тұрлыбай Қарынбай 70
Тұрлыбек Есембек 60
Тұрлыбек Өтеміс 99
Тұрлымбай Досман 68
Тұрлымбет шешен 174
Тұрман Байсанбай 74
Тұрсейіт Байжұмар 73
Тұрсымай Дүзбай 38
Тұрсынбай Ізбасар 53
Тұрсынбек Саят 74
Тұртпай Бастамбай 38
Тұрымбек Ағанас 31
Тұрыс Сәрсем 74
Тұрысбай Елеу 27
Тұрысбек Байсал 53
Тұрысбек Тоқболат 57
Тұрысбек Тұлымдет 32
Тұсақбай Тілеп 64, 69
Тұсымбалы Бектұрған 73
Түгелбай Балғабас 63
Түгелбай Дыбысалды 78
Түгелтай 188,
Түгіреқпай Байсұлу 38
Түзбай Өксембай 48
Түзел Көбелек 47
Түлкебай Мырза 70
Түлкібай Қосшығұл 38
Түрсейіт Байжұмар 73
Түсімбалы Бектұр 73
Түсінбай Малдыбай 68
Түсіпбек Маймұқан 40
Түсіпбек Түктібай 66
Тынға сұлтан 15
Тыным 200
Тынышбай Абламбай 76
Тынышбай Жанқұл 70
Тынышбайұлы М. 22, 87, 117, 127, 130,
134, 135, 137, 138, 141, 143, 145, 147, 148,
152, 157, 159, 161, 167, 175, 178, 189, 193,
200, 203, 207, 208, 214, 219, 227, 238
Тыныштық Бостан 49

Тыныштықбай Даубас 48
Тышқанбай Байымбет 59
Тыштыбай Көпжасар 48
Тілежан Көрпебай 38
Тілей Төлібай 74
Тілеміс Бекбай 58
Тіленші Балпықұлы 144, 163
Тіленші Бұшыбай 68
Тілес Қалқабай 53
Тілеу Сәмен 37
Тілеу Стамбек 37
Тілеу Тастамбек 50
Тілеубай Айтбай 74
Тілеубай Көнекпай 40
Тілеубай Мырза 69
Тілеуберді Манат 53
Тілеугүл Айтқұм 32
Тілеуғабыл Сайбай 66
Тілеуғұл батыр 211,
Тілеужал Жандос 47
Тілеулі Дайын 31
Тірұшы Маштак 69

У

Уақпан Аманжол 59
Уалиханов Ш. 113
Уәли Сәмбетов 53
Уәлиханов Ш. 15
Уәсіл Балпық 33

Ұ

Ұзақбай Бисымақ 50
Ұлғарақ Жолдасбай 68
Ұлтаубай Төлеген 62
Ұлы Шейх Хасан Бұзырық Жалайыр
255, 259
Ұркымбай Нұралы 65
Ұса Әбділда 38
Ұсақбай Дауылбай 59

Ү

Үйсiмбай Тойшыбек 62
Үйсiн батыр 121
Үкiбас Жанқұлы 43
Үмбет Әшiбек 43
Үмбетбай Байшаш 73
Үмбетпай Қойтай 32
Үндесбай Тасық 53
Үркiмбай Байтоқ 30
Үсен Мұлыхан 67

Үсен Токпан 47
Үшкемпiр Сүтгiбай 65
Үшкешкер Аймуар 40

Х

Ханкелдi Шiлдай 37
Хасан Әли Жалайыр 257
Хасен Жомарт 40
Хорошкин А. 102
Хулагу 255, 258, 259

Ш

Шабдар Өскембай 37
Шабден 121
Шағаман Бекмырза 66
Шағатай 256,
Шағатай Нұрақ 49
Шаиншолақ Қарсыбай 40
Шайбек Сүйiнтiкбай 40
Шайғөз Айбаз 68
Шайман Асымбек 66
Шаймербек Туғамбай 38
Шайтыбай Ебей 59
Шаке Айтуған 74
Шақан Шегеубай 25
Шақыр Қазыбек 39
Шақыр Садық 30
Шал Есебай 62
Шалабай Аманбай 79
Шалабай Бекбай 53
Шалбай Тышқамбай 39
Шалғадбай Олжабай 82
Шалғымбай Сайлыбай 53, 66
Шалдабай Бұламбай 75
Шалдамбай Оразбай 59
Шалдыбай Қабатай 43
Шалқа Түгүй 65
Шалқарбай Мамыр 67
Шалыбай Әлжан 43
Шалымбай Жапбек
Шалымбек Асубай 30
Шалыт Тiлеубердi 32
Шанбай Байғожа 59
Шандаяқ 63
Шани Рысбек 47
Шаңбатай Дулат 67
Шаңғылбай Тәжин 60
Шара Малыбай 68
Шарып Қайшағұл 73
Шатырбай Кенегес 32

Шахмутаров Ғ. 6, 111
 Шәлімбет Жиенкүл 66
 Шәліп Естербай 39
 Шәліпбай Ноғай 33
 Шәріп Қайшағұл 73
 Шәріп Тәңке 33
 Шейх Хасан ноян 259
 Шелімбай Өте 50
 Шенгелбаев Бақыт 125
 Шенгелбай Құтқыбай 65
 Шенелбай Оралбай 47
 Шентібай Есел 66
 Шеріптай Секімбай 40
 Шетыр Нәдір 75
 Шетырман Құндабай 66
 Шибұт Дәуіт 49
 Шине Шыңғыс 80
 Шишамбай Қарабай 33
 Шоғыбай Нұрмамбет 66
 Шойбек Аманжол 53
 Шойбек Ханқожа 30
 Шоқай Төлеміс 70
 Шоқан Тілеміс 70
 Шоқар Үшкөмпір 40
 Шоқжал Маясоры 62
 Шоқмет Жылбай 27
 Шоқыбай Жанасыл 59
 Шоқырбай Майбілек 32
 Шолақбай Хангелді 30
 Шоламбай Батырбек 50
 Шолқыбай Әділбай 53
 Шона 83
 Шонғай Серпек 80
 Шоңбай ақын 122
 Шора құсбегі 242
 Шорабай Төлен 46
 Шормак Тастанбек 32
 Шөкей Мырзабек 74
 Шөкеп Арықбай 62
 Шөкербан Есмамбет 49
 Шөпшек Шоқпар 39
 Шуақ Сарт 62
 Шуақбай Аманжол 59
 Шуақбек Шалғымбай 27
 Шубай Ақсақал 49
 Шубай Елікбай 70
 Шубай Желай 32
 Шубай Мәмбет 47
 Шұмбек Жиен
 Шұрым Торыбай 99
 Шүйіншалы Тленші 66
 Шүкірәлиұлы К. 6, 111
 Шыбықбай Ақымбек 76
 Шығамбай Елшібай 57
 Шығанбай Қондыбай 53
 Шылынамбет Орымбай 46
 Шымбай Қобалбай 62
 Шымболат Ахмет 31
 Шынболат Сағай 68
 Шынтай Шоқпар 37
 Шыныбай Боташ 30
 Шыныбай Сеңгірбай 31
 Шыныбек Доспай 40
 Шыныбек Таймеңке 49
 Шыңғыс хан 254, 255, 259, 262
 Шыңғысбаев С. 123
 Шыңғысбай Бұламбай 68
 Шыңқаз Түзтік 65
 Шыпетбай Десмалы 68
 Шыпы Битық 43
 Шілбай Әжібай 39
 Шілдебай Шөкебай 32
 Шілтебай Құрымбай 53
 Шінетбай Рысбек 76

Ы

Ыбрайым Малай 31
 Ыбрайым Тайхұлы 49
 Ыбырай Асау 59
 Ыбырай Бекбай 74
 Ыбырай Бименді 56
 Ыбырай Тарыш 76
 Ыбырай Тойшыбай 74
 Ыбырайым қажы 52
 Ыбырайым Хангелді 75
 Ысқақ Малай 31
 Ысқақ Тезекбай 75
 Ысқақбай Жалпақ 74
 Ысқақбек Асубай 31
 Ысмайылбек Үрпек 68
 Ыстан Байғара 73
 Ысышай Қарабек 65

І

Ізбасар Бастияр 69
 Ізбасар Сәмбет 48
 Ізбасар Тілеуғабыл 60

ЭТНИКАЛЫҚ АТАУЛАР КӨРСЕТКІШІ

А

- абайбоз ру аталығы 208, 209, 212
абдыра ру атасы 209, 212
абыз ру атасы 207-209, 212
адам ру атасы 190, 192
азғалы 21
айбас ру аталығы 190, 192
айдаке ру атасы 196, 198
айдар ру аталығы 202, 206
айдос ру аталығы 217, 218
айдос ру атасы 186, 187
айтақ ру аталығы 182
айтбай ру әулеті 172, 224, 225, 230, 235
айтен ру әулеті 181
айтқожа ру аталығы 170
айтқожа ру әулеті 204
айтқұл ру атасы 239, 241
айтқұл ру әулеті 197
айтқұл ру тармағы 175, 176, 178
айтуған ру әулеті 178
айтымбет 11
айтымбет-жалайыр 42
ақарыс 122, 124
ақбалық ру әулеті 186, 187
ақбан ру әулеті 172
ақбас ру әулеті 181
ақбота ру әулеті 196
ақбұйым руы 9, 11, 19, 21, 24, 61, 112, 114, 123, 129, 136, 139, 184-188
ақжол ру тармағы 155, 217, 218
аққожа ру аталығы 217, 218
ақмарқа ру әулеті 190, 192
ақмарқа ру тармағы 11, 115, 193, 194, 196, 197
ақпанбет ру аталығы 216
ақсерке ру әулеті 197
ақсопы ру әулеті 205
ақтеке атасы 71
ақтеке ру атасы 208, 209, 212
ақтолымбек 142, 145, 148, 156, 158
ақұялас ру аталығы 250, 251
ақша аталығы 180, 181
ақша әулеті 70
ақша ру атасы 208, 209, 212
ақшал ру әулеті 178
алакөз-жалайыр 55, 61
аламан ру әулеті 197
алатау ру атасы 224, 225
албан 7, 8, 15, 58, 115
албансуан үйсін 111
алдаберлі ру тармағы 217, 218
алдаберлі ру аталығы 211, 212
алдаберлі ру атасы 210, 212
алдағұл ру тармағы 189, 190
алдасбай ру атасы 215, 217
алдияр ру атасы 223, 225
алдияр аталығы 88, 100
алқұлы 142
алтай халықтары 115
алтыбай ру әулеті 197
алтын ру аталығы 72, 202, 206
алтынкөз ру әулеті 178
алшымбай ру әулеті 197
алшын ру аталығы 21, 247
алшынбай ру әулеті 203
алшынбай ру аталығы 180
алыбай ру аталығы 233, 237
алыбай ру атасы 205, 206
алыбай ру әулеті 204
аман ру бөлімі 11, 123, 163, 168, 169, 171, 174
аманбай ру әулеті 229, 235
амангелді ру аталығы 215-217
аманқұл ру атасы 204, 206
анда ру әулеті 204
андабай-танат ру тармағы 141, 145, 151, 155, 156, 162
андаберлі ру атасы 208
андағұл ру атасы 147, 233, 236
андас руы 8, 11, 13, 21, 22, 26, 34, 41, 44, 45, 50-52, 71, 77-79, 81, 112, 114, 115, 125, 128, 135, 136, 138, 139, 141-148, 150-157, 162, 163, 178, 185, 226, 227
анықұл ру аталығы 233, 237
апақ ру аталығы 171, 172
арғын 84, 102
арғынбай ру атасы 186, 187
арғынбай ру әулеті 205
арқар ру аталығы 159
артық аталығы 171, 172

артық ру тармағы 36, 41, 123
артықбай ру атасы 186, 187
арубай ру атасы 224, 225
арық ру әулеті 203, 206
арықтыным руы (қосымбет) 8, 9, 19,
21, 24, 55, 56, 71, 112, 114, 124, 125,
131, 136, 139, 199-207, 209
арысбай 151

арыстанбай ру әулеті 172
асан ру аталығы 230, 235
асан ру әулеті 172, 181
асар аталығы 169
асым 99
атайбоз әулеті 70
атайбоз ру атасы 208, 212
атамбай ру әулеті 172
атан (қошқар) ру атасы 218
атан ру аталығы 233, 237
атанай ру әулеті 190, 192
ауғанбай ру аталығы 233, 237
аю ру әулеті 196
аятбек ру атасы 190, 192

Ә

әбді ру әулеті 196
әбдіқай ру атасы 190, 192
әбділда ру аталығы 182
әбдіхалық ру атасы 215, 217
әбілхан ру әулеті 218
әбіш ру аталығы 217, 218
әділбек ру атасы 190, 192
әжбембет ру атасы 186, 187
әжіке ру тармағы 179, 180, 181
әйтей ру әулеті 204
әйтiмбет ру тармағы 141, 145, 147,
154, 155, 162
әкіре ру әулеті 182
әли ру аталығы 233, 237
әлкелді ру әулеті 180
әлмәмбет ру тармағы 189, 190, 192
әлменбет ру аталығы 172, 209, 212
әлменбет ру атасы 196, 198
әлтай ру әулеті 230, 235
әлі ру аталығы 202, 206
әлі ру атасы 224, 225
әлібек ру әулеті 230, 235
әліғұл ру атасы 216, 217
әліке ру тармағы 11, 42, 167-170, 174

әлім ру әулеті 100, 218
әлім руы 101
әлімбай 202, 206
әлімбек ру аталығы 181
әнет ру тармағы 200, 201, 202, 206
әти 151

Б

баба ру атасы 232, 236
бабақ ру аталығы 154
бабаназар ру аталығы 172
бабеке ру атасы 202, 206
бағаналы 97
бағрин 109
базар әулеті 71
базар ру атасы 72, 216, 191, 192, 203,
206, 217
базаргелді ру атасы 197, 198
байасыл ру әулеті 180
байбатыр ру аталығы 239, 241
байбек ру әулеті 203, 206
байбол ру әулеті 178
байболат ру аталығы 188
байболат ру атасы 186, 187
байболат ру әулеті 197
байбосын ру әулеті 188
байбөрі ру аталығы 223, 225
байбөрі ру атасы 210, 212
байғабыл ру аталығы 233, 237, 250, 251
байғабыл ру әулеті 204
байғазы (қазыбай) ру бөлімі 223, 225
байғазы ру атасы 24, 25, 240, 241
байғазы ру әулеті 230, 235
байғазы ру тармағы 125
байдалы ру аталығы 98, 223, 225
байдалы ру әулеті 205
байдәулет ру атасы 196, 198
байдәулет ру әулеті 186, 187
байдік (бәйбіше) тармағы 185
байжан ру әулеті 181
байзақ ру атасы 196, 198
байзақ ру әулеті 186, 187
байкелді ру аталығы 170
байкүшік ру аталығы 233, 237
байкүшік ру әулеті 195
байқазы 88, 98, 99
байқара ру тармағы 142, 144, 159, 160,
169, 231, 236

байқаска ру әулеті 195
байқоңыр ру әулеті 229, 235
байқошқар ру аталығы 172
байқұтты ру әулеті 224, 225
баймен ру атасы 202, 206
баймұрат ру әулеті 196
баймырза ру әулеті 172, 204
байназар ру аталығы 210, 212
байсары ру аталығы 58, 230, 236
байсейіт ру аталығы 196, 198
байтелі ру әулеті 196
байтемір ру әулеті 196
байтемір руы 207-212
байтоқ ру аталығы 58, 230, 236
байтоқа ру әулеті 195
байтума ру әулеті 195
байтілен ру әулеті 186, 187
байшегір (байшағыр) 8, 9, 19, 21, 55,
77, 78, 112, 114, 123, 136, 139, 201, 203
байшегір ру әулеті 205
байшора 122
байымбет 115
байыр ру әулеті 205
байыс 151, 162
бақай аталығы 181
бақтияр аталығы 181
бақтияр ру тармағы 175, 176
бақтыбай ру атасы 230, 235
бақы ру атасы 232, 236
балабай ру әулеті 186, 187
балапан ру әулеті 158, 230, 235
балға ру әулеті 196
балғалы ру аталығы 248
балғалы руы 8, 9, 11, 19, 21, 22, 63, 64,
107, 109, 112, 114, 115, 136, 138, 139,
195, 213, 214, 216-218, 227
балғалы-жалайыр 64
балта ру атасы 190, 192
балта ру әулеті 196
бапан ру әулеті 197
барақ ру аталығы 54, 216, 217
барақ ру атасы 202, 206
барақ ру әулеті 195
барлы ру тармағы 215, 216, 217
баташы ру тармағы 175, 176, 178
батпан ру тармағы 210, 212
батырбай ру атасы 209, 212
батырхан ру аталығы 217, 218
баубек ру аталығы 181
баубек ру атасы 188
башқұрт 110
бәбіше әулеті 71
бәйбіше жалайыр 33
бәйбіше ру тармағы 11, 33, 125, 167-
169, 174, 210
бәйгел ру аталығы 217, 218
бәйдек ру атасы 191, 192
бәйдібек 98
бәйдібек ру атасы 223, 225
бәйтерек ру аталығы 217, 218
бәйімбет ру аталығы 180, 239, 241
бәйімбет ру тармағы 217, 218
бәкір ру атасы 186, 187
бегентемір ру аталығы 249, 250, 251
бегім ру аталығы 215, 217
бегімбет ру атасы 207, 208
бейбіт ру әулеті 190, 192
бейсеке ру әулеті 182
бейсен ру әулеті 230, 235
бейімбет аталығы 180
бекайдар 58
бекарыс 122
бекбау ру аталығы 229, 235
бекбаулы 85
бекбер ру әулеті 178
бекболат ру аталығы 190, 192
бекболат ру әулеті 197, 198
бекет ру аталығы 172
бекжан ру әулеті 229, 235
бекназар ру әулеті 230, 235
бекпембет ру тармағы 207-210, 212
бексейіт ру аталығы 154
бектемір ру аталығы 186-188, 239, 241
бердәулет ру әулеті 186, 187
бердібек ру аталығы 217, 218
бердіғұл ру аталығы 223, 225
бердіғұл ру атасы 88, 99, 216, 217
бердікұл (бердікожа) ру аталығы 195,
196, 198
берсүгір ру әулеті 172
бесарыстан ру атасы 191, 192
бесбай ру аталығы 195, 198
бесбай ру атасы 209, 212
бесей ру әулеті 172
бесқара ру аталығы 171
бесқожа ру әулеті 204
бестал ру атасы 210, 212
бестөре ру атасы 190, 192
бибек ру аталығы 202, 206

биғаш ру әулеті 180
биғон ру аталығы 233, 237
бимамбет 42
биман ру әулеті 205
бименбет ру атасы 195, 198
бисембек (бисамке) ру тармағы 220, 222-225
бозай ру атасы 209, 212
бозымбай ру атасы 209, 212
бойтық (ботық) ру атасы 209, 212
боқан ру әулеті 196
бокбасар ру аталығы 217, 218
бокбасар ру әулеті 181
болат ру әулеті 197
боран ру әулеті 180
боранбай ру атасы 186, 187, 210, 212
боранбай ру әулеті 197
борсық ру аталығы 169
ботақ ру аталығы 210, 212
боташ 11
ботбай 78, 114
ботбай ру әулеті 230, 235
ботбай үйсін 111
бөген ру әулеті 178
бөгенбай ру аталығы 160
бөдес аталығы 180
бөкенбай ру тармағы 228, 235
бөкебай ру әулеті 205
бөкембай ру тармағы 155
бөкен ру аталығы 230, 235
бөкенбай ру аталығы 233, 237
бөлтірік ру әулеті 181
бөрте ру аталығы 158, 161
бөрте ру атасы 216, 217
бөрібай ру атасы 58, 210, 218
бөрібай ру әулеті 186, 187, 204
бұқар ру аталығы 154
бұқар ру әулеті 180
бұлан ру аталығы 180
бұланбай ру әулеті 229, 235
бұлдыбай ру атасы 230, 235
бұлдыбай ру әулеті 229, 235
бұлдық ру аталығы 215, 217
бұлқынбай ру әулеті 178
бұтабай ру атасы 190, 192
бүркіт ру әулеті 158
бүркітбай ру аталығы 217, 218, 249, 251
былас ру атасы 230, 235
былшан ру атасы 230, 235
білдебай ру атасы 216, 217

бірманак 131, 133, 134, 137-139, 237, 242, 249, 252, 260

Д

дайрабай ру әулеті 249, 251
далықбай 11
дара ру атасы 216, 217
дауылбай ру аталығы 229, 235
дәді ру атасы 190, 192
дәуей ру аталығы 185, 186, 187
дәуетай ру аталығы 190, 192
дәулен ру аталығы 229, 235
дәулендабыл ру аталығы 208, 209, 212
дәулет ру аталығы 203, 205, 206
дәулетай ру тармағы 215-217
дәулетбай ру аталығы 171, 172, 174, 195, 198
дәулетбай ру атасы 210, 212
дәулетбақ ру әулеті 181
дидағұл ру атасы 191, 192
диханбай ру әулеті 172
дос ру аталығы 239, 241, 249, 251
досай 25
досай ру аталығы 230, 235
досай ру атасы 197, 198, 205, 206, 232, 236
досқара ру аталығы 171, 172
доспамбет ру аталығы 172
дөбелдек ру тармағы 222, 224, 225
дөненбай ру әулеті 186, 187
дуана ру атасы 223, 225
дулат 7, 15, 21, 63, 64, 77, 78, 87, 99, 115, 127, 128, 190, 192, 209, 212, 253
дүзген ру атасы 202, 206
дүйсембі ру атасы 190, 192
дүйсенбай ру әулеті 186, 187, 229, 235
дүйсенбі ру аталығы 250, 251
дүйсенбі ру әулеті 190, 192, 229, 235
дүйсенбі ру тармағы 51, 141, 145, 147, 149-151, 155, 162, 163
дүйсембет ру тармағы 189, 190-192
ділдаш ру атасы 224, 225

Е

едіге ру атасы 196, 198
едіге ру тармағы 209
едігебембай ру тармағы 71
едігеделбай (назар) ру атасы 203, 204, 206
еділбай ру тармағы 200

еламан ру атасы 216, 217
елемес ру атасы 216, 217
елемес ру әулеті 196
елтоқ аталығы 180
елтүзер ру аталығы 115, 239, 241
елубай ру аталығы 250, 251
елшібек 58
елшібек ру аталығы 215-217, 229, 230, 235
елібай ру аталығы 202, 206
елібай ру әулеті 229, 235
ербөлек (еркөбек) ру тармағы 220, 222, 225
ербөлек 88, 98, 99
ердес ру әулеті 209, 212
ерен ру аталығы 202, 206
еркеман ру әулеті 186, 187
ерназ ру атасы 218
ерназар ру аталығы 172
ерназар ру атасы 197, 198
ерсары ру атасы 205, 206
ерсары ру әулеті 209, 212
ерубай ру атасы 210, 212
ерубай ру әулеті 205
ерші 21
ес ру аталығы 249, 250, 251
есбай ру аталығы 181
есберлі аталығы 171, 172
есболай 72
есболай әулеттері 72
есен ру аталығы 203, 205, 206
есенаман ру атасы 197, 198
есенәлі ру аталығы 195, 196, 198
есенберлі ру әулеті 180
есенбол ру атасы 208
есенгелді ру атасы 197, 198
есеней 11
есеней ру тармағы 193, 194, 197
есенқұл ру атасы 216, 217
есентемір ру атасы 218
есентүгел ру аталығы 231, 232, 233, 236
есентүгел ру атасы 186, 187
есет ру аталығы 185, 186, 187
ескелді 29
есқара ру аталығы 171, 172
есқара ру аталығы 208, 209, 212
есназар ру аталығы 172
есназар ру атасы 197, 198
еспембет ру аталығы 172, 231, 232, 233, 236
еспембет ру атасы 218
еспендәулет ру тармағы 175, 176, 178

есперлі 116
естемес ру атасы 202, 206
естемес ру әулеті 196
есім 85
есім ру аталығы 223, 224, 225
есімбол ру аталығы 209
есімбол ру әулеті 70
есіркеп ру аталығы 181
есіркеп ру атасы 191, 192
етемген ру тармағы 201, 202, 206

Ж

жабағы ру әулеті 186, 187
жабысқақ 11
жабысқақ ру тармағы 226, 227, 229, 235
жағалбайлы 102, 103, 106
жазабай ру атасы 190, 192, 205, 206
жазатай ру әулеті 209, 212
жайнақ ру аталығы 249, 250, 251
жайнақ ру әулеті 181, 204
жайық ру атасы 209, 212
жайықпай ру тармағы 179, 180
жайылмас ру аталығы 169
жақабай ру аталығы 233, 237
жаққа ру тармағы 155
жақсыбай ру аталығы 181
жақсымбет 115
жақсымбет ру тармағы 238, 241
жақып ру әулеті 181
жалайыр 64, 65, 70-73, 77-121, 103, 106, 115
жалаңтөс ру аталығы 231, 236
жалатай ру әулеті 203
жалмамбет ру тармағы 217, 218
жалмырза ру атасы 196, 198
жалпак ру әулеті 178
жалымбет аталығы 98, 99
жамақ (жұмық) ру аталығы 223, 225
жамақ 98
жаманқара ру аталығы 229, 228, 235
жаманқара ру атасы 232, 236
жамансарт аталығы 181
жамбет ру атасы 207
жанай ру әулеті 229, 235
жанақ ру аталығы 172
жанарыс 122
жанбай ру әулеті 180
жангелді ру аталығы 215-217
жангелді ру атасы 210, 212

жанғабыл ру аталығы 239, 241
жанғабыл ру әулеті 204
жандос ру аталығы 217, 218
жанжігіт ру аталығы 181
жанкелді ру аталығы 154
жанқұлы ру аталығы 181
жанқұтты ру әулеті 224, 225
жантілес ру тармағы 155
жанұзақ ру әулеті 172
жаншора 122
жаныбек 88
жанымбай ру әулеті 224, 225
жаныс үйсін 111
жаңатуған ру аталығы 154
жапақ 151
жапақ ру атасы 190, 192
жарас ру аталығы 186-188
жарқымбай ру әулеті 230, 235
жарылғас ру аталығы 169
жарылқап ру аталығы 181
жарым ру тармағы 217, 218
жат 253
жаубасар ру атасы 191, 192
жауғаш ру аталығы 154
жауғаш ру әулеті 180
жаулыбай ру аталығы 229, 235
жауынбай ру аталығы 250, 251
жауыр ру әулеті 196
жаяу ру аталығы 202, 206
жәді ру әулеті 186, 187
жәкем ру аталығы 233, 237
жәлменбет ру аталығы 250, 251
жәмбет 11
жәменке ру атасы 209, 212
жәнеберген ру әулеті 203, 206
жәнібек 55
жәнібек аталығы 169
жәнібек атасы 88
жәнібек ру аталығы 211, 212
жәнібек ру атасы 186, 187
жәнібек ру әулеті 190, 192, 223, 225,
250, 251
женет ру атасы 205, 206
жетінар ру тармағы 125, 161, 162
жиғанбай ру атасы 230, 235
жиембет ру тармағы 207-209, 211, 212
жиенәлі (кеней) ру аталығы 169, 170,
239, 241
жиенәлі ру әулеті 196
жиенбет ру тармағы 70-72

жиенқұл ру аталығы 203, 204, 206
жиенқұл ру атасы 207-209
жиеншора ру атасы 216, 217, 239, 241
жолай ру аталығы 154
жолдасбай ру аталығы 217, 218
жолдыбай ру атасы 195, 198,
жолқұтты ру әулеті 85, 224, 225
жолтай ру атасы 205, 206
жолыбай ру аталығы 182
жолымбет ру тармағы 238, 240, 241
жомарт ру тармағы 11, 43, 45, 54, 141,
145, 147, 155, 162
жоңғар 6
жоңғар ру аталығы 247
жуасбай ру атасы 195, 198
жұмабай ру аталығы 181
жұмағұл ру аталығы 239, 241
жұман 142, 144, 159, 160
жұман ру әулеті 182
жұмат ру әулеті 230, 235
жүмеке ру әулеті 230, 235
жұртбай ру атасы 230, 235
жүндібай ру әулеті 181
жүнісбай ру әулеті 181
жылгелді ру тармағы 200
жылкелді 29, 55, 56, 71, 72
жылкелді ру атасы 188, 203, 204, 206
жылкелді ру әулеті 239, 241
жылкелді ру тармағы
жылқыайдар ру атасы 195, 198

З

зорсары ру атасы 240, 241

И

игіс ру аталығы 239, 241
ильтазарь 115
иман ру атасы 190, 192
иманберлі ру әулеті 178
итай 72
итай ру атасы 208, 209, 212
итай ру әулеті 70, 72
итбай ру әулеті 230, 235
итбалық ру әулеті 195
итқара ру атасы 197, 198
итік ру аталығы 180
іірқұл 151

К

казак 16
кәкім ру атасы 215, 217

кәлпе руы 188-192
кәрішал ру әулеті 181
кәумен (топай) ру атасы 239, 241
кедей ру атасы 191, 192
кедейсары ру аталығы 154
кейқуат ру аталығы 186, 187
келменбет ру тармағы 175, 176, 178,
190-192, 210, 212
келімбет ру тармағы 210, 212
кенбай ру әулеті 182
кенегес 106
кенегес ру аталығы 248-250
көненбай ру әулеті 191, 192
көнеш ру аталығы 181
көнге 34, 142
көнге ру аталығы 195, 196, 198, 199,
239, 241
көнге ру тармағы 179, 180, 182
көнгебай ру атасы 186, 187, 190, 192,
202, 206
көнгеке ру тармағы 11, 141, 148, 156,
159, 162
көнтай ру тармағы 176
көңшілбай ру әулеті 191, 192
көңшінбек ру әулеті 178
көреді 102
көрей 21
көрімбай ру әулеті 230, 235
көшу ру атасы 202, 206,
китібас ру атасы 202, 206
китік ру аталығы 210, 212
китізбай ру атасы 216, 217
киікбай 157
көшпай ру әулеті 197
көбдік ру аталығы 181
көзберген ру атасы 209, 212
көзел ру аталығы 215, 217
көккөз ру атасы 218
көкшекөз ру тармағы 11, 179, 180
көлбай ру аталығы 185, 186, 187
көнеоғыз ру тармағы 194
көпсөк ру атасы 223, 225
көтемберді 51
көтемберді-жалайыр 51
көтен ру аталығы 158, 161
көшбай ру аталығы 233, 237
көшей ру тармағы 179, 180, 182
көшек ру атасы 210, 212
көшек ру тармағы 193, 194, 197

көшер ру атасы 197, 198
көшпелі 258
күздеу ру аталығы 250, 251
күйік ру аталығы 216, 217
күйік ру әулеті 172
күркірет 157
күшік руы 8, 11, 19, 21, 22, 24, 54, 88,
89, 108, 115, 122, 124, 131, 136-139, 227,
231, 234, 235
күшік-жалайыр 33
кіштібай ру атасы 215, 217
кіші абыз ру атасы 209, 212
кішімбай ру әулеті 182

Қ

қабан ру аталығы 180
қабасан ру әулеті 180
қабыл 151
қабылан ру әулеті 195
қабылбек ру атасы 216, 217
қадам аталығы 169
қазақ 5-7, 11, 16, 18, 77, 81, 87, 97,
101, 103-105, 110, 112-121, 255
қазақбай ру аталығы 250, 251
қазақ-жонғар 243
қазақ-қалмақ 260
қазақ-құрама 105
қазан татары 110, 111
қазы (қазы) ру бөлімі 223, 225
қазы ру аталығы 191, 192
қазы ру тармағы 124
қазыбай ру аталығы 250, 251
қазыбек ру атасы 210, 212
қайдауыл 51
қайдауыл ру аталығы 148, 150, 163
қайназар ру аталығы 123, 210, 212
қайшылы 8, 11, 24, 85, 108, 109, 112, 114
қайшылы руы 87, 124, 136, 139, 219,
220, 223, 224
қайып ру атасы 210, 212
қалақан ру аталығы 181
қалдыбай ру атасы 216, 217
қалжамбет ру тармағы 175
қали ру әулеті 230, 235
қалибек ру аталығы 171, 172
қалимамбет 116
қалке-жалайыр 44
қалқа ру бөлімі 11, 43, 51, 141-143,
145, 148, 150-153, 155, 159, 162, 163
қалмақ ру аталығы 260, 221, 223, 248

қалмақ ру әулеті 204
қалмақ-жоңғар 101, 260
қалманбет ру аталығы 171
қалманбет ру тармағы 169
қалмат 41
қалпе руы 8, 9, 19, 43, 112, 114, 136, 139
қалшатай ру атасы 197, 198
қалыбай (қалмақ) ру аталығы 202, 206, 233, 237
қалыбай ру әулеті 190, 192
қалыбек ру атасы 210, 212
қалым ру аталығы 224, 225
қалымбек ру атасы 190, 192
қалыш 151
қанай ру әулеті 229, 235
қанай-қонай ру тармағы 141, 145, 146, 152, 156, 162
қанқара ру әулеті 209, 212
қанқожа ру аталығы 148, 163
қантөре ру атасы 196, 198
қаңлы 7, 101, 102, 105, 115
қаңлы үйсін 111
қаңтарбай ру әулеті 178
қара (бейсембет) ру әулеті
қара ру атасы 216, 217
қара ру әулеті 195
қарабазар ру аталығы 202, 206
қарабай аталығы 180
қарабатыр ру атасы 205, 206
қарабек ру тармағы 155
қаражан ру әулеті 197
қаракерей 8, 81
қаракүш 11
қарақалпақ 105, 110, 125, 132, 133, 136, 139, 242, 243, 252, 259
қарақармыс 88, 98, 99, 107
қарақоныс ру аталығы 181
қарақұс ру тармағы 141, 146, 147, 154, 155, 162
қаракшы ру атасы 197, 198
қара-қытайлар 254
қарамарқа 11, 34, 35, 41, 115
қарамарқа ру тармағы 193, 194, 196, 197
қараменде ру аталығы 158, 159, 231, 236
қарамерген ру атасы 202, 206
қарамола 98
қарамолда ру атасы 223, 225
қарасақал ру тармағы 226, 228, 235
қарасақал 11, 54, 55, 57
қарасирақ ру аталығы 223, 221
қарасөз ру атасы 195
қаратал ру әулеті 195, 249, 251
қаратоқа ру әулеті 195
қаратолымбек 142, 145, 148, 156, 163
қарашапан жалайыр 46
қарашапан руы 8, 11, 19, 21, 22, 43, 45, 61, 62, 112, 114, 136, 139, 174, 175, 176, 178
қарашора 122
қарғабай ру аталығы 151, 152
қареке 151
қаржау ру атасы 202, 206
қаржау ру әулеті 178
қаржаубай ру әулеті 186, 187
қарлақ ру әулеті 204
қарлұқтар 253
қарпық ру аталығы 249, 251
қарсабай ру әулеті 197
қартұқ 55
қартұқ ата 72
қасенғали ру аталығы 202, 206
қасқарау ру атасы 186, 187
қасым ру аталығы 172
қатпа ру аталығы 161
қатпа ру әулеті 172
қаушын 106
қауыз 72
қауыс ру атасы 56, 203, 204, 206
қашқарбай аталығы 180
қидан 254
қитан ру аталығы 230, 235
қобыз 55
қобыз ру атасы 207, 208, 209, 212
қожа 105, 128
қожагелді ру әулеті 172
қожамжар ру атасы 88, 99, 223, 225
қожамқұл ру аталығы 169, 170, 229, 228, 235
қожамсүгір ру тармағы 210, 212
қожаназар ру аталығы 116, 171, 172, 174
қожахмет ру әулеті 182
қозыайдар ру атасы 195, 198
қозыбағар ру атасы 209, 212
қозыбақ ру аталығы 233, 237
қойайдар ру атасы 215, 217
қойбақ ру атасы 197, 198
қойкелді 157
қойкелтір ру аталығы 170

койлантұяқ ру атасы 240, 241
койлыбай ру аталығы 229, 228, 235, 229
койшығұл ру әулеті 182
койшылы ру аталығы 248
койшымбек ру атасы 195, 198
колаң ру әулеті 172
конай 11, 45
конай-қанай 45
конақбай ру атасы 240, 241
конас ру аталығы 250, 251
кони ру аталығы 229, 235
коныс ру аталығы 170, 215-217
қонысбай ру аталығы 239, 241
қонысбай ру атасы 195, 198
қонысбай ру әулеті 172
қоңғайбай ру атасы 195, 198
қоңыр 55
қоңыр ру аталығы 211, 212
қоңырат 102
қоңырбай 24
қопабай ру атасы 186, 187
қопалы 98
қопалы ру атасы 223, 225
қопаш сүгір ру тармағы 211, 212
қопсық 98
қортық (елібай) ру аталығы 203, 206
қосаболат ру аталығы 190, 192
қосақ ру әулеті 205
қосалы ру атасы 196, 198
қосан ру аталығы 217, 218
қоспамбет ру әулеті 205
қосуақ ру атасы 218
қосыке ру әулеті 229, 235
қошетер 43,44
қошқар ру атасы 188
қошқар ру тармағы 11, 54, 115, 141, 148, 156, 157, 162, 169, 185, 249-251
қошқарбай ру әулеті 25, 230
қуандық ру атасы 205, 206
қуандық ру әулеті 204
қуат ру тармағы 176
құдайберген ру әулеті 172
құдайберді 151
құдайберлі 155
құдайқұл ру әулеті 178
құланбай ру әулеті 186, 187
құлбай ру аталығы 182
құлбек ру аталығы 182
құлболды 54, 79
құлболды ру аталығы 157, 181
құлеке ру аталығы 182, 195, 198
құлет ру атасы 239, 241
құлжа ру аталығы 159
құлжан ру әулеті 182
құлқара ру тармағы 231, 236
құлтты ру әулеті 180
құлшағабыз ру тармағы 180, 182
құлшымақ аталығы 181
құлыбек ру атасы 210, 212
құлым 11, 63
құлымбай ру әулеті 197, 198
құлымбет 64
құлымбет ру бөлімшесі 214, 215, 216, 217
құлын 115
құлынбай (құлшанбай) ру атасы 195, 198
құлшы ру бөлімшесі 214, 215, 217, 218
құмысы 147
құнан ру атасы 191, 192
құнанбай ру әулеті 229, 235
құрама 103, 106
құрман ру аталығы 55, 56, 181
құрман ру атасы 239, 241
құрманбай ру аталығы 250, 251, 252
құрмантай ру атасы 72, 203, 206
құттыаяқ ру аталығы 233, 237
құттыбай ру әулеті 205
құттыбек ру әулеті 250, 251
құттыке ру аталығы 239, 241
құттық 142, 155
құттықадам ру атасы 188
құттымбет ру атасы 205, 206
құяс 61
құяс ру тармағы 184, 185, 186, 187, 188
қыдыр ру аталығы 233, 237
қыдыр ру әулеті 181
қыдырбай ру әулеті 205
қыпшақ 22
қырғыз (байқары) ру атасы 196, 198
қырғыз 8, 43, 55, 60, 255, 259
қырғыз ру тармағы 141, 142, 145, 146, 152, 155, 162
қырғыздар 115, 253
қырғыз-жалайыр 43, 61
қырым татарлары 110
қыстаубай ру аталығы 195, 198
қыстаубай ру әулеті 186, 187
қыстық 8, 21
қытай (қырым батыр) ру атасы 204-206
қытай 72, 101, 106, 109, 255

Л

лапық ру әулеті 204
лепес ру аталығы 216, 217

М

май ру аталығы 216, 217
майемген ру тармағы 201-203, 206
майлыбай ру аталығы 152, 202, 206
майлыбай ру атасы 195, 198
майлыбай ру әулеті 224, 225
маймыл 24
майса 45, 151
малай ру аталығы 240, 241
малдас 58
малдыбай ру әулеті 196
малкелді ру әулеті 180
малқара ру атасы 205, 206
малтабар ру атасы 197, 198
маман ру аталығы 185-187
маман ру әулеті 178
маматай 41
маматай ру атасы 197, 198
маматайыр ру аталығы 169
мамытбек ру аталығы 181
манабай ру аталығы 233, 237
манас ру аталығы 250, 251
маңғыт ру тармағы 106, 109, 132, 244,
248, 249, 250, 251, 252
маңғытай 147, 151, 153, 154, 159, 163
маржа ру тармағы 226
марқа ру тармағы 193-198
масай ру әулеті 204
масақ ру әулеті 172
масқар 113
матай ру әулеті 8, 19, 81, 230, 235
маты ру атасы 210, 212
машак (жиен) ру атасы 197, 198
мәлібек ру әулеті 230, 235
мәлік ру әулеті 196
мәмбет ру аталығы 170
мәмбет ру әулеті 205
мәмбетәлі ру атасы 85, 224, 225
мәске ру аталығы 191, 192
мекебай ру әулеті 249, 251
меңдебай ру әулеті 182
меңдібай 11, 142
меңдібай ру тармағы 141, 148, 156,
158, 162

меңдіғұл ру аталығы 211, 212
меңдіғұл ру атасы 216, 217
меңлібай 43, 44
меңліқожа ру әулеті 178
меңліше ру аталығы 211, 212
молдас ру аталығы 230, 231, 236
молдияр ру атасы 223, 225
монғол 253, 254, 255, 256
мұқаш ру әулеті 182
мұрат ру тармағы 169
мұсабай ру атасы 205, 206
мыңғал (есенқотан) ру атасы 202, 206
мыржық әулеті 70
мыржық ру атасы 208, 209, 212
мырза ру атасы 8, 9, 11, 19, 21, 22,
26, 33, 34-36, 41, 42, 81, 112, 114, 116,
123-125, 136, 139, 167-169, 171, 174,
178, 185, 202, 206, 226
мырзабай (шата) ру әулеті 204
мырзагелді ру әулеті 223, 225
мырзағұл ру аталығы 211, 212
мырзакелді 99

Н

назар ру атасы 210, 212
назар ру әулеті 71
назарбай ру аталығы 202, 206
назарғұл ру атасы 204, 206
назарымбет ру әулеті 172
найман 8, 19, 22, 51, 81, 105, 106
найманбай ру атасы 79, 215, 217
намаз ру аталығы 250, 251
нарымбай ру тармағы 180, 182
наурызбай ру атасы 216, 217
наурызбай ру әулеті 196
наурызбай ру тармағы 175, 176, 178
нәдір ру әулеті 186, 187
нәдір ру тармағы 215-217
нәдірбек ру атасы 216, 217
ниетбай ру әулеті 230, 235
нияз барак руы 214, 216
нияз ру аталығы 216, 217
ноғай 110, 259
нұран ру атасы 205, 206
нұрасыл ру әулеті 180
нұрбай ру атасы 218
нұрлыш ру атасы 218
нұрымбет ру тармағы 207-210, 212

О

оғыз 253
ойсыл 87
ойық 99
окбай ру атасы 180, 187
олжабай аталығы 158
олжабай ру аталығы 154
оңалбай ру әулеті 230, 235
опай (орай) ру аталығы 202, 206
ораз ру аталығы 172, 217, 218
ораз ру атасы 186, 187
оразай ру әулеті 250, 251
оразбай (жамантымақ) ру әулеті 204
оразбай ру атасы 230, 235
оразбай ру әулеті 204
оразкелді ру атасы 216, 217
орақты 9, 19, 21, 22, 57, 112, 114
орақты руы 124, 125, 134, 136, 139,
178, 180-182
орақты-жалайыр 61
ордағұл 51, 54
ордағұл ру әулеті 150
орынбай ру әулеті 196
орыс 16, 101
отарбай ру әулеті 182, 250, 251
отыншы ру аталығы 160
ошақты 7, 87, 99, 105

Ө

өгіз ру тармағы 11, 63, 115, 214-217
өгіз ру атасы 195
өгіз ру әулеті 64
өзбек 103, 106-110, 255, 259, 261
өктемір ру тармағы 193, 198
өлтiзер ру аталығы 203, 206
өмірәлі ру аталығы 217, 218
өмірәлі ру атасы 218
өмірбек 41
өмірбек ру атасы 203, 206
өміржан ру атасы 203, 206
өміржан ру тармағы 11, 55, 200
өмірзақ ру әулеті 172
өмірхан ру әулеті 197
өсербай ру әулеті 182
өскенбай ру әулеті 182
өстемір ру аталығы 180
өстемір ру тармағы 194, 195
өтебай ру аталығы 58, 154, 230, 236

өтебай-жалайыр 58
өтеген ру аталығы 154, 181
өтеген ру әулеті 197, 198, 204
өтеғұл ру аталығы 181, 216, 217
өтен ру атасы 190, 192
өтеп ру аталығы 197, 198
өтеп ру атасы 232, 236
өтепберген ру атасы 216, 217
өтес 11, 72
өтес ру аталығы 203, 206
өтес ру тармағы 125, 200, 203
өтетілеу ру атасы 202, 206
өтетілеу ру әулеті 196

П

парсы 255
пұсырман ру атасы 195, 198
пірімбай ру аталығы 217, 218

Р

разақ ру атасы 202, 206
рамадан 105
рысбай ру аталығы 250, 251
рыскелді ру аталығы 209, 212
рысқұл ру аталығы 158, 159, 202, 206
рыспамбет ру аталығы 202, 206

С

сабан ру әулеті 197
сағыр ру атасы 202, 206
сады ру атасы 202, 206
садық 8, 11, 19, 81
сайбақ ру әулеті 150
саймырза ру әулеті 204
сақау ру әулеті 197
сақыз (сансыз) ру атасы 210, 212
саман ру аталығы 185, 187
самат ру аталығы 215-217
сандыбай ру атасы 195, 198
сансыз ру әулеті 123
санырақ ру атасы 197, 198
сарай 106
сарғалдақ ру аталығы 170
сарт 103
сарт ру атасы 202, 206
саршан ру атасы 195, 198
сары ру атасы 202, 206
сары ру әулеті 172

сары ру әулеті 191, 195, 192
сары ру тармағы 184-187, 228, 233, 235
сарыәтімбет ру атасы 240, 241
сарыбай аталығы 169
сарыбай ру әулеті 158
сарыбас ру әулеті 205
сары-бөкенбай тармақ 88
сарыкемпір (сарыбай) ру атасы 190, 191, 192
сарыүйсін 7, 8, 77, 87
саспақ ру атасы 196, 198
сасық ру әулеті 172
сатан аталығы 182
саттар 155
сатыпалды ру аталығы 154
сатыпалды ру әулеті 195, 203
саулық ру тармағы 193, 195
саурық 51, 52
саурық ру әулеті 150
сауық ру аталығы 60, 250, 251
сауық ру тармағы 193-196, 198
сәбден ру аталығы 171, 172
сәдуақас ру әулеті 205
сәдір ру әулеті 186, 187
сәйбек ру атасы 239, 241
сәйбек ру әулеті 203, 206
сәлмен ру әулеті 196
сәмбет аталығы 181
сәрбіз ру атасы 216, 217
сәрез ру атасы 216, 217
сәрке ру атасы 202, 206
сәрсембай ру атасы 190, 192
сәтбен 116
сәуір аталығы 180
себелек 85
сегіз сары 21
сегізбай ру аталығы 233, 237
сегізбай ру әулеті 172
сегізек ру атасы 205, 206
сейтқазы 85
сейігназар ру атасы 216, 217
сеңкібай ру әулеті 172
сеңкібай 152
сеңірбай ру әулеті 196
сетен ру атасы 209, 212
сирақ ру тармағы 231, 232, 233, 236
сиыршы 8, 11, 19, 21, 27, 78, 80, 112,

114, 115, 129, 138, 237, 239, 241, 242
сиыршы жалайыр 9, 24, 28-30, 87
смағұл ру әулеті 181, 186, 187, 218
собақ ру әулеті 203, 206
сойырғас ру аталығы 169
солпы аталығы 181
солтанбек ру аталығы 181
сомбақ ру әулеті 203, 206,
сомбақ ру тармағы 228, 230, 231, 235
сомбек 58
сопы ру атасы 191, 192
суан 7, 8
сұлтан 22
сүгір ру аталығы 239, 241
сүгір ру әулеті 195
сүйкімбай ру әулеті 196
сүйінбай ру әулеті 196
сүйіндік ру аталығы 115, 147, 230, 231, 236
сүйінішәлі аталығы 169
сүтемген ру тармағы 11, 70-72, 200, 201, 203-206
сыдық ру әулеті 230, 235
сыпатай руы 8, 9, 19, 21, 22, 34-36, 41, 112, 114, 115, 129, 136, 193-199, 240, 241
сырлыбай ру аталығы 151
сырлыбай ру атасы 216, 217
сырлыбай ру әулеті 178
сырманак 111, 113, 114, 130, 131, 134, 136-139, 199, 201, 207, 213, 214, 219, 226, 237, 249, 252, 256, 260
сырым ру аталығы 182
сырымбет ру аталығы 29, 231, 236
сырымбет ру тармағы 238, 239, 241
сібір татарлары 110
сіргелі 7, 84, 87, 101

Т

табын 102
тағымбет ру тармағы 210-212
таз ру тармағы 11, 24, 226, 228, 231, 233, 235
тазатар ру тармағы 217, 218
тайбосын ру аталығы 186, 187, 188
тайбұға ру аталығы 202, 206
тайкелтір ру аталығы 170
тайлақ ру әулеті 181

таймөңке ру аталығы 216, 217
таймөңке 46
таймөңке ру аталығы 148, 149, 151
тайсары ру атасы 186, 187
таксық жожа ру әулеті 204
талас ру аталығы 230, 235
тама 97, 102, 103, 105, 106, 128
танабай ру атасы 190, 192
танат 115
танат ру әулеті 195
танатақ ру әулеті 204
тарақты 103, 106
тасболат ру әулеті 197
тастемір аталығы 158
татар 6
таубай ру аталығы 217, 218
таусыл жожа ру әулеті 204
тәжік 255
тәйті ру әулеті 230, 235
тәкетай ру әулеті 230, 235
тәңірберген ру аталығы 217, 218
тәңірберген ру тармағы 11, 175, 176, 178
тәпек ру аталығы 182
тәттібай ру аталығы 157
тәттібай ру әулеті 172
тегенбай ру әулеті 178
тезекбай ру аталығы 160
теке ру әулеті 181
текебай ру аталығы 233, 237
телеу 106, 128
телі ру аталығы 248
телім ру аталығы 244, 248, 249, 250, 251
темір ру атасы 186, 187
темір ру әулеті 203
темірбек ру атасы 203, 206
теңізбай ру атасы 210, 212
теңізбай ру әулеті 172
тоғай 58
тоғай-жалайыр 58
тойтан ру әулеті 229, 235
тоқабай 85
тоқан аталығы 182
тоқан ру тармағы 210
тоқбай ру атасы 186, 187
тоқбанбет 24
тоқболат атал 107
тоқсанбай ру аталығы 217, 218
тоқсейіт ру әулеті 196
тоқтағұл ру атасы 233, 236
тоқтағұл ру әулеті 178
тоқтамыс 151
тоқтар ру аталығы 211, 212
тоқтар ру атасы 208
тоқтауыл 15
тоқымбет ру аталығы 217, 218, 248
тоқымбет ру тармағы 238, 239, 241
толқынбек ру әулеті 178
толыбай ру атасы 190, 192
толымбек 41, 42
толымбек ру аталығы 181
топыраяқ ру аталығы 217, 218
торғай ру атасы 202, 206
торғай ру әулеті 158, 230, 235
тордақ 153, 163
тотай ру әулеті 209, 212
төзірекбай ру әулеті 230, 235
төке (тоқа) ру тармағы 179, 180, 181
төлебай 54
төлебай ру аталығы 157
төлеген аталығы 182
төлеген ру әулеті 230, 235, 209, 212
төлей ру атасы 202, 206
төлек ру атасы 190, 192
төлеке 148
төлемір ру әулеті 196
төлеміс ру атасы 190, 192
төленгіт 115, 238
төре 87
төре-төлеңгіт 27
төсет ру аталығы 182
тума ру атасы 191, 192
тұлымбек ру бөлімі 141, 143, 145, 150, 156, 159, 162
тұлымбет 11
тұрғынбай ру әулеті 205
тұрлыбай ру аталығы 185, 186, 187
тұрлыбай ру әулеті 205
тұрсымбай ру әулеті 196, 230, 235
тұрсын ру тармағы 210, 212
түгел ру аталығы 147, 155, 203, 205, 206
түгел ру әулеті 195
түкебай ру атасы 195, 198
түкенес ру атасы 197, 198
түкетүз ру 79

түлкітұғыр ру аталығы 250, 251
түмен ру әулеті 178
түнқатар ру әулеті 197, 204
түрке 51, 150
түркебай ру атасы 204, 206
түркмен 109, 259
түркі тайпалары (түркілер) 253, 259
түркі-монғол 106, 259
түрікпен ру аталығы 132, 245, 248
түстікбай ру атасы 218
түтінбай ру атасы 218
тынсейт 98, 99
тыныбай ру әулеті 249, 251
тыныбек ру атасы 210, 212
тынымбет ру бөлімі 123
тынымбет ру тармағы 207-212
тыныш 11
тыныш ру атасы 207
тышқанбай ру әулеті 249, 251
тілеген ру әулеті 230, 235
тілеміс ру аталығы 202, 206
тілеп ру аталығы 157
тілес 52
тілесе ру атасы 202, 206
тілеу ру аталығы 239, 240, 241
тілеубай ру атасы 216, 217
тілеуберді ру аталығы 239, 241
тілеуғабыл ру аталығы 239, 241
тілеуғабыл ру атасы 233, 236
тілеуімбет ру әулеті 172
тілеш ру әулеті 230, 235
тілменбет ру атасы 233, 236
тілік 87
тінәлі ру аталығы 181
тінәлі ру атасы 223, 225
тініке ру аталығы 216, 217

У

уақ 87

Ұ

ұлан ру тармағы 155
ұлтау ру әулеті 203, 206

Ү

үйсін 7, 8, 111, 116, 258
үмбет ру аталығы 170
үмбеталы ру әулеті 181

үпік ру аталығы 229, 230, 235
үргенішбай ру әулеті 205
үргенішқұл ру атасы 239, 241
үркімбай ру әулеті 186, 187
үсен ру аталығы 230, 235
үсен ру әулеті 116, 171, 172, 180, 181
үсінбай ру атасы 215, 217
үшкөмпір аталығы 181
үшқара ру аталығы 170

Ш

шағай аталығы 181
шағыр 11, 63, 115
шағыр әулеті 64
шағыр ру тармағы 214, 215, 216, 217
шағырай ру аталығы 229, 235
шақа аталығы 181
шақаман ру аталығы 230, 235
шалабай ру әулеті 186, 187
шалымбет 36, 41
шандыаяқ ру тармағы 217, 218
шанышқылы 7, 105, 115
шаң ру әулеті 178
шапырашты 7, 8, 78, 87
шаяхмет ру әулеті 218
шәкі ру тармағы 161
шәлімбет ру тармағы 238, 240, 241
шегелек руы 136
шегенбай ру әулеті 178
шектібай ру аталығы 159
шерубай ру атасы 186, 187, 210, 212
шоканақ ру атасы 186, 187,
шокқара ру атасы 232, 236
шолаң аталығы 181
шоң ру әулеті 205
шоңбас ру әулеті 178
шора ру әулеті 239, 241
шотай ру аталығы 203, 205, 206
шотқара ру атасы 186, 187
шөкебай ру атасы 190, 192
шуманақ 33, 35, 42, 44, 51, 111, 113,
114, 130, 131, 134, 136-139, 141, 147,
163, 170, 174, 184, 188, 189, 193, 197,
199, 249, 252, 256, 260
шұнғыр аталығы 169, 170
шүйіншәлі 45
шүрек ру тармағы 11, 141, 148, 156,
157, 158, 162, 163, 185

шылмамбет 11
шымыр ру әулеті 204, 230, 235
шымырбай ру атасы 195, 198
шынасыл ру әулеті 180
шынбай ру әулеті 180
шынтемір аталығы 180
шынтемір ру әулеті 196
шыныбай ру әулеті 186, 187
шыңғысбай ру әулеті 186, 187
шілімбет ру тармағы 193-196, 198, 199

Ы

ыбырайым ру атасы 195, 198
ырғызбай ру әулеті 230, 235

ырыс (орыс) ру аталығы 157
ырыс ру атасы 216, 217
ырысбай ру әулеті 190, 192
ырыскелді ру атасы 239, 241
ырысымбет ру аталығы 203, 205, 206,
229, 235
ырысымбет ру атасы 239, 241
ысты 7, 8, 99

І

ізбасар ру атасы 196, 198
ілебай ру атасы 215, 217
ірі абыз ру атасы 209, 212
ірімшік ру аталығы 250-252

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ-ТОПОНИМИКАЛЫҚ АТАУЛАР КӨРСЕТКІШІ

А

- Аблық 103
Абұйыр құдығы 108
Абылай жолы 86
Абірайым құдығы 108
Ағарық сағасы 73
Ағындысай 40
Ай өз. 81, 261
Айбой сайы 83
Айғайтас к. 33, 37
Айдар шатқ. 45, 46
Айдарлы 74
Айдарытоғай 62
Айқайтас 37
Айқынбай қыст. 94
Айнабұлақ 65
Айнакөл шатқ. 56
Айсары 74, 75
Айту арығы 44
Айыркезең 62, 186
Айыртас арығы 88
Айыртас қыст. 88
Ақ Орда 257
Акадыр өз. 84
Ақарық сағасы 73
Ақбайлау 75
Ақбала құдығы 108
Ақбастау 32
Ақбасты Сашаян 75
Ақбөгет сай 71
Ақбөгет шатқ. 71, 72
Ақбұлақ шатқ. 19
Ақдала б. 63, 69
Ақдала шатқ. 11, 58, 61
Ақдария 109
Акесік шатқ. 56
Акешкі ж. 28, 29, 74
Ақжал қыст. 48, 77
Ақжал т. 9
Ақжал шатқ. 8, 44
Ақжар қыст. 27, 37, 33, 104
Ақжар шатқ. 44, 51
Ақжара 73
Ақжартоған арығы 35
Ақжота 74
Ақжірік 47
Ақиік шатқ. 60
Ақкерші 65
Ақкесек шатқ. 80
Ақкөл қыст. 74, 75, 56, 90, 94
Ақкөл шатқ. 56
Аққайыр 46, 73
Аққаптал шатқ. 11, 64, 68
Аққауға 63
Аққора шатқ. 41
Аққорған б. 103, 104
Аққоян жайл. 27, 29
Аққұдық жайл. 43, 47, 79
Аққұдық құдығы 78
Аққұдық қыст. 41
Аққұл сағасы 71
Аққұм-бірме 82
Аққұмшық 48
Ақмәмбет құдығы 108
Ақмола обл. 97, 99
Ақмола у. 85, 86
Ақмырза ш. 58
Ақөзек с. 25
Ақөзектоған 72
Ақөткел шатқ. 51
Ақпас тасжүрек тома 71
Ақпастыүлкес шатқ. 71
Ақсақал қыст. 35, 52, 72
Ақсерке 47
Ақсу арығы 24
Ақсу б. 18
Ақсу өз. 20, 23
Ақсу ш. 25
Ақсүйек елді мек 77
Ақтайлақ б. 20
Ақталы 75
Ақтам 74
Ақтас ш. 25, 33
Ақтасты 67
Ақтекше 31, 33, 37
Ақтоған арығы 45, 75
Ақтоған сайы 71
Ақтөбе 74
Ақтөбе жайл. 27
Ақтөбе тоған арығы 51, 52, 85

Ақтөбе ш. 25, 29, 61
Ақтышаған 37
Ақшағыл ш. 60, 66
Ақшатоған арығы 41
Ақшаулы б. 81, 261
Ақшеку 81
Ақши ш. 57
Ақшоқы 38
Ақшолақ ж. 24
Ақшөке 67
Ақшөкі 46
Ақішкен б. 18
Ақішкі б. 18
Алажол елді мек 77
Алайғыр қыст. 96
Алайғыр тоған 84
Алакөлсақсы 73
Аламан 20
Алатау т. 5, 9, 12, 20, 23, 77, 78, 227
Алкөгел-Сақсы 73
Алмалы өз. 23
Алматы қ. 123, 213, 234
Алматы облысы 123-125, 185
Алматы өз. 77
Алтуайт шатқ. 20, 36
Алтықожа 48
Алтын а. 104
Алтын Орда 259,
Алтын-Емел б. 18, 22, 36, 63, 70, 72,
244
Алтынемел т. 9, 20, 23
Алусай ш. 34
Аманбай 48
Аманбөктер ж. 24, 25
Ангрен өз. 103-105, 255
Андас б. 18, 22, 23, 61, 63, 231, 261
Андас жайл. 12
Аңыз төбе 73
Арал т. 100
Арал шатқ. 51, 55
Аралкөл 46
Аралқұм ш. 44
Аралөткел өз. 8, 54
Аралтоғал 49
Аралтөбе ж. 12, 61, 63
Аралтөбе қыст. 89
Аран 48
Арасан б. 18, 23, 25

Арғын а. 104
Арқа 85
Арқабай шатқ. 51
Арқалы 65
Арқарлы ш. 63
Арқартоған 71
Архарқұм 76
Асак Қаратас 37
Асамбет құдығы 108
Асан құдығы 108
Аспанқора ш. 60
Астаукөл 76
Астауқора 63
Асу өз. 88
Асусай 38, 40
Асы б. 87
Асы өз. 89
Атбасар у. 97
Атырау 76
Ауызсу 67
Ауысқора шатқ. 41
Ашамайлы 47
Аштанөлген сағасы 75
Аштуасты ш. 9, 61
Ашыбұлақ ш. 26
Ашыбастау 32
Ашыбұдақ шатқалы 34, 35
Ашыбұлақ 28, 29, 32, 33, 39
Ащыкөл 74
Ащықұдық 65
Аякөз өз. 82, 260
Аякжол қыст. 80
Аяққұдық шатқ. 60, 61
Аяқталды 37
Аяқұм е. м. 77
Аяқшыжыл 58

Ә

Әбужаппар құдығы 108
Әбілхайыр хандығы 257
Әжібай 74
Әжімбай шатқ. 71, 72
Әзірбайжан 259
Әмудария б.101, 106
Әулиеағаш қыст. 54
Әулиеата 8, 11, 85, 87, 96, 115
Әулиеата у. 72, 86-89, 98, 105, 219, 220
Әулиеқұдық 47

Б

- Бабабтоған арығы 42
Бадыққатым 76
Базар 48
Базарарал 46
Базарқұдық 47
Байарық арығы 64
Байарыстан тоған 84
Байғасы шатқ. 82
Байғұлқатын 76
Байкүлдек е.м. 20
Байқожа шоқалақ шатқалдары 71
Байлауық арығы 34
Байсадақ арығы 36
Байсары Сартой 65
Байсеке ш. 20
Байсерек қыст. 52
Байсұмақ 48
Байтайлақ 75
Байторы 74
Байтүрек құдығы 108
Бақанас өз. 9, 58, 61, 70-72
Бактияр 75
Балатауын құдығы 108
Балғабай 65
Балғабай сирел 74
Балғалы б. 12, 18, 22, 23, 44, 63-65, 105, 215, 231, 261
Балғалы қышл. 107, 108
Балғалы-Қайшылы болысы 21, 219
Балғамбай 67
Балқан-Сарқан б. 23
Балқаш ауд. 125
Балқаш к. 5, 11, 12, 16, 22, 23, 77, 78, 80, 83, 84, 260
Балты б. 20
Балықты жайл. 26, 51, 56
Балықты өз. 23
Барлықора 31
Барша жайл. 98
Барын арығы 89
Басбай 75
Басжол қыст 80
Басқан-Сарқан б. 17
Басқылма 75
Баспай қараған 73
Баспайқараған 73
Батажан 74
Батайлақ 76
Батпақты ш. 28
Батыс Сібір 86
Баубек ш. 44
Баулыбай шатқ. 44
Баянауыл т. 84
Бәйіт молда 48
Безбола 74
Бейменей шатқалы 71
Бейімбай 76
Бекбас ш. 20
Бекбаулы қыст. 54
Бекботашолақ 20
Бекейшыр қыст. 95
Бекмұрат құдығы 108
Бектаир-саз 37
Бекшойын ш. 20
Бекшуан б. 20
Белқора 31
Берден б. 20
Берлібай 60
Берікқора жайл. 36
Беріктас ж. 33, 38, 40, 67, 78, 79
Беріктоған с. 28
Беріктүгел ж. 34, 41, 42
Бесағаш қыст. 33, 45, 55
Бесапан ш. 9, 63
Бесбала 76
Бескөл 73
Бесқағыл 37
Бесқайнар ш. 42
Бесқарағай шатқалы 5
Бесқожа 48
Бесмойнақ қыст. 79
Бесмойнақ шатқ. 9, 78
Бессеркеш жайл. 54
Бестаз ш. 61
Бестамғалы бол 99
Бестас бол. 88
Бестау ш. 56
Бестөбе ш. 20
Бесшағыл ш. 44
Бетпақ дала 84, 97, 98
Биғаш арығы 29
Биғаш ө. 28
Бидайық 82
Биекесай 30
Биен құмы 24

Биен өз. 23
Биен-Ақсу б. 17, 23, 24
Биенқожа ш. 25
Биен-Қоянды б. 18, 23
Бижақ 75
Биже с. 28
Билікөл бол 88
Бимамбет 74
Бишекті сүресі 75
Бозапан 65
Бозбала 72
Бозтоған арығы 41
Бозтоған қыст. 41
Бозтөбе 72, 73, 60
Бойгел Бісек 67
Боқтөбе шатқ 87
Боктыбастау 38
Боқыш 82
Боқышбай Шаршағыл қыст. 100
Болат 104
Болдырға ж. 28, 29
Борқан 76
Борлықұм 76
Босарал қыст 95
Босқарас 67
Ботабөру е.м. 77
Ботажан-Тілекежар өткел 71, 72
Ботбай б. 74, 77, 80, 261
Ботпай-Шымыр бол. 78
Ботпарты 32
Бөген бол. 99, 100
Бөген қыст. 99, 100
Бөген өз. 99, 100, 261
Бөкен б. 103, 104
Бөкет қыст. 52
Бөлекит 40
Бөлектөбе шатқ. 45
Бөнен шатқ. 51
Бөпе 74
Бөрлітөбе шатқ. 52
Бөрілі 76
Буракой ш. 9
Бурған с. 25
Бұғыбай-Сәмек сайы 83
Бұғымүйіз қыст. 9, 79
Бұғымүйіз өз. 79
Бұғымүйіз-дала шатқ. 78
Бұқан т. 102

Бұқансай 30
Бұқар ханд. 103
Бұқара 7
Бұлақ ш. 26
Бұлақты-Қарасай 40
Бұлығай 46
Бұралқанынтүз к. 98
Бұратышқан шатқ. 44
Бұрған с. 58
Бұрғантоған а. 58
Бұхара 244, 245,
Бүлік шатқ. 20, 39, 41
Бүлікші шатқ. 35, 36
Бүркіт құдығы 108
Бүрікқұдық 46
Быпси 40
Біже өз. 9, 23, 41, 58, 261
Біже сайы 35
Білде ш. 20
Біліктөбе 48
Біртескен құдығы 98

В

Верный 19, 77, 150
Верный у. 8, 9, 13, 16, 64, 77, 78, 86,
116, 261
Верный-Бішкек тасжолы 78
Верный-Ташкент тасжолы 78

Г

Гаврилов 16
Гавриловка е.м. 9

С

Файбата б. 103-105

Д

Дабұсын жайл. 98
Дабұсынтүз құдығы 98
Дабұсынтүзкөл құдық 97
Дайрабай мола 46
Далажиен 66
Дамбай Бейіскора 68
Дамбай-Теріскей 68
Данебай 75
Дауылбай с. 27, 28
Дауылбай ш. 9
Дәукара ауд. 101, 102

Дәукара құмы 45
Дәулет құдығы 108
Дегерес ж. 9, 26
Демесық 75
Дешті Қыпшақ 110
Доғайқұм 75
Доланалысай 31
Домалатбай 74
Донқора 31, 37
Достарболды шатқ. 9
Достар-Күтей қыст. 41
Достар-Құтты 43
Достар-терексай 43
Достар-Теріскен қыст. 41
Дөнен ш. 51
Дөненбай 75
Дөңгелек жаз 79
Дөңгелек саз 46
Думалтабы 67
Дұнғана 38
Дүзен 76
Дүйсен 74
Дүйскендішал 66
Дүнген сайы 35, 41
Дүнген ш. 33, 35, 36
Дүнгене 40
Дүнқора 31
Дыспар теріскей 43

Е

Егенберді құдығы 108
Егізшөке 67
Егінсу өз. 82
Егінсу сайы 83
Егінсу шатқ. 82
Екіқаратөбе 72
Екітоспа бұлақ 33
Елемес 74
Елшібай 47
Елібай қыст. 93
Ергекұм 66
Ергенекон 254
Ердұшшытын қыз 76
Еркетас шатқал 82
Ертіс 86
Есенғожа 72, 76
Ескеқарабөгет 73
Ескелді ауд. 125

Ескелді б. 18
Ескелді шатқ. 51
Ескібөгет 73
Ескімешіт 73
Есмай шатқ. 64, 68
Есмамбет құдығы 108
Еспай-Төлебай қыст. 8, 54
Еспеқара 67
Естай шатқ. 64, 68
Естайбөгет 76
Естімбай қ. 44
Есік өз. 77
Еуразия 110, 259
Еуропалық Ресей 14
Ешкіөлмес 9, 20, 28, 32, 33
Ешкітас 48

Ж

Жабак 74
Жағақұм 66
Жағалбайлы арығы 104
Жазылбектоған арығы 51, 52
Жайлауқана 37
Жайнақ арығы 24
Жайнақ с. 24
Жайнақ ш. 24
Жайпақ қыст. 93
Жайпақөткен ш. 20
Жайтақтөбе 74, 75
Жақсы-Көктал арығы 81
Жақсыкөл 74
Жаладыр қыр. 20, 38
Жаладыр ш. 29, 36
Жалайыр өз. 253
Жалайыр ауылы 104, 105
Жалайыр Вейс-ата мешіті 108
Жалайыр е.м. 108
Жалайыр қалан 109
Жалайыр қышл. 106, 107, 109
Жалайыр Қышлақ қыст. 102
Жалайыр Садық-ата мешіті 108
Жалайыр хандығы 258, 259
Жалалтөбе б. 104
Жалаңаш сексеуіл е.м. 58
Жалғас қ. 55
Жалғыз ағаштоған арығы 26
Жалғызағаш өз. 29
Жалғызағаш ш. 9, 26, 27, 29, 30, 125

Жалғызқұдық 48
Жалғызмөңке қыстауы 52
Жалғызтораңғы ш. 8, 54
Жамақұм ш. 44, 63
Жаман қорған 98
Жаманбол 31
Жаманқал 76
Жаманқора шатқ. 51
Жаманқұм шатқ. 41, 46, 51, 52, 65
Жаманкылы 72
Жаманшеңгелді 48
Жамбайқара 68
Жамбайтекесі е.м. 20
Жамбастыжал 31
Жамбыл обл. 124
Жамбыл т. 11
Жанғызбастау 37
Жандос құдығы 108
Жандыбай тоған 84
Жандықара 67
Жанжүрек с. 28
Жанмеші 73
Жантақ-сай қыст. 99
Жантақтөбе 73
Жаныс ауылы 104
Жаңаөткел қыст. 89
Жаңасу бол. 97
Жаңа-Іле б. 77, 80, 261
Жаңғызқұдық 27
Жаркент у. 16, 19, 35, 36, 58
Жарқара 67
Жарқұдық 31, 58
Жарлы 75
Жарлыөзек 41
Жарма 71, 72, 74
Жарошақөзек 73
Жарөзек 43
Жарөткел 74
Жартаған 31
Жартас 31
Жартасқора 31
Жартоған арығы 28, 29
Жартөсті 62
Жартықара 67
Жаршаған ш. 8
Жаршанқай 38
Жарылқап ш. 33
Жатыжал 74
Жаубайбейіт сай 81
Жауқантөбе елді мек 77
Жаусүгім б 104
Жаусықұм бол 108
Жейсенбі құдығы 108
Желдіқара т. 9
Желдіқара ш. 41
Желдіқора сайы 41
Желдіқора ш. 34, 41
Желсаз е.м. 9, 61, 63
Желсазтоған а. 62
Жерошақөзек 73
Жерікқора 66
Жетіарал 75
Жетіжал е.м. 42, 57, 58
Жетіжал өз. 9
Жетікент б. 104
Жетікөл ш. 34
Жетіктен құмы 74
Жетіқоңыр жайл. 97, 98
Жетіқоңыр құмы 98
Жетім бейіті б. 20
Жетісу 5-9, 12-16, 19, 44, 104, 113, 114, 127, 134, 213, 242, 244, 247-249, 254, 256, 258, 259, 261
Жетісу обл. 77, 81, 86, 112, 132, 136, 142
Жетішал ш. 58
Жидеара 73
Жидебай к. 56
Жиделай 57
Жиделі 67, 72, 73
Жиделі ақшарын 73
Жиделі арығы 70
Жиделі жайл. 98
Жиделі шатқ. 70
Жиделі Шыған 46
Жиделітоғай 62
Жиек қыст 80
Жизақ у 107, 108, 261
Жилібұлақ бол. 97
Жирекоты елді мек 77
Жоғарғы Қаратал б. 18, 21-23, 26, 27, 42, 61, 261
Жоғарғы Лепсі бек. 81
Жоладыр қ. 33
Жолақ 67
Жоламан ш. 63

Жолбарыс шатқ. 45
Жолдағары 74
Жолдасбек құдығы 108
Жолсай 65
Жон шатқ. 25
Жоңғар Алатауы 11, 20, 22, 81
Жоңғар-Жетісу 23
Жоңышқа атыз 79
Жосалы ш. 9
Жосалыкүнгеі 43
Жосалы-Теріскей қыстауы 41
Жота шатқалы 51, 52
Жотаарық арығы 42
Жотықара 68
Жуанқұм өз. 9, 66, 69
Жуантөбе қыст. 77
Жуантөбе шатқ. 9, 64
Жусалықора 65
Жұмтөбе 66
Жұнкырқора 66
Жүніс б. 261
Жүрек т. 20
Жүсіп құдығы 108
Жыландысай 30
Жылантескентоған арығы 28
Жылдысай 31
Жылкелді қыст. 90
Жылқыбұлғалы 76
Жылыкүнгеі ш. 33, 35, 36, 38, 40
Жынғызқызық 75
Жындытөбе 66
Жырақара 65
Жырқара 67
Жібек ш.к. 104
Жіңішке ш. 11
Жіңішкеарал 50
Жіңішкежал 59
Жіңішкеқұм ш. 34, 66, 69
Жіңішкесай 66
Жіңішкесу арығы 51, 52

З

Зеңгіата б. 103, 104
Зерафшан 109, 261

И

Ибақ шоқалақ 71
Иманқұл 74
Иран-Ирак 255, 258

Итайбөгет сайы 71
Итжол 65
Итжол тоған 84
Итшекүнек е.м. 20
Иір шатқалы 71

К

Кавказ 255
Караеспе 65
Каріз б. 103
Кезелінқора 66
Кезентөбе шатқ. 60
Кезеңшағыд шатқ. 61
Кекірейлі қыст. 54
Келес 103, 104
Кемер арығы 42
Кемер қыст. 99
Кемер сайы 36
Кемерарық 33-35
Кемерашы шатқ. 20, 26
Кемірқора 66
Кендік өзек қыст 90
Кенентаз 65
Кенесары құдығы 108
Кенжебай шатқ. 83
Кенжеғалы б. 103-105
Кент жайл. 98
Кеңарал өз. 9, 49, 50
Кеңарал шатқ. 46, 61
Кеңсай 67
Кербұлақ ауд. 67, 123, 185
Кербұлақ шатқ. 61, 63
Керегесай 32, 62, 67
Керегетас Лабасы 40
Керей көл ө. 20
Керейт а. 104
Керештас 27
Кержал қ. 55
Керулен өз 253,
Кескен Алқалы 46
Кескентал шатқ. 51
Кескентас шатқ. 26
Кетен 39
Кеткенөзек 74
Кешкенқызбел 76
Кизенқора 37
Кикентүбек 46
Кимолы ақтоған 75

- Киізоба қыст 80
 Көбболсынтал қыст. 95
 Көкайырсай 67
 Көкарал қыст. 55
 Көкарық 45
 Көкбастау 31, 38, 40
 Көкбастау шатқ. 34
 Көкдала 46, 66
 Көкдала жайл. 56
 Көкдала ш. 11, 46
 Көкжарлы тоға арығы 41
 Көкжиде 63, 65, 73, 74
 Көкжота ж. 25
 Көккия арығы 29
 Көккүртөбе 75
 Көкөдала ш. 58
 Көкөзек 31, 56, 70-73, 75
 Көкөқамыстоған 25
 Көкөтөбе жайл. 41
 Көкпақты ш. 60
 Көксай ж. 42, 45, 61
 Көксу е. м. 79
 Көксу өз. 9, 31, 32, 34, 42, 61, 62, 113, 125, 261
 Көксу ш. 27, 29
 Көктал өз. 27, 46, 80
 Көктал с. 26
 Көктаскер 65
 Көктөбе қ. 44
 Көктөбе ш. 46
 Көктіжал 60
 Көкшегіз 76
 Көкшекөз сайы 72
 Көкшекөз шатқ. 71
 Көкшеку 81
 Көкіл 32
 Көлдей-Жусай б. 23
 Көлдей-Жұмай б. 18
 Көлеңкелі 74
 Көлтiқора 67
 Көптас ж. 29
 Көптіктөбе 46
 Көпішқора 40
 Көрбі ш. 11
 Көрік көпір 73
 Көтерме қ. 55
 Крестьяныналды қыст. 79
 Күдере 75
 Күйгейқұм 66
 Күйгентөбе 60
 Күйелі жайлауы 35, 36
 Күнгей-Сiргелі бол 99
 Күнгенқора 67
 Күнегейқара 31
 Күнесжал 66
 Күнкей арығы 26
 Күнтуған тоған арығы 34, 35
 Күншығыс Сүтбұлақ 40
 Күренкей жайлауы 64
 Күренкей ж. 57, 63
 Күркелді 82
 Күркемкен 47
 Күркенкей ж. 12
 Күркетоған арығы 46
 Күркіреу 76
 Күрлі шатқ. 71, 72
 Күргі өз. 77
 Күруле 74
 Күршу қыст 93
 Күрші болысы 97
 Күшшоқы шатқ. 34, 35, 39
 Күшік б. 18, 22, 23, 41, 46, 57, 58, 231
 Кіндікті тау 77
 Кішкенекұдық 46
 Кіші Ақсу 25
 Кіші Ақтекше 31
 Кіші жүз 87, 100, 101, 103, 111, 113, 121
 Кіші-Бiже өз. 20

Қ

- Қабақ 98
 Қадамбай 75
 Қадыр ш.к. 104
 Қазақ хандығы 258-260
 Қазақстан 14, 118, 213, 262
 Қазалы у. 100, 101
 Қазамбай шатқ. 64
 Қазан 113
 Қазан Ата 104
 Қазанбай 69
 Қазанған тау 98
 Қаздын жарыт 75
 Қайнар қ. 32, 55
 Қайнартоған қыст. 45, 80
 Қайрақты тау 9
 Қайшағал 59
 Қайықұл ж. 27
 Қайықұл өз. 28
 Қайыңды 30, 31

Қайыңды Бұлақ 31
 Қайыңды ж. 29
 Қайырарал қыст. 94
 Қақ шатқ. 60
 Қалмақора 63
 Қалмақтөбе қыст. 89
 Қалпе тоған 85
 Қалпеарық қыст 94
 Қалпетөған арығы 44
 Қалтабан 46
 Қалшыңғыл құдығы 80
 Қалыбай тоған 84
 Қалыш шатқ. 46
 Қамау елді мекен 77
 Қамысты 32
 Қамыстыбұлақ ш. 28
 Қамыстыкөл 73
 Қамыстықой 75
 Қамыстысай 27
 Қанғай шатқ. 55, 73, 75
 Қанебай 76
 Қанқарабас 98
 Қаншағай 65
 Қаңлы а. 104
 Қапалу 18, 19, 81, 116, 132, 135, 136, 142, 150,
 157, 168, 178, 179, 182, 184, 186, 189, 200, 205,
 207, 214, 215, 219, 220, 226, 227, 231-233, 238,
 242, 244, 245, 261
 Қапшағай 64
 Қара 27
 Қараағаш 48
 Қараарша арық 79
 Қараарша қыст 78
 Қараарша өз 78
 Қараарық 56
 Қарабай қыст. 95
 Қарабала қ. 20
 Қарабалта 39
 Қарабек ж. 12
 Қарабол ш. 45
 Қарабөгет сай 71, 73
 Қарабура бол. 89
 Қарабұлақ е.м. 9
 Қарабұлақ ж. 58
 Қарабұлақ ш. 44
 Қарағай арығы 46
 Қарағай құдығы 108
 Қарағалы бөгет 76
 Қарағаш қыстауы 52
 Қарағылы аңғары 72
 Қарағылытоған арығы 72
 Қарадария 109
 Қараеспе 62
 Қаражал 50
 Қаражегір 75
 Қаражиде ауылы 124
 Қаражирек ж. 61
 Қаражырық ш. 44, 75
 Қаражірік 47
 Қаразыл 7474
 Қарай 75
 Қаракөз 25
 Қаракөл 64, 69, 73, 74
 Қаракөл жайл 89
 Қаракөл ш. 11, 51
 Қаракөл-тоған 64
 Қаракүнгей т. 27, 81
 Қарақайнар 27
 Қарақой арығы 42
 Қарақой с. 28
 Қарақой шатқ. 9, 26, 54
 Қарақоян шатқалы 35
 Қарақұдық 46, 47
 Қарақұм қыст. 76, 83, 88
 Қарақұм шатқ. 51
 Қарақыл 76
 Қарақылы 71, 72
 Қарамола қыс. 90
 Қарамұрын 66, 76, 74
 Қарамұрынкора 76
 Қарай 74
 Қараөзек 46, 70-72, 74
 Қарасай шатқ. 34, 35, 40, 67
 Қарасарық е.м. 23
 Қарасарық ж. 58
 Қарасау ш. 42
 Қарасу қыст. 91
 Қарасу сайы 42
 Қарасу ш. 9, 42
 Қарасүнгей тауы 261.
 Қаратал ауд. 124
 Қаратал е.м. 9
 Қаратал Қауыскөл өз 80
 Қаратал Қосақ 30
 Қаратал өз. 8, 9, 11, 16, 17, 19, 21-23, 26, 28, 32, 33,
 44, 54-56, 61, 64, 72, 113-115, 199, 261, 297
 Қаратас шатқ. 34, 39, 66, 67
 Қаратау бол. 97
 Қаратау т. 89
 Қаратегін бол. 87

Қаратоғай 76
 Қаратоғыр 7474
 Қаратопырақ 80
 Қаратопырақтоған арығы 80
 Қаратөбе ш. 31, 40, 42, 48, 60
 Қарауыз сай шатқалы 41
 Қарашағыл ш. 60
 Қарашайлы сайы 80
 Қарашеке 66
 Қарашекеу 31, 35, 79
 Қарашеңгел е.м. 44, 58, 74
 Қарашоғыр 75
 Қарашоқу 37
 Қарашоқы 9, 33, 39, 40, 69, 123, 185
 Қарашолақ қыст. 91
 Қарашөке 67
 Қарашыңғыр 60
 Қарғабай ж. 55
 Қардонсай 31
 Қаржау ш. 51
 Қарқабат шатқ. 72, 75, 76
 Қарқара у. 84-86, 97
 Қарқаралы уезі 219, 222
 Карой қыст. 66, 71, 91
 Қарсықара 67
 Қасаға 75
 Қаскелең өз. 77
 Қаскелең т. 78
 Қаспабкөлөзен 73
 Қасықпайжота 31
 Қаттақорған 109, 219
 Қатықшы 48
 Қатынқұм 98
 Қауыскөл қыст. 80
 Қауыскөл сай 78
 Қашамалықор 43
 Қашғар 113
 Қашыстың сағасы 73
 Қисықауыз 31
 Қисықбөгет 75
 Қисықтөбе ш. 20
 Қоғай 74
 Қоғалы жайлауы 70, 72
 Қоғалыкөл ш. 51
 Қоғуақ 75
 Қожабай құдығы 108
 Қожамберлі с. 24, 25
 Қожанберлі ш. 24, 25
 Қозыбағар 74, 75
 Қозыбақ қыст. 90
 Қойтас ж. 26, 28, 29
 Қойшыбайтөбе к. 54
 Қойшыман қыстауы 52
 Қоқан хандығы 101, 108, 109
 Қоқыр 67
 Қолтықтөбек 74
 Қондыбай қыст. 99
 Қоншағай 65
 Қоңырат бол. 102
 Қоңырбиік 60
 Қоңыртөбе тоған 85
 Қопа 25
 Қопа-Күрөзекке 79
 Қопал у. 8, 13, 16, 17, 20-23, 64, 77, 79, 80, 112, 115
 Қора өз. 20, 23
 Қора Тастыарық 31
 Қорабие 67
 Қорақожы 37
 Қорақұл 65
 Қорасай 39
 Қоратас 39
 Қоратөбе 66
 Қорғанқұм 77
 Қорғаншы болысы 100
 Қорөзек 73
 Қорықкөпір 73
 Қосабай мола қыстауы 52
 Қосағаш ш. 24, 25
 Қосақ 31
 Қосақарағай қыстауы 52
 Қосбастау ш. 34
 Қосірім 47
 Қоскеліншек 76
 Қоскөз 75
 Қосқаракөл 73
 Қоскол ж. 12
 Қосқорған б. 104
 Қосқорған қыст. 54
 Қосқорған ш. 54
 Қосқұдық 35, 38, 39, 48, 65, 98
 Қосқызыл 75
 Қостанай уезі 101
 Қостөбе қыст 89, 91, 93
 Қотан жайл. 98
 Қотанашы 38
 Қотырқай к. 33, 37
 Қошқарбай мола шатқалы 46
 Қунақ 73
 Қурағаты қыст. 87

Қурағаты өз. 87
Қусақ с. 9
Құланбасы шатқ. 9, 64
Құлантабе 65, 68
Құлдықора 63
Құлжа т. 78, 113
Құлжа ш. 44
Құлжабай арығы 44
Құлқынақсақ 76
Құлөзек ш. 9
Құлтабан сайы 52
Құманшағыл а. 56
Құмарық б. 89
Құмбасы шатқ. 9, 66
Құмбел қыст. 96
Құмбөгет 73
Құмжарған ш. 24
Құмжарма 75
Құмқара 67
Құмқұдық 65
Құмөзек 31, 41, 56, 57, 65, 67
Құнақ 73
Құрама у. 103-105, 261
Құрқұрсу 76
Құрлы шатқал 71
Құрманның құмы 98
Құрөзек шатқ. 70, 72, 79
Құсақ ш. 28
Қызқазған құмы 45
Қызмола қыст. 93
Қызыбұлақ қ. 33
Қызық Қатыр 65
Қызыл қора 31
Қызыл Сенгір қыстауы 100
Қызылағаш өз. 23
Қызылақтау е.м. 77
Қызылауыз арығы 35
Қызылауыз шатқ. 9, 35
Қызылауыс 39
Қызылащы 63
Қызылбастау 37
Қызылбұлақ 37
Қызылбұлақ арығы 33
Қызылжар сайы 9, 51
Қызылжар шатқ. 51
Қызылжыңғыл тоған 84
Қызылкүнгеі 27
Қызылқабақ 67
Қызылқайнар ш. 56, 65
Қызылқара 67

Қызылқора 33, 37, 39, 40
Қызылқора шатқ. 34
Қызылқұдық 62
Қызылқұм 16, 98, 102, 103, 108, 261
Қызылқұм ауд. 101, 102
Қызылқұм б. 108
Қызылмола қыст. 93
Қызылтас 32, 33, 40
Қызылтас ж. 29
Қызылтоған арығы 42
Қызылшағыл 66
Қызылшеке 66
Қызылшоқы 41, 62
Қылалықұдық қыст 80
Қылман 75
Қылсу шатқалы 51
Қылшалытөбе 74
Қылшықтөбе 68
Қылық 74
Қылықтыңсағасы 74
Қырам 48
Қытай 5, 16, 23, 81, 113, 255
Қытай құдығы 108
Қытайтөбе 103, 104

Л

Лаба сайы 28
Лаба шатқ. 9, 28, 36
Лабасы т. 9, 38
Лепсі қ. 81
Лепсі өз. 81, 116
Лепсі у. 8, 13, 16, 20, 81, 261
Лобасы т. 34
Луговой 16, 18
Ляо мемлекеті 254

М

Маверенахр 106
Майдантал б. 104
Майдантал б. 105
Майемген 47
Майлыбай қыст. 52
Майлыбас сайы 70, 72
Майсиген 47
Майтөбе е.м. 36
Майтөбе өз. 20, 84
Майтөбе ш. 63
Мақаншы қ. 8, 45
Мақаншы өз. 42
Мақаншы ш. 42, 61

Мақыбай-соқыр 82
Малайсары 23, 63, 65
Малайсары т. 9
Малайсары шатқ. 61, 64
Малтықатқан 75
Мамагүл құдығы 108
Манатқұдық с. 54
Марқағау ш. 19
Мартық е. м. 80
Мате сайы 35, 39, 40
Мате ш. 33, 35, 36, 88
Мәдине 211
Мәжі 51
Мәмбет құдығы 108
Мәскеу 234
Мәуереннахр 245, 254, 255, 257, 259
Мекке 121, 211
Мешіт қыст. 100
Мешітқұм 74
Мешіттіой 74
Микайнар ш. 56
Миялы түбек 46
Моғолстан 258
Мойынқұм 77, 98
Мойынты өз. 84
Модалы 37, 47, 93, 108
Молдақұл құдығы 108
Моңғол мемл. 253, 255, 256
Моңғолия 254, 255
Мұқыры 9, 34, 36, 38-40
Мұқыры арық 34
Мұқыры ш. 33
Мұрат құдығы 108
Мұсақорған 33
Мұстабай құдық шатқ. 45
Мүсіреп ш. 45
Мылтықатқан 73
Мыңбұлақ ж. 28, 29, 63
Мыңбұлақ т. 20
Мыңбұлақ шатқ. 35, 62
Мырза б. 12, 18, 23, 26, 27, 231, 261
Мыртық сай 78

Н

Назарбай құдығы 108
Найманарал қыст. 52
Наймансояғы қыст. 54
Наманган у. 86, 97
Наршеткен 75
Наулы арығы 71
Наурызбай құдығы 108

Наурызбай қыст. 99
Ниязбек 103, 104
Ниязбек шатқ. 105
Ноғай Қорған ш.к. 104
Нұра бол. 86
Нұра өз. 85, 86
Нүрке қыст. 54
Нүрке ш. 55
Нысанбайарқа 48

О

Оғызқұрған шатқ. 36
Ойбайшынаш 73
Ойжаулай 20
Ойтарасағұл 73
Октябрь ау. 125
Олдакебайқал 67
Олжамұрат жайл. 83
Омарқұдық шатқ. 20
Он күрке 37
Онбес құлаш 97, 98
Онкүрке қ. 33
Оңтүстік- Балқаш б. 12, 18, 21, 24, 41, 46, 55, 56, 71, 219, 261
Оңтүстік Балқаш құмы 9
Оңтүстік-Балқаш өз. 23
Ор бекінісі 246,
Орақ-Балға ауылы 125
Орақты 76
Орақты Бұлақ 31
Оралтентек қ. 44
Орта Азия 219, 245, 255
Орта жүз 87, 103, 110, 111, 121
Ортажол қыст. 80
Ортақарас 67
Ортақызыл бұлақ 37
Орталық Азия 254, 259,
Орталық Қазақстан 86
Ортаталды 37
Ортағоған өз. 28
Орынбор 5-7, 111, 132
Осман құдығы 108
Османата бол. 103
Османкөл құдығы 108
Оспанқора 31
Отолшан құдығы 108

Ө

Өгізқұрған 40
Өгізұшырған ш. 9
Өзбекстан 11

Өстектөбе 68
Өтегентөбе 65
Өтекшағыл ш. 60
Өтелбай тоған 84
Өтенай 9, 29, 32
Өтеп құдығы 108
Өтетілеу ш. 58
Өтеубай сазы 16

П

Перовск у. 97, 99, 100
Попутнентский 17
Пскент б. 103, 104
Пішкек у. 79, 86

Р

Райынкұдық с. 54
Рамадан а. 104
Рғайты б. 77, 78, 261
Ресей 6, 13, 14, 81, 101, 114, 129, 211,
213
Ршаулысай 62
Рысбай 74
Рысбек құдығы 108

С

Сабылбай сайында 72
Сабынды жайылымы 86
Садықсыдық 27
Салқынбел жайл. 82, 83
Салмырза 61, 65
Самарқан обл. 107
Самарқан у. 99
Самарқанд 103, 257
Самса өз. 80
Сандыбайтөбе 75
Сандықтас ж. 44, 51, 52, 54
Сандықтас ш. 12, 46
Санкт-Петербург 8, 111, 132, 142, 219
Сапакөл сөресі 74
Сапақ құдығы 108
Сарай ш. 20
Сардырқара 67
Сарпұлдақ 71
Сарпылдақ 75
Сарткой 48
Сартоғай 48
Сары биік ш. 61
Сары Сейіті т. 20
Сарыарқа 84

Сарыбас ж. 54
Сарыбастау 9, 34, 35, 39, 65
Сарыбел қыст 91
Сарыбиік 60, 66
Сарыбұлақ ш. 20, 26, 61, 63
Сарығам 67
Сарыелқара 67
Сарыжаз жайл. 261
Сарыжазық жайл. 9, 34, 36, 41, 54
Сарыжал ш. 60, 66
Сарыжота 31
Сарыкөл ш. 9
Сарықамыс ш. 44, 67, 73
Сарықара 67
Сарықұм ег. 72, 73
Сарықұм сайы 71
Сарымойыншақ 66
Сарыноқай ж. 9, 28, 29, 33, 35, 36, 51, 56, 61
Сарыоба 76
Сарыөзек бол. 97
Сарыөзек өз. 20
Сарысу өз. 98, 113
Сарытай б. 18, 24
Сарытау т. 20
Сарыгер ж. 44, 58
Сарытерек сайы 81
Сарытоғай құмы 24
Сарытоғай ш. 25
Сарытөбе 74
Сарыгчек 74
Сарышабан е.м. 20
Сарышек 74
Сарышеку 75
Сарышоқы 73, 74
Сарышөке 73
Сасық Бұлақ 31
Сасық долас 73
Сасық қыст. 99
Сасық өз. 99, 100, 261
Сасықбастау 30, 31
Сасықдала 73
Сасықкөл 46
Сасырлы қыст 86
Сатылы жайл. 35, 45, 52, 55, 57
Саурамбай 74
Сәмен 38
Сәмен ш. 33
Сәменқұм 98
Секеқара бөгет 73
Секертас 67

Семей обл. 81, 84, 97
Сергеевск село 79
Серектас кыр. 20
Сорбұлақ құдығы 98
Соркөл 75
Сурхан өз 106
Сусамыр 89
Сусар қыстауы 52
Суықтау т. 19
Суықтөбе жайлауы 36
Сұлысай 67
Сұмырық 50
Сүйіттулақ 39
Сүтбұлақ ш. 34, 38, 40
Сүтемген 72
Сүттіген с. 25
Сымбылшағыл 66
Сымтас 32
Сымтас жайл. 35, 36
Сымтас қыст. 90
Сымтасты 32
Сыпатай б. 18, 24, 33, 35, 41, 261
Сырғабайтөбе қ. 55
Сырдария 5, 6, 12, 16, 44, 45, 51, 55,
58, 71, 72, 86, 100, 103, 105, 106, 113,
247, 253, 256-258
Сырдария обл. 98, 99, 101, 220
Сырдария өз.
Сырлыбай ж. 55
Сібір 6, 16
Сібір-Қытай 5
Сіргелі а. 104

Т

Табылғылы жайл. 98
Таз б. 18, 22, 24, 41, 46, 60, 63, 82,
231-233, 261
Таз сай 83
Такыр т. 20
Талас 86, 87, 89, 113, 219, 257, 261
Талды жайл. 98
Талды к. 33
Талды өз. 30, 37, 38, 63, 89
Талды ш. 33
Талдыарық 29, 32, 34
Талдыбастау 27
Талдыжар 27
Талдық ауд. 101
Талдықорған 18, 125
Талдықұдық 54, 59

Талдысай 37
Тамғалы тасты 64
Тамды т. 102
Тамшыбастау 31
Танабай ауыл 89
Танатбөгет сай 71
Тандыскөл 73
Тансық шатқ. 83
Тантабай қыстауы 52
Таңатар бөгет 74
Таңқұдық 48
Таранғыбай 73
Тарбағатай 5
Таржал ш. 44
Тас Кешу қыст 100
Тасарық арығы 82, 83
Тасарық шатқалы 45
Тасбастау 31, 20
Таскескен 260
Тасқайыр шатқалы 51
Тасқора шатқ. 32, 34, 35, 39, 51
Тасқұдық 48, 67
Тасмұрын 66, 67
Тасөзек 65, 68
Тасөткел өтк. 98
Тассуат ш. 44
Тастелебек 48
Тастөбе б. 88
Тастөбе қ. 55
Тастөбе ш. 20, 45
Тастыарал 53
Тастыаралтоған арығы 51, 52
Тастыарық с. 9, 28, 36
Тастыарық ш. 28
Тастыбастау шатқалы 34, 35
Тастыбел 31
Тастыбұлақ 31
Татырқұдық 47
Тауқұм б. 77
Тауқұм құм 78
Тауқұм шатқ. 82
Тауқұм-Балқаш б. 81, 261
Таулы Жалайыр б. 22
Таулы-Ақсу б. 17, 23
Таулы-Жалайыр б. 18, 41, 43, 45, 55,
261
Таулы-Қаратал б. 46, 50, 51
Ташкент 5-8, 86, 103, 106, 113, 114
Ташкент у. 103, 104, 115
Тәңірікүл құдығы 108

Тезеккара 67
Текей ж. 27-29
Текекосқұдық 97
Текелі 31
Текелі ш. 9, 28
Текеөткел өткелі 98
Тектей ш. 42
Тектұрмас ш. 20, 74
Телеу б. 103, 104
Темір арығы 100
Темір сайы 70
Тентек 8, 9, 12, 42, 44-46, 49, 50, 54, 261
Тентекарал к. 54
Тентексу құмы 24
Теректі ж. 29, 33
Теректі өз. 20, 27, 32, 33, 37
Теректі сайы 33
Теректі тоған өз. 28
Тереңкөл 72, 76
Тереңқора 72
Тересарық 40
Терескенқақ ш. 60
Терскен 40
Терікөл шатқалы 45
Терісаққан арығы 36
Терісаққан жайл. 51, 52
Терісаққан шатқ. 71
Теріске Бұлақ 30
Теріскей арығы 26
Теріскейтоған өз. 28
Теріскен шатқ. 36, 65
Терістоған 27
Терісшағыл ш. 60
Тесбұлақ құдығы 98
Тескенсу 63
Тесіктас 39
Тесіп-аққан сайы 82
Тесіпаққан шатқ. 82, 83
Тоғай өз. 246, 248,
Тоғызқұдық б. 20, 66
Тойлыбай 75
Тоймас құдығы 108
Тойтөбе б. 104, 105
Тоқалқатын 74
Токберлі 47
Тоқболат тоған 84
Тоқобай 76
Тоқтағұл б. 20
Тоқтамыс 30
Тоқымтыққан құдығы 98
Томск 4
Топар 80
Торағыл 75
Торайғыр қыст. 91
Тораңғылы сай 20, 54
Торғай 27, 29
Тоспатоған 80
Тосторық к. 55
Тостық 48
Тохта т. 102
Төбембау 65
Төбеқора 67, 68
Төбекұдық ж. 54
Төле би ау. 124
Төлкөл жайл. 82, 83
Төменгі Ақсу б. 17, 261
Төменгі Қаратал б. 12, 18, 23, 24, 26, 261
Төменгі құмөзек 67
Төменгі-Ақсу б. 24, 25
Төменгі-Қаратал б. 22, 41, 42, 44
Төре 74
Төретоған арығы 28, 29
Төрткөл ш. 45
Төрткүл-бұлағы 89
Төсмойын 73
Төте 75
Троицк б. 18
Тұзасу 63
Тұздын қолтұсы 76
Тұзтоғай 62, 65
Тұйыққора 67
Тұйықсай 67
Тұлпартіке қыст. 96
Тұранкүлөзек 82, 83
Тұрлыбай 75
Тұрробай 75
Тұрымбет құдығы 108
Тұзасу 63
Түйемойнақ с. 9, 29
Тұмыс қара 68
Түнкұдық 46
Түнсіктас 67
Түрген өз 77
Түрке 51
Түркісіб ауд. 123
Түркістан 5-8, 21, 23, 58, 78, 103, 113
Түсмойын 73
Тықжол 31
Тыңқұдық 47, 48
Тікен 74

Тілеушан құдық ш. 20
Тянь-Шань 5

У

Уакмола ш. 51
Уанас құдығы 98

Ұ

Ұзынарал 76
Ұзынахмет жайл 89
Ұзынбұлақ 27, 31, 41, 43
Ұзынжота 73
Ұзынмола қыст. 52
Ұзынтөбек шатқалы 51
Ұзынтүбек ш. 51
Ұлқаяқ өз. 132, 246, 248
Ұлы жүз 84, 87, 99, 101, 103, 110-113,
115, 116, 121
Ұлықсуат 67
Ұлытау 98
Ұмкемел қыст. 52
Ұмкөмей 52
Ұрынхай ш. 54

Ү

Үкілібас 32
Үкілісай 62
Үлкенқайыңды өз. 20
Үндістан 257,
Үңгірқора 31
Үңгірлі т. 20
Үңгіртас 39, 67
Үшарал қыст. 52, 62
Үшарық 67
Үшбиен т. 20
Үшкөкшекүм құмы 98
Үшқой сойған 73
Үшқызылжар ш. 11
Үшмола ш. 8, 53
Үшөзек құмы 33, 42
Үшөзек с. 28
Үшөзек ш. 29, 41, 42
Үшсарықүм тоған арығы 72
Үштамғалы 104
Үштөбе 62, 65, 68, 104
Үштөбе сай 81
Үштөбе шатқ. 51
Үштумақ 40

Ф

Ферғана обл. 97

Х

Хан жолы 86, 98
Ханабад ш.қ. 105
Хиуа 103
Хиуа ханд. 108
Ходжент 103, 106, 256
Хордан б. 103

Ч

Черняев у. 86, 87, 96-99

Ш

Шаған е.м. 33, 37
Шағанақ к. 98
Шағатай ұл. 256
Шағылқора 39, 66
Шағырлы 76
Шадай 75
Шады құдығы 108
Шажа ж. 42
Шайқара 67
Шақпақтас 39
Шақпақты 40, 67
Шақпартауыз 67
Шақрақтоқ 31
Шаладыр ж. 27, 40
Шалай егістігі 72
Шалай сайы 71
Шалтөбе 48
Шанабай шатқ. 82, 83
Шанамбай 75
Шангелді 74
Шанзұлша 65
Шаңшаңырақ арығы 35
Шаңырақ ш. 9, 39
Шапақтоғай 62
Шарапхана 104
Шауындық 76
Шашқақашан 38
Шебық 74
Шегірқұлтық 76
Шекпен қалған құдығы 98
Шеңгелді 9, 41, 58, 60, 61, 65
Шеңгелді төбе 56, 57
Шеңгелдібұлақ 64
Шеңгелдіқарым 48
Шеңгелдітөбек 48
Шербакты ш. 54
Шеріққара 68
Шетқайыңды қыст. 87
Шетөзек ш 60

- Ши б. 18, 22, 24, 41, 43, 46, 54, 57, 261
 Ши е.м. 45
 Шиелітөбе 27
 Шилі 48
 Шилікұдық 40
 Шиліорал 46
 Шодыртал қыст 95
 Шойбек елемес шатқ. 71, 72
 Шокай қыстауы 52
 Шокпақты 40, 48
 Шоқпарауыз 68
 Шоқпарқара 67
 Шоқпаромалы 67
 Шоқпартас шатқ. 27, 31, 34, 67, 81, 82
 Шоқпартұмсық 67
 Шоқпасты 40
 Шоладыр ш. 37, 41
 Шолақ арығы 38, 44, 46, 55
 Шолақ б. 12, 18, 24, 61, 62, 186, 261
 Шолақ е.м. 9, 61
 Шолақ т. 23
 Шолақарық ш. 34
 Шолақитжан қыст. 90
 Шолақөзек ш. 24
 Шолақсай 66
 Шолақтау ш. 63
 Шолақтоған 38, 39, 45, 55
 Шолақтөбе 48
 Шолақты с. 54
 Шонды б. 20
 Шорбақ к. 55
 Шорбақты к. 54
 Шотқала жайл. 89
 Шошақтас 31
 Шөладыр ш. 9
 Шөлқұм ш. 58
 Шөпадыр ш. 9
 Шу 5, 8, 11, 12, 47, 52, 84-87, 89, 96,
 98, 99, 105, 113, 255, 256, 257, 261,
 219
 Шу ауданы 124
 Шу б. 84, 85, 89, 95-98, 220
 Шурахан ауд. 101
 Шуршадан 106
 Шұбар Бұлақ 32
 Шұбар қыст. 9, 27, 29, 32, 82, 83
 Шұқылқора 67
 Шұқырқора 32
 Шұңғыр қора ш. 61
 Шұңқыркөп 74
 Шүкірқара 63
 Шыбынды 30, 32
 Шығыс Бұқара 106
 Шығыс Дешті Қыпшақ 257-259
 Шығыс Қазақстан 6
 Шығыс Түркістан 256
 Шықыбек 74
 Шылбыр 63
 Шымбай ауд. 101
 Шымбай у. 102
 Шымкент 115, 116
 Шымкент қыст. 8, 86, 89
 Шымкент у. 56, 99, 100
 Шымыртоған арығы 28, 29
 Шыназ б. 104
 Шынбоғыт 74
 Шынкелді ш. 63
 Шыңғыс шаған ш. 54
 Шыңғыстау 5, 84
 Шыршық өз. 103-105, 113, 255,
 Шірікқора 30
- Ы
 Ықылас с. 9
 Ырғыз у. 100, 101
 Ыршалы 186
- І
 Ізендай 65
 Іле Алатауы 78
 Іле өз. 5, 9, 11, 12, 16, 19, 20, 22, 28,
 58, 64, 70-72, 77, 78, 80, 113, 115, 261
 Іле-Балқаш болысы 18, 23, 41, 70, 73,
 261
 Ін Арық қыст. 100
 Ішкөмей 31
- Я
 Янга-арық 108

МАЗМҰНЫ

ОН БІРІНШІ ТАРАУ. ЖАЛАЙЫР ТАЙПАСЫНЫҢ XIX ҒАСЫР – XX ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІНДЕГІ ҚОНЫСТАНУЫ.

§1. Жетісу өңіріндегі жалайырлардың қоныстануы мен олардың дәстүрлі шаруашылықты ұйымдастыру ерекшеліктері.....	5
§2. Қапал уезіндегі жалайырлар.....	16
§3. Верный уезіндегі жалайырлар.....	77
§4. Лепсі уезіндегі жалайырлар.....	81
§5. Сарыарқа және Шу өзені аңғарларындағы жалайырлар.....	84
§6. Оңтүстік өңірдегі жалайырлар.....	84

ОН ЕКІНШІ ТАРАУ. ЖАЛАЙЫР ШЕЖІРЕСІ

§1. Жалайыр тайпасының шежіресіне қатысты материалдарға сипаттама.....	110
§2. Жалайыр шежіресіне жалпы сипаттама.....	126
§3. Жалайырдың Шуманақ бөліміндегі рулар.....	141
а) Андас руы.....	141
ә) Мырза руы.....	167
б) Қарашапан руы.....	174
в) Орақты руы.....	178
г) Ақбұйым руы.....	184
д) Кәлпе руы.....	188
е) Сыпатай руы.....	193
§4. Жалайырдың Сырманак бөліміндегі рулар.....	199
а) Арықтыным руы.....	199
ә) Байшегір руы.....	207
в) Балғалы руы.....	213
г) Қайшылы руы.....	219
д) Күшік руы.....	226
§5. Жалайырдың Бірманак тобындағы рулар.....	237
а) Сиыршы руы.....	237
ә)Қарақалпақ руы.....	242

ҚОРЫТЫНДЫ.....	253
ҚОСЫМША МАТЕРИАЛДАР.....	263
КАРТАЛАР, СЫЗБАЛАР, СУРЕТТЕРГЕ СІЛТЕМЕЛЕР.....	340
ЕСІМДЕР КӨРСЕТКІШІ.....	341
ЭТНИКАЛЫҚ АТАУЛАР КӨРСЕТКІШІ.....	366
ГЕОГРАФИЯЛЫҚ-ТОПОНИМИКАЛЫҚ АТАУЛАР КӨРСЕТКІШІ.....	381

Мұқабаның дизайнын дайындаған: “Өнер” баспасы
Мәтінді компьютерде терген: М.Д. Байдаулетова
Компьютерде беттеген: Г.Л. Утегулова
Техникалық редакторы: Г.Л. Утегулова

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ЭТНИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕ

III том

ЖАЛАЙЫР

ИБ №29

Теруге 10.10. 2008 ж. қол қойылды. Басуға 27.10. 2008 ж. қол қойылды.
Пішімі 60x90¹/₁₆. Офсеттік қағаз. Офсеттік басылыс. Қарып түрі Times New Roman. Шартты баспа табағы 25 Таралымы 3000 дана. Тапсырыс №.

“Алаш” тарихи-зерттеу орталығы. 050008, Алматы қаласы,
Жандосов көшесі, 1/1.

Тапсырыс берушінің файлдарынан Қазақстан Республикасы
ЖШС “Жедел басу баспаханасында” басылды,
050030, Алматы қаласы, Красногорская көшесі, 71.

ISBN 9965-765-27-8

9 789965 765278